ATTI

DELLA

REALE ACCADEMIA DEI LINCEI

ANNO CCLXXIII.

1875-76

SERIE SECONDA — VOLUME VII.

ROMA
COI TIPI DEL SALVIUCCI
1880

ATTI

DELLA

REALE ACCADEMIA DEI LINCEI

ANNO CCLXXIII.

1875-76

SERIE SECONDA — VOLUME VII.
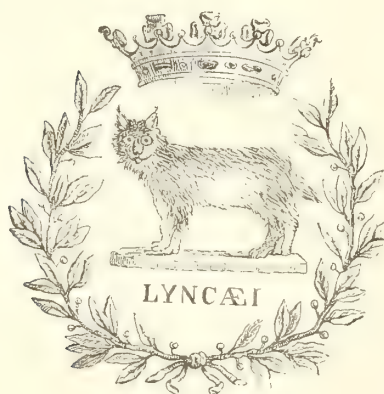
ROMA
COI TIPI DEL SALVIUCCI
1880

CODEX ASTENSIS

QUI

DE MALABAYLA COMMUNITER NUNCUPATUR

Vol. IV.

APPENDIX ET INDICES LOCORUM ET HOMINUM

EDIDIT

QUINTINUS SELLA

LYNCEORUM ACADEMIAE CONSULTO

ASTE: NITET: MV̄DO:

ROMAE

EX TYPIS SALVIUCCI

MDCCCLXXX.

ORDO RERUM

QUAE IN VOLUMINE CONTINENTUR

LECTORI BENEVOLO

Quod nunc in lucem prodit volumen continet:

A. LXI monumenta, quantum scimus inedita, ad Astam spectantia et ad ea tempora, ad quae pertinet Codex de Malabayla. Deprompta sunt ex Regio Taurinensi tabulario, ex Libro *della Croce* Municipii Alexandrini, ex Libro *Viridi* Astensis Ecclesiae, ex tabulariis municipalibus Vercellarum, Montis Calerii, Taurini;

B. Indices monumentorum;

C. Indicem locorum et

D. Indicem hominum, quorum nomina in Codice et Appendice occurrunt.

De Indicibus *C* et *D* haec notanda sunt:

Singulis locorum nominibus adjecimus fractiones quas vocant, ecclesias, hospitia, etc.

Quae loca pro hominum cognominibus sunt, v. g. *Bayamundus de Aglano*, in Indice hominum *D* adferuntur; ad plures homines pertinentia, v. g. *domini de Montebersario, homines de Alba,* in Indice *C*, uncis ( ) inclusa posuimus; quae vero ad munera publica pertinerent, v. g. *Abbas de Casanova, dux Spoleti,* in utroque Indice, sed in Indice locorum et ipsa uncis inclusa.

Quod est de hominibus, neque homonyma una conjuncta eundem hominem significare contendimus, nec diversos quae separata sunt. Dubia tibi dijudicanda permittimus.

In Indice *D* homines indicantur:

a) Cognomine, quoties in documento datum est. Cognomen autem plerumque habitum est ultimum nomen scriptum, cui tantummodo titulus vel ars vel agnomen subjectum esse solet;

b) Officio, ubi deest cognomen et officium indicatum est. Si quid dubii fuerit, memento fieri quidem posse ut interdum erraverimus; v. g. *Judex, Ferrarius,* modo cognomina, modo magistratus aut artificii nomina sunt;

c) Nomine, quotiescumque deest cognomentum, et officio homines indicandos non putavimus.

Locorum Indici *C* et hominum Indici *D* addidimus varias lectiones quibus idem locus vel homo appellari videtur. Quae cognomina a locis petita sunt, eorum in Indice *D* varias lectiones retulimus quae Indici *C* iam adscriptae non essent.

Quae hominum propria nomina sunt, vel esse videntur, eorum varias lectiones praetermittendas putavimus; pro quibus hanc adjicimus tabulam, in qua omnes Codicis lectiones continentur. Hoc vero animadvertendum, non omnes, quae varie componendo ex tabula fingi possint, lectiones in Codice quoque reperiri. Id quoque notandum fieri posse ut, variae ejusdem nominis formae diversa nomina esse videantur, quae unum sint; v. g. *Andrinus* et *Xandrinus, Bertoldus* et *Bertholotus,* et contra quae nos varias unius nominis lectiones interpretati sumus, ea diversa sint nomina.

Alax*a*(ia)
A*l*(r)bert*us*(inus, o, onus)
Alexand*er*(rinus), *A*(Sa, Xa)ndr*i*(y)nus
Andre*as*(ta)
An*s*(g)e*l*(r)m(in)us
An*t*(th)on*i*(in)us
A*p*(pp)*o*(e)*l*(ll)o*nu*(niu, iu)s
Ard*i*(e)*z*(ci, zi)*o*(onus, nus)
Ay*c*(ch)ard*u*(inus)s
Aym*o*(on, us)
Az*o*(onus)

Ba*l*(u)d*i*(ui, uy)n*u*(etu)s
Ba*u*(l)donus
B*a*(e)r*t*(th)olomeus
B*a*(e)r*t*(th)olotus
Ba*y*(i)alardus, Baalardus
Ba*y*(i,j)am*o*(u)n*s*(dinus, dus, tus)
Belleng*e*(ie)rius
Be*r*(rr)ard*u*(inu)s
Berg*o*(u)n*d*(t)ius
Bertold*u*(otu)s
B*e*(a)r*t*(th)o*l*(ll)*in*(d, el, ot)us
B*o*(e)n*i*(e)fa*c*(t)ius, Faci*u*(nu)s

C(K)*aro*(r, ru)lus
C(G)*hi*(i)glonus
C*o*(u)nrad*u*(inu)s
Cre*s*(sc, x)encius

Dam*i*(*e*)*c*(x)e*l*(ll)a
Danie*l*(llus)

E(He, C)*be*(he, nv, nve, v)r*a*(ha)rdus
Eng*o*(us)

Fran*c*(ç)*i*(e)s*c*(ch, qu)*u*(inu)s
Fran*cus*(çhonus, conus, zonus)
Frede*r*(l)i*c*(ch)us
Ful*c*(ch)*o*(etus, us)

G*al*(au, ua)terius
Gand*u*(o)l*f*(ph)us
Gau*c*(z)erius
G(B, Gu)ira*r*(l)dus
G*irb*(irib, iro, rib)*al*(an, au)d*u*(inu)s
G*i*(hi, ui)sulfus
Georgi*us*(anus, nus), Gor*gia*(ça, za)nus
Go(de)fridus
Gom*u*(o)ndus
Go*to*(n)fredus
Gu(G, V)a*r*(l)neri*u*(o)s
Gui(Vi, Wi)*do*(atius, onus, tus, unus)
Gu*i*(y)*e*(doc, dot, o)tus
Gu*i*(il)fre*d*(dot, ot, t)us
Gu(V, W)*ille*(e, gle, le, lie, llie, te)lm*u* (aciu, inu, onu, otu)s

He(E)*l*(ll)ena
He(A, E, Ha, O)*nricu*(ngricu, nriaciu, nrichu, rriaciu, uricu)s
Ho*mo*(me, n)deus
Hu(U)g(h)*o*(acius, onus)

Jaco*b*(bin, mell)us
Jm*e*(o)lda
Johan*ne*(e, netu, ninu, notu)s
Jorda*n*(nn)us
Jose*p*(ph)
J(I)u*l*(ll)ia*n*(nn)us

La*nf*(f, ff)ran*c*(ch, chin)us
Lauren*t*(c, g)ius
Le*o*(onus)
L*o*(a)*t*(ch, th)*a*(e)rius

M*a*(e)*n*(gni, in, m, y, yn)fre*d*(din, ot)us
Manue*l*(llinus, llus)
Marc*hi*(e)*s*(x)*iu*(inu, u)s
Martin*u*(etu, otu)s
Mi*l*(ll)*e*(o)tus
Mi*l*(ll)*o*(onus)
Mu*ci*(ss, ti)us

Na*z*(ç)*a*(e)rius
Nicholo*s*(si)us
Ni*c*(ch)ol*a*(aus, etus, inus)

Obert*ari*(ali, on)us
O(U)*g*(gg, gl)erius
O(U)*liv*(lv)*e*(a)rius
Ose*bi*(p, pp)us
O*p*(b, pp)*i*(e)*ci*(c, ç, cin, z)*o*(us)
O*tt*(ct, d, dd)*o*(-, acius, inus, ocius, olinus, onellus, onus)

Pelle*r*(gr)inus
Pe*tr*(r, rr)*u*(aciu, inotu, inu, onu, otu)s
Ph(F)*i*(e, y)li*p*(pp)*u*(inu)s
P*i*(e)pinus
P*on*(o)cius

Ra*y*(i)m*u*(o)nd*u*(inu)s
R(F)a*y*(i)nerius
Richel*d*(end)a
R*o*(a, u)ba*l*(u)d*u*(inu, onu)s
R*o*(a)dulfus
R*o*(u)*g*(gl)erius
Ro*l*(ll)*a*(i)*n*(nd, udin, ndon)us
R*u*(o)*ff*(f)ina
R*u*(o)*ff*(f)in*u*(ellu, etu)s

Samue*l*(llus)
S*i*(y)m(e)on(inus)
Si*s*(m)baldus
S*i*(y)*sm*(m, sim)ond*u*(inu)s
Si*x*(s)tus
Steph(f)*a*(i)nus

Th(T)*e*(eo)ba*l*(u)d*u*(inu)s
Th(T)oma*s*(inus, x, ynus)

U(O, Os, Um)bert*u*(aciu, etus, inetu, inu, onu)s
Ul(U)ricus

Vercell*u*(inu)s
V(R)ivaldus

Ymi*li*(gl)a

Hominum conditiones et munera compendiariis notis significavimus, quae propria declarantur tabella. Hoc vero te monitum volumus, admodum difficile ac incertum esse conditiones hominum dignoscere, nisi aperte ex documentis appareant; sunt enim qui liberi homines esse, et iidem, eodem in documento, rebus vel operae praestandae obnoxii videantur.

Notis arabicis, ut aiunt, *cursivis* annos significavimus; notis arabicis rotundis monumenta, ubi singula loca aut homines memorantur. Numeris Chronici Ogerii Alferii littera *c* subiecta est. Citatis adhibitae sunt emendationes, quarum tabulam in pag. 53 ad 56, ante primum Codicis monumentum reperisti.

NOTAE COMPENDIARIAE DECLARANTUR

HOMINUM TITULI VEL CONDITIO

ab. Abbas; abbatissa.
arb. Arbiter; arbitrator.
cap. Capitaneus; capitaneus populi.
cast. Castellanus, aut castellana.
civ. Civis.
co. Consul; consul justiciae, communis, civitatis, populi, societatis etc.
com. Comes et comitissa.
con. Consiliarius.
cons. Consors.
cr. Credendarius; consiliarius; credendarius communis, aut civitatis; rector et credendarius; paterfamilias; domus caput.
cr.p. Credendarius potestatis.
d. Dominus; domina; qui emit, vendit, pecuniam solvit aut exigit, obligationes quae juris feudalis, vel allodialis sunt, contrahit.
h. Homo liber; qui bellum indicit, vel facere promittit; amicitias, foedus, pacem, inducias spondet; fidelitatis juramentum praestat; fidejubet, conterminus est etc.
hd. Homo alicujus domini, qui rei venditae vices sequitur.
hp. Homo qui rerum praestatione tenetur, locationem, canonem persolvit.
imp. Imperator; imperatrix.
j. Judex; judex justiciae.
jc. Judex curiae; judex regiae aulae.
j.p. Judex potestatis; judex et vicarius potestatis.
jur. Advocatus; juris peritus; defensor jurium; doctor legum; causidicus; juris civilis professor; sapiens juris; utriusque juris professor etc.
m. Marchio; marchionissa.
mag. Magister.
mi. Miles.
mi.p. Miles potestatis.
mon. Monachus, vel monacha; frater, etc.
n. Notarius; scriptor; protonotarius; scriba; notarius imperialis, palatinus, sacri palatii et imperialis aulae.
nun. Nuncius.
o. Officialis communis: idest actor, missus, sindicus; sindicus et advocatus; procurator; mandatarius; mandatarius curiae communis; nuncius; ambaxiator; rector; rector et gubernator; clavarius; canevarius; massarius; vicarius; nomine communis; sapiens (unus ex quatuor) habens balyam negociorum; sacrista; custos sacramentorum; thesaurarius; inquisitor rationum communis etc.
o.pon. Officialis summi Pontificis: idest legatus; judex delegatus; domini Papae subdiaconus; delegatus Apostolicae Sedis etc.
ob. Obses.
o.imp. Officialis imperatoris: idest cancellarius; canzellarius imperialis aulae; scutifer et dapifer; vicarius imperialis aulae; vicarius regius; archicanzellarius; seschalchus; marscalchus; seneschalchus; seneschallus; camerarius imperialis aulae; legatus, missus, fidelis imperatoris etc.
p. Potestas.
p.po. Potestas populi.
p.soc. Potestas alicujus societatis.
pr. Prior; priora et priorissa; praepositus.
pro. Procurator; actor; sindicus; nomine et locum tenens (alicujus).
r. Rector; rectrix.
r.soc. Rector alicujus societatis (quatuor habebantur societates Astae).
sac. Sacerdos; clericus; diaconus; archidiaconus; subdiaconus; cappellanus; presbyter; minister et archipresbiter (alicujus ecclesiae); canonicus etc.
sap. Sapiens.
ser. Servitor; scutifer; praeco communis; serviens potestati.
t. Testis; testis cum juramento; praesens.
v. Vicarius; missus.
v.p. Vicarius potestatis ejusque missus, nuncius ac procurator, siniscalcus etc.
v.imp. Vicarius imperatoris, vel imperii; vicarius imperialis aulae.
vas. Vassallus.
vex. Vexillifer; confanonerius; signifer etc.
vi.com. Vicecomes.

LOCORUM NOMINA

A.	Ast, Astensis, de Aste.
Ag.	Aglanum, Aglani, de Aglano.
Alb.	Alba, Albae, de Alba.
Ale.	Alexandria, Alexandriae, de Alexandria; Cesaria, Cesariae.
As.	Astixium, Astixij, de Astixio, de Astese.
Az.	Azanum.
B.	Buscha, de Busca, Buschae.
C.	Carium, de Cario, Cariensis.
Ca.	Caretum, de Careto.
Cal.	Calamandranae, de Calamandrana.
Cali.	Caliani, de Caliano.
Calo.	Calocij, de Calocio.
Can.	Canelij, de Canelio, consortitus Canelij.
Car.	Cargnanum.
Cas.	Castrum.
Cas.a.	Castrum Aynaldum.
Cas.n.	Castrum Novum, Castrinovi, de Castronovo.
Cast.	Castagnolae, Castagnolarum, de Castagnolis.
Ce.	Ceva, de Ceva.
Cl.	Claraschum, Claraschi.
Co.	Coxanum.
Cu.	Cuneum, Cunej, de Cuneo.
F.	Felizanum, Felizani, de Felizano.
G.	Gorzanum, Gorzani, de Gorzano.
H.	Hencisia, Incisa, Encisia, de Hencisia.
J.	Janua, Januae.
L.	Lauretum, Laureti.
Lan.	Lanerium, Lanerij.
Lov.	Lovazolium, de Lovazolio.
Man.	Manzanum, Manzani, de Manzano.
Max.	Maxium, de Maxio.
Mb.	Monsbersarius, Montisbersarij.
Mc.	Monsclarus.
Med.	Mediolanum, Mediolani, de Mediolano.
Mf.	Monsferratus, Montisferrati, de Monteferrato.
Monf.	Monsfalconus, Montisfalconi, de Montefalcono.
Mont.	Montaldus, de Montaldo, de Monte alto, Montis alti etc.
Mpr.	Mons prevederus, de Monte prevedero.
Mr.	Monsrealis, Montisrealis, de Montereali.
N.	Nonum, de Nono.
Ne.	Neveae, Nevearum, de Neveis.
P.	Papia, Papiae, de Papia.
Pl.	Placentia, de Placentia.
Pre.	Preocha, Preochae, de Preocha.
Prov.	Provincia, Provinciae, de Provincia.
R.	Romanisium, Romanisij.
Rip.	Ripa, Rippola.
Rup.	Rupecula, de Rupecula; Rocheta.
S.	Sabaudia, Sabaudiae, de Sabaudia.
Sal.	Saluciae, de Salucijs.
Sar.	Sarmatorium, Sarmatorij, de Sarmatorio.
Sav.	Savillianum, de Savilliano.
St.	Stella, Stellae, de Stella.
Sul.	Sulbericum, Sulberici, de Sulberico.
Sum.	Summaripa, Summaeripae.
T.	Taurinum, Taurini, Taurinorum.
Val.	Valentia, Valentiae.
Ver.	Vercellarum, de Vercellis.
Vig.	Viginti, de Viginti.
Vigl.	Viglanum, Viglani.
Vign.	Vignalis, de Vignali.
Vil.	Villanova, Villaenovae.
Vilm.	Villa monalis.

NOTAE COMMUNES

c.	Chronicon Ogerii Alferii.
s.a. (*s.a*).	Sine anno.
V.	Vide.

Lineola maiore (—) hominum nomina separantur. Notis compendiariis quas superioribus pagellis declaravimus significantur tituli singulis hominibus additi.

Tituli, gradus consanguinitatis vel affinitatis, locus natalis vel civitas, agnomen, reperiuntur in monumentis quorum numeri additi sunt usque ad lineolam minorem (-), vel ad aliam compendiariam notam, vel ad aliam consanguinitatis, affinitatis, civitatis etc. indicationem.

Res his, quae sequuntur, declaratur exemplis:

1.° Bulla Alinerius *h. 1192.* 263; *uxurarius 1206-08.* 820. — Obertus *h. 1215.* 344. — Otto *h. 1192.* 263; *civ. A. 1198.* 774. - *1225.* 290. 331. 554; *cr. A. 1232.* 1013; *h. 1277.* 709.

explic.: Bulla Alinerius *homo liber* anno *1192.* in monumento n. 263; *uxurarius* annis *1206* et *1208.* mon. n. 820.

Bulla Obertus *homo liber* an. *1215.* mon. n. 344.

Bulla Otto *homo liber* an. *1192.* mon. n. 263; *civis Astensis* an. *1198.* mon. n. 774. - officii mentio non est, an. *1225.* mon. n. 290. 331. 554; *credendarius Astensis* an. *1232.* mon. n. 1013; *homo liber* an. *1277.* mon. n. 709.

2.° Balzanus Bonefacius (filius Arnaldi) *d. Mb. 1289.* 143 ad 145. (patruus Manuelis et Frederici) 146.

» Balzanus Bonefacius filius Arnaldi *dominus Montisbersarij* an. *1289.* mon. n. 143 usque ad 145.

Balzanus Bonefacius patruus Manuelis et Frederici *dominus Montisbersarij* an. *1289.* mon. n. 146.

3.° Barberius Nicholaus (de Planecio, filius Oberti) *h.* (*s. a*). 867. - *t. 1187.* 138; (de Fossano) *h.* (*1251*). 686.

» Barberius Nicholaus de Planecio, filius Oberti *homo liber* (*sine anno*) mon. n. 867.

Barberius Nicholaus *testis* an. *1187.* mon. n. 138.

Barberius Nicholaus de Fossano *homo liber* an. (*1251*). mon. n. 686.

4.° Bassus Fredericus de Neveis *d. 1219.* 237; *h. 1242.* 247. — Guielmus (de Neveis) *d. 1219.* 237. - *o. Ce. 1296.* 678.

» Bassus Fredericus de Neveis *dominus* an. *1219.* mon. n. 237.

Bassus Fredericus de Neveis *homo liber* an. *1242.* mon. n. 247.

Bassus Guielmus de Neveis *dominus* an. *1219.* mon. n. 237.

Bassus Guielmus *officialis Ceve* an. *1296.* mon. n. 678.

5.° Becharius Petrus (pater Guale) *s. a.* 466; (de Rupecula) *h. 1190.* 460; (de Casurcio) *1290.* 746.

» Becharius Petrus pater Guale, officii mentio non est, *sine anno* mon. n. 466.

Becharius Petrus de Rupecula *homo liber* an. *1190.* mon. n. 460.

Becharius Petrus de Casurcio *homo liber* an. *1290.* mon. n. 746.

6.° Alamannus Thomas *cr. A. 1276.* 260. (Maffonus Alamanus) 955; (Thomas qui dicitur Maffanus vel Maffonus) *o. A. 1280.* 466. 501 ad 512.

» Alamannus Thomas *credendarius Astensis* an. *1276.* mon. n. 260.

Alamannus Maffonus *credendarius Astensis* an. *1276.* mon. n. 955.

Alamannus Thomas qui dicitur Maffanus vel Maffonus *officialis Astensis* an. *1280.* mon. n. 466. 501 usque ad 512.

APPENDIX.

MONUMENTA HUCUSQUE INEDITA, QUAE CODICI DE *MALABAYLA* SUBIICIUNTUR.

991. *Astenses et Vercellenses, Astenses et Otho Casalis Valoni dominus damna et iniurias utrinque illatas ultro citroque dimittunt.* 1194. 21 aprilis.

Anno Dominice Incarnationis millesimo centesimo nonagesimo quarto. Indicione duodecima undecimo die ante kalendas madii. Presentia domini Jacobi Stricti Astensium potestatis necnon et Guidonis Advocati, Martini Bicherii, Guilelmi de Biguracano, Bonbelli Bazani, Jacobi de Guidalardis Consulum Comunis Vercellarum, Bonus Johannes de mortario Civis Vercellarum fecit finem et perdonationem in manu Bajamundi iudicis astensis vice et nomine omnium hominum de aste et spetialiter illorum nomine qui in eum in aste insultum fecerant de ipso insultu, et de omnibus injuriis offensis et maleficiis sibi ab eis ullo modo factis et de quantocumque illos exinde aliquo modo appellare posset. Ita quod omni tempore cum suis heredibus et tota sua parte permanebit exinde tacitus et contentus. Et ad invicem prefatus baiamundus vice prefati domini Jacobi Stricti et per ejus parabolam fecit ei similiter finem et perdonationem nomine comunis et omnium hominum de Aste de omnibus injuriis malefitiis et offensis, et dampnis ipsis hominibus de Aste ab illo bono Johanne et sua parte ullo modo factis seu datis et de quantocumque ipsum aliquo modo appellare possent. Ita quod omni tempore predicti omnes homines de Aste versus illum Bonum Johannem et ejus partem permanebunt exinde taciti et contenti. Actum in casa credentie Vercellarum. Ibi statim predicti Consules comunis Vercellarum nomine comunis et omnium hominum Vercellarum fecerunt finem ac perdonationem in manu jam dicti Bajamundi vice et nomine comunis et omnium hominum de Ast de omnibus illis injuriis et malefitiis offensis seu dampnis Vercellensibus ullo modo ab astensibus factis vel datis. Et ad invicem predictus baiamundus vice illius domini Jacobi Stricti et per ejus parabolam nomine Comunis Astensis et omnium hominum de aste fecit similiter finem et perdonationem in manibus predictorum consulum comunis Vercellarum nomine comunis et omnium hominum de Vercellis de omnibus offensis et malefitiis, injuriis seu dampnis predictis astensibus a Vercellensibus ullo modo factis seu datis. Item statuerunt quod si quis predictarum Civitatum debitum alicui alterius Civitatis dare debet quod ille cui debitum debetur debeat debitorem suum sub Consulibus Civitatis de qua est debitor convenire et jus suum sub eisdem consulibus consequi. Insuper predictus Guido advocatus nomine domini Ottonis de Casali Valono dicentibus illis Consulibus Vercellarum ipsum Ottonem constituisse illos Consules ad hoc suos missos fecit finem et perdonationem in manu illius Bajamundi nomine omnium hominum de Aste et specialiter illorum qui in eum in Civitate Astensi insultum fecerant de illo insultu et de omnibus injuriis offensis seu malefitiis ipsi Ottoni ullo modo ab eis factis, Ita quod idem Otto cum suis heredibus et sua parte omni tempore permanebit exinde tacitus et contentus. Et ad invicem prefatus Bajamundus vice prefacte potestatis et per ejus parabolam nomine comunis et omnium hominum de Aste fecit finem et perdonationem in manu ejusdem Guidonis nomine illius Ottonis de omnibus offensis et maleficiis et dampnis Astensibus ullo modo ab illo Ottone factis vel datis, et Insuper de quantocumque illum Ottonem vel ejus heredes ullo tempore ob id appellare possent. Unde due carte uno tenore sunt scripte. Ibi presentes de Civitate Astensi Wuala Faletus. Petrus Turrellus et Otto Cappa, de Civitate autem Vercellarum ibi erant arditio major de biandrato Bartholomeus Carosus, Ubertus Alzatus Consules Societatis Sancti Stephani. Interfuerunt etiam testes de eadem civitate Vercellarum Albertus de Mortario, Anricus Advocatus, Otto presbiter, Bergondius vice comes, Guillelmus de Mortario et multi alii.

Ego Ambrosius Ansisus notarius jussu Lantelmi notarii hanc cartam scripsi.

Ego lantelmus predictus hanc cartam scribi feci et subscripsi.

(Excerptum e libro I *Acquisitionum*, folio 246 verso et sequentibus, in vercellensis municipii tabulario asservato).

992. *Vercellenses et Astenses pactionem faciunt, ne quis civium vexetur, exceptis debitoribus et fidejussoribus.* 1194. 22 aprilis.

Anno Dominice Incarnationis millexirno centeximo nonagesimo quarto. Indicione duodecima die decimo ante Kalendas madii. Breve concordie qualiter stetit et convenit inter dominum Jacobum strictum Astensium potestatem nomine comunis et omnium hominum de Aste et ex altera parte Guidonem advocatum, Benivolium, Martinum bicherium, Guilielmum de biguracano, bonbellum bazanum Jacobum de Guidalardis consules comunis Vercellarum nomine comunis et omnium hominum de Vercellis. In primis convenit predictus Jacobus nomine comunis et omnium hominum de aste et promisit quod de cetero non disturbabit aliquem civem Vercellensem pro aliquo contractu habito vel de cetero habituro inter aliquem civem astensem et aliquem civem Vercellensem nisi pro fisoria seu pro principali debitoria. Illud idem convenerunt et promiserunt predicti consules comunis Vercellarum nomine comunis et omnium hominum de Vercellis prefato domino Jacobo nomine comunis et omnium hominum de Aste. Item inter eos convenit quod pro aliqua fissoria seu principali debitoria non debent aliquem disturbare nisi tantum fidejussorem seu principalem debitorem nec etiam illi debent disturbari nisi creditor in civitate eorum justitiam habere non posset.

Actum in casa credentie Vercellarum.

Interfuerunt testes de Civitate Astensi, Guala Faletus Petrus, Turrellus et Otto Cappa atque Bajamundus Judex, de Civitate autem Vercellarum ibi erat Johannes de bellano.

Ego Ambrosius Ansisus notarius jussu Lantelmi notarii hanc cartam scripsi.

Ego Lantelmus predictus hanc cartam scribi feci et subscripsi.

(Exc. e libro I *Acquisitionum*, fol. 247, in verc. mun. tab. ass.).

993. *Vercellenses, Astenses et Alexandrini, salvo langobardico foedere, ineunt foedus contra marchionem Montisferrati, Casalenses, Pacilianenses et Cavagnolenses.* 1198. 15 martii.

In nomine Domini nostri ihu xpi ad honorem ipsius et beate Marie semper Virginis et Beati Petri Apostoli et Beati Eusebii et Sanctissimi Secundi Martiris christi et omnium Sanctorum et sanctarum ejus. Astenses Vercellenses et Cesarienses pactum atque Societatem et concordiam inter sese ad invicem contraxerunt ab unaquaque predictarum Civitatum observaturum et observaturam usque ad XX annos proximos et cumpletos, cujus tenor talis est.

Vercellenses autem comuniter et separatim deinceps debent adjuvare Adstenses et Cesarienses modis omnibus contra Marchiones Montisferrati et heredes eorum et contra homines Casalis, Paciliani et cavagnoli fatiendo a modo eis vivam guerram bona fide et sine fraude a domo sua infra XX dies postquam ab astensibus et Cesariensibus vel eorum certo misso eis denuntiatum fuerit.

Et de illa guerra non facere pacem pactum treguam nec guerram regredutam absque conscilio et voluntate Sapientum Credentiarum Astensium et Cesariensium per campanam congregatarum omnium vel majoris partis ita tamen quod una istarum trium Civitatum sine conscilio et consensu duarum Civitatum et Sapientum credentiarum earum per campanam cohaunatarum, et due istarum trium Civitatum sine conscilio et consensu tertie earundem Civitatum et sapientum credentie ipsius per campanam similiter posite omnium vel majoris partis hoc facere non possint. Et si contingeret quod Vercellenses cum illis Marchionibus vel hominibus Casalis, aut hominibus Cavagnoli vel hominibus Paciliani pro voluntate Astensium et Cesariensium aliquam concordiam facerent in illa concordia Vercellenses exprimere debent, salvis sociis et amicis suis hominibus de aste et hominibus de Cesarea. Ita quod debent homines de Aste, et homines de Cesarea adiuvare de omnibus guerris eorum contra predictos Marchiones et heredes eorum, et contra homines Casalis, Paciliani et Cavagnoli et contra omnia alia loca et omnes personas que astensibus et Cesariensibus guerram facerent a Civitate Astensi, et a Civitate Cesariensi usque ad Civitatem Vercellarum tam infra Padum quam citra Padum. Et ita Vercellenses Astensibus et Cesariensibus observare et attendere debent usque ad XX annos completos civibus Vercellensibus jurantibus a quindecim annis supra usque ad septuaginta et a septuaginta infra usque ad quindecim annos hanc sotietatem pactum et concordiam firmum et firmam tenere et

illud et illam attendere et observare usque ad predictum terminum et renovando illud sacramentum ab utraque parte in uno quoque decempnio nisi voluntate sive concordia parcium remanserit. Versa vice homines de Aste et homines de Cesarea eodem modo debent Vercellenses adjuvare modis omnibus contra marchiones Montisferrati et heredes eorum et contra homines Casalis paciliani et cavagnoli et contra omnia et omnes personas quibus Vercellenses guerram facerent a Civitate Aste et a Civitate Cesarie usque ad Civitatem Vercellarum tam citra padum quam infra padum fatiendo eis queque Civitas a domo sua comuniter et separatim bona fide et sine fraude vivam guerram infra XX dies postquam a Vercellensibus vel eorum misso eis denuntiatum fuerit, et de illa guerra non facere pacem pactum treguam nec guerram recredutam absque conscilio et voluntate Consulum Vercellarum et eorum credentie per campanam simul posite totius vel majoris partis in omnibus aliis autem capitulis homines de Ast et homines de Cesarea Vercellensibus ita attendere et observare debent sicut de ipsis Vercellensibus versus eos supra dictum est fatiendum. Si vero contingeret quod homines Vercellenses et homines de Aste et homines de Cesarea de omni conscilio et voluntate consulum sive potestatum illarum Civitatum et sapientum credentiarum illarum per campanam congregatarum omnium vel majoris partis cum illis marchionibus sive hominibus Casalis, paciliani aut cavagnoli vel cum aliis locis et personis in predictos fines habentibus guerreriis predictarum Civitatum ad concordiam venirent et post factam concordiam eis guerram insurgerent tunc secundum predictum modum et tenorem predicte Civitates sese ad invicem adiuvare debent modis omnibus contra eos fatiendo eis vivam guerram a domibus eorum sicut supra dictum est. et postea non debent ex illa guerra facere pacem pactum et treguam nec guerram regredutam absque conscilio et voluntate sapientum credentiarum istarum trium Civitatum omnium vel majoris partis. Eo salvo quod una istarum trium Civitatum sine conscilio et voluntate consulum vel potestatum aliarum duarum Civitatum et sapientum credentiarum earum per campanam cohadunatarum omnium vel majoris partis et due istarum trium Civitatum sine conscilio et voluntate potestatis sive consulum tertie Civitatis et sapientum credentie ipsius Civitatis per campanam cohadunate omnium vel majoris partis hoc facere non possint. Insuper iste tres Civitates non debent aliquem vel aliquos predictorum hominum sive predictorum locorum de cetero recipere pro habitatore suo neque in sotietate sua absque conscilio et voluntate sapientum credentiarum earum ut supra legitur preterea queque Civitas predictarum trium Civitatum debent ponere in brevi supra quod consules vel potestates earum (jurant) ita quod consules vel potestates Astenses scilicet Vercellenses et Cesarienses per tempora existentes predictum pactum sotietatem et concordiam firmam et illibatam tenere usque ad predictum terminum teneantur et si contigeret quod iste tres civitates de comuni conscilio et voluntate in hoc pacto in hac societate et concordia aliquid addere vel diminuere voluerint illud similiter attendere et observare debent, et ita quod de addito teneantur et de diminuto absolvantur.

Quod pactum quam concordiam et sotietatem ut superius legitur in integrum dominus Bonus Johannes Manginus et dominus Girardus de Carisio consul Vercellarum de justitia tamquam consul nomine comunis Vercellarum Salva sotietate lonbardie et salvis hominibus yporegie et novarie et Taurini promiserunt domino alberto de fontana potestati Astensi stipulanti et juraverunt supra Dei evangelia tenere firmum et firmam et illud et illam attendere et observare usque ad predictum terminum et quod fatient jurare consules Vercellarum similiter predictum pactum et sotietatem et concordiam attendere et observare ut superius legitur et quod ipsi fatient jurare omnes homines Vercellarum ut supra continetur et consules vel potestatem post illos intrantes et ipsi alios potestates vel consules post illos intrantes et sic de anno in anno usque ad predictum terminum predictum pactum sotietatem et concordiam ut superius legitur attendere et observare si Deus illos adjuvet et illa sancta Dei evangelia, bona fide et sine fraude. Et dominus albertus de fontana potestas astensis vice et nomine comunis astensis promisit predictis Girardo de Carisio Vercellensi consuli de justitia et Bono Johanni mangino stipulantibus et juravit supra Dei Evangelia salvis hominibus albe, Carii, Testone et domino W° de ceva jamdictum pactum et eandem sotietatem et concordiam ut supra legitur tempore sui regiminis attendere et observare et quod fatiet jurare omnes homines de aste bona fide et sine fraude ut supra dictum est illud idem pactum sotietatem et concordiam attendere et observare usque ad predictum terminum. Actum Aste in domo comunis, anno Domini millesimo centesimo nonagesimo octavo, Indicione prima die dominico XV° die intrantis Martii

feliciter. Interfuerunt testes dominus Ubertus de osa Consul Mediolani Dominus Anselmus de Silvano Mediolani Otto bassus astensis.

Ego Thomas Notarius palatinus interfui et jussu predicti alberti potestatis Astensis et domni Girardi de Carisio Consulis Vercellensis et sic scripsi.

Ego Paxius Ansisus notarius autenticum hujus exempli vidi et legi et sicut in eo continebatur sic et in isto legitur exemplo nichil addito vel dempto preter litteras vel sillabas plus minusve et ideo subscripsi.

Ego Rufinus Oriolus Notarius autentico hujus exempli viso et lecto et in hoc exemplo plus vel minus non contineri preter litteras vel sillabas et ideo subscripsi.

Ego ambrosius Ansisus Notarius hoc exemplum ex autentico exemplavi et sicut in eo continebatur sic et in hoc scripsi exemplo nichil addito vel dempto preter litteras vel sillabas plus minusve et ideo subscripsi.

(Exc. e libro I *Acquisitionum*, fol. 227 et seq., in verc. mun. tab. asser.).

994. *Casalenses quidam Astensium et Alexandrinorum legatis se obsides tradunt.* 1198. 10 septembris.

Anno Dominice Incarnationis millesimo centesimo nonagesimo octavo Indicione prima. Die Jovis decimo intrante mense Septembris. Ubertus Canis, Jacobus de Ropolo, Asclerius grassus, Bonifatius de Abbate Magister Aicardus, Robaldus de Ermangisio Anricus de tebaldo, Johannes ribota, Airaldus oculus vace, Anricus duratus, Rotofredus, Ugolinus vulpis, Ruffinus grassus Juraverunt ad sancta Dei evangelia quod erunt obsides et stabunt pro obsidibus et ibunt pro obsidibus Ambaxatoribus alexandrie et Ast, Videlicet Tebaldo Vasono, et Rodulfo durmaso et Samuello Rubeo et Guilelmo de catena, vice et nomine comunis Ast, et Alexandrie. Ibi infrascripti Ambaxatores preceperunt et ad illum terminum quem preceperint sive in Ast sive in Alexandria et inde non recedent absque licentia et parabola potestatum ipsarum Civitatum et quod eis preceperint sive de stando ibi vel alibi bona fide observabunt, nec fraudem committent quin attendent et observent precepta eorum et terminum et terminos quos eis dederint observabunt et pro his omnibus observandis Ubertus Advocatus de paciliano et Cartandus et Asclerius de donna Berta, Guido de Ponte, Bazanus, Gualonus, Arditio pellatius, otto mussus omnes de paciliano constituerunt se principales debitores adversus infrascriptos ambaxatores et per stipulationem promiserunt et juraverunt dare ac solvere infrascriptis ambaxatoribus si ita non observaverint isti obsides ut supra legitur libras quingentas pro Uberto cane, pro Jacobo de Ropolo libras quinguaginta et libras trescentas pro asclerio grasso et libras tres centas papienses pro bonifacio de Abbate et libras tres centas pro magistro aicardo et libras trescentas pro Robaldo de ermanghiso et libras ducentas pro Johanne Ribota et libras ducentas pro anrico de Robaldo et libras ducentas pro Airaldo occulo vace et libras ducentas pro anrico dorato et libras ducentas pro ugolino de vulpi et libras ducentas pro Rufino grasso, et libras ducentas pro Rotofredo. Renuntiantes nove constitutioni qua dicitur principalem debitorem primo fore conveniendum quam secundarium, inde obligaverunt omnia sua bona et insuper renuntiando induciis quatuor mensium.

Actum in villa nova, in platea Ecclesie. Unde plures carte uno tenore scripte sunt. Interfuerunt testes Ubertus capitanius de conzadeno, Ugo gastaldus de fraxeneto, Robaldus sartor de paciliano, Ubertus de Marescoto. Lantelmus de pradarolio, Rufinus de Aicardo. Sequenti vero die Sabati XII intrante mense septembris. In platea casalis sancti evaxii. Guala binellus et Colleria, juraverunt predicta omnia observare sicut predicti obsides juraverunt observare ut supra legitur et pro ipso Guala Anricus donatus et Aicardus oculus vace constituerunt se principales debitores et pagatores et juraverunt et promiserunt per stipulationem pro ipso Guala solvere si ita non observaverit ut supra legitur libras ducentas. Renuntiando nove constitutioni et induciis IIII. mensium ut supra legitur et inde obligaverunt sua bona. Item Rolandus lupus pro ipso collera constituit se debitorem et pagatorem et per stipulationem promisit et juravit pro eo solvere si ita non observaverit ut supra legitur libras ducentas papienses renuntiando nove constitutioni et induciis IIII. mensium et inde obligavit sua bona. Interfuerunt testes Bricius pellucus et Gnocus et Johannes ribota. Ego ambrosius ansisus notarius jussu Rufini notarii hanc cartam scripsi.

Ego predictus Rufinus Notarius hanc cartam scribi feci et subscripsi.

(Exc. e libro I *Acquisitionum*, fol. 194, in verc. mun. tab. ass.).

995. *Astensium legati sacramento pollicentur, in Astensium controversia cum marchione Montisferrati, se Mediolani et Placentiae legatorum judicio acquieturos fore.* 1199. 28 martii (1).

Anno dominice incarnationis millesimo centesimo nonagesimo nono die dominico quarto Kalendas aprilis Indicione secunda in civitate vercellarum presentibus nunciis et ambaxiatoribus mediolani et placencie nomina quorum sunt Gotticinus mainerius et Guifredotus grasellus de mediolano et Antonius de fontana et Johannes de bonamena de placencia et nomine comunis mediolani et illius placencie recipientibus Baiamonte de la plaza et Guilielmus Gardinus et Jacobus de lacurte sive de donna roahta ambaxiatores civitatis astensis vice et nomine domini petri de petrasancta astensis potestatis et comunis et credendariis eiusdem civitatis quorum nomina inferius leguntur a quibus credendariis et a potestate virtutem vice comunis de Aste hec facere habebant, Juraverunt ad sancta dei evangelia pro se et tota eorum parte atendere obedire et servare habeant omne preceptum omniaque precepta quod et que comune Mediolani et comune placencie per rectores suos vel per ambaxiatores seu alios ipsarum civitatum nuncios prefate eorum potestati et infrascriptis credendariis et comuni civitatis eorum facient de omni discordia et de omnibus discordiis seu occasione earum discordiarum quam et quas comune ipsius civitatis et eius pars habent cum marchione montis ferrati et eius parte Salvo eo quod comune mediolani nec illud placencie nec ambaxiatores earum civitatum potestati nec comuni de aste possit facere aliquod preceptum vel aliqua precepta quod vel que veniant contra sacramentum vel contra sacramenta de quo vel de quibus potestas vel comune de Aste teneatur. Insuper iuraverunt quod parabolam et virtutem faciendi prefatum sacramentum vice comunis de aste ad libitum et voluntatem predictorum ambaxiatorum mediolani et placencie prefato tenore salvo a potestate et credendariis infrascriptis habebant. Nomina quorum sunt petrus cicia, Surleo de ianua, Jacobus, Ipolitus, Anselmus de curia, otto coppa, berardus adurnus, Marchisius cavicula, Appellonius villanus, Otto rotarius, Jacobus curialis, ubertus de plate, Raimondus laiolius, albertus de porta, Jacobus thomas, Nicholaus Gardinus, magister petrus beccarius, Obertus crivellus, petrus de aracio, Arnaldus de platea, petrus de gamondio, obertus oculus bovinus, Raimondus Alferius, baialardus de berardensis, Ardicio bertramus, Girardus ginorius, Jacobus iudex, petrus de moneta, Grosolanus de castagnolis, Willelmus de beccaria, baiamondus careocius, opizo de beccariis, Obertus de vivario, Radulfus durnasus, Ubertus de cherio, saracenus de platea, Rolandus de solario, petrus turrellus, Gallus, Anselmus malabranca, vivianus de fontana, Otto albericus, Jacobus de stoarda, opizo falettus, Willelmus sicardus, Otto pipinus, Jacobus palius henricus de valeriano, Willelmus laurentius, atque Mainfredus cavazonus. Interfuerunt albertus canevarius, plenamont grassus, Ardericus magister, Albertus baldicionus, ottorinus qui stat cum guifredoto grasello, et tomaxinus de stampa omnes de civitate mediolani atque Zilius servitor de placencia testes. Ego oldericus qui dicor cuminus de mediolano notarius sacri palatii interfui et scripsi.

Ego ugo qui dicor de casteniaпega iudex ac missus domini F. imperatoris autenticum huius exempli vidi et legi et sicut in eo continebatur sic in isto legitur exemplo extra litteras plus minusve.

Ego otto qui dicor de limidi iudex ac missus domini henrici imperatoris hoc exemplum ex hauttentico exemplavi et sic in eo continebatur sic in isto legitur exemplo extra litteras plus minusve.

(E regio taurinensi tabulario).

996. *Bonifacius, marchio Montisferrati, quae ab Astensibus, Alexandrinis et Vercellensibus sibi debita censeat, exponit.* 1199 (2).

In nomine domini iste sunt peticiones domini bonifacii marchionis montisferrati adversus petrum potestatem astensem nomine comunis eiusdem civitatis. In primis petit quartam partem civitatis

(1) Astense municipium decreto 23 martii quod, excerptum e *Bissonum* libro, in lucem prodiit in *Mon. hist. pat.* chart. 1, col. 1056, legatis facultatem fecerat sacramento pollicendi se Mediolanensium Placentinorumque legatorum judicio obtemperaturos fore. Dies monumenti errore procul dubio afficitur, quemadmodum Molina quoque in *Notizie storiche profane della città d'Asti* vol. II pag. 111 ostendit: nam 4 kal. apr. (29 martii) dies lunae non dominicus fuit. Hoc plane singulare est in duo alia eiusdem diei monumenta, *in ripa padi non longe a ponte de stura* subscripta, eumdem errorem irrepsisse, nempe in inducias, quas, Mediolanensium Placentinorumque legatorum ope, marchio Montisferrati cum Astensibus pactus est, et in marchionis Montisferrati sociorum sacramentum. Quum facilior in die mensis quam hebdomadae error censendus sit, lectio *die dominico quinto kal. aprilis* (28 martii) probabilior videtur.

(2) Monumentum silentio praeterit annum, mensem, diem; verum induciarum 28 martii mentionem facit, et Petrum

astensis cum iurisdictione, Item petit castrum noni cum tota curte et iurisdictione, Item comitatum de serralonga, Item nantum cum universo territorio eius, Item curtem cumariam cum curte et iurisdictione, Item scrizolengum cum curte et iurisdictione, Item totam terram que dicitur sancte marie que cum pro ipso tenerent vasalli est alienata, Item castrum rochete et castrum montisalti cum suis curtibus et iurisdictione, Item castrum castegnole cum eius curte et comitatum laureti cum sua iurisdicione, Item castrum montis bersarii et malammortem cum suis curtibus et iurisdicione, Item villianum cum castro et curte et iurisdicione, Item castrum caliani quod marchio quibusdam astensibus obligavit et ei comune astense promisit si creditores non redderent illud debito soluto cogeret eos ad ipsius loci restitutionem, Et cum marchio debitum offerret ipsi recipere noluerunt, Item petit ut restitui faciat quicquid predicti creditores abstulerunt ob hominibus rainerii de grana habitantibus in paterna, Et extimat res ablatas ab eis xl libras astensium, Et petit ut de cetero a infrascriptis creditoribus non inquietentur, Item petit rocham sparaveriam quam post commissionem in mediolanensibus et placentinis et post treguam et pacem ab eis statutam abstulerunt. Item conqueritur de damno quod sibi fecerunt in caaralia et vignolo et brenecio et bruxaporcello et bovese et quaranta, Item petit homines quos habebat in corseone quos imperator sibi dederat, Item conqueritur de predicto comuni de eo quod fecerunt contra pacem et eam ruperunt que facta est iacobo stricto existente eorum potestate et de pace rupta quam fecerunt Guilielmo de pusterla existente eorum potestate et de pace rupta que facta est mediantibus thoma nuncio imperatoris et Manfredo de saluza et astensi preposito et consulibus albe.

He sunt petitiones adversus alexandrinos. In primis petit ab eis gamundium et marencum et forum et quiquid imperator habuit in alexandria, Item petit castelletum de valle urbe, et cassinum, Item petit solerium et medietatem ponzani que fuit dalfini, Item conqueritur de eo quod intraverunt in montemclarum post pacem quem locum dalfinus tenebat pro ottone de carreto qui est de parte marchionis, Item conqueritur de Gamalerio, Item de lentignano et virdobio que alexandrini fecerunt sibi dari a dominis de barberio qui tenebant ambo ea loca in feodum pro aquensi episcopo, Et de illis de barberio qui per fortiam alexandrinorum retinent blavam quorundam astensium aquensium.

He sunt petitiones contra vercellenses quod marchio conqueritur de damno quod ei fecerunt in trino et in moirano et de novo pedagio quod in salugia constituerunt et de eo quod retinent servos eius in suis terris et de damno quod fecerunt arditioni gambaruto, Item conqueritur quod destruxerunt pomium.

(E regio taurinensi tabulario).

997. *Tum Bonifacius, marchio Montisferrati, tum Novarienses, Vercellenses, Astenses eorumque foederati. sua in captivos jura tradunt Mediolanensibus ac Placentinis.* 1199. 2 maii.

Anno Dominice Incarnationis millesimo centesimo nonagesimo nono die dominice secundo die mensis Madii, Indicione secunda Dñus Bonifatius Marchio Montisferrati cessit et dedit Alberto de fontana consuli placentie et Arnaldo de bonbellis consuli Mediolani in vice et ad partem comunis placentie et mediolani omne jus et omnes actiones quod et quas habebat vel ei competebant ullomodo in captivis vel pro captivis novariensibus et vercellarum et alexandrinorum et Astensium vel aliorum qui sunt ex parte ipsarum civitatum et in eorum manulevatoribus et eos in suum locum posuit de omni vinculo sacramenti quo ipsi captivi ei tenebantur. Ita ut ipsi captivi et eorum manulevatores eodem modo teneantur et obligati sint comuni Mediolani et comuni placentie in omnibus et per omnia sicut erant obligati ipsi Marchioni. Ibique statim Drudus marzelinus potestas Vercellarum nomine comunis Vercellarum eodem modo jus et actiones dedit et per omnia fecit eisdem alberto et arnaldo de suis captivis et eorum manulevatoribus. Ibique statim Petrus de petra sancta Astensis potestas nomine comunis Astensium eodem modo jus et actiones dedit et per omnia fecit eisdem

de Petra sancta, cui 17 decembris 1199 Nicolas de Fodro jam successerat, astensem potestatem exhibet. Ceterum hoc anno apud Moriondum (*Mon. aquen.* par. I, col. 118 n. 103) videre est Bonifacii *coram rectoribus societatis Lombadiae, Marchiae et Romagnae petitiones* contra Alexandrinos, quas et nostrum monumentum compendiarie continet. A Moriondo deprehendimus Bonifacii petitiones Alexandrinorum oppositas fuisse petitionibus, quas et ipse Moriondus singillatim memorat (l. c., col. 117, n. 102).

Alberto et Arnaldo de suis captivis et eorum manulevatoribus. Ibique statim Guillelmus lantiavegia et Tebaldus quasonus et Samuel rubeus missi et legati dñi Ghislerii de andito potestatis Alexandrie ex parte comunis Alexandrie eodem modo jus et actiones dederunt et per omnia fecerunt eisdem Alberto et Arnaldo de suis captivis et eorum manulevatoribus. Actum est hoc in loco paciliano in ecclesia sancti germani unde plures cartule uno tenore scribi rogate sunt. Interfuerunt domnus otto de Garreto et Anricus frater ejus et domnus Albertus et Guillelmus qui dicuntur malespine et dñus Guillelmus de busco et Ferrarius de Valencia et comes Ubertus de colconate et anselmus de furo et fulchinus de iniquitate de placentia, et ogerius capitaneus de varenza et Rogerius de Lampugnano et Jacobus mala corrigia de placentia, et Brexianus advocatus de Vercellis et Rogerius de Bondonis et Bonifatius de burgo de Vercellis et Jacobus de donna Roata de Asti et Mainfredus de Solerio de Asti et alii quam plures.

Ego Ugo qui dicor de castenianega judex ac missus dñi F(ederici) Imp.ris interfui et rogatus scripsi.

Ego Petrus Notarius filius ottoboni formaglarii autenticum hujus exempli etc.

Ego Paxius Ansisus Vercellensis Notarius autenticum hujus exempli etc.

Ego Ambrosius Ansisus notarius hoc exemplum etc.

(Exc. e libro I *Acquisitionum*, fol. 150, in verc. tab. ass.).

998. *Bonifacius, marchio Montisferrati, ejusque filius Guilielmus, Mediolani potestatis et Placentiae legatorum opera, inducias paciscuntur cum Astensibus, Vercellensibus et Alexandrinis.* 1200. 15 octobris.

In nomine Domini. Anno Dominice Incarnationis millesimo ducentesimo die dominico quinto decimo die mensis Octubris. Indicione quarta. In palatio Comunis Mediolani presentibus Tazone de Mandello, Gotecino Mainerio, Sacco de la piscina, Guidone Burro, Rogerio Bremma et Jacobo de Oldanis consulibus Mediolani et Alberto de Scribaldo de brixia et Johanne zavatario canevario comunis Mediolani testibus.

Domnus Goizo de Gambara Mediolanensis potestas et cum eo Petrus de Villano causidicus et assesor ejus vice et nomine et ex parte Comunis mediolani et Albericus vice dominus et Gutta in testa atque Obizo manca sola Ambaxatores placentie vice et nomine et ex parte comunis placentie et Lantelmus de Modoecia Civitatis mediolani per se in concordia fuerunt statuendi terminum perentorium de discordia que est inter domnum Bonifatium marchionem montisferrati et Guillelmum ejus filium ex una parte et ex altera comune et homines Vercellarum et comune et homines alexandrie et Comune et homines Astenses hinc ad proximam diem Veneris et precipiendi inter Marchiones ipsos et dictos Vercellenses ad ipsam diem in Civitate Vercellarum secundum quod scriptum est, licet ipsi Marchiones vel alter ipsorum fuerint absentes aut non, et precipiendi inter eosdem marchiones et Alexandrinos secundum quod in concordia tunc fuerint.

Ibique vero suprascriptis omnibus presentibus atque Arditiono Ganbaruto et Rainerio de Grana qui ibi erant pro ipsis marchionibus secundum quod ibi dicebant, et Uberto Fantino et Gisulfo axerbo et Guastavino de bergulio et Alberto de Gamondio de Alexandria pro comuni illius Civitatis et Guillelmo Alzato et Alberto Advocato et Guidone de Bentevolio et Guala de Curte et Ruffino scriba de Vercellis pro comuni illius Civitatis, jamdictus domnus Petrus de Villano causidicus et assessor dicti domni Goizonis ejus vice et pro comuni Mediolani et vice suprascriptorum Alberici et Gutte in teste atque Obizonis pro comuni Placentie et vice jam fati dñi Lantelmi ibi omnium presentium. Statuit terminum perentorium inter predictos omnes sicut supra scriptum est, et jussit omnibus ibi per sacramentum ut teneant sibi ad invicem et inter se et tenere fatiant illos pro quibus sunt vel erant firmam et inviolatam treguam hinc ad festum proximum sancti Andree.

Ego Rogerius de Gatto notarius et missus dñi Henrici imperatoris interfui et jussu atque rogatu suprascriptorum scripsi.

Ego Paxius Ansisus notarius autenticum hujus exempli etc.

Ego Petrus Notarius filius ottoboni formaglarii autenticum etc.

Ego ambrosius ansisus notarius hoc exemplum ex autentico exemplavi etc.

(Exc. e libro I *Acquisitionum*, fol. 154, in verc. mun. tab. ass.).

999. *Ubertus de donna Bencia in civium ordinem accipitur.* 1201. 12 januarii.

1201. Indictione 4, die veneris 12 Januarii, Dominus Guido de Pirovano Potestas astensis in Comuni credentia fecit donum a parte Comunis de Aste in manu Uberti de donna Bencia de Cario quatenus ipse ubertus cum suis heredibus a modo sit civis et habitator urbis astensis in perpetuum quapropter iuravit habitare cum uxore sua et liberis facere statum et habitaculum in perpetuum et dare fodrum etc, Notarius Jacobus Boviculus.

(E *Summario ex scripturis D. Emanuelis Filiberti Bentii.* Tabularium Biscaretti, fasc. 36, n. 4, pag. 4, in regio taurinensi tabulario).

1000. *Tabulae pacis Astensium cum Albensibus, quibus et veteres tabulae annorum* 1193, (1199-1200?) *subjectae sunt.* 1201. 22 maii (1).

Anno domini Millesimo Ducentesimo Primo Indictione quarta quod fuit undecimo kalendas Junii. In nomine sancte et individue trinitatis. Astensium consules videlicet Jacobus de vivario, Rolandus caçho, Guillelmus racio, Ardicio bertramus, Jacobus de stuerdà, homodeus trossellus et henricus eitropus, in nomine et vice totius communis Astensis, Et dominus Ingo Albensis potestas et Ricobonus eius assesor in vice et nomine tocius communis Albensis adinvicem tactis corporaliter evangeliis iuraverunt bona fide omni fraude et dolo hinc inde cesantibus attendere in integrum perpetuo et observare ea omnia que in scripto novo de nova pace tempore dictorum consulum et potestatis composito continentur Et ea omnia que in veteribus instrumentis tempore domini Jacobi stricti olim potestatis astensis compositis continentur Salvo tamen capitulo de parte aquisitorum quod capitulum sicut in novo scripto continetur ab utraque parte attendatur. Item pretitulati Astenses Consules nomine Communis astensis et omnium eorum coadiutorum fecerunt pacem finem et refutacionem prenominatis Ingoni Albensi potestati et Ricobono eius assesori nomine comunis albensis et omnium coadiutorum suorum de omnibus Guastis, combustionibus, predis, dampnis, et iniuriis, datis vel factis ab albensibus vel hominibus eorum partis pro communi vel diviso causa vel occasione guerre de qua nunc ad pacem devenerunt in personas vel res astensium vel hominum sue partis. Hoc idem fecerunt Ingo Albensis potestas et Ricobonus nomine comunis albensis et omnium coadiutorum suorum adinvicem predictis astensium consulibus nomine comunis astensis et omnium coadiutorum suorum videlicet de omnibus guastis combustionibus, predis, dampnis et iniuriis datis vel facits ab astensibbs vel hominibus eorum partis pro comuni vel diviso causa vel occasione guerre de qua nunc ad pacem devenerunt in personas vel res Albensium vel hominum eorum partis. Item dicti Consules Astenses iuraverunt bona fide relaxare et absolvere omnes captos quos habent nomine communis Astensis et quos habent hii qui sunt ex eorum parte de hominibus Albensibus et eorum partis. Versa vice supranominati Ingo Albensis potestas et eius assesor Ricobonus iuraverunt bona fide relaxare et absolvere omnes captos quos habent nomine comunis Albensis et quos habent hii qui sunt ex eorum parte de hominibus astensibus et eorum partis. De isto capitulo hec excipiuntur quod Albenses non tenentur de captis quos habent marchiones montisferrati videlicet dominus Bonifacius et Guillelmus, Et Astenses non tenentur de captis quos habent ex hominibus dictorum marchionum. Hec omnia prescripta iuraverunt adinvicem Astenses et Albenses cives nomina quorum infrascripta reperientur quilibet pro se et quantum ad se attendere et observare et dare pro posse forciam et virtutem et conscilium potestati et consulibus qui sunt et pro tempore in utraque fuerint civitate scilicet Astenses Astensium consulibus et potestatibus et Albenses Albensium potestati et potestatibus et consulibus ut hec omnia supradicta ex utraque parte perpetuo attendantur et observentur. Nomina Albensium qui ibi hec iuravere sunt hec, Anselmus honipetri, Nicholaus carencius, Petrus costancius, Anselmus censoldus, Henricus crossus. Petrus bertramus, Otto de poblice, Laurencius Niellus, Ogerius bauduinus, Ogerius foacia, vulmannus capra, Arnaldus ferramenta, Petrus de neviglis, Raimundus falethus, Pautrerius, Mascharus de strata, Obertus salicus, Drocho palius, Anselmus de braida, Nudusmento. — Nomina vero Astensium qui ibidem iuraverunt, hec sunt, Ubertus de placia, Petrus ciza, Guillelmus gardinus, Jacobus apolius, Guillelmus

(1) Hanc pacem memorarunt Moriondus (*Mon. aq.* II, col. 640) et Adrianius (*Indice dei documenti cheraschesi*, p. 17). Tabulas pacis adhuc ineditas adfirmat Adrianius, quarum exemplar transcriptum fuisse ait in *Libro autentico d'Alba*, fol. 4.

laurencius, Ubertus palius, Vivianus de fonte, Arnaldus de placia, Jacobus de roath, Anselmus mussus, Raimundus laiolius, Olivarius malus capuccius, Petrus de moneta, Guillelmus silvaticus, Otto monacus Jacobus clericus, Rodulfus durnasius, Jacobus mignanus, Petrus turrellus, Grosolanus de castagnolis et Guillelmus cerrutus. Insuper iamdicti consules Astenses iuraverunt facere omnes Astenses a xv, amnis usqe in LXX, idem subire iusiurandum nisi verbo vel absolto dicte Albensis potestatis vel eorum certi nuncii remaneret. Hoc idem facere de Albensibus prenominati Ingo Albensis potestas et eius assesor Richobonus iuraverunt nisi verbo vel absolto dictorum Astensium Consulum vel eorum certi nuncii remaneret. Preterea sepefati Consules Astenses elegerunt Petrum beccarium et Rolandum bergogninum, Et dictus Ingo Albensis potestas elegit Tebaudum de braida et lotharium ad inquirendum tractandum et inveniendum ea que in novo scripto ad eorum offitium pertinere invenientur. Qui quatuor iuravere bona fide omni dolo fraude et hodio undique sublatis attendere inintegrum et observare sicut in novo scripto de eorum offitio continetur. Actum in pratis Govonii Feliciter. Interfuerunt ibi rogati testes videlicet Guitelmus de poblice, Bonus encontrus, Jacobus filius paltrerii, Guillelmus de Aste nuncius dicti Ingonis, Henricus preco, Guillelminus constancius, Otto de camairano, Amedeus de montevetulo, Carcaxius de palacia, Rodulfus tiçonus, Guillelmus de supponito, Jacobus beçilia. Tenor quidem scripti novi superius nominati talis est, — Ad honorem dei et Beate Marie semper virginis et beati secondi martiris et beati laurentii et ad comodum et utilitatem tocius comunis Astensis et communis albensis adinvicem iurant Astenses et Albenses attendere et observare bona fide omnique fraude remota omnia ea que continentur in instrumento inter eos composito tempore domini Jacobi stricti olim potestatis astensis de pace et concordia et Citaynatico, Et omnia ea que infrascripta sunt. Jurant Astenses iuvare Albenses contra omnes homines tamquam cives suos Et Albenses iurant similiter iuvare Astenses contra omnes homines tamquam cives suos. Item iurant Albenses iuvare et manutenere et defendere omnes cives Astenses et omnes homines de eorum posse et res eorum contra Marchiones montisferrati qui modo sunt et qui pro tempore fuerint et contra Marchiones de saluceis qui sunt vel futuri sunt et contra Mainfredum lanciam et successores suos quicumque pro tempore fuerint, Et contra Comites de blandrato qui sunt vel pro tempore sunt venturi faciendo Albenses vivam guerram omnibus supradictis personis pro communi et diviso et omnibus successoribus eorum cum Astensibus et sine Astensibus a domo propria et a domo Astensium et ubicumque potuerint et omni parte quocienscumque Astensibus Consulibus vel potestati pro tempore existentibus placuerit et quociens eis Albensibus fuerit denunciatum per consules vel potestatem vel per eorum nuncium vel nuncios nec de illa guerra facient pacem vel treguam vel possam vel guerram recreutam absque absolto Consulum vel potestatis Astensis existencium pro tempore et credencie congregate tocius vel maioris partis simul per campanam et hoc totum facient et observabunt omni occasione preterita presenti et futura remota in civitate Albensi et eorum posse et ubicumque poterunt presertim contra supradictas personas inperpetuum. Et eodem modo et eodem tenore et eodem ordine quo vel quibus albenses tenentur in omnibus supradictis Astensibus sic et Astenses tenentur et teneantur in omnibus supradictis Albensibus in perpetuum. Item tenentur Astenses solvere Albensibus creditoribus qui habent pignora in comitatu laureti et in Castagnolis Mille Centum sexaginta tres libras astensium cedendo ipsi creditores communi Astensi iura et acciones reales et personales que et quas habent adversus Mainfredum Lanciam vel alium debitorem et res ipsius comitatus et castagnolarum et dando instrumenta illorum debitorum. Tali modo quod comune de Aste ita posset agere et experiri et ab alio se tueri sicuti possent ipsi creditores solvendo eo modo et eo ordine et eo tempore quo fuerit ordinatum a quatuor sapientibus electis prestando Comuni Astensi ipsi creditores securitates quod si comune Astense aliquo tempore evinceretur quod peccunia non esset tanta de capitali quod eam pecuniam comuni Astensi restituent. Item tenentur Astenses investire feudatarios Albenses de feudis que habent in Castagnolis si facere voluerint fidelitatem communi Astensi eo salvo quod non habeant feuda in castro neque in contili alioquin feuda remaneant communi Astensi. Item tenentur Albenses facere securitatem communi Astensi vel illis qui postulant aliquod ius in barbarisco de facienda ratione sua ad diem certam talem de qua bene se teneant securi illi qui postulant ius in barbaresco, vasallis sub curia Albensi legali, Aliis qui non sunt vasalli sub amicis communibus et in communi loco et vasalli et illi qui non sunt vasalli teneantur facere rationem Albensibus si postulaverint sub eisdem amicis eodem die et eodem loco. Item iurant Albenses restituere omnes possessiones suas in integrum

illis de Manciano de Sarmatorio et de Montefalcono qui sunt parte Astensium et absolvere et liberare omnes homines illorum qui facti sunt cives albenses, tali modo quod si voluerint reverti revertantur et habeant possessiones et res suas, alioquin sint indispositione dominorum suorum ita quod albenses ullo tempore illos dominos non inquietent occasione illarum rerum Et Albenses teneant et possideant pollentium sicut modo tenent et possident, et de aquisitis de quibus habebant Albenses quartam partem ut in veteri instrumento continetur habeant medietatem faciendo expensas pro medietate infra terminos ibi constitutos. Item tenentur Astenses restituere communi Albensi possessionem quam Albenses habebant pro communi in castro sancte Victorie eo die quo Astenses acceperunt illud castrum. Et tenentur Astenses restituere Girardo mollo possessionem quam habebat in sancta victoria tali modo quod de feudo quod tenebat a Martino de revello faciat fidelitatem communi Astensi si voluerit sin autem Commune de Aste habeat sibi illud feudum solvendo eidem Girardo illud precium quod pro eo dedit domino Martino de revello. Item commune Astense restituet Nudum mentonem in possessionem quam tenebat in sancta victoria excepto turri et dommiono si predictum commune nollet solvere ei suum capitale, si autem voluerit solvere Nudusmento teneatur cedere et dare communi de Aste sua iura et actiones et instrumenta. Item commune astense tenetur solvere Ottoni rape cc. libras jannuesium ad diem et terminum quem statuent quatuor sapientes electi dando idem Otto communi Astensi iura sua et actiones pro tanto quantum sibi solvet pro tempore. Preterea Astenses consules tenentur eligere duos sapientes viros et nobiles de Civitate Astensi quos crediderint esse meliores et utiliores ad inveniendum et inquirendum et tractandum ea pro quibus Astenses et Albenses melius possint simul stare in concordia unitate et amore et societate et firmitate perpetua. Et Albenses similiter tenentur facere de duobus quos eligent eodem modo et eodem ordine qui quatuor iurabunt omnia predicta que ad eorum offitium pertinebunt complere et attendere usque ad diem certam que fuerit eis constituta a consulibus astensibus et potestate Albensi salvis omnibus supradictis capitulis Marchionum et comitum et omnibus aliis supradictis capitulis et nominatis de quibus et super quibus non valeant neque possint aliquid addere vel diminuere ullo modo vel aliqua occasione. Et hec omnia iurant Astenses consules attendere salvo sacramento quo tenentur illis de montealto sicuti in instrumento inde composito continetur, Et Albenses non possint cogi sacramento ab astensibus Consulibus de guerra Marchionum et Comitum usque ad festum sancti Laurencii proximi, Et hoc capitulum utraque pars tenebit secretum usque ad eundem festum sancti Laurentii (1). — Tenor vero veterum instrumentorum unum quorum compositum fuit ab ugone albensi notario et aliud a Jacobo boviculo astensi notario ut ipsis instrumentis continebatur talis est. In nomine domini . . . . . (2) . . . . . .
(Omissis) . . . .

Ego quidem de volta Bonifacius palatinus notarius his omnibus que supra dicuntur esse peracta in pratis Govoni interfui et rogatus scripsi, Et tenorem scripti novi de nova pace compositi sicut in ipso scripto vidi et legi ita superius in hac pagina scripsi nec iungi nec minui nisi forte littera vel sillaba plus minusve sit que tamen non derogat nec errogat sensui vel vocum significationi, Similiter et tenorem veterum instrumentorum ut in ipsis vidi et legi sic in presenti cartula scripsi nichil addens vel minuens nisi forte litteram vel sillabam vel punctum pro qua vel quibus nec sensus nec instrumentorum materia diminuitur vel alteratur Et nisi subscripciones notariorum quas ibi non apposui cum de eorum nominibus superius mencio fiat, Et ex his omnibus supradictis duas eiusdem tenoris cartulas hanc scilicet et aliam scribens composui.

Et ego Otto Bassus sacri palacii Notarius novum scriptum de nova pace compositum inter Astenses et Albenses tempore Ingonis Albensis potestatis vidi et legi similiter et autentica instrumenta vetera de pace et concordia inter Albenses et Astenses tempore Jacobi stricti potestatis Astensis composita vidi et legi et sicuti in illo novo scripto et in ipsis autenpticis instrumentis continebatur

(1) Foedus hoc *novum* quo anno pactum fuerit plane ignoratur, nobisque vel indicia desunt, unde aliquid certi deprehendere possimus, quamquam procul dubio est, intervallum a 1193 ad 22 maii 1201 annum non egredi. Astenses foedera quidem contra Montisferrati marchionem et Blanderatis comitem composuere annis 1197 et 1198: verum Albenses, qui an. 1198 contra Astenses Saluciarum marchioni accesserunt, consortes fuisse nobis minime videntur. Itaque parum nos a vero recessuros esse putamus, si foedus *novum* 1199 vel 1200 adscribemus.

(2) *Veteres* hic pacis et foederis 13 ac 27 junii an. 1193 initi memorantur tabulae, quas, quum in n. 957 Malabaylae Codicis jam contineantur, omisimus.

sic in presenti pagina preter subscripciones notariorum continetur nisi forte litera vel sillaba vel punctum plus minusve sit et subscripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1001. *Albenses Barbarisci rationem reddendi onere levantur.* 1201. 9 novembris (1).

Anni domini millesimo ducentesimo primo Indicione Quarta Die veneris VIIII, die intrante Novembri. Dominus Guido de pirovano potestas astensis cum Consilio credentie per campanam congregate tocius vel maioris partis ut confessus fuit, Absolvit Ricum bonum iudicem domini Ingonis Albensis potestatis, loterium atque Droccum palium ambaxatores albenses nomine comunis albe quod illud comune de Alba decetero non teneatur facere rationem de barbarisco, petro de drogla, Ottoni de desaia, dominis de aglano, filiis willelmi de barbarisco et filiis Oberti qualee, pro illo capitulo qui continetur in carta pacis Aste et Albe qui est de facto barbarisci nisi voluntate comunis Albe esset. Et Ricus bonus, Loterius et Drocus confessi fuerunt quod hanc cartam et hanc absolutionem recipiebant voluntate et Consilio credentie Albe per campanam congregate tocius vel maioris partis et inde duo instrumenta uno tenore fieri iussit. Actum est hoc Aste in domo comunis, Testes fuerunt ibi Otto rapa, Ubertus laiolius, Mainfredus de solario, Robaldus gardinus et Credendarii simul missi per campanam. Et ego Otto Bassus sacri palacii notarius interfui rogatus et duo instrumenta uno tenore composui et scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1002. *Alexandrini atque Astenses controversiam de Aquosana arbitris committunt.* 1203. 21 februarii.

Anno dominice Incarnationis millesimo ducentesimo tertio. Indictione sexta die veneris nono challendas martii ad ospitale de spatis, Consules Alexandrie concordes fuerunt cum consulibus de Aste ut quatuor sapientes eligantur duo de qualibet civitate unus consul alius non consul qui cognoscant et determinent infra certum terminum de omnibus questionibus que sunt inter comune Alexandrie et Aste et promiserunt inter se vicissim attendere et interim rustici de Aquexana non debeant offendere dominos et domini non debeant offendere rusticos et omnia interim remaneant in eo statu in quo modo sunt salvo eo quod homines de viginti revertantur in domos suas tenendo et possidendo omnia eorum bona sicut antea tenebant et possidebant et ita libere hec omnia iurant attendere Henricus soldanus, Raimundus carrozius, Petrus beccarius, Vivianus de fontana consules de Aste. Item Robaldus gardinns, Ubertus de platea, Ardicio bertramus, Albertus de porta, Ubertus de bencia cives de Aste, Et item dominus Nicolaus de foro, Balduinus de turri, Petrus Ruffinus de Bellono, Anselmus de Samuello Consules Alexandrie. Et item Benzius levaloculus, Anselmus marinarius, Gebalduus Begaxolus, Petrus Lodula Alexandrie cives et facere et complere usque ad octavam Pasche prius venientis bona fide et sine fraude remoto amore, timore et suo speciali comodo nisi absolto consulum utriusque civitatis remanserit dato eis cum consilio credencie utriusque civitatis simul per campanam congregate totius vel maioris partis et terminum datum consequi et attendere et si per se se concordare non poterunt eorum consilio concordabunt quos meliores et utiliores esse crediderint pro utraque civitate et si quid additum vel diminutum vel iniunctum eis fuerit a consulibus utriusque civitatis cum consilio eorum credencie simul per campanam congregate totius vel maioris partis, eodem modo teneantur ut supra et ibidem infrascripti consules de Aste et infrascripti milites qui cum eis erant, elegerunt Henricum Soldanum et Ubertum laiolum pro comuni de Aste et infrascripti consules Alexandrie elegerunt dominum Nicolaum de foro et guastavinum de Roboreto pro comuni Alexandrie ad predictas questiones terminandas, et finiendas ut supra.

Infrascripti consules de Aste et milites qui cum eis erant, et consules Alexandrie et milites qui cum eis erant hanc cartam fieri rogaverunt ut supra.

Interfuerunt testes rogati Obertus de Viarixio, Albertus balbus, Guarcinus.

Ego Petrus qui dicor Ferrarius notarius sacri pallatii auctenticum huius instrumenti vidi et legi et ut in illo inveni in hoc ita scripsi nihil addens vel mutans preter punctum sillabam, vel litteram.

(1) Hoc monumentum ineditum dixit Adrianius in *Indice dei documenti cheraschesi* p. 18 et in *Libro autentico d'Alba*, fol. 117 contineri.

Ego Otto notarius sacri palatii auctenticum huius instrumenti vidi et legi et subscripsi.

Ego Vermus notarius sacri palatii auctenticum huius instrumenti vidi et legi et subscripsi.

(E *Libro della Croce* municipii alexandrini, f. 26, excerptum).

1003. *Arbitri quibus Alexandrini et Astenses de Aquosana et Vinchio controversias mandaverant, judicium ferre recusant.* 1203. 5 maii.

Anno dominice Incarnationis Millesimo ducentesimo tertio Indictione sexta die lune quinto intrantis madii. In ecclesia sancte marie de maxio, Dominus anricus soldanus pro se et pro domino Uberto Laorio presente Petro beccario fuit confessus quod fuerat in concordia cum domino Nicolao de foro et Guastavino die dominico quarto exeuntis aprilis quod dominus Nicolaus de foro et Guastavinus debebant sibi mittere die martis preterita secundo exeuntis aprilis questiones pro facto aquesane super quas debebant capere consilium et quod ipse dominus anricus soldanus et Ubertus Laorus similiter debebant mittere domino Nicolao (de foro) et guastavino pro facto aquexane in proximis preteritis chalendis madii super quas debebant capere consilium et ibidem infrascripti dominus Nicolaus et Guastavinus admonuerunt infrascriptum dominum Anricum pro se et Uberto Laorio vice versa cum eis ad capiendum consilium sicut fuerant in concordia cum eis dicentes se preparatos esse ire et dominus Anricus respondit quod nolebat ire pro questionibus quas sibi miserant.

Interfuere testes presbiter rufinus, presbiter iohannes, ambo canonici infrascripte ecclesie, Guido de sergotefre subscripsit cum signo tabellionatus.

Ego petrus qui dicor Ferrarius notarius sacri palatii auctenticum huius instrumenti vidi et legi et ut in illo reperii in hoc ita scripsi nihil addens vel mutans preter punctum, sillabam, vel litteram,

Ego Otto notarius sacri palatii huius instrumenti auctenticum vidi et legi et subscripsi.

Ego vermus notarius sacri palatii auctenticum huius instrumenti vidi et legi et subscripsi.

(E *Libro della Croce* municipii alexandrini, f. 25, excerptum).

1004. *Pax et foedus Placentinorum cum Papiensibus, tum proprio, tum Langobardiae amicorum nomine, initum, qui foederi accedere velint, ac praecipue Astensium.* 1217. 10 maii.

In nomine Regis pacifici domini nostri ihesu christi Amen. Millesimo ducentesimo decimo septimo. Indicione quinta die mercurii decimo mensis Madii. In archiepiscopatu Mediolani ad locum ubi campus mortuus dicitur. In presentia et testificant (sic) dñi Fulconis episcopi papiensis fratris Opizonis mancesole monaci domus deponte prepositi hugonis ecclesie omnia sancti de fossato alto de episcopatu laudensi, dñi henrici torti canonici majoris ecclesie de papia, presbiteri Girardi de cenevredo capellani infrascripti episcopi, prioris beate marie de campo mortuo, Georgii de ponte carate militis dñi lanfranci de ponte carate potestatis placentie, Ottobelli de ferramosca de quinzano siniscalchi dicte potestatis, Dñus Lanfrancus de ponte carate placentie potestas nomine et vice comunis placentie et dñus Guillelmus leccacorvus consul iustitie de placentia et Jacobus de porta consul negotiatorum placentie et Jacobus de mala corrigia, Albericus vice dominus et petrus vice comes et albericus de andito ambaxatores comunis placentie pro se et nomine ipsius comunis fecerunt pacem et concordiam domino bergognono de cellanova et domino Guidotto de Vegevelo consulibus comunis papie nomine ipsius comunis et Guidotto butigelle et Rainerio de curte, et de tesalvo capello, Bernardo ysembardo, Curso de campisio, Rainerio de Sicheriis Ambaxatoribus comunis Papie eorum nomine recipientibus et omnibus eorum amicis de lonbardia qui ad hanc pacem et concordiam venerint et specialiter astensibus, Marchioni Montisferrati et hominibus de loco Casalis, Bellengerii dominis et hominibus de bagnaria si ad hanc pacem et concordiam venerint atque ceteris eorum amicis de Lonbardia qui ad hanc pacem et concordiam venerint etc. et teneantur eos recipere si venire voluerint preter cremonenses et fecerunt eis finem et pactum de non petendo et de omnibus dampnis et injuriis ac maleficiis datis et illatis ab ipsis papiensibus sive ab universitate sive a speciali persona una seu pluribus mediolani et placentie, et omnibus de eorum parte videlicet universitati vel speciali persone uni seu pluribus qui ad hanc pacem et concordiam venerint et similem finem et simile pactum fecerint dominus Bergognonus de cella nova, et dominus Guidottus de vevruolo (sic) consules comunis papie nomine et vice ipsius comunis et Guido de Butigella et Rainerius de curte et de cesalvus capellus, et Bernardus ysembardus, cursus

de campisio, Rainerius de sicheriis ambaxatores comunis Papie pro se et nomine ipsius comunis fecerunt pacem et concordiam domino Lanfranco de ponte carate placentie potestati nomine comunis placentie et vice ac nomine comunis mediolani et Vercellensium et Novariensium et Alexandrinorum et Terdonensium et ambaxatoribus placentie infrascriptis et omnibus eorum amicis de lonbardia qui ad hanc pacem et concordiam venerint et specialiter marchionibus malespine, Alexandrinis, Terdonensibus, Vercellensibus, Novariensibus, Cumanis, Laudensibus si ad hanc pacem et concordiam venerint et ceteris eorum amicis de lonbardia qui ad hanc pacem et concordiam venerint etc. et eos teneantur recipere si venire voluerint et fecerint eis nomine comunis placentie et vice et nomine comunis Mediolani finem et pactum de non petendo de omnibus dampnis et injuriis atque malefitiis datis et illatis ab ipsis mediolanensibus vel placentinis sive ab universitate sive a speciali persona una seu pluribus ipsis Papiensibus et omnibus de eorum parte videlicet universitati vel speciali persone uni vel pluribus qui ad hanc pacem et concordiam venerint et similem finem et simile pactum fecerint. Item convenerunt predicti consules papienses pro se et vice ac nomine Comunis Papie et ambaxatores ut consiliarii quod ipsi et Papienses custodient et salvabunt atque defendent omnes homines de mediolano et terre mediolani et omnes homines de placentia et terre placentie atque omnes alios eorum amicos qui ad hanc pacem et concordiam venerint in rebus et personis in tota sua terra et aqua et per totam suam terram et aquam et in toto suo districtu, nec permittent aliquem vel aliquos ipsos offendere. Item potestas Placentie nomine comunis placentie et ambaxatores ut consiliarii convenerunt quod ipsi et placentini custodient et salvabunt atque defendent omnes homines de papia et terre papie atque omnes eorum amicos de lonbardia qui ad hanc pacem et concordiam venerint in rebus et personis in tota sua terra et aqua et per totam suam terram et aquam et in toto suo districtu nec permittent aliquos vel aliquem ipsos offendere et quod bona fide et sine fraude simile sacramentum fatient Mediolanenses. Item convenerunt infrascripti potestas nomine comunis placentie et ambaxatores ut consiliarii quod si Mediolanenses offenderint papienses, placentini teneantur requirere Mediolanenses usque ad VIII dies postquam a Papiensibus fuerint requisiti et bona fide et sine fraude cognoscent et inquirent dampnum datum ipsis Papiensibus et arbitrabuntur infra XL dies sine forma judicii et si Mediolanenses non condempnaverint usque ad XV dies postquam fuerint arbitrati ipsi placentini adjuvabunt papienses per comune bona fide et sine fraude cum tota sua fortia contra mediolanenses et alie civitates et homines et loca que ad infrascriptam pacem et concordiam venerint tenebuntur juramento non juvare mediolanenses et non offendere papienses pro mediolanensibus si offenderint papienses et non emendaverint ut predictum est. Item convenerunt quod si Papienses offenderint Mediolanenses vel eorum amicos qui ad hanc pacem et concordiam venerint placentini teneantur requirere papienses usque ad VIII dies postquam a Mediolanensibus vel eorum amicis requisiti fuerint et bona fide et sine fraude cognoscent et inquirent dampnum datum ipsis Mediolanensibus vel eorum amicis et arbitrabuntur infra XL dies sine forma judicii et si Papienses non emendaverint usque ad XV dies postquam fuerint arbitrati ipsi Placentini et Mediolanenses et omnes eorum amici qui ad hanc pacem et concordiam venerint teneantur juramento adjuvare eum qui dampnum passus fuerit vel injuriam per comune bona fide et sine fraude cum tota sua fortia contra papienses amici ipsorum Papiensium teneantur non adjuvare Papienses et non offendere Mediolanenses vel Placentinos nec aliquem de eorum parte pro papiensibus et si offenderint Mediolanenses vel Placentinos seu aliquem de eorum parte et non emendaverint ut supra dictum est. Non intelligatur pax fracta si dampnum emendatum fuerit usque ad infrascriptum terminum. Item teneantur Mediolanenses et Placentini juramento non adjuvare aliquem aliarum Civitatum contra Papienses si offenderint Papienses et non emendaverint ut dictum est. Item teneantur Papienses juramento non adjuvare aliquem eorum amicum contra mediolanenses vel placentinos seu aliquem de eorum parte si offenderint mediolanenses vel placentinos seu aliquem de eorum parte et non emendaverint ut supra dictum est. Item convenerunt infrascripti consules Papie nomine comunis Papie et ambaxatores ut consciliarii quod Papienses adjuvabunt Mediolanenses et Placentinos contra Cremonenses de presenti guerra a centum militibus supra usque ad mille et a ducentum peditibus supra usque ad duo milia quam habent cum Cremonensibus secundum quod potestas placentie dixerit. Item attendent et observabunt totum quod ipsa potestas dixerit et ordinaverit de discordiis locorum pontium et aquarum quas ipsi papienses habent cum mediolanensibus. Item adtendent et observabunt de discordiis quas ipsi Papienses habent cum terdonensibus et alexandrinis et

omnes tam mediolanenses et Placentini et Vercellenses et Novarienses, Alexandrini et Terdonenses quam Papienses jurabunt a XVI annis supra et a LXX infra observare pacem infrascriptam et omnes rectores civitatum que venerint ad istam pacem teneantur juramento renovare et facere renovari sacramenta pacis supradicte in quolibet quinquenio et facere apponi in brevi civitatis super quo rectores civitatum jurabunt ista attendere salvis tamen omnibus amicis infrascriptis ipsorum mediolanensium et placentie et Papie, exceptis Terdonensibus et sacramentis eorum quibus sacramento teneantur. Ita quod aliquis illorum non possit venire contra predicta hoc verbo ita quod aliquis et est sic de plano intellecto quod sacramenta et sotietates quibus mediolanenses et Placentini tenentur sacramento et sine sacramento sint firma nec contra illa nullo modo venire debeant nec possint, postquam amici eorum ad hanc pacem venerint et offenderint sicut supra dictum est, mediolanenses et Placentini non debeant eos adjuvare si offenderint et non emendaverint ut supra dictum est. Item salva fidelitate domini Ottonis imperatoris. Item convenit potestas placentie quod bona fide et sine fraude fatiet quod mediolanenses similem pacem et concordiam et finem et pactum fatient papiensibus et quod observabunt precepta que eis fecerit de discordiis locorum pontium et aquarum quam mediolanenses habent cum papiensibus et omnia infrascripta ambe partes ut de se loquitur juraverunt ad sancta Dei evangelia firma habere et tenere et in totum attendere et observare, Et quicquid additum vel diminutum vel mutatum fuerit de voluntate partium de addito teneatur, et de diminuto non.

Ego Petrus Blancus imperialis notarius hanc cartam a bernardo de laurentio notario breviatam ejus jussu scripsi.

Ego Paxius Ansisus Notarius autenticum hujus exempli etc.

Ego Rufinus Oriolus notarius autentico etc.

Ego ambrosius ansisus notarius hoc exemplum ex autentico etc.

(Exc. e libro I *Acquisitionum*, f. 33, in verc. tab. ass.).

1005. *Guidus Landrianensis, Astae potestas, municipii nomine in dominium accipit quidquid municipium ab episcopo tenet, et episcopo fidelitatis juramentum praestat.* 1221. 10 junii (1).

Anno Dominice incarnationis Millesimo ducentesimo vicesimo primo, Indicione nona die iovis decimo die mensis Junii. In publica contione Comunis astensis congregata more solito in Ecclesia beate marie Astensis, facta fidelitate per ordinationem domini Jacobi dei gracia Taurinensis Episcopi imperialis aule vicarii a domino Guidone de Landriano Astensi potestate domino Jacobo dei gratia Astensi Episcopo et eius catolicis successoribus et ipsi Ecclesie astensi secundum quod continetur in capitulo fidelitatis quod scriptum est in carta concordie facte inter Ecclesiam et Episcopum Astensem ex una parte et Comune Astense ex altera, que carta scripta est per manum Willelmi de bellino Vercellensis imperialis curie notarii in quo eciam sacramento fidelitatis ipse potestas iuravit similiter per ipsius domini episcopi Taurinensis ordinationem bona fide et sine fraude concordiam illam attendere et observare in omnibus et per omnia et bona fide et sine fraude attendi et observari facere prout in predicta carta illius concordie facta per omnia continetur ipsi potestati consenciente populo ipsius Civitatis, dictus dominus Jacobus Astensis episcopus a parte et nomine Astensis Ecclesie per ipsius domini episcopi Taurinensis et vicarii ordinationem ipsi domino Astensi episcopo consencientibus domino briano Archidiacono, domino Rebuffo Archipresbitero, domino Guillelmo de brayda preposito, magistro henrico de viarixio, domino Egidio, magistro Gribaldo, domino petro de filizano, Alberto gribaldo, domino Uberto condam Alberti, archipresbitero domino Uberto de catena canonicis astensibus ibi presentibus, Investivit per rectum et gentile feudum dictum dominum Guidonem de landriano astensem potestatem vice et nomine comunis et universitatis illius civitatis astensis de recto feudo illius comunis videlicet de omni eo quod reperiretur illud comune astense consuevisse tenere in feudum per predictam ecclesiam astensem. Item in eadem investitura dictus dominus astensis episcopus a parte et nomine predicte Astensis Ecclesie consensu eciam et voluntate predictorum canonicorum investivit predictam potestatem Astensem vice et nomine comunis illius civitatis astensis per rectum et gentile feudum nominative de omni eo et quanto cumque ipse Episcopus et Ecclesia Astensis

(1) Hoc monumentum memorat Molina in *Storia della città d'Asti* vol. II pag. 159.

habet in maxio et pertinenciis eiusdem, Exceptatis Ecclesiis et albergaria ad quam eciam albergariam debet ire potestas Astensis cum episcopo si voluerit tamquam vassallus. Item et de omni eo quod ipsa Ecclesia habet in Alzano exceptis Ecclesiis. Item de omni eo et quantocunque ipsa Ecclesia Astensis habet in insula exceptis Ecclesiis et fidelitate Abbatis apostolorum quam ei facit. Item et de omni eo et quantocumque ipsa Ecclesia astensis habet in comitatu serrelonge vel videtur habere, Et in pertinenciis eiusdem exceptatis Ecclesiis, Eo videlicet tenore ut amodo in antea illud comune Astense habeat et teneat predicta omnia in feudum data ut supra et faciat exinde nomine recti et gentilis feudi quicquid voluerit absque contradictione illius Ecclesie sive predicti Episcopi Astensis seu successorum eius unde plures carte inde uno tenore scripte sunt, ad hoc interfuerunt testes dominus Otto abbas Apostolorum, dominus Guido de fringo eius prior, magister Jacobus pellacia archipresbiter de Baennis, dominus petrus rebeccus canonicus Ecclesie sancti secundi, magister henricus canonicus Ecclesie Aniani de castello, dominus petrus hospitalis sancti Johannis, dominus petrus prepositus Sancti dalmacii de taurino, Anricus beccutus taurinensis, Gavarrus et Willelmus de mezeto, Jacobus de marenzana, Guillelmus de montafia, petrus de marenzana, dominus Jacobus de populo iudex potestatis astensis et alii plures.

Ego Guillelmus de bellino vercellensis imperialis Curie notarius predictis omnibus interfui et de mandato ipsius Taurinensis domini Episcopi hanc cartam scripsi.

(Excerptum e *Libro viridi* astensis Ecclesiae fol. 79).

1006. *Astensis municipii concilium pacem, cum episcopo compositam, ratam facit.* 1221. 10 junii (1).

Anno Dominice incarnationis Millesimo ducentesimo vicesimo primo, Indicione nona die iovis decimo die mensis Junii. Congregata credencia Astensis in Ecclesia sancti Johannis de Aste ante presenciam domini Jacobi dei gracia taurinensis episcopi et imperialis curie vicarii, Infrascripti credendarii de Aste qui in illa erant credencia per ipsius domini vicarii ordinationem juraverunt ad sancta dei evangelia dare forciam et virtutem ut fidelitas quam fecit dominus Guido de landriano Astensis potestas vice et nomine comunis astensis et quam a modo in antea potestates et rectores comunis astensis pro ipso comuni astensi Ecclesie astensi et domino Jacobo astensi episcopo et suis catholicis successoribus facere debent et ut concordia facta inter ipsum episcopum Astensem nomine Astensis Ecclesie et Ecclesiam astensem ex una parte et comune de Aste ex altera prout in instrumentis a Willelmo de bellino notario inde factis continetur in omnibus et per omnia imperpetuum observetur et ex eorum parte bona fide observabunt pro eorum posse. Nomina autem Credendariorum qui ut supra iuraverunt sunt hec, Jacobus roatus, Manfredus cavazonus, Robaldus gardinus, Germanus trossellus, Opiço, albericus, Johannes assinarius, Jacobus de mandra, Guillelmus cerutus, Obertus gardinus, Rolandus rex, Bouinus, willelmus alferius, Berardus turrellus, Guillelminus bertramus, Bonifacius crivellus, Jacobus advocatus, Obertus faletus, Jacobus de donata, Thoma notarius, Jacobus de sibona, Ardicio scarampus, Ubertus arnaldus, Jacobus forbiorius, Bonatus pelleta, Rolandus caço, Ansermus mussus, petrus de moneta, petrus laurencius, Jacobus de platea, petrus de arazo, Jacobus clericus, Rolandus cacayranus, Oddo de quaranta, bozo, Gardinus, Baalardus pilatus, Oddo niger, bonus, nicholaus peria Willelmus zoclarius, Guillelminus de castagnolis, Ruffinus de rippa, Willelmus rotarius, Obertus de Ast, Giraldus iosbertus, Bayamundus lasagna, Oliverius malcapucius, Raymundus regroliatus, Baldesonus de curia, Gandulfus monachus, Ruffinus de monte magno, Jacobus de gualfenera, Ubertus monachus, Jacobus de iaffa, Botinus de cario, Ardicio de quarto, magister petrus beccarius, Silibonus de porta, Manfredus bertramus ubertus palius, Anselmus de curia, Scarampus scaramporum, Obertus sinistrarius, Rodulfus layolus, Raynerius machalufus, Rolandus velictus, philippus de troya, Johanes barexianus, unde plures carte uno tenore inde scripte sunt, Ad hoc interfuerunt testes dominus petrus prepositus Sancti dalmacii henricus beccutus et magister marinus.

Ego dictus Guillelmus de bellino notarius interfui et hanc cartam scripsi.

(Exc. e *Libro viridi* astensis Ecclesiae fol. 79).

(1) Monumentum hoc memorat idem Molina, op. cit. vol. cit. pag. 160. Huius concordiae tabulae habentur in Codice ad. n. 286.

1007. *Querela contra Albenses ob violatas imperatoris inducias.* 1222. 16 junii (1).

In christi nomine. Die iovis decimoquinto exeunte mense iunii, in alba super voltas sancti laurencii presentibus Willelmo de plobice et Willelmo de rivalta et domino azone de augusta iudice potestatis et rectorum. Ibique in conscilio comunis albe per campanam congregato dominus Robaudus gardinus ambaxator comunis astensis in ambaxata et pro ambaxata illius comunis coram advocato eius socio in illa ambaxaria et eo consenciente dixit et denunciavit domino guidotto de porziano albensi potestati et ipsi conscilio albe quod treugua erat inter comune astense et comune albense pro domino inperatore et quod placebat comuni de Ast tenere treuguam illam, qui dominus Guidottus potestas pro comuni albe incontinenti talem eis dedit responsionem quia bene ipse et comune albe observaverat treuguam illam et comuni albensi bene placebat tenere treuguam illam domini inperatoris contra comune astense quamvis comune astense nuper incursum esset contra treuguam illam quia cum venisset ad trecium qui intraverunt in vasto traysii iurisdicionis et districtus albe et devastaverunt vineas multas et arbores et eciam in villa trecii quamplures domos que erant comunis et supra comune Albe conbusserunt. Actum est hoc anno domini M° CCXXII. Indicione decima. Ego Bonavolia de pallacio brixiensis sacri pallacii notarius interfui et rogatus hanc cartam scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1008. *Quum Astensium legati Albenses vetuissent Barbariscum castrum novis operibus munire, Albensium potestas se paratum affirmat ea, fidejussoribus datis, diruere si ex jure id compertum fuerit, ac nonnulli municipii consiliarii fidejussores se offerunt: verum Astensium legati pactum propositum recusant.* 1222. 23 julii (2).

In christi nomine. Die sabati VIII, exeunte mense iulii. In alba supra voltas sancti laurencii. In conscilio comunis eius civitatis more solito per campanam congregato presentibus tebaldo de zoccho et Willelmo de rachonixio et burgo cerato et trincherio et zoanetto saltariis illius comunis testibus rogatis. Cum Willelmus bertramus et dominus Mayfredus Robuynus ambaxatores comunis de Ast denunciassent nomine comunis astensis ex parte domini imperatoris et ex parte illius comunis de Ast et contradixissent domino guidoni de porziano potestati Albe et universo conscilio nomine comunis albe ne ipsi deberent procedere de laborerio castri barbarissii et per novam operam, dixit eis dictus dominus Guidottus potestas et taliter respondit quod erat paratus et facere voluit eis securitates idoneas destruendi laborem illum si cognitum fuerit racionabiliter etiam aliquo tempore quod debeant destruere cum ratione, unde ibi surrexerunt ottobonus de zoccho et garellus et mayfredus carenzius et Jordanus oculus crave et Rolandus de morozio et rethulfus costancius et anselmus de donna zaccharia cives et consiliatores illius civitatis albe qui parati fuerunt omnes pro comune illius civitatis esse securitates et fideiussores secundum iuris ordinem, unde ipsi ambaxatores astenses illas securitates recipere noluerunt. Actum est hoc anno domini M° CC,XXII, Indictione decima.

Ego Bonavolia de pallacio Brixiensis sacri pallacii notarius interfui et rogatus hanc cartam scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1009. *Astenses quattuor cives deligunt qui cum Albensibus foedus componant.* 1223. 25 aprilis (3).

Anno domini Millesimo Ducentesimo vigesimotercio Indicione undecima Die martis VII, kalendas madii. Quia in scripto pacis et concordie astensium et albensium continebatur quod coniunctio et unio utriusque civitatis fieri debebat secundum quod foret ordinatum et dispositum per quatuor

(1) Huius monumenti mentionem facit Adrianius in *Documenti cheraschesi* pag. 24 n. 76: at monumento diem erratum 15 junii tribuit.

(2) Dies 8 *exeuntis julii* cum 24 julii collimat: verum anno 1222 hic dies dominicus fuit non sabbati quemadmodum documentum fert: quare, hebdomadae diem quum errore carere posuerimus, 23 julii substituendum curavimus. Adrianius, l. c. pag. 25 n. 77, monumento diem erratum 8 julii tribuit.

(3) Hoc monumentum memoravit et adhuc ineditum ait Adrianius in *Indice dei documenti cheraschesi* pag. 25 n. 79.

homines civitatis de Aste et per quatuor homines civitatis de Alba [1]. Idcirco dominus Girardus manneria potestas astensis voluntate et conscilio omnium credendariorum astensium per campanam congregatorum et ore ad os interrogatorum et scriptorum dedit plenam bayliam potestatem et licenciam Petro laurencio Ardicioni de quarto Bertramo berardo et Petro durnaso, faciendi dictam coniunctionem et unitatem dictarum Civitatum secundum quod eis videbitur expedire utrique Civitati promittendo predictis quod quicquid inter predictas Civitates ordinaverint et disposuerint ex causa predicte coniunctionis et unitatis ratum et firmum habebit ex parte comunis astensis et nullo tempore contraveniet per se nec per successores suos. Actum Aste in ecclesia sancti stefani, Testes dominus Marchisus strusus miles potestatis henricus mazochus clavarius comunis et Willelmus trossellus notarius.

Ego mussus Boviculus notarius palatinus interfui et iussu ipsius potestatis scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1010. *De foedere, de civitatis communicatione, de concordia et amicitia Astenses et Albenses conveniunt cum Alexandrinis.* 1223. 28 septembris [2]. *Alexandriae legatus civium Astensium sacramentum praebet.* 1223. 30 octobris [3].

Anno domini millesimo ducentesimo vigesimotercio Indicione undecima die jovis III kalendas octobris, Presentia infrascriptorum testium. In nomine sancte et individue Trinitatis ad honorem beatisime marie et beatorum appostolorum petri et pauli et beati secundi et sancti Laurentii et omnium sanctorum. Forma concordie unitatis et amicicie renovande inter comune astense et comune Albense ex una parte et Comune Alexandrie ex altera talis est, Comune Astense et eiusdem civitatis cives et habitatores, Item Comune Albense et ejusdem civitatis cives et habitatores ex una parte constituunt et faciunt se se Cives et habitatores civitatis Alexandrie, Item Comune Alexandrie et eiusdem civitatis cives et habitatores constituunt et faciunt se se cives et habitatores Civitatis Astensis et civitatis albensis, habito super his Citaynaticis asumpmendis et eligendis et premisso mutuo consensu et voluntate concordi potestatum et consciliatorum predictarum civitatum videlicet Ast, Albe et Alexandrie, Et propter ea potestas astensis vice et nomine Comunis astensis de voluntate et (consensu) conscilii totius per canpanam congregati, Item potestas albe vice et nomine comunis albensis de voluntate et consensu tocius conscilii per canpanam congregati promitent salvare, gubernare, custodire, defendere et manutenere Cives et habitatores Alexandrie sicut proprios cives et Civitatem alexandrie sicut propriam Civitatem in personis et rebus; Versa vice potestas alexandrie de voluntate et consensu tocius conscilii per campanam congregati vice et nomine comunis alexandrie promitet salvare, gubernare, custodire, defendere et manutenere Cives et habitatores Civitatis astensis et cives et habitatores Civitatis Albensis sicut proprios Cives et Civitatem astensem sicut propriam civitatem alexandrie et Civitatem albe sicut propriam Civitatem alexandrie, in personis et rebus, Item qui erit potestas consul sive rector Alexandrie sit potestas, consul sive rector Civitatis astensis et Civitatis Albensis, Versa vice qui erit potestas consul sive rector Ast et Albe sit potestas consul sive rector Ast, Albe et Alexandrie, Ita tamen quod quilibet potestas consul sive rector teneatur illam civitatem regere solum modo et expensis illius civitatis a qua fuerit electus, Eo salvo quod si oportuerit potestas alexandrie ire ast vel albam pro aliqua discordia, quod deus advertat, teneatur et forciam habeat dandi conscilium et auxilium potestati vel rectori astensi vel albensi ad illam discordiam ad concordiam reducendam ad voluntatem potestatis astensis et albensis et si non esset ibi potestas consul vel rector, Tunc potestas consul sive rector Alexandrie teneatur regere Civitatem Ast et Civitatem Albe secundum capitula Civitatis Astensis et secundum Capitula Civitatis Albensis quamdiu Civitas ast et Civitas albe fuerint ad regimen ordinate, et homines Civitatis astensis, Item et homines Civitatis albensis tunc teneantur obedire potestati consuli sive rectori Alexandrie et eius precepta in omnibus observare, Versa vice quod si oportuerit potestas Ast et Albe ire alexandriam pro aliqua discordia quod deus advertat teneatur et forciam habeat

(1) In pacis 29 martii 1223 conventis statutum fuerat quattuor utriusque municipii civibus mandare, qui arctissimam concordiam componerent.

(2) Dies 28 septembris anno 1223 jovis utique fuit, ut monumentum vult; quare *III kalendas* pro *IIII kalendas* perperam scriptum fuisse in monumento existimavimus.

(3) De hoc monumento Moriondus in *Mon. aqu.* II col. 651 et Adrianius in *Doc. cherasch.* pag. 25 n. 80 loquuntur; in n. 984 Codicis Malabaylae, quamvis dies desideretur, ejusdem mentionem invenimus.

dandi conscilium et auxilium potestati vel rectori alexandrie ad illam discordiam ad concordiam reducendam ad voluntatem potestatis alexandrie et si non esset ibi potestas consul vel rector tunc potestas consul sive rector ast et albe teneantur regere Civitatem alexandrie secundum capitula Civitatis alexandrie quamdiu Civitas alexandrie fuerit ad regimen ordinata et homines Civitatis alexandrie tunc teneantur obedire potestati consuli sive rectori astensi et albensi et eius precepta in omnibus observare, et quod dictum est de Citaynatico ita intelligatur quod quelibet Civitas faciat suas expensas per se et de suo ad suum libitum. Item Comune ast et albe teneantur custodire, salvare, gubernare, defendere et manutenere omnes homines qui sunt vel erunt de iurisdictione et posse comunis alexandrie, Versa vice comune alexandrie teneatur custodire, salvare, gubernare, defendere et manutenere omnes homines qui sunt vel erunt de iurisdictione et posse comunis astensis et de iurisdictione et posse comunis albensis, Item promitent dicti potestates Ast et Albe vice et nomine comunis Ast et Albe quod ement et facient equos et arma bona fide secundum quod ab eis fuerit pro comuni alexandrie postulatum et quod facient guerram a domo sua et a domo alexandrie cum omni sua forcia faciendo exercitus et cabalcatas ad voluntatem rectorum alexandrie qui pro tempore fuerint et alio modo sicut melius fieri potest guerra, illi homini et hominibus persone et personis Civitati et Civitatibus, loco et locis, Castro et Castris, universitati et universitatibus, cui vel quibus Comune alexandrie faciet et fecerit et cum quo vel quibus guerram vel discordiam aliquo modo habuerit ubicumque cum a rectore vel rectoribus Comunis alexandrie eius vel eorum nuncio vel nunciis requisiti fuerint rector vel rectores Comunis ast et Comunis albe donec guerra illa vel discordia duraverit nec propter aliquod dictum vel factum quod posset dici fieri vel excogitari ab aliqua persona aliquo modo vel aliqua occassione seu excussatione pretermitent quin predicta omnia adimpleant et observent et attendant secundum preceptum et precepta rectoris vel rectorum Alexandrie qui pro tempore fuerint vel sui missi donec illa guerra vel discordia duraverit. Nec facient ipsi Astenses vel Albenses pacem vel treguam vel guerram recreutam vel aliquod possum fraudulosum cum persona vel personis, Civitate vel civitatibus, loco vel locis, castro vel castris, universitati et universitatibus cum quibus Comune Alexandrie guerram vel discordiam habuerit vel habebit donec guerra illa vel discordia duraverit sine parabula et voluntate rectoris seu rectorum alexandrie data conscilio collecto ad campanam toto vel majori parte in quo conscilio sint ad minus sine fraude viri trescenti, Et si comune et homines ast et albe inceperint vel fecerint guerram pro comuni alexandrie ad postulationem ipsius comunis alexandrie contra aliquem homines vel hominem Civitatem vel civitates, locum vel loca, castrum vel castra, universitatem et universitates, aut contra comune et homines Ast et Albe occasione comunis et hominum Alexandrie incepta fuerit aliqua guerra non possint nec debeant comune et homines alexandrie facere pacem vel treguam vel guerram recreutam seu possum fraudulosum sine voluntate et parabola rectoris seu rectorum Ast data cum conscilio ad campanam vocato toto vel maiori parte in quo conscilio sint adminus sine fraude centum capita domus exceptis consciliariis de campana et sine parabola potestatis albe data conscilio campana collecto toto vel maiori parte in quo conscilio sint ad minus sine fraude centum viri, Quod autem dictum est de guerra facienda a comuni ast et a comuni albe pro comuni alexandrie ita intelligatur ut comune et homines ast et comune et homines albe teneantur incipere guerram et omnia facere ut supra dictum est, Si guerra incepta fuerit contra comune alexandrie ab aliquo vel ab aliquibus infra quindecim dies postquam potestas, rector vel rectores Ast et Albe requisitus vel requisiti fuerint a rectore vel rectoribus Comunis alexandrie vel eorum nuncio vel nunciis, Si autem comune alexandrie guerram inciperet vel incepisset contra aliquem vel aliquos pro iniuria vel iniuriis Comuni alexandrie illata vel illatis vel dampno sibi dato in personis vel rebus, tunc Comune et homines Ast Comune et homines Albe teneantur incipere guerram et facere omnia ut supra dictum est cum a rectore vel rectoribus Comunis alexandrie vel eorum nuncio vel nunciis fuerint requisiti quam requisitionem in fraudem nullatenus evitabunt nisi infra mensem a die requisitionis Comune et homines Ast, Comune et homines albe fecerint Comuni alexandrie restitui et emendari iniuriam vel iniurias et dampnum sibi datum ad voluntatem Comunis Alexandrie, Et si Comune Alexandrie vellet per se sine conscilio comunis Ast et comunis Albe incipere guerram contra aliquem vel aliquos tunc Comune et homines Aste, Comune et homines Albe non teneantur facere guerram pro comuni Alexandrie a domibus Ast et Albe set teneantur Comune Alexandrie iuvare et guerram facere pro comuni Alexandrie a domibus Alexandrie et exercitus et cabalcatas facere ut supra dictum est ad voluntatem comunis Alexandrie,

Versa vice dictus potestas alexandrie promitet nomine et vice Comunis Alexandrie de voluntate tocius conscilii vel maioris partis per campanam collecti quod emet et faciet equos et arma bona fide secundum quod ab eo fuerit a comuni astensi et a comuni albensi postulatum et quod faciet guerram a domo sua et a domo astensium et a domo albensium cum omni sua forcia faciendo exercitus et cabalcatas ad voluntatem rectorum ast et albe (qui) pro tempore fuerint vel alio modo sicut melius potest fieri guerra illi homini et hominibus, persone et personis, Civitati et Civitatibus, loco et locis, Castro et castris, universitati et universitatibus, cui vel quibus Comune astense et Comune albense facient et fecerint et cum quo vel quibus guerram vel discordiam habuerint aliquo modo ubicumque cum a rectore vel rectoribus Comunis Astensis et Comunis Albensis vel eorum nuncio vel nunciis requisiti fuerint rector vel rectores Comunis Alexandrie donec guerra illa vel discordia duraverit, Nec propter aliquod dictum vel factum quod posset dici fieri vel excogitari ab aliqua persona aliquo modo vel aliqua occasione seu excusatione pretermitent quin predicta omnia et infrascripta adimpleant et observent et attendant secundum preceptum et precepta rectoris et rectorum Ast et Albe qui pro tempore fuerint vel eorum missi donec guerra illa seu discordia duraverit nec facient ipsi alexandrini pacem vel treguam vel guerram recreutam vel aliquod possum fraudulosum cum persona vel personis, Civitate vel Civitatibus, loco vel locis, Castro vel castris, universitate vel universitatibus cum quo vel quibus Comune astense et cum quo vel quibus comune albense guerram vel discordiam habuerint et habebunt donec guerra illa vel discordia duraverit sine parabola et voluntate rectoris seu rectorum Ast et Albe data conscilio collecto ad campanam toto vel maiori parte in quo conscilio sint ad minus sine fraude in Aste centum capita domus cum alio primo conscilio campane et in Alba sint adminus viri centum, Et si Comune et homines alexandrie inceperint vel fecerint guerram pro comuni astensi et albensi ad postulationem comunis astensis et ad postulationem comunis albe contra aliquem hominem vel homines, Civitatem vel civitates, locum vel loca, castrum vel castra, universitatem et universitates aut contra comune et homines alexandrie occasione Comunis et hominum ast et albe incepta fuerit aliqua guerra, non possint nec debeant Comune et homines ast et albe facere pacem vel treguam vel guerram recreutam seu possum fraudulosum sine voluntate et parabola rectoris seu rectorum comunis alexandrie data cum conscilio ad campanam vocato toto vel maiori parte in quo conscilio sint ad minus sine fraude viri trescenti, quod autem dictum est de guerra facienda a comuni Alexandrie pro comuni astensi et pro comuni albensi ita intelligatur ut comune et homines alexandrie teneantur incipere guerram et omnia facere ut supra dictum est si guerra incepta fuerit contra Comune astense et albense ab aliquo vel ab aliquibus infra quindecim dies postquam potestas, rector seu rectores alexandrie requisitus vel requisiti fuerint a rectore vel rectoribus Comunis aste et albe vel eorum nuncio vel nunciis, Si autem Comune astense et Comune albense guerram inciperent vel incepissent contra aliquem vel aliquos pro iniuria vel iniuriis comuni astensi vel comuni albensi illata vel illatis vel dampno eis dato in personis vel rebus tunc Comune et homines alexandrie teneantur incipere guerram et facere guerram ut supra dictum est cum a rectore vel rectoris Comunis astensis vel Comunis albensis vel eorum nuncio vel nunciis fuerint requisiti rector vel rectores Comunis alexandrie quam requisitionem in fraudem nullatenus evitabunt nisi infra mensem a die requisitionis Comune et homines alexandrie fecerint comuni astensi et comuni albensi restitui et emendari iniuriam vel iniurias et dampnum sibi datum ad voluntatem Comunis astensis et ad voluntatem Comunis albensis, Et si comune ast vel comune albe vellent per se se sine conscilio comunis alexandrie incipere guerram contra aliquem vel aliquos tunc Comune et homines alexandrie non teneantur facere guerram pro comuni astensi nec pro comuni albensi a domibus alexandrie set teneantur comune ast et comune albe iuvare et guerram facere pro comuni astensi et pro comuni albensi a domibus astensium et a domibus albensium et exercitus et cabalcatas facere ut supra dictum est ad voluntatem comunis astensis et ad voluntatem Comunis albensis.

Item promitent dicti potestates ast et albe eligere singulis annis tres viros de Civitate alexandrie qui tres iuramento teneantur per totum anni circulum audire peticiones et lamentaciones civiles et criminales omnes quas cives Civitatis ast et habitatores et homines iurisdicionis ipsius et quas Cives albe habitatores et homines jurisdicionis ipsius movere voluerint vel movebunt contra homines de alexandria vel contra aliquem de jurisdictione alexandrie et eas secundum jus vel per compositionem amicabilem diffinire a die mote questionis usque ad dies xl, condempnando reum qui fuerit condempnandus et ei in condempnatione decem dierum dilationem dando quibus elapsis undecima die post

sentenciam teneantur predicti tres viri compellere condempnatum iurare de bonis suis manifestandis et sententiam executioni mandare, hoc modo videlicet ut primo satisfiat creditori de rebus mobilibus secundo de immobilibus faciendo res immobiles exstimari per exstimatores comunis et creditori dari in solutum tres denariatas pro duobus denariis quod totum fiat et compleatur infra alios decem dies, Et liceat creditori convenire prius quem voluerit utrum debitorem vel fideiussorem, Et si condempnatus non habuerit mobile vel immobile vel aliquid aliud unde creditori satisfieri possit teneantur predicti tres cognitores ponere condempnatum in banno et potestas rector sive rectores teneantur expellere ipsum de civitate et iurisdictione alexandrie de quo banno non exeat donec satisfecerit creditori. Debitor tamen condempnatus vel alius vice et nomine ipsius possit reddimere res extimatas suo creditori et eas recuperari pro eodem precio infra annum a die extimationis facte et si predicti tres viri simul non poterint interesse illi cognicioni duo ex illis post expectacionem duorum dierum procedere teneantur, Et capiantur ab illis tribus pro censiva sive iudicatura solummodo denarii XII, ab utraque parte de libris illius monete que fuerit petita cuius iudicature medietas perveniat in comune sue Civitatis et alia medietas remaneat penes eos. E converso promitet dictus potestas alexandrie vice et nomine comunis alexandrie eligere singulis annis tres viros, videlicet duos de aste et unum de alba qui tres iuramento teneantur per totum anni circulum audire peticiones et lamentaciones civiles et criminales omnes quas Cives Civitatis alexandrie habitatores et homines iurisdictionis ipsius movere voluerint vel movebunt contra homines de aste et de alba vel contra aliquem de iurisdictione ast vel albe et eas secundum ius vel compositionem amicabilem diffinire a die mote questionis usque ad quadraginta dies condempnando reum qui fuerit condempnandus et ei in condempnacione decem dierum dilationem dando quibus elapsis undecima die post sentenciam teneantur predicti tres viri compellere condempnatum iurare de bonis suis manifestandis et sentenciam executioni mandare hoc modo videlicet ut primo satisfiat creditori de rebus mobilibus secundo de inmobilibus faciendo res inmobiles exstimari per exstimatores comunis et creditori dari in solutum tres denariatas pro duobus denaris quod totum fiat et compleatur infra alios decem dies, Et liceat creditori convenire prius quem voluerit debitorem vel fideiussorem, Et si condempnatus non habuerit mobile vel inmobile vel aliquid aliud unde creditori satisfieri possit teneantur predicti tres cognitores ponere condempnatum in banno et potestas rector sive rectores teneantur expellere ipsum de Civitate ast et iurisdictione si fuerit de aste et eius iurisdictione et de Civitate albe et eius iurisdictione si fuerit de alba et eius iurisdictione, de quo banno non exeat donec satisfecerit creditori, Debitor autem condempnatus vel alius vice et nomine ipsius possit redimere res extimatas suo creditori et eas recuperare pro eodem precio infra annum a die extimationis facte, Et si predicti tres viri simul non poterint interesse illi cognitioni duo ex illis post expectationem duorum dierum procedere teneantur et capiantur ab illis tribus pro censiva sive iudicatura solummodo denarios duodecim ab utraque parte de libris illius monete que fuerit petita Cuius iudicature medietas perveniat in comune suarum civitatum pro rata et alia medietas remaneat penes eos.

Item promitent dicti potestates ast et albe vice et nomine comunis ast et albe quod nullum cambium facient nullum saximentum in personis vel rebus hominum alexandrie vel iurisdictionis nec ab aliquo fieri permitent nisi in persona vel rebus principalis debitoris vel fideiussoris et si factum fuerit relaxabunt et absolvent vel relaxari vel absolvi et restitui facient infra tercium diem ex quo super hoc a potestate vel rectore comunis alexandrie vel eius nuncio vel nunciis fuerint requisiti, Et eodem modo promitet potestas alexandrie vice et nomine comunis alexandrie quod nullum cambium faciet nullum saximentum in personis vel rebus hominum ast nec hominum albe vel iurisdicionis ast et albe nec ab aliquo fieri permitet nisi in persona vel rebus principalis debitoris vel fideiussoris et si factum fuerit relaxabit et absolvet vel relaxari absolvi et restitui faciet infra tercium diem ex quo super hoc a potestate vel rectore Comunis ast et albe vel eorum nuncio vel nunciis fuerit requisitus, Item promitent dicti potestates ast et albe vice et nomine comunis ast et albe habere et tenere bannitos et pro bannitis omnes illos qui a potestate vel rectore vel rectoribus Comunis alexandrie fuerint banniti et eos expellere de civitate ast et de iurisdictione et de Civitate albe et iurisdictione albe infra tercium diem e quo super hoc fuerint requisiti a potestate vel rectore vel rectoribus Comunis alexandrie vel eorum nuncio vel nunciis et eos capere et potestati rectori vel rectoribus Comunis alexandrie per se vel per alios ad hoc ydoneos consignare si tamen super hoc specialiter a potestate, rectore vel rectoribus Alexandrie vel eorum nuncio vel nunciis fuerint requisiti quod quidem locum habeat solummodo

de illis bannitis qui sunt vel erunt de Civitate alexandrie vel iurisdictione solummodo et quidem locum habeat in futuris bannitis tantum, Versa vice dictus potestas alexandrie vice et nomine comunis alexandrie promitet habere et tenere bannitos et pro bannitis omnes illos qui a potestate vel rectore Comunis astensis vel a potestate vel rectore comunis albensis fuerint banniti et eos expellere de civitate alexandrie et iurisdictione infra tercium diem ex quo fuerit super hoc requisitus a potestate, rectore vel rectoribus Comunis astensis vel a potestate, rectore vel rectoribus Comunis albensis vel eorum nuncio vel nunciis et eos capere et potestati, rectori vel rectoribus Comunis astensis vel potestati rectori vel rectoribus Comunis albensis per se vel per alios ad hoc ydoneos consignare, si tamen specialiter super hoc a potestate rectore vel rectoribus astensium vel albelsium vel eorum nuncio vel nunciis fuerit requisitus, quod quidem locum habeat solummodo in illis bannitis qui sunt vel erunt de civitate ast vel iurisdictione vel qui sunt vel erunt de civitate vel iurisdictione albe et quidem locum habeat in futuris bannitis tantum.

Item prenominati potestates ast et albe vice et nomine comunis ast et albe promitent eligere vel eligi facere singulis annis duos viros de civitate alexandrie qui duo per totum anni circulum cum duobus de civitate ast a potestate comunis alexandrie electis vel a rectore ad hoc specialiter iuramento teneantur audire, cognoscere et diffinire secundum ius bona fide et sine fraude comuniter pro bono et ad bonum utriusque civitatis omnes questiones et controversias que mote fuerint vel movebunt inter Comune ast et comune Albe ex una parte et Comune alexandrie ex altera usque ad quadraginta dies a die mote questionis et controversie coram eis. Tali modo quod prenominati potestates ast et albe non possint nec debeant aliquod preceptum facere predictis duobus circa predictam cognitionem et diffinicionem vel aliquid eis iniungere quod pertineat ad predictam cognitionem vel diffinicionem quin ipsi habeant liberam potestatem cum predictis duobus audiendi, cognoscendi et diffiniendi ut supra dictum est, E converso prefatus potestas Alexandrie vice et nomine Comunis alexandrie promitet eligere vel eligi facere singulis annis duos viros de Civitate ast, qui duo per totum anni circulum cum duobus de civitate alexandrie a potestate vel rectore Comunis alexandrie electis ad hoc specialiter iuramento teneantur audire, cognoscere et diffinire secundum ius bona fide et sine fraude pro bono et ad bonum comuniter utriusque Civitatis omnes questiones et controversias que mote fuerint vel movebunt inter Comune Alexandrie ex una parte et Comune ast et albe ex altera usque ad quadraginta dies a die mote questionis et controversie coram eis, Tali modo quod prefatus potestas alexandrie non possit nec debeat aliquod preceptum facere predictis duobus circa predictam cognitionem et diffinicionem vel aliquid eis iniungere quod pertineat ad predictam cognicionem et diffinicionem quin ipsi habeant liberam potestatem cum predictis duobus audiendi, cognoscendi et diffiniendi ut supra dictum est, Et si contingerit quod deus advertat quod predicti IIII^or circa sentenciam dissentirent nichilhominus societas, unio, Cytaynaticum firma permaneant et in suo robore perseverent et omnia ista et infrascripta inperpetuum inviolabiliter perseverent et observentur. Item promitent dicti potestates ast et albe vice et nomine comunis ast et albe quod si comune alexandrie fuerit cum exercitu militum et peditum cum Comuni Civitatis astensis in quo exercitu Civitas astensis sit cum exercitu militum et peditum sine comuni albe vel cum comuni albe de omni lucro et preda quod et que pervenire poterit in forcia Comunis Civitatis astensis vel Comunis albensis dabunt et consignabunt partem dimidiam tocius lucri et prede et specialiter hominum qui fuerint ibi caupti, Et si sola milicia Civitatis alexandrie fuerit cum astensibus in exercitu in quo astenses sint cum militibus et peditibus cum Comuni albe vel sine Comuni albe tunc dabunt et consignabunt Comuni alexandrie quartam partem tocius lucri et prede et specialiter hominum qui fuerint ibi caupti. Et si non tota milicia alexandrie set aliqui milites vel pedites fuerint cum astensibus in exercitu tunc dabunt illis militibus et peditibus partem lucri et prede et specialiter hominum qui fuerint ibi caupti pro rata et numero virorum, Versa vice promitet predictus potestas alexandrie vice et nomine Comunis alexandrie quod si Comune astense cum comuni albe vel sine comuni albe fuerit cum exercitu militum et peditum cum Comuni Civitatis alexandrie in quo exercitu Civitas Alexandrie sit cum exercitu militum et peditum de omni lucro et preda quod et que pervenire poterit in forcia Comunis Civitatis alexandrie dabunt et consignabunt Comuni astensi et Comuni albensi vel Comuni astensi si Comune Albense ibi non fuerit partem dimidiam tocius lucri et prede et specialiter hominum qui fuerint ibi caupti. Et si sola milicia civitatis astensis cum milicia Civitatis albe vel sine milicia civitatis albe fuerit cum alexandrinis in exercitu in quo civitas Alexandrie sit cum militibus

et peditibus tunc dabunt et consignabunt Comuni astensi et albensi si ibi fuerint quartam partem tocius lucri et prede et specialiter hominum qui fuerint ibi caupti. Et si non tota milicia astensium et albensium set aliqui pedites vel milites fuerint cum alexandrinis in exercitu tunc dabunt illis militibus et peditibus partem lucri et prede et specialiter hominum qui fuerint ibi caupti pro rata et numero virorum. Item promitent dicti potestates ast et albe vice et nomine Comunis ast et albe quod si aliquis de alexandria vel iurisdictione cauptus fuerit quod deus advertat in servicio Civitatis Astensis vel Civitatis albensis quod ipsi dabunt ei in scontrum si habuerint in sua forcia de inimicis de quibus in scontrum conveniens possit ei dari et illum prius excutient de carcere et ei prius dabunt in scontrum quam suis nisi Comune alexandrie tot haberet de inimicis in sua forcia et virtute de quibus posset ei dari in scontrum conveniens. Versa vice dictus potestas alexandrie vice et nomine Comunis alexandrie promitet quod si aliquis de aste et iurisdictione aliquis de alba et iurisdictione cauptus fuerit quod deus advertat in servicio Civitatis alexandrie quod ipse dabit ei scontrum conveniens si habuerit in sua forcia de inimicis de quibus in scontrum conveniens possit ei dari et illum prius exscutiet de carcere et ei prius dabit in scontrum quam suis nisi Comune Ast et albe tot haberent de inimicis in sua forcia et virtute de quibus posset ei dari in scontrum conveniens, Item promitent dicti potestates ast et albe vice et nomine Comunis ast et albe quod si contingerit quod deus advertat aliquem de Civitate astensi vel iurisdictione aliquem de civitate albe vel iurisdictione interficere, vulnerare vel alio modo percutere vel aliter ei iniuriam facere Civem alexandrie vel aliquem de iurisdictione alexandrie quod aufferent ei pro banno sive pro pena tantum quantum auferrent ei si predicta comisisset vel aliquid de predictis in Civitate astensi vel in aliquem de iurisdictione astensi et ipsum eo modo punient et eadem forma qua punirent eum si predicta comississet vel aliquid de predictis in aliquem Civem astensem vel in aliquem de iurisdictione astensi, Versa vice dictus potestas alexandrie vice et nomine Comunis alexandrie promitet quod si contingerit quod deus advertat aliquem de alexandria vel iurisdictione interficere vulnerare vel alio modo percutere vel aliter ei iniuriam facere Civem astensem vel albensem vel aliquem de iurisdictione astensi vel albensi quod aufferet ei pro banno sive pro pena tantum quantum auferret ei si predicta comisisset vel aliquid de predictis in Civitate alexandrie vel in aliquem de iurisdictione alexandrie et ipsum eodem modo puniet et eadem forma qua puniret eum si predicta comississet vel aliquid de predictis in Civem alexandrie vel in aliquem de iurisdictione alexandrie, Eo salvo quod potestas alexandrie teneatur solummodo punire interfectorem secundum modum et formam astensis capituli de homicidio. Item promitent dicti potestates ast et albe vice et nomine Comunis ast et albe quod si contingerit aliquo casu quod aliquis vel aliqui nomine Comunis alexandrie seu pro comuni alexandrie postularent conscilium per campanam vel alio modo a potestate vel rectore astensi vel a potestate vel rectore albensi tunc potestas seu rector Civitatis astensis, potestas seu rector Civitatis albensis teneantur illud conscilium dare et audire que preposita ab eo vel ab eis pro comuni alexandrie et ei vel eis responsionem facere in conscilio si placuerit postulanti vel postulantibus. E converso potestas alexandrie vice et nomine Comunis Alexandrie promitet quod si contigerit aliquo casu quod aliquis vel aliqui nomine Comunis astensis vel pro comuni astensi vel nomine Comunis albensis vel pro comuni albensi postularent conscilium per campanam vel alio modo a potestate vel rectore Civitatis alexandrie tunc potestas seu rector alexandrie teneatur illud conscilium dare et audire que preposita fuerint ab eo vel ab eis pro comuni ast vel pro comuni albe et ei vel eis responsionem facere in conscilio si placuerit postulanti vel postulantibus. Item promitent dicti potestates ast et albe vice et nomine Comunis asti et albe quod nullum contractum facient nullam societatem cum aliquo vel aliquibus qui contractus vel que societas veniat in aliquo vel in aliquibus contra presentem concordiam societatem et citaynaticum set si aliquem contractum vel aliquam societatem fecerint illum et illam facient salva presenti concordia societate et citaynatico et salvis omnibus capitulis pactis et conventionibus que in hac societate continentur. E converso potestas alexandrie vice et nomine comunis alexandrie promitet quod nullum contractum faciet nullam societatem cum aliquo vel aliquibus qui contractus vel que societas veniat in aliquo vel in aliquibus contra presentem concordiam societatem et citaynaticum set si aliquem contractum vel aliquam societatem fecerit illam et illum fecerit salvis presenti concordia societate et citaynatico et salvis omnibus capitulis pactis et conventionibus que in hac societate continentur. Item hoc actum est in hac societate et citaynatico quod Marchio montisferrati non est Civis astensis nec Civis albensis nec Civis Alexandrie. Et promitent dicti potestates ast et albe

vice et nomine comunis ast et albe quod Comune ast vel comune albe marchionem montisferrati vel eius filios vel heredes nullo tempore recipient in Civem vel habitatorem Cives vel habitatores Civitatis astensis vel civitatis albensis. E converso potestas alexandrie promitet vice et nomine comunis alexandrie quod Comune Alexandrie marchionem montisferrati vel eius filios vel heredes nullo tempore recipient in Civem vel habitatorem Cives vel habitatores Civitatis alexandrie. Item promitent dicti potestates ast et albe nomine et vice Comunis ast et albe quod destinabunt duos anbaxatores Alexandriam eo tempore quo regimen de novo mutabitur in alexandria qui anbaxatores habeant instrumentum huius concordie, societatis et Citaynatici vel exemplum aucptenticatum et super eo iuret, presentibus illis, potestas rector sive rectores alexandrie. Versa vice potestas alexandrie vice et nomine Comunis alexandrie promitet quod destinabit duos anbaxatores ast eo tempore quo regimen de novo mutabitur in ast qui anbaxatores habeant instrumentum huius concordie societatis et Citaynatici vel exemplum aucptenticatum et super eo iuret presentibus illis potestas rector sive rectores Civitatis astensis. Et eodem modo destinabit duos anbaxatores albam tempore quo regimen mutabitur in illa civitate, qui anbaxatores habeant instrumentum huius concordie et societatis et citaynatici vel exemplum auctempticatum et super eo iuret presentibus illis duobus, potestas rector sive rectores Civitatis albensis. Item iurabunt et promitent potestates ast et albe vice et nomine comunis astensis et albensis et omnes astenses et albenses exceptis relligiosis, a quindecim annis supra et a septuaginta infra non vetare nec aliquo modo vetari permittere homines alexandrie et iurisdictionis ducere et duci facere omnem negociationem sive mercandiam de Civitate ast et iurisdictione de Civitate albe et iurisdictione excepta blava de qua non teneantur astenses et albenses nisi secundum quod voluerint et ordinaverint. Eo modo iurabunt et promitent potestas; alexandrie vice et nomine Comunis alexandrie et omnes alexandrini, exceptis relligiosis, a quindecim annis supra et a septuaginta infra non vetare nec vetari permittere homines Civitatis astensis et iurisdictionis, homines civitatis albensis et iurisdictionis ducere et duci facere omnem negociationem de civitate alexandrie et iurisdictione excepta blava de qua non teneantur alexandrini nisi secundum quod voluerint et ordinaverint. Item promitent potestas alexandrie nomine et vice Comunis alexandrie et omnes alexandrini quod non auferent nec auferri permitent in alexandria et tota iurisdictione posse et poderio alexandrie pedagium hominibus per stratam euntibus de ast et de iurisdictione, hominibus de alba et de iurisdictione albe nisi secundum formam infrascriptam. Inprimis dabunt astenses et albenses de soma, trosello, carza denarios duodecim papienses tantum si emerint alexandria, si duxerint Alexandriam et ibi remanserint totidem, si alibi duxerint solidos duos papiensium, de asino et asina denarios tres papienses pro pedagio hominibus stirpis et equitantibus nichil, pro procuradia nichil auferent Civibus astensibus et civibus albensibus, de bove qui ducetur ad vendendum denarios duos papienses et de equo qui ducetur ad vendendum denarios XII, papienses, de trentanario ovium denarios XII papienses, Versa vice potestas Civitatis ast vice et nomine comunis astensis promitet et omnes astenses, potestas albe vice et nomine Comunis albensis promitet et omnes albenses quod non auferent nec auferri permitent in Civitate ast et iurisdicione posse et poderio, in civitate albe et iurisdicione posse et poderio hominibus per stratam euntibus de alexandria et iurisdictione nisi secundum formam infrascriptam in primis dabunt alexandrini de somma, trosello, carza denarios VIII astenses tantum si emerint ast et albe et si duxerint ast vel albam et ibi remanserint totidem, si alibi duxerint denarios sedecim astenses, de asino et asina honerata denarios duos astenses pro pedagio hominibus stirpis et equitantibus nichil, pro procuradia nichil auferent Civibus alexandrie, de bove qui ducetur ad vendendum denarium unum et dimedium astensem, de equo qui ducetur ad vendendum denarios octo, de trentanario Ovium denarios octo. Item iurabunt omnes astenses albenses et Alexandrini ponere et scribi facere in sacramento regiminis rectoris seu rectorum ast et albe et in sacramento regiminis rectoris vel rectorum alexandrie quod ipsi rectores iuramento teneantur sine tenore et ullo remedio hanc concordiam societatem et Citaynaticum servare et servari facere in integrum in omnibus et per omnia que in ipsa concordia societate et Citaynatico continentur quod facient sequentes rectores scimile sacramentum facere et illi sequentes aliis sequentibus et sic de ceteris inperpetuum et quod facient apponi in iuramento sequele singulorum Civium quod ipsi Cives habeant hanc concordiam societatem et Citaynaticum perpetuo in singulis Capitulis observabunt (*sic*). Item iurabunt astenses albenses et Alexandrini renovare et renovari facere inperpetuum in capite cuiuslibet trienii huius presentis concordie societatis et Citaynatici juramenta. Item iurabunt dicti potestates Ast Albe et alexandrie et omnes

astenses, albenses et alexandrini quod si aliquod capitulum reperiretur vel scriberetur in iuramento potestatis rectoris vel rectorum ast albe et alexandrie quod contradiceret vel obveniret huic concordie societati et Citaynatico in aliquo vel in aliquibus illud capitulum sive capitula cassum et cassa sint et nullius valoris et de eo et eis non teneatur potestas, rector vel rectores ast, albe et alexandrie set presentem concordiam societatem et Citaynaticum teneantur sine tenore in omnibus capitulis observare et observari facere in integrum. Item iurabunt omnes astenses, albenses et alexandrini attendere et observare et adimplere omnia ante ista et infrascripta in integrum et specialiter id totum quod additum fuerit societati concordie et Citaynatico de voluntate et consensu tocius conscilii alexandrie per campanam collecti in quo sint ad minus sine fraude viri trescenti et de voluntate et consensu tocius conscilii astensis per campanam collecti in quo sint ad minus sine fraude centum capita domus exceptis consciliariis de campana et de voluntate et consensu tocius conscilii albensis in quo conscilio sint ad minus sine fraude viri centum. Hec omnia attendere et inviolabiliter observare in perpetuum et nullo tempore in aliquo contravenire iurabunt potestates astenses in pleno conscilio ast per campanam collecto et omnes consciliarii et omnes cives et habitarores Civitatis astensis a quindecim annis supra et a septuaginta infra salvo domino frederico imperatore et nihilominus societas concordia citaynaticum prout supra dictum est in suo robore imperpetuum inviolabiliter perseverent et salvo episcopo astensi et salvo mediolanensi et salvis iuramentis concordie Carii, Testone et saviglani. Hec omnia attendere et inviolabiliter observare imperpetuum et nullo tempore contravenire jurabunt potestas albe in pleno conscilio albe per campanam collecte et omnes consciliarii et omnes Cives et habitatores Civitatis albensis a xv annis supra et a lxx infra salvo domino frederico imperatore et nichilhominus societas concordia et Citaynaticum in suo robore imperpetuum inviolabiliter perseverent et salvo albensi episcopo. Scimiliter hec omnia iurabunt attendere et inperpetuum et inviolabiliter observare et nullo tempore contravenire potestas alexandrie in pleno conscilio alexandrie per campanam collecto et omnes consciliarii et omnes Cives et habitatores Alexandrie a xv annis supra et a lxx infra salvo domino frederico imperatore et nichilhominus societas concordia et Citaynaticum in suo robore imperpetuum inviolabiliter perseverent et salvis iuramentis concordie vercellarum, et salvis iuramentis concordie Terdone et salvis iuramentis concordie mediolani et salvo episcopo alexandrie. Actum in ecclesia sancte marie de maxio, Interfuerunt Testes dominus Opizo amichonus de mediolano, dominus lampugnanus marcellinus, dominus Guido de puteo bonello, dominus guidoctus de merate. Et ego Jacobus belserius Notarius palatinus interfui et jussu domini Jacobi de stoerda, domini jacobi de jaffa, domini petri de aracio, domini Robaldi Gardini, domini baialardi pilati et domini alioni scarampi ad hoc electorum ex parte ast et albe et jussu domini Raynaldi de troto, domini Raynerii nani, domini Rufini scacavelli, domini Rufini vasci et domini Rufini asinarii et domini bartolini bulle ad hoc electorum ex parte alexandrie prout ipsi confitebantur duo instrumenta eiusdem tenoris composita scripsi.

Ad hec Anno eodem et eadem indictione die lune tercio kalendas novembris in pleno conscilio alexandrie voluntate et precepto consciliatorum quorum nomina inferius denotantur, dominus Joannes de casanova Judex et vicarius domini wifredi de pirovano potestatis alexandrie nomine comunis alexandrie constituit et fecit se civem et habitatorem civitatis astensis et civitatis albensis promitendo domino petro becarie et domino baialardo berardengo nomine Comunis astensis et domino Oberto capra et domino marco foacia nomine comunis albensis, nomine prefato comunis alexandrie, omnia predicta attendere et observare et observari et attendi facere inintegrum prout in predicto instrumento continetur. Et eosdem baialardum, petrum, Obertum et marcum nomine Comunis ast et albe dictus dominus Johannes voluntate conscilii alexandrie nomine comunis alexandrie recepit pro civibus et habitatoribus Comunis Alexandrie. Testes scotus notarius alexandrie, Guillelmus merçarius notarius alexandrie. Et ego Jacobus belserius notarius palatinus interfui et iussu predictorum domini petri beccarie et domini baialardi et domini oberti et domini marco sic scripsi et hoc actum et dictum fuit in maiori ecclesia sancti petri de alexandria.

Nomina credendariorum sunt ista; Petrus collus, Willelmus Raynaldus, Durnasius, Arnaldus bucca, Poncius milanus, Ubertus de sachello, Mainfredus de platea Henricus grandus, Rufinus de benço, Jacobus Ayverdus, Joannes folitros, Curtus de maingo, Obertus quarçaficus, Willelmus gamberia, Petrus strata, Carlus rayverdus, Henricus panicia, Rufinus bellus, henriacius nanus, Willelmus de balennco, Truchius, Bubulcus Acarinus, Bosius scriba, Anselmus mopecius, Obertus de ocimiano, Raynerius tealdus, Otto viciatus, Rufinus Clarus, Robaldus mussus, Rufinus de quinçano, Ghisulfus Acerbus, Rufinus pectenarius,

Bencius asperellus, Rufinus de bugerio, Gamundinus canbitor, Anselmus buca de lacte, Albertinus de guerra, Palerius de bosco, palmerius de puteo, Bricius saccus, Vastavinum, Willelmus octonis guericii, Auraucius cristallus, Alcornerius, Vagnonus Rufiniblaci, Obertus mopcius, otto scribanus, Maneoctus de parma, Bernardus de pilo, Henricus lisalius, Bonus Joannes de roba, Oddo de rubo, Rufinus tegnosus, Oddo nanus de squarçaficis, Carlevarius Bonusmeglorius, Ugo de gaçano, Belengerius niblus, Belengerius de coa, Gandulfus boverius, Ubertus scribanus, Marescotus, Albertus de agencis, Obertus de fantino, dominus Raynaldus trotus, Bosius faber, Ogerius de pugino, Jacobus pectenarius, Johannes ardengus, Otto silvaticus, Anselmus de foro, Raynerius nanus, Anselmus curtus, Oddo tavanus, Acotus afayturatus, Rollandus de resto, Rasinus vascus, Johannes patarenus, Ogerius ghillus, Vascus Rollandi cone, Bernardus vascus, Rufinus taurus, facius de molinario, Anselmus de boca, Robaldus Aldracus, Bencius Acarinus, petrus de parma, Girardus de octone, Anselmus paniça, Willelmus belletus, Galiardus squarçaficus, Oddo sapa, Girardus squarçaficus, Otto de lomello, Ronuzius squarçaficus, Rufinus saccus, Rufinus cruva, Henricus glarorius, Laurencius scarabellus, Albertus octonis vercii, Notus vastavinum, Araverdus, lafrancus de josalva, vivianus ferrerius, Ubertus guaonus, Bonus Joannes de grasso, Robaldus nicia, Thebaldus nata, Armannus tavanus, Bernardus curtus, Willelmus de glegino, Ansaldus portonarius, Ugo de jerbo, Ubertus pastor, bugerius de flovera, Rofinus de ferracane, Anselmus balbus, Nicholaus carlonus, henricus mascarus, Willelmus notarius merçarius, Thebaldus pelorcius, Rufinus clarion, hericus de silo, Jacobus celorius, petrus grassus, scotus notarius, Ubertus silvaticus, Jacobus vercius iudex, bernardus de marchailio, Ubertus scacavellus, Bencius afayturatus, paganotus de puteo, Nanfus lançavetula, Mainfredus de begnamo, henricus balbus, Rufinus vascus, Rufinus de paona, Thebaldus fantinus, Casangnus de palermo, Raynerius de Willelmo maio, Johannes nicia, Opiço de foro, Willelmus carreria, florius nicia, Oyonus lançavetula, Willelmus vascus, Nicholaus balbus, Ubertus de foro, Ricardus vascus, Raynaldus silvaticus, Octo de rufino de octone, Armannus de bogerio, Arnaldus de foro, Obertus pavaglonus, Otto ferrerius, Aycardus de cortemilia, Qui omnes credendarii promiserunt et ad sancta dei evangelia iuraverunt omnia predicta attendere et observare attendi et observari facere impertetuum et in aliquo predictorum non contravenire, in predicta ecclesia sancti petri et coram predictis testibus, preterea isti sunt de conscilio qui iuraverunt predicta attendere extra consciliuum, Willelmus vascus, Rufinus mussus, Willelmus carbonus, Andreas pectenarius, Girardus nicia, dalfinus saccus, Rufinus pelatus, Ubertus restanus, scotus de octone scoto, Anselmus carbonus, Ribaldus Gandulfus, Martinus bavosus, Rollandus de henrico de Jacobo de solerio, Carle nolesius, Obertus grassus, petrus milonus, Armannus capellarius, Willelmus storteglonus, Jacobus lançavetula, Petrus calvus, bencius calcamulinis, Martinus Alingnus, dolius, bernardus mercator, dens lançavetula. Et ego Jacobus belserius notarius palatinus predictis omnibus interfui et scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1011. *Astenses poscunt ab Albensibus ut legatos deligant ad foederis conditiones nonnullas implendas. Albenses aiunt foederis pacta non rite servata fuisse ab Astensibus: nihilominus si Astenses resipiverint, Albenses pollicentur tempore opportuno, quae ab ipsis postulantur, facturos.* 1224 (1).

Cum baalardus balbus et Jacobus de Jaffa ambaxatores comunis Ast venissent in albensi conscilio et amonuissent et requisissent a comuni albe et ab ipsis consciliariis ut deberent eligere terram de qua volunt potestatem comunem cum astensibus et eligere ambaxatores qui debeant ire cum suis ad potestatem eligendam que eligi debet in proximo secundum quod continetur in concordia albe et ast, Cunradus capra civis albensis voluntate consciliatorum qui erant in ipso conscilio tale responsum ipsis ambaxatoribus ast pro comuni albe fecit scilicet quod homines albe credebant quod ignorantia (vel?) ex certa scientia homines ast non bene observaverant concordiam scilicet in aquisto carmagnolearum et leuqui et casteloni, et in facto castelanaldi, et in facto et in aquisto comitis de sabaudia

(1) Monumenti annus desideratur, tamen 1224 adscribendum esse censemus hisce potissimum de causis. Nempe Astenses et Albenses pacem 29 martii ineunt statuuntque quattuor ex utraque parte cives deligere, qui arctissimam componant concordiam (V. Codicis n. 241). Quae Astensium legati, 25 apr. electi, cum Albensium legatis 29 aprilis decrevere, Albenses 9 maii confirmant (V. Codicis n. 968). In monumento, de quo nunc sermo est, Astensium legati repetunt ut quaedam ab Albensibus impleatur concordiae conditio, cuius tenor a pacis 29 martii conventis abhorret. Quare hanc conditionem ad foedus 29 aprilis pertinere atque ad eam implendam, anno saltem post, ab Astensium legatis Albenses monitos fuisse putamus.

et in laborerio venearum, et in facto nevearum, et in denariis quos comune ast civibus albensibus dare debet, Unde dixit voluntate consciliatorum quod non credebat quod comune albe comuni de ast teneretur et si comune de ast restitueret sive repararet predicta omnia sive de hiis faceret quod debet quod postea eligeret terram et potestatem et (*sic*) comunem prout in concordia continetur et eciam dixit quod adhuc restant XII, dies usque ad terminum eligendi terram sive potestatem comunem et infra illud terminum deliberabunt homines albe et comuni Ast talem responsionem facient que erit conveniens et honor comunis albe, Ita quod comune albe bene atendet id quod atendere debet.

(E regio taurinensi tabulario).

1012. *Milanus Bentius in civium ordinem accipitur.* 1225. 15 novembris.

Anno domini millesimo ducentesimo vigesimo quinto Indicione XIII[a], die sabati XV[o] mensis novembris, Dominus Hugo de Carreto Potestas astensis seu Rector nomine Communis Astensis et consilio totius credentie per campanam congregate et ore ad os interrogate et scripte fecit donum et investituram in manibus mediolani Bentij de Cario nominatim ut ipse cum fratribus suis de cetero in perpetuum sit Civis Astensis[1] in hac forma scilicet quod solvat fodrum seu collectam et quod non teneatur habitare Aste in quantum de eius fuerit voluntate, et ipse Mediolanus filius quondam Uberti Bentij etiam civis astensis etc, et iurat etc. Testes dominus Ogerius Ansaldus miles potestatis, Notarius, Mussus Boviculus notarius palatinus.

(E summario ex scripturis D. Emanuelis Filiberti Bentii citato).

1013. *Foedus Astensium, Episcopi et municipii taurinensis, Montiscalerii, Pinarolii, Plossaschi, Bagnolii et Bargiarum contra omnes, excepto Sabaudiae comite, ac praecipue contra Cherium.* 1232. 19 julii.

In nomine Domini nostri Ihesu Christi, Amen. Ad honorem eius et beate Marie virginis matris eius et beati Johannis et ad honorem Romani imperii et Civitatis astensis et amicorum eius et civitatis taurini et eiusdem amicorum. Anno Dominice nativitatis Millesimo Ducentesimo Tricesimo secundo die lune XIIIJ, kal, augusti Indicione quinta. Hic est tenor pacis et concordie atque amicicie facte et celebrate inter Comune et homines astenses ex una parte et Comune et homines Taurini ex alia. In primis quod Comune et homines Astenses debeant et teneantur manutenere et adiuvare ubique et defendere pro omnibus viribus eorum ecclesiam et episcopum taurinensem et res et terram et homines ipsius ecclesie et Episcopi et Civitatem taurini et homines de taurino et omnia iura eorum et rationes et possessiones et Cives et habitatores taurini et eorum jura et rationes videlicet homines Montiscalerii et homines Pinairolii et Ploçaschi et Bagnolii et Bargiarum et Marchiones de romagnano qui sunt jurati hominum de taurino et Ciriaci salvo jure Marchionis montisferrati quod habet in Ciriaco contra omnes homines et loca et Civitates nullo homine excepto nisi solumodo Comite sabaudie si ille Comes voluerit se ponere et stare in dictu comunis Astensis de discordiis que erant inter ipsum comitem et Ecclesiam et Comune et homines taurini de pace que tractabatur inter eos per Castellanum Avillanie et Ottonem cornum et ulricum de pertusio pro comite et bertholotum Arpinum et Ottonem gebuinum et Petrum Alexium et Johannem silum pro ecclesia et Comuni taurini et tunc solummodo comune Astense possit juvare comitem predictum non tamen de civitate vel domo eorum vel terra nec super terram taurinensem istorum habitatorum seu ecclesie dum tamen supradicta velint observare habitacula possint vel debeant venire sed solummodo possint ipsum comitem infra terra juvare ad defensionem sue terre, quod si comes nollet se ponere ut supra comune astense non teneatur nec debeat ipsum adiuvare contra taurinenses et ecclesiam taurinensem nisi defendere terram eius comitis salvis conventionibus supradictis et si facta pace inter comitem et ecclesiam et comune taurini ipse comes frangeret vel frangi faceret ipsam pacem vel e converso si ecclesia vel comune taurini frangeret aut frangi faceret ipsam pacem quod Comune et homines astenses teneantur esse contrarii illi qui fregerit pacem et adiuvare et manutenere contra illum qui eam fregerit illum et illos cui et quibus fracta fuerit si infra mensem unum postquam a comuni astensi fuerit denunciatum illi qui fregerit quod restituat et emendet dampna non restituerit et emendaverit secundum dictum comunis astensis. Que denunciatio debeat fieri ab astensibus infra mensem unum postquam inde fuerint

(1) Monumentum hoc usque ad haec postrema verba edidit Cibrarius in *Storia di Chieri* vol. I in adnotatione pag. 104.

requisiti ab illo vel illis cui vel quibus dicta pax fracta fuerit et cognitio et diffinitio de dicta emenda et restitucione dampni facienda debeat fieri ab ipsis astensibus infra alium mensem, Et specialiter teneantur comune et homines de aste manutenere adiuvare et defendere ecclesiam et comune et homines taurini et predictos cives et habitatores contra locum et homines de Cario et quod homines de aste non possint nec debeant recipere eos in habitatores vel iuratos nec eciam in homines vel vassallos universaliter nec singulariter nisi aliquis eorum cum familia sua tota iret ad habitandum pro stallo facto perpetualiter et sine fraude in civitate astensi vel taurinensi nec se ullo modo reconciliari nec concordare cum predictis cariensibus vel aliquam coniunctionem pactum vel promissionem amicicie aliquo modo vel ingenio in futurum celebrare vel contrahere nec etiam occasione alicuius veteris concordie vel habitaculi seu alterius pactionis sive conventionis facte et habite inter ipsos astenses et Carienses, Non obstante etiam aliquo rescripto vel iussu vel mandato imperiali, et si accideret quod homines carii inciperent guerram contra ecclesiam vel homines taurini vel eorum habitatores vel si ecclesia et homines taurini inciperent vel aliquo modo haberent guerram contra dictos carienses vel cum predictis cariensibus quod Comune et homines astenses de ipsa guerra vel discordia seu guerris vel discordiis teneantur predictos carienses tam in personis quam in avere ubique modis omnibus quibus poterunt offendere et guerram vivam facere eis et quod non facient de ipsa guerra vel discordia seu de ipsis guerris vel discordiis pacem treugam vel possum cum predictis cariensibus sine voluntate et licencia hominum de taurino et quod Comune et homines Astenses teneantur dictam guerram incipere et facere secundum quod superius legitur infra quindecim dies postquam a comuni et hominibus taurini eisdem astensibus fuerit denunciatum nisi hoc remaneret de voluntate et licencia comunis et hominum taurini vel credencie tocius vel maioris partis. In facto ecclesie et episcopi ita intelligitur quod si ecclesia et episcopus et terra et homines ipsius ecclesie et episcopi voluerint esse in concordia predicta secundum quod superius et inferius continetur quod homines et comune astense teneantur per omnia eis prout superius scriptum est, alias non. In facto vero civium et habitatorum taurini qui sunt extra civitatem taurini videlicet Montiscalerii et Pinairolii et ploçaschi, bagnolii et Bargiarum atque Ciriaci et Marchionum de Romagnano qui sunt iurati hominum de taurino, Ita intelligitur quod si ipsi voluerint esse in dicta concordia et observare pacta et conventiones et habitaculum civitatis taurini et hominum civitatis taurini quod homines et comune astense teneatur eis ut supra, Alias non. Imo teneatur comune astense adiuvare taurinenses contra eos pro omni eorum posse. Simili modo Ecclesia et comune et homines taurini et homines ecclesie et episcopi taurinensis et omnes suprascripti teneantur manutenere adiuvare et defendere ubique ecclesiam et Episcopum astensem et res et terram et homines ipsius ecclesie et episcopi et Civitatem astensem et homines astenses et de eorum districtu et omnia iura eorum et raciones et Cives et habitatores de aste et eorum iura et raciones, salvis mediolanensibus et vercellensibus et Alexandrinis et eorum pactis et conventionibus et sacramentis secundum quod in instrumentis inde factis continetur et salva societate lombardie, ea videlicet que est ex parte mediolanensium ab Aste et duria baltia inferius. Item quod simili modo per omnia et in omnibus ecclesia et comune et homines taurini et omnes suprascripti teneantur de facto hominum et loci Carii Comuni et hominibus de Aste sicut comune et homines de Aste tenentur ipsi ecclesie et comuni et hominibus taurini. Item quod simili modo et eadem forma per omnia teneantur ecclesia et comune et homines taurini in facto astensi et in facto illorum qui sunt iurati comunis astensis videlicet marchionum de Vasto, excepto marchione saluciarum et castellanorum mançani, Montisfalconi et sarmatoris scilicet si ipsi vellent esse in dicta concordia et observare concordiam et attendere et observare pacta et conventiones et habitaculum comunis et hominum civitatis astensis quemadmodum comune et homines aste tenentur eis in facto ecclesie taurini et Civium et habitatorum taurini. Hoc tamen salvo quod in predictorum castellanorum servicio non teneantur homines taurini equitare nisi tunc demum cum universus populus astensis in eorum servicio ambularet, Si vero tota milicia astensis absque eorum populo in eorum equitaret servicio tunc teneatur comune taurini illuc mittere milites suos bis et non amplius singulis annis illos videlicet qui destrarios haberent. In facto strate hoc actum est scilicet quod ecclesia et comune homines taurini teneantur dare totam stratam crossam consuetam ire per pontem padi taurini quam poterint comuni astensi dummodo faciat caput in civitatem taurini per eam partem ubi placuerit hominibus de aste a taurino citra, Salvis tamen pedagiis domini episcopi et hominum taurini qui possint capere ubicumque eis placuerit in eorum poderio. Simili

modo Comune et homines de aste teneantur dare totam stratam quam poterint hominibus et comuni taurini et quod partes teneantur et debeant manutenere et defendere dictas stratas contra quoslibet homines universos et singulos et loca et castella et civitates et burgos. Item teneantur partes hoc modo de facto imperii videlicet quod non possint ullo modo petere per se nec per alium ab imperatore absoltum vel mandatum vel jussum vel rescriptum de facto Carii etc. et quod si fieret ullo modo quod dabunt operam forciam et virtutem ut de illo mandato rescripto et iussu absolvantur. Item teneantur ecclesia et comune et homines taurini et omnes supradicti permittere comuni Astensi et hominibus de aste ut capiant suos inimicos in taurino et posse taurini et in posse omnium supradictorum et ecclesie taurini postquam licenciaverint eos inimicos quod non vadant nec reddiant per eorum terram et posse quod quidem facere teneantur infra mensem postquam per comune astense eis fuerit dictum vel denunciatum, salvis mediolanensibus et Alexandrinis et Vercellensibus et aliis juratis taurinensium ab aste inferius et a duria baltia inferius, Eodem modo teneantur astenses eis, salvis papiensibus, terdonensibus et Ianuensibus. Item si contigerit quod aliqua civitas vel locus vel aliqua singularis persona inciperet vel faceret guerram comuni astensi, ea de causa quod comune astense faceret guerram comuni Carii ut supra quod versus predictos adiuvarent et defenderent et manutenerent homines et comune de aste et de eorum districtu et parte et guerram eis facient, Eodem modo teneantur Astenses eis per omnia et hec omnia intelligantur salvis mediolanensibus et vercellensibus et Alexandrinis ubique et salvis eorum pactis et conventionibus et sacramentis factis et habitis inter predictos mediolanenses et vercellenses et Alexandrinos et Taurinenses secundum quod in instrumentis inde factis continetur et salvis sacramentis pactis et conventionibus societatis lombardie factis et habitis inter comune taurini et societatem predictam sicut in eorum instrumentis continetur ab Aste et duria baltia inferius ut si aliquid esset quod obviaret iuramentis factis suprascriptis quod non teneantur taurinenses illud observare occasione dicte concordie versus illos qui sunt ab Aste et duria baltia inferius in societate predicta. Hec omnia ut superius legitur dominus Guillelmus Amatus civis cremonensis potestas Astensis nomine et vice comunis de aste promisit et ad sancta dei evangelia manu propria attendere et observare juravit et quod faciet et operam dabit cum effectu bona fide quod comune et homines astenses hoc idem sacramentum facient et predictam concordiam et amiciciam perpetuo observabunt. Insuper petrus laurencius Iudex et Rollandus caço, Ubertus Arnaldus, Gorzanus laiolius, Thomas de solerio et Mussus boviculus notarius cives astenses pro se se predictam concordiam et amiciciam attendere et observare promiserunt et juraverunt et quod operam dabunt bona fide quod comune et homines astenses hoc idem jurabunt. Versa vice incontinenti Petrus Alexius, Jacobus de ruuore, Johannes canis, Johannes vala, Mainfredus borgesius, petrus prandus, petrus pellizonus, bertholotus alamannus, Henricus ainardus, Rodulfus coaida, Aldeprandus braida, ubertus prandus, Nicholaus sac, Jacobus de taurino, Rogerinus notarius et Jacobus bertanus sindici comunis taurini constituti prout per instrumentum apparebat publicum factum a bonoiohanne de Marentino notario in eodem anno et indicione die sabati XVI kal. augusti predictam amiciciam et concordiam nomine et vice comunis taurini attendere et observare promiserunt et juraverunt hoc addito in eodem sacramento quod operam dabunt cum effectu bona fide quod alii universi homines taurini hanc eandem concordiam et amiciciam attendere et observare perpetuo jurabunt. Insuper Henricus polgius, Jacobus ainardus, et bonus iohannes de marentino notarius Cives taurinenses pro se se predictam concordiam et amiciciam actendere promiserunt et juraverunt et quod operam dabunt bona fide quod comune et homines taurini hoc idem jurabunt.

Dominus Ottobellus pascalis civis mediolanensis potestas montis calerii nomine et vice comunis montis calerii volens comune et homines montiscalerii in eadem concordia et amicicia fore predictam concordiam et amiciciam et pacta et conventiones ibidem appositas attendere et observare promisit et juravit et quod faciet et operam dabit cum effectu bona fide quod comune et homines montiscalerii hoc idem jurabunt et predictam concordiam et amiciciam perpetuo observabunt. Insuper Mainfredus judex, Castagnus de Romano judex, ubertus garronus, Johannes marchoaldus, Soçius de Romano, Albricus trunna, Otto de fulçero, Advocatus de tropharello, Nicholetus judex, Johannes vasconus et Palmerius notarius omnes de monte calerio pro se se predictam concordiam et amiciciam attendere promiserunt et juraverunt et quod operam dabunt bona fide quod comune et homines montiscalerii hoc idem jurabunt, et inde plures carte ut supra fieri rogaverunt. Actum est hoc in monte calerio, In domo Jacobi

de purpure in qua manet potestas montiscalerii, interfuerunt testes rogati dominus Robaldus vicecomes miles potestatis astensis, Dominus Guiotus de oso Judex potestatis montiscalerii, Bertholotus rusignolius et Obertinus fulcus cives taurini et Lantelmus paschalis filius potestatis montiscalerii. Insuper eodem die Johannes carmeta et Jacobus dudol cives taurini qui sindici erant constituti sicuti et alii predictam concordiam et amiciciam nomine et vice comunis taurini attendere et observare promiserunt et ad sancta dei evangelia manu propria iuraverunt hoc addito in eodem sacramento quod operam dabunt cum effectu bona fide quod alii universi homines taurini hanc eandem concordiam et amiciciam attendere et observare perpetuo jurabunt.

Eodem Anno die mercurii XII kal. augusti. In Aste in ecclesia sancti Johannis, Presentibus testibus domino Robaldo vicecomite milite potestatis astensis, Johanne vala, Nicoleto Judice et Palmerio notario et pluribus aliis, Coadunata credencia civitatis astensis ad campanam pulsatam omnes infrascripti de dicta credencia nomine et vice comunis astensis predictam concordiam et amiciciam in omnibus et per omnia secundum quod in instrumentis inde factis continetur attendere et observare promiserunt et ad sancta dei evangelia juraverunt et dabunt operam cum effectu quod alii universi homines de aste dictam concordiam et amiciciam attendere jurabunt et perpetuo observabunt, In primis Guillelmus crivellus, Rollandus de c omentino, Willielmus cerrutus, Mascarus de solario, Rufinus boçius, Jacobus... de sibona, Raimundus de solerio, villielmus cassenus, Willelmus cicat, villelmus bertramus, Jordanus de rualvengo, Gribaldus faletus, Raimundus palidus, Philippus palidus, ubertus macaluffus, Henricus senestrerius, Mainfredus de fossato, Rodulfus bucanigra, Rufinus arancaboscus, Albertus crivellus, Guillelmus pogeis, Jacobus de moneta, Rufinus de ripa, bonifacius ciala, Willelmus tererius, Obertus gula, Philippus Thomas, Ogerius culonus, Rufinus asinarius, Oddo bulla, Ottolinus de grasano, Rainerius troia, opizinus ...... ulfus de Janua, Berardus garetus, Rufinus catanius, Albertus gallia, Alerius rubus, Alexius mignonus, Rollandus balbus, Capanus laurentius, Jacobus de fossato, Rufinus copa, berardus capuzius, Henricus dux, Wilielmus baldracus, Pepinus de beccariis, Rollandinus cinco, Henricus de beccariis, Johannes de aracio, Obertus de aste, Guillelmus careoçius, Turellus brignonus, Jacobus judex de fossato, Jacobus cassenus, Rollandinus laiolius, Johannes ypolitus, Opizo brunus, Nicholaus peria, Rollandus rastellus, Gandulfus aicardengus, Jacobus falzonus, villelmus alferius, Sorleonus maronus, boiamundus ottinus, Milo torellus, Willelmus de vivario, Girardus iosbertus, Germanus soldanus, Jacobus calcaneus filius petri calcanei, Duniotus nigerbonus, Guillelmus cargia, Jacobus de valfenaria, Gandulfus monacus. Guillelmus palasius, ubertus de caçalupa judex, Jacobus monçanus, henricus turellus, villielmus de antegnano, Obertus gardinus, Soçius de sancto Julio, Astexanus grassus, henricus ginonus, boço gardinus, Gribaldus asinarius, Robaldus scalia, Mainfredus monacus, Oddo vacha, Jacobus monacus, Mussus de curia, Jacobus calcaneus, Jacobus de beccaria, Conradus crivellus, Obertus de antegnano, bariotus de sancto Johanne, Manfredus bovetus, boiamundus baldisserius, Guido sanctus, Petrus calcaneus, Rodulfus laiolius, Arducius de baenis, Jacobus de occa, Alionus scarampus, Oddo de XL, Nicholaus prevengus, opiço de platea, Willelmus trossellus, Philippus durcus, Rachivellus sinistrarius, Jacobus prevengus, Baialardus berardengus, Paulus turrellus, gandulfus de vivario, Oddo galellus, Jacobus laiolius, bonus infans de vallefenaria, Ardicio de curia, et Ego Bonusiohannes dictus di Marentino Notarius hiis omnibus interfui et hanc cartam ut supra fieri rogatus scripsi.

(E membrana archetypa tabularii municipii Montiscalerii).

1014. *Ravarinus Bellotus Cremonensis, Astensium potestas, civitatis nomine Uberto Episcopo fidelitatis juramentum praestat.* 1237. 16 augusti [1].

Anno domini Millesimo ducentesimo tricesimo septimo, Indicione decima die dominico decimoseptimo kalendas septembris. Coram testibus infrascriptis dominus Ravarinus [2] bellotus de cremona potestas Astensis congregata concione astensi ad sonum campane in platea Sancti Secundi astensis secundum consuetudinem Civitatis Astensis fecit et iuravit fidelitatem Astensi Ecclesie et domino Uberto divina miseratione Astensi episcopo et suis catolicis successoribus nomine Comunis Astensis. Tenor cuius fidelitatis talis est. Ego Ravarinus bellotus de cremona potestas astensis iuro ad sancta dei evangelia quod dum fuero Rector Comunis Astensis per me et per comune astense ero fidelis astensi Ecclesie et domino Uberto Episcopo astensi et suis catholicis successoribus, possessiones et

(1) Monumentum hoc memorarunt Molina l. c. vol. II pag. 206, Grassi l. c. vol. I pag 155.
(2) In hoc monumento nomen potestatis clare legitur Ravarinus, Ravaninus contra in monumento 1016.

iura quas vel que possidet vel possidi contigerit (?) bona fide et sine fraude tamquam vassallus domino pro posse meo et comunis astensis salvabo et deffendam et manutenebo per me et per comune Astense nec dabo consilium vel auxilium per me vel Comune Astense ut amitatur seu diminuantur et dabo consilium tamquam vassallus pro posse meo et Comunis Astensis et consilium bona fide et sine fraude ut amissa et diminuta recuperentur exceptis hijs que tenentur a comuni astensi nec ero in consilio quod Astensis Episcopus amittat suam vitam vel membrum vel quod detineatur contra suam voluntatem. Item non tractabo nec ero in consilio ut tractetur per me vel per comune Astense malum Astensis Ecclesie et episcopi et si sciero per me et per comune Astense impediam sive disturbabo ne fiat et si non potero disturbare per me vel per comune astense certificabo astensem ecclesiam et episcopum vel suos nuncios quam cicius potero, Consilium si fuerit a me requisitum ab Astensi Ecclesia vel episcopo per se vel suos nuncios per me et comune Astense bona fide et sine fraude secundum quod michi melius iustum (*sic sed legendum* visum) fuerit ad utilitatem Astensis Ecclesie et episcopi dabo et nullum ad dapnum suum pandam, Credenciam michi manifestatam ab Astensi Ecclesia vel episcopo vel per suos nuncios sive litteras suas nulli pandam per me vel per comune astense ad dampnum Astensis ecclesie vel episcopi, hec et alia que continentur in fidelitate, iuro per me et comune Astense bona fide observare, loca Astensis Ecclesie contra Astensem Ecclesiam et episcopum non minuam nec eis deffendam per me vel per comune Astense loca et munitiones quas tenet comune astense ab astensi ecclesia per me et per comune astense quocienscumque voluerit Astensis Ecclesia et episcopus astensis garnita seu scarita eis non vetabo. Actum Aste in mercato Sancti Secundi Astensis in publica concione Interfuerunt testes dominus Guillelmus de castagnolis, dominus Bayamundus, dominus Conradus de laureto, Dominus Manfredus de Gorzano, Canonici Astensis Ecclesie, dominus Albertus de catena canonicus Sancti Secundi, Guillelmus baracus de Castronovo clericus, homodeus gallus, Mainfredus carena, Jacobus mancianus et Astexanus Andergus et graxotus.

Et Ego Girbaudus de valperto notarius palatinus interfui et sic scripsi.

(E *Libro viridi* astensis Ecclesiae fol. 76).

1015. *Episcopus praecipit astensi municipio, ut auxilium suppeditet contra Cuneates, qui Morocium aggressi sunt et Morocienses Cuneum transferre cupiunt.* 1237. 16 augusti (1).

Anno domini Millesimo ducentesimo tricesimo septimo Indicione decima die dominico decimoseptimo kalendas septembris. Coram testibus infrascriptis dominus Ubertus episcopus astensis divina miseratione precepit domino Ravanino belloto de Cremona potestati astensi ibi incontinenti facta fidelitate et comuni astensi in publica concione per campanas secundum consuetudines Civitatis astensis congregato sub debito fidelitatis quo sibi et Astensi Ecclesie sunt astricti ut ipsum Episcopum et astensem Ecclesiam et terram Astensis Ecclesie debeant adiuvare et deffendere a comuni et ab hominibus de Cuneo et specialiter locum Morocij cuius loci homines Comune de Cuneo compellit ire ad habitandum in loco Cunei derelicto loco Morocij et terram astensis Ecclesie perditam adiuvent ad recuperandum secundum quod Astensi Ecclesie sunt astricti. Actum ast in platea sancti Secundi astensis in publica concione, Interfuerunt testes dominus Albertus de catena canonicus sancti Secundi, Guillelmus barracus, homodeus gallus. Et Ego girbaldus de Valperto notarius palatinus interfui et precepto dicti domini episcopi sic scripsi.

(E *Libro viridi* astensis Ecclesiae fol. 76).

1016. *Astae potestas praecipit ut, quae homines Thomae, Sabaudiae comitis, contra Segusii abbatis fidejussionem Montiscaleriensibus praedati sint, eisdem reddant.* 1245. 29 maii.

Anno domini millesimo ducentesimo quadragesimo quinto Indictione tercia die lune tertio kalendas madii, Dominus Jacobus zacius astensis potestas nomine comunis astensis et voluntate credendariorum prime et secunde credencie et rectorum societatum per campanam more solito congregate precepit domino Jacobo de fossato judici ut deberet dicere pro se et dicto comuni domino thome de sabaudia

(1) Monumentum hoc memorarunt Molina l. c. vol. II pag. 207, Grassi vol. I pag. 155.

comiti presente fratre suo domino Comite Amedeo et domino Bonefacio marchione montisferrati in conscilio secreto comunis astensis Quatenus ipse dominus Thomas debeat (restituere) vel facere restituy ab hominibus suis comuni et hominibus montiscalerii predam ablatam per homines suos illis (de) montecalerio Eo quod fuit ablata sive capta sub fidancia data per Abbatem seccusie vicarium ipsius domini tunc temporis in terra quam habet citra montes et per dominum Qualiam de gorzano quondam, et quam fidanciam dedit dictus Abbas et dictus dominus Qualia domino Guillelmo cani et aliis quampluribus sapientibus Civitatis astensis nomine et vice comunis montiscalerii et de qua preda dictus abas et alii milites et homines qui erant in servicio dicti domini Thome ad instanciam ambaxatorum comunis astensis restituerunt quasdam bestias bovinas et quia dictus dominus thomas in responsione quam fecit pluribus ambaxiatoribus comunis astensis pro comuni astensi dedit intelligere eis quod si illi de monte calerio possent probare per testes quod illa preda fuerit sub fidancia capta quod volebat facere de ea plenam restitucionem, dixit ei iamdictus dominus Jacobus pro parte dicti comunis quod paratus erat potestas facere testificari pluribus sapientibus et nobilibus Civitatis astensis quod dictus abbas dederat fidanciam supradictam et dominus Qualia quondam dicens verba pro eo potestati et comuni astensi quousque contramandaretur per ipsum abbatem per litteras suas et post mandatum per octo dies. Rogans ipsum insuper dictus Jacobus ut debeat stare contentus dicto solo sapiencium Civitatis astensis amore dicti comunis qui noverunt de dicto negocio veritatem, alioquin obtulit ei pro parte dicti comunis et potestatis quod paratus erat potestas cum sacramento pluribus sapientibus de ipsa fidancia data ut supra dictum est facere dicere veritatem ut adimpleatur responsio iamdicti...... sicut eam fecit pluribus paribus ambaxatorum comunis astensis, Et predicta omnia fuerunt dicta per........ presentibus ambaxiatoribus montiscalerii silicet Manfredo Iudice et Garronino. Actum Aste...... comunis ubi conscilia celebrantur, Testes dominus Guido de sancta mustiola judex potestatis et dominus Cursus sedacius judex rectoris et dominus berardus de solario clavarius. Et Ego Germanus musa notarius palatinus interfui et iussu dicti potestatis requisicione iamdictorum ambaxiatorum montiscalerii sic scripsi.

(E membrana archetypa tabularii Montiscalerii).

1017. *Jacobus a Carretto, Savonis marchio, aedibus excitandis, Astae praedium emit.* 1250. 5 julii.

Anno domini millesimo ducentesimo quinquagesimo Indicione octava die quinto Julii in presencia domini mayfredi......... petri frandi, henrici de rocha, alberti de castellariis antonii........ testium ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum Jacobus de Gorzano filius Conradi (Girardi?) rubei quondam Çivis Ast vendidit et ex causa vendicionis concessit domino Jacobo de Careto Marchioni Saone staria sex terre jacentis in territorio civitatis ast juxta burburem cui coherent domus fratrum minorum, beale burburis et dictus Jacobus de Gorzano a duabus partibus quam quidem vendicionem fecit dictus Jacobus de Gorzano precio librarum CXX, Januensis monete de quo precio predictus venditor fuit confessus se integram solucionem a predicto domino Jacobo Marchione recepisse, exceptioni non numerate pecunie renuncians, cujus terre possessionem vacuam et corporalem voluit dictus venditor predictum dominum Jacobum emptorem apprehendere posse quandocumque voluerit, et ex nunc ipse venditor predictam terram emptam constituit se possidere nomine predicti domini Jacobi Marchionis emptoris donec ex ea corporalem aprenderit possessionem. Quam terram venditam ipse Jacobus de gorzano venditor eidem domino Jacobo Marchioni emptori ab omnibus personis deffendere et exspedire promisit, alioquin omne dampnum evictionis et interesse eidem contingens integre restituere promisit sub obligatione omnium bonorum suorum. Pacta vero et convenciones in hac vendicione facta fuerunt inter predictum Jacobum de Gorzano ex una parte et predictum dominum Jacobum Marchionem ex altera, ad invicem stipulacione firmata in hunc modum, videlicet, quod ipse Jacobus de Gorzano in predicta terra vendita, et in hedifficiis que predictus dominus Jacobus Marchio faceret fieri in predicta terra vendita, stare debeat et potest, tenendo domum, que ibi fieret, ornatam et paratam utensilibus et culcitris necessariis ad hospitandum in ipsa domo sufficienter ad opus domini Marchionis et ejus familie; et quandocumque ipse dominus Marchio vel aliqui de ejus familia vellent intrare et hospitari seu habitare in predicta domo que fieret supra dictam terram, tunc dictus Jacobus de Gorzano incontinenti teneatur exire de predicta domo et permittere ipsum dominum Marchionem

vel ejus heredes vel ejus familiares stare et habitare ibidem et uti utensilibus et culcitris ibidem habitis donec ibi steterint ad eorum voluntatem. Et semper postquam dictus dominus Marchio vel ejus heredes vel ejus familia recesserint de ipsa terra et domo, liceat ipsi Jacobo de Gorzano stare et habitare in predicta terra et domo dum tamen semper expediat ipsam ipsi Marchioni vel ejus heredibus vel ejus familiaribus quocienscumque in eam intrare stare vel habitare seu hospitari voluerint ad eorum voluntatem; et quocienscumque predictus Jacobus veniret in Ast, predictus Jacobus de Gorzano teneatur et debeat ipsi domino Marchioni dum ibi steterit pro expensis ipsius Marchionis usque in quantitatem librarum CC astensium manullevare, quas post mensem unum a die manullevacionis ipse dominus Jacobus Marchio eidem Jacobo de Gorzano semper ad suam voluntatem rendere et solvere debeat usque in quantitatem quam ei manullevaverit; et nisi predictus dominus Marchio statim post mensem rendiderit ipsi Jacobo de Gorzano illud quod ei manullevasset non teneatur deinceps ipse Jacobus de Gorzano aliquid manullevare ipsi domino Jacobo Marchioni donec eidem rendidisset totum illud quod ei manullevasset; et quocienscumque dictus Marchio de manullevacione satisfecisset ipsi Jacobo de Gorzano, teneatur ipse Jacobus de Gorzano pro exspensis manullevare ipsi Marchioni usque in predictam quantitatem ut predictum est, et ipse Marchio semper teneatur rendere quod manullevasset ut predictum est. Item si contingeret ipsum dominum Jacobum Marchionem vendere velle predictam terram seu domum cum edifficiis, teneatur ipse dominus Marchio ipsi Jacobo de Gorzano ipsam terram cum hedifficiis vendere minori precio quam alteri persone videlicet dimitendo centum libras astenses ipsi Jacobo de Gorzano de precio quod ab aliqua persona in predicta terra domo et edifficiis dare vellet; et si contingeret ipsum Jacobum de Gorzano tali modo nolle recipere vendicionem predicte terre domus et hedifficiorum, tunc liceat vendere ipsi domino Marchioni predictam terram et hedifficia cui voluerit ad voluntatem ipsius Marchionis, et ex illo precio quod ipse dominus Marchio de predicta terra et hedifficiis reciperet, teneatur ipse dominus Marchio dare et solvere ipsi Jacobo de Gorzano libras L astenses. Et si forte contingeret ipsum Jacobum de Gorzano nolle stare et habitare, ut predictum est, in predicta terra et domo et nollet predicto Marchioni servare et attendere convenciones predictas, ut supra scriptum est, vel aliquam ipsarum convencionum, tunc liceat ipsi domino Marchioni ad suam voluntatem in ipsa terra et domo que ibi fieret alium inponere habitatorem, remoto ipso Jacobo de Gorzano, qui habitator ipsam domum et terram ornatam teneat et custodiat ipsi domino Marchioni sine contradicione dicti Jacobi de Gorzano. Actum Ast in domo fratrum minorum. Et ego Laffrancus pallacii notarius hiis interfui rogatus et scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1018. *Thomas sabaudus suo et Blanderatis comitis sociorumque nomine cum potestate Astensi Astae nomine, Augustae Taurinorum etc. inducias paciscitur.* 1257. 17 novembris (1).

Anno domini millesimo ducentesimo quinquagesimo septimo, Indictione quintadecima die sabbati XVII Intrantis novembris. In Carmagnolia Coram porta Castri, Testes dominus Jacobus de Carreto, dominus Thomas marchio Saluciarum, Umbertus de Saysello, Umbertus de montemeliano, et dominus oddo de fulgure et plures alii, quorum presencia dominus Thomas de Sabaudia comes pro se et Comite Manuello de blandrato et omnibus aliis de sua parte et eorum juratis ex una parte, et dominus Jacobus çhaçhius potestas Astensis nomine ipsius comunis et pro ipso comuni et pro comuni et hominibus Taurini et districtus eorum et pro dominis et hominibus de ploçascho et pro omnibus de parte Astensium et juratis eorum inter se se ad invicem promitentes et stipulantes juraverunt ad sancta dei evangelia firmas et inviolatas habere et tenere Treugas concessas et ordinatas et datas et juratas inter se se ad invicem pro se et suprascriptorum nomine de quibus treugis concessis dicto comiti de Sabaudia et Comiti Manuello per comune Astense apparent instrumenta scripta per Melanum grillum notarium hoc eodem anno et indicione die veneris nono mensis novembris, de Treuga vero data et jurata per predictos Comites Thomam et Manuellum pro se se et eorum parte apparet instrumentum factum per me jacobum spallam notarium hoc anno eodem et indicione die lune XII intrantis novembris, Hoc addito et acto expressim inter predictas partes ad invicem pro se et suprascriptorum no-

(1) Monumentum hoc memoravit Cibrarius in *Storia della Monarchia di Savoia* vol. II pag. 91 et L. Wurstemberger compendiavit in opere, cui titulus est *Peter der zweite, Graf von Savoyen, Markgraf in Italien, sein Haus und seine Lande*, Bernae et Tiguri 1858 vol. IV, *Probationes historiae Petri secundi* pag. 237 n. 473.

mine quod si quod dampnum vel offensa ab aliqua parcium vel ab aliqua persona seu personis ipsarum parcium universaliter vel singulariter datum vel factum aut data vel facta fuerit alteri parti vel alicui ipsius partis quod illud dampnum et offensa debeat emendari et restaurari illi vel illis cui vel quibus datum et data vel factum vel facta foret infra mensem postquam constiterit de dampno et offensa cum dampnis et expensis, Nichilominus treuga durante et in sua permanente firmitate, hoc eciam insuper expressim acto inter predictos et intellecto expressim per ipsos quod quamvis dampnum vel offensa daretur seu fieret ab aliqua parte vel ab aliquibus partibus supradictis ut supradictum est nichilominus aut tardius procedatur ad complementum pacis et concordie et ad expedicionem personarum et rerum Astensium et eis adherencium et Castrorum et obsidum dicti Comitis prout tractatum est inter eos et in omnibus aliis sicut tractatum est inter eos. Item eciam actum est inter ipsos quod si dominus Thomas Comes predictus sic fecerit et curaverit cum effectu quod dominus phylipus lugdunensis electus et dominus Petrus de Sabaudia fratres eius si ipse dominus petrus fuerit citra Rodanum confirmaverint infra annum novum proximum ambo vel saltim dominus Electus predictus si dictus dominus Petrus non esset citra Rodanum pacta et conveciones omnes et singulas et tractata habitas inter ipsum Comitem vel suos nuntios ex una parte et Comune Ast ex altera quod ex nunc dicte treuge prorogate sint et firme permaneant usque ad Carnisprivium vetus proximum et per dies quindecim ultra de contramando et ita inter se se ad invicem stipulantes attendere et observare promiserunt. Et ego Jacobus spalla notarius palatinus interfui et sic scripsi.

Ego Michael secusiensis et sacri imperii notarius hiis omnibus interfui et subscripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1019. *Epistola Segusii abbatis ad Philippum sabaudum, Lugduni archiepiscopum, ut pacem Thomae comitis cum Astensibus confirmet et a Petro fratre, Sabaudiae comite, confirmandam curet.* 1257. 17 decembris (1).

Anno domini millesimo ducentesimo quinquagessimo septimo Indicione XV^a^ die lune XVII mensis decembris. Viro nobili et discreto et in deo quamplurimum reverendo domino Archiepiscopo ludoniensi Jacobus dei gratia abbas secuxie in deo et mundo reverentiam cum honore. Simus tractatus pacis et concordie voluntate nobilis Thome de Sabaudia Comittis fratris vestri inter ipsum ex una parte et astenses ex alia noviter esse factos qui inter ipsas partes hunanimiter sunt jurati, sicut aparet per publica instrumenta facta ut dicitur per manum (michaelis) de secuxia notarii et qui tractatus a principio ex parte dicti nobilis Comittis exierunt et qui sunt de honore suo et comodo et suorum omnium amicorum et quos scimus similiter astensibus complacere cum de eorum sit voluntate habere dicti Comittis concordiam et Comittatus sabaudie sicut solent: que quidem concordia si fuerit etiam dampnosa quam concordiam et tractatus ex pacto vos et dominus petrus de sabaudia frater vester debetis plenarie confirmare et ante quam astenses ambaxatores mittant instanciam eisdem ipsam confirmationem demandare, Qua propter discretioni vestre humiliter supplicamus quatenus dicta confirmatio vobis placeat facienda et ipsis astensibus sicut debet tiranno(?) similiter transmittenda nec vos nec dictum Comittem moveat verba dicto tractatui adiuncta de expensis et dampnis in ipsis castris factis quia scimus firmiter quod astenses de expensis competentibus stabunt taciti et contempti, de dampnis vero fecerunt mentionem propter grangiam villefranche quam dirruerunt propter guerram ne noceret castro villefranche dubitantes quia de ipsa grangia dominus Thomas comes fecerat multa verba et si de dampnis deberet restitutio fieri pro uno in centum astenses in eorum rebus et suis negotiis sunt dampnati, Unde pro deo et amore vestro et nepotum vestrorum et pietatis ostagiorum intuitu placeat vobis dicta concordia et sicut tractatum est velitis ipsam omnimode confirmare, Ita quod Astenses sperare possint et debeant quod vobis placeat nam super ea aliter aliquam fiduciam non haberent, Scientes quod quia tot et tanti tractatus facti sunt inter ipsos et vos et fratres vestros de quibus ad huc non venit aliquis ad effectum sunt dicti astenses super ipsa concordia quasi penitus desperati et si ista remanserit quod deus nolit cum ipsa sit per fratrem vestrum tractata primitus super aliqua alia que tractari a modo possit modo aliquo fiduciam aliquam non habebunt et nos et nepotes vestros et obstagios pro mortuis reputetis quia in tanta desperatione sunt Astenses pro iniuriis et obliquis ultramontes eis factis quod tam eorum prexonerios quam res suas iam quasi pro nichilo

(1) Hanc epistolam memorant Cibrarius op. c. vol. IV pag. 91 et Wurstemberger op. c. l. c. n. 475.

posuerunt et si presens pax et concordia eis non fuerit observata et sicut tractatum est confirmata prexonerios suos mortuos et res eorum amissas penitus reputabunt et nunquam amplius in aliqua sperabunt concordia facienda. Vestra nobilitas insuper non ignorat quod quousque dicta confirmatio per vos dictis astensibus transmissa et quod a vobis aliquam habuerint fiduciam quod dicta concordia scit vobis gratuita et accepta nos et nepotes vestri seu obstagii aleviati in aliquo non erimus nam adhuc credere non possunt quod pax ista eis sit observata quia tot et tanti tractatus facti et habiti inter vos et ipsos fuerunt tam diversi mode dictis astensibus transmutati, et quia sigillum non habemus vobis predicta per publicum instrumentum intimamus ut credatis firmiter et de ipsis nobis vestra voluntas maneat manifesta. Actum Ast in domo domini Raymundi pellete in qua moratur predictus dominus abbas, Interfuerunt testes dominus (Jacobus) pelleta, Rollandinus garretus, maynfredus pochetinus. Et ego henricus fornarius notarius palatinus interfui et predictum instrumentum (precepto) dicti domini abbatis sic scripsi.

.... nun)quam erimus aleviati nos prius predictam pacem confirmaveritis seu per vos erit firmata .... usque quo predicta fuerint confirmata et suos captos qui sunt ultramontes erunt aleviati .... non credatis alicui qui vobis aliter dixerit.

(E regio taurinensi tabulario).

1020. *Apocha nummorum ab Astensibus Nigellae nummulariis praebitorum atque pro rebus male acquisitis absolutio nomine summi pontificis.* 1258. 6 julii.

Anno domini Millesimo ducentesimo quinquagesimo octavo. Indictione prima die sabbati sexto intrantis Julii. In presentia testium infrascriptorum, Dominus Jacobus pelleta tutor filiorum Oberti fratris eius quondam videlicet franceschini, Ardicionis, Oliverii, Alexandrini et Rollandini, ut patet per instrumentum inde factum a Guillelmo de monteogerio notario, In anno domini Millesimo ducentesimo quinquagesimo octavo, Indictione prima die martis secundo mensis Julii, nomine ipsorum minorum, et Perzevallus cacayranus asserentes dictus Jacobus predicto nomine et dictus percevallus quod ille libre sexcentum et quadraginta parisiensium quas domina Andrea uxor Jacobi de antegnano quondam nunc soror monasterii sancte Agnetis Astensis de ordine sancti Damiani habuit et accepit de denariis Casane quam habebant Obertus pelleta quondam pater dictorum minorum et dictus perzevallus cum dicto Jacobo de antegnano ultra montes in loco Nigelle et omnia alia que ipsa Andrea habuit in dicta vel de dicta Casana erant et fuerunt predicti oberti pellete quondam propria pro quatuor partibus et dicti percevalli pro quinta parte, fuerunt confessi sese nominibus predictis de predictis omnibus a predicta domina Andrea plenam habuisse et recepisse restitucionem et satisfacionem vocantes inde sese solutos et quietos, Renunciando exceptioni non numerate et non recepte pecunie, Et promiserunt eidem Andree stipulanti suo nomine et nomine monasterii sancte Agnetis astensis in quo dedicata est et inclusa decetero ipsam vel dictum monasterium de predictis vel occasione predictorum non appellare requirere vel molestare sub aliquo ingenio, Set pocius ipsam et dictum monasterium de predictis omnibus ab omni persona defendere et conservare indempnes si contingeret ipsam vel ipsum monasterium proinde ab aliquo conveniri vel aliquatinus molestari offerentes sese in omni causa questione et judicio defensioni predictorum Andree et monasterii expensis propriis et solvere quicquid contra ipsam Andream vel dictum monasterium foret occasione predicta modo aliquo iudicatum seu pronunciatum, Alioquin promiserunt dictus dominus Jacobus nomine predicto et dictus perzevallus suo nomine eidem Andree suo nomine et nomine jamdicti monasterii Restituere omnes expensas dampnum et interesse que et quas proinde facerent incurrerent vel sustinerent eundo redeundo causa judicio aut alio modo, et credere eidem Andree suo nomine et dicti monasterii seu alii pro ipso monasterio de quantitate expensarum et dampnorum et interesse in simplici verbo ipsorum sine sacramento et sine probacione aliqua, Et predicta promisit dictus dominus Jacobus nomine predictorum nepotum suorum pro quatuor partibus et dictus perzevallus suo nomine pro quinta, et pro hiis omnibus attendendis observandis et complendis dictus dominus Jacobus bona omnia dictorum minorum et dictus percevallus sua propria eidem domine Andree suo nomine et predicti Monasterii pignori obligaverunt, Et quia dicta domina Andrea de hiis que habuerat de predicta Casana de bonis predictorum Oberti pellete quondam et percevalli pro dictis partibus et de dampno eis ibidem ab ea illato tot consumpserat quod non sufficiebat restitucioni omnium aliter consignavit eis predictis nominibus et pro dictis partibus dedit et concessit totam dottem suam et jura ipsius dottis ad voluntatem eorum, Qui predictis nominibus et partibus predictam dottem et iura ipsius dottis dederunt et cesserunt

domine Aldisie Abbatisse dicti Monasterii sancte Agnetis nomine ipsius Monasterii pro restitucione *male acquisitorum incertorum* dicti Oberti pellete quondam et ipsius percevalli a quibus frater Obertus de vivario Guardianus fratrum minorum astensium auctoritate domini pape quam super hoc specialem habebat ut confitebatur absolvit animam et filios dicti oberti et dictum percevallum usque in quantitatem dottis predicte. Actum Ast in Ecclesia sancte Agnetis, Interfuerunt testes frater Anselmus rebuinus et frater Rodulfus de Incisa de ordine fratrum minorum et petrus de Arazio et frater Jacobus sicardus. Et ego Jacobus spalla notarius palatinus interfui et sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1021. *Astense municipium statuit non recedendum esse a bello cum Provinciae comite, donec ditionem episcopo sublatam restituerit et pacem cum eo composuerit.* 1262. 8 februarii.

Anno domini millesimo ducentesimo sexagesimo secundo, indicione quinta die mercuri octavo mensis februari in presencia infrascriptorum testium, Dominus Raynerius de burgo potestas Astensis precepit michi infrascripto notario facere cartam de infrascripta reffromatione conscilij cuius tenor talis est. Anno domini Millesimo ducentesimo sexagesimo secundo indicione quinta die martis septimo mensis februarii dominus fornarius carexetus iudex domini Raynerij de burgo potestatis Astensis celebravit conscilium utriusque credencie et Rectorum societatum more solito, In reffromatione cuius consilij placuit omnibus nemine discrepante quod per Consilium civitatis astensis statuatur et fiat et ex nunc firmum sit quod per comune astense nulla pax vel treuga seu pactum fiat vel aliqua treuga facta reffirmetur per Comune Astense vel per alium pro comuni cum Comite provincie vel cum aliquo pro eo quousque ipse comes restituerit ipsi domino episcopo terram quam habet de terra ipsius episcopi et fuerit in concordia cum ipso domino Episcopo, Et quod per Comune Astense iniungatur ambaxatoribus qui ituri sunt ad comitem provincie quod faciant et procurent sic quod non faciant aliquod pactum cum ipso comite nisi terra ipsius domini episcopi ipsi domino episcopo prius fuerit restituta ad voluntatem ipsius domini episcopi et cum eo esset concordatus. Actum Ast in domo bergogninorum ubi potestas moratur. Testes Rodulfus de casteglolis et dominus Jacobus de sulberico.

Et Ego petrus Silvanus notarius palatinus interfui et iussu dicti potestatis sic scripsi.

(E *Libro viridi* astensis Ecclesiae fol. 75 recto).

1022. *Canon duarum quotannis coenarum, earumque descriptio.* 1266. 20 octobris.

Anno domini millesimo CCLXVI. Indictione VIIII^a^, die mercurii XX mensis Octobris, In presencia testium infrascriptorum, Quoniam legalitas hominum in multis casibus aprobatur Idcirco michael coparinus et Ansermus fuacia de govono volentes obedire ut tenentur mandatis et monitionibus domini Pancie de solario tanquam domino suo in presencia domini laurengi buzentauri Judicis et vicarii domini Guillelmi de Sancto nazario potestatis astensis ad instanciam et requisitionem dicti domini pancie confesi fuerunt predicti michael coparinus et ansermus fuacia quod ipsi sunt homines censuales dicti domini pancie et quod ipsi redunt et redere debent omni anno inperpetuum nomine ficti dicto domino pancie et heredibus suis duos prandios duobus hominibus supra omnia bona sua presencia et futura que bona presencia sunt hec. Primo peciam unam terre et prati ad cassellos, Item peciam unam terre ad mortum, Item aliam peciam terre ibidem, Item aliam peciam terre justa rivum mayrani, Item aliam peciam terre ad cunium, Item aliam peciam terre in ansisio, Item ibidem aliam peciam terre, Item peciam unam terre ad clausum, Item peciam unam terre ad sanctum Johanem, Item peciam unam sediminis cum edifficio et ayrali in mayrano, Item peciam unam terre ad rivum mayrani, Item aliam peciam terre in rialdo, Item aliam peciam terre in gereto et sunt dicte terre jornatas XXXIIIJ et plus, quas terras et possessiones et omnia bona sua confesi sunt dicti michael et ansermus tenere et posidere nomine fictus a dicto domino pancia ut superius est jam dictum, que prandia dare et solvere debentur per modum qui sequitur videlicet anno quolibet in mense januarii unum ex dictis prandiis et in mense madii subsequens alium prandium et in quolibet prandio dicti michael et ansermus ac heredes ipsorum et habentes causam ab eis tenentur dare dicto domino pancie et socio quem duxerit secum in dictis prandiis, primo unum citronum pro quolibet, Item libras duas carnis porchinis frisci pro quolibet homine qui fuerit in mensa ubi erit dictus dominus pancia vel habens causam ab eo cum ciceris albis una paraside pro homine, Item unum caponem rostitum pro homine quolibet,

Item salsas competentes dictis cibis. Item sex castaneas et unum pomum paradisij pro qualibet persona. Item panem album quantum poterint comedere et vinum bonum purum et nitidum quantum poterint bibere et omnia supra mantile album et nitidum serviantur quod nisi fierentur omnia in integrum ut superius est jam dictum, dictus dominus pancia et heredes sui posint et debent intrare in dictis rebus et bonis ut in rem suam sine contradictione alicuius persone. Et de predictis omnibus bonis non potest nec debet hereditare aliqua persona feminina nisi masculina si non esset de consensu et voluntate dicti domini pancie et suorum heredum. Item fuerunt confessi predicti michael et ansermus quod ipsi et heredes sui tenentur et debent recognoscere dictum fictum et omnia bona sua dicto domino pancie et heredibus suis quandocumque fuerint requisiti, Renunciantes dicti michael et ansermus exceptioni doli mali metus et in factum condicioni sine causa et ex iniusta causa et omnibus aliis exceptionibus juris et facti per quos possent venire contra predicta vel aliquid de predictis et juridicenti generalem renunciationem non valere nisi precesserit specialis. Et de predictis omnibus dicte partes mihi notario infrascripto preceperunt fieri publicum instrumentum, Nos autem laurengius buzentari judex et vicarius predictus quia in presencia nostra predicta sunt confessa nostram interponimus autoritatem et decretum. Actum ast in domo palmerij calcanei et bergognorum, Testes Jacobus morandus bartholomeus aycardengus et dominus Obertus de platea. Et ego Obertus de cesijs notarius palatinus predictis omnibus interfui et jussu dicti domini Judicis ac dictarum parcium sic scripsi. Actum est inter dictos michaellem et Ansermum quod dictus michael debet et tenetur facere et solvere duas partes de dictis prandiis et dictus Ansermus fuacia terciam partem. Actum et datum anno die loco indicione et testibus quibus supra. Et ego Obertus de cesijs predictus notarius interfui et sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1023. *Astensis municipii concilium, quae cum marchione Montisferrati pacta fuere, confirmat nec non ejus judicium de municipii controversiis cum Thoma, Saluciarum marchione.* 1275. 30 julii (1).

Anno domini millesimo CCLXXV, Indictione tercia die XXX, Julii, Cum compromissum factum esset inter dominum Guidonem scarsum potestatem Astensem et dominum obertum spinolam capitaneum astensis populi et IIII^or^, sapientes civitatis eiusdem scilicet bertramum de comentina, thomam Alferium, manuellem Gutuerium et girbaudinum bergogninum nomine et a parte comunis ast et cuiuslibet singularis de Ast et de districtu Ast ex una parte et dominum thomam marchionem saluciarum suo nomine et cuiuslibet vassalli eius et hominis ipsius domini marchionis et cuiuslibet universitatis eius ex altera, in potentem virum dominum Guillelmum illustrem marchionem montisferrati de controversiis et questionibus omnibus et singulis inter dictas partes vertentibus et de confederacione facienda et societate inter partes predictas tamquam in arbitratorem et amicabilem compositorem, Et arbitrator predictus super questionibus quibusdam pronunciasset et etiam confederationem faciendam inter ipsas partes quibusdam pactis et condiccionibus secundum quod de compromisso et pronunciatione facta erant instrumenta per Gandillonum notarium de pinairolio scilicet per me notarium infrascriptum, hoc eodem anno mense et Indictione die sabati XX, intrante mense julii, Et post pronunciationem ipse dominus marchio saluciarum ex una parte pro se et hominibus suis et vassallis et universitatibus et predictus potestas et capitaneus predicti et quatuor sapientes Ast nomine et a parte comunis ast et omnium et singulorum Ast et de districtu Ast confederationem fecissent et societatem pactis et condictionibus quibus dominus marchio montisferrati pronunciavit esse faciendam ut constat per instrumentum a me ipso notario factum hoc eodem anno mense et indictione die XXI, julii presentibus testibus infrascriptis convocato consilio astensi more solito voce precona et sono tube in exercitu supra rippa de quaranta existentibus in ipso consilio ipso potestate et capitaneo et IIII^or^ sapientibus predictis et consiliariis qui convenerunt ibidem quorum omnium nomina infra scribuntur, exposito clare et aperte et lecto in pleno consilio audientibus et intelligentibus predictis potestate et capitaneo et IIII^or^, sapientibus et consiliariis universis ipse potestas et capitaneus et IIII^or^ sapientes et consiliarii infrascripti et maiores et iurati per quos civitas regitur omnes insimul et quilibet per se officio quo fungebantur et ipse

(1) Monumentum hoc absolvit n. 591, 592 et 593 Malabaylae Codicis, qui et pacta et arbitrium et foedus, quorum hic mentio fit, Astensium cum Saluciarum marchione continet.

potestas voluntate omnium de consilio et pro ipso comuni et ipse capitaneus pro ipso comuni et de voluntate omnium de consilio et ipsi credendarii seu consiliarii una cum ipso potestate et capitaneo et auctoritate eorum et cuiuslibet nomine et a parte comunis Ast et cuiuslibet de Ast visa et pensata cum deliberatione utilitate comunis Ast et omnium et singulorum de Ast in pleno consilio confirmavit et confirmaverunt atque ratificaverunt compromissum predictum nomine et a parte comunis et omnium et singulorum de Ast et de districtu et omnia et singula que in instrumento compromissi facti manu mei notarii infrascripti continetur et pronunciationes factas per ipsum dominum marchionem montisferrati omnes et singulas secundum quod in instrumentis factis a me notario continetur et confederationem et pacta omnia et singula et societatem predictam secundum quod in instrumento continetur predicto, Et ipse potestas et capitaneus et IIII^or sapientes et maiores et iurati per quos civitas regitur congregato consilio ut supra et in ipso consilio et ipse potestas cum ipso comuni voluntate credendariorum et maiorum et iuratorum et pro ipso comuni et pro ipsis et ipsi capitaneus et IIII^or sapientes et rectores societatum credendarii maiores et iurati per quos civitas regitur una cum ipso potestate et auctoritate ipsi et pro ipso comuni et pro quolibet singulari de Ast et de districtu per solempnem stipulationem promiserunt ipsi domino marchioni saluciarum nomine suo et cuiuslibet hominis et vassalli sui attendere et observare compromissum predictum et omnia et singula que in ipso compromisso continentur et compromissum firmum habere et omnia que in eo continentur et pronunciationes omnes et singulas et que adhuc pronunciabuntur infra tempus compromissi per ipsum arbitratorem firmas habere et perpetuo tenere et ipsam societatem et pacta in eis habita et omnia que in eis continentur et quod ipsum comune non conveniet in aliquo seu aliquibus sed curabunt et facient quod comune Ast et quilibet de Ast et de districtu ipsum compromissum et pronunciationes omnes et singulas, omnes firmas et ratas habebit et confederationem et pacta in eis adhibita, et ipsum comune Ast predicta omnia et singula rata habebit et attendet et attendi faciet a quolibet singulari de Ast et de districtu promittendo dare penam in compromisso appositam ipsi domino marchioni si non attenderetur vel in aliquo contrafieret a comuni Ast vel aliquo de districtu Ast quociens contrafieret et non observaretur. Insuper dictus potestas de consensu capitanei predicti et IIII^or sapientum Ast et omnium de consilio qui ibi erant per quos civitas regitur et omnes de consilio una cum ipsis potestate et capitaneo et auctoritate ipsorum et ipse potestas similiter et capitaneus auctoritate ipsorum nomine et a parte comunis Ast et pro ipso comuni et pro quolibet de Ast et de districtu et pro successoribus suis dicentes quod predicta et infrascripta et asserentes facta erant pro utilitate comunis Ast confirmaverunt et juraverunt attendere et quod ipsum comune omnia et singula attendet predicta et fecerunt ipse potestas nomine dicti comunis et omnium de Ast et de districtu voluntate capitanei et sapientum et maiorum et iuratorum per quos civitas regitur et ipse capitaneus et IIII^or sapientes, rectores societatum, credendarii infrascripti et maiores et iurati per quos civitas regitur una cum ipso potestate et auctoritate ipsius, nomine ipsius comunis et universitatis Ast et pro ipsa universitate pactum de non petendo ipsi domino marchioni et mihi notario infrascripto recipienti nomine ipsius de castro villa iurisdictione et reditibus revelli tam de proprietate quam de possessione vel quasi et de omni jure si quod universitas predicta habebat in rebus predictis vel habere videbatur et de pena si quam incidisset capiendo violenter castrum predictum et de omnibus rebus ibi captis violenter et asseruerunt predicta facta esse pro utilitate comunis Ast obligando proinde eidem domino marchioni omnia bona comunis Ast et predicta omnia et singula pro ipso comuni et quolibet de comuni et suo nomine et successorum suorum in officio et comuni iuraverunt attendere et quod ipsum comune attendet et observabit suprascripta omnia et singula. Nomina vero credendariorum sunt hec: dominus manuel pelleta, dominus drocus palidus, raymondus garretus, niger gardinus, perronus palidus, Rolandinus de catena, phylipus bergogninus, Raynerius rotarius, manfredus palidus, manfredus bertramus, Jacobus scacia, henricus de septimo, Guillelmus secundus, Jacobus vacha, bonus Johannes morus, guillelmus testa, galvagnus mignanus, Guillelmus gardinus, dominus Johannes de rippa, obertus nanus, Gandulfus pexinus, doniot de Antegnano, Jacobus alferius, poncius bergogninus, thomas asinarius, manuel agustus, Guala mignanus, petrinus de aratio, naçarius laurentius, rogerius de cruce, ubertus de monteliucio, belengerius de Ast, Jacobus galamanus, Guillelmus de castegnolis, Jacobus bulla, mayfredus de solerio, georgius thomas, bauduinetus de curia, phylippus bayardus, obertus de palatio, persavand barletus, Johannes de regina, scarampus alionus, thomas rotarius, girardus corteysius,

obertus malbecus, manuel salinarius, bertolomeus galius, Jacobinus pilus, thomas de castegnolis, phylipus bertaldus, henricus rotarius, thomas boviculus, vivaldus palidus, melanus asinarius, Jacobus saracus, georgius monacus, guirardus grasoverdus, bartholomeus alianus, conradus badea, Rollandus moralia, girbaudus pelleta, laydus testa, albertinus mançinella, provincialis de alpherio, ubertus duminus, henricus aycardengus, Jacobus porreta, rodulfus de sancto mauricio, obertinus cacayranus, aymerius de solario, thomas carpinus, thomas de fonte, Petrus pedagerius, facius caço, bonefacius de solario, obertus faletus, benetus de solario, anselmus penacius, martinus mignanus, bartholomeus de rippa, doniotus bulla, thomas faletus, fulchus caço, tayllatesta barberius, philipus pexinus, Jacobus rasparellus, alleramus bergogninus, rufinetus de rippa, rufinus tabolerius, opez asinarius, thomas de bayenis, obertarius rotarius, henricus alferius, melanus de solario, Jacobus cacayranus, açonus de curia, odo albricus, obertus corteysius, henricus morus, ubertus de sancto Johanne, bonefacius de gorçano, manuel buinius, paganus alionus, benedictus ottinus, georgius casenus, Petrus rolla, Jacobus cavaçonus, Gorbarus, maclarandus mercator, Guillelmus de montibus, Jacobus de açano, manuel fornarius, ubertus rex, Jacobus fusnellus, germanus de castillone, Jacobus de graçano, pellegrinus de montecalvo, thomas laurentius, dominus Guillelmus brunus, albricus de rippa, franciscus sarracus, Robaldinus gaynerius, Johannes pelleta, manfredus mignanus, bertinus de rocha, rufinetus de solario, peracius buchanigra, andreas layolius, henricus sarachus, naçarius Josbertus, ardicio de solario, petrinus specialis, thomas de montevetulo, baudonus de sancto Johanne, Girardus testa.

Actum hoc fuit super rippa de quaranta prope cuneum seu in posse cunei, Interfuerunt testes vocati falavellus de nonis notarius, henricus barbarinus et Jacobus latro de vigono. Et ego Gandillonus notarius de pinairolio interfui et hanc cartam rogatus scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1024. *Conradus episcopus astense municipium purgat ab excommunicatione in quam inciderat, quum castra et ditiones quasdam acquisivisset contra episcopi interdictum, dummodo eas intra statutum tempus restituat.* 1279. 24 januarii.

In nomine domini nostri Yhesu Christi. Anno a nativitate eius Millesimo ducentesimo septuagesimo nono Indicione septima die vicesimo quarto mensis Januarii. Actum Ast super voltis Ecclesie de dom, Coram testibus infrascriptis. In pleno et generali consilio Civitatis astensis ibidem more solito congregato per sonum campane et vocem preconis, Cum henricus de Castagneto in presencia Reverendi patris domini Conradi dei gracia Episcopi Astensis Constitutus nomine et a parte potestatis astensis ac Rectorum Societatum et Credendariorum consilij civitatis ipsius quorum Sindicus est et specialis procurator ad hec constitutus prout constat per publicum instrumentum factum a petrino morando notario hoc eodem anno die et indicione instanter peteret et humiliter supplicaret predicto domino episcopo quatenus secundum formam Ecclesie predictos potestatem, Rectores et consiliarios sive ipsum Sindicum et procuratorem nomine ipsorum a sentencia excomunicationis quam incurrerunt pro eo quod ipsi nomine comunis astensis contra tenorem precepti et constitutionis domini astensis Episcopi solempniter edite et publice promulgate venientes ut dicit ipse dominus Episcopus infrascripta Castra et loca emerunt et alijs pactionibus acquisiverunt Et ex ipsis quedam alia occupaverunt que nunc in grave dampnum Episcopatus et Ecclesie Astensis illicite detinent occupata, videlicet Castrum villam et jurisdictionem montismagni cum pertinenciis suis, Castrum Castelleti et villam, Castrum et villam laureti, Castrum et villam anterixij, Castrum et villam belvideris, Montem raynaldum, locum de sayie, Castrum et villam Cerexolarum, Castrum et villam Sumeripe de busco, locum et villam Marcellengi cum jurisdictione, Castrum et villam Gorzani, medietatem ville Castri Noni, Octavam partem Castri et ville preoche, Que omnia loca tenentur in feudum ab Astensi Ecclesia, vel alio modo, Idem dominus Episcopus absolvere dignaretur offerens se paratum predicto nomine in animas ipsorum omnium et singulorum iurare stare mandatis ipsius domini episcopi et ecclesie et eiusdem parere et obedire cum effectu monitis et preceptis que occaxione predicta sibi nomine quo supra duxerit facienda, Predictus dominus episcopus tamquam benignus pater supplicationibus et postulationibus predicti sindici et procuratoris inclinatus sub spe et intencione future relaxacionis et expeditionis predictorum castrorum et locorum et aliorum jurium Astensis Ecclesie sibi et Astensi ecclesie faciende vel satisfacionis et concordie secum proinde faciende recepto prius ibi iuramento

ab eodem Sindico et procuratore de parendo suis et Ecclesie preceptis super predictis et occasione predictorum predictam Excomunicationis Sentenciam relaxavit Et ipsum Sindicum predicto nomine et ipsos per eum pocius potestatem, Rectores et Consiliarios a predicta Sentencia Excomunicationis absolvit. Qua absolutione predicte Sentencie Excomunicationis facta predictus dominus episcopus ibidem in continenti in pleno consilio Comunis Astensis per sonum campane et nuncium comunis more solito congregato predictum Sindicum et procuratorem nomine quo supra amonuit solicite inducendo et exortando eumdem Eidemque nichilominus districte precipiendo ut ipse nomine predicto sub debito prestiti iuramenti, Et ipsi potestas, Rectores et Consciliarii usque ad festum sancti petri de junio proximo predicta Castra et loca et jurisdictiones et jura ipsi domino Episcopo nomine Ecclesie astensis libere debeant relaxare et expedire In hiis et de hijs omnibus que in predictis Castris locis jurisdictionibus et juribus et alijs omnibus predictam ecclesiam contingere videntur sive teneantur in feudum sive alio modo ab ecclesia supradicta aut infra predictum terminum cum predicto domino episcopo et Ecclesia astensi satisfatione congruenti studerentur amicabiliter concordare et convenire super omnibus et de omnibus et singulis supradictis, Quod si alterum predictorum non duxerint faciendum et adimplendum infra terminum supradictum predictus dominus Episcopus ex nunc ut ex tunc sentencialiter in hijs scriptis Eosdem potestatem Rectores et consiliarios et quoslibet et singulos eorum in eamdem Sentenciam excomunicationis reducit in qua erant occaxionibus predictis Et a qua dictus Sindicus nomine predictorum est per dictum dominum Episcopum absolutus. Insuper precepit eidem Sindico nomine predictorum sub pena predicta quod de cetero similia non attentent et feuda jura jurisditionem vel aliqua alia pertinencia Ecclesie astensi non debeant occupare accipere nec alio modo intrare sine voluntate et licencia Episcopi et Capituli et Ecclesie astensis. Interfuerunt ibi vocati et rogati testes dominus Iohannes iudex domini pagani de lucino potestatis Astensis, petrus morandus notarius comunis Astensis, Jacobus de sancto martino clericus, frater Nicholaus de Montecalerio de ordine fratrum minorum et frater Guillelmus de rocha prior fratrum predicatorum de Ast, et dominus Octo de turri, et Magister Rolandus de cario et dominus Asterius de paziliano canonici Astenses.

Ego Lafranchus de flochis Imperiali auctoritate notarius hijs interfui et hanc cartam rogatus scripsi.

(E *Libro viridi* astensis Ecclesiae fol. 75).

1025. *Sodalitii S. Secundi decretum.* 1282. 27 aprilis.

Anno domini millesimo ducentesimo octuagessimo secundo, Indicione decima die lune XXVII, mensis aprilis. Domini Georgius pelleta, Girardus de porta et paganus marronus Rectores societatis sancti secundi celebraverunt consilium dicte societatis per campanam et nuncium more solito congregatum super infrascriptis, In primis super eo quod requirit dominus guillelmus alionus Rector quatuor societatum nomine aliorum rectorum sociorum suorum et nomine dictarum IIII^or^, societatum et nomine domini Jacobi Isnardi qui requirit quod firmetur et ordinetur per consilium predictum dicte societatis quod dominus Jacobus Isnardus deffendatur et manuteneatur per ipsam societatem Ita et tali modo quod ei fiat solucio de opere quod fecit in castro summe rippe de perno a comuni astensi ad racionem solidorum triginta quinque astensium pro quolibet miliari matonorum quos posuit et possuisse reperietur in dicto opere castri predicti, Tali modo quod eius racio fieri non possit nec facta valeat quin ipse habeat et habere debeat solucionem dicti operis ad racionem predictam et non de minori neque pro minori quantitate. Item petit et requirit quod eodem modo firmetur et ordinetur quod de opere quod fecit in castro coxani ipse dominus Jacobus solucionem habeat secundum quod facta fuit et eo modo quo facta fuit de turre que ibi facta fuit pro comuni astensi per dominum ogerium alferium et Jacobum Reverditum, Ita quod expense facte per predictum Jacobum Isnardum in dicto opere reducantur ad modum expensarum dicte turris pro rata et secundum qualitatem et quantitatem operis predicti, Ita quod si plus dictus dominus Jacobus expendidit in ipso opere illud plus redducatur pro rata ad racionem expensarum factarum in dicta turri et de predictis attendendis et observandis in favorem predicti domini Jacobi fiat capitulum speciale quod apponatur in libro capitulorum dicte societatis quo teneantur et iurent presentes et futuri Rectores ipsius societatis non obstante capitulo de capitulis comunis observandis per predictam societatem prout continetur in ipso et generaliter aliquo alio capitulo non obstante facto vel quod fieri posset. In Reformacione cuius consilii placuit omnibus uno

vel duobus exceptis quod fiat in omnibus et per omnia secundum quod in requisicione prescripta penitus continetur facto partito per Georgium pelletam predictum. Die lune predicta, Actum Ast sub voltis de dom Testes dominus guillelmus gardinus et galterius grandeta, Quorum presencia predicti dominus paganus marronus et girardus de porta Rectores predicti preceperunt michi françhono palido notario de predictis fieri instrumentum ad postulacionem dicti domini Jacobi Isnardi. Et Ego Simon sarrachus notarius palatinus predictum instrumentum abreviatum per françhonum palidum notarium dicte societatis voluntate ipsius et precepto sicut in protocollo sive cartulario dicte societatis inveni sic feci et scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1026. *Pactio ab Astensibus cum Amadeo, Sabaudiae comite, confecta.* 1290. 25 aprilis [1].

Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo Indicione tercia die martis in festo beati marchi XXV, mensis aprilis. Cunctis pateat evidenter per hoc presens publicum instrumentum quod illustris vir dominus Amedeus comes sabaudie et marchio in ytalia pro se et omnibus stipendiariis quos secum ducet ad civitatem astensem ex una parte Et nobiles et discreti viri dominus guillelmus brunus Judex et bonefacius ysnardus Cives astenses ac ambaxiatores et sindici comunis et universitatis astensis nomine et ex parte dicti comunis et dicte universitatis et de quo sindicatu constat per publicum instrumentum factum manu mei notarii infrascripti, hoc eodem anno et indicione die jovis VI° mensis aprilis ex altera parte personaliter constituti coram me maynfredo de canonica notario infrascripto et testibus infrascriptis pro faciendis hiis que sequuntur unanimiter et concorditer conveniunt et conventiones faciunt ad invicem ut inferius continetur. — In primis enim dictus dominus Comes convenit predictis ambaxatoribus et sindicis recipientibus nomine quo supra ire ad civitatem astensem ita quod ibi sit usque ad octabas festi pentecostes proxime futuri et ibi stare per tres menses et tantum plus quantum esset in concordia cum comuni Astensi nisi iusto dei impedimento remaneret et secum ducere usque ad quatuor centum homines ad arma in equis ultra illam quantitatem quam dicto comuni dare tenetur seu mitere et quos secum ducet iusta formam conventionum super hoc ante habitarum et inhytarum inter ipsum dominum comitem et comune predictum et sic attendere ut supra legitur bona fide promitit sollepni stipulacione intercedente dictus dominus comes dictis ambaxatoribus et sindicis recipientibus ut supra, — Versa vero vice prenominati ambaxatores et sindici nomine et ex parte comunis et universitatis predicte de Ast conveniunt dicto domino comiti sibi dare pro persona eiusdem domini comitis libras mille viannensium pro quolibet mensse quo erit in servicio dicti comunis astensis, Ita tamen quod tempus in eundo et redeundo computetur in hunc modum, videlicet primus mensis incipiat et incipere debeat die jovis ante festum pentecostes proxime futurum et in revertendo debet computari tempus quousque comode esse vel venire poterit apud cambariacum, — Item dicti ambaxatores et sindici nomine quo supra conveniunt dicto domino comiti recipienti suo nomine et nomine et ad partem stipendiariorum quos secum ducet in servicio civitatis predicte, dare et solvere eidem domino comiti ad opus dictorum stipendiariorum solidos decem vianensium omni die pro quolibet militte adobato et pro domicello sive scutiffero solidos octo viannensium omni die qui dies debent computari a die quo quilibet ipsorum se moverit a domo sua causa eundi cum dicto domino comitte ad civitatem astensem quousque ad domos ipsorum reversi fuerint. Et si fuerint milites vel domiçelli bandaricii duplicari debet salarium eorum et si fuerint aliqui barones qui iverint cum dicto domino comite ad civitatem predictam debet eis augmentari salarium pro personis ipsorum ultra predicta ad arbitrium dicti domini comitis et domini ottolini de mandello nunc potestatis astensis. Insuper dicto domino comitti et omnibus qui cum eo venerint debent equi eorum si quos amiserint vel dapnificati fuerint stando in servicio dicti comunis vel eundo vel redeundo emendari per dictum comune prout extimati fuerint. Quas quidem conventiones ambaxatores et sindici superius nominati nomine et ex parte dicti comunis et universitatis astensis promittunt dicto domino comitti solepniter stipulanti et recipienti suo nomine et nomine quorum supra attendere et cum effectu inviolabiliter observare et observari facere prout superius continetur, Et si predicta non attenderentur per comune predictum promitunt dicti ambaxatores et sindici ut supra dicto-

(1) Hanc pactionem memorat Cibrarius in *Storia della Monarchia di Savoia* vol. II pag. 211.

domino comitti stipulanti et recipienti ut supra restituere ipsi domino comitti omnes expensas et omnia dapna et interesse quas et que ipse dominus comes et stipendiarii predicti vel aliqui eorum incurrerent occasione predictorum non attenditorum de quibus quidem expensis dapnis et interesse credi debet sacramento dicti domini comitis absque aliqua alia probatione; de quibus conventionibus dicte partes preceperunt et voluerunt per me infrascriptum notarium fieri publicum instrumentum unum et plura ad postulationem dicti domini comitis et dictorum ambaxatorum, quorum istud factum est pro domino comitte supradicto. Actum in sabaudia in castro burgeti, Testes interfuerunt dominus stephanus de cresyaco, dominus nicholaus de billens legum professor, benyaminus Thomas, Galvagnus pelleta et magist.r Jacobus de sancto mauricio. Et ego Maynfredus de canonica notarius palatinus interffui et precepto ac voluntate dictarum partium sic scripsi.

(*Magnum pendet cereum numisma, equitem exhibens, prope equitis caput et iuxta marginem fractum: in quo literae* .... O CVSTO .... SE ..... *tantum supersunt dicti* sancto custode secundo : *in area vero adhuc intactae manent literae* AS, *extremae forsan verborum* potestas *vel* astensis civitas).

(E regio taurinensi tabulario).

1027. *Potestas ac quattuor astensis municipii sapientes Amadeum, Sabaudiae comitem, equitum multitudinem alendi onere eximunt.* 1290. 5 augusti

Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo Indicione tertia die veneris quinto augusti. Actum ast in brolio fratrum predicatorum, Testes galterius de saluciis et mayfredus de canonica notarius quorum presencia coram me notario infrascripto et testibus predictis Constituti magne nobilitatis et potentie vir dominus Amedeus comes sabaudie ex una parte et nobiles viri dominus octolinus de mandello potestas astensis et fulchus cazo, Thomas bertramus, daniel et suardus et robertus pelleta quatuor sapientes civitatis astensis ex alia proposuerunt et fecerunt dicte partes infrascripta videlicet dictus potestas nomine suo et nomine comunis astensis et predicti quatuor nomine comunis predicti, Qui predicti potestas et quatuor sapientes proposuerunt contra dictum dominum comitem pactiones et conventiones olim esse initas inter predictas partes seu procuratores vel nuncios eorundem absentes in dictis pactionibus contineri dictum comitem debere tenere seu teneri facere ad expensas suas proprias centum milites ultramontanos cum centum destrariis et centum roncinis qui deberent seu debuissent stare et morari in terra astensi vel amicorum eorundem per duos menses incohandos infra duos menses et dimidium postquam eidem domino comiti vel eius nuncio seu eius vicario generali pedemontis dictum vel denuntiatum fuerit ex parte comunis astensis vel nuncios eorundem Et asserentes dictum dominum comitem debere tenere et teneri facere singulis annis quibus debent durare conventiones et pactiones memorate per tres menses cuiuslibet anni videlicet a medio mensis madii cuiuslibet anni usque ad medium mensem augusti eiusdem anni ducentos milites ultramontanos cum ducentis destrariis et ducentis Roncinis qui ducenti milites per duos primos menses de tribus mensibus predictis scilicet a medio mensis madii usque ad medium mensem Iullii cuiuslibet anni debuissent stetisse et morari et stare et morari debeant in terra astensi vel amicorum eorundem tam pro facienda deffensione amicorum et districtibilium suorum quam pro offensione inimicorum Et per unum mensem de dictis tribus mensibus scilicet a medio mensis Jullii usque ad medium mensem augusti cuiuslibet anni durantibus dictis pactionibus debuissent stetisse et stare per tempus futurum in terra domini comitis citra montes faciendo deffensionem amicorum et offensionem inimicorum, Et asserentes eundem dominum comitem predicta omnia facere debere ut in pactionibus continetur, Ex adverso predicto domino comite proponente plures deffensiones contra predicta et inter alia asserente se adduxisse in civitatem astensem ad eorum peticionem et subsidium duodecim milia clientum ultra id quod contra (*sic sed rectius* continetur) in pactionibus memoratis et eos tenuisse ad expensas suas proprias in districtu astensi per spacium decem et septem dierum et asserente expensas ipsorum clientum sibi debere restitui per tempus memoratum et asserente plures alias peticiones et deffensiones universas; Tandem dictus dominus potestas de consilio predictorum quatuor sapientum auctoritate et ex vigore bailie eidem domino potestati concesse a consilio generali civitatis astensis considerata et diligenter examinata et pensata utilitate Rei publice astensis nomine suo et comunis astensis ad quorum interest et predicti quatuor sapientes nomine quo supra liberant et quictant dictum dominum comitem et suos heredes et gentes suas et omnes suos subditos et me notarium infrascriptum recipientem dictam liberationem et quictationem nomine predictorum et omnium aliorum quorum interest de tenuta quam debuisset fecisse seu adhuc fieri

facere deberet dictorum trescentum militum astensibus supradictis seu in terra eorumdem. Que quitatio locum habeat de omnibus predictis que dictus dominus comes facere tenebatur seu tenetur quantum in presenti anno astensibus predictis, Annus presens intelligatur ut in dictis conventionibus continetur. Qui predicti facientes predictam quictacionem fecerunt pactum solempni stipulacione vallatum eidem domino comiti et michi notario infrascripto recipienti nomine quo supra et omnium quorum interest de non agendo de non excipiendo occasionibus supradictis seu aliqua earundem contra dictum dominum comitem subditos heredes et amicos suos seu quoscumque alios occasionibus supradictis Et si contra facerent promiserunt michi notario infrascripto recipienti nomine quo supra et omnium quorum interest et etiam dicto domino comiti stipulanti sibi dare solvere et restituere omnia dampna gravamina expensas et interesse que sustineret occasionibus supradictis, Obligantes omnia bona sua mobilia et inmobilia et bona comunis predicti et ipsius districtualium videlicet dictus potestas et dicti quatuor bona dicti comunis et districtualium pro attendendis universis et singulis supradictis.

Et ego petrus morandus notarius palatinus interfui et rogatus sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1028. *Stipendia dynastis suppeditanda, qui cum militibus Astam Amadeus secum duxerat, statuuntur.* 1290. 15 augusti.

In nomine domini Amen. Anno domini millesimo ducentesimo Nonagesimo. Indictione tercia die martis quintodecimo mensis augusti. Conctis pateat evidenter per hoc presens publicum instrumentum quod cum illustris vir dominus Amadeus Comes sabaudie et in ytalia Marchio pro se et omnibus stipendiariis quos secum ducet ad civitatem astensem ex una parte, Et viri nobiles et discreti dominus Guillelmus brunus judex et bonifacius ysnardus cives astenses ac ambaxatores et sindici comunis et universitatis astensis nomine et ex parte dicti comunis et universitatis ex altera parte fecissent certa pacta et conventiones prout apparet per quodam publicum instrumentum traditum et scriptum per mayfredum de canonica notarium palatinum ac civem astensem Anno domini MCCLXXXX, Indictione tercia die martis in festo beati Marchi quintodecimo (1) mensis aprilis. In quibus pactis et conventionibus dicti dominus Guillelmus brunus et bonefacius ysnardus ambaxatores et sindici dicti comunis nomine et vice dicti comunis inter cetera convenerunt et promiserunt dicto domino comiti Recipienti suo nomine et nomine et ad partem stipendiariorum quos secum ducet in servitio civitatis predicte dare et solvere eidem domino comiti ad opus dictorum stipendiariorum soldos decem vianensium pro quolibet milite adobato et pro domicello seu scutiffero soldos octo vianensium omni die et si fuerint banaritii duplicari debeat salarium eorum, Et si fuerint aliqui barones qui iverint cum dicto domino comite ad civitatem predictam quod debeat eis augmentari salarium pro personis ipsorum ultra predicta ad arbitrium dicti domini comitis et domini ottolini de Mandello nunc potestatis astensis. Et cum idem dominus comes venisset ad predictam civitatem astensem in servitio dicti comunis et dussisset secum quamplures barones et ipsi barones requississent cum instantia a predictis domino comite et domino ottolino potestate astensi ut arbitrari deberent quid et quantum habere deberent a comuni Astensi pro eorum personis ultra quantitates predictas, Dicti dominus comes et dominus Ottolinus dixerunt et arbitrati fuerunt ac etiam dicunt et precipiunt et arbitrantur quod barones qui venerunt cum dicto domino comite ad civitatem predictam in servitio dicti comunis habeant et habere debeant a dicto comuni et universitate libras duomillia vianensium pro eorum personis ultra quantitates predictas pro toto eo tempore quo steterunt et stabunt in servitio dicti comunis, Et quod solutio predictarum librarum duo millia fieri debeat eidem domino comiti ad opus dictorum baronorum juxta formam conventionum cellebratarum inter dictum dominum comitem ex una parte et dictos ambaxatores et sindicos nomine dicti comunis ex altera ad hoc ut idem dominus comes possit dictam pecuniam distribuere inter ipsos barones prout sibi videbitur habito respectu ad statum et magnitudinem personarum ipsorum baronorum qui venerunt ad predictam civitatem astensem ad requisitionem dicti domini comitis in servitio dicti comunis. Actum ast in domo domini philipi et Rolandi Scarampi in qua dictus dominus comes moratur ad presens, Interfuerunt ibi testes dominus Guillelmus de zueis milex et dominus

(1) Pro vicesimo quinto.

ubertus de lurico milex et domini Alcherius de concorezo et paganus de subinago et Guidotus galatius et Bartholameus de habiate omnes jurisperiti.

Ego zeno de birizago notarius civitatis Mediolani predictis interfui et rogatus hoc instrumentum tradidi et scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1029. *Adfines et amici captivorum, qui in Mombarucii castro custodiuntur,* 400 *libras astenses pro eorum redemptione se soluturos promittunt.* 1290. 13 septembris.

Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo Indictione tercia die mercurii XIII, septembris presentia testium infrascriptorum Raynerius bunius et thomas de troya pro Bonefacio casseno, Ubertus garretus et fredericus garretus filius daniellis garreti quondam pro leone garreto, Martinus gutuerius pro Guillelmo gutuerio, Raynerius rex et Georgius monacus pro uberto rege requisiverunt et instanter rogaverunt dominum A. illustrem comitem sabaudie et marchionem in ytalia ut curet et faciat quod predicti Bonefacius cassenus Guillelmus gutuarius, ubertus rex et leo garretus de carceribus mombarucii relaxentur et exeant et secure promitat domino albertino marchioni de rocheta et cuicumque alii persone et se obliget et res suas pro predictis habendis et recuperandis de libris quadringentis astensibus solvendis et insuper promisserunt ipsi domino comiti stipulanti dare et solvere libras quadringentas astenses si ipsos contingerit haberi et de carceribus relaxari ad voluntatem domini comitis predicti in continenti in pecunia numerata et ei restituere omnes expensas dampna et interesse quas et que proinde faceret substineret vel incureret causa iuditio mutuo premio vel alio modo et inde credere eius verbo sine sacramento et probatione qualibet et de ipsis libris quadringentis semper indempnem conservare et res suas sub obligacione omnium bonorum suorum que proinde ei pignori obligaverunt Renunciantes in predictis exceptioni doli et in factum conditioni sine causa et ex iniusta causa et omni iuri et exceptioni et deffensioni. Actum in castris exercitus comunis astensis sisis in pratis hencisie, Testes dominus philipus scarampus, petrus morandus et alegrinus Becconotus. Et ego Jacobus malbeccus notarius palatinus interfui et rogatus sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1030. *Eadem promissio a potestate et sapientibus Astensium confirmatur.* 1290. 13 septembris.

Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo, Indictione tercia die mercurii XIII septembris presentia testium infrascriptorum dominus henricus de tangatinis potestas astensis voluntate consilio et consensu domini Bertrami de carchano capitanei populi astensis dominorum Guillelmi bruni judicis Raynerii bertaldi cui dicitur Rubeus et Guillelmi rotarii trium ex quatuor eorum nomine et nomine domini Ogerii Alferii eorum socii et ipsi capitaneus et tres eorum nomine et nomine dicti socii sui auctoritate dicti potestatis nomine et vice comunis astensis et pro ipso comuni rogati a Raynerio bunio thoma de troya pro Bonefacio casseno et ab uberto garreto et frederico garreto filio daniellis garreti quondam pro leone garreto, Martino gutuerio pro Guillelmo gutuerio et Raynerio rege et Georgio monaco pro uberto rege et ad instanciam ipsorum instanter requisiverunt et rogaverunt dominum A. illustrem comitem sabaudie et marchionem in ytalia quod promitat domino albertino marchioni de rocheta et se et sua obliget secure versus ipsum de quadringentis libris astensibus solvendis pro habendis et expediendis Bonefacio casseno, leone garreto, Guillelmo Gutuerio, uberto rege et persavallo de simbona carceratis in montebarucio quas libras quadringentas ei solvere promitat ad voluntatem dicti albertini ut dicti carcerati habeantur et expediantur ex toto quas libras quadringentas si habebuntur debent et promisserunt nomine comunis ipsi domino comiti stipulanti solvere in pecunia numerata ad eius voluntatem et restituere et ei restituere si ipsum ei solvere contingerit occasione predicta et ipsum et bona sua indempnem conservare et restituere ei omnia dampna expensas et interesse que et quas faceret substineret vel incureret proinde causa iudicio mutuo premio vel alio modo et inde credere eius verbo simplici sine sacramento et probacione qualibet sub obligacione omnium bonorum comunis que pro inde ei pignori obligaverunt, Renunciantes exceptioni doli et in factum condicioni sine causa et ex iniusta causa et omni iuri. Actum in castris exercitus comunis astensis

sisis in pratis hencisie Testes dominus Guillelmus de Inys, dominus philipus scarampus judex. Et ego Jacobus malbeccus notarius palatinus interfui et rogatus sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1031. *Pactio quae* 25 *aprilis cum Sabaudiae comite confecta fuerat, confirmatur: pactorumque municipii idem comes se fidejussorum praebet stipendiariis.* 1290. 2 octobris.

Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo Indictione tercia die lune secundo mensis octubris presencia testium infrascriptorum, Dominus henricus de tanchintinis potestas astensis, dominus bertramus de carcano capitaneus astensis, dominus ogerius alferius, dominus Guillelmus brunus judex, dominus Raynerius bertaldus cui dicitur Rubeus et dominus Guillelmus Rotarius IIII^or sapientes civitatis predicte auctoritate baylie eis concesse a consilio generali civitatis astensis nomine ipsius civitatis et comunis promiserunt per solempnem stipulacionem illustri viro domino Amedeo comiti sabaudie stipulanti sibi et suis heredibus et mihi notario infrascripto stipulanti ad opus omnium quorum interest seu interesse poterit omnia infrascripta et se facturos et curaturos bona fide quod adimpleantur videlicet quod comune astense servabit et atendet eidem domino comiti et suis militibus ultramontanis stipendiariis quos aduxit secum in subsidium comunis astensis, omnia pacta, convenciones et omnia alia que nobiles viri dominus Guillelmus bruni, dominus bonefacius ysnardi cives astenses ac ambaxatores et sindici comunis et universitatis astensis promiserunt nomine predicti comunis et dicte universitatis eidem domino comiti et suis stipendiariis supradictis que pacta et promissiones plenius continentur in quodam publico instrumento facto manu mayfredi de canonica notarii quod sic incipit — Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo Indictione tercia die martis in festo beati marchi XXV, mensis aprilis, Contis pateat evidenter per hoc presens publicum instrumentum — et sic finitur— Actum sabaudia in castro burgeti, testes interfuerunt dominus stephanus de cresyaco dominus nicholaus de billens legum professor, benyaminus thomas, galvagnus pelleta et magister Jacobus de sancto mauricio et Ego meynfreotus de canonica notarius palatinus interfui et precepto ac voluntate dictarum parcium sic scripsi — Item dictus dominus comes se constituit fideiusorem ex parte dicti comunis de mandato omnium supradictorum erga omnes milites ultramontanos stipendiarios supradictos pro atendendo ex parte dicti comunis dictis stipendiariis singulas et universas conventiones eisdem factas per predictos dominum Guillelmum bruni et bonefacium ysnardi ambaxatores et sindicos comunis astensis pro (ut) predicta plenius continentur in instromento dictarum convencionum superius memorato et pro predictis omnibus et singulis universis atendendis et fideliter observandis eidem domino comiti et omnibus quorum interest supradicti domini potestas, capitaneus et IIII^or sapientes auctoritate baylie eis comisse a consilio generali civitatis astensis obligaverunt omnia bona dicti comunis eidem domino comiti et promiserunt per solempnem stipulacionem dicto domino comiti et mihi notario infrascripto recipienti ad opus omnium quorum interest restituere omnia dapna gravamina espensas et interesse que dictus dominus comes et stipendiarii sui supradicti substinerent si dictum comune deficeret in predictis seu aliquibus predictorum et de predictis credere simprici verbo dicti domini comitis sibi concesso nomine probacionis et sine quacumque aliqua alia probacione sub obligacione supradicta. Actum ast in domo philipini palidi et fratris, testes interfuerunt dominus martinus de sancto jorio miles, dominus oddo alamannus mistralis viannensis, draconetus de sancto germano et amaretus de sancto germano, et Ego Andreas faber notarius palatinus interfui et sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1032. *Comes Amadeus sabaudus repetit* 400 *libras astenses pro Mombarucii captivis redemptis.* 1290. 13 octobris.

Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo indicione tercia Die veneris terciodecimo mensis octubris presencia testium infrascriptorum, Dominus Andreas de nantoato legum professor nomine domini Amedei Illustris comitis sabaudie et in ytalia marchionis cuius sindicus et procurator est ad agendum petendum contra comune et a comuni astensi et a sindico et syndicum eiusdem et contra quamlibet aliam personam et a qualibet alia persona pro ipso comuni interveniente seu intervenientem prout in literis scigillatis scigillo jam dicti domini comitis die veneris inquindena beati michaelis

Anno domini MCCLXXXX indicione tercia plenius continetur quod quidem scigillum habet in medio scutum cum cruce et circumligitur, scigillum Amedei comitis sabaudie, dixit et denunciavit ac requisivit dominis henrico de tangatinis potestati astensi et bertramo de carcheno capitaneo populi comunis astensis nomine et vice ipsius comunis astensis quod ipsi et quilibet ipsorum solvant et solvere debeant jam dicto domino Andree nomine predicti domini comitis et pro ipso libras quatuorcentum bonorum denariorum astensium quas predicti domini potestas et capitaneus dare debent et tenentur eidem domino Comiti ut in instrumento dicti debiti facto manu jacobi malbechi notarii anno domini MCCLXXXX jndicione tercia die mercurii XIII. mensis octubris [1] plenius continetur cum expensis dampnis et interesse que et quas proinde dictus dominus Comes vel alius pro eo faceret substineret seu incurreret dictum debitum petendo quocumque modo et quacumque occasione. Qui domini potestas et capitaneus incontinenti dixerunt et protestati fuerunt in presentia ipsius domini Andree et coram ipso nomine jamdicti domini Comitis quod ipsi et quilibet ipsorum parati sunt absque mora compellere infrascriptos et quemlibet ipsorum solvere et solucionem facere in integrum de suprascripto debito tamquam fideiusores de infrascriptis qui capti fuerunt apud montembarucium quorum nomina inferius describuntur. Ita quod dictus dominus Comes poterit et debuerit tenere et esse contentus. Primo Raynerius bunius et thomas de troya fideiusores pro Bonefacio casseno, qui captus fuit apud dictum locum montisbarucii, Item umbertus garretus et fredericus garetus fideiusores leonis gareti qui captus fuit similiter, Item martinetus gutuerius fideiusor pro Guillelmo gutuerio, Item Raynerius rex et Georgius monachus fideiusores pro uberto rege et jdem dictus dominus Andreas nomine dicti domini comitis de predictis precepit mihi notario infrascripto facere publicum instrumentum. Actum ast in domo filiorum uberti prevengi quondam, Testes dominus stephanus deagnatis judex Guillelmus de parenis et Martinus de viginti. Et Ego Gauterius de salucio notarius palatinus interfui et scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1033. *Idem repetit iterum comes Amadeus.* 1290. 14 octobris.

Andreas Nantiacus iisdem prope verbis quibus anteacto die usus fuerat, 400 *libras astenses iterum repetit. Astensis vero potestas nec non populi capitaneus solvere se paratos declarant ac praecipuos debitores compellere.*

Notarius haec tantum in calce instrumenti addidit.

Ego Gauterius de salucio notarius palatinus confiteor quod in presencia mei dominus Andreas de nantiaco legum professor protestatus fuit de expensis quas fecit et faciet pro predicto debito et occasione predicti debiti quod sunt et esse debeant secundum tenorem et formam debiti ut in instrumento de quo superius fit mentio et plenius continetur presentibus suprascriptis dominis potestate et capitaneo et testibus superius nominatis super jam dictos dominum potestatem et capitaneum nomine dicti comunis astensis et super omnes et singulas personas que sunt versus dictum dominum comitem obligati. Item requisivit Robam manfredi dague de montebarucio et manulevacionem et liberacionem duorum captivorum de montebarucio predicto qui erant obligati in libris XIII, astensium.

(E regio taurinensi tabulario).

1034. *Comes Amadeus sabaudus tertio a municipio astensi* 400 *libras repetit, adiectis decem libris a se impensis.* 1290. 16 octobris.

Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo Indicione tercia die lune XVI mensis octubris presentia testium infrascriptorum. Cum vos dominos Henricum de tangatinis potestatem astensem et Bertramum de carcheno capitaneum populi civitatis astensis pluries requisivit dominus Andreas de nantiaco legum professor sindicus et procurator domini Amedei comitis sabaudie et marchionis in ytalia procuratorio nomine eiusdem quod vos sibi solvatis libras quatuor centum astensium nomine dicti domini comitis in quibus dicto domino Comiti tenemini pro liberacione quorumdam hominum civium de Ast a carceribus montisbarucii quos dictus dominus Comes ad instanciam et requisitionem vestram solvere promisit et solvit pro predictorum civium liberacione et quod compelleretis quoscumque alios ad hec ipsi domino Comiti obligatos ex causa predicta, et vos dixeritis et protestati

(1) Pro septembris.

fueritis vos paratos solvere dictos denarios et cives astenses qui ad hec ipsi domino Comiti singulariter sunt obligati vos eciam paratos compellere ut in instrumentis inde confectis per me notarium infrascriptum plenius continetur et vos nundum aliquid predictorum feceritis licet dominus stephanus judex et vicarius predicti domini potestatis preceperit et preceptum fecerit martino Gutuerio et Bonefacio casseno recipienti pro illis qui pro ipso versus dictum dominum comitem se obligaverunt et Jachino gislamerio procuratori Raynerii Regis et georgii monachi ut dicitur quod solverent die dominica jam proxime lapsa per totam diem sub pena librarum centum pro quolibet ut in libro curie vestre plenius dicitur contineri. Iterum licet ex abundanti cautela tantum et ad maiorem certitudinem predictorum et aliorum vobis dominis potestati et capitaneo denunciaturus dictus Andreas procuratorio nomine vos requirit quatenus sibi nomine quo supra dictas libras quatuor centum solvatis et solvi faciatis cum omnibus expensis quas hac occasione fecit et faciet et quas petiit et de quibus alias protestatus fuit et ipsas expensas usque ad hodiernum diem ponit in libris decem astensium, qui domini potestas et capitaneus incontinenti dixerunt et protestati fuerunt in presencia ipsius domini Andree predicto nomine et coram ipso et infrascriptis testibus quod sunt parati nomine comunis astensis predicti facere iusticie complementum et curare cum effectu quod eidem domino Andree fiat iusticia de predictis. Qui dominus Andreas iterum nomine predicto et incontinenti dixit quod erat paratus recipere dictam pecuniam et facta sibi solucione cedere jura adversus debitores et facere pacem et finem de dicto debito pro quo jam dicti domini potestas et capitaneus nomine dicti comunis versus dictum dominum comitem sunt obligati et eciam quecumque alia prout fuerit faciendum de jure. Actum ast in domo filiorum uberti prevengi quondam, Testes dominus albertinus marchio de rocheta, Thomas bertramus et Guillelmus de gilio. Et ego Gauterius de salucio notarius palatinus interfui et scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1035. *Astense municipium cum Emanuele, Blanderatis comite, eiusque filiis et Antonio nepote pacem init.* 1290. 10 decembris.

Anno domini Millesimo ducentesimo Nonagesimo Indicione tercia die dominico decimo decembris. Presencia Testium infrascriptorum, Cum maxima guerra et discordia fuisset inter Comune et homines civitatis astensis et districtus ex una parte et dominum Manuellem Comitem de blandrato et filios eius et Antonium nepotem ipsius filium domini benedicti comitis de blandrato quondam et homines eorum ex alia parte Et multe offense et dampna in personis et rebus hinc inde facte et data fuissent Ecce quod dominus henricus de tanghetinis potestas et Bertramus de carchano Capitaneus populi civitatis astensis et bertramus de comentina Thomas garretus facinus ysnardus et henricus pelleta quatuor sapientes quibus comissa sunt negocia comunis astensis auctoritate baylie eis concesse per generale conscilium civitatis astensis Tenor cuius baylie inferius continetur nomine et vice comunis astensis ex una parte et domini Henricus Alferius, Daniel ysnardus et Georgius Rotarius procuratores dicti domini Comitis Manuellis et dicti Antonii nomine et vice ipsorum et heredum ipsorum et descendencium ab eis ex alia parte ad talem composicionem pacem et concordiam atque transactionem de predictis omnibus et singulis pervenerunt. Inprimis dicti potestas capitaneus et quatuor receperunt dictos procuratores nomine et vice predictorum comitum et heredum et successorum suorum descendencium ab eis in cives civitatis Astensis, Tali modo quod dicti comites et filii et heredes ipsorum descendentes ab eis sint cives civitatis astensis et gaudeant et utantur et gaudere et uti possint omnibus honoribus et beneficiis civitatis astensis et quibus gaudent et utuntur et gaudere et uti possunt cives civitatis astensis et burgorum coherencium civitati sub pactis et convencionibus et cum pactis et convencionibus infrascriptis videlicet quod dicti comites et heredes et successores ipsorum teneantur et debeant facere et faciant pacem et guerram et treguam pro comuni Astensi de eorum personis et de tota terra et de toto posse eorum et de hominibus eorum bona fide contra quascumque personas et universitates et contra quecumque comunia et contra quemcumque baronem excepta astensi ecclesia, Et facere exercitus et cavalcatas pro comuni astensi toto suo posse de eorum personis terra et hominibus secundum quod comune astense faceret fieri aliis civibus civitatis astensis de hominibus et terra

(1) Hanc pacem memorat Grassius op. cit. vol. II p. 108.

ipsorum civium et dare reductum conductum accessum et transitum liberum comuni Astensi et hominibus de Ast et de districtu astensi in terra et per terram dictorum Comitum. Item quod dicti Comites teneantur et debeant eo tempore quo Milicia imponetur in civitate astensi tenere duas Milicias pro comuni Astensi si eis imposite fuerint habendo equacionem pro ipsis duabus miliciis a civitate astensi secundum quod alii cives astenses habent vel habebunt. Et insuper quocienscumque Comune astense seu civitas astensis ad fodrum prestum vel taliam pervenerit quod dicti Comites semper teneantur et debeant dare et solvere fodrum presta et talias de libris sexcentum astensium tantum et non ultra seu de maiori quantitate, Hoc acto quod aliquod fodrum prestum talia dacitum vel alia collecta dictis comitibus vel alicui eorum vel heredibus seu alicuius eorum imponi seu taglari non possint per comune astense vel aliquos officiales comunis astensis vel per aliquas alias personas ultra predictam quantitatem librarum sexcentum Astensium. Et si ultra predictam quantitatem vel de maiori quantitate aliquod fodrum dacitum sive prestum vel aliqua talia vel collecta impositum vel imposita fuerit dictis comitibus vel alicui eorum vel heredibus ipsorum seu alicuius eorum ipso iure auctoritate et vigore presencium pactorum pro non imposito et non imposita habeatur et teneatur et reputetur omnino, Tali modo quod potestates iudices et vicarii et presides et officiales quicumque civitatis astensis et omnes alii qui per tempora fuerint in regimine vel officio vel exercicio alicuius iurisdicionis in civitate astensi teneantur et debeant omnes et singulas imposiciones miliciarum que essent ultra duas milicias et fodrorum et prestorum et taliarum que essent ultra quantitatem librarum sexcentarum seu de maiori quantitate librarum sexcentarum astensium sine aliquibus expensis ipsorum comitum et sine aliquo cognitore dando et sine aliqua cognitione facienda super hoc facere cançellari et vacuari de libris sive locis in quibus dicte imposiciones scripte essent. Hoc eciam acto quod dicti comites non teneantur nec debeant aliquid solvere vel contribuere in fodris taliis prestis siue collectis que imponerentur vel fierent causa solvendi illa debita vel illas expensas que comune astense dare vel facere tenetur vel debet hinc retro usque ad presentem diem nec de hiis que comune astense dare debebit vel faciet usque ad pascha proxime ventura Sed a predictis omnibus debitis et expensis tam preteritis quam futuris usque ad pascha dicti Comites sint ex nunc liberati et penitus absoluti, Tali modo quod non obstantibus aliquibus imposicionibus que facte essent contra vel preter predictam formam vel aliter quam predictum est predicti Comites vel aliquis eorum vel heredes eorum seu alicuius eorum bona vel res ipsorum vel alicuius eorum apellari conveniri molestari vel inquietari requiri vel moveri vendi vel concedi vel alienari non possint occasione aliquarum miliciarum fodri presti talie vel collecte impositarum vel impositi aliter vel ultra quam superius continetur. Et quod occasionibus predictis contra ipsos comites vel heredes eorum vel bona ipsorum procedi non possit imo omnis processus sive fuerit preceptum sive bannum sive citatio vel monicio et quilibet alius processus qui fieret contra predictos Comites vel heredes ipsorum vel res et bona ipsorum sint cassa et cassus et irritus et irrita ipso iure. Et insuper quod illi qui imponerent ultra duas milicias dictis comitibus vel heredibus eorum seu qui imponerent maius fodrum vel prestum vel maiorem taliam de quantitate librarum sexcentum astensium vel qui ipsos Comites seu heredes eorum extimarent ultra maiorem quantitatem librarum sexcentum astensium ipso iure et ipso facto quilibet eorum incurrat penam librarum quinquaginta astensium aplicandam pro medietate comuni astensi et pro alia medietate dictis comitibus. Quam penam potestas astensis et eius iudices et vicarii et quilibet ipsorum teneantur excutere et exigere infra VIII dies postquam dicta pena fuisset comissa sine aliqua sollempnitate juris vel capitulorum civitatis astensis et sine aliquo strepitu iudiciorum et eam excutere teneantur summarie et sine forma cause. Preterea potestas et iudices et rectores et omnes alii officiales comunis astensis qui contra predicta vel aliquod predictorum facerent vel venirent vel alio modo quam predictum est dictos comites vel heredes eorum vel aliquem ipsorum vel res et bona ipsorum vel alicuius ipsorum molestarent convenirent vel in aliquo agravarent ipso facto et ipso iure quilibet ipsorum incurrat penam librarum quinquaginta astensium applicandam pro medietate comuni astensi et pro alia medietate dictis Comitibus et de qua pena ipsi et quilibet ipsorum possint et debeant per sindicatores comunis astensis et per dictos Comites seu per procuratores eorum sindicari et appellari et nichilhominus omnia et singula supradicta in sua firmitate remaneant. Item actum est inter predictos dominum potestatem et Capitaneum et quatuor sapientes nomine et vice comunis astensis ex una parte et dictos procuratores nomine predictorum comitum ex altera quod ipsi comites vel heredes sive successores ipsorum cogi non possint aliqua

occasione iure vel modo nec eciam teneantur auctoritate alicuius statuti civitatis astensis vel alio iure vel modo stare vel habitare in civitate astensi vel burgis coherentibus civitati vel in aliqua villa vel loco comunis astensis vel alibi contra voluntatem eorum Salvo eo quod ad civitatem astensem venire teneantur pro guerra facienda et pro succursu faciendo comuni sicut alii qui venire debent ad succursum et adiutorium comunis astensis, Item actum est inter predictos contrahentes quod dicti comites vel heredes eorum vel aliquis eorum vel heredes ipsorum vel homines ipsorum vel alicuius eorum cogi non possint aliquo iure vel modo ad ducendum eorum blavam ad civitatem astensem vel ad alium locum, Nec eciam quod eorum blava possit inquiri contra voluntatem eorum, Et quod eciam per statutum aliquod civitatis astensis vel per contractum aliquem quem faceret comune astense vel per alium modum fieri statui vel ordinari non possit quo minus dicti comites et heredes eorum et homines ipsorum de eorum blava possint facere ad eorum voluntatem dum tamen dictam blavam non ducant ad inimicos comunis astensis nec duci consenciant suam vel alienam blavam per terram eorum ad inimicos comunis astensis. Item actum est inter predictos contrahentes quod tota terra dictorum comitum quam nunc tenent cum omnibus honoribus et pedagiis et furnis et molegiis mero et misto imperio atque iurisdictione et cum hominibus et vassallis et omnibus iuribus eis competentibus dictis comitibus remaneat expedita, Ita quod comune astense non possit facere aliquem locum novum in territorio castrorum vel villarum nec in castris vel villis dictorum comitum nec aliquibus facientibus consentire vel dare auxilium conscilium vel favorem, Et quod eciam comune astense non possit nec debeat in aliquo loco novo vel veteri facto vel faciendo per comune astense recipere vel tenere vel pati stare vel habitare homines dictorum comitum vel heredum suorum nec ipsos homines recipere nec pati quod recipiantur in civitate vel in villis pro habitatoribus vel iuratis. Et versa vice quod dicti Comites vel heredes eorum non recipiant nec recipere possint vel pati stare vel habitare aliquos homines comunis astensis nec cives astenses in eorum terra pro habitatoribus Et quod comune astense vel aliqua singularis persona de Ast vel de posse astensi aliqua occasione iure vel modo non possit acquirere aliquid in eorum terra vel iurisdictione nec in castris vel villis ipsorum nec in posse dictorum castrorum vel villarum seu alicuius earum sine voluntate dictorum comitum vel heredum suorum, Et quod aliqua fortilicia non possit fieri per comune astense vel per aliquam aliam personam in eorum terra predicta sed teneatur et debeat comune astense dictos comites et heredes eorum et totam eorum terram et homines et vassallos et iura que habent in eorum terra et hominibus iuvare deffendere manutenere et conservare toto suo posse contra quascumque personas universitates comunia et dominos et barones. Item actum est inter predictos contrahentes quod aliquod honus pedagii, maletolte curaye vel alicuius alterius daciti sive exactionis dictis comitibus vel eorum heredibus vel hominibus ipsorum imponi exigi vel auferri non possit nisi sicut civibus civitatis astensis salvis tamen et firmis manentibus omnibus et singulis supradictis et infrascriptis. Item actum est inter predictos contrahentes quod dicti comites vel heredes eorum vel homines ipsorum non possint nec debeant conveniri apellari vel molestari nec cogi iuri parere sive stare in civitate astensi vel coram potestate astensi vel iudicibus vel officialibus civitatis astensis occasione aliquorum factorum vel contractuum preteritorum seu hinc retro factorum nisi secundum quod ante presentem contractum conveniri vel apellari poterant. De contractibus vero quos dicti comites vel heredes eorum contraherent in futurum cum aliquibus de ast vel de posse astensi teneantur parere iuri dicti comites in civitate astensi, homines vero ipsorum in causis civilibus vel criminalibus vel alio modo non teneantur parere vel stare iuri in civitate astensi. Item actum est inter predictos contrahentes quod omnes offensiones reales et personales et omnia et singula dampna facte et data comuniter vel divisim per comune astense vel per aliquos de Ast vel de posse astensi dictis comitibus vel hominibus eorum vel in terris et rebus dictorum comitum vel hominum suorum, Et per dictos comites et homines eorum in terra astensi vel in hominibus de ast vel de posse astensi quitentur et remitantur et ex nunc pro quitatis et remissis et vigore presentis contractus habeantur et reputentur, Ita quod pro aliquibus offensis realibus et personalibus factis hinc retro hinc inde comuniter vel divisim vel pro aliquibus dampnis datis hinc retro hinc inde comuniter vel divisim aliqua vel aliquis de dictis partibus aliam partem vel alium vel alios de dictis partibus offendi gravari molestari impediri vel arrestari conveniri vel appellari non debeat nec possit aliqua occasione iure vel modo. Item actum est inter predictos contrahentes quod omnes represalie seu cambia hinc inde concessa vel data tollantur et remitantur omnino et ex nunc auctoritate et ex vigore pre-

sentis contractus pro sublatis et remissis penitus habeantur et reputentur ita quod dicti comites vel heredes eorum vel res et bona vel iura ipsorum vel homines ipsorum vel bona vel iura ipsorum hominum vel alicuius eorum impediri arestari saxiri capi vel detineri conveniri vel apellari non possint inperpetuum aliquo iure vel modo occasione alicuius represalie seu cambii concessi vel dati aliquibus de ast vel de posse astensi seu aliquibus hominibus qui essent de aliquo castro quod esset alicuius civis astensis. Et versa vice quod comune de Ast vel aliqua villa vel locus qui vel que subsit comuni astensi vel alique singulares persone de ast vel de villis seu locis comunis astensis vel que sint de aliquibus castris que sint alicuius civis astensis vel bona ipsarum personarum vel alicuius earum aliquo iure vel modo non possint nec debeant impediri saxiri detineri capi vel arestari molestari conveniri vel apellari occasione alicuius represalie sive cambii dati vel concessi dictis comitibus vel hominibus eorum vel aliquibus eorum sed ex nunc volunt dicte partes et consenciunt quod omnes represalie et cambia et instrumenta et iura dictarum represaliarum et dictorum cambiorum sint cassa et irrita et nullius valoris. Item actum est inter predictos contrahentes quod si contingeret quod comune astense faceret pacem treguam vel aliquod aliud pactum cum domino Marchione montisferrati quod comune de ast ipsos comites et eorum homines in dicta pace tregua sive pacto ponere teneatur et debeat sicut poneret alios de terra astensi. Item actum est inter predictos contrahentes specialiter et expresse quod omnia et singula pacta vetera et omnes et singule conventiones et obligaciones et contractus veteres undecumque nascantur sive descendant que fuissent hactenus inter predictos comites vel aliquem eorum vel predecessores eorum vel aliquem de predecessoribus eorum ex una parte et comune astense seu aliquas societates vel aliquam societatem de civitate astensi ex altera cessent et careant robore et efficacia et nulle et nulla sint. Et omnia et singula predicta pacta vetera et conventiones et obligationes et contractus veteres dicte partes ad invicem cassaverunt et irritaverunt et nullius momenti esse decreverunt et voluerunt. Et de omnibus et singulis predictis pactis et conventionibus obligationibus et contractibus veteribus fecerunt sibi ad invicem pacem et finem et remissionem et quitationem et liberationem et pactum de non petendo inperpetuum, Ita quod occasione predictorum pactorum conventionum obligationum vel contractuum veterum comune astense vel aliqua societas civitatis astensis dictos comites vel heredes eorum vel bona ipsorum vel homines ipsorum vel bona eorum convenire gravare impedire molestare vel appellare non debeat neque possit. Et versa vice quod comune de Ast vel aliqua societas de civitate astensi occasione predictorum pactorum convencionum obligacionum vel contractuum veterum conveniri molestari vel appellari non possit. Item actum est inter predictos contrahentes quod potestas astensis teneatur expresse sine tenore et vinculo iuramenti eximere et extrahere et absolvere et extrahi et absolvi et cancellari facere Thomam de Ruata, philipum bassum, bechinum bastheram et Jacobum de Rocha et quoscumque alios homines vel vassallos dictorum comitum vel alicuius eorum de omnibus et singulis bannis penis et condempnacionibus in quibus incidissent vel incurrissent et que eis vel alicui eorum data essent per potestatem vel iudices vel aliquos officiales comunis astensis et per potestatem Rippe et per potestatem podiguarini vel per vicarios ipsorum vel in quibus scripti essent in libris comunis astensis vel in libris comunis Rippe vel in libris podiivarini occasione quod ipsi offendissent comune astense vel aliquos de posse astensi vel tractavissent fieri vel quod fecissent vel quod tractassent aliquid quod esset contra comune astense vel in preiudicium comunis astensis vel alicuius loci vel ville vel alicuius singularis persone de Ast vel de posse astensi vel occasione quod dedissent dictis comitibus vel eorum hominibus vel coadiutoribus dictorum comitum reductum auxilium conscilium vel favorem vel occasione quod fecissent guerram comuni astensi vel aliis de posse astensi vel occasione quod aliquid habuissent vel accepissent de personis rebus hominum de Ast vel de posse et districtu Ast vel qualibet alia occasione iure vel modo dummodo non essent banniti de homicidio infra xv dies postquam de hoc fuerit requisitus. Tali modo quod pro aliquibus bannis penis vel condempnacionibus eis vel alicui ipsorum datis vel in eos vel in aliquem eorum factis per potestatem astensem vel alios officiales comunis astensis vel per potestatem Rippe vel per potestatem podiiguarini vel per gerentes vices eorum ipsi vel aliquis eorum vel bona ipsorum seu que fuerunt ipsorum vel alicuius eorum capi detineri arrestari conveniri vel appellari vel agravari non debeant neque possint, Et insuper dicti potestas capitaneus et quatuor sapientes auctoritate eorum baylie eis concesse per conscilium generale civitatis astensis omnia et singula banna data predictis vel alicui eorum dummodo illa banna non essent de homicidio et omnes

et singule pene et condempnaciones in quibus ipsi vel aliquis eorum incidissent et que in eos vel aliquem eorum facte essent usque ad presentem diem dummodo non essent de homicidio vel occasione homicidii, Et omnes processus facti contra predictos vel aliquem eorum et omnes vendiciones et concessiones facte de bonis vel rebus dictorum Thome et Philipi per potestatem vel per comune podiiguarini vel per comune astense seu aliquem pro ipso comuni occasionibus predictis vel aliqua earum cassaverunt et irritaverunt et nullius momenti esse voluerunt et ipsa bona et ipsas res dictorum Philipi et Thome alienata vel alienatas vel venditas vel concessas per potestatem vel comune podiiguarini restitui voluerunt dictis Thome et philipo et ipsa banna (bona) et ipsas res mihi notario infrascripto stipulanti et recipienti nomine et vice dictorum Thome et philipi restitui facere promiserunt Ita tamen quod dictus Thomas de Ruata teneatur comuni astensi sicut tenebatur dictis Comitibus et faciat fidelitatem comuni astensi sicut faciebat vel facere tenebatur dictis comitibus. Hoc acto quod dictus Thomas de Ruata faciat et facere debeat instrumentum procure dictorum henrici Alferii daniellis ysnardi et Georgii Rotarii abreviatum per dictum Thomam hoc eodem anno et indictione die dominico tercio mensis decembris et ipsum instrumentum in formam publicam dare comuni astensi. Item actum est inter predictos contrahentes quod omnes et singule pene et condempnaciones et omnia et singula banna facte et data in dictos comites vel aliquem eorum vel in eorum homines vel in illos qui stant in eorum terra per comune astense vel per aliquam societatem de ast remitantur et cancellentur et nulla esse debeant ipso iure, Et insuper dicti potestas capitaneus et quatuor sapientes auctoritate baylie eis concesse per generale conscilium civitatis astensis ipsas penas et banna et condempnaciones cassaverunt et irritaverunt et nullius momenti esse decreverunt, Tali modo quod predicti comites vel heredes eorum vel homines ipsorum seu qui stant in eorum terra vel bona ipsorum comitum vel hominum vel alicuius eorum occasione alicuius pene banni vel condempnacionis factarum vel dati hinc retro capi detineri apellari conveniri vel molestari non possint, Et promiserunt nomine et vice comunis astensis dictis procuratoribus et michi notario infrascripto stipulanti et recipienti nomine et vice dictorum comitum et heredum suorum et hominum ipsorum comitum et illorum qui stant in eorum terra ipsas penas et condempnaciones et ipsa banna facere cancellari de libris comunis astensis et villarum subiectarum comuni astensi sine aliquibus sumptibus et expensis ipsorum comitum et hominum non obstantibus aliquibus capitulis vel statutis ordinamentis consciliis publicis vel privatis factis vel faciendis per comune astense vel per alium vel alios habentem vel habentes bayliam vel auctoritatem a comuni astensi. Que omnia et singula capitula statuta conscilia publica et privata facta et facienda dicti potestas capitaneus et quatuor auctoritate et vigore predicte baylie inquantum predictis vel alicui predictorum obviarent vel in aliquo derrogarent ex certa scientia cassaverunt et irritaverunt et nullius momenti esse decreverunt. Item actum est inter predictos contrahentes specialiter et expresse quod dicti comites teneantur et debeant ponere Castrum montisacuti et Castrum sancti stephani de astexio in manibus et baylia sive potestate duorum vel trium hominum Civium civitatis astensis ydoneorum et sufficiencium ad custodiendum seu custodiri faciendum dicta castra quos duos vel tres homines dicti comites eligendi habeant potestatem, Qui duo vel tres cum tot guardiis quot comune astense usque ad modum convenientem voluerint tempore presentis guerre et cuiuslibet alterius guerre quam comune astense in futurum haberet teneant et custodiant dicta castra pro comuni astensi unum expensis dictorum comitum et aliud quod elegerit comune astense expensis ipsius comunis astensis, Et qui duo vel tres faciant comuni astensi ydoneam et convenientem securitatem de custodiendo bene dicta castra guerra durante, tempore autem pacis vel tregue que esset facta ad sex menses vel ad maius tempus cesset custodia supradicta, Et dicti duo vel tres teneantur et debeant nonobstantibus aliquibus preceptis eis factis et non obstantibus aliquibus statutis consciliis publicis vel privatis Comunis astensis factis vel faciendis dicta castra libere et sine impedimento reddere et deliberare dictis comitibus expedita ad eo quod omnia precepta et banna pene et condempnaciones et processus omnes qui et que fierent illis qui custodirent vel custodiri facerent dicta castra per que banna vel precepta vel per quas penas et condempnaciones vel per quos processus impediretur restitutio sive deliberatio dictorum castrorum facienda dictis comitibus tempore pacis vel tregue durantis sex mensibus vel maiori tempore sint auctoritate presentis contractus cassa et irrita et nullius valoris et hiis non obstantibus quod debeat fieri restitucio dictorum castrorum dictis comitibus ut est dictum, Et si contingeret quod guerra oriretur vel esset cum comuni astensi ab ast superius quod tunc semper et quandocumque et quocienscumque esset

dicta guerra dicti comites teneantur et debeant infra tres menses postquam a comuni astensi fuerint requisiti dicta castra ponere et conscignare in manibus et baylia duorum vel trium hominum civium civitatis astensis quos dicti comites elegerint qui ipsa castra custodiant et teneant tempore guerre prout superius continetur, Pace autem vel tregua vel guerra recreduta interveniente dicta castra libere restituantur dictis comitibus et cesset custodia dictorum castrorum in omnibus et per omnia prout superius continetur et sic debeat inperpetuum observari. Item actum est inter predictos contrahentes quod homines dictorum comitum de consensu et voluntate et mandato eorum promitant et promittere debeant sindico comunis astensis stipulanti et recipienti nomine et vice comunis astensis facere et curare bona fide atque dare operam cum effectu quod per dictos comites et quemlibet eorum et homines et successores eorum observabuntur et attendentur predicta pacta de faciendo pacem et guerram et de tenendo dicta castra ad servicium comunis astensis et de faciendo de ipsis pacem et guerram et de ponendo in manibus dictorum civium tempore guerre ut superius est distinctum, Que si non facerent dicti comites et per eos staret quo minus predicta fierent ipso iure homines dictorum comitum deveniant ad comune astense et ipsius comunis sint et efficiantur pleno iure, Qui homines tunc et in illo eventu quando dicti comites non observarent ea que sunt inpresenti capitulo comprehensa ac eciam si guerram facerent comuni astensi debeant obedire comuni astensi et non dictis comitibus et esse fideles comunis astensis et non dictorum comitum et prout superius distinctum est dicti homines iurent in manibus sindici comunis astensis observare et facere et fideles esse comunis astensis prout superius est distinctum, Que sacramenta hominum renoventur et renovari debeant ad voluntatem comunis astensis de decem annis in decem annos. Preterea dicti procuratores nomine et vice dictorum comitum et cuiuslibet eorum et heredum et successorum suorum ex causa transactionis et omni iure et modo quo melius potuerunt remiserunt et donaverunt dictis dominis potestati capitaneo et quatuor sapientibus recipientibus nomine et vice comunis astensis totam terram quam comune astense habet tenet vel possidet que umquam fuerit dictorum comitum vel predecessorum suorum vel alicuius eorum, Et omne merum et mistum imperium et omnem iurisdictionem et omne dominium et contitum et omnia iura et omnes actiones quod et quam et quas dicti Comites habent vel habere videntur et eis competunt vel competere videntur Que ad dominium contitum et iurisdictionem pertineant vel pertinere videantur in castro villa dominiis posse et hominibus Castrinovi de Rivalba, Et castris villis posse et hominibus infrascriptorum locorum seu villarum et cuiuslibet eorum et cujuslibet earum, Scilicet Rippe, Poglani, butiglerie,* Mercurolii, Mayniti, Casaloti, Podiiguarini, Castegloni justa podium guarinum, Stoerde tegeroni, Castelleti de astesio, Canalium superiorum et inferiorum, Montisraynaldi sive Montate fangi, Desaye, belvedere, Anterixii et Cerexolarum Et in quibuscumque aliis villis vel locis et terris quas Comune astense habet tenet vel possidet, habere tenere vel possidere videtur, Hoc acto et specialiter intellecto atque ex certa scientia apposito in presenti articulo quod comune astense et omnes ville subiecte comuni astensi dimittant pacifice et quiete restituant dictis comitibus omnes terras et possessiones vineas prata nemora et Gerbos quas et que et quos dicti comites habebant vel tenebant habere vel tenere videbantur in Rippa et posse Rippe et in aliis villis et locis comunis astensis, Eo tempore quo presens guerra incepta fuit et omnes fictus et omnia tercia et quarta quos et que dicti Comites habent vel habere debent de aliquibus terris vel possessionibus que sunt in Rippa vel posse Rippe vel alibi in locis comunis astensis vel subiectis comuni astensi quos et que dicti Comites per se vel per alium percipiebant vel habebant eo tempore quo presens guerra fuit incepta dictis Comitibus remaneant expeditos et expedita sine aliquo honere et impedimento et eis reddi et solvi debeant dicti fictus et dicta tercia et quarta secundum quod reddi et solvi consueverunt eis eo tempore quo guerra fuit incepta, Debiture autem roxie et carregia pedagia contitus et iurisdicio et ea que ad dominium contitum et merum et mistum imperium pertinent sive spectant et omnes fictus et redditus debitorum dictis comitibus alibi quam in Rippa quos tamen non habebant nec percipiebant eo tempore quo guerra presens fuit incepta comuni astensi remaneant et ad comune astense pertineant pleno jure exceptis predictis terris et possessionibus et fictis et terciis et quartis, Quas terras et possessiones et quos fictus et que tercia et quarta dicti potestas capitaneus et sapientes auctoritate baylie eis concesse a comuni astensi libere et quiete ex nunc dictis procuratoribus recipientibus nomine et vice dictorum Comitum et heredum et successorum suorum restituunt et dimittunt. Insuper dicti procuratores nomine et vice dictorum comitum dederunt et concesserunt dictis dominis potestati capitaneo et sapientibus

supradictis recipientibus nomine et vice comunis astensis ex causa transactionis et pacis et concordie supradicte castrum et villam et homines porciliarum cum omni contitu et segnoritu mero et misto imperio et cum omni jurisdicione et cum omnibus hiis que ad merum et mistum imperium pertinent, Tali modo quod comune astense de predictis castro villa et hominibus et mero et misto imperio et jurisdictione et contitu et segnoritu venatione et pischatione et hiis que ad merum et mistum imperium pertinent possit facere quicquid voluerit non obstante contradictione dictorum comitum, Tali modo quod dicti comites vel heredes eorum non possint in terra purciliarum vel terratorio habere tenere vel facere vel fieri facere aliquam fortiliciam, Et si quam habent vel si qua est quod ipsa diruatur ad voluntatem comunis astensis, Salvis et reservatis semper dictis comitibus libere et sine impedimento et sine aliqua questione omnibus terris et possessionibus pratis vineis nemoribus gerbis ayralibus ortalibus et canavalibus et seddiminibus et hedificiis que seddimina et hedificia essent extra dictum castrum et que et quas dicti comites habent tenent vel possident habere tenere vel possidere visi sunt in porciliis vel posse et in podiguarino et posse tam citra baynam quam ultra baynam, Et salvis et reservatis dictis comitibus advocaciis sive juribus patronatus pertinentibus ad dictos comites in Ecclesiis predicti loci, Et salvis et reservatis dictis comitibus aquis et juribus et cursibus aquarum currencium per fines purciliarum et viis et juribus viarum que mutari vel impediri non possint quin dicte aque currant et vie stent eo modo quo nunc currunt et stant, Tali modo quod omnia et singula supradicta dictis comitibus et eorum heredibus remaneant libera et expedita sine molestia impedimento et questione Comunis astensis et cuiuslibet universitatis et singularis persone de ast vel de posse astensi. Hoc acto quod molandinum quod habent dicti Comites in porciliis et posse eis remaneat liberum et expeditum cum omnibus clusis et bealeriis et aliis necessariis ad dictum molandinum, Quod molandinum cum clusiis et bealeriis possint dicti comites et eorum heredes reficere reaptare de novo hedificare sicut eis melius videbitur expedire ad eorum liberam voluntatem non obstante contradicione comunis astensis et cuiuslibet alterius universitatis et persone de ast vel de posse astensi. Hoc acto quod aliqua universitas vel aliqua singularis persona non possit nec debeat in porciliis vel in fine porciliarum facere vel tenere aliquod molandinum sine voluntate dictorum comitum. Item actum est inter predictos contrahentes quod in omnibus et singulis pascuis que sunt in fine porciliarum et podiiguarini tam citra baynam quam ultra baynam dicti Comites et heredes eorum et eorum Masuarii et Masnengi possint pascuare et dictis pascuis uti quemadmodum cives astenses seu homines podiiguarini pascuntur seu pascuis utuntur inibitione vel pena vel banno aliquo non obstante, Tali modo quod ipsa pascua a comuni usu pasquandi removeri non possint. Que omnia et singula supradicta dicti procuratores nomine et vice dictorum comitum et heredum et successorum ipsorum ex una parte et dicti potestas capitaneus et quatuor sapientes auctoritate baylie eis concesse per generale conscilium civitatis astensis vice et nomine comunis astensis ex alia parte promiserunt sibi ad invicem rata et firma habere et tenere imperpetuum et attendere et observare et fieri facere et compleri et nullo tempore contrafacere vel venire Et nullo modo revocare vel retractare aliqua occasione jure vel modo. Non obstantibus capitulis quod est sub rubrica Ne aliquis franchiretur et capitulo quod loquitur ne aliquis fiat civis de quantitate Et capitulo de immunitate nemini concedenda. Et generaliter non obstantibus aliquibus aliis capitulis statutis vel ordinamentis consciliis publicis vel privatis cartis vel concessionibus factis vel faciendis per comune astense vel per aliquas societates de civitate astensi. Que omnia capitula statuta vel ordinamenta conscilia publica vel privata, Quas cartas et concessiones omnes et singulas factas et faciendas facta et facienda dicti potestas capitaneus et sapientes auctoritate predicte baylie cassaverunt et irritaverunt et nullius momenti esse voluerunt, Et si contra predicta vel aliquod predictorum factum vel ventum fuerit vel predicta omnia et singula non fuerint observata per aliquam de dictis partibus promisit pars non observans parti observanti restituire omnes expensas dampna et interesse que et quas pars observans proinde faceret incurreret vel substineret eundo reddeundo stando litigando vel alio quovis modo, Et pro sic attendendo et observando et pro predictis omnibus et singulis attendendis dicte partes sibi ad invicem pignori obligaverunt omnia sua bona renunciantibus dictis partibus sibi ad invicem in omnibus et singulis supradictis exceptioni doli mali et infactum condicioni et exceptioni sine causa et ex iniusta causa et generaliter omni et cuilibet alii exceptioni deffensioni et juri. Item actum est inter preditos contrahentes specialiter et expresse quod dicti comites et heredes eorum et homines ipsorum nichil aliud facere teneantur

pro comuni astensi nisi ea que superius sunt expressa et quod comune astense vel alius pro comuni nulla alia iura possit vendicare petere vel exigere vel pretendere se habere in personis vel rebus dictorum comitum vel heredum suorum et hominum ipsorum comitum vel bonis et rebus dictorum hominum nisi illa que superius dicta sunt et in casibus predictis. Item actum est inter predictos contrahentes quod omnia et singula supradicta sint capitulum speciale et precisum civitatis astensis et societatis Militum et societatis Populi et societatis sancti secundi et quatuor societatum civitatis astensis et tamquam capitula specialia et precisa dicti comunis et dictarum societatum debeant ab omnibus observari perinde ac si omnia et singula supradicta de verbo ad verbum essent posita et scripta in libro capitulorum civitatis astensis et in libro capitulorum societatis Militum et in libro capitulorum quatuor societatum civitatis astensis et in libro societatis sancti secundi et in libro capitulorum quatuor societatum Civitatis astensis. (sic) Et nichilhominus dicti potestas Capitaneus et quatuor sapientes auctoritate predicte baylie eis concesse per generale conscilium civitatis astensis promiserunt dictis procuratoribus stipulantibus et recipientibus nomine et vice dictorum comitum quod ipsi apponi facient et scribi ad voluntatem dictorum comitum in libro capitulorum civitatis astensis et in libro capitulorum Societatis militum et Societatis populi et sancti secundi et quatuor societatum civitatis astensis capitula sive statuta de predictis omnibus et singulis attendendis et observandis non obstantibus aliquibus aliis capitulis et statutis. Que omnia capitula et statuta fiant et ditentur ad voluntatem dictorum comitum, Et que si non ponerentur in libris dictorum capitulorum vel posita delerentur vel tollerentur de dictis libris nichilhominus pro apositis et non deletis habeantur et reputentur quia sic actum extitit inter predictos contrahentes specialiter et expresse in principio huius contractus et in medio et in fine.

Tenor autem baylie talis est, Die veneris VIII decembris, Dominus potestas predictus celebravit conscilium prime et secunde credencie et domini capitanei et rectorum societatis militum per nuncium in exercitu obsidionis Castagnolarum subter travacam comunis congregatorum super infrascriptis. Inprimis cum per sapientes civitatis astensis alias previsum fuerit quod dominus potestas capitaneus et quatuor haberent bayliam previdendi et examinandi pacta comitis Manuellis que coram ipsis fuerunt lecta et meliorandi ipsa pacta pro comuni ad eorum voluntatem prout melius possent redducendo illud quod facerent ad maius conscilium et ipsa pacta melioraverint prout dominus potestas dicit, petit conscilium quid volunt fieri super ipsis, Dominus philipus scarampus consulit quod dominus potestas Capitaneus et quatuor plenam bayliam habeant complendi et ad effectum perducendi ipsa pacta et ipsum tractatum pro comuni ad eorum liberam voluntatem aliquo conscilio vel reformacione aliqua vel aliquo capitulo non obstante. In reformacione cuius conscilii placuit quasi omnibus quod domini potestas, Capitaneus et quatuor plenum habeant arbitrium et bayliam pro comuni et nomine et vice comunis astensis habeant et habere debeant plenum arbitrium auctoritatem et bayliam administracionem et licenciam generalem et liberam potestatem atque mandatum dicendi tractandi ordinandi faciendi gerendi et administrandi promitendi contrahendi paciscendi transigendi obligandi ipsum comune specialiter et generaliter et bona ipsius comunis et hominum civitatis ast et districtus eiusdem et firmandi statuendi et ordinandi et ad effectum perducendi quicquid et omnia ea et singula que voluerint quocumque modo et quacumque forma et causa et sicut voluerint cum predictis dominis Comite Manuelle et Nepote et cum quibuscumque voluerint pro eis et quolibet eorumdem Et eisdem dominis potestati Capitaneo et quatuor videbitur ubicumque et quandocumque concordiam et pacem faciendi et ordinandi pacta conventiones et stipulaciones promisiones firmandi faciendi etiam componendi quecumque et quascumque concessiones inmunitates et libertates concedendi dandi ordinandi faciendi firmandi et adimplendi statuta et ordinamenta condendi et fieri faciendi pacem finem quitationem et absolucionem et pactum de non petendo faciendi recipiendi et jura quecumque et quacumque occasione recipiendi et acquirendi quocumque titulo et causa quacumque sicut voluerint et quocumque modo voluerint et eis videbitur promitendi pro dicto comuni et obligandi ipsum comune et bona ipsius comunis in omni contractu et modo et sub quacumque forma condictione et specie obligacionis tam cum sacramento et pena quam alio modo et forma que dici vel excogitari possit et sindicum seu sindicos et procuratores una vice et pluribus pro dicto comuni et nomine ipsius comunis constituendi et ordinandi sicut voluerint et quocumque modo et forma et causa voluerint Et demum ad omnia alia et singula faciendi et ad effectum perducendi que conscilium et comune et tota universitas civitatis astensis facere posset, Dando

et concedendo dictis potestati Capitaneo et quatuor sapientibus liberam et generalem administrationem in omnibus et singulis supradictis et infrascriptis omnium bonorum et rerum comunis. Tali modo et forma quod quicquid et omnia ea et singula que predicti potestas Capitaneus et quatuor dixerint tractaverint ordinaverint constituerint administraverint gesserint fecerint promiserint contraserint pacti fuerint transigerint obligaverint firmaverint ad effectum perduxerint super omnibus et in omnibus et singulis supradictis pro comuni astensi et nomine et vice ipsius comunis astensis ex nunc et ex tunc valeant et teneant et rata et firma permaneant et perpetuo plenum robur et auctoritatem obtineant et inrevocabilem firmitatem et in omnibus attendantur et observentur ac si per totum conscilium generale civitatis astensis et per ipsum comune dicta tractata ordinata firmata constituta administrata gesta promissa contracta facta tractata obligata firmata iurata et ad effectum perducta essent, Ita quod in predictis vel aliquo predictorum non audeat quis dicere presumere vel attentare aliquo modo vel ingenio nec aliquo modo vel tempore de iure vel de facto dicere facere vel venire contra predicta vel aliquod predictorum, Non obstante super predictis et quolibet predictorum et que per ipsos fient eo quod continetur in baylia eis primo concessa quod non possint audire nec facere pacem vel concordiam cum predictis comitibus prout continetur in ea, Et capitulo quo cavetur ne baylia concedatur nisi prius lecta et scripta fuerit Et quolibet alio capitulo statuto vel ordinamento conscilio publico vel privato facto vel faciendo vel quod fieri posset. Que omnia capitula statuta et ordinamenta in eo quod essent vel venirent contra predicta vel aliquod predictorum ex certa scientia pro bono et utilitate comunis astensis cassaverunt et irritaverunt et nullius momenti seu valoris esse voluerunt predicti capitaneus Rectores et credendarii omni iure et modo quo melius potuerunt interrogatis Rectoribus et credendariis de ore ad hos more solito. Et inde dicte partes duo instrumenta unius tenoris et plura me notarium requisiverunt et rogaverunt pro ipsis et qualibet earum. Actum in domo filiorum uberti prevengi quondam, Testes interfuerunt vocati et rogati Dominus philipus scarampus, guillelmus garretus de lavezolis, francischus de benengo, Galvagnius peyla et Jalneus de poncio. Et ego Jacobus malbechus notarius palatinus interfui et sic scripsi et hoc unum instrumentum pro dictis Comitibus feci.

Item eodem anno et indicione die martis XVIIII decembris presentibus allegrino bochonoto precone, Arnaldo de Solayrolio nuncio et bucheta nuncio, petro laurencio notario et petrino de stoerda testibus advocatis in pleno et generali conscilio civitatis astensis voce preconis et sono campanarum more solito convocato et congregato super voltis sive palacio comunis astensis ecclesie sancti secundi de mercato astensi, Dominus Henricus de tanghetinis potestas astensis voluntate conscilio et consensu domini bertrami de Carcheno capitanei populi astensis et Girbaldi bergognini et sociorum rectorum societatis militum et quatuor sapientum civitatis astensis et credendariorum prime et secunde credencie jam dicte civitatis et dicti capitaneus et Rectores et quatuor et credendarii voluntate et consensu et auctoritate et decreto dicti domini potestatis nomine et vice comunis astensis et presentibus dictis domino Manuelle comite et Antonio eius nepote ipsum dominum Manuellem comitem suo nomine filiorum et heredum suorum et dictum Antonium eius nepotem suo nomine et nomine heredum suorum in cives civitatis astensis sub modis et formis et pactis et conventionibus et conditionibus que superius continentur et ad postulacionem dictorum comitum nomine et vice comunis astensis ratificaverunt et approbaverunt omnia et singula supradicta, Et ipsis comitibus sollempniter stipulantibus et recipientibus eorum propriis nominibus et nomine et vice filiorum et heredum suorum promiserunt omnia et singula supradicta in perpetuum rata et firma habere et tenere et attendere et observare et facere et complere et fieri facere et compleri et nullo tempore contrafacere vel venire et nullo modo revocare vel retractare aliqua occasione iure vel modo. Et insuper dicti potestas capitaneus Rectores, quatuor sapientes et credendarii corporaliter tactis scripturis ad sancta dei Evangelia juraverunt. Et versa vice dicti dominus Manuel Comes pro se et filiis et heredibus suis et suo nomine et nomine filiorum et heredum suorum et dictus antonius suo nomine et nomine heredum suorum in dicto conscilio presentibus dictis dominis potestate Capitaneo Rectoribus et quatuor sapientibus et credendariis nomine et vice comunis astensis et ad postulacionem ipsorum recipientium ratificaverunt et approbaverunt et fecerunt et donaverunt et remiserunt omnia et singula supradicta et in omnibus et per omnia prout superius continetur, Et ipsis potestati Capitaneo Rectoribus et quatuor sapientibus et credendariis nomine et vice comunis astensis promiserunt omnia et singula supradicta et in omnibus et per omnia prout superius continetur rata et firma habere

et tenere imperpetuum et attendere et observare et facere et complere et fieri facere et compleri et nullo tempore contrafacere vel venire et nullo modo revocare vel retractare occasione minoris etatis vel alia occasione jure vel modo, Renunciantes beneficio minoris etatis et omni juri. Et insuper dicti dominus Manuel et Antonius Comites corporaliter tactis scripturis ad sancta dei Evangelia iuraverunt. Nomina credendariorum et illorum qui iuraverunt sunt hec, Ubertus bertaldus, Petrus beccaria, Ubertus palidus, Thomaynus caço, dominus duniotus de solario, dominus philipus scarampus, Girbaldus bergogninus, dominus Ogerius Rotarius, Raymundinus garetus, francischus pelleta, franceschinus de castagnolis, franceschinus palidus, Jacobus bovetus, Manuel bertramus, Conradus becaria, bonete de solario, Centorius straçatus, henricus morus, Rollandus scarampus, facinus ysnardus, Guillelmus de berbino, Guillelmus Rabia, Jacobus de ferreriis, florius Rotarius, Secundinus laurencius, Jacobus de archu, Conradinus scarampus, Robertus pelleta, franceschinus alferius, Rollandinus alferius, Obertinus de gorçano, Thomas bellonus, Obertus de Ralvengo, Jacobus de cathena, Spinellus bertaldus, Gualeta alferius, Guillelmus Rotarius, loysius gutuerius, Tartarus de solario, Ardicio de solario, raimundinus pelleta, franceschinus de antegnano, Henricus ypolitus, Obertonus Rotarius, Georgius Rotarius, Galvagnus mignanus, Ubertus pulsavinus, Nicholinus caço, Mayfredus garetus, Persavallus mançinella, baldrachus pelleta, Jacobus bulla, Conradus Malabayla, Petrus mançinella, loysius de solario, Georgius de antegnano, Paneeta pelleta, Sinibaldus de solario, Paganus Mignanus, Georgius asinarius, Albertinus mançinella, Manuellinus garetus, Guillelmus testa, Guillelmus de aracio, Jacobus morandus, Alexander Malbechus, Galterius guarleta, petrus de solario, dominus Ubertus de castro novo, Guillelmus pennacius, poncius bergogninus, petrinus pelleta, Dominus Guillelmus brunus, Vivaldus Rogla, vivaldus cassanus, Philipus de sancto Johanne, Thomas de montevetulo, Johannes de castellario, Naçarus laurencius, Jacobus de castronovo, Manuel gardinus, Jacobus Correçarius, Guillelmus de Rocha, berardus de ulmo, loysius garetus, Obertinus Gomundus, Albertus rotarius, perinotus garetus, Guillelmus de vado, Guillelmus garetus, Alleramus bergogninus, Johannes de castagnolis, Roffinetus alferius, Marengus caço, dominus Guillelmus gardinus miles, Dominus henricus alferius, Jacobus valbella, Galvagnus peyla, Georgius Rastellus, Johanninus de burbure, Guillelmus de Açano, Guillelmus Sicardus, Guillelmus de Janua, Jacobus de porta, Jacobus boyola, petrus bochonus, Henricus de Ruata, Anselmus de burbure, Jacobus ragius, Mayfredus rasparellus, Guillelmus Casteglonus, Persavallus barletus, Roffinus de ecclesia, Rollandinus guarleta, Alexander de porta, Thomas de troya, philipus de platea, franceschinus layolius, florius cassanus, Rollandinus de cathena, Jacobus pru guaynerius, dominicus bertaldus, Henricus de septimis, petrinus de vivario, Girbaldus pelleta, Rollandus Thomas, Daniel palidus, fulchetus asinarius, Dominus Manuel gutuarius, dominus durnaxius de durnaxio, paganus Marronus, Dominus balduinus de curia, Jacobus gutuarius, Guiotus de castronovo, Guillelmus de laveçolis, Daniel ysnardus, Johannes fiçerius, leo de Ralvengo, Guillelmus ysnardus, Thomas asinarius, Obertus Ricius, Jacobus alamanus, Obertus troya, Henricus de monte, Guillelmus fusnellus, Aycardus de viglano, Guillelmus secundus, Guillelmus de porta, fredelicus bovetus, peronus palidus, Gilius cassanus, Georgius palidus, Açius palidus, Antonius rotarius, Andreyta gutuarius, Antonius bertramus, loysius bertramus, Saglenbene cassanus, Thomas de archus, Guillelmus novellus, henricus Machalufus, Simoninus rotarius, Henricus gutuarius. Et inde dicte partes me notarium duo instrumenta et plura unius tenoris requisiverunt et rogaverunt quorum hoc est factum pro dictis Comitibus. Et Ego Jacobus Malbechus notarius palatinus interfui et sic scripsi.

Et Ego Thomas bellonus notarius palatinus autenticum huius novi exempli vidi legi exemplavi et autenticavi nichil in eo addens vel minuens preter forsam punctum vel sillabam solam tamen parcium significatione retenta et me subscripsi ac meum signum apposui.

Et Ego berardus bellonus notarius palatinus autenticum huius novi exempli vidi legi et excutavi et sicut in ipso continetur sic et in isto novo continetur exemplo et me subscripsi.

Et Ego Guillelmus bellonus notarius palatinus auctenticum huius novi exempli vidi legi et excutavi et sicut in ipso continetur sic et in isto novo continetur exemplo et me subscripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1036. *Astensis popelli plebiscitum.* 1299. 3 februarii.

Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo nono Indicione XII[a] die martis tercio mensis februarii actum ast super voltis de dom ubi conscilia celebrantur testibus presentibus petro de fringo

Guillelmo rasparello et henrico de septimis. Quorum presencia dominus Girardus de tornaquintiis capitaneus populi civitatis astensis precepit michi Rollando Ricardo notario quatenus ad postulacionem vivaldi Rogle de infrascripta peticione et requisicione et dicto naçarii bartholomei et reformacione infrascripta cartam facerem ut vim et robur et efficatiam publici obtineat instrumenti, Tenor cuius talis est, hoc eodem anno et indicione et die dictus dominus capitaneus celebravit conscilium generale societatis populi minuti astensis per campanas et nuncios more solito congregatum super voltis de dom super infrascriptis, Imprimis etc. Item super infrascripta peticione vivaldi Rogle et lecta in presenti conscilio tenor cuius talis est, Cum per dominum Guidotinum vicecomitem olim potestatem astensem et dominos thomam rotarium, Berardum bunium et Galvagnaninum asinarium loco boniohannis asinarii de consensu domini Joannis de ferareis judicis et assessoris domini Guillelmi rubei tunc capitanei populi civitatis astensis ad preces et requisitionem Rectorum minutorum quatuor societatum populi predicti eorum nomine et nomine leonis sibonengi eorum socii in officio de quatuor sapientum civitatis astensis ex auctoritate et vigore baylie eisdem concesse et comisse a conscilio Rectorum minutorum et ducentorum sapientum dicti populi habentium bayliam a generali conscilio civitatis astensis super universis negociis comunis dicti concessum et promissum fuerit nomine comunis astensis et populi quod vivaldus Rogla haberet et habere deberet tantam quantitatem de terris et possessionibus quas habebant illi de monteferrato et de parte montisferrati in loco posse et territorio tongi vel alibi in posse astensi vel in terra quam tenet comune astense quantam habebat et tenebat dictus vivaldus ante guerram proxime preteritam que fuit inter comune astense ex una parte et marchionem montisferrati ex altera, in loco posse et districtu casurcii que terre et possessiones occupate erant per dictum marchionem et ipsos et ipsas terras et possessiones habuit dictus vivaldus et ei decrete et assignate fuerunt per Johannem de platea et socium ad hoc deputatos, Tali videlicet modo quod si dictus vivaldus posset recuperare terras et possessiones quas habebat in casurço quod inde esset contemptus prout in scripturis inde factis plenius continetur Et dominus Joannes marchio montisferrati vellit restituere dicto vivaldo terras et possessiones quas ipse habebat et tenebat in casurço ita tamen quod idem vivaldus terras et possessiones ei decretas et assignatas in cambium terrarum et possessionum casurcii restituat illis qui eas tenebant et possidebant ante asignationem predictam, Exponit coram vobis domino capitaneo rectori minutis et conscilio populi minuti civitatis astensis dictus vivaldus si placet vobis quod ipse faciat restitucionem predictam et accipiat restitucionem dicti marchionis, Ita tamen et sub tali condicione et modo quod si contingeret dictam restitucionem terrarum et possessionum casurcii inpediri vel molestari seu turbari dicto vivaldo per dictum marchionem vel suos quod idem vivaldus possit in illo eventu recuperare terras sibi decretas et assignatas per comune astense et eas intrare de voluntate comunis et populi astensis ad eius liberam voluntatem et eas tenere sicut ante tenebat et quod dicta societas teneatur ipsum vivaldum manutenere in predictis sicut prius. Naçarius bartholomeus consulit super peticione vivaldi Rogle predicta quod fiat et procedatur in omnibus et per omnia prout in ea continetur. In reformacione cuius conscilii inde facto partito solempniter per dictum dominum capitaneum placuit omnibus super facto peticionis vivaldi Rogle predicte quod fiat et observetur in omnibus et per omnia prout in eius requisicione seu peticione plenius continetur et prout consulit predictus naçarius bartholomeus. Et ego Rollandus Ricardus notarius palatinus predicta extraxi de libro consciliorum publicorum dicti populi et precepto dicti domini capitanei sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1037. *Pecuniae mutuatio lege mercatoriae societatis.* 1301. 27 aprilis.

Anno domini millesimo Trecentesimo primo Indictione XIIIJ, die jovis XXVIJ, mensis aprilis, In presencia testium infrascriptorum, Confessi fuerunt Berardus correzarius et Loysius eius filius consensu et voluntate dicti patris sui *sese in acomanda et nomine acomande et societatis mercandie* habuisse et recepisse a domina Bonaver uxore domini Johannis de castagnoliis quondam et ab Andrea de serra libras centum bonorum denariorum astensium maxime causa mercandi et negociandi de ipsis denariis in arte et misterio quam et quod operantur in civitate astensi quam melius poterunt et sciverint bona fide, Renunciando exceptioni non numerate et non recepte pecunie fori privillegio et omni alii exceptioni et juri, Quam pecunie quantitatem dicti Berardus et Loysius promiserunt unusquisque eorum principaliter et in solidum predictis domine Bonaver et Andree stipulantibus et cuilibet eorum

insolidum, Ita quod quilibet eorum insolidum possit hoc debitum petere exigere ac recipere cum effectu uni tamen facta solucione ab alio liberentur, dare et solvere eis aut alteri eorum vel ipsorum certo nuncio in denariis numeratis in civitate astensi usque ad unum annum proxime venturum cum illa parte lucri que deo propicio proveniet et haberi et percipi poterit ex ipsis denariis vel tantum minus ipsa quantitate quantum esset quod absit dampnum si quod contigeret ex mercandia que fieret de dictis denariis sine dolo et culpa dictorum Berrardi et Loysii vel alterius pro eis, Quod si non fecerint et solverint ut predictum est promiserunt dicti berrardus et loysius quisque eorum insolidum predictis domine Bonaver et andree stipulantibus restituere omne dampnum expensas et interesse que et quas proinde fecerint incurrerint vel substinuerint eundo redeundo stando causa judicio mutuo premio vel alio quocumque modo, Credendo de hiis eorum verbo semplici sine testibus et sacramento et qualibet alia probacione, Insuper promiserunt dicti debitores eisdem creditoribus quod occasione dicti debiti mobile non jurabunt nec libellum petent nec huius vel alterius instrumenti exemplum nec pacientur inde fieri querimoniam in scriptis coram aliquo potestate judice vel magistratu ipsi vel alter eorum sed dictam solucionem facient ut predictum est, Sub pena solidorum LX astensium, quam penam promiserunt quisque eorum insolidum eisdem creditoribus stipulantibus vel alteri eorum dare et solvere tociens quocies contra predicta vel aliquod predictorum factum vel ventum fuerit, Ratis semper manentibus omnibus et singulis hoc instrumento contentis, Et pro predictis omnibus et singulis attendendis et observandis dicti Berardus et loysius quisque eorum insolidum omnia eorum bona eisdem creditoribus pignori obligaverunt, Renunciando in omnibus et singulis suprascriptis novis constitucionibus, epistole divi adriani et omni alii exceptioni et juri, Et quia dictus loysius minor videbatur annis XXV maior tamen XV juravit corporaliter ad sancta dei evangelia nullam restitucionem impetrare contra predicta vel aliquod predictorum pretextu minoris etatis vel cuiuscumque alterius racionis vel cause Renunciando beneficio restitucionis in integrum et omni privilegio minoris etatis. Actum ast in burgo sancte marie nove in domo monasterii sancte agnetis qua moratur dicta domina Bonaver, Testes interfuerunt vocati frater Germanus de montemagno, frater Raynerius de thongo conversi dicti monasterii et Rollandus sarrachus pelliparius. Et Ego Bertolotus de primellio notarius palatinus interfui et rogatus sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1038. *Leonhardus Solarus morti proximus se faeneratorem confitetur fuisse atque usuris ad* 5000 *librarum surripuisse ac praesertim* 300 *libras episcopi detrimento: quare eam rei familiaris partem legat episcopo qua opus fuerit ad pecuniam, quam iniuria rapuerit, reddendam.* 1304. 19 septembris.

Anno domini Millesimo Trecentesimo quarto, Indictione secunda die decimonono mensis septembris. In presencia testium infrascriptorum, Leonardus de solario civis astensis gravi corporis sui infirmitate gravatus sanus tamen mentis existens volens saluti sue anime providere confessus fuit et recognovit in presencia et in manibus venerabilis viri domini arnaldi de platea prepositi astensis vicarii Reverendi patris domini G. dei gratia episcopi Astensis ac mei notarii infrascripti se fuisse peccatis suis exigentibus usurarium manifestum et exercuisse per se et alios usurariam pravitatem ac extorsisse magnam quantitatem pecunie ex facinore usurarie pravitatis, Et interrogatus per dictum dominum vicarium nomine dicti domini episcopi et nomine omnium quorum interest et interesse posset ac si presto essent a quibus habuit et extorsit dictas usuras, Qui leonardus respondit de certis usuris de quibus recordatur se habuisse a dicto domino episcopo libras trescentas astensium nomine et occaxione usurarum, dicens quod de aliis personis a quibus dictas usuras habuerit non recordatur, Item interrogatus per dictum dominum vicarium quantum potuit recepisse de usuris de quibus et a quibus personis non recordatur, Qui leonardus respondit se habuisse de usuris incertis libras quinque milia volens et precipiens ac mandans in manibus dicti domini vicarii et coram me notario infrascripto recipientibus nomine et vice dicti domini episcopi et omnium aliorum quorum interest vel intererit seu interesse posset ac si presentes essent quod de bonis dicti leonardi mobilibus et inmobilibus ubicumque sint et inveniri possent et in quibuscumque rebus consistant fiat restitutio plenarie et integre ante omnia dicto domino episcopo predictarum librarum trecentarum, Nec non omnibus aliis

et singulis de usuris et male ablatis per ipsum habitis seu per alios eius nomine illis personis a quibus constaret ipsum leonardum vel alium pro eo dictas usuras recepisse de bonis ipsius leonardi, Mandans insuper et volens quod restitutio predictarum usurarum fiat sine iuris ordine et solempnitate iudiciorum et causarum strepitu absolvens predictum dominum episcopum et omnes alias personas ab omni eo et toto quod idem leonardus vel alius pro eo possent petere cum carta vel sine carta ab ipso domino episcopo vel aliis quibuscumque personis nomine et occasione usurarum, Et voluit et iussit quod si aliqua instrumenta vel scripturas ipsius leonardi reperirentur penes ipsum vel alium que continerent usuram quod in eo quod usuras continerent sint casse et irrite et nullius valoris quo ad dictas usuras et quod in iudicio vel extra quo ad dictas usuras non possint conveniri vel molestari nisi quo ad sortem tantum, Et si aliquid dictus leonardus occaxione usurarum de debitis contentis in instrumentis vel scripturis ultra sorte recepit voluit quod in sorte seu capitali computetur iusuper iussit et voluit quod de predictis libris quinque millibus fiat restitutio et dentur ac convertantur in pios usus et inter pauperes pro remedio anime sue et omnium aliorum a quibus dictus leonardus habuit dictas usuras per predictum dominum episcopum vel alium prout dicto domino episcopo videbitur expedire pro saluti et remedio anime dicti leonardi et ut possit fieri plena restitutio predictarum librarum CCC. predicto domino episcopo et aliis personis quibuscumque a quibus constaret dictas usuras habuisse nec non dictarum librarum V. Mª omnia sua bona mobilia et inmobilia habita et habenda ubicumque sint et inveniri possent et in quibuscumque rebus consistant dedit et donavit pure et simpliciter et inrevocabiliter inter vivos dicto domino vicario et michi notario infrascripto recipientibus nominibus quibus supra. Que omnia bona et singula dictus leonardus confessus fuit se tenere et possidere nomine dicti domini episcopi et omnium quorum interest seu interesse posset et ipsorum nomine se possessorem constituit vel quasi quousque idem dominus episcopus vel alius pro eo de predictis corporalem possessionem vel quasi acceperit quam quidem possessionem idem dominus episcopus vel alius pro eo accipere et ingredi et aprendere possit et ei liceat quandocumque voluerit ad suam liberam voluntatem sine contradictione dicti leonardi et eius heredum et omnium aliarum personarum et sine auctoritate alicuius iudicis vel magistratus ad quam possessionem aprehendendam dictum dominum vicarium nomine dicti domini episcopi procuratorem constituit suo et predicto nomine ut in rem suam et aliorum quorum interest vel interesse poterit voluit eciam dictus leonardus quod dicta bona sua idem dominus episcopus per se vel alium possit libere vendere alienare distrahere pignori obligare et de ipsis quoscumque contractus facere arbitrio ipsius domini episcopi ut possit fieri et haberi plena restitutio dictarum usurarum tam certarum quam incertarum submittens se iurisdictioni dicti domini episcopi et eius vicarii. Et pro predictis omnibus et singulis attendendis idem leonardus dicto domino vicario et michi notario infrascripto recipientibus nominibus quibus supra omnia sua bona pignori obligavit iurans insuper in manibus dicti vicarii stare mandatis Ecclesie et contra predicta vel aliquod predictorum per se vel alium non contrafacere vel venire. Actum Ast in domo Anthonii de montilio et fratrum ubi ipse leonardus morabatur, Interfuerunt testes vocati et rogati presbiter dominicus, presbiter fredelicus de favis grossis Cremonensis, Cappellani Ecclesie maioris astensis, frater Jacobus caçho, frater Jaconus de solario et dominus Bonifacius de solario, qui dicitur podius varinus. Et ego Jacobus sarrachus imperiali auctoritate notarius predictis omnibus interfui et rogatus hanc cartam scripsi.

(E *Libro viridi* astensis Ecclesiae).

1039. *Astense municipium atque extorres Amadeum, Sabaudiae comitem, et Philippum, Achaiae principem, deligunt ad componendas discordias.* 1309. 5 augusti.

Anno domini Millesimo Tercentesimo Nono, Indicione septima die martis quinto mensis augusti. Actum ast super voltis de dom ubi conscilia celebrantur, Testes interfuerunt dominus Guillelmus provana iudex dominus Oddo de megloreto Iudex obertus carençanus notarius, Guillelmus novellus notarius et roffinus de pernice notarius. In nomine domini amen. In presencia mei notarii et testium suprascriptorum. Noverint universi et singuli hoc presens instrumentum publicum inspecturi, quod dominus Tholomeus de cortexiis miles potestas civitatis astensis de consensu et voluntate domini Frederici troti capitanei populi ac omnium infrascriptorum credendariorum ipsius civitatis super voltis de dom

more solito voce preconis et campanarum sonu et loco consueto in consilio generali dicte civitatis congregatorum ubi due partes credendariorum et ultra ac ipsi credendarii quorum nomina inferius describuntur excepto tres vel circa auctoritate ipsius potestatis fecerunt costituerunt et ordinaverunt in sindicum et procuratorem et auctorem specialem illum quem illustris dominus phylipus de sabaudia princeps acaye et dominus Ugo de Rupecula miles duxerint nominandum et eligendum nomine et vice eorum et comunis et universitatis astensis ad tractandum pacem concordiam et tranquilitatem cum forensitis de ast et eorum universitate seu parte coadiutoribus et singularibus personis ipsius partis et ad dandum concedendum et tribuendum magnificis viris dominis Amedeo comiti sabaudie et phylipo de sabaudia Acaye principi bayliam auctoritatem et liberum arbitrium faciendi quoque complendi tractandi procurandi pacem concordiam tranquillum statum et Reformacionem bonam pacificam et tranquillam si et prout eis videbitur expedire inter civitatem astensem comune universitatem et speciales personas ac coadiutores subditos et vassallos ipsius civitatis ex una parte et dictos forenssitos de dicta civitate coadiutores et singolares personas eorum partis ex altera, Et ad compromittendum et compromissum faciendum in dictos dominos tamquam in arbitros arbitratores et amicabiles compositores de omnibus discordiis et controversiis vertentibus seu que verti videntur inter ipsam civitatem, comune, universitatem singulares personas coadiutores et sequaces subditos et vassallos dicte civitatis ex una parte et dictos forenssitos de Ast universitatem ipsorum sequaces et coaiutores eorum ex altera, Item apponendi addiciendi levandi et capiendi exigendi et excutiendi penas et multas banna et precepta quecumque realia sive eciam personalia a quocumque et contra quemcumque dicti comunis universitatis civitatis predicte ac sequaces et coadiutores ipsorum caucionesque et securitates quascumque interponendi capiendi et exigendi et excuciendi ac eciam iurandi in animas eorundem et omnia et singula agendi faciendi et prosequendi que ad perfectionem et executionem pacis huiusmodi utilia et necessaria videbuntur, Dantes et concedentes dicti potestas capitaneus et credendarii eidem sindico et procuratori in omnibus premissis et quolibet premissorum plenam et liberam et generalem administracionem quamcumque plenior et liberior potest aliqua concessione concedi, gerendi faciendi tractandi procurandi proficiendi et complendi omnia et singula supradicta ac omnia et singula faciendi que quilibet verus et legittimus procurator sindicus aut nuncius specialis facere potest et debet et que ipsi facere possent si presentes essent eciam si mandatum exigerent speciale, Promittentes dicti potestas Capitaneus et credendarii michi notario infrascripto tamquam publice persone stipulanti et recipienti nomine et vice dicte universitatis forensitorum et singularium personarum de eorum parte sequacium et coadiutorum ipsorum et cuiuscumque persone cuius interest vel interesse posset ratum firmum atque gratum habituros perpetuo quidquid per dictum sindicum et procuratorem actum gestum firmatum tractatum completum perfectum prosecutum seu eciam procuratum fuerit in predictis et quolibet ipsorum sub obligacione omnium bonorum dicti comunis et universitatis astensis ac singularium personarum ipsius civitatis volentes dicti potestas capitaneus et credendarii quod sindicatus predictus duret dum taxat per VIII. dies continuos proximos et completos. Nomina vero dictorum credendariorum sunt hec; dominus philippus de viallo, Guillelmus spa, Guillelmus de vayo, Raymundus faletus, Guillelmus de rodello, Georgius Alionus, Johannes de platea, Dominus Jacobus malabayla, Johannes Alionus, Roffinetus rex, bartholomeus tamarellus, Henricus reverditus, Godinus faletus, Guillelmotus rubeus, Jacobus carençanus, Laurencius de sancto Stephano, Nicholinus alionus, Thomas crespinus, Johanotus layolius, Guillelmus de açano, Roffinus mulacius, Jacobus valmanaria, loysius correçarius, Johannes baletus, vivandus de boçolasco, Andrea iosbertus, Asçermus de Arpeçaño, Georgius vacha, Jacobus bovetus, Guillelmus de pace, Manfredus follus, Jacobus de monteleucio, Ogerius de vayo, Andreta de porta, Girardus de montrexono, loysius de antegnano, Robertinus de antegnano, Rofflinus de basegnana, Jacobus alionus, Guillelmus de plana, Ubertetus de platea, Obertinus de barbino, Roffinus foacetus, Secundus filius cerruti, Franciscus pedagerius, Vivaudus pintor, Abelloneus malabayla, dominus Ricardus de gorçano, henricus prevengus, Jacobus oxellinus, Bonus Johanus Abelloneus, Anthonius ferrerius, leo silvanus, Benedictus morralia, Gorçanus asinarius, Alexander asinarius, Petrus barberius, Jacobus afaytator, Petrus de archu, Guillelmus çabotus, Oddoardus layolius, Antonius rotarius, Johannes rotarius, Rubeus bertandus, Franciscus çoaterius, Oddo gorçanus, bastardus baberius, Roffinus de fina, bertramus caço, Testa de solario, Andreta de solario ancianus, Rolfinus de comentina, Obertus troya, Alleramus layolius, Dominus berardus de solario, Martinus Alferius, dominus fredericus alferius, berthola tonditor, vivaudus fornarius, Raynerius aliachus,

Carruotus carrutus, xandrinus malbechus, Mignanus de mignanis, Maynfredus, de giroldo, Guillelmus rasparellus, petrus laurencius, Guillelmus fornarius, Stephaninus faletus, Robertus caudera, Guillelmus maritanus, ugo vilanotus, Anthonius pollastra, Guillelmus baruschus, Oddinus de curia, façonus caresonius, Johannes de burbure, Raimundus bayuerius, Simon faber henricus de montariorio, fredelicus de gorçano, bonefacius de montariorio, Jacobus de valloria, henricus troya, Gilius de votis, Andreas rastellus, leo faletus, bartholomeus Ricius, Obertus carençanus, Andreas de capitemontis, Arondella grometus, bartholomeus goslinus, Guillelmus durandus, Marchetus iosbertus, bartholomeus ferrerius, Jacobus gallea, Ogerius pedagerius, laurencius tabulerius, Anthonius caço, Dominus Guillelmus caço, Florius pelleta, Martinus mignanus, Manfredus sbarratus, Oddoninus Asinarius, petrinus cacayne filius francisci Jacobus carencanus, Guillotus rubeus, Jacobus luçotus, Jacobus bellonus, franciscus de vallefenaria, Henricus carencanus, Anthonius bulla, Georgius ypolitus, Merlinus mignanus, Petrus beccus, barrera asinarius, leo de alfiano, Jacobus magisterbonus, Anthonius neveotus, Gualeta carençanus, Rubeus scaça, ubertus de plano, Petrus de pado notarius, facinus grena, Jacobus conçia, Guillelmus grasverdus, Georgius palidus, Guillelmus de burbure, Thomas de sancto Juliano, Facius nanus, Thomas gallus, Ardiçio straçatus, petrus guercius, Petrinus grasverdus, Obertonus asinarius, Jacobus de villa pintor, Guillelmus de bruno, Jacobus de montemorerio, Josbertinus iosbertus, Alcherinus de curia, Marchetus iosbertus, Macharius murator, Manfredus de vayo, Albertinus de monbonino, Roffinus de pernice, Thomas de montrexono, Georgius de canonica, Oddoardus pelleta, uricus barberius, Guillelmus vellerutus, Raxoninus asinarius, loysius turellus, Rollandinus asinarius, lombardus asinarius, facinus falacorre, Facinus de ponte, Jacobus granaterius, Johannes de roreto, Jacobus trescha, Obertus morencengus, Franciscus rastellus, Marrochus, de marrochis, Johannes de moriena, Jacobus maçaporrus, Rafael pintor, Maynfredus goslinus, Petrus moycius, Robertus pauper, Raymundus bordinus, Maylanus vialengus, Çivanus tabernarius, Galvagnus bovetus, Robinus de cathena. Et de predictis preceperunt michi Alberto roberto notario infrascripto fieri publicum instrumentum unum et plura eiusdem tenoris.

Item eodem anno et indicione mense et die et loco et presencia et testimonio testium prescriptorum ad hoc specialiter vocatorum predicti potestas Capitaneus et credendarii omnes et singuli nominati eorum nominibus propriis et nomine et vice omnium et singulorum dicti comunis et universitatis Astensis coadiutorum et sequacium eorumdem qui presentem actum ratificaverint infra tempus per infrascriptos dominos costituendum omnes et singuli in concordia existentes exceptis tribus vel circa prout melius et sanius intelligi potest et fieri per presens publicum instrumentum dederunt concesserunt et atribuerunt illustribus viris et magnificis dominis Amedeo comiti sabaudie et phylipo de sabaudia Achaye principi licet absentibus et michi notario subscripto ut persone publice recipienti vice et nomine eorundem auctoritatem plenariam et bayliam et potestatem generalem ac liberum arbitrium faciendi tractandi procurandi complendi et perficiendi pacem et concordiam de omnibus et singulis discordiis guerris inimiciciis controversiis questionibus et rancuris vertentibus seu que verti videntur inter comune et universitatem civitatis astensis et singulares personas coadiutores et sequaces eorundem ex una parte et universitatem forensitorum dicte civitatis et singulares personas coadiutores et sequaces dictorum forensitorum ex altera ad tranquillum et pacificum statum tractandi et procurandi ac eciam perficiendi et complendi inter dictas partes prout de ipsorum processerit voluntate. Compromittentes se se nominibus et nomine et vice dicti comunis et universitatis ac singularium personarum civitatis eiusdem coadiutorum et sequacium eorundem et plenum compromissum facientes in prefatos dominos comitem et principem tamqnam in arbitros et arbitratores de omnibus guerris controversiis inimiciciis questionibus et rancuris vertentibus inter partes predictas prout superius est expressum quacumque occasione vel causa volentes et concedentes quod dicti arbitri et abitratores habeant plenariam et generalem bayliam ac liberum arbitrium super omnibus supradictis et omnibus et singulis descendentibus et demergentibus de predictis dicendi, diffiniendi, pronunciandi declarandi pacem et concordiam et tranquillitatem faciendi semel et pluries ad eorum liberam voluntatem cauciones et securitates quascumque a dictis partibus et personis singularibus dictarum parcium capiendi petendi et exigendi adhibendi quoque et interponendi remedia et cautelas que et quas ad efficaciam predictorum (videbitur) expedire et prout de eorum processerit voluntate penas quoque multas et precepta apponendi addiciendi, faciendi et exigendi ac levandi dicto comuni universitati et a dicto comuni et universitate et singularibus personis ipsius civitatis prout de ipsorum libito et voluntate (fuerit?) servato vel non servato in

predictis ordine juris et omnium solempnitate et judiciorum strepitu per pactum espressum remissis, lite contestata vel non contestata, citatis vel non citatis partibus una citata altera non citata, presentibus partibus vel absentibus, una presente et altera absente prout eis expedire videbitur ut est dictum. Promittentes solempniter dicti potestas capitaneus et omnes credendarii suprascripti michi notario infrascripto ut persone publice stipulanti et recipienti vice et nomine dictorum dominorum comitis et principis ac predictorum forensitorum universitatis et singularium personarum eorundem et omnium et singulorum quorum interest vel interesse posset ratum firmum atque gratum perpetuo quidquid per predictos dominos arbitros seu arbitratores in predictis et omnibus et singulis descendentibus ex ipsis dictum, pronunciatum, declaratum, cognitum, diffinitum, actum, interpretatum, gestum et sentenciatum fuerit sub penis et remediis que dictis arbitris et arbitratoribus eorum arbitrio levare apponere et excutere videbuntur a partibus supradictis et nullo tempore contrafacere vel venire aliqua racione vel causa de jure vel de facto obligantes predicti omnes et singuli eorum propriis nominibus et quibus supra pro predictis omnibus et singulis firmiter observandis ed adimplendis michi notario recipienti nominibus quibus supra pignori obligaverunt omnia eorum bona et dicti comunis et universitatis renunciantes expresse exceptioni doli mali actioni in factum condicioni sine causa et ex iniusta causa et omni alio beneficio juri et exceptioni canonico vel civili aut eciam municipali et costitucioni et legi cuicumque scripte vel non scripte quibus mediantibus contra predicta vel aliquod predictorum facere vel venire possent sub aliquo ingenio vel colore. Voluerunt insuper et concesserunt ex certa scientia predicti potestas capitaneus et credendarii nominibus quibus supra quod dominus Ugo de Rupecula miles dicti domini domini comitis habeat plenum posse et liberum arbitrium ac bayliam omnimodam super predictis omnibus et singulis tractandi faciendi et procurandi unaa cum dicto domino principe et in absencia dicti domini comitis quidquid pro meliori videbitur prout superius continetur ipsi tamen domino comiti et domino principi diffinitiva sentencia reservata, Hoc tamen expresso quod ipsa diffinitiva sentencia declaretur et proferatur in civitate predicta usque ad festum sancti Michaelis proxime venturum vel ultrà dictum festum per XV. dies vel ante si eis videbitur elapso termino predicto predicta baylia expiret et sit cassa et nullius valoris (et) scribatur quod pronunciaverint dicti arbitri per notarium curie dicte civitatis. Cassato et irritato ex certa scientia in pleno et generali conscilio civitatis astensis eodem anno et indicione die veneris XXV. julii capitulo loquente de baylia alicui extraneo non concedendo etc. cum omnibus aliis capitulis huic baylie obviantibus et ipsis renunciando expresse. (De) quibus omnibus preceptum fuit michi notario infrascripto unum et plura fieri publica instrumenta eiusdem tenoris. Anno Indicione quibus supra et die sexto mensis presentis augusti in dicta civitate astensi in domo de scarampis in presencia et testimonio domini Guillelmi provane juris periti, bertini de septimis, Raymondini faleti et marimani de camilla testium ad hoc specialiter vocatorum, Vir magnificus et illustris Dominus phylippus de sabaudia princeps memoratus et vir nobilis Hugo de rupecula miles illustris domini comitis antedicti ex auctoritate et baylia eis concessa per generale conscilium dicte civitatis que quidem auctoritas supra in precedentibus describitur seriatim nominaverunt elegerunt constituerunt creaverunt et ordinaverunt sequentes formam ipsius auctoritatis et baylie Roçinum boçium civem astensem presentem et recipientem in sindicum et procuratorem ac nuncium specialem dicte universitatis comunis et singularum personarum civitatis astensis ad faciendum prosequendum gerendum et complendum omnia et singula que superius exprimuntur juxta potestatem et bayliam in sindico constituendo datam et concessam, Qui sindicus et procurator ut premittitur constitutus et nominatus sindicario et procuratorio nomine dicti comunis et universitatis ac singularum personarum civitatis eiusdem lecto sibi et in eius presencia ac expoxito seriatim tenore baylie et auctoritatis concesse et attribute dictis dominis illustribus comiti sabaudie et phylippo de sabaudia principi Achaye et compromissi celebrati in dominos memoratos per generale conscilium ipsius civitatis astensis et toto tenore instrumenti predicti ex certa scientia instrumentum predictum et omnia et singula in eodem instrumento contenta utpote bene recteque gesta laudavit confirmavit ratificavit et approbavit nec non iterum et de novo sindicus et procurator ipse nomine et vice dicti comunis et universitatis ac singularum personarum dicte civitatis dedit et concessit dictis dominis comiti et principi liberam et generalem auctoritatem et bayliam ac liberum arbitrium dictam pacem et concordiam pertractandi procurandi et faciendi ac omnia et singula gerendi et finiendi que eis concessa sunt per formam instrumenti predicti faciendo eciam simili modo plenum compromissum et validum in predictos dominos

eo modo et forma quo factum est per dictum conscilium generale repetis (sic) et reformatis omnibus capitulis et solempnitatibus et obligacionibus in dicto instrumento contentis. Et insuper idem sindicus in animas dictorum potestatis Capitanei et credendariorum dicte civitatis juravit ad sancta dei evangelia corporaliter tacta omnia et singula attendere, observare et adimplere quecumque per dictos arbitros in concordia cognita dicta declarata pronunciata diffinita aut expressa fuerint et non contraventurum ullo modo ullo tempore aliqua racione vel causa, Et habeat locum dicta ratificacio et concessio tam super facto baylie date dominis comiti et principi memoratis (quam) super baylia data domino ugoni de Rupecula militi supradicti, de quibus omnibus et singulis preceptum michi notario infrascripto fieri publicum instrumentum unum et plura eiusdem tenoris. Et Ego Johannes de grixano notarius palatinus predictum instrumentum sive predicta instrumenta abreviatum et abreviata per albertinum Robertum notarium precepto et voluntate dicti Arbertini sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1040. *Amadeus, Sabaudiae comes, arbiter statuit, stipendium, quod jam a municipio astensi Philippo sabaudo, Achaiae principi, ob lata quotannis auxilia persolvitur,* 3000 *astensium librarum augendum esse.* 1309. 31 octobris.

Anno dominice nativitatis Millesimo CCCVIIIJ° Indicione VII, Die veneris ultimo mensis octubris, In civitate astensi in domo fratrum minorum, Presentibus domino Ebalo de Augusta milite, domino Hugone de Rupicula milite domino berglone Rivoyra milite, domino Anthonio de bargiis iuris perito et Guidone de saxello ad infrascripta vocatis testibus et rogatis, per hoc presens publicum instrumentum cunctis appareat evidenter quod illustris vir dominus Amedeus comes sabaudie ex auctoritate baylivia et potestate sibi super hoc per comune astensis civitatis atributis prout constat per publicum instrumentum compositum .... ipsis iuribus consideratis et omnibus aliis iuribus et modis quibus melius potuit, Consideratis serviciis et auxiliis factis per magnificum virum dominum Phelipum de Sabaudia principem Achaye Civitati iamdicte et cura diligenti quam habuit circa ipsius civitatis et cives conservacionem felicem, habito super infrascriptis tractatu et colloquio cum potestate, Capitaneo Rectoribus et sapientibus ipsius civitatis ipsisque sapientibus consencientibus volens nomine et vice Comunis predicti remunerationem aliquam ex auctoritatibus sibi concessis facere predicto domino Philipo de predictis serviciis predicto Comuni factis et laboribus per ipsum pro ipso Comuni substentis, Dixit et arbitratus fuit voluit precepit statuit atque ordinavit providendo dicto domino Philipo de here Comunis astensis pro predictis et eorum occasione quod dictus dominus phelipus habeat et habere debeat dum vixerit seu in humanis dum taxat fuerit a comuni astensi et de here ipsius comunis ultra alia que ab ipso Comuni habere debet libras tria milia astensium minutorum annis singulis eisdem terminis penis obligationibus et cautelis quibus inter ipsum dominum Philipum seu alium pro ipso ex una parte et dictum Comune astense seu alios pro ipso Comuni conventum et ordinatum est ipsum dominum Philiphum habere debere quatuor milia et quingentas libras Astensium quas ab ipso ex una parte et dictum Comune astense seu alios pro ipso Comuni conventum et supradictis michi infrascripto notario iubsum est per ipsos dominos Comitem et principem fieri publicum instrumentum.

Et ego urietus Centor de Ripolis publicus imperiali auctoritate notarius hanc cartam fieri vocatus et rogatus scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1041. *Amadeus, Sabaudiae comes, ac Philippus sabaudus, Achaiae princeps, de astensis municipii cum extorribus discordiis arbitri judicium ferunt* an. 1309. 18 decembris, *quod Rubeus de Maoneriis, Philippi sabaudi procurator atque astensis municipii ditionisque tutor, publici juris facit* an. 1310. 19 martii.

Anno domini millesimo tricentesimo vicessimo secundo Indictione quinta die mercurij quinta mensis septembris. Actum Ast in domo machalufforum in qua stat dominus Johannes de Vedano Vicarius Regius Civitatis Astensis. Testes interfuerunt Ruffinus de perdice notarius, et thosanus mignanus de Solario Vocati et Rogati. Quorum presencia dominus Gambarinus de gambarinis Iudex Iusticie comunis Astensis a parte publica precepit michi Aymerico de Gorzano notario publico infrascripto quatenus ad postulationem Uberti Morandj procuratoris et procuratorio nomine Marcheti graxelle

infrascriptum instrumentum auctenticarem et in publicam formam redigerem quod tantam vim et robur obtineat quantam obtinet principale, Tenor cuius talis est. Anno domini millesimo tricentesimo decimo, Indictione octava die decimanona marcij in platea Ville monalis, In presencia et testimonio Morixeti .... loysii gardini, ardicionis gardini, oddonis de ferrariis et Rodulfi de ferrariis testium ad hoc specialiter vocatorum, Tenore huius publici instrumenti cunctis appareat evidenter, Quod accedens rubeus de Maoneriis notarius nuncius et procurator Illustris Viri dominj philippi de Sabaudia principis Achaye conservationis (conservatoris?) pacifici et tranquili status Civitatis Astensis et districtus nec non executoris sentencie arbitralis prolate super pace novissime celebrata inter Astenses ad locum et Villam monalis convocatis et congregatis ad peticionem dicti procuratoris in platea dicte Ville monalis Ubi consuerunt consiliarij et homines dicte Ville congregari comuniter consulibus sive locum potestatis tunc existentis dicte Ville et vices eius gerentibus nomine potestatis, consciliariis et capitibus domorum et aliis omnibus hominibus ipsius Ville nomine et vice comunis et Universsitatis eiusdem Ville et eorum propriis nominibus et ibi existentibus et presentibus satis pluribus trium parcium nominibus quibus supra, Quorum conscilium consciliariorum et capitum domorum nomina sunt hec, In partem et pro parte ipsorum hominum, Primo Guillelmus brunellus, Maylanus de morando consules, Jacobus de nigra, Guillelmus trappinus, Obertus archator, Baçanus, Niger trapinus, petrus de motis, petrus gagnonus. Anthonius gagnonus, Henricus gagnonus, Giuglora de plocio, bertola de Odatio, Xandronus de vulpilio, Jacobus de plocio, Guillelmus baverdus, Obertus salvetus, Jacobus gagnolius, Mamfredus luppus, Henricus ansaldus, Nicollinus martinus, Mamfredus malvençutus, Rodulfus malvençutus, Jacobus brayditus, Vercellus Vyare, Obertus Viare, Maylanus de moris, Petrus ganatius, Petrus maffonus. Philipponus de villeta procurator et nuncius ipse nomine procuratorio dicte conservationis exequendam dictam sentenciam arbitralem divulgavit et patefecit et declaravit ipsam sentenciam arbitralem cuius tenor inferius continetur Consulibus sive locum et vices potestatis tenentibus et gerentibus et capitibus domorum et hominibus dicte Ville predictis debita solempnitate convocatis et coadunatis nominibus quibus supra in eorum presentia ut dictum est nomine et vice eorundem et tocius Universsitatis monalis ac personarum predicte ville, Qua quidem divulgatione et declaratione ut premititur facta per dictum procuratorem nomine predicto de cuius procura et sufficienti mandato ad supra et infra scripta peragenda complenda et exequenda sufficienter constat per publicum instrumentum factum manu Sysmundi de Amalibus notarii eodem anno die vigesima quarta mensis marcij, Idem procurator et procuratorio nomine dicti domini et conservatoris precepit et iniunxit predictis consulibus sive locum et vices potestatis gerentibus et hominibus predictis nomine et vice eorumdem comunis et Universitatis et singularum personarum dicti loci monalis sentenciam ipsam arbitralem in eorum presencia declaratam seriatim attendere debere et servare in singulis capitulis ipsius sentencie et in nullo debeat (*sic*) contraire vel facere sub pena et penis que et quas continet compromissum factum in magnificos viros dominos Comitem Sabaudie et principem eorumdem inter Astenses et arbitralis sentencia subsecuta et sub illis penis quas idem conservator vellet aut posset excutere vel levare de iure a dicta Universsitate et singularibus personis eiusdem contrahentibus (contravenientibus?) ipsi sentencie. Volens insuper atque mandans idem procurator et procuratorio nomine quo supra, quod dominus franceschinus gardinus filius domini Guillelmi gardini nomine dicti domini Guillelmi, cagna gardinus suo nomine et fratrum, Et insuper eorum nominibus et nomine et vice aliorum dominorum et consortum dicti castri et loci monalis singulorum pro partibus suis et eorum contingentibus ex nunc sint et esse debeant in pacifica possessione et quasi possessione iurium ractionum dominiorum dictorum possessionum et Rerum omnium eisdem dominis singulis pro partibus suis per ipsam sentenciam et atributarum et adiudicatorum et adiudicatarum seu contentorum et contentarum in ipsa sentencia iusta tenorem et formam ipsius sentencie. Inducendo predictos dominos eorum nominibus et predictis singulos pro partibus suis modo et forma debitis plene et solempniter in possessionem corporalem et quasi possessionem dictorum iurium ractionum drictuum possessionum et rerum omnium eis adiudicatarum et adiudicatorum per ipsam sentenciam et modo et forma contentis in ipsa et prout et quatenus continetur ibidem, de quibus omnibus tam dictus procurator quam dicti domini eorum nominibus et predictis preceperunt michi notario infrascripto facere publica instrumenta ad quorum omnium peticionem et mandatum factum est per notarium infrascriptum de predictis hoc presens publicum. Tenor autem dicte sentencie arbitralis de qua supra fit mentio talis est. In nomine domini amen. Anno nativitatis eiusdem millesimo trecentesimo

nono indictione septima die decimoctava mensis decembris, In civitate Astensi in domo scarampporum in qua moratur dominus Phylippus princeps achaye, presentibus venerabilibus in Christo viris dominis T. dei gratia Episcopo Taurinensi henrico abbate secuxie, bernardo preceptore sancti Anthonij de riversso, domino elbano de augusta, domino Guillelmo de montebello militibus, domino Anthonio de bargis, domino Guillelmo provana, domino ottone de melioreto et domino Johanne de ferrariis iuris peritis, ad infrascripta vocatis testibus et rogatis. Per hoc presens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter, Quod Illustri et Magnifici viri domini Amedeus Comes Sabaudie et Philippus de Sabaudia princeps Achaye arbitri et arbitratores et amicabiles compositores electi per petrum bochonum sindicum et procuratorem comunis et universsitatis civitatis Astensis ex una parte, de cuius sindicatu et procura (sunt) publica instrumenta composita manu sismundi notarii et Urieti çentoris notarii et aliorum quamplurium notariorum hoc eodem anno mensse die etc. et per dominum francum gutuarium de castello (civem) Astensem sindicum . . . . . . comunis et universsitatis que dici consuevit pars extrinseca de Ast et singularum personarum ipsius partis coadiutorum confinatorum, amicorum et valitorum ipsius partis, ex altera, de quibus (sindicatu et procu)ra (constat) per publica instrumenta, hoc eodem anno mense et die manibus sismundi et dicti urieti nec non plurium aliorum notariorum, Et prout de compromisso proinde facto in (dictos comitem et principem constat per) (pu)blica instrumenta facta eodem anno per sismundum et alios quamplures notarios ex auctoritate arbitraria et etiam autoritatibus potestatibus et bayliis ipsi Comiti et prin(cipi datis per dictos sind)icos et procuratores et in prenominatis instrumentis plenius declaratur, nec non et concessis per generalem conscilium iam dicte Civitatis prout de ipsa concessione constat per (instrumenta publica) hoc eodem anno mense die etc. manibus Sismundi de canalibus, et quamplurium aliorum notariorum super dicendis ordinandis declarandis et statuendis arbitrandis et laudandis on . . . . ipsis dominis dicenda videbuntur super pace et occasione pacis Astensis, Et specialiter super hominibus et occasione hominum ablatorum per comune astense quampluribus civibus dicte civitatis temp(ore guerre de) qua umquam pax facta exstitit, et quampluribus coadiutoribus et amicis et valitoribus dicte partis extrinsece superius nominate, cupientes ipsam pacem cum claritate lucere et equitate et instanciam (*sic sed legendum* justicia) caudere nec non in ipsas partes omnem altergandi materiam subrogare, laudaverunt, dixerunt arbitrati fuerunt, preceperunt, mandaverunt, statuerunt, et ordinaverunt, hiis modis bayliis, auctoritatibus potestatibus et iuribus quibus melius potuerunt concorditer et una sentencia, Quod homines et focha hominum Castrorum et villarum infrascriptorum et infrascriptarum Civium Civitatis Astensis et coadiutorum et factorum ipsorum, qui homines capti et ablati esse dicuntur ipsis Civibus et coadiutoribus ipsorum omnes et singuli perveniant in Comune Astense et sint et esse debeant ipsius comunis sub modis et condictionibus infrascriptis, Et ipsis modis et conditionibus adimpletis ut infra sint. Namque dicti homines omnes et singuli dicti comunis in eo et quantum ad hoc tantum quod ipsum comune habeat in eis merum et mixtum et merum imperium et iurisdictionem, Item pacem et guerram exercitus et cavalcatas, et predicta tantum modo ipsum comune habeat in predictis hominibus sub tali condictione et modo, si usque ad unum annum proximum incipientem a festo nativitatis domini proxime venturo et infra dictum terminum, ipsi homines silicet capita domorum solverint integraliter dictis dominis scilicet quilibet colibet (*sic*) caput domus domino suo vel alius pro ipso infra dictum terminum in peccunia et de peccunia numerata pro quolibet focho sive capite domus, sive ibi sit masculus sive non libras viginti quinque Astensis bone monete, talis monete Astensis qualis fuit illa que data et soluta fuit Alferiis pro eorum hominibus montis berssarij, qui ab eis empti et aquisiti fuerunt per dictum comune vel per alios pro ipso comuni, Ita quod fiant ipse solutiones de equivalenti moneta ipsius monete que tunc soluta fuit pro ipsis hominibus, Quod quidem precium ipsi domini Comes et princeps ad dictam quantitatem vigintiquinque librarum ut supra possuerunt tam considerato precio congruo pro predictis remanendis dicto comuni quam eo considerato quod ipsi homines redditus ipsorum denariorum temporibus retroactis sibi retinuerunt de quibus retentis dicti domini Comes et princeps dixerunt et arbitrati fuerunt ipsos homines esse quietos et absolutos solvendo precium supradictum dominis supradictis ut supradictum et ordinatum est, Dicentes arbitrantes supra quod in eo casu in quo predicto termino seu infra predictum terminum non fierent solutiones iam dicti precij prout supradictum est, predicti homines et singuli remaneant ipso iure et ipso facto remansisse intelligantur eorum dominis supradictis et eorum sint pleno iure tam in possessione et quasi quam in proprietate et sicut erant tempore illo quod (quo)

illi de castello et eorum pars exiverunt de Ast vel inde deiecti fuerunt. Item dixerunt et arbitrati fuerunt et ordinaverunt ut supra, quod ipsa Castra loca res et bona et iura fictus dricta, debiture, aquatica, venationes, piscationes, pedagia, successiones, fodra, rossias, carregias, decime, avocatie, Et generaliter omnia bona et iura alia omnia et singula remaneant et sint dictorum dominorum omnium et singulorum in ipsis castris et locis et hominibus ipsorum castrorum et locorum et finibus et territoriis et poderiis eorumdem et quibuscumque aliis propter quod (preterquam) superius expectatis (exceptatis) et denotatis sicut ea habebant et possidebant seu quasi possidebant, in ipsis villis Castris locis et hominibus et Rebus . . . . quibuscumque aliis in ipsis poderiis tempore deiectionis predicte, Ita et tali modo quod in predictis omnibus et singulis et quibuscumque aliis preter (?) quam in superius concessis dicto Comuni et dictis hominibus . . . . tis ut supra ipsi domini Restituti sint et esse intelligantur ex nunc ipso iure et ipso facto auctoritate presentis pronunciationis et ordinationis et sint ex nunc in pacifica possessione et quasi possessione (predic)torum, tali modo quod omnes conventiones pacta instrumenta capitula vel ordinamenta quoquomodo facta et per quoscumque quibuscumque hominibus vel aliis que predictis essent contraria vel alicui predictorum ex nunc sint cassa et irrita et nullius valoris, Et pro infectis habeantur ipsas conventiones pacta et instrumenta capitula vel ordinamenta reformationes iuramenta promissiones, societates et generaliter omnia et singula predictis obviantia vel alicui predictorum ex autoritate bayliis potestatibus eisdem dominis comiti et principi concessis et eo alio iure et modo quibus melius potuerunt, cassantes ex tunc irritantes et anullantes. Item dixerunt et arbitrati fuerunt et ordinaverunt ut supra dicti domini Comes et princeps, quod ad hoc ut fienda solvenda iam dictis dominis ex forma presentis pronunciationis et ordinationis seu iuxta istam formam per predictos homines et prosequantur seu prestentur eisdem, quod ipsi domini possint quilibet in suo casu imponere ipsis hominibus et singulis penam et bannum solidorum quinque Astensium et infra in hiis et pro hiis que in ipsis dominis facienda fuerint vel solvenda per ipsos homines et pro deffensione rerum ipsorum dominorum et ipsas penas et banna semel et pluries impositas exigere et exigendi habeant auctoritatem iurisdictionem et potestatem tociens quociens imponentur et comittentur. Item dixerunt et arbitrati fuerunt et ordinaverunt ut supra quod dicti homines compelli non possint per comune Astense aliquo compulsationis modo ad solvendum precium supradictum. Item dixerunt arbitrati fuerunt et ordinaverunt ut supra quod si comune Astense dare voluerit seu dederit auxilium dictis hominibus ad solvendum dictum precium quod pro illo auxilio faciendo vel dando dicti domini compelli non possint per modum talie vel alio modo ad contribuendum vel solvendum aliquid in predicto auxilio vel ipsius occasione. Item dixerunt arbitrati fuerunt et ordinaverunt ut supra quod pendente termino supradicto ordinato pro solutione ut supra facienda possessio et quasi possessio iam dictorum hominum et iurium que debent pervenire in dictum comune modis et conditionibus infrascriptis adinpletis sint in sequestrum penes ipsos dominos Comitem et principem, Ita quod ipsis modis et condictionibus adimpletis iam dicta possessio perveniat in iam dictos dominos ipsorum hominum ipso facto et ipso iure. Item dixerunt et arbitrati fuerunt et ordinaverunt ut supra quod sui predictorum hominum ractione iniuriarum illatarum ipsis dominis ipsos homines inquietare vel molestare non possint nec debeant vel durius aut sevius pertractare et predicta dixerunt arbitrati fuerunt et ordinaverunt ut iam dicti domini Comes et princeps hiis modis et iuribus quibus melius potuerunt per ipsas partes et singulares personas iam dictarum parcium prout unaqueque presens ordinatio tamgere videbitur attendi et observari debere et non contra fieri vel dici vel veniri sub pena in compromisso adiecta et sub aliis penis adiectis et ordinatis in pronunciatione generali pacis Astensis, Hoc salvo et acto expressum et ex certa scientia per predictos dominos comitem, et Principem in principio in medio et in fine presentis pronunciationis et ordinationis, quod ipsi domini Comes et princeps dicunt arbitrantur et ordinant dixerunt et arbitrati fuerunt et ordinaverunt ut supra, salvo iure Ecclesie Astensis in cuius preiudicium (nichi)l dicunt vel dicere intendunt et si dictum reperiretur pro non dicto haberi volunt nisi in quantum eorum dictum esset placibile episcopo Astensi vel per ipsum aprobaretur, Castra autem ville et loca et . . . . orum villarum et locorum et homines atque castra villas loca et ipsorum Castrorum villarum homines suprascripta existendi (estendi) volunt sunt hec, Videlicet Castrum et villam et homines aglani, castrinovi de calcea, Muasche, roche de Açano, Nevearum, Corsembrandi, Corseoni, Corcavagni, Septimarum et Monalis. Item volentes presentem infrascriptam pronunciationem et declarationem et ordinationem addere pronunciationibus et ordinationibus aliis per

ipsos dominos Comitem et Principem factis vel ordinatis super iam dicta pace et occasione ipsius pacis, dixerunt laudaverunt preceperunt statuerunt et ordinaverunt quod aliqua persona non possit renuere vel dicere se non teneri facere vel adimplere per ipsos aliquo modo dicta vel ordinata quia persona ipsa non compromiserit vel compromissum in ipsos dominos singulariter fecerit, hoc dicere vel opponere non posse, et si dixerit vel opposuerit, dixerunt et ordinaverunt ut supra eidem fore omnem audientiam denegandam ipsas pronunciationes et ordinationes ad singulares personas proinde estendi et trahi dicens, dicentes statuentes laudantes et arbitrantes ac si ipse persone expresse specialiter se compromississent in ipsos dominos Comitem et principem vel predicta ordinandi eisdem plenissimam potestatem dedissent. Et Ego Robaudonus mulatius notarius palatinus predictum instrumentum abreviatum per anthonium gonterium notarium et de eius protocollo extraxi et iussu ipsius sic scripsi. Ego Anthonius gonterius notarius palatinus predictum instrumentum abreviavi ut supra et dictus robaldus mulatius notarius predictum instrumentum de voluntate mea de protocollo meo extraxit et voluntate mei scripsit et in publicam formam redegit et ideo ad cautelam signum meum apossui et me subscripsi. Tenor alterius instrumenti talis est, etc. Et Ego Aymericus de gorçano notarius palatinus quia predictis Vocatus et Rogatus interfui de precepto dicti iudicis ad postulationem dicti Uberti procuratoris et procuratorio nomine dicti Marcheti graxelle presentem instrumentum vidi legi et exemplavi et in publicam formam redegi nichil addito vel minuto preter forte punctum vel literam que intellectum vel significationem non mutant et sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1042. *Literae procuratoriae, quibus facultas facta est astensis municipii legatis Henricum imperatorem eiusque in Langobardia vicarium Amadeum, Sabaudiae comitem, adeundi atque pecuniam pro contrahendis militibus suppeditandi.* 1311. 28 januarii.

Anno domini millesimo trecentesimo undecimo Indicione nona die jovis vigesimo octavo mensis januarii. Actum Ast in domo machalufforum qua moratur dominus thomaxinus de hençola milex vicarius in civitate astensi pro serenissimo domino henrico dei gratia romanorum rege et semper augusto, testes interfuerunt dominus girardus de rochis de florencia judex et pagnonus bochonus nuncius et preco dicti comunis astensis. Quorum presencia dictus dominus vicarius voluntate conscilio et consensu infrascriptorum sapientum et ipsi sapientes cum auctoritate et decreto ipsius domini vicarii nomine et vice dicti comunis astensis auctoritate baylie eis concesse a conscilio generali dicte civitatis celebrato hoc eodem anno et die et presentibus testibus dicto pagnono et françisco morando notario, in quo quidem conscilio erant due partes dictorum consciliariorum sive credendariorum dicti comunis super voltas de dom ubi conscilia cellebrantur per campanam et nuncium more solito pro bono et utilitate ipsius comunis fecerunt constituerunt et ordinaverunt dominum Amaynum de solario presentem et dominum guillelmum ysnardum de castello absentem eorum et dicti comunis certos nuncios, sindicos, actores et procuratores generales et quidquid melius esse possunt de jure, ad comparendum et se se presentandum nomine dicti comunis et pro ipso comuni coram excellentissimo domino rege predicto et domino comite sabaudie eius vicario in lombardia occasione vicariatus ipsius domini comitis et ad promitendum pro dicto comuni occasione stipendii militum et peditum ipsius domini vicarii et salarii ipsius et paciscendum requirendum et faciendum illud quod necesse fuerit in predictis et ad ipsum comune et res et bona ipsius comunis obligandum in quocumque contractu et genere obligacionis tam pro salario ipsius domini vicarii quam pro stipendiis militum et peditum ipsius pro anno presenti proxime futuro et ad omnia alia et singula faciendum promitendum et obligandum que necessaria fuerint in predictis et circa predicta seu aliquod predictorum. Insuper ad promitendum et promissiones et obligaciones faciendum pro dicto comuni et nomine ipsius comunis dicto domino comiti sabaudie pro uno debito et occasione unius debiti librarum decem milium quod debitum dictum comune solvere tenetur videlicet ipsi domino comiti libras quatuor milia et dominis bonohomini asinario et Jacobo malabayle libras VI.ᵐ astensium de quibus idem dominus comes pro dicto comuni est versus ipsos obligatus ut dicebatur et inde sunt publica instrumenta et demum generaliter ad faciendum, promitendum, obligandum et iurandum in animabus ipsorum et cuiuslibet eorum omne id et totum illud quod in predictis et circa predicta seu aliquo predictorum vel pertinentibus ad ea seu ad aliquod predictorum

fuerit oportunum et que veri et legitimi sindici et procuratores facere possunt dantes et concedentes dicti dominus vicarius et sapientes dictis sindicis et procuratoribus nomine dicti comunis liberam et generalem bayliam possibiliter et mandatum omnium predictorum et in omnibus et singulis supradictis et pertinentibus ad ea promitentes michi uberto Gambarello notario recipienti et stipulanti nomine et vice omnium et singulorum quorum interest vel intererit seu interesse posset se se nomine dicti comunis et ipsum comune ratum et firmum atque gratum perpetuo quidquid per dictos sindicos et procuratores in predictis et circa predicta seu aliquo predictorum factum promissum obligatum et juratum fuerit et nullo tempore contrafacere vel venire de jure vel de facto sub ypothecha et obligacione omnium bonorum dicti comunis que bona michi jamdicto notario recipienti nomine quo supra pignori obligaverunt, Renunciando exceptioni doli et infactum condicioni et exceptioni sine causa et ex iniusta causa et omni alii exceptioni et juri et inde michi notario preceperunt fieri unum instrumentum et plura, nomina autem dictorum sapientum sunt hec; dominus Robertus bertaldus, dominus Raymundus faletus, benedictus pelleta, Aleramus layolius, benete de solario, thomas mignanus, henricus de solario, vivaldus palidus, fulchus asinarius, ubertus rex, Jacobus malabayla, Raymondinus garretus, petrinus de ayraçio, leo vegletus, thomas cassenus, leo faletus, Guillelmus gutuerius de castello, Conradus scarampus, Galvagninus rotarius, Georgius alionus, phylippus de viallo, Conradus boçius, Maynfredus de castagnolis, polinus de troya, Rollandinus Alferius, françiscus vacha, Guillelmus de vayo, Guillelmus rasparellus, Jacobus morandus, Jacobus malbechus, ubertus de alba, Andreas machaluffus, Rollandinus ferrarius, Johannes de platea, guillelmus spata, persavallus barletus, Fredericus de gorçano, naçarius laurencius, Guillelmus maritanus, Robinus de sulberico, Guillelmus de caçaluppa, Rollandinus guarleta, Jalneus de poncio, Jacobus medalia, Jacobus garimondo.

Ego ubertus Gambairellus notarius palatinus huic interfui et sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1043. *Pacta Philippi sabaudi, Achaiae principis, cum gente de Castello astensi.* 1311. 8 aprilis.

In nomine sancte et individue trinitatis patris et filii et spiritus sancti Amen. Anno domini millesimo Trecentessimo undecimo Indictione nona die jovis octavo mensis aprilis. In civitate taurini in domo beati dalmacii, In presencia et testimonio dominorum Guillelmi de chignino Iudicis generalis terre pedemontis francisci burgiensis civis taurini juris peritorum nec non Mutii asinarii civis astensis testium ad hec specialiter vocatorum. Inferius continentur pacta et conventiones inita et inite ac firmata et firmate inter nobilem virum dominum Guillelmum dominum montisbelli militem procuratorem et procuratorio nomine magnifici viri domini philipi de sabaudia principis achaie de cuius procuratione et sufficienti mandato plene et sufficienter constat per instrumentum publicum inde factum manu mei subscripti notarii hoc eodem anno et indictione die vicessimonono mensis marcii de consilio videlicet domini fratris bernardi preceptoris domus beati antonii de Rivoinverso domini Guillelmi provane, Chaberti de lucerna et Jacobini de scalengiis ex una parte, Et Guillelmum isnardi de castello de Ast suo nomine proprio et nomine procuratorio domini Guillelmi turqui de castello, domini Jacobi gutuerii, francesquini et Guillelmi gutuerii, Robertini gutuerii, frederici filii domini Jacobi gutuerii, Marcheti gutuerii, Thome gutuerii, secundini gutuerii, valete gutuerii et nicholini gutuerii omnium de castello de Ast quorum est procurator, de cuius procuratione et sufficienti mandato plene constat per instrumenta publica inde facta manu bertoloti de primelio notarii anno eodem et indictione die quinto mensis aprilis et nomine et vice omnium et singulorum de hospicio illorum de castello de Ast promitens se curaturum et facturum quod predicti de castello infrascriptas conventiones et pacta rata grata et firma habebunt confirmabunt et approbabunt ac fidelitatem et juramentum eidem domino principi vel eius procuratori facient cum solemnitatibus oportunis ex altera parte. Primo quidem conventum et perpactum promissum et expressum extitit inter dictas partes nominibus quibus supra quod omnes et singuli de hospicio illorum qui dicuntur de Castello de Ast et tam suprascripti quorum est procurator idem Guillelmus isnardi quam etiam omnes alii de castello tam presentes quam futuri ex causa perpetue protectionis et deffensionis optinende a dicto domino principe et heredibus suis ac etiam causa amicicie firmande et conservande inter dictas partes efficiantur et esse debeant fideles vaxalli amici et coadiutores perpetui prefati domini principis heredumque et sucessorum suorum

descendentium legitime ex eodem per lineam masculinam et ipsis defficientibus fratrum suorum et heredum eorundem per dictam lineam dessendentium legitime prout supra hiis videlicet pactis et conventionibus que inferius continentur silicet quod predicti de castello de Ast omnes et singuli tam per se quam per heredes eorundem fidelitatem facient et juramentum fidelitatis prestabunt eidem domino principi aut eius procuratori vel notario publico nomine ipsius domini principis recipienti cum cautelis et solemnitatibus ad id oportunis. Tali siquidem modo et forma quod predicti de castello vinculo iuramenti et fidelitatis optentu de personis, castris, villis, locis et hominibus eorundem, juvabunt, deffendent et salvabunt toto eorum posse perpetuo et bona fide dictum dominum principem et eius heredes predictos contra quoscumque et contra quamcumque personam, collegium et universitatem et ubicumque locorum sicut faciunt alii vaxalli sui pedemontis et teneantur prout tenentur dicti sui vaxalli pedemontis facere exercitum et cavalcatam pro eodem domino principe et jamdictis suis heredibus citramontes, militiam quoque et cavaleriam facere teneantur juxta ipsorum facultates habito respectu ad statum et condicionem eorundem ad requisitionem dicti domini principis aut heredum vel nunciorum eorundem et omnia facere debeant et teneantur pro dicto domino principe de eorum personis castris hominibus et rebus prout dicti vaxalli pedemontis sibi tenentur et quemadmodum ipsa castra essent de suo proprio feudo promitendo idem Guillelmus isnardi procurator iamdictus suo nomine et nomine et vice predictorum de castello et per pactum est inter dictas partes conventum et expressum nominibus quibus supra quod iamdicti de castello capient in gentile feudum rectum antiquum avitum paternum et per filios et filias eorundem et per modum per quem presens negocium plenum robur obtineat firmitatis et cum solemnitatibus et cautelis ad id oportunis omnia eorundem castra, villas, loca et homines cum omnibus juribus et pertinenciis suis et cum mero et misto imperio et de ipsis sibi debitam fidelitatem prestabunt, hec locum habeant dum taxat videlicet de castris hominibus et villis in feudum ut premititur capiendis quandocumque casus evenerit quod castra predicta, homines atque villas libere possint in feudum recognoscere et capere ut dictum est absque periculo cadendi a jure dictorum castrorum pro eo forsitam quia ab alio de feudo teneantur. Quod quidem si predicta non servaverint predicti de castello ut superius est expressum adveniente silicet dicto casu castra predicta ville et homines ipso facto et ipso jure dicto domino principi aut dictis suis heredibus aplicentur et eidem cadant totaliter in comissum et nichilominus interim de ipsis castris et villis et hominibus servire et iuvare teneantur dictum dominum principem ac si essent de suo proprio feudo prout superius est expressum exceptatur de predictis castrum de cortesellis quod non teneantur recognoscere de feudo domino principi memorato, reservato et exceptato per utramque parcium in omnibus supra et infra scriptis omni jure honore fidelitate et voluntate Serenissimi domini Henrici dei gratia Romanorum Regis semper augusti ac Romani imperii. Item est et expressum inter dictas partes dictis nominibus quod quocienscumque et quandocumque milicia generalis prout infra in sequentibus dicetur imponeretur per dominum principem antedictum vel heredes suos in civitate astensi et fieret per homines ipsius civitatis prefati de castello non teneantur ad aliquam miliciam de qua supra fit mentio faciendam durante ipsa milicia generali. Item si contingeret quod inter dictum dominum principem aut alium eius nomine ex una parte et dictos de castello amicos et quoadiutores ex altera fieret jura societas sive lyga et milicia certa fieret per eosdem de castello amicos et coadiutores qui huiusmodi juram facerent sive ligam prefati de castello ad aliam miliciam faciendam de qua supra fit mentio minime teneantur durante ipsa milicia que fieret per illos de dicta jura ut dictum est. Item actum extitit et expressum inter dictas partes iamdictis nominibus quod predicti de castello curabunt et facient ac dabunt operam toto eorum posse et bona fide quod illi de hospitiis et parentelis de civitate astensi et districtu qui sunt vel fuerunt de eorum parte et amicitia tam de personis quam de rebus eorumdem fidelitatem et iuramentum facient et prestabunt dicto domino principi eo modo silicet et forma quibus tenentur predicti de castello et quod eidem servient et iuvabunt prout superius in precedentibus est expressum salvo tamen in predictis et reservato jure et honore prefati domini regis ut superius est notatum. Item actum extitit et expressum inter dictas partes nominibus quibus supra quod si contingeret quod deus advertat Romanum Imperium vacaturum ita forsitan quod idem dominus henricus serenissimus Rex esse desisteret in humanis, cui deus vitam honorem et incrementum concedere et tribuere dignetur per tempora longiora, vel quod sucessor eiusdem regnare cessaret et regere Romanum imperium in partibus ytalie, eo casu predicti de castello teneantur

tractare facere et curare efficaciter toto eorum posse tam per se quam per eorum amicos quod idem dominus princeps aut heredes iamdicti tenebunt et habebunt civitatem astensem cum castris villis et toto districtu eiusdem et cum dominio et jurisdictione, mero et misto imperio, juribus et pertinenciis ac vaxallis et fidelitatibus ipsius civitatis et quod idem princeps et sui heredes ut supra reditus omnes et singulos proventus obventiones et exitus quoscumque ipsius civitatis et ad ipsam pertinentes et spectantes quoquo modo percipient et habebunt illos reditus silicet qui soliti sunt percipi de veteri de XV, annis preteritis et elapsis. Item universa et singula banna omnium maleficiorum et dependencia ex eisdem que comitentur in ipsa civitate et districtu, Reliqua vero banna quecumque sint et que comiterentur ut supra et datas pro medietate idem dominus princeps et sui heredes percipiant, comuni astensi medietate reliqua remanente, quam medietatem provenientem dicto comuni excutere et exigere teneantur potestates et Rectores qui pro tempore fuerint pro eodem domino principe in dicta civitate sicut alia dicto domino principi spectare debencia et ipsam medietatem dicto comuni vel eius clavario facient consignare et est actum quod dicta civitas astensis seu homines ipsius civitatis et districtus teneantur facere exercitum et cavalcatam cum populo et milicia ad requisitionem domini principis predicti vel heredum ipsius citra montes et per XX, miliaria extra dictam civitatem et districtum et extra terram domini principis et XL, diebus in anno tantum et ulterius quam supra dicitur compelli non possint, et est actum et expressum quod dictus dominus princeps et heredes eius predicti occaxione guere sue faciende possint inponere miliciam in ipsa civitate et districtu pro modo et facultate ipsius civitatis et iuxta quod videbitur ipsam civitatem posse commode substinere habito respectu ad statum ipsius civitatis convocatis ad hec de sapientibus ipsius civitatis in ea quantitate quam viderit expedire. Ad quam miliciam faciendam teneatur civitas antedicta. Subsequenter actum est quod comune ipsius civitatis possit eligere tres potestates de terra domini principis de quibus tribus dominus princeps teneatur eligere et constituere unum quem malluerit in potestatem et rectorem ipsius civitatis, cuius quidem potestatis et aliorum officialium et rectorum qui per ipsum dominum principem inponentur in ipsa civitate salaria et stipendia idem dominus princeps solvere de suo proprio teneatur dum ipse dominus princeps tenebit dominium ipsius civitatis, salvo semper ut dictum est in predictis omnibus jure et honore dicti domini Regis et imperii supradicti. Item capitulare possit ipsa civitas et condere statuta et ordinamenta que tamen non derogent vel obvient supra et infrascriptis auctoritate domini principis seu potestatis eiusdem. Item quod illi de Castello presentes et futuri qui sunt vel erunt etatis XX, annorum vel ultra teneantur facere fidelitatem dicto domino principi et heredibus suis juxta prescriptam formam sive habeant patrem sive non infra mensem unum postquam de hoc fuerint requisiti per dominum principem aut per heredes vel nuntios eorundem si tamen fuerint citra montes et eo modo et forma teneantur facere alii amici predictorum de castello de quibus est facta mencio in precedentibus capitulis, reservato honore et jure domini Regis et imperii ut supra. Versavice prefatus dominus Guillelmus dominus montisbelli procuratorio nomine quo supra convenit et promisit dicto Guillelmo isnardi recipienti nomine supradicto quod idem dominus princeps propter predicta defendet predictos de castello et alios de parentelis et amicitia eorumdem qui dicto domino principi fidelitatem facient ut superius denotatur et rex *(res)* et bona eorumdem contra quamcumque personam collegium et universitatem prout tenetur deffendere vaxallos suos pedemontis exceptato domino serenissimo Rege Romanorum et sucessoribus suis et dominis de sabaudia, et presertim et specialiter predictos de Castello et alios amicos memoratos qui sibi facient fidelitatem ut supra deffendet idem dominus princeps juvabit manutenebit et salvabit firmiter et constanter contra illos de solerio et amicos eorum de Ast et de districtu qui predictos de solerio adiuvarent ad gueram faciendam contra illos de Castello vel alios amicos superius denotatos et quod idem dominus princeps et heredes eosdem de solerio et eorum amicos de quibus supra dicitur tenebit pro suis inimicis quando et quocienscumque guera erit inter predictos de solerio et de castello et quod idem dominus princeps vel heredes eius pacem treugam sive gueram recreutam non facient cum predictis de solerio et amicis predictis absque voluntate expressa predictorum de castello, ultra predicta teneatur idem dominus princeps et sui heredes si et quando habebunt dominium civitatis astensis ut superius est expressum expellere predictos de solerio et dictos eorum amicos et expulsos tenere de dicta civitate et districtu ac etiam de tota sua terra perpetuo nisi esset de voluntate ipsorum dummodo et quandocumque guera erit inter predictos de solerio et de castello, salvo

tamen in predictis omni honore et jure dicti domini Regis et imperii et omnimoda volumtate. Item quod illi de castello et de parentela et amicicia eorumdem qui vaxalli fuerint dicti domini principis vel qui terram aut homines in feudum ceperint ab eodem sicut superius extitit enaratum possint ipsam terram et feudum vendere distrahere aut aliter alienare quolibet titulo et cuicumque voluerint dum tamen huiusmodi vendicio vel alienatio non fiat inimicis domini principis de qua inimicitia constaret, facta tamen prius denunciatione eidem domino principi ante huiusmodi alienationem faciendam per spacium unius mensis ita silicet quod ille qui acquiret vel emet huiusmodi feudum aut terram feudalem eum et eam capiat et recognoscat in feudum ab eodem domino principe et de ipso feudo sibi teneatur servire et omnia facere quemadmodum venditor vel alienator ante alienationem facere tenebatur et huiusmodi emptores vel acquirentes idem dominus princeps investire et revestire teneatur juxta formam pristine investiture nullo aconzamento proinde capiendo et nichilominus vendentes vel alienantes ipsius domini principis et suorum heredum fideles semper remaneant et vaxalli, amici et quoadiutores perpetui quos eciam idem dominus princeps salvare et deffendere teneatur sicut suos fideles et vaxallos. In omnibus et singulis supradictis reservatur honor et omne jus Regie maiestatis et Romani imperii per utramque parcium predictarum nec volunt aliqua dixisse vel fecisse in suprascriptis que possint derogare in aliquo honori imperii aut in diminutione alicuius sui juris valeat redundare. Predicta omnia et singula tam predictus dominus Guillelmus procuratorio nomine dicti domini principis et sub expressa obligacione bonorum ipsius et in animam ipsius quam etiam dictus Guillelmus isnardi suo proprio nomine et quorum est procurator ut supra et sub expressa obligatione bonorum suorum et quorum est procurator et in ipsius animam et omnium predictorum quorum est procurator promiserunt sibi invicem et iuraverunt corporaliter ad sancta dei evangelia tactis sacrosanctis scripturis atendere et observare et non contrafacere vel venire et facere et curare quod idem dominus princeps et alii de castello omnia suprascripta laudabunt confirmabunt et aprobabunt ac eciam fidelitates facient prout superius est expressum salvis hiis que superius de Romano imperio describuntur. Ratificationem autem faciendam per dominum principem de predictis fieri debeat per totum presentem mensem aprilis si fuerit requisitus vel post infra VIII, dies postquam de hoc fuerit requisitus. De quibus omnibus et singulis supradictis et etiam de quolibet articulo preceperunt mihi subscripto notario et bertoloto de primelio notario publico fieri unum et plura publica instrumenta dictamine cuiuslibet sapientis. Et ego Johannes dictus Rubeus de mahoneriis publicus imperiali auctoritate notarius hoc instrumentum jussus et requisitus scripsi quia predictis vocatus interfui publicavi et meo signo signavi.

(E regio taurinensi tabulario).

1044. *Pacta Achaiae principis cum de Castello confirmantur.* 1311. 8, 18 ac 22 aprilis.

Anno eodem, Indictione, die, loco et testibus, petrinus gutuerius de castello de ast lecto in eius presencia seriatim tenore pactionum et conventionum predictarum ex certa scientia et exponte juxta quod idem Guillelmus isnardi se curaturum et facturum promiserat conventiones ipsas et pacta utpote bene recteque gesta laudavit confirmavit et acceptavit et promixit et juravit ad sancta dei evangelia ea omnia prout distinctim et seriatim in dictis conventionibus continetur servare et attendere bona fide et non contrafacere vel venire sub expressa obligatione omnium bonorum suorum.

Eo die, loco et testibus Guillelmus isnardi et perinus gutuerius de castello de ast considerantes benivolentiam et caritatem quam magnificus vir dominus philipus de sabaudia princeps achaie gerere dignoscitur et habere erga ipsos et alios de hospicio eorumdem considerantes etiam presidia et auxilia grandiora que dominus princeps ipse et heredes sui prefatis Guillelmo, petrino et amicis eorumdem impendere poterunt in futurum ex certa eorum scientia et exponte fecerunt fidelitatem domino Guillelmo domino montisbelli militi procuratori dicti domini principis procuratorio nomine ipsius recipienti de cuius procuratione constat per instrumentum factum manu mei subscripti notarii anno eodem die XXIX marcii promittentes et jurantes ad sancta dei evangelia dicto domino principi et heredibus suis et fratrum suorum et heredum legitimis descendentibus ex linea masculina esse fideles homines et vaxalli et omnia et singula facere et exercere que in nova et veteri forma fidelitatis continere noscuntur salva tamen et reservata in predictis fidelitate debita Serenissimo domino Henrico romanorum regi semper augusto et comuni astensi.

Item eodem modo et forma ibidem incontinenti in presencia mei notarii et testium predictorum dictus Guillelmus isnardi procurator domini Guillelmi turchi de castello et procuratorio nomine ipsius et in eius animam fecit et juravit fidelitatem dicto domino Guillelmo domino montisbelli recipienti nomine procuratorio domini principis antedicti.

Anno eodem, Indictione die XVIII, mensis aprilis in civitate astensi in presentia et testimonio domini Guillelmi provane juris periti, chaberti de lucerna et mutii asinarii testium vocatorum. Quorum presentia Guillelmus gutuerius, francesquinus paganinus, Johanninus, secundinus, thomaynus, fredericus, valeta, omnes de gutueriis de castello, nec non jacobinus isnardi de castello presente nobile viro domino Guillelmo domino montisbelli procuratore dicti domini principis, lectis sibi et in eorum presencia seriatim conventionibus et pactis superius denotatis dictas conventiones et omnia et singula in eis contenta et expressa utpote bene recteque gesta prout dictus Guillelmus isnardi de castello se curaturum et facturum promiserat ex certa eorum scientia et exponte cum juramentis ab ipsis et a quolibet ipsorum super sancta evangelia corporaliter prestitis confirmaverunt approbaverunt ratificaverunt et acceptaverunt ac ea omnia et singula suprascripta grata rata atque firma habere et tenere promiserunt et non contravenire aliqua ratione vel causa sub expressa omnium bonorum suorum obligatione et vinculo juramenti.

Subsequenter autem juxta conventiones prescriptas et eo modo et forma prout dictus Guillelmus isnardi ut premititur fecit juraverunt predicti omnes de castello prefato domino Guillelmo domino montisbelli recipienti procuratorio nomine dicti domini principis prout supra fidelitatem promictentes per proprium juramentum predicti omnes et singuli eidem domino principi et suis heredibus supradictis esse fideles vaxalli et omnia facere et observare que in veteri et nova forma fidelitatis continere noscuntur servata tamen forma conventionum predictarum ut superius est expressum et salva et reservata fidelitate domini Imperatoris et comunis astensis.

Anno et Indictione quibus supra die XXII° mensis aprilis, In castro frinchi presentibus domino Guillelmo provane, chaberto de lucerna et mutio asinario testibus ad hoc vocatis Dominus Guillelmus turchus de castello et dominus jacobus gutuerius de castello lectis sibi et in eorum presencia seriatim conventionibus et pactis que superius continentur dictas conventiones et pacta prout in precedentibus continentur juxta quod idem Guillelmus isnardi de castello se facturum et curaturum promiserat utpote bene recteque gesta ratificaverunt approbaverunt et acceptaverunt ac juraverunt ea omnia et singula in dictis conventionibus contenta grata, rata et firma habere et tenere et non contrafacere vel venire sub expressa obligatione omnium bonorum suorum.

Item ibidem et incontinenti predicti domini Guillelmus turchus et Jacobus gutuerius de castello fecerunt fidelitatem dicto domino Guillelmo domino montisbelli procuratorio nomine dicti domini principis recipienti secundum formam conventionum predictarum et promiserunt et juraverunt ad sancta dei evangelia eidem domino principi et suis heredibus esse fideles vaxalli et omnia et singula facere attendere et observare que in nova et veteri forma fidelitatis continere noscuntur. De quibus omnibus et singulis suprascriptis tam predicti procuratores quam etiam omnes alii et singuli suprascripti pecierunt a me subscripto notario de predictis omnibus et singulis fieri publica instrumenta. Ad quorum omnium peticionem et mandatum factum est per me notarium hoc presens publicum instrumentum. Et Ego Johannes dictus Rubeus de Mahoneriis publicus Imperiali auctoritate notarius hoc instrumentum jussus et requisitus scripsi quia predictis vocatus interfui publicavi et meo signo consueto signavi.

(E regio taurinensi tabulario).

1045. *Bartolomaeus Cabalerius fatetur se, pro sediminis locatione, Panzoto Solaro* 12 $^{1}/_{2}$ *tritici scopellas debere.* 1312. 24 januarii.

Anno domini Millesimo CCCXII Indicione X^{a} die lune XXIIII, januarii in presencia testium infrascriptorum Confessus fuit bartholomeus cabalerius se ex causa fictu debere dare et solvere domino panzoto de solario scopellas XII semis furmenti ad mensuram ast pro nona parte quod sibi pervenit de minis VII furmenti que debebat domus cabalerii silicet anselmus, obertus et gandulfus et fratres quondam super quodam sedimine que est in caglano coherent senii via comunis et atulfii sicut aparet in cartulario que pervenit in parte et in sorte domini pancie de solario quondam et filiorum perpetualiter omni

anno ad medium augustum. Item fuit confessus bartholomeus predictus quod debet ei dare nonam partem unius spalle porchi prout similiter continetur in predicto cartulario. Actum in govono in via comunis juxta domum mei notarii, Testes henricus sappa, guillelmus georgius et guillelmus ferrarius. Et Ego Addalamarus notarius palatinus interfui rogatus et scripsi.

(E regio taurinensi tabulario)

1046. *Solari Beneti morientis confessiones et legata.* 1321. 22 januarii.

In nomine domini amen. Anno nativitatis eiusdem millesimo CCCXXI, Indictione quarta die XXII, januarii, In presencia testium subscriptorum, Dominus Benetus de solario Civis astensis languens corpore sane tamen mentis existens per dei gratiam volens saluti anime sue providere Confessus fuit coram venerabili viro domino Ruffino Archipresbitero Ecclesie astensis vicario Reverendi patris domini Guidonis dei gratia Episcopi Astensis et me notario infrascripto se fuisse usurarium manifestum et habuisse usuras ab infrascriptis personis et a pluribus aliis quorum nomina ignorat. Primo confessus fuit se de usuris et cetera. Item confessus fuit se habuisse de usuris ab henrico de Rocheta staria sex vini. Item confessus fuit se habuisse de usuris a Gagla de Rocheta staria XII, vini. Item habuit de usuris a Grosso dicti loci staria XII, vini. Item habuit de usuris a domino Pagano de Rocheta libras sexaginta astensium. Quas quidem quantitates pecunie usurarum predictas promixit dicto domino vicario et mihi notario infrascripto tamquam publice persone stipulanti et recipienti nomine et vice omnium et singulorum predictorum et aliorum quorum interest vel interesse posset ac si presentes essent predictis omnibus et singulis et aliis quibuscumque restituere per se et suos heredes sumarie et de plano sine strepitu et figura iudicii et si plus seu in maiori quantitate recepisset a dictis personis de usuris voluit et promixit ac iussit dicto domino vicario et mihi notario infrascripto recipienti dictam restitutionem facere (modo et fieri predictis) . . . . si constaret ipsum Benetum habere vel habuisse aliquas usuras . . . . voluit quod illud quod habuisset vel habuisse reperiretur . . . . recepisse ultra sortem voluit quod illud plus restituatur . . . . non possint causa iudicio vel extra petere aliquas usuras petere . . . . : et quod omnia instrumenta quantum ad usuras predictas sint cassa et nullius valoris et predicta omnia et singula ipse Benetus promixit dicto domino vicario et mihi notario infrascripto stipulanti et recipienti nomine predictorum ac omnium aliorum quorum interest vel interesse posset ac si presentes essent attendere et observare et non contrafacere vel venire (ope alicuius exceptionis) sub obligatione omnium bonorum suorum. Que proinde eidem domino vicario (et mihi notario infrascripto) stipulanti et recipienti nominibus quibus supra pignori obligavit, (Renunciando in omnibus) et singulis supradictis exceptioni doli mali et infactum condicioni sine (causa vel ex iniusta) causa novis constitucionibus, epistole divi adriani, fori privilegio et omni (alio legum auxilio). Actum Ast in domo dicti domini Beneti, Presentibus fratribus Jacobo . . . . revezolio ordinis minorum Astensium, francisco de Bozolasco, oddone de . . . . Jacobo Capellano Ecclesie astensis testibus vocatis et rogatis. Et Ego (Brexanus) Ripacius Imperiali auctoritate notarius publicus predictis omnibus interfui et rogatus (scripsi et) meum signum apposui consuetum.

(E regio taurinensi tabulario).

1047. *Rainerius Cazo haeredibus Beneti Solari omnium, quae ei ad compensandas usuras legaverat, apocham scribit.* 1321. 6 novembris.

Anno domini Millesimo trecentesimo vigesimo primo, Indicione quarta, die veneris VI° mensis novembris inpresencia testium infrascriptorum confessus et contentus fuit Raynerius cazo ad petitionem et requisitionem belengerii et manuellis filiorum domini Beneti de solario quondam eorum nominibus et nomine et vice fratrum suorum se habuisse et recepisse ab eisdem belengerio et manuelle eorum nominibus et predictis integram solutionem satisfactionem et restitutionem de omnibus legatis que dictus dominus benetus quondam eidem Raynerio legavit et de omnibus usuris quas dictus dominus Benetus quondam habuit et recepit hinc retro ab ipso Raynerio, Renunciando exceptioni non numerate et non recepte pecunie et non habite et non recepte solucionis satisfactionis et restitucionis predicte doli mali et in factum condicioni sine causa et ex iniusta causa et omni alii exceptioni et juri, et

parcit dictus Raynerius, dictas usuras dicto domino beneto quondam et vult quod deus parcat anime dicti domini beneti quondam de dictis usuris. Et eapropter dictus Raynerius fecit eisdem belengerio et manuelli eorum nominibus et nomine et vice dictorum fratrum suorum de predictis legatis et usuris ut supra pacem finem quitationem remisionem et omnimodam absolutionem et pactum de non petendo et de non amplius molestando et promisit eisdem belengerio et manuelli stipulantibus et recipientibus eorum nominibus et nomine et vice dictorum fratrum suorum quod ipsos belengerium et manuellem seu dictos eorum fratres vel aliquem ipsorum vel res et bona ipsorum seu alicuius eorum ipse Raynerius vel alius pro ipso de predictis legatis et usuris ut supra imperpetuum non appellabit vel molestabit seu inquietabit. Et si contra fieret per ipsum Raynerium vel alium pro ipso promisit eisdem belengerio et manuelli stipulantibus et recipientibus eorum nominibus et nomine et vice dictorum fratrum suorum restituere eis omnes expensas dampna et interesse quas et que ipsi vel aliquis ipsorum proinde facerent incurrerent vel substinerent eundo reddeundo stando causa iudicio mutuo premio vel alio modo, credendo de hiis in eorum et cuiuslibet ipsorum simplici verbo sine sacramento et probatione aliqua. Et pro predictis omnibus et singulis attendendis et observandis dictus Raynerius omnia sua bona eisdem belengerio et manuelli eorum nominibus et nomine et vice dictorum fratrum suorum recipientibus pignori obligavit. Actum ast in domo heredum domini alberti cazo quondam, Testes interfuerunt dominus henricus de solario de canneto et Bartholomeus de cumignano. Et Ego Jacobus carenzanus notarius palatinus interfui et sic scripsi.

(E regio taurinensi tabulario).

1048. *Literae, quibus Ubertus, vercellensis episcopus, Vivaldi Rogle a male ablatis purgandi fratri Simoni Rogle facultatem facit.* 1322. 1 junii.

(Anno domini Millesimo tercen)tesimo vigesimo secundo Ind(icione quinta) die . . . . . . (Mensis) Jullii. Actum ast in claustro Ecclesie . . . . (presentibus) domino Raynerio ca(nonico?) . . . . presbitero francisco ciglono capellano dicte ecclesie . . . . presente venerabili v(iro?) . . . . ipsius astensis ecclesie vicario . . . . (de mandato et voluntate?) Episcopi astensis auctoritate qua fungebatur precepit mihi notario infrascripto quatenus ad peticionem domini lançanroti mignani (patris et legitimi?) administratoris bonorum Galvagnini et anthoni filiorum suorum et heredum domini vivaldi Rogle eorum avi materni quondam, nomine ipsorum ad eternam rei memoriam infrascriptas litteras Reverendi patris domini Uberti miseracione divina Episcopi vercellensis et Comitis non cancellatas nec in aliqua sui parte viciatas sigillatas suo vero et integro sigillo pendenti, In circuitu cuius eius sigilli hec litere legebantur — S. Uberti dei gracia Episcopi vercellensis et Comitis — In quo quidem sigillo erant scrupte et apparebant plures inmagines una quarum erat Beate virginis marie cum filio suo sive inmagine parva in brachio destero, due vero Inmagines episcopales cum mitria in capite et baculo pastorali in manu, erant una a desteris, alia a sinistris et ab inferiori parte alia Inmago Episcopalis flexis genibus cum manibus iunctis elevatis ipsi inmagini eiusdem Beate virginis marie, auctenticarem transcriberem et in formam publicam reddigerem ut tantam vim et tantum robur obtineat presens autenticato et transumpto prout et quantum obtinent dicte littere dicti domini Episcopi sive originales. Tenor autem dictarum litterarum talis est; Ubertus miseracione divina Episcopus Vercellensis et Comes, Religioso viro fratri Simoni Rogle ordinis minorum, salutem in domino. Ut possitis auctoritate nostra sicut vobis diximus in camera nostra apud valenciam cum illo Nobili viro vivaldo Rogle avunculo vestro misericorditer dispensare super incertis male ablatis restituendis vobis auctoritate presencium comitimus plenarie vices nostras super hiis vestram conscienciam onerando. In quorum testimonium presentibus nostrum sigillum duximus apponendum. Datum apud valenciam die primo Junii, Anno domini Millesimo ccc,xxij°, Indicione quinta. Et Ego Manuellus capellus notarius palatinus predictas litteras vidi legi et autenticavi et in formam publicam reddegi auctoritate et mandato dicti domini vicarii prout superius continetur nichil addens vel mutans quod sensum variet, substanciam ledat vel viciet intellectum et signum meum apposui.

(E regio taurinensi tabulario).

1049. *Astenses atque Taurinenses arbitros deligunt qui controversias componant.* 1297. 20 novembris.

Anno dominice nativitatis millesimo ducentesimo nonagesimo septimo die mercurii vicesimo mensis novembris, indicione decima, presentibus testibus infrascriptis. Cum inter comunia civitatis Astensis et Taurinensis seu dominum Guillelmum de Janua civem Astensem sindicum, actorem et procuratorem dicti comunis Astensis ut constat per publicum instrumentum abreviatum per Johannem ricardum notarium palatinum et confectum per Rollandum ricardum notarium palatinum currente anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo sexto, indicione nona die martis ultimo mensis Iullii et per quoddam aliud publicum instrumentum factum per Franciscum Morandum notarium anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo septimo, indicione decima die veneris nono mensis augusti, et Centorium Strazatum et Bertholinum eius nepotem ex una parte et Fredericum Silvestrum notarium civem Taurini Sindicum et procuratorem dicti Comunis Taurini ut constat per quoddam instrumentum publicum factum per Guillelmum tavanum notarium Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo quinto die Jovis, octavo mensis septembris, indicione octava, ex altera, nomine dictorum comunium et personarum eorumdem quamplurium super quibusdam dictorum comunium et personarum specialium querelis orirentur et oriri possent mutue questiones specialiter super sumptibus et expensis olim factis, ut dicitur per Comune et speciales homines de Ast in custodia pontis padi Taurini et Motte seu bastite ibi prope site et captionum dictorum locorum ac eciam captionis et detentionis castri et loci Caburreti et bonorum mobilium et immobilium ibidem captorum et detentorum et proventuum captorum vel perceptorum ex ipsis bonis et injuriarum que dicuntur inde commisse fuisse ac cambiorum hinc inde concessorum certis personis ab ipsis Comunibus de Ast et de Taurino et rerum ipsorum Cambiorum occaxione captarum et retentarum nec non occaxione strate tenende et pedagiorum capiendorum super personis, bestiis et rebus dictorum comunium et personarum ipsarum civitatum et districtuum earumdem et super dictis stratis firmandis et salvandis et super eorum pedagiis ordinandis taxandis et declarandis, augmentandis vel minuendis et super debitis civium et districtibilium dictarum civitatum solvendis et ordinandis qualiter super hijs debeat provideri et super quibusdam aliis que non possunt ad presens comode specialiter nominari de quibus et super quibus omnibus et eorum ocasionibus poterant nisi sopirentur per arbitros vel arbitratores discordiarum materia inter ipsa comunia exoriri et dampna plurima contingere inter ipsa Comunia et personas eorum. Idcirco predicti sindici silicet dictus Sindicus Comunis Astensis vice et nomine dicti comunis et omnium personarum singularium civitatis et districtus eiusdem et pro ipsis Comuni et personis et ipsi Centorius et Bartholinus eorum propriis nominibus et ob utilitatem ipsorum, et sindicus Civitatis Taurini predicto nomine ipsius comunis et omnium personarum ipsius civitatis et districtus eiusdem, et pro ipsis Comuni et personis et ob utilitatem ipsorum volentes et cupientes ipsorum discordiarum et incomodorum que inde sequi poterant (occaxiones) evitari, compromiserunt et compromissum fecerunt nominibus antedictis de predictis questionibus et querelis et generaliter de omnibus et singulis nominatis et innominatis de quibus et occaxione quorum inter ipsa comunia et singulares personas ipsorum comunium et districtibilium eorumdem esse poterat questio, ita quod tantumdem valeat hec generalis clausula de non nominatis questionibus specialiter quantum si de ipsis in hoc compromisso fieret mencio specialis, in viros discretos videlicet dominum Raymundum Cacayranum et dominum Paganum de Subinago jurisperitos presentes et hoc compromissum recipientes tamquam in Arbitros, Arbitratores et amicabiles compositores eo modo et forma quod predicti arbitri seu arbitratores super predictis questionibus et querelis nominatis et non specialiter nominatis possint arbitrare, statuere, ordinare, decernere et interpretari et pronunciare quicquid eis placuerit et sicut eis placuerit et ubi eis placuerit, juris ordine servato vel non, sine libello sive litis contestacione et omnium judiciorum et arbitramentorum sollempnitate remissa et de jure unius partis et personarum ipsarum alteri adtribuere, minuere et augere in scriptis et sine scriptis, partibus presentibus vel absentibus, citatis et non citatis et demum super eis procedere, eaque terminare, prout ipsis arbitris seu arbitrantibus placuerit et videbitur faciendum semel et pluries, promittentes sibi vicissim nominibus quibus supra et dicti Centorius et Bertholinus eorum nominibus propriis et dictus sindicus Taurini ipsis Centorio et Bertholino attendere et plenius observare quicquid per ipsos arbitros seu

arbitratores dictum preceptum, statutum vel ordinatum et pronunciatum fuerit sub pena marcharum centum argenti que tociens comitatur et exigi valeat cum effectu quociens contrafieret vel non observarentur pronunciata vel aliquid de pronunciatis, ratis nichilominus senper eorum arbitrio et pronunciacionibus remanentibus et intelligantur omnia ea que per ipsos arbitratores dicta vel statuta vel ordinata fuerint in hoc compromisso deducta fuisse et perinde valeant ac si fuissent in ipso compromisso expressim deducta et specialiter nominata; renunciantes legi dicenti, ne generalis renunciacio valeat nisi cause ipsarum exceptionum specialiter exprimantur, et exceptioni doli mali et in factum sine causa vel ex iniusta causa et beneficio in integrum restitucionis et generaliter omni juris presidio que posset per aliquam ipsarum parcium vel personarum aliquod in contrarium allegari, denique promiserunt sibi ad invicem dicti sindici nominibus antedictis et sub ypotecha predicta et pena superius nominata, se et ipsa comunia quorum ipsi sindici sunt facturos et curaturos cum effectu quod omnia ea et singula que per ipsos arbitratores acta dictave fuerint vel quomodolibet pronunciata et terminata rata tenebuntur et firma perpetuo ab ipsis Comunibus et personis dictorum Comunium et quod ipsa comunia facient et curabunt cum effectu quod predicta omnia per eas personas super quibus vel contra quas aliquid statutum fuerit, pronunciatum vel ordinatum firma et rata perpetuo tenebuntur et inde plura instrumenta eiusdem tenoris precepta sunt fieri michi Frederico Lune notario et Francisco Morando notario per predictos arbitratores et sindicos et jam dictos Centorium et Bertholinum.

Actum est hoc in villa Podii Varini in domo comunis ipsius ville, Interfuerunt testes vocati et rogati, Frater Philipus Puscha et Frater Ruffinus de Carena de Ast de ordine predicatorum, domini Henricus Gardinus et Percevallus Barlletus Cives Astenses et Johannes de Yporegia notarius civis Taurini.

Ego Fredericus Luna notarius Curie Taurinensis predictis omnibus interfui et hanc cartam ut supra rogatus fieri traddidi et scripsi.

(Ego membrana archetypa tabularii municipii taurinensis).

1050. *Arbitri, de quibus in superiore monumento sermo est, de Astensium cum Taurinensibus controversiis judicium ferunt.* 1297. 20 novembris.

Anno dominice nativitatis millesimo ducentesimo nonagesimo septimo, die mercuri vicesimo mensis novembris indicione decima, presentibus testibus infrascriptis, Discreti viri domini Raymundus Cacayranus civis Astensis, et Paganus de Subinago Judex civitatis Taurini juris periti, arbitri et arbitratores ac amicabiles compositores electi a domino Guillelmo de Ianua sindico et procuratore comunis et universitatis hominum civitatis Astensis, ac singularium personarum ejusdem civitatis, de cuius sindacatu et procuracione constat per duo publica instrumenta unum quorum abreviatum fuit per Rollandum Ricardum et scriptum et completum per Johannem Ricardum notarium anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo sexto indicione nona die martis ultimo mensis Iulii, aliud vero confectum fuit per Franciscum Morandum notarium anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo septimo, indicione decima die veneris nono mensis augusti Sindicario nomine ac procuratorio predictorum comunis sive universitatis hominum de Ast ac nomine singularium personarum eiusdem civitatis de Ast et a Centorio et Bertholino Strazatis ex una parte et a Frederico Silvestro Cive Taurini Sindico et Procuratore Comunis et Universitatis hominum Civitatis Taurini ac singularium personarum ejusdem civitatis de cuius sindicatu et procuracione constat per publicum instrumentum factum per Guillelmum Tavanum notarium Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo quinto die jovis octavo mensis septembris indicione octava sindicario nomine et procuratorio predictorum comunis seu universitatis hominum Taurini et singularium personarum eiusdem Civitatis Taurini ex altera, super discordiis controversiis, causis litibus sive questionibus vertentibus seu que verti sperabantur sive verti possent inter predictas civitates seu inter predicta Comunia et Universitates predictas earumque homines et singulares personas occaxione captionis Castri Caburreti, pontis padi, et bastite sive Motte de Taurino, rerumque et bonorum que in ipsis locis tempore captionis eorum perdicte, ut dicitur, erant, dampnorum et injuriarum que inter predictas partes et personas illata et illate fuisse dicebantur, nec non et occaxione Cambiorum repressalliarum sive laudum que dicebantur concessa fuisse hinc inde, vel atera parte contra aliam et occaxione domus rerum et jurium que dominus Petrus borgesius civis Taurini quondam sive eius filij et heredes habebant et se habere dicebant in civitate Astensi et

sibi competere contra plures homines de predicta civitate Astensi, aliisque occaxionibus sive quibuscumque aliis occaxionibus nominatis et non nominatis in dicto compromisso prout plenius apparet de electione ipsorum Arbitrorum Arbitratorumque et amicabilium compositorum et de compromisso facto de predictis omnibus et singulis in predictos dominos Raymundum Cacayranum et Paganum per publica instrumenta facta per me Fredericum Lunam notarium et Franciscum Morandum notarium hoc eodem anno indicione et die; auditis et intellectis tractatibus habitis super predictis omnibus et singulis ac eciam super omnibus et singulis infrascriptis et ipsarum partium voluntatibus diligenter exquisitis et omnibus que predicte partes dicere et proponere voluerunt, super hiis et circa predicta, Dei nomine invocato, partibus presentibus seu sindicis et procuratoribus supradictis nominibus quibus supra et dictis Strazatis requirentibus et volentibus super predictis omnibus et singulis pronunciari arbitrari statui et ordinari per ipsos arbitros vel arbitratores prout eisdem arbitris sive arbitratoribus videbitur seu placuerit pro bono pacis et concordie perpetuo durature, inter ipsas partes et singulares personas dictarum Civitatum Comuniumque et universitatum predictarum et ex causa sive causis transactionis sive transactionum et amicabilium composicionum sedentes in hiis scriptis tamquam arbitratores et amicabiles compositores unanimiter et concorditer de comuni consensu et voluntate dixerunt statuerunt ordinaverunt pronunciaverunt ac arbitrati fuerunt super predictis discordiis, controversiis, causis, litibus ac questionibus et negociis supradictis ex eorum arbitraria potestate prout inferius continetur.

In primis quod predictum Comune et homines Taurini seu alius nomine ipsius Comunis et pro ipso Comuni pro omnibus dampnis, injuriis et offensionibus datis seu illatis et factis Centorio Strazati et nepoti seu aliquibus aliis de Strazatis occaxione castri Caburreti seu in aliquibus rebus mobilibus et inmobilibus vel aliqua alia occaxione vel modo que dici vel excogitari posset per Comune et homines Taurini seu per aliquas alias singulares personas qualitercumque vel quolibet alio modo in ipso Castro et eciam occaxione ipsius castri et bonorum et rerum que erant in ipso Castro det et solvat ipsi Centorio et nepoti vel eorum certo nuncio in Civitate Taurini per terminos infrascriptos libras mille quinquecentum astenses vel equivalentis monete in pecunia numerata et de pecunia numerata et non aliter seu alio modo videlicet usque ad quatuor menses proxime venturos libras septem centum quinquaginta et alias libras septem centum quinquaginta per terminos infrascriptos videlicet, usque ad annum unum post istos quatuor menses superius nominatos libras sexaginta duas et dimidiam et deinde de anno in annum et per singulos annos usque ad alios undecim annos alias libras sexaginta duas et dimidiam quolibet anno et singulis annis ita et quousque facta fuerit integra solucio ipsarum librarum septem centum quinquaginta que remanebunt ad solvendum post predictos quatuor menses superius nominatos.

Item dixerunt statuerunt et ordinaverunt pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod predicti Centorius et Bertholinus ire debeant seu mittere ad Civitatem Taurini eorum certum nuncium et procuratorem cum mandato sufficienti ad recipiendum a Comuni et hominibus Taurini soluciones predictas de predictis quantitatibus ad terminos superius nominatos, et si non iverint vel non misserint eorum procuratorem et nuncium ad predictam civitatem per terminos superius nominatos occaxione recipiendi predictas quantitates pecunie quas Comune et homines Taurini solvere debent sepedictis Centorio et Bertholino per predictos terminos, quod Comune et homines Taurini non incurrant in penam contentam in compromisso pro eo quod non solvissent ad terminum set quandocumque predicti de Strazatis vel eorum legitimus nuncius et procurator venerit ad Civitatem Taurini pro predictis quantitatibus pecunie recipiendis post predictos terminos quod Comune et homines Taurini solvere teneantur eisdem de Strazatis vel eorum legitimo procuratori infra terciam diem postquam venerint et se presentaverint coram Iudice vel rectore dicte Civitatis et eidem Iudici vel rectori dixerint quod ad ipsam civitatem venerint occaxione recipiendi soluciones predictas et si dicti de Strazatis non venerint set misserint eorum nuncium vel procuratorem quod dictus nuncius vel procurator fidem facere debeat et teneatur ipsi Iudici vel rectori de sua procuracione et mandato et tunc si Comune et homines Taurini non solverint dictis de Strazatis vel eorum certo et legitimo procuratori, quod tunc incurrant in penam apositam in compromisso.

Item dixerunt statuerunt et ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod si predictum Comune et homines Taurini non solverent predictis de Strazatis seu eorum legitimo procuratori prout superius dictum est et pro eo quod non solvissent incurrissent in penam appositam in com-

promisso quod medietas ipsius pene sit et esse debeat dicti Comunis et hominum de Ast et alia medietas sit et esse debeat dictorum Strazatorum, ratis nihilhominus manentibus senper prescriptum arbitrium (*sic*) et dictis et pronunciatis et arbitratis per ipsos arbitros.

Item dixerunt, statuerunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod si predictum Comune et homines Taurini solverint predictis de Strazatis predictas libras septem centum quinquaginta usque ad quatuor menses proxime venturos, prout superius dictum est, quod predictus sindicus Comunis Astensis curare et facere debeat cum effectu quod per predictum Comune Astense debeant cassari et irritari, revocari et deleri omnia cambia et instrumenta cambiorum et laudum et repressalliarum concessa et concessas predictis de Strazatis et Philipino Strazato quondam et omnia capitula statuta ac ordinamenta facta per ipsum Comune Astense in favorem dictorum Strazatorum et contra Comune et homines Taurini, ita quod predicti de Strazatis seu aliquis alius qui causam haberet ab ipsis non possit nec debeat uti de ipsis cambiis laudibus et repressalliis contra Comune et homines Taurini et de eorum districtu et quod Comune et homines de Ast debeant silencium imponere perpetuum dictis de Strazatis et causam habentibus ab eisdem super predictis et quolibet predictorum et predicta omnia et singula perpetuo facere observari et attendi, cassantes et irritantes predicti arbitri et arbitratores et amicabiles compositores ex potestate arbitraria eis concessa a partibus supradictis facta prima predicta solucione per predictum Comune et homines Taurini predictis de Strazatis prout superius dictum est ex nunc prout ex tunc omnia cambia et laudes et repressallias concessa et concessas per predictum Comune Astense sepedictis Strazatis occaxionibus supradictis et omnia instrumenta cambiorum laudum et repressalliarum eis facta per predictum Comune Astense sive ejus mandato et omnia et singula statuta, capitula et ordinamenta facta per ipsum Comune Astense in favorem dictorum Strazatorum et contra Comune et homines Taurini eo salvo quod per predicta non fiat prejudicium ipsis Strazatis in eo quod remanebit ad solvendum eis facta prima solucione, ita quod presens sentencia et arbitrium in sua permaneat firmitate cassatis ipsis cambiis et capitulis superius memoratis.

Item dixerunt, statuerunt et ordinaverunt pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod predicti Centorius et Bertholinus facta predicta prima solucione silicet de predictis septem centum quinquaginta libris teneantur facere per se se et per legitimum procuratorem pacem et finem et pactum de non petendo et omnimodam absolucionem, remissionem et quietacionem predicto Comuni et hominibus Taurini seu eorum Sindico recipienti nomine et vice dicti Comunis et hominum ac singularium personarum de Taurino de omnibus injuriis offensionibus dampnis datis in personis et rebus supradictis Strazatis tempore captionis Castri Caburreti et occaxione ipsius per predictos Comune et homines et singulares personas de Taurino.

Item dixerunt, statuerunt et ordinaverunt pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod predicti de Strazatis facta predicta prima solucione de predictis libris septem centum quinquaginta incontinenti teneantur et debeant per se vel legitimum procuratorem facere pacem et finem et remissionem ac quietacionem et pactum de ulterius non petendo domino Johanni Silo nepoti quondam domini Guillelmi Sili, Facio et Maynfredo et fratribus filiis quondam predicti domini Guillelmi Sili, Henrieto filio quondam domini Jordani Sili, Oddeno et Manoello filiis quondam domini Aymonis Sili domino Andree Silo et eius nepotibus filiis quondam domini Nicholay et Philipono, Bertholoto, Vioto, Ruffino, et Gaspardo Silis, et generaliter omnibus aliis et singulis de hospicio Silorum de Taurino, personaliter vel eorum procuratori sive alii pro eis et eorum nomine recipienti legitime pro eisdem plenarie de omnibus odiis rancoribus et malivolenicis obscuritatibus et disordiis que habent et habere videntur contra ipsos Silos de omnibus injuriis dampnis et offensionibus, fructibus, obvencionibus proventibus et godiis interesse et juribus et aliis quibuscumque de quibus vel pro quibus ipsos Silos vel aliquos eorum appellare vel convenire possent quocumque tempore occaxione Caburreti, rerum et bonorum ipsius loci Caburreti seu captionis eorum sive dejectionis seu spoliacionis predicte et alia quacumque occaxione sive quibuscumque occaxionibus ipsius castri vel occaxione ipsius et bonorum et rerum ipsius, eo salvo et exceptato quod si predicti Sili vel aliquis eorum teneret vel possideret aliquam terram possessionem seu possessiones quam seu quas predicti de Strazatis seu aliquis alius de Strazatis aquisivissent in finibus predicti Castri Caburreti et civitatis Taurini seu Montiscalerii quod non intelligantur per predictam pacem et finem seu pactum de non petendo remisisse illud jus quod haberent

in predicta terra possessione seu possessionibus set ipsam terram possessionem seu possessiones possint petere et vendicare non obstantibus predictis seu aliquo predictorum et eciam non obstante aliqua temporis prescriptione que cucurrisset ab eo tempore citra quo dictum Castrum captum fuit per homines Taurini usque nunc.

Item dixerunt, statuerunt et ordinaverunt, pronunciaverunt atque arbitrati fuerunt quod predicti de Strazatis per se vel per eorum procuratorem possint petere et vendicare a quolibet detentore seu possessore omnes illas possessiones quas emerunt seu aliquo alio titulo adquisiverunt ipsi vel aliqui de Strazatis in predictis finibus Caburreti, Taurini seu Montiscalerii non obstantibus supradictis dummodo ille possessiones seu terre non forent de illis possessionibus et terris que sunt vel fuerunt de predicto Castro Caburreti tempōre aquisicionis seu acquisicionum factarum per ipsos Strazatos vel aliquem ipsorum.

Item dixerunt, statuerunt et ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod per predictum Comune Astense seu per Sindicum dicti comunis nomine ipsius comunis fiat absolucio et quietacio ac remissio et pactum de ulterius non petendo comuni et hominibus Taurini seu Sindico dicti comunis Taurini recipienti nomine et vice dicti comunis Taurini de omnibus expensis factis per predictum Comune Astense in custodia pontis padi de Taurino et Motte seu bastite site prope ipsum pontem seu per speciales personas de Ast que dictum pontem et bastitam seu Mottam custodiebant nomine Comunis Astensis et de omnibus injuriis dampnis et offensionibus factis per Comune et homines Taurini illis personis que dictum pontem mottam seu bastitam custodiebant et tenebant tempore captionis eorum sive dejectionis seu spoliacionis predicte ut dicitur et quod predictum Comune Astense debeat cassare et irritare et delere et adnullare omnia cambia, laudes et repressallias que et quas dictum Comune Astense dedit et concessit illis personis que tenebant et custodiebant predictum pontem et mottam tempore predicte captionis ita quod illi quibus dicta cambia concessa fuerunt et eorum heredes et causam habentes ab ipsis non possint uti de ipsis cambiis, laudibus et repressaliis contra Comune et homines Taurini et districtus et quod non possint de cetero inquietare Comune et homines Taurini occaxione dictorum cambiorum, laudum et repressalliarum, dampnorum datorum et expensarum factarum occaxionibus antedictis revocantes cassantes et irritantes predicti arbitratores ex arbitraria potestate eis concessa a partibus predictis omnia cambia laudes et repressallias data et concessas illis qui dictum pontem, mottam sive bastitam tenebant et custodiebant per predictum Comune Astense et omnia instrumenta cambiorum eis facta occaxione predicta et omnia statuta, capitula et ordinamenta facta per predictum Comune Astense in favorem illorum qui dictum pontem, bastitam sive mottam tenebant et custodiebant tempore captionis predicte et contra Comune et homines Taurini.

Item dixerunt, statuerunt et ordinaverunt, pronunciaverunt atque arbitrati fuerunt quod facta predicta prima solucione que fieri debet per Comune et homines Taurini predictis de Strazatis ut supra quod ex nunc prout ex tunc omnia alia et singula cambia, laudes repressallie date et concesse per Comune Astense et per alia et singula Comunia de districtu et poderio Commis Astensis usque ad presentem diem contra Comune et homines Taurini et omnia statuta et capitula et ordinamenta facta in favorem illorum quibus dicta cambia concessa sunt vel fuerunt et contra Comune et homines Taurini sint ex nunc prout ex tunc cassa et irrita et nullius valoris et momenti ita quod illi quibus dicta cambia concessa sunt vel fuerunt non possint de cetero uti ex ipsis cambiis, laudibus et repressalliis seu illi qui causam haberent ab eis contra Comune et homines Taurini. Et eodem modo dixerunt, statuerunt et ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod omnia cambia, laudes et repressallie date et concesse per comune et homines Taurini heredibus domini Petri borgexii quondam occaxione domus seu partis cujusdam domus quam habebant in Civitate Astensi et de qua dictus dominus Petrus spolliatus fuit per certos homines de Ast et occaxione quorumdam debitorum seu creditorum que dictis heredibus debentur per certos homines de Ast prout dicunt et omnia statuta, capitula et ordinamenta facta per predictum Comune Taurini in favorem predictorum filiorum et heredum domini Petri quondam et contra predictum Comune et homines de Ast sint ex nunc prout ex tunc cassa et irrita et nullius valoris vel momenti ita quod predicti filii et heredes dicti domini Petri quondam non possint de ipsis cambiis vel instrumentis cambiorum uti contra predictum Comune et homines de Ast nec ipsum Comune et homines de Ast possint de

cetero occaxione dictorum cambiorum molestare vel inquietare eo salvo et exceptato et expresse dicto per ipsos arbitros quod nullum per hanc revocacionem, cassacionem et irritacionem predictorum cambiorum laudum et repressalliarum fiat preiudicium filiis et heredibus dicti domini Petri quominus agere possint contra eorum debitores et heredes eorum et detentores et possessores qui tenerent vel possiderent aliquid de bonis sibi obligatis occaxione eorum debitorum seu creditorum.

Item dixerunt, statuerunt et ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod Comune et homines Taurini curent et facere debeant quod predicti filii et heredes dicti domini Petri facere debeant pacem et finem et omnimodam remissionem de omni jure quod habebant seu habere videbantur in quadam domo seu parte ipsius domus scite in Ast cui coheret Ubertus de mercato que est ad portam mercati et fuit quondam Conradi Laurencij illis qui dictam domum tenent et possident ad presens seu eorum nuncio et procuratori vel sindico Comunis Astensis quandocumque per ipsos possessores seu per eorum procuratorem et sindicum Comunis Astensis fuerint requisiti facta predicta prima solucione que fieri debet per Comune Taurini dictis de Strazatis infra terciam diem postquam per ipsos possessores seu per eorum procuratorem et Sindicum denunciatum fuerit Judici vel rectori Civitatis Taurini ut predictam absolucionem fieri faciat per ipsos heredes ut predictum est.

Item statuerunt, dixerunt et ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod omnia alia et singula cambia, laudes et repressallie date et concesse per homines et Comune Taurini alicui de Taurino et contra Comune et homines de Ast vel ejus districtu, facta predicta prima solucione que fieri debet per Comune et homines Taurini predictis de Strazatis sint cassa et irrita et nullius valoris et momenti ita quod de ipsis uti non possint contra predictum Comune et homines de Ast nec dictum Comune et homines de Ast et districtu possint molestare inquietare occaxione dictorum cambiorum laudum et repressalliarum.

Item dixerunt, statuerunt et ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod omnes illi de Ast et de districtu Astensi qui cambia, laudes et repressallias habent contra Comune et homines Taurini et de ejus districtu et omnes illi de Taurino qui cambia laudes vel repressallias habent contra Comune et homines de Ast et de ejus districtu non possint nec debeant uti de eorum cambiis, laudibus, repressalliis hinc ad predictum primum terminum infra quem predictum Comune et homines Taurini solvere debent predictas libras septemcentum quinquaginta predictis de Strazatis et si dicta solucio facta fuerit per predictum Comune et homines Taurini seu per eorum Sindicum predictis de Strazatis quod abinde in antea omnia cambia hinc inde data et concessa per predicta Comunia de Ast et de Taurino ac eciam per aliquod aliud Comune de poderio Astensi sint cassa et irrita et nullius valoris et momenti prout superius dictum est. Et si predicta solucio non fuerit facta per predictum Comune et homines Taurini seu per eorum sindicum predictis Strazatis de predictis libris septemcentum quinquaginta que solvi debent infra quatuor menses quod predicti Strazati et omnes alii de civitate et districtu Astensi qui cambia habent contra Comune et homines Taurini et predicti filii et heredes domini Petri Borgexii et omnes alii de Taurino qui cambia habent contra Comune et homines de Ast et de ejus districtu uti possint de eorum cambiis, laudibus et repressalliis non obstantibus predictis sicut poterant ante quam predicte partes compromissum predictum fecissent in predictos arbitratores.

Item dixerunt, statuerunt et ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod predictis heredibus domini Petri Borgexii eorumque procuratori fiat et fieri debeat plenum jus per potestatem et judicem Comunis de Ast vel alium ipsorum de eorum debitoribus de Ast et districtu eorum, eorumque rebus sive creditis seu debitis non obstante eisdem heredibus alicuius temporis prescriptione vel transcursu sive contra eorum instrumenta et debita sive credita imo quantum ad ipsorum instrumenta, debita sive credita tempus aliquod non obstet nec aliqua prescriptio possit opponi et si tempus cursum esset et eisdem debitis vel creditis pro non curso habeatur usque ad presentem diem ab eo tempore citra quo per Comune Astense datum et concessum fuit cambium illis qui custodiebant pontem padi et mottam sive bastitam nec ab eo tempore citra quo predicta capta fuerunt seu quod illi de Ast qui custodiebant ipsum pontem et bastitam de predictis ponte, motta et bastita desjecti fuerunt et quod per potestatem Comunis Astensis seu per judicem ipsius potestatis coram quo judice dicti filii et heredes domini Petri Borgexii voluerint litigare compellatur ille jurisperitus de Ast quem ipsi heredes voluerint pro advocato et quem ipsi vel eorum procurator nominaverint potestati

seu judici dicti potestatis ad prestandum eis patrocinium eorum expensis in causis seu litibus quas habuerint vel habere voluerint cum aliquo cive Astensi non obstante aliquo capitulo in contrarium loquente nisi ille judex nominatus habuerit justam causam se excusandi et tunc teneatur ei dare unum alium sufficientem et quod dictum est de predictis filiis et heredibus dicti domini Petri intelligatur de omnibus aliis et singulis Civibus Taurini qui aliquid habere deberent ab aliquo cive Astensi et eodem modo et forma plenum jus fiat in Taurino per Judicem Taurini predictis de Strazatis et omnibus aliis civibus Astensibus qui aliquid habere deberent ab aliquo Cive Taurini. Et que dicta sunt de prescriptione temporis in favorem dictorum filiorum et heredum dicti domini Petri Borgexii intelligatur dicta esse et arbitrata in favorem dictorum Strazatorum et aliorum civium Astensium vice versa.

Item dixerunt, statuerunt et ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod quoddam pedagium novum imponatur et colligatur duodecim denariorum Astensium pro quolibet equo vel equa, mulo vel mula hominum civitatis et de terra sive districtu Astensi qui venient ad civitatem Taurini et qui per ipsam civitatem Taurini vel aliunde iret ad partes ultramontanas vel ad Ripolas sive in vallem Secuxie vel qui reddiret de partibus ultramontanis et de Valle Secuxie et de Ripolis versus Civitatem vel terram seu districtum anstensem et quod si aliquis Astensis vel de terra et districtu predicto veniret tantum ad civitatem Taurini ita quod non procederet ultra ipsam civitatem pro redditu nihil solvere debeat de dictis duodecim denariis quantumcumque moram contraheret in ipsa civitate.

Item pronunciaverunt, statuerunt et ordinaverunt et arbitrati fuerunt quod omnia pedagia que capiuntur vel colliguntur in Civitate Taurini vel colligi consueverunt de omnibus mercahandiis et bestiis de mercahandia inquartentur seu quod quartum capiatur ultra pedagium consuetum, que ducerentur vel aportarentur per homines dicte civitatis et de terra et districtu Astensi per se vel per alios quoscumque portarentur vel ducerentur de partibus ultramontanis vel Valle Secuxie vel versus partes predictas exceptis pedagiis Trossellorum que non inquartentur set intercientur ut infra continetur.

Item dixerunt, statuerunt, ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod totum illud pedagium quod capietur et colligetur de predicto pedagio novo et de dicto quarto ponatur ad solvendum libras quatuor centum sexaginta tres et solidos duos quas habere debent filii et heredes domini Petri Borgexii quondam pro emenda et restitucione domus sive partis domus quam habebat in Ast et de qua sunt, jam est diu, spolliati et quod solutis libris quatuor centum sexaginta tres solidis duobus dictum pedagium duodecim denariorum et predictum quartum cesset et amplius non exigatur nec colligatur.

Item dixerunt, statuerunt, ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod Comune et homines Taurini et mercatores predicte civitatis Astensis comuniter mutuare debeant super predicto pedagio novo et quarto libras tercentum decem vel circa id de quibus denariis solvatur Antonio Rocrio et socio et Bertholino Abellonio ac Vercellino de Plays, fratri Petri Zavaterij pro eo quod dederunt predictis heredibus domini Petri Borgexii quondam occaxione suarum redemptionum.

Item dixerunt, statuerunt, ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod Comune et homines Taurini super dicto pedagio novo et quarto mutuare debeant libras centum quadraginta vel circa id occaxione solvendi dictis heredibus pro residuo eis debito de predictis libris quatuor centum sexaginta tres solidis duobus.

Item dixerunt, statuerunt, ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod Comune et homines Taurini et predicti mercatores de Ast capere et colligere debeant de predicto pedagio novo et quarto quilibet pro ea parte quam mutuaverit de predictis libris quatuor centum sexaginta tres et solidos duos.

Item dixerunt, statuerunt, ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod per predictum Comune et homines Taurini et per predictos mercatores Astenses eligatur unus probus homo qui colligere debeat dictum pedagium novum et quartum in dicta Civitate Taurini vel ad pontem padi Taurini et qui de ipso pedagio predictis Comuni et mercatoribus debeat reddere racionem et satisfacere cuilibet predictorum pro sua parte ut supra usque ad completam solucionem predictarum librarum quatuor centum sexaginta trium et solidorum duorum. Qui collector dare debeat unam podessiam cuilibet de Ast vel districtu qui ire vellet versus partes Secuxie.

Item dixerunt, statuerunt, ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod per Comune

et homines Taurini et per predictos mercatores Astenses eligatur unus probus homo in Secuxia qui non permittat aliquem Astensem vel de terra dicte Civitatis pertransire nisi habuerit podessiam a pedagerio Civitatis Taurini vel sibi solvat dictum pedagium duodecim denariorum ut supra.

Item dixerunt, ordinaverunt, statuerunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod pedagium trossellorum intercietur ita quod ubi Astenses solvunt vel solvere consueverunt viginti sex vianenses pro quolibet trossello solvant et solvere debeant triginta novem vianenses pro quolibet trossello de quibus triginta novem vianensibus sint et esse debeant Comunis et hominum Civitatis Taurini viginti sex vianenses quousque satisfactum fuerit eis de libris septem centum quinquaginta Astensibus quas solvere debebunt Centorio Strazato et Nepotibus pro medietate illius quantitatis quam dictum Comune et homines solvere debebunt dicto Centorio et Nepotibus per certos terminos per arbitros ordinandos occaxione cambii dati dictis de Strazatis pro facto Caburreti et reliqui tresdecim viannenses dicti pedagii sint et esse debeant dominorum dicti pedagii.

Item dixerunt, statuerut, ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod per predictum Comune et homines Civitatis Taurini et per mercatores Astenses eligatur unus probus homo de Taurino qui colligat et colligere debeat predictum pedagium trossellorum et qui teneatur et debeat de ipso pedagio reddere racionem Comuni et hominibus Taurini et mercatoribus Astensibus ac eciam dominis dicti pedagii et qui solvere et satisfacere debeat dicto Comuni et hominibus Taurini de duabus partibus dicti pedagii sive de predictis viginti sex denariis vianensibus quousque plenarie satisfactum fuerit dicto Comuni et hominibus Taurini de predictis libris septemcentum quinquaginta Astensibus et qui reddere debeat ac solvere dominis dicti pedagii de reliqua tercia parte silicet de denariis tresdecim vianensibus pro quolibet trosello et solutis et satisfactis dictis libris septem centum quinquaginta dicto Comuni et hominibus Taurini amplius non intercietur set tantum per homines Astenses solvantur dominis dicti pedagii seu eorum collectoribus viginti sex Vianenses pro trossello sicut hinc retro solvere consueverunt.

Item dixerunt, statuerunt, ordinaverunt, pronunciaverunt, et arbitrati fuerunt quod omnes persone de Ast et de terra et districtu ipsius civitatis Astensis que ibunt de cetero ad partes ultramontanas vel versus Vallem Secuxie cum mercahandiis vel sine mercahandiis ire debeant et transire per pontem padi et per intus civitatem Taurini et tenere stratam ordinatam per Comune et homines Taurini sive ordinandam et eodem modo omnes ille persone heedemque que venerint de partibus ultramontanis et de Valle Secuxie vel Ripolis cum mercahandiis vel sine venire et transcire debeant cum eorum personis et mercahandiis per intus ipsam civitatem et pontem predictum et tenere stratam super hec ordinandam et solvere supradicta pedagia ut supra ordinata sunt eo salvo et exceptato quod si alique persone de predicta civitate seu de terra et districtu Astensi essent que non auderent venire per dictam civitatem Taurini et tenere dictam stratam sine periculo suarum personarum propter aliquas speciales inimicitias, quod ille tales persone licite ire possint undecumque voluerint ipsis solventibus in Secuxia pedagium superius ordinatum et quod per Comune et homines de Ast ille tales persone que non auderent tenere dictam stratam nominentur et in scriptis dentur Comuni et hominibus Taurini seu rectori dicte Civitatis et teneantur dicte persone ire et tenere dictam stratam quousque dicto Comuni satisfactum fuerit de predictis libris septem centum quinquaginta Astensibus ut supra.

Item dixerunt, statuerunt, ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod per Comune et homines Taurini emendetur hominibus de Ast et de eius terra et districtu omne dampnum rerum que eis aufferrerentur in districtu Taurini in via ordinanda per ipsum Comune et homines et si aliqua persona de Ast vel eius terra seu districtu teneret aliam stratam sive viam preter illam que ordinabitur per Comune et homines Taurini vel que iret ante diem vel de nocte et aliquod dampnum susbtineret quod Comune et homines Taurini non teneantur ei facere aliquam emendam et eodem modo teneantur Comune et homines de Ast emendare hominibus de Taurino si dampnum paterentur in terra Astensi in stratis ordinatis.

Item dixerunt, ordinaverunt, statuerunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod Antonius Rotarius Bertholinus, Abellonius et Thomaynus Pulsavinus et Vercellinus de Plays frater Petri Zavaterii de Ast teneantur et debeant facere per se vel per eorum legitimos procuratores pacem et finem et remissionem et pactum de ulterius non petendo filiis et heredibus domini Petri Borghexii de illis quantitatibus pecunie quas predicti flii et heredes domini Petri Borgexii ab ipsis habuerunt et receperunt occaxione

captionis sive captionum et detencionum factarum per predictos filios et heredes dicti domini Petri et de ipsis captionibus sive detencionibus eo tempore quo per mercatores de Ast et per Comune Taurini solucio et satisfacio eis fiet de dictis quantitatibus nomine dictorum heredum et quod tempore dicte solucionis restituent ipsius heredibus instrumenta que habent de ipsis occaxione dictarum quantitatum pecunie.

Item dixerunt, statuerunt, ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod per Comune et homines Taurini dentur et solvantur hinc ad quatuor menses proxime venturos libre sex Astenses vel monete equivalentis in Civitate Taurini Guillelmo Burduto pro restitucione telarum suarum quas habuerunt Jacobus corbellerius et Guillelmus de Pertuxio occaxione cuiuslam cambii quod habebant contra Comune et homines Carij dicti Jacobus et Guillelmus.

Item dixerunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt voluntate dictorum Sindicorum et voluntate et consensu dictorum Centorii et Bertholini quod de illis libris septem centum quinquaginta quas dare debet Comune Taurini ipsis Centorio et Bertholino dentur et solvantur dominis Henrico Gardino et Percevallo Barleto libre quinquaginta quinque Astenses vel equivalentis monete.

Item dixerunt, statuerunt, ordinaverunt, pronunciaverunt ac arbitrati fuerunt quod predicti Sindici curare debeant cum effectu quod omnia predicta et singula que pronunciata, arbitrata, statuta et ordinata sunt per predictos arbitratores super facto pedagiorum et stratarum approbentur ratifficentur et emologentur per predicta Comunia seu per Rectores et Credendarios dictorum Comunium infra duos menses proxime venturos.

Item dixerunt, statuerunt, ordinaverunt, pronunciaverunt et arbitrati fuerunt quod omnia predicta et singula arbitrata, pronunciata, statuta et ordinata seu dicta per predictos Arbitros attendi debeant et observari per ipsas partes et quamlibet earum sub pena apposita in compromisso et quod predicti Sindici nominibus quibus supra et predicti Centorius et Bertholinus emologare et approbare debeant in continenti omnia predicta et singula retinentes in se dicti arbitri et Arbitratores et amicabiles compositores de voluntate dictarum parcium quod possint comuniter et unanimiter interpretari declarare et iterum pronunciare si opus fuerit semel et pluries sicut eis placuerit.

Que omnia et singula superius dicta, statuta et ordinata ac pronunciata et arbitrata per predictos arbitros et arbitratores ac amicabiles compositores predicti Sindici nominibus quibus supra et predicti Centorius et Bertholinus emologaverunt, approbaverunt et ratifficaverunt et inde precepta sunt fieri michi Frederico Lune notario Civi Taurini et Francisco Morando de Ast notario per predictos Arbitros et Arbitratores et Sindicos et Centorium et Bertholinum predictos eiusdem tenoris plura publica instrumenta.

Actum est hoc in Villa Podii Varini in domo Comunis in qua conscilia celebrantur; interfuerunt testes vocati et rogati Frater Philipus Puscha et Frater Ruffinus de Carena de Ast de ordine predicatorum, domini Henricus Gardinus el Percevallus Barletus Cives Astenses et Joannes de Yporegia notarius civis Taurini.

Ego Fredericus Luna Notarius Curie Civitatis Taurini pro illustri viro domino Philipo de Sabaudia predictis omnibus et singulis interfui et hanc cartam ut supra in tribus membranis simul sutis et in pluribus locis meo signo sive testu consueto signatis rogatus fieri traddidi et scripsi.

(Ex eadem membrana).

1051. *Comune Taurini* prestum *seu* casanam *Leonhardo Solario civi astensi vendit.* 1301. 30 novembris.

In christi nomine Amen. Anno a nativitate eiusdem currente Millesimo CCC primo, Indictione XIIIJ die ultimo mensis Novembris. Coram me notario et testibus infrascriptis, In maiori Consilio sive Credencia Civitatis taurini ad sonum canpane more solito congregata sive congregato ubi aderant plus quam due partes Consiliariorum sive Credendariorum Consilii supradicti. Dominus Jordanus de montebreono Judex Curie Civitatis Taurini in dicto Consilio constitutus voluntate et consensu dictorum Consiliariorum et ipsi Consiliarij auctoritate et consensu dicti iudicis, Cupientes sibi circa utilitatem Comunis taurini providere, fecerunt investituram et vendictionem nobili viro domino leonardo de Solario Civi astensi ibi presenti et recipienti de medietate presti sive potestate mutuandi mutua pignorum

rerum mobilium nuper fieri et teneri ordinatum in Civitate jamdicta tam per illustrem virum dominum philipum de Sabaudia principem Achaye quam per Comune Civitatis predicte. Tali modo forma et tenore quod idem dominus leonardus socijque sui et familiares quos habere voluerit pro dicto presto exercendo et operando habeant teneant et possideant usque ad x annos proxime venturos et completos secundum formam ordinamentorum et pacionum infrascriptorum et infrascriptarum et ipsis paccionibus et ordinamentis ab ipsis partibus integraliter et cum effectu observatis solvendo tamen idem dominus leonardus dicto Comuni seu certo et legitimo sindico ipsius Comunis pro precio seu censu dicti presti anni huius presentis usque ad festum nativitatis domini proximum libras LX bonorum astensium et ab isto anno in antea annuatim in festo omnium sanctorum usque ad finem dictorum x annorum libras LX eiusdem monete, ad quam pecunie quantitatem solvendam in taurino ut supra idem dominus leonardus se et sua erga dictos consiliarios et fredericum luriam massarium dicti comunis et me notarium infrascriptum ut publicam personam stipulantem et recipientem vice et nomine dicti comunis sollepniter obligavit. Et e converso dicti dominus judex et consiliarij auctoritate et consensu quibus supra promiserunt dicto domino leonardo deffendere et manutenere dictum prestum seu ius mutuandi usque ad tempus predictum sub ypoteca rerum omnium comunis predicti. Que omnia et singula supradicta dicte partes nominibus quibus supra promiserunt sibi ad invicem solepnibus stipulacionibus hinc inde intervenientibus adtendere et observare sub ypoteca rerum suarum et Comunis infrascripti ac dapnorum expensarum et interesse de quibus sibi adinvicem simplici eorum verbo sine aliqua probatione credere promiserunt et eciam ea omnia et singula adtendere et observare cum effectu ad sancta dei evangelia iuraverunt corporaliter tacta ab ipso domino leonardo pro parte sua et a maraffo mandatario dicti comunis pro parte ipsorum consiliariorum et comunis ac eciam ipsis dictum iuramentum per dictum maraffum fieri iubentibus et volentibus super animas eorumdem renunciando exceptioni non facte dicte vendictionis et promissionum predictarum ut supra et omni alij. Tenor vero dictarum pactionum et ordinamentorum de quibus supra fit mencio et que ab ipsis partibus in facto dicti presti ab ipsis partibus debent observari talis est.

In nomine domini Amen. Anno a nativitate eiusdem millesimo ccc°, Indicione XIIJ die . . . mensis . . . . Hec sunt ordinamenta sive statuta facta per dominum jordanum de montebreono iudicem Curie taurini, dominum Ruffinum borgexium, philiponum Silum, Jacobum Zucham, Poncium prandum, Guillelmum buaterium, fredericum silverium et Serotonem de Aldemario Cives taurini ad hoc deputatos per maius consilium Civitatis predicte a quo predictis sapientibus super infrascriptis statutis et ordinamentis faciendis fuit adtributa potestas. Primo namque statuerunt et ordinaverunt quod unum prestum sive una casana vel plures presti fiant et sint in taurino ad mutuandum super pignoribus rerum mobilium tantum iuxta convenciones habitas inter Illustrem virum dominum philipum de Sabaudia ex parte una et predictos dominum Jordanum et eius socios infrascriptos nomine ipsius comunis ex alia. Item quod nullus qui teneat ipsam casanam sive prestum predictum aut emerit, possit nec debeat capere ab aliquo ad dictam casanam mutuo recipiente pecuniam pro qualibet libra ultra denarios VJ et abinde usque ad x solidos inclusive pro rata sed teneatur ad racionem et quantitatem predictam mutuari et fiat eidem Casanario vel mutuatori ius sive restitucio vel solucio ita bene de usura vel guiardono quemadmodum de sorte et tam ad solucionem usure predicte quam sortis faciendam traddere conpellatur debitor et conpelli possit sicut pro sorte per judicem sive Curiam taurini aliquo capitulo loquente de non reddendo iure de usura non obstante et qui contra fecerit solvat pro pena pro quolibet et qualibet vice solidos LX.

Item quod nullus de taurino vel ibi habitans aut aliunde possit super pignoribus rerum mobilium mutuare pecuniam in taurino vel territorio taurini aut districtu alicui persone, collegio vel universitati nisi ille vel eius nuncij qui predictum prestum emerint a predicto domino philipo et Comuni taurini et qui contra fecerit solvat pro pena et banno pro quolibet et qualibet vice solidos v, pro qualibet libra quam prestaret nisi hoc faceret de voluntate ipsius emptoris.

Item quod omnes de taurino vel habitantes in taurino tam presentes quam futuri possint sicut ante ad cartas et sub cartis et sine cartis super pignoribus rerum inmobilium mutuare omnibus quibus voluerint licite et inpune sicut ante poterant et sub obligacione omnium bonorum suorum.

Item quod illi qui emerint ipsum prestum pignorum rerum mobilium teneantur custodire et servare pignus usque ad annum et usque ad annum unum computandum a tempore dati mutui possit

debitor vel obligator pignoris illud luere sive redimere, quod si non fecerit abinde in antea possit vendere pignus dando debitori et redendo si quid plus debito et usuris habuerit ex ipso pignore vel eius vendictione et si minus habuerit teneatur debitor restituere sive solvere credictori deffectum et super hoc credatur sacramento credictoris.

Item quilibet bone fame cum iuramento ab eo prestito possit accusare de predictis quoscumque sciverit facere contra predicta vel aliquid predictorum et credatur eius accuse sine alia probacione et habeat accusator terciam partem banni.

Item quod vendictio presti debeat fieri hominibus sive habitatoribus taurini volentibus eum emere pro eodem precio quam ab extraneis offereretur. Preterea actum fuit expresse inter contrahentes predictos quod ipse dominus leonardus et eius socij de taurino si quos habere voluerit et eius familiares stantes in taurino recipiantur in protectione domini et Comunis predictorum quodve a taleis aliisque expensis faciendis pro comuni sint inmunes nec ad eas faciendas minime teneatur et eodem modo ab exercitibus et cavalcatis.

Item quod si questio aliqua aut cambium aliquod oriretur inter dictum dominum philipum et comune taurini cum hominibus et comuni Civitatis astensis comuniter vel divisim quod nichilominus ipse dominus leonardus et eius familiares possint ire et reddire ac stare salvi et securi cum eorum bonis et rebus in taurino et extra per eius territorium ad eorum voluntatem ita tamen quod occaxione alicuius questionis vertentis inter dicta comunia non possit impediri ipse dominus leonardus nec eius familiares aut res.

Item quod si aliquis familiaris ipsius domini leonardi comiteret aliquod maleficium quod propterea nulla bona Casane ipsius domini leonardi seu in ipsa Casana existentes capi possint occaxione predicta.

Item quod fiat eidem domino leonardo solucio seu restitucio monete quam prestiterit de eadem vel equivalenti moneta quam prestiterit.

Item quod nulla res que ad dictam casanam fuerit impignorata possit haberi nec recuperari a casanariis ipsius casane nisi prius ei facta solucione de eo quod prestiterit super ea et de usuris nisi hora suspecta et a persona suspecta impignorata fuisset res predicta.

Actum est hoc in Civitate Taurini in domo voltarum curtis grani ubi ius redditur presentibus Robaudino de scarra, Sorcellino garreto notario Curie, Rosseto de Vignolio ac zurrato et raspano mandatariis dicte Curie testibus ad predicta convocatis.

Et ego Johannes lunati de Civitate Taurini publicus imperiali auctoritate notarius predictis interfui et inde hanc cartam fieri rogatus tradidi et scripsi meoque signo consueto signavi.

(E membrana archetypa tabularii municipii taurinensis).

INDEX MONUMENTORUM

APPENDICIS IN ORDINEM TEMPORUM DIGESTUS

1194. 21 aprilis, **991**. Astenses et Vercellenses, Astenses et Otho Casalis Valoni dominus damna et iniurias utrinque illatas ultro citroque dimittunt. — 22 aprilis, **992**. Vercellenses et Astenses pactionem faciunt, ne quis civium vexetur, exceptis debitoribus et fidejussoribus.

1198. 15 martii, **993**. Vercellenses, Astenses et Alexandrini, salvo langobardico foedere, ineunt foedus contra marchionem Montisferrati, Casalenses, Pacilianenses et Cavagnolenses. — 10 septembris, **994**. Casalenses quidam legatis Astensium et Alexandrinorum se obsides tradunt.

1199. 28 martii, **995**. Astensium legati sacramento pollicentur, in Astensium controversia cum marchione Montisferrati, se Mediolani et Placentiae legatorum judicio acquieturos fore. — **996**. Bonifacius, marchio Montisferrati, quae ab Astensibus, Alexandrinis et Vercellensibus sibi debita censeat, exponit. — 2 maii, **997**. Tum Bonifacius, marchio Montisferrati, tum Novarienses, Vercellenses, Astenses eorumque foederati sua in captivos jura tradunt Mediolanensibus ac Placentinis.

1200. 15 octobris, **998**. Bonifacius, marchio Montisferrati, ejusque filius Guilielmus, Mediolani potestatis et Placentiae legatorum opera, inducias paciscuntur cum Astensibus, Vercellensibus et Alexandrinis.

1201. 12 januarii, **999**. Ubertus de donna Bencia in civium ordinem accipitur. — 22 maii, **1000**. Tabulae pacis Astensium cum Albensibus, quibus et veteres tabulae annorum 1193 (1199-1200?) subjectae sunt. — 9 novembris, **1001**. Albenses de Barbarisco rationem faciendi onere levantur.

1203. 21 februarii, **1002**. Alexandrini atque Astenses controversiam de Aquosana arbitris committunt. — 5 maii, **1003**. Arbitri quibus Alexandrini et Astenses de Aquosana et Vinchio controversias mandaverant, judicium ferre recusant.

1217. 10 maii, **1004**. Pax et foedus Placentinorum cum Papiensibus, tum proprio, tum Langobardiae amicorum nomine, initum, qui foederi accedere velint, ac praecipue Astensium.

1221. 10 junii, **1005**. Guidus Landrianensis, Astae potestas, municipii nomine in dominium accipit quidquid municipium ab episcopo tenet, et episcopo fidelitatis juramentum praestat. — id. id., **1006**. Astensis credencia pacem, cum episcopo compositam, ratam facit.

1222. 16 junii, **1007**. Querela contra Albenses ob violatas imperatoris inducias. — 23 julii, **1008**. Quum Astensium legati Albenses vetuissent Barbariscum castrum novis operibus munire, Albensium potestas se paratum affirmat ea, fidejussoribus datis, diruere si ex jure id compertum fuerit, ac nonnulli municipii consiliarii fidejussores se offerunt: verum Astensium legati pactum propositum recusant.

1223. 25 aprilis, **1009**. Astenses quatuor cives deligunt qui cum Albensibus foedus componant. — 28 septembris, **1010**. De foedere, de civitatis communicatione, de concordia et amicitia Astenses et Albenses conveniunt cum Alexandrinis; 30 octobris, Alexandriae legatus civium Astensium sacramentum praebet.

1224. **1011**. Astenses poscunt ab Albensibus ut legatos deligant ad foederis conditiones nonnullas implendas. Albenses aiunt foederis pacta non rite servata fuisse ab Astensibus: nihilominus si Astenses resipiverint, Albenses pollicentur se, quae ab ipsis postulantur, tempore opportuno, facturos.

1225. 15 novembris, **1012**. Milanus Bentius in civium ordinem accipitur.

1232. 19 julii, **1013**. Foedus Astensium, episcopi et municipii taurinensis, Montiscalerii, Pinarolii, Plossaschi, Bagnolii et Bargiarum contra omnes, excepto Sabaudiae comite, ac praecipue contra Cherium.

1237. 16 augusti, **1014**. Ravarinus Bellotus Cremonensis, Astensium potestas, civitatis nomine Uberto Episcopo fidelitatis juramentum praestat. — **1015**. Episcopus praecipit astensi municipio, ut auxilium suppeditet contra Cuneates, qui Morocium aggressi sunt et Morocienses Cuneum transferre cupiunt.

1245. 29 maii, **1016**. Astae potestas praecipit ut, quae homines Thomae, Sabaudiae comitis, contra Segusii abbatis fidejussionem Montiscaleriensibus praedati sint, eisdem reddant.

1250. 5 julii, **1017**. Jacobus a Carretto, Savonis marchio, aedibus excitandis, Astae praedium emit.

1257. 17 novembris, **1018**. Thomas sabaudus suo et Blanderatis comitis sociorumque nomine cum potestate astensi Astae nomine, Augustae Taurinorum etc. inducias paciscitur. — 17 decembris, **1019**. Epistola Segusii abbatis ad Philippum sabaudum, Lugduni archiepiscopum, ut pacem Thomae comitis cum Astensibus confirmet et a Petro fratre, Sabaudiae comite, confirmandam curet.

1258. 6 julii, **1020**. Apocha nummorum ab Astensibus Nigellae nummulariis praebitorum atque pro rebus male acquisitis absolutio nomine summi pontificis.

1262. 8 februarii, **1021**. Astense municipium statuit non recedendum esse a bello cum Provinciae comite, donec ditionem episcopo sublatam restituerit et pacem cum eo composuerit.

1266. 20 octobris, **1022**. Canon duarum quotannis coenarum, earumque descriptio.

1275. 30 julii, **1023**. Astensis municipii concilium, quae cum marchione Montisferrati pacta fuere, confirmat nec non ejus judicium de municipii controversiis cum Thoma, Saluciarum marchione.

1279. 24 januarii, **1024**. Conradus episcopus astense municipium purgat ab excommunicatione in quam inciderat, quum castra et ditiones quasdam acquisivisset contra episcopi interdictum, dummodo ea intra statutum tempus restituat.

1282. 27 aprilis, **1025**. Societatis S. Secundi decretum.

1290. 25 aprilis, **1026**. Pactio ab Astensibus cum Amadeo, Sabaudiae comite, confecta. — 5 augusti, **1027**. Potestas ac quatuor astensis municipii sapientes Amadeum, Sabaudiae comitem, equitum multitudinem alendi onere eximunt. — 15 augusti, **1028**. Stipendia dynastis suppeditanda, quos cum militibus Astam Amadeus secum duxerat, statuuntur. — 13 septembris, **1029**. Adfines et amici captivorum, qui in Mombarucii castro custodiuntur, 400 libras astenses pro eorum redemptione se soluturos promittunt. — **1030**. Eadem promissio a potestate et sapientibus Astensium confirmatur. — 2 octobris, **1031**. Pactio quae 25 aprilis cum Sabaudiae comite confecta fuerat, confirmatur: pactorumque municipii idem comes se fidejussorem praebet stipendiariis. — 13 octobris, **1032**. Comes Amadeus sabaudus repetit 400 libras astenses pro Mombarucii captivis redemptis. — 14 octobris, **1033**. Idem repetit iterum comes Amadeus. — 16 octobris, **1034**. Comes Amadeus sabaudus tertio a municipio astensi 400 libras repetit, adiectis decem libris a se impensis. — 10 decembris, **1035**. Astense municipium cum Emanuele, Blanderatis comite, eiusque filiis et Antonio nepote pacem init.

1297. 20 novembris, **1049**. Astenses atque Taurinenses arbitros deligunt qui controversias componant. — **1050**. Arbitri, de quibus in superiore monumento sermo est, de Astensium cum Taurinensibus controversiis judicium ferunt.

1299. 3 februarii, **1036**. Concilium generale societatis populi minuti astensis Vivaldi Roglae petitioni de Casurcio annuendum esse censet.

1301. 27 aprilis, **1037**. B. et L. Correzarius centum libras *in acomanda et nomine acomande et societatis mercandie* recipiunt. — 30 novembris, **1051**. Comune Taurini *prestum* seu *casanam* Leonhardo Solario civi astensi vendit.

1304. 19 septembris, **1038**. Leonhardus Solarus morti proximus se faeneratorem confitetur fuisse atque usuris ad 5000 librarum surripuisse ac praesertim 300 libras episcopi detrimento: quare eam rei familiaris partem legat episcopo qua opus fuerit ad pecuniam, quam iniuria rapuerit, reddendam.

1309. 5 augusti, **1039**. Astense municipium atque

exules Amadeum, Sabaudiae comitem, et Philippum, Achaiae principem, deligunt ad componendas discordias. — 31 octobris, **1040**. Amadeus, Sabaudiae comes, arbiter statuit, stipendium, quod jam a municipio astensi Philippo sabaudo, Achaiae principi, ob lata quotannis auxilia persolvitur, tribus millibus astensium librarum augendum esse.

1310. 19 martii, **1041**. Amadeus, Sabaudiae comes, ac Philippus sabaudus, Achaiae princeps, de astensis municipii cum exulibus discordiis arbitri judicium ferunt an. 1309. 18 decembris, quod Rubeus de Maoneriis, Philippi sabaudi procurator atque astensis municipii ditionisque tutor, publici juris facit.

1311. 28 januarii, **1042**. Literae procuratoriae, quibus facultas facta est astensis municipii legatis Henricum imperatorem eiusque in Langobardia vicarium Amadeum, Sabaudiae comitem, adeundi atque pecuniam pro contrahendis militibus suppeditandi. — 8 aprilis, **1043**. Pacta Philippi sabaudi, Achaiae principis, cum gente de Castello astensi. — 8, 18 ac 22 aprilis, **1044**. Pacta Achaiae principis cum de Castello confirmantur.

1312. 24 januarii, **1045**. Bartolomaeus Cabalerius fatetur se, pro sediminis locatione, Panzoto Solaro 12 ½ tritici scopellas debere.

1321. 22 januarii, **1046**. Solari Beneti morientis confessiones et legata. — 6 novembris, **1047**. Raiuerius Cazo haeredibus Beneti Solari omnium, quae ei ad compensandas usuras legaverat, apocham scribit.

1322. 1 junii, **1048**. Literae, quibus Ubertus, vercellensis episcopus, Simoni Rogle facultatem facit fratrem Vivaldum a male ablatis purgandi.

INDEX MONUMENTORUM

QUAE IN NONNULLIS MONUMENTIS HUJUS CODICIS VEL APPENDICIS TRANSCRIPTA SUNT

a *Dies monumenti.*
b *Numerus monumenti hujus Codicis in quo monumentum contra signatum transcriptum est.*

a	b
1227. xv, 8 octobris, ven.	3
1255. xii (sic), 14 septembris.	745
1261. iv, 2 aprilis, sab.	578 ad 581
1261. (iv), 3 aprilis, lun. (dom.?)	906
1263. vi, 17 julii, mar.	945
1266. ix, 13 maii, . .	945
(1269). xii, 5 julii, . . .	946
1278. vi, 20 aprilis, . . .	981
1283. xi, 20 januarii, jov.	981
1287. (xv), 9 junii, lun.	754
(1290). (iii), 8 decembris, ven.	1035
1293. vi, 8 octobris, jov.	578, 579

INDEX MONUMENTORUM

CODICIS VEL APPENDICIS

QUAE PASSIM

IN ALIIS MONUMENTIS IPSIUS CODICIS VEL APPENDICIS MEMORANTUR

a *Numerus monumenti.*
b *Numerus monumenti in quo de monumento contra signato mentio est.*

a	b	a	b	a	b	a	b
27	109	286	1023	592	831	830	1005, 1006
28	109	345	1023	593	832	831	340
29	109	347	8	631	867	862	340
33	47	374	405	639	786	863	864
46	49	406	405	641	952 ad 954	899	902
48	49	447	448	650	651	900	902
53	913	463	468	656	658, 660	908	909
118	120	481	506	664	666	912	911
130	131	482	511	669	663	914	915
143	146	483	502, 503	674	675 ad 677	918	922
150	152	484	504	676	677, 678	934	923
156	158, 159	485	502	679	680, 681	935	936, 937
165	149, 166	486	509	694	695	936	937
205	206 ad 208, 213	487	512	711	712	940	942, 943
206	213	489	508	727	739	941	942, 943
207	213	492	501	744	743	950	951, 952
208	213	494	505	788	790, 791	951	952 ad 954
211	212	495	507	790	792, 793	957	1000
241	240, 242	496	510	795	796	969	970
250	248	498	466	803	804 ad 808	977	978
254	696	500	528	804	807, 808	982	984
261	911, 912	548	554	805	807, 808	1010	984
264	266, 268	582	583	806	807, 808	1018	1019
265	264, 266	584	582	809	810	1026	1028, 1031
271	907	591	592, 1023	820	835	1030	1032
						1049	1050

INDEX ALIORUM MONUMENTORUM

QUORUM IN CODICE VEL IN APPENDICE MENTIO OCCURRIT

a *Dies monumenti.*
b *Numerus monumenti hujus Codicis in quo monumentum contra signatum memoratur.*

a	b
1164. VIII, 5 mai	327
1175. VIII	790, 791
1198. I, 2 junii	106
1199. III, 10 octobris, dom.	277
1200. III, 10 februarii, jov.	277
1200. III, 11 februarii, ven.	277
1202. (?) 26 decembris	47
1204. VI, 21 maii	820
1205. VIII, 19 maii	820
1205. VIII, 20 maii, dom.	100
1206. IX, 12 octobris	820
1208. XI, 1 septembris	820
1210. XIII, 25 novembris, jov.	8
1211. (ante 4 martii)	8
1217. V, 6 decembris, mer.	421
1218. VI, 20 decembris	215
1219. VII, 13 novembris, merc.	183, 193
(1219. 13 novembris?) ante 1220, 12 nov.	183
1220. VIII, 12 januarii, dom.	183
1221. IX, 25 aprilis, dom.	664, 666
1221. (IX), 30 octobris, sab.	867
1222. (IX), 19 aprilis, mart.	867
1223. XI, 29 aprilis, sab.	968
1224. XII, 7 septembris, sab.	218 ad 220, 245
1227. (XV), 16 februarii	610
1227. XV, 17 aprilis, sab. et 15 maii (?)	914, 915
1227. XV, 13 septembris, lun.	556
1227. XV, 14 septembris, mar.	418
1228. I, 6 junii, mar.	332
1228. I, 12 septembris, mar.	663
1228. I, 23 septembris, sab.	663, 669
1228. I, 12 novembris, dom.	261
1228. I, 23 novembris, jov.	261
1230. III, 17 aprilis	683
1230. (III), 25 novembris	985
(1232. aut ante?)	1013
(1232. aut ante?)	1013
1232. V, 1 junii, mart.	405
1232. V, 17 julii, sab.	1013
1233. VI, 4 aprilis, lun.	582
1233. VI, 31 julii, dom.	716
1234. VII, 20 julii, lun.	683, 684
1235. VIII, 13 maii, jov.	687
1236. IX, 30 martii, mart.	512
1237. X, 23 augusti, dom.	799
1237. X, 10 novembris, mart.	758 ad 761
1238. XII, 29 julii. ven.	684
1239. XII, 13 februarii, dom.	131
1240. XIII, 24 januarii, sab.	100
1241. XIV, 6 decembris	843
1242. XV, 20 junii, ven.	508
1242. XV, 3 septembris, merc.	950, 954 ad 956
1242. XV, 2 novembris, dom.	510
1243. I, 22 februarii, dom.	758 ad 761
1244. II, 2 aprilis, merc.	760
1245. III, 31 martii, ven.	508
1245. (III), 8 julii, dom.	501
1246. V, 21 octobris, dom.	100
1248. VI, 7 aprilis, jov.	505
1248. VI, 6 septembris	528
1250. VIII, 7 novembris, mar. (lun.?)	436
1251. IX, 10 aprilis, lun.	505
(1252?) 1253. X, 24 martii, sab.	502
1252. IX (X?), 10 aprilis, lun.	508
1252. X, . . . julii	714
1252. X, 16 julii	714
1252. X, 30 julii	714
1252. X, 16 augusti, ven.	502
1252. X, 11 octobris, ven.	899
1252. X, 15 novembris, sab.	508
1253. XI, 30 martii, dom.	502
1253. XIV, (XI?), 1 aprilis, sab.	502
1253. XI, 28 junii, sab.	502
1253. XI, 26 septembris, ven.	504
1254. XII, 8 aprilis, merc.	505
1254. (XII), 16 augusti, dom.	201
1254. XII, 11 novembris, merc.	901
1255. XIII, 29 aprilis, jov.	502, 503
1255. XIII, 6 julii	508
1256. XIV, 10 septembris	507
1256. XIV, 13 septembris	507
1257. XV, 9 novembris, ven.	1018
1257. XV, 12 novembris, lun.	1018
1258. I, 29 januarii, mar.	505
1258. I, 1 aprilis, lun.	502
1258. I, 2 julii, mart.	1020
1258. I, 29 augusti, lun.	100
1259. I, (II?) 7 februarii	508

a	b
1259. (II*), p. fest. b. Martini hyem., jov.	944
1259. II, 3 novembris, lun.	887
1260. III, 10 martii, merc.	926
1260. III, 15 junii, mar.	264
1261. V (sic), 2 aprilis, sab.	867
1261. IV, 29 septembris, jov.	502
(1262?) 1272. V, 15 aprilis, sab.	160
1262. V, 13 decembris, merc.	506
1263. VI, 3 martii, jov.	334
1264. VII, 14 julii, ven.	506
1265. VIII, 17 julii, jov.	511
1265. VIII, 3 augusti, lun.	502
1265. VIII, 15 septembris, mar.	466
1266. IX, 22 junii, mar.	945
1266. IX, 27 septembris, lun.	506
1266. IX, 28 (27?) septembris, lun.	506
1266. IX, 15 octobris (novembris?) lun.	506
1266. IX, 15 novembris, lun.	506
1266. IX, 4 decembris, sab.	506
1267. X, 19 januarii, merc.	511
1267. X, 16 februarii, merc.	506
(1267?) 1264. X, 17 (16?) feb., merc.	506
(1267?) 1264. X, 2 (4?) martii, jov.	506
1267. X, 2 (4?) martii, jov.	506
1267. X, 18 maii, merc.	506
1267. X, 4 junii, sab.	508
1267. X, 14 (15?) novembris, lun.	506
1268. XI, . . .	509
1268. XI, 22 aprilis, dom.	906
1269. XV (XII?) martii (maii?) lun.	506
1269. XII, 14 julii, dom.	506
1269. XII, 17 novembris, dom.	867
1270. XIII, 4 januarii, sab.	506
1270. XIII, 15 martii, sab.	502
1270. XIII, 16 julii, merc.	506
1270. XIII, 16 octobris, jov.	844
1271. XIV, 11 junii, sab. (dom.?)	506
1271. XIV, 13 septembris, sab.	948
1271. XIV, 25 septembris, ven.	948
1272. XV, 19 (14?) martii, lun.	506
1272. XV, 23 augusti, mar.	673
1272. XV, 14 (19?) octobris, merc.	506
1272. XV, 19 octobris, merc.	506
1272. XV, 7 decembris, merc.	506
1273. I, 20 martii, lun.	267, 268
1273. I, 22 martii	267, 268
1273. I, 24 junii, sab.	673
1273. I, 24 novembris, ven.	673
1274. (II), 30 aprilis	867
1275. III, 26 septembris, jov.	936, 937
1276. IV, 21 januarii	260
1276. IV, 15 junii, dom.	405
1276. IV, 19 septembris, sab.	977
1276. IV, 18 decembris	713
1277. (V), . . .	480
1277. V, 14 januarii, jov.	511
1277. V, 19 januarii, mar.	511
1277. V, 7 (16?) martii, mar.	867
1277. V, 9 martii, mar.	661
1277. V, 16 martii, mar.	867
1277. V, 25 martii, jov.	867
1277. V, 9 maii, dom.	479
1277. V, 28 maii	650
1277. V, 13 septembris, lun.	950
1277. (1276?) IV, 26 septembris, sab.	867
1278. (VI), 2 januarii, dom.	952, 954
1278. (VI), 18 januarii	952
1278. VI, 18 julii, lun.	907
1278. (ante 3 septembris)	939
1279. VII, 24 januarii	1024
1279. VII, 15 junii, jov.	838
1279. VII, 30 septembris, sab.	511
1279. VII, 9 octobris, lun.	506
1279. VII, 22 novembris, merc.	719
1280. VIII, 11 aprilis, jov.	506
1280. VIII, 28 junii, ven.	502
1280. VIII, 12 octobris, sab.	504
1284. XII, 28 februarii, lun.	164
1285. XIII, 10 februarii, sab.	760
1286. XIV, . . . septembris	867
1287. XV, 22 maii, jov. et 5 augusti, mar.	867
1288. I, 13 aprilis, ven.	143, 144, 146, 149
1288. I, 20 aprilis, mar.	513
1288. I, 22 octobris, ven.	789 ad 791
1288. I, 28 novembris, dom.	143 ad 146
1288. I, 22 decembris	165
1289. II, 5 aprilis	163
1289. II, 10 maii	150 ad 152
1290, III, 2 februarii	980
1290. III, 6 aprilis, jov.	1026
1290. III, 8 aprilis	156, 158 ad 160
1290. III, 12 aprilis	195 ad 200
1290. III, 2 maii, mar.	162
1290. III, 5 novembris, dom.	809
1290. III, 2 decembris, sab.	745
1290. (III), 8 decembris, ven.	1035
1291. IV, 29 julii, dom.	621
1291. IV, 10 septembris, mar. (lun.?)	621
1292. V, ...	743
1292. V, 28 junii, sab.	927
1292. V, 30 junii, lun.	927
1292. V, 30 novembris, dom.	928
1295. VIII, 8 septembris, jov.	1049, 1050
1295. VIII, 21 novembris, lun.	676, 677
1296. IX, 21 februarii, mar.	678
1296. IX, 22 februarii, merc.	678
1296. IX, 31 julii, mart.	1049, 1050
1297. X, 9 augusti, ven.	1049, 1050
1300. XIII, ...	1051
1309. (VII), 18 decembris	1041
1311. IX, 29 martii	1043, 1044
1311. IX, 5 aprilis	1043

INDEX LOCORUM

A

D

M

Q

R

U

V

INDEX HOMINUM

A

B

C

G

N

O

P

S

T

U

Z

ATTI

DELLA

REALE ACCADEMIA DEI LINCEI

ANNO CCLXXIV.

1876-77

SERIE SECONDA — VOLUME VIII.

ROMA
COI TIPI DEL SALVIUCCI
1883

Atti dei Lincei Mem. sc. mor. Serie 2ª Vol. VIII.

CARTA D'ITALIA SECONDO I

DA UN CODICE DELLA BIBL

3º Compartimento del IV Clima
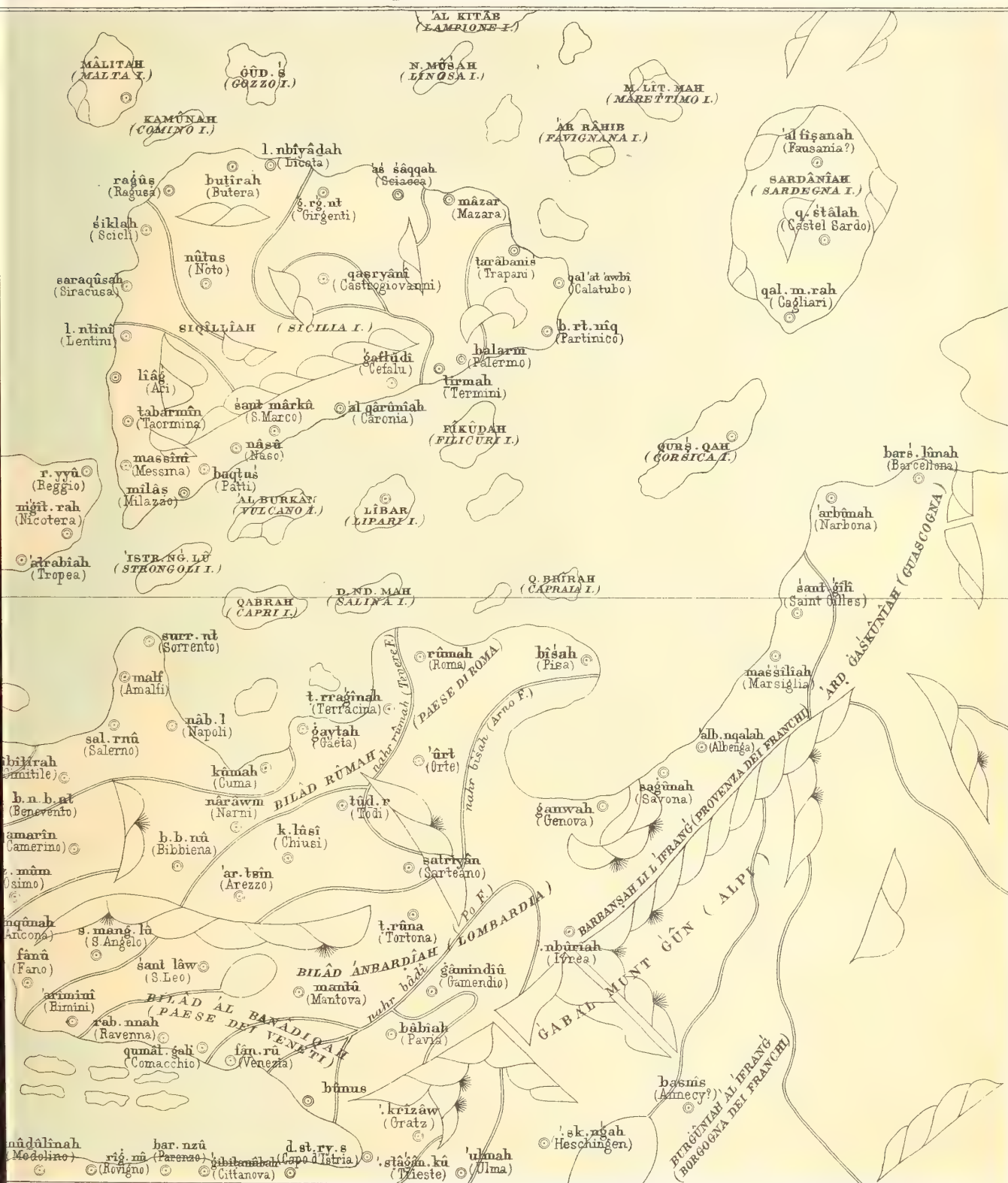
3º Compartimento del V Clima

GEOGRAFO EDRISI (1154)

TECA BODLEIANA, OXFORD

CARTA D'ITALIA SECONDO

ATTI

DELLA

REALE ACCADEMIA DEI LINCEI

ANNO CCLXXIV.

1876-77

SERIE SECONDA — VOLUME VIII.
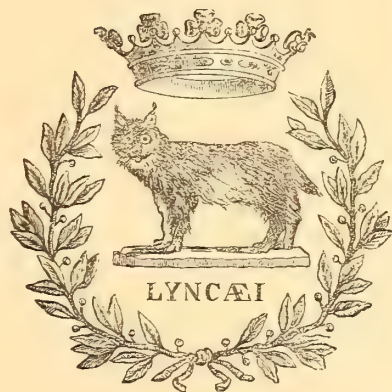
ROMA
COI TIPI DEL SALVIUCCI
1883
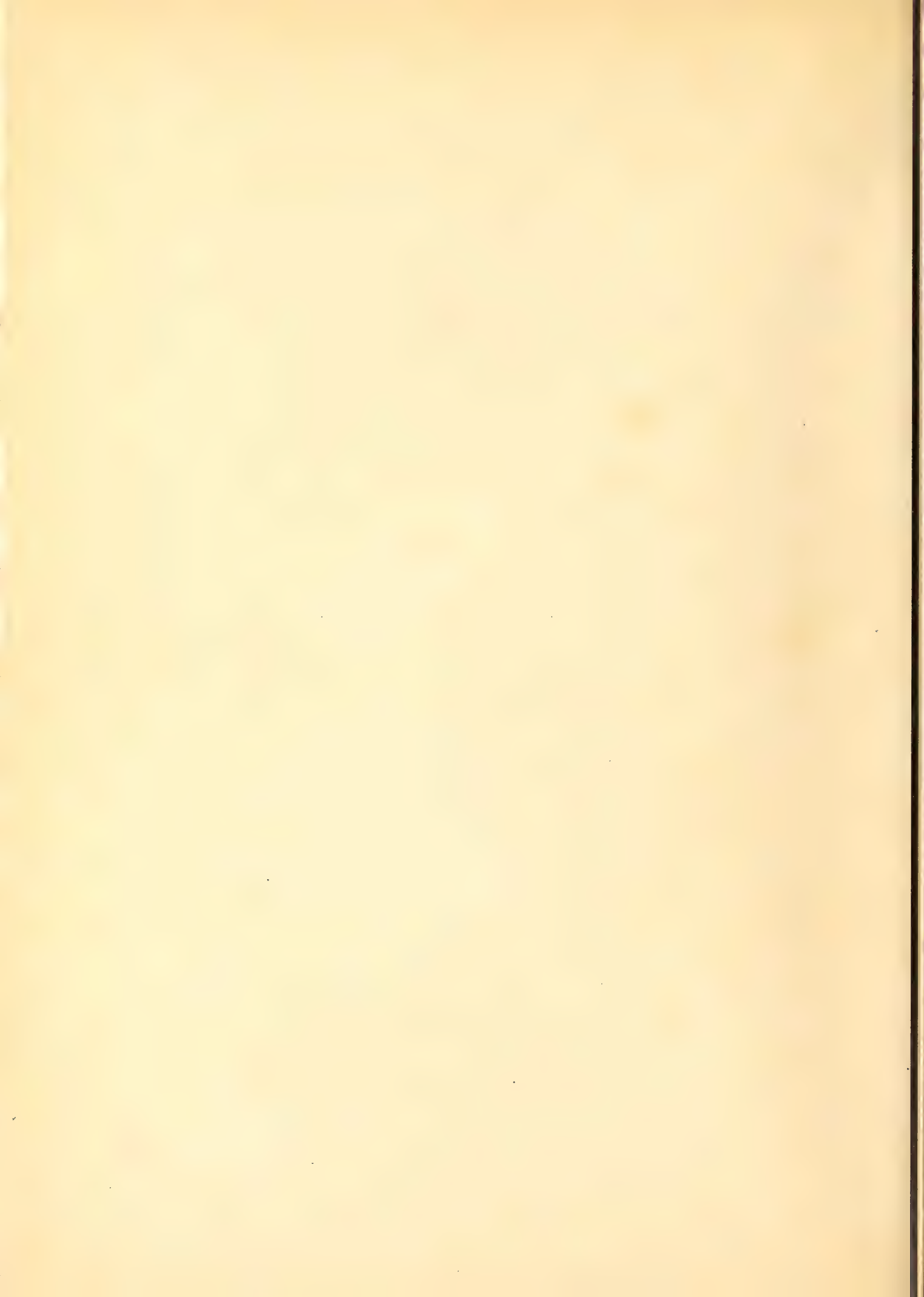
L'Italia descritta nel «Libro del Re Ruggero» compilato da EDRISI. Testo arabo pubblicato con versione e note da M. AMARI e C. SCHIAPARELLI.

Memoria letta nella seduta del 17 dicembre 1876.

Col trattato di pace di San Germano, il dì 25 luglio 1139, re Ruggero II assicurava a sè ed ai suoi discendenti la signoria sulle provincie meridionali d'Italia e su la Sicilia. Sbarazzatosi dagli agitatori e pretendenti, ed indifferente alla rivoluzione onde si travagliava allora la Chiesa per le nuove dottrine di Pietro Abelardo, egli, nei quindici anni che sopravisse, si dedicò sopratutto a riordinare il governo del reame, a promuovere le industrie, a coltivare le arti e gli studî, dal che per poco lo distolsero le imprese di Barberia e d'Oriente ed altre minori. Il desiderio di conquista che in breve lo rese signore di più che mezza Italia, ed al quale opponevasi il Papa sostenuto dall'Impero, aveva ceduto all'amore tradizionale nei principi Normanni per le arti e le scienze, e l'animo suo ognor più aggravato da domestico lutto, cercava sollievo nella serena occupazione dello studio. A questo egli dedicava i ritagli di tempo che sopravvanzavano alle cure dello Stato, che ei reggeva da sè e per valenti ministri, poichè all'arte della guerra accoppiava quella del governo, a tal che giustizia rigorosa e sicurezza stabile godevasi nei suoi dominî, più che in alcun altra regione d'Europa.

Fra gli studî dei quali dilettavasi il Re, primo era quello della geografia, per la quale aveva un gusto spinto fino alla passione. Egli forse non pensava che da questo passatempo avrebbe ritratto non minor gloria che dalle cure dello Stato e dalle fatiche della guerra, e che avrebbe lasciato alla scienza il maggior monumento geografico del medio evo. Le ricerche del Re erano in particolar modo favorite dalle condizioni speciali della corte di Palermo. Ivi l'elemento cristiano ed il musulmano erano del pari stimati e rispettati; contrasto singolare colle continue lotte ond'era insanguinata la Spagna. Allettati dalla grande tolleranza dei principi d'Altavilla, convenivano a Palermo scienziati d'ogni maniera e viaggiatori di varie nazioni, e l'accoglienza fatta al crociato non era diversa da quella usata al pellegrino musulmano, cui l'amore d'istruzione o il viaggio dall'Affrica o dalla

Spagna alla Mecca faceva approdare nell' isola. Tutti trovavano in Ruggero un imparziale e valido protettore. Egli amava la conversazione di letterati e poeti, di scienziati ed artisti, a qualsiasi credenza appartenessero. Nel conversare con essi loro arricchiva la mente di utili cognizioni, di modo che, come Edrisi stesso ci attesta, nelle discipline matematiche e nelle politiche era versatissimo. Alle quali doti della mente s'accoppiavano quelle del cuore: nobiltà di tratto, coraggio, cordialità, sicchè, per usare ancora le parole di Edrisi, i suoi sonni valevano più delle veglie della comune degli uomini. E pur tenendo conto della parte dovuta alla retorica, onde il nostro autore volle magnificare il suo mecenate, noi possiamo scorgere quant'alto poggiasse l'ingegno di Ruggero nei monumenti da lui innalzati, nelle provvide disposizioni di governo da lui elaborate, nelle rapide conquiste da lui dirette in persona o per abili condottieri da lui inspirati. Ma nessuna delle sue opere di mano o d'ingegno ha meritata tanta riconoscenza dei posteri, quanto quella a cui s'accinse dopo l'impresa di Calabria, ed a cui attese gli ultimi quindici anni della sua vita, cioè dal 1139 al 1154.

Racconta Edrisi che fra i nobili intendimenti di Ruggero ci fu quello di appurare le condizioni de'suoi Stati; ei volle sapere per filo e per segno i confini del suo reame, le vie di terra e di mare e in qual Clima giacesse ciascuna provincia, quali mari e golfi le appartenessero. Appurate le condizioni de' suoi dominî, bramò di conoscere allo stesso modo tutti gli altri paesi e regioni dei sette Climi. Al qual fine ei cercò le cognizioni di tal fatta nei libri compilati in questo ramo di scienza. Edrisi ricorda alcuni degli autori consultati, fra i quali Tolomeo ed Orosio e gli altri tutti arabi, in parte perduti. Ma il Re trovando mancanti, confuse e contradittorie le notizie esposte in questi autori, fecesi a consultare uomini versati nella geografia, ad interrogarli e studiarla con essi loro; ma alfine s'accorse che non ne sapeano di più di quel che egli aveva appreso nei libri. Allora mandò cercando per tutti i suoi paesi degli uomini che avevano pratica di quelli e soleano viaggiarvi; fece venire costoro a sè e per mezzo d' un suo ministro interrogolli, tutti insieme e ad uno ad uno, su quanto ei volea ritrarre intorno i paesi stessi. Dopo quindici anni di siffatte ricerche ei fece riportare su di un planisfero i punti itinerarî indicati nelle relazioni, tenendo pur presenti i libri consultati e scegliendo, nei casi dubbî, le testimonianze più autorevoli. Assodata così la posizione dei singoli paesi, egli ordinò che fosse gittato un grande e massiccio disco di puro argento e che sopra quello fossero incise esattamente le figure dei sette Climi coi loro paesi e regioni, colle marine e gli altipiani, i golfi, i mari, i fiumi e le vie di comunicazione colle

loro distanze in miglia. Comandava inoltre Ruggero che fosse compilato un libro nel quale, seguendo le figure tracciate sul disco, si aggiungessero per ciascun Clima e compartimento quelle notizie che meglio servissero ad illustrarli e che sfuggivano alla descrizione grafica. Per volere del Re il libro fu intitolato nuzhat 'al muštâq fî iḫtirâq 'al 'âfâq (Sollazzo per chi si diletta di girare il mondo).

Segretario di Ruggero in questo lungo e faticoso lavoro era lo sceriffo 'abû ʻabd 'allâh muḥammad 'ibn ʻabd 'allâh 'ibn 'idrîs, conosciuto comunemente col nome di Edrisi. Poche notizie di esso sono a noi pervenute, cosa tanto più notevole in quanto che la sua nobil prosapia ed i suoi lavori, saliti in grande stima appo i geografi musulmani, farebbero sperare il contrario. Ma i servigi resi ad un re cristiano e le lodi pompose che egli ne tesse, gli fruttarono forse la dimenticanza, se non il disprezzo dei suoi correligionarî. Egli apparteneva alla più illustre nobiltà musulmana, come lo indica il titolo di sceriffo a lui dato quale rampollo di Alì e di Fatima. Venuti dallo Hegiaz ebbero i suoi antenati il dominio del Marocco, ove fondarono Fez, e per breve tempo quello di Spagna, col nome di Hammuditi; si chiamarono Califfi e principi de' credenti, titoli che facean contrasto colla piccolezza delle loro signorie. Attesta Casiri che il nostro autore nascesse l'anno 1100 in Ceuta, ove probabilmente erasi rifugiato suo padre esule dalla Spagna, e che attendesse agli studî in Cordova, come pare provato dall'accurata descrizione ch'egli ha data di questa città, colla cognizione personale di chi v'abbia fatta lunga dimora. Visitò la Spagna e l'Affrica e toccò anco l'Asia Minore; egli stesso scrive di esser disceso nella grotta dei Sette dormienti presso Nicea l'anno 510 (1116-17). Questo suo gusto pei viaggi e la nobiltà del casato furono titoli alla sua chiamata a corte di Palermo, dove pure dovea essere ricordata la memoria di quell'edrisita, che avuta Castrogiovanni la consegnava al padre del Re. Egli v' era tenuto in grande onoranza sì che, al dir di 'aṣ ṣafadî, Ruggero gli assegnò entrate da principe e l'onorò tanto che solea levarsi in piedi quand'egli veniva a corte, e andargli incontro e mettersela a sedere allato. Restò a corte, a quanto pare, fin verso il 1161 e compose per Guglielmo I, figlio e successore di re Ruggero, un trattato di geografia col titolo: « Giardino della civiltà e sollazzo dell'anima », che andò smarrito e che forse era un ampliamento di quello a noi pervenuto. Scrisse pure un libro sui « Rimedî semplici » ed alcune poesie la cui perdita, a giudicarne dalle poche rimaste, non è gran che da deplorare. L'opera che noi possediamo è dagli Arabi chiamata « il Libro di Ruggero » e da noi comunemente conosciuta col nome di « Geografia di Edrisi ».

I lavori geografici di Edrisi hanno goduto d'una fama meritata presso i geografi arabi posteriori che a quelli attinsero largamente, come 'ibn sa'îd, Abulfeda ed altri. In Europa il nuzhat non fu conosciuto che verso la fine del secolo decimosesto, nel compendio, o meglio estratto spoglio della parte descrittiva, stampato a Roma l'anno 1592 nella tipografia medicea e pubblicato in latino a Parigi nel 1619 dai maroniti Gabriele Sionita e Giovanni Hesronita, i quali per strano equivoco lo chiamarono *Geographia Nubiensis*. Una versione italiana di questo compendio fu fatta nel 1600 dall' illustre matematico urbinate Bernardino Baldi, versione inedita il cui manoscritto si conserva nella biblioteca dell'Università di Montpellier. Sull'edizione medicea lavorarono in seguito il Conde per la Spagna, il Gregorio per la Sicilia, l'Hartmann per l'Affrica, il Rosenmüller per la Siria ed altri ancora. Amedeo Jaubert è stato il primo a far conoscere all'Europa l'intero trattato di Edrisi colla sua traduzione francese pubblicata nel « Recueil de voyages et de mémoires » stampato dalla Società geografica di Parigi (Tom. V, VI, 1836-1840). Il lavoro del Jaubert al suo comparire fu giudicato molto diversamente da quello che lo sia stato in seguito, quando esso venne confrontato col testo. Il traduttore si era accinto ad un'impresa troppo vasta e superiore alle sue forze ed ai mezzi dei quali potea disporre; quindi non è maraviglia se la sua versione pecchi molte volte per inesattezza, che la bontà della forma non basta a scusare.

La versione del nuzhat richiede, in chi l'intraprende, non solo cognizione dell' arabo, ma anco pratica di geografia comparata. I molti sussidî di lessicografia araba pubblicati in questi ultimi anni, la messe di nuovi documenti venuti in luce ad illustrare la geografia del medio evo, i lavori che su questa si pubblicarono, quantunque aperto ancora lascino il campo a chi voglia con profitto addentrarvisi a scriverne un trattato completo ed ordinato, pure notevole aiuto sarebbero a chi volesse ritentare l'impresa. Intanto orientalisti insigni ne hanno pubblicati alcuni capitoli importanti. Primo l'Amari inserì la parte del testo che tocca la Sicilia e le altre isole italiane nella sua « Biblioteca arabo-sicula », pubblicata a Lipsia a spese della Società orientale tedesca nel 1857 e tradotta in italiano in due volumi nel 1880-81. Nel 1866 i valenti professori di Leida R. Dozy e J. de Goeje stamparono la descrizione dell'Affrica e della Spagna con versione francese, note e glossario dei vocaboli arabi che mancano nei lessici comuni.

In questo volume si pubblica per la prima volta il testo intero che riguarda la parte continentale d'Italia e terre adiacenti, con versione italiana e note; ed affinchè l'Italia vi sia tutta compresa, si riproduce la parte

insulare già inserita dall'Amari nella sua « Biblioteca arabo-sicula ». Non sarà discaro a noi italiani il conoscere quanto si scrisse sulla geografia del nostro paese a mezzo secolo XII, quando il regresso nella scienza geografica dal V secolo in poi parea che avesse raggiunto in Europa il suo colmo. Poichè fin dall'VIII secolo la geografia erasi ridotta fra i musulmani che, poggiati sopratutto sull'antichità greca, l'aveano per istudio proprio arricchita di nuovi elementi e vi aveano fatti progressi che l'imperfezione dei mezzi, l'abuso delle ipotesi e l'amore del maraviglioso loro permettevano. Il risorgimento di questa scienza in Europa non sarebbe segnato dalle Crociate se l'opera di Edrisi o di Ruggero che dir si voglia, non fosse rimasta sepolta nel testo arabo, e l'Occidente l'avesse conosciuta per una versione latina la quale forse era vagheggiata nella mente di Ruggero, e non fu eseguita per la sopravvenuta morte di lui, o fu distrutta, chi sa? pochi anni appresso insieme col planisfero d'argento nel saccheggio della reggia di Palermo e nel furore che scoppiò allora contro i musulmani. Che che ne sia, l'opera condotta a compimento, un po' frettoloso invero, a corte di Palermo rimase là come monumento isolato sul quale passarono intere generazioni senza avvedersene o senza curarsene, più di quanto curassero gli arabi i monumenti egizî e babilonesi che non comprendevano. Ma come questi nel loro abbandono serbavano alle nostre generazioni le recondite geste de' monarchi che li innalzarono, così il nuzhat ci fa testimonianza della mente vasta che lo ideò, ed è ancora oggidì fra i monumenti della geografia medioevale quello che ad ogni altro sovrasta. Questo è il giudizio dei dotti d'Europa che non esitarono a chiamare Edrisi lo Strabone degli arabi.

Uno studio completo dell'opera edrisiana sarà possibile solo quando ne sarà pubblicato il testo intero, con versione corredata di abbondanti note geografiche. Il Lelewel tentò l'impresa per la parte che tocca la geografia comparata del medio evo, e se alle dottrine acquistate con tanta pertinacia di studio egli avesse congiunta la cognizione dell'arabo e del persiano, e così avesse potuto consultare geografi in allora per anco non pubblicati o poco noti, egli avrebbe colmato nella storia della geografia una lacuna oggidì pur troppo ancora patente. Obbligato com'egli era di lavorare sulla versione di M. Jaubert, ei riprodusse molte inesattezze nelle quali era incorso il traduttore, quindi le erronee conclusioni a cui si condusse. Adunque uno studio critico, sintetico e comparativo sull'opera intera è lavoro ancora da farsi, e noi dobbiamo essere grati ai valenti professori di Leida già ricordati, ed al Saavedra il quale gettò nuova luce sulla Spagna di Edrisi, come la pratica cognizione del suo paese gli suggeriva. Nè dobbiamo dimenticare il breve,

ma importante studio del prof. Lagus di Helsingfors, sulla fonte delle notizie date da Edrisi intorno i paesi baltici, le quali notizie par si debbano al commercio diretto o indiretto degli Scandinavi coll'Italia. A ciò si aggiungano i pochi ricordi che fa il Blau sui Kumani nella Zeitschr. d. d. M. G. Bd. XXIX.

Nella parte che riguarda l'Italia possiamo dire che l'Amari sia stato il primo a tentar un lavoro di geografia comparata, limitandolo alla Sicilia. Egli lo pubblicò nella sua *Carte comparée,* Parigi 1859, e nella *Notice* che accompagna la Carta. Ma risorta l'Italia, ravviati gli studî nel nostro paese, fermata la sede del nostro Governo in Roma, l'Amari fece premura al tempo stesso a me ed al Bonghi, in allora Ministro per la pubblica istruzione, il quale provvide che io potessi recarmi a Parigi e ad Oxford per preparare il testo della parte peninsulare sui codici che si conservano in quelle biblioteche.

Messomi al lavoro, pensai subito che sarebbe stato pregio dell'opera aggiungere alla descrizione d'Italia quella parte della prefazione di Edrisi, che tratta della configurazione della terra, della sua divisione in Climi, dei mari che la circondano; il qual tratto della prefazione fa seguito immediatamente al ragguaglio del metodo tenuto nella compilazione del libro, ragguaglio che pure è già stato pubblicato dall'Amari e qui si ristampa. Ideata da un principe che s'intitolava e in parte era Re d'Italia, compiuta nella sola corte italiana che allor si chiamasse regia, compilata sotto la vigilanza e con l'opera del gran Re Ruggero e coi mezzi che a lui davano le sue ricchezze e il vasto commercio dell'Italia, noi possiamo vantarci che la geografia di Edrisi sia in gran parte lavoro nostro nazionale. Quindi fino a che questa non troverà un editore che tutta la pubblichi, parmi che l'introduzione, meglio che ad altre parti, debba andare unita a quella che riguarda il nostro paese. E tanto più ho creduto conveniente di riprodurla qui per intero, perchè mi è parsa erronea in diversi punti la versione del Jaubert. Così egli a pag. 2 lin. 15 legge Hérates, aggiungendo in nota Ératosthènes?, ed il Lelewel nella sua *Géographie du moyen âge* T. I, p. 100, attingendo a quella fonte, toglie anche il dubbio che Edrisi là accenni alla misura della circonferenza terrestre fatta dal geografo di Cirene. Or se si consideri che tutti i manoscritti di Edrisi, non escluso il compendio, portano concordemente h a r m a s (Hermes) = Ermete; che, giudicando per analogia di trascrizione dei nomi greci in arabo, mal si ravviserebbe in Hérates il nome di Eratostene; che questi divise la circonferenza della terra in 60 parti eguali e che la divisione in 360 gradi è stata, con ogni probabilità, usata per la prima volta da Ipparco, parmi che debba escludersi la supposizione che Edrisi qui accenni ad Eratostene. Credo piuttosto che si tratti bensì di una misura trasmessaci dagli antichi,

forse quella d'Ipparco stesso colla quale, per le diverse lunghezze degli stadî, parasanghe e miglia arabe, può presentare una differenza più apparente che reale, ma che questa misura assorbita nella corrente della filosofia fantastica sorta ai tempi dei Sassanidi sui resti dell'astrologia caldaica, delle superstizioni indiane e della scienza greca, sia stata, come varie altre nozioni astronomico-astrologiche, attribuita ad Ermete. — A pag. 4 lin. 25 della versione, dove si parla del Golfo persico si legge: « il y a beaucoup d'écueils et de bas-fonds », mentre Edrisi dice che là sorgono i due monti o scogli kusayr e ʻuwayr, ben noti ai geografi arabi. — A pag. 7 lin. 24 egli pone a mezzogiorno del mar Caspio la « source du Timour» (?) leggendo ʻayn 'attimur sul cod. A il quale porta, ma erroneamente, ʻayn 'at tamr, borgo dell' ʻirâq sulla destra dell'Eufrate. La lezione buona è quella del cod. B portata in nota alla pagina stessa, cioè ʻayn 'alham (corr. qui a pag. 13 lin. 23) borgo alla foce del fiume di 'âmul sulla costa meridionale del Caspio e che in Abulfeda (ed. Reinaud) leggesi, per errore, ʻayn 'al hamm e così altrove in Jaubert (vol. II pag. 169 e 179) ecc.

Questo capitolo di geografia generale, che Edrisi tolse in gran parte da autori non pervenuti infino a noi, si presenta per questo riguardo come lavoro originale che merita di essere attentamente considerato da chi si occupi di proposito della geografia comparata nel medio evo; soggetto tanto importante quanto vasto. Non sarà quindi fuori di posto l'averlo qui pubblicato, tanto più che esso forma colla parte introduttiva come un capitolo solo.

Dei settanta compartimenti compresi nei sette Climi in cui, secondo la geografia greca, Edrisi ha partita la quarta parte abitata del globo, l'Italia colle sue isole ne abbraccia quasi quattro che sono il secondo ed il terzo del Clima quarto ed il secondo ed il terzo del Clima quinto. Di questi quattro compartimenti, uno è occupato dalle nostre isole e tre dalla terra ferma, ma entro limiti molto estesi. Si presentano essi così bene nel loro insieme, che parve conveniente pubblicarli per intero. Si è tuttavia lasciato fuori un terzo circa del secondo compartimento del Clima quinto, che abbraccia buon tratto di paese d'oltr'Alpe, uscendo esso dal nostro disegno di pubblicazione. Ho per contrario conservata la descrizione della costiera orientale dell' Adriatico, perchè è breve, e perchè volli pur dare intera la figura edrisiana di questo mare italiano.

Chi getti uno sguardo sulla carta che accompagna la presente edizione, non può a meno di notare il grande sfiguramento della nostra penisola. Per rendersi ragione di questo fatto conviene ritornare alquanto sul sistema seguito alla corte di Palermo da quella che, a modo nostro, si direbbe la Commissione geografica presieduta da Ruggero ; e conviene esaminare le

fonti di Edrisi per ciò che riguarda l' Italia. E qui dobbiamo distintamente considerare la parte descrittiva da quella figurata e vedere quanta sia stata l'influenza esercitata reciprocamente.

Sappiamo da Edrisi che Ruggero, concepito il vasto disegno, non contento di quello che trovò scritto nei libri di geografia, volle consultare le persone pratiche in quel ramo di scienza, le quali nulla avendogli appreso che non fosse detto ne' libri, egli deliberò di far di pianta il lavoro, e mandò viaggiatori per ogni parte che gli riferissero sulle condizioni dei varî paesi. Ma queste non sono le sole fonti a cui attinse Ruggero e per lui la Commissione geografica di cui il nostro Sceriffo era, come noi diressimo, il segretario. Dallo esame dell' opera, quando si avrà alla mano il testo intero, si potrà conoscere quanto gli autori citati siano stati messi a contribuzione, come pure se alcuni geografi arabi, anche allora conosciutissimi e di gran valore, come 'al bakrî, 'al muqaddasî ed altri, dei quali non è fatto cenno nell'introduzione, siano stati ignorati affatto. Che la lista data non sia completa è provato per esempio da alcune citazioni fatte nel corso del libro, come di un ḥassân 'ibnu 'l mundir, autore di una delle varie opere che hanno per titolo « il Libro delle maraviglie ». Ma di tutti i geografi nominati da Edrisi, compresi i non arabi, quali Tolomeo ed Orosio, si può in generale affermare che pochissimo materiale hanno somministrato alla parte del libro che tratta dell' Europa. Per quel che concerne l' Italia, la sola descrizione di Roma è tolta da autori orientali, sopratutto da 'ibn ḫurdâdbah. La quale inserzione è opera esclusiva del compilatore Edrisi, poichè non è ammessibile che Ruggero avesse idea così stravagante di una città a poche miglia dal confine del suo reame. La descrizione dell'Italia è, in quanto riguarda la Sicilia, basata sopra cognizioni personali delle terre descritte e sopra documenti di amministrazione pubblica. Alle stesse fonti sembrano attinte alcune nozioni sulla Calabria e sulle Puglie, provincie, del resto, conosciute dallo stesso Re nel corso delle sue fortunate imprese. Poteano parlare delle regioni del Sangro e del Pescara così minutamente descritte, i suoi figli Anfuso e Ruggero incaricati del conquisto di quelle terre. I baroni sottomessi, che a Palermo trovavano nelle cariche di corte magro compenso alle signorie perdute, rallegravano di certo le ore subsescive del monarca colla storia delle passate imprese e colla descrizione de' loro feudi, indarno sospirati. Non così puossi affermare per il resto d' Italia ove le notizie pajono piuttosto tolte a giornali di viaggi, come per la Toscana, a note di erudizione mal digerita, come per la Venezia , a ricordi di famiglia , come per il Piemonte sede degli Aleramidi, del qual sangue nacque l' Adelaide madre a Ruggero e il di lei

fratello Arrigo, che fu il personaggio più importante dello Stato e che spinse Ruggero al gran passo di prendere la corona reale.

La descrizione delle coste, molto più esatta che quella delle provincie mediterranee, si direbbe tratta da portulani corredati di nozioni geografiche statistiche. È singolare punto di somiglianza fra il nostro autore e geografi antichi, tra i quali Plinio e Strabone, la maggior copia di notizie esposte intorno alle costiere, a preferenza che su le regioni entro terra; fatto d'altronde che ha chiara spiegazione nella maggior facilità di visitarle. A tutti questi documenti dobbiamo aggiungere le carte grafiche, se così possiamo chiamare rozzi disegni che la pratica del navigare dettava senza regola di astronomia, principali sussidî per il piccolo e grande cabotaggio. Il curioso scambio dalla costa tra Gallipoli e Leuca sul Jonio con quella tra Brindisi e Castro sull'Adriatico, la sostituzione di un golfo alla penisola su cui sorge Gallipoli, la frequente inversione dei punti cardinali nord e sud, come per Cagliari ecc.; la destra sostituita talvolta alla sinistra e viceversa, queste son tutte prove che il compilatore, oltre alle notizie scritte, aveva alla mano carte orientate in senso diverso.

Quale fu il sistema nel riordinare tutti questi materiali raccolti? La divisione per Climi è stata quella adottata, la quale quantunque poco pratica, presentavasi la più facile. Perocchè veniva meno il sistema astronomico delle longitudini, e delle latitudini, una volta riconosciuto che le posizioni date da Tolomeo non rispondeano più alla realtà, e d'altra parte le verificazioni fatte per ordine dei Califfi non servivano che per un tratto, relativamente piccolo, delle regioni orientali. Un tentativo è stato fatto di seguire il sistema astronomico per il primo Clima, e questo stesso tentativo è prova evidente che la Commissione di Palermo l'avea riconosciuto inesatto e quindi abbandonato. Si dovea rifare tutta la rete, impresa alla quale erano impari gli astronomi del tempo, nè meglio prestavansi le nozioni geografiche di allora e le carte ridotte a figurine di bambini. Elemento precipuo per la posizione dei varî paesi e la delineazione delle costiere erano, secondo Edrisi, gli itinerarî orientati che pel solito crescevano o diminuivano sproporzionatamente, in ragione del maggior o minor numero delle stazioni intermedie; quindi più estese le terre meglio conosciute. L'orientazione di questi itinerarî combinata colle distanze, dovea sopperire al sistema astronomico. I contorni delle costiere, probabilmente abbozzati su qualche vecchia carta di Tolomeo o di Marino di Tiro, erano poscia ridotti od estesi secondo che le lunghezze degli itinerarî il richiedeano.

Questo sistema pratico, ma poco scientifico, avrebbe tuttavia condotto a

risultati abbastanza esatti, ove l' elemento principale che il costituiva, ossia le misure itinerarie fossero state bene conosciute. Ma, o Edrisi non supponeva tanta diversità nelle miglia riportate nei libri o dai viaggiatori, o non sapea ridurle ad una sola misura, o, infine, gli mancò il tempo di farlo. La misura itineraria più conosciuta adoperata per le distanze mediterranee è il miglio ordinario od arabo che per l'Italia, e sopratutto per la Sicilia, corrisponde in molti casi al miglio romano (m. 1481), il quale poco differisce dal miglio siciliano (m. 1487). Tre di queste miglia arabe o siciliane formano il miglio franco, ossia la lega, che vien adoperato talvolta promiscuamente col miglio ordinario. È pur citato un miglio grande tra Misilmeri ed il mare. Vengon poi le miglia in genere di lunghezze disparatissime. Misura itineraria è pure la ġalwah ossia un tiro d'arco, o 400 cubiti, o lo spazio percorso in un tratto dell'uomo a cavallo ecc. Altra misura approssimativa è la giornata di cammino la quale ha lunghezze diverse, cioè la piccola = 18-22 miglia, l'ordinaria o media = 23-25 miglia e la grande = 30-36 miglia. Le distanze di mare sono per lo più contate in miglia arabe o siciliane od altre di diversissime lunghezze, ed in giornate di navigazione che son di novanta e 25 miglia, e, supponendo che le ultime siano miglia franche, tornerebbe la giornata più breve a miglia settantacinque.

Di tutte queste misure itinerarie, quelle il cui valore risulta conosciuto sono le miglia arabe o siciliane e la lega o miglio franco che ne è il triplo. Delle altre di cui s'ignorava la lunghezza si tenne conto del solo numero, e sia che si pareggiassero alle arabe o alle franche, la loro diversità reale, ammesse esatte le cifre riportate dai viaggiatori o attinte a documenti, influì grandemente sul tracciato della carta. Al che si devono aggiungere le inesattezze provenienti dalla tortuosità delle vie, per ineguaglianza di suolo o per impedimenti di acque, perocchè di questa non si potea tener conto esatto, e le distanze venivano col compasso riportate in linea retta sul planisfero e sul disco argenteo, di cui le carte annesse ai singoli compartimenti rappresentano altrettante sezioni. Si aggiunga infine, come causa di errori gravissimi, l'omonomia di alcune città, ond'erano, senza saperlo, allacciati fra loro itinerarî diversi.

Dal fin qui detto risulta che la descrizione scritta sia più esatta delle carte che l'accompagnano. Ed anche ammesso che il disegno in queste abbia subìto notevoli trasformazioni per imperizia degli ammanuensi che le copiarono, rimangonvi tuttavia tracce evidenti di sbagli gravi originali. Non parlo della Sicilia, come quella che doveva essere più conosciuta, e che nella figura edrisiana assume proporzioni molto più esatte e figura molto più regolare, che non nelle carte aggiunte ordinariamente al testo di Tolomeo. Ma così

non è pel rimanente d'Italia: accresciuta oltre misura la parte meridionale; incurvata l'estrema penisola verso la Sicilia per l'avvicinamento di questa al Golfo di Napoli; sfigurate molto più le altre provincie; quasi annullato il Piemonte, rimpicciolite la Lombardia e la Venezia, spostate le provincie di mezzo, scomparsi gli Abruzzi; resi più sensibili i golfi e i promontorî; inclinata e messa quasi parallela all'equatore la metà settentrionale della penisola sì da ravvisarvi la posizione data dalle carte tolemaiche. Precise le notizie sul corso dei fiumi di Sicilia, di Calabria e delle Puglie, stranamente confuse quelle sui fiumi della rimanente penisola. Uno dei difetti principali della Carta sta nella sproporzionata grandezza delle isole e più nella loro posizione. La quale, basata sulle direzioni e sulle distanze doveva subire, da una parte, l'influenza dello spostamento dei continenti ai quali le distanze si riferivano, e dall'altra, gli errori inevitabili provenienti dalla imperfezione degli stromenti nautici, per cui il navigare era ridotto al piccolo e grande cabotaggio, e le traversate in alto mare erano affidate alla pratica cognizione del cielo e molto alla fortuna.

Si disse più esatta la parte descrittiva in confronto delle carte. Ma qui pure, rendendosi ragione delle diverse misure itinerarie e cercando di compararle a tipi conosciuti, secondo i varî paesi, noi troviamo confusione non piccola, sia che provenga direttamente dai materiali raccolti, sia da imperizia nel riordinarli. In complesso tutto rivela la fretta colla quale il libro è stato condotto, per cagione della malattia e dell' imminente morte di Ruggero, come ha supposto l' Amari. Molti errori sono personali di Edrisi, o per ignoranza dei paesi intorno ai quali taceva l'erudizione musulmana, o per amore del fantastico a cui portavalo l' indole di schiatta. L' inserzione della descrizione di Roma è dovuta certamente a lui solo. Sorgente considerevole di errori, era lo stesso carattere arabo che mal si prestava alla trascrizione dei nostri nomi. I facili scambi di lettere creavano in essi assonanza o somiglianza, per cui il compilatore ignaro della configurazione dei paesi e della loro posizione, era inconsciamente portato dall'uno all'altro, ed univa fra loro itinerarî di regioni diverse. Basti l'osservare lo strano equivoco fra Taranta in Abbruzzo e Taranto, e tra Anglona alla foce dell'Agri ed Agnone (Anglonum) in provincia di Molise, sbaglio che fu causa della scomparsa degli Abbruzzi e dintorni della Carta, per formarsi un'idea della poca conoscenza che Edrisi aveva della penisola italiana.

Malgrado tutti questi difetti e qualunque siasi questo abbozzo rugginoso della geografia d'Italia alla metà del secolo XII, nessun documento di geografia italiana di quel tempo ha da solo il valore del nostro. Le notizie sul commercio, sui monumenti, sui prodotti locali, l' importanza

data a ciascuna città o paese descritto, serviranno alla storia dei nostri comuni. Vediamo città e borghi in allora fiorenti ed ora scomparsi, od appena ricordato il loro nome da qualche casale o da qualche regione. Conseguenza naturale dello *struggle for life* in quel periodo convulsivo della vita delle città italiane che cercavano o subivano nuova signoria. Se il voto manifestato del Congresso geografico di Venezia, « che venga posto mano alla compilazione di un dizionario storico geografico del medio evo » diverrà un fatto, la Geografia di Edrisi offrirà utilissimo ed ampio contributo.

I codici che servirono alla presente edizione sono:

A. (Bibl. naz. di Parigi n. 893 suppl. ar.). Codice mediocre in carattere affricano, scritto ad Almeria l'anno 1343-44.

B. (Bibl. naz. di Parigi n. 892 suppl. ar.). È il miglior de'manoscritti edrisiani, in carattere n a s ḫ î ed ornato di 69 carte geografiche a colori. Nel 1875, quando io preparava l' edizione, esso faceva parte della mostra tenuta a Parigi in occasione del congresso geografico, di modo che ho bensì avuto agio a copiarne il testo, ma non le carte che ho tolte dal codice seguente.

C. (Bibl. Bodleiana, Oxford, Uri 887, Pococke 375). Manoscritto scorretto con frequenti scambi di lettere e talvolta di lezione incerta, scritto al Cairo l' anno 1456. Le carte che accompagnano questo codice, benchè più grossolane, e tal fiata più scarse di nomi di quelle del cod. B, vi corrispondono in generale nella configurazione dei continenti, nel corso dei fiumi e nella posizione delle città. La parte insulare è forse la più difettosa. Su questo codice ho copiato le quattro carte rispondenti alle quattro sezioni qui pubblicate. Le ho poi riunite in una sola, riducendole circa a metà dell'originale.

D. (Bibl. Bodleiana, Oxford, Grav. 3837-42). Manoscritto elegante, ma incompleto, non contenendo che i tre primi Climi colle rispettive carte. Servì per la sola introduzione.

Oltre a questi codici si consultarono, per il confronto de' nomi, i manoscritti dei compendî che trovansi a Parigi (G) ed a Cambridge.

La via da seguire nella versione era già tracciata dall'Amari nella descrizione della Sicilia. Due sono le difficoltà principali nella traduzione di Edrisi, la lingua cioè infiorata a retorica, con parole talvolta d' incerto significato, e la nomenclatura geografica. Per la prima il compito è reso oggidì più facile coi mezzi lessicografici pubblicati in questi ultimi anni, per opera sopratutto del prof. Dozy. Non così sbrigativa era la questione dei nomi geografici. Le incertezze dei codici nella trascrizione di questi nomi, ognuno sa quanto siano grandi; punti diacritici fuori di posto o mancanti, lettere che l'una all'altra si somiglia, confusione di scritture diverse, tendenza dei copisti a dar forma

di nomi conosciuti a nomi nuovi, non sono sempre piccole difficoltà da risolvere. È verissimo che in molti casi sono nomi a noi noti, e che dalla moderna o dall'antica loro forma si può l'araba dedurre; è pur vero che la posizione geografica che l'autore ci porge, è sovente guida sicura alla identificazione de' luoghi. Ma tutto questo talvolta non basta, quindi la necessità di abbondare in note geografiche, e sopratutto di riprodurre molte varianti trascritte, che a taluno possono sembrare soverchie. Ma chi vorrà e potrà meglio di me consultare nuovi documenti sulla geografia d'Italia nel medio evo, per rischiarare i punti dubbî od oscuri affatto, sarà grato al metodo seguito e forse riuscirà a correggere le mie congetture.

Nella trascrizione dei nomi si è tenuto il sistema di far corrispondere ad ogni lettera araba una sola del nostro alfabeto, modificando con punti od altri segni quelle che devono rappresentare lettere diverse dalle nostre nella pronunzia. È, con leggera variante, il sistema adottato comunemente in Germania, sopratutto da quella benemerita Società Orientale. La trascrizione è la seguente:

ا	'a, 'i, 'u	ر	r	غ	ġ	ي	y
ب	b	ز	z	ف	f	ـَ	a
ت	t	س	s	ق	q	ـِ	i
ث	ṯ	ش	ś	ك	k	ـُ	u
ج	ǵ	ص	ṣ	ل	l	ـَا	â
ح	ḥ	ض	ḍ	م	m	ـَى	
خ	ḫ	ط	ṭ	ن	n	ـِي	î
د	d	ظ	ẓ	ه	h	ـُو	û
ذ	ḏ	ع	ʻ	و	w		

Esposto brevemente lo scopo e l'importanza della presente pubblicazione, ed il modo in essa seguito, mi resta a ricordare con gratitudine il mio maestro M. Amari che ha voluto associare il suo al mio nome in fronte a queste pagine, e che, come sempre, mi fu largo di consigli e di ajuti d'ogni maniera. Al Bonghi che, reggendo la pubblica istruzione, mi fornì i mezzi per recarmi all'estero, onde preparare la copia del testo, esprimo qui la mia riconoscenza, come pure rammento con amore le cortesi premure con cui i conservatori della Nazionale di Parigi e della Bodlejana di Oxford misero a mia disposizione i codici richiesti.

Roma, Dicembre 1882. C. S.

Dal kitâb nuzhat 'al muštâq ecc. (Sollazzo per chi si diletta di girare il mondo) per 'abû 'abd 'allâh muḥammad 'ibn muḥammad 'ibn 'abd 'allâh 'ibn 'idrîs. 2

§ 1. In nome del Dio pietoso e benigno[1]. Lode al Dio di grandezza e possanza; di forza e carità; di generosità e larghezza; e di beneficenza illimitata[2]. Quegli che assegnò [ordine alle cose] e [lo] fe' saldo; commiserò e concesse; decise e sancì; provvide e raffermò; creò e plasmò[3] e fe' bella ogni sua fattura. Quegli che si manifesta agli intelletti e si sente nei cuori; la Cui evidenza splende agli occhi [nostri]; la Cui provvidenza e forza vince le menti: Quegli che con la grazia e il consiglio mena [i Credenti] alla via, dalla quale [s' innalza più accetta] la lode; e con la parola [rivelata] e coi dommi della fede insegna il modo di conseguire certamente la [suprema] felicità, la quale sta in Lui [stesso]. Quegli che ha poste le maraviglie della sua creazione e le fatture [cavate] dal nulla [per segnare la] via [onde s'arriva] alla nozione di Lui e [fare] scala al comprendimento della sua eternità, senza principio nè fine.

Per vero nel creato v'ha di tali opere che danno avviso a' veggenti e ricordo a' lucidi e riflessivi intelletti[4]. Miracolo di Dio la creazione del Cielo e della Terra. Del Cielo Egli innalzò la volta e dispose le vie; ornollo di

---

[1] Così traduco i due vocaboli raḥmân e raḥîm, secondo il valore che loro dà la forma grammaticale e secondo le particolari spiegazioni di alcuni comentatori del Corano. A questa notissima formola, appunto perchè formola e notissima, io ho badato poco per l'addietro, rendendola col Sacy e con molti altri « Nel nome di Dio Clemente Misericordioso ». Per vero il significato di clemenza, ossia bontà che mena a perdonare le colpe, non si trova in alcuno di que'due aggettivi, i quali esprimono due diversi gradi d'intensità del sentimento, designato dalla unica loro radice, cioè la carità materna. Indi mi correggo, assai tardi, egli è vero.

[2] Letteralmente: Quegli [che concede] favori enormi.

[3] Seguo qui la lezione del Fleischer, *Biblioteca arabo-sicula, Annotazioni*, pag. 28. Quel vocabolo occorre anco in varie iscrizioni sepolcrali di Sicilia.

[4] Si confrontino queste parole col Corano III, 11; XXIV, 44 ecc.

astri; locovvi il Sole e la Luna, segni di luce, questa nella notte, quello nel dì, affinchè il corso loro notasse il séguito de' tempi e delle ore. Nella Terra Ei distese le pianure, piantò le radici de' monti; da lei fece sgorgare le acque e germogliare l'erbe: diella ad abitar alle sue creature, alle quali assegnonne i campi; ed a pro' di esse fece scorrere [il latte] delle greggi [che vi pascolano][1]; additò loro le vie di quella; insegnò loro qual giovi e qual noccia delle sue [produzioni]; guidò [gli uomini] a' viaggi per terra e per mare; nei cammini agevoli e negli alpestri. Quale evidente prova non abbiam noi della Onnipotenza sua, in tanta sapienza, in tant'ordine, in tal
3 volontà, in tal misura! Ma che diciam noi? Non è Egli il sovrano assoluto [dell'universo] il Fattore, [l'essere] che si dimostra [dassè medesimo]?

Il più nobile subietto sul quale versar possa chi vede [addentro nelle cose degli Stati] ed esercitarvi il pensiero e la riflessione, è [l'alto grado] a che saliva il ridottato re Ruggiero, esaltato da Dio, potente per divina grazia[2], re di Sicilia, Italia, Longobardia e Calabria, sostegno[3] del pontefice di Roma e difensor della religione cristiana; [ben così detto] poichè egli avanza il re dei rûm (il sovrano bizantino) per estensione [di territorio] e nerbo [d'imperio][4]: ei che conduce a sua posta le cose [pubbliche, dove] rafforzando e [dove] abbattendo; egli che [solo] in Cristianità ministra secondo la religione della giustizia, stende ugualmente su tutti [i suoi popoli] le ali della sua munificenza e generosità; egli che sì egregiamente governa il reame

---

[1] Il plurale 'aflâk che ho preso qui nel significato di « mammelle » appartiene piuttosto al singolare falak « sfera »; onde quest'inciso si tradurrebbe « fe' girare a loro pro' » le sfere di essa [terra]. Non possiamo accettare questo concetto contrario alle teorie cosmografiche del tempo, ed anche all'ordine del discorso, poichè l'autore ha trattato poc'anzi della creazione de' cieli. E parmi che dopo aver detto de' campi di essa terra ('amlâkaha) ossia della sussistenza de' popoli agricoli, egli ben accenni a quella de' popoli pastori, soddisfacendo al tempo stesso alla tentazione di un'altra bella rima in kahâ, per la quale si potea sforzare un po' l'uso ed assegnare a falkah « cosa tonda, poppa ecc. » lo stesso plurale di falak. Letteralmente dunque il testo ha: fece scorrere a pro' degli uomini le mammelle di essa terra.

[2] Così suonano i vocaboli mu'azzam, mu'tazz, muqtadir, che leggiamo nel testo e che assai prima di Ruggiero erano stati, e furono dopo lui, presi da molti principi musulmani. Li troviam noi ne' diplomi arabi e nelle monete arabe di questo re di Sicilia.

[3] Ho aggiunto al testo il vocabolo che qui traduco « sostegno », il quale manca ne' codici di Edrisi, ma ben si trova in molti de' diplomi a' quali ho accennato nella nota precedente. Edrisi non potea scrivere al certo che Ruggiero era il papa di Roma.

[4] Letteralmente: Distesa [del braccio] e stretta [del pugno].

ed ha costituiti i suoi dominii in bellissimo ordinamento e in perfettissima armonia[1]. Egli ha conquistato a levante ed a ponente; ha abbassate le teste dei tiranni suoi correligionarii, lontani e vicini, raccogliendo eserciti fortissimi di numero e di arnesi da guerra, e poderose armate fornite [d'ogni maniera] di munizioni [navali: forze immense] delle quali la fama è avverata dalla realità, e l'udito e la vista ne danno per l'appunto la medesima percezione. Quante mire sì lontane che nessuno le colse mai, nè pur figurossele; quante imprese tanto ardue che nessuno mai le spuntò, ed a lui riescono agevoli! Sì che i destini corrono a seconda delle sue brame e de' suoi proponimenti, e le prosperità gli sono ancelle e s'avvicendano come a lui piace, sia ch'egli muova o sia ch'ei posi! Indi i suoi amici sempre in alto stato e grande riputazione; i suoi nemici, conculcati, vanno in perdizione l'un dopo l'altro. Quante torri[2] di dignità [cadeano in rovina] ed egli n'ha riedificati i fianchi; quante sommità di pensiero [giaceano obliate] ed egli ha fatte sorgere le lune loro; ha illuminate le loro plaghe; i loro chiusi infruttiferi ha resi giardini lussureggianti, e ubertosi verzieri!

Alla nobiltà del tratto egli accoppia la bontà dell'indole; ai beneficii la cordialità. E con ciò l'animo valoroso, l'intelletto lucido, il profondo pensiero, la imperturbata calma, il diritto vedere e provvedere, e nel maneggio degli affari, l'abilità che vien dal sommo acume dell'ingegno. I suoi provvedimenti sono strali che mai non falliscono; gli affari più intralciati gli tornano agevoli a ravviare; a tutto il governo ei sopravvede; i suoi sonni [valgono quanto] le veglie [della comune] degli uomini; le sue sentenze son le più giuste [che magistrato abbia mai pronunziate]; i suoi doni [rassembrano] mari profondi e copiosissime piogge. 4

Noverar poi non sapremmo le sue cognizioni nelle discipline matematiche e nelle politiche[3], nè assegnar potremmo de' limiti [alla sua dottrina in quelle scienze], quand'egli n'ha studiato profondamente e felicemente ogni ramo[4] e v'ha fatte peregrine innovazioni e invenzioni maravigliose, nelle

[1] Seguo per questa voce la lezione proposta dal Fleischer, ma traduco liberamente.

[2] Letteralmente «torricelle o vedette».

[3] riyâḍîyât le prime, 'amalîyât le seconde, letteralmente «esercitative» ed «operative». La prima classe abbraccia: geometria, aritmetica, astronomia e musica. La seconda: morale, economia domestica, amministrazione pubblica, doveri dei principi e de' ministri, ed arte della guerra.

[4] Letteralmente «quand'egli ha presa la parte più piena di ciascun ramo di esse [scienze] e v'ha tirata la saetta che va più lungi».

quali nessun principe lo precedette, nessuno [si potrà vantar] d'esserne autore. I quali trovati eccoli ora esposti a tutti gli sguardi in piena luce: noi potremmo indicarli per l'appunto e farne la dimostrazione; [se non che] corrono per tutte le metropoli [del mondo] e n'è divulgata la fama per ogni regione e per ogni luogo: onde non è mestieri discorrerli singolarmente nè distintamente, e [siamo costretti a] trattarne per le generali, senza [scendere] a'particolari. Inoltre, se prendessimo a far la descrizione [di que' trovati] e aguzzassimo l'ingegno a stenderla e compilarla, rimarremmo sopraffatti da' miracoli [d'ingegno] coi quali il re [s'innalzava] a quell'[altezza] e [concepiva] que' reconditi fini. Chi mai prese a noverare [i granelli] della sabbia e arrivò sino in fondo?

Tra le sublimi dottrine e i nobili intendimenti di [Ruggiero è da notare] che quando si estesero le province del suo reame e ingigantirono i propositi del suo governo; quando i paesi italiani gli ubbidirono e i popoli accettarono la sua sovranità, gli piacque d'appurare le condizioni de' suoi Stati e ritrarle con la certezza della riprova. Saper volle [per filo e per segno] del suo reame i confini, le vie di terra e di mare, in qual clima[1] [giacesse ciascuna provincia], quali mari e golfi le appartenessero. [Non contento a questo, bramò di] conoscere tutti gli altri paesi e regioni de' sette climi nei quali gli scienziati si accordano [a dividere la Terra] e i traduttori e i compilatori li segnano in loro pergamene[2], e quali e quante parti di ciascuna regione tornassero a ciascun clima e si dovessero in quello comprendere e annoverare.

[Al qual fine] ei ricercava le cognizioni di tal fatta [che si rinvenissero] ne' libri compilati in questo ramo di scienza, come sarebbe il libro *Delle maraviglie* di 'al mas'ûdî[3], il libro di 'abû naṣr sa'îd 'al ǵîhânî[4] e quelli di 'abû 'al qasim 'ubayd 'allâh 'ibn ḫurdâḏbah[5],

[1] L'arabo 'iqlîm, trascrizione di *κλίμα*, vuol dire una delle divisioni della Terra secondo gli antichi geografi ed una provincia. Non è uopo aggiugnere che qui ha il primo significato e che gli Arabi non danno mai a questo vocabolo quello che ha preso nelle lingue moderne dell'Europa.

[2] Parmi che qui lo scrittore sia uscito dall'uso comune, che dava al vocabolo diftar il significato di «registro». Il valore primitivo di «pergamena» ci porterebbe a intendere «carte geografiche». Forse l'Edrisi allude ai volumi in foglio ne'quali si alternava il testo con le immagini geografiche.

[3] Su quest'opera del mas'ûdî si vegga Reinaud, *Géogr. d'Aboulféda, Introduction* pag. LXXI e segg.

[4] Autore del X secolo dell'êra volgare. V. Reinaud, op. cit. pag. LXIII.

[5] Autor della fine del IX secolo. V. Reinaud, op. cit. pag. LVII e Barbier de Meynard, che ha pubblicato testo e traduzione francese del masâlik wa 'al ma-

di 'ahmad 'ibn 'umar 'al 'udrî[1], di 'abû 'al qasim muhammad 'al hawqalî da baġdâd[2], di ġânâh 'ibn hâqân 'al kaymâkî, di mûsâ 'ibn qâsim 'al q.r dî, di 'ahmad 'ibn ya'qûb, soprannominato 'al ya'qûbî[3], di 'ishâq 'ibn 'al hasan l'astronomo, di qudâmah 'al basrî (da Bassora)[4], di Tolomeo 'al 'aqlûdî (Claudio) e di Orosio(?) l'Antiocheno[5].

Or non vedendo che in coteste opere [le cognizioni geografiche fossero] ben esposte, compiute e distinte [sì come ei le desiderava], anzi trovandovi molta confusione, il re fecesi a chiamare uomini versati in quella [scienza], ad interrogarli, a studiarla con esso loro; ma [alfine] si accorse che non ne sapeano più di quel [ch'egli aveva appreso] ne' libri dinanzi citati. Persuaso di ciò, prese [un altro espediente]. Mandò cercando per tutti i suoi paesi[6] degli uomini che aveano pratica di quelli e soleano viaggiarvi; fece venire costoro a sè, e per mezzo d'un suo ministro[7] interrogolli, tutti insieme e ad

---

mâlik di questo geografo, nel *Journal asiatique* del 1865, con una notizia su l'autore. V. anche Sprenger, *Die Post- und Reiserouten des Orients* pag. XV.

[1] Nacque in dalâyah (Dalias) presso Almeria di Spagna il 393 e morì il 478 (1003-1085). V. Jaqût, ediz. Wüstenfeld II, 582.

[2] È il notissimo viaggiatore, il cui nome per l'addietro ho trascritto Ibn Haukal. Il testo completo è stato pubblicato dal De Goeje, Leida, 1873.

[3] Autor della fine del IX secolo. V. Reinaud, op. cit. pag. LXI; Sprenger, op. cit. pag. XIV. Il testo è stato pubblicato da A.W.T. Juynboll, Leida, 1861.

[4] Su l'importantissimo libro di qudâmah, che visse alla fine del IX secolo. V. Reinaud, op. cit. pag. LX; Sprenger, op. cit. pag. XVI.

[5] Non occorre dir di Tolomeo, su le cui opere conosciute dagli Arabi si vegga il Reinaud, op. cit. pag. XLV e lo Sprenger, op. cit. pag. IX ecc.

Ho scritto Orosio il nome che occorre nel testo con le lettere *'rsyws*. Si veggano i motivi di tale congettura in Lelewel, *Géographie du moyen âge*, tomo I pag. 95 § 57 e nella mia *Storia de' Musulmani di Sicilia* III, 669 nota 2.

[6] Parmi che il pronome « suoi » vada qui riferito agli uomini uniti al re per legame religioso, non già politico, nè nazionale; perchè il fatto dimostra che le correzioni e le aggiunte alla geografia degli antichi ed a quella degli Arabi, risguardarono tutta l'Europa, non già il solo reame di Sicilia, nè l'Italia sola. Si argomenterebbe anco dal silenzio del nostro retore, che nell'opera di re Ruggiero non fu migliorata la geografia de' paesi musulmani; del quale difetto si son bene accorti i critici moderni.

[7] wâsitah, letteralmente « intermediario » fu il titolo del primo ministro di Stato, e un tempo anco dei segretarii, dei califi fatemiti. Questo direttore di statistica nella segreteria regia di Palermo fu probabilmente lo stesso Edrisi che dà un titolo sì pomposo all'ufizio.

uno ad uno, su [quanto ei voleva ritrarre intorno i paesi] stessi. Egli accettava e [facea] mettere in scritto[1] i [capitoli ne' quali] le loro risposte concordassero e stessero bene al tutto le loro relazioni[2]; escludeva e rigettava gli altri [capitoli] ne' quali si dissentisse. Attese il re a così fatto [lavoro] per quindici anni all'incirca, senza smettere un istante la esamina [delle relazioni], la ricerca [di nuovi ragguagli] e la investigazione del vero, finch'egli non recò a compimento il disegno. [Nè gli bastò]: volle accertare con precisione i [dati] riferiti concordemente dalle suddette persone, da' quali risultava la latitudine e longitudine [di ciascun punto principale] degli itinerarii[3]. Fattasi recar dunque la tavoletta del tarsîm[4], si messe il re a verificare con

---

[1] Letteralmente « assodava e serbava ».

[2] Letteralmente « concordava il dire di essi e stava bene in tutto la loro narrazione ».

[3] La versione letterale sarebbe questa: « Indi volle ritrarre con certezza la verità « di quello su di che erano rimase d'accordo le persone alle quali si è accennato, « intorno le latitudini e longitudini delle musâfât dei paesi ».

Il singolare musâfah vuol dire distanza, strada che corre tra due o più paesi, ed anche un punto determinato di essa strada; sul quale ultimo significato si vegga la *Description de l'Afrique* etc. di Edrisi stesso, testo e traduzione francese de' professori Dozy e De Goeje pag. 324. Quindi la latitudine e longitudine si può riferire a ciascuno dei paesi uniti da una rete stradale, o, in altre parole, ai punti principali degli itinerarii: e sparisce l'erronea espressione di « latitudine e longitudine delle strade » che mi condusse pochi anni sono a tradurre questo medesimo passo del testo di Edrisi (*Storia dei Musulmani di Sicilia* III, 455 e *Bollettino della Società geografica italiana* vol. VII. Firenze, 1872) « linee itinerarie orientate ». Io pensava che l'autore, stando fermo al significato « linea di viaggio » ch' ei dà più sotto al medesimo vocabolo musâfah (pag. 6 del testo e 7 della presente traduzione), avesse voluto con quelle espressioni di longitudine e latitudine della linea alludere alla direzione d'essa secondo la rosa de'venti: poichè la diagonale d'un rettangolo costruito co' paralleli e meridiani di due paesi combacia col raggio tirato dall'un de' paesi a quel punto del suo orizzonte sul quale giace l'altro paese. Il concetto rimane lo stesso; ma la traduzione ora è più fedele e non pregiudica il sistema di costruzione delle carte seguìto da Ruggiero.

[4] Planisfero o superficie graduata per disegnarvelo. Il primo significato è evidente nel luogo che occorre qui appresso a pag. 7 nota 3. tarsîm è derivato da rasm « vestigia, traccia, linea »; indi « prescrizione, comando » e in geografia « mappa o carta »: e fu anche titolo particolare delle prime carte che gli Arabi copiarono dai codici di Tolomeo; su le quali opere si vegga Reinaud, op. cit. pag. XLV e 97 e Lelewel, op. cit. § 16 e atlante. Poco importa se il significato tecnico sia venuto, come pensa Lelewel, dal vocabolo ὁρισμὸς, e meglio sarebbe ὅρισμα; ovvero sia nato legittimamente secondo la grammatica arabica, dal nazionale e preislamitico vocabolo rasm. Tavoletta del tarsîm vuol dire in ogni modo quella su la quale si disegna o si è disegnato il rasm. Non

compassi di ferro cotesti [punti itinerarii indicati nelle relazioni], tenendo presenti bensì i libri [di geografia] citati dianzi, tra i quali [quando erano discrepanti] il re sceglieva [il più autorevole].

Così fatto riscontro egli operò successivamente su tutte le [posizioni de'] paesi, finchè arrivò ad assodarle. Allora fe' gittar di puro argento un grande e massiccio disco, partito in segmenti, il quale pesò quattrocento rutl rûmî (libbre italiane) ciascun de' quali torna a centododici dirham[1]. Fornito [il disco], ordinava il re agli artefici d' incidervi le figure dei sette climi co' loro paesi e regioni, con le marine e gli altipiani, i golfi, i mari, i corsi d'acqua, le foci dei fiumi, le [terre] abitate e le deserte, le strade battute che uniscono ogni paese ad uno o parecchi altri, con le distanze in miglia e i principali itinerarii[2] [marittimi?] e i porti più conosciuti: e ciò secondo il modello dato agli artefici nel planisfero[3], dal quale doveano ritrarre, senza scostarsene per nulla, la immagine e la conformazione [de' paesi] sì come era stata delineata.

6

[Comandava il re] inoltre che fosse compilato un libro, nel quale, seguendo per filo e per segno le immagini e figure geografiche, si aggiugnesse un ragguaglio delle condizioni di ciascun paese e contado, descrivendo la natura [animata] e la inanimata[4], la postura, la configurazione, i mari, i monti, i fiumi, le terre infruttifere, i cólti, i prodotti agrarii, le varie

---

avendo letta questa espressione tecnica in altro passo che il presente, io non saprei scegliere tra'due significati detti di sopra; ma credo si alluda piuttosto ad un planisfero bello e designato. Le latitudini e longitudini si trovavano determinate per pochi luoghi e la posizione de'molti rimagnenti si fissava alla meglio secondo le distanze itinerarie. Indi era metodo più comodo quello di correggere le posizioni della seconda classe che di notarle da capo.

[1] La media tra i dirham odierni di Egitto, Aleppo e Algeri torna a grammi 3,35; e però il rutl rûmî si può ragionare a grammi 375, cioè 13 più della libbra di Bologna, 26 più di quella di Roma e Firenze, e 55 più di quella moderna di Sicilia; e il peso del planisfero monterebbe a 150 chilogrammi. Supponendolo grosso 5 millimetri e ritenendo la qualità di argento data dall'Edrisi, il diametro tornerebbe a m. 1,90, secondo il calcolo che ne ha fatto a mia richiesta il dotto senatore Brioschi.

[2] La voce musâfah di cui a pag. 6 nota 3 va qui tradotta « itinerario » poichè, evidentemente, non designa un punto ma una linea.

[3] Letteralmente « tavola del tarsîm ». V. qui sopra pag. 6 nota 4.

[4] Così traduco il singolare halq e il plurale biqâ'. Il primo vuol dire in generale « cose create », ma si usa più particolarmente parlando degli esseri ragionevoli. Il secondo significa in generale l'apparenza di un corpo di diversi colori e in particolare del suolo, variopinto secondo la natura de'terreni e le qualità della loro vege-

maniere di edifizi ed [altri] particolari, gli esercizii degli uomini, le industrie, i commerci d'importazione e d'esportazione, le cose maravigliose riferite [di ciascun paese] ovvero attribuitegli; ed oltre a ciò, in quale de' sette climi si giaccia ed ogni qualità degli abitatori: sembianze, indole, religione, ornamenti, vestire, linguaggio.

[Comandava in ultimo il re] che a cotesto libro si ponesse[1] il titolo di nuzhat 'al muśtâq fî 'iḫtirâq 'al 'afâq (Sollazzo per chi si diletta di girare il mondo): e ciò nella prima decade di gennaio[2] che torna al mese di śawâl dell'anno cinquecenquarantotto[2]. Ubbidisco dunque al comando e seguo i cenni [del re].

La prima cosa della quale prendiamo a trattare è la figura della terra chiamata ǵaʿrâfîyâ, il qual nome le fu dato da Tolomeo. Or dal Signore invochiamo aíta, favore e direzione in ogni via e cammino: Egli, la cui possanza è grande, sa e può farlo.

---

tazione. Edrisi ne fa uso frequentissimo. Nel presente caso l'antitesi limita il significato al regno animale da una parte e dall'altra al vegetale e minerale o, più probabilmente, agli uomini da una parte, e dall'altra al resto della creazione.

[1] Così il codice C. Manca in B il foglio in cui si dovea trovare questo squarcio della prefazione: e si desidera anco in D, dove il primo foglio che rimane comincia con le parole « questo scritto, libro del nuzhat ecc. ».

[2] Il vocabolo yanîr si legge nel sontuoso codice D. Manca lo squarcio in B, come testè abbiam detto, se non che vi si scorge vestigia di un vocabolo che aggiuntivi i punti diacritici si può leggere yannâr. C dopo il titolo ha: « e ciò nella prima « decade di un mese che risponde al mese di śawâl ». Poi continua come D.

Ben diverso A, dopo le parole che ho tradotte « vestire, linguaggio » continua e l'ho intitolato « (il libro ordinato da re Ruggiero) nuzhat 'al muśtâq fî « 'iḫtirâq 'al 'afâq; il quale è stato raccolto, compilato, corredato [dell'occorrente] e « messo in ordine, senza interruzione, [fino] all'ultimo giorno di śawâl dell'anno ecc.». Corredato s'intenda degli inserti, sia passi d'altri autori, sia carte geografiche. Ho resa « senza interruzione » l'espressione « in un tratto », la quale qui non può significare se non questo: che il lavoro di raccogliere, compilare ecc. fu fatto di seguito e terminato l'ultimo di śawâl. Tra questa giunta e l'affermazione che il titolo fu dato non dal re ma da Edrisi stesso, il codice A sembra copia di una edizione ritoccata dopo che l'autore lasciò la Sicilia. Notisi che il codice D, probabilmente più antico che il prototipo di A contenendo le parole « Ubbidisco dunque al comando », fa supporre la lezione precedente conforme a C, cioè che il titolo sia stato dettato dal re.

L'ultimo di śawâl 548 tornò, secondo il conto civile de' Musulmani, al 17 e secondo il conto astronomico al 16 di gennaio 1154, essendo incominciato quel mese il 20 e, nel conto astronomico, il 19 dicembre 1153.

Diciamo adunque che, da quanto risulta dai discorsi dei filosofi, dei dotti più illustri e degli astronomi, la terra è rotonda come una sfera e l'acqua vi aderisce e vi si posa per inerzia naturale senza staccarsene. La terra e l'acqua son fisse nello spazio celeste, in posizione centrale, come il tuorlo in mezzo all' ovo, e l'atmosfera le circonda da ogni parte e le tira verso il cielo o le respinge. Dio sa il vero a questo riguardo. 7

La terra sta immobile nello spazio del cielo, in virtù della grande velocità colla quale questo si muove. Tutte le cose create [giacciono] sulla sua superficie: l'atmosfera trae a sè quanto di leggero v'ha nei loro corpi, e la terra trae a sè quanto v'ha di pesante, a quel modo che la calamita tira il ferro.

Si divide la terra in due parti fra le quali [corre] da oriente ad occidente [1] la linea equatoriale, che ne [segna] la longitudine. Questa linea è la più lunga del globo, come il zodiaco è la linea maggiore della sfera celeste. La circonferenza del globo [2], dove [si traccia] la linea equatoriale, [si divide in] 360 gradi, ogni grado [equivale a] 25 parasanghe, la parasanga a 12,000 cubiti, il cubito a 24 dita (pollici), il dito a 6 grani d'orzo messi in fila col ventre dell'uno aderente al dosso dell'altro. Secondo questo calcolo, che è quello degli Indiani, la circonferenza della terra è di 132,000,000 di cubiti ossia 11,000 parasanghe [3]. Ermete [4] poi calcolò la circonferenza della terra, dividendola in parti (gradi) di 100 miglia ciascuna, sicchè sono 36,000 miglia ossia 12,000 parasanghe. Tra la linea equatoriale ed ognuno dei due poli, [si misurano] 90 gradi. Altrettanto è [lunga] la circonferenza della terra [misurata] nel senso della latitudine. 8

Però la parte abitata della terra di qua e di là dall'equatore si estende per [soli] 64 gradi; il rimanente è deserto e spopolato per l' intensità del freddo e del gelo. Gli uomini vivono tutti nella quarta parte settentrionale del globo, perchè la quarta parte meridionale, che è quella che trovasi al di là dell'equatore, non è popolata nè coltivata per l' intensità del caldo che vi [domina], e [perchè] il sole, quando si trova nella parte più bassa dell'orbita sua, passando allo zenit, rasciuga le acque di quelle regioni, [che rimangon] deserte di animali e di piante per mancanza di umidità, non [potendo] mai esistere nè animali nè piante se non dove sono acqua ed umidità.

---

[1] A, C, « da occidente ad oriente ».

[2] I Codd. hanno 'al falak « della sfera celeste ».

[3] Dee dire «108,000,000 di cubiti ossia 9,000 parasanghe.» Il Lelewel (*Géogr. du moyen age.* T. I pag. 100 seg.), forse supponendo una lacuna nel testo, ha ravvisato in queste cifre discordanti due misure diverse della circonferenza del globo.

[4] Così hanno i codici. M. Jaubert legge Hérates, Ératosthènes?

La terra è di forma sferica, ma non perfetta, avendo essa delle parti basse ed alte sulle quali scorrono le acque dalle parti più elevate alle più basse. L'Oceano circonda metà della terra senza interruzione, come una zona, sì che essa non ne emerge che metà; ed a quel modo che si presenta un uovo immerso in una tazza d'acqua, così la terra è sommersa per metà nel mare. Il mare [poi] è circondato dall' atmosfera la quale respinge l' una e l'altro o li tira a sè, siccome abbiam detto poc'anzi.

I dotti hanno divisa la quarta parte abitata della terra in sette climi, ciascuno dei quali corre parallelo all'equatore, da occidente ad oriente. Questi climi non sono [definiti da] linee vere, ma immaginarie, fissate ed inventate dall'astronomia. In ciascuno di questi climi v'ha un certo numero di città, di castella, di villaggi, e di popoli che punto rassomiglian l' uno all' altro. Vi si trovano pure monti elevati, pianure non interrotte, sorgenti e fiumi perenni, laghi tranquilli, miniere, piante ed animali diversi. Della maggior parte di tutto questo terremo discorso a suo luogo, coll'aiuto e coll'assistenza di Dio.

9 I sette climi son tagliati da sette mari chiamati ḫulǵân (golfi), dei quali sei sono in comunicazione fra loro ed uno solo è isolato da tutti gli altri. Dei mari che [stendonsi] nella parte abitata della terra, uno è il mare del ṣîn (Cina), dell' hind (India), del sind e del yaman (Iemen). Ha principio dalla parte di levante, tredici gradi sopra l'equatore, si protende lungo l'equatore stesso verso ponente, toccando successivamente la Cina, l'India, il Sind e per ultimo il Iemen a mezzogiorno e finisce a bâb 'al mandab, che è il punto estremo della sua lunghezza. Toccando questi punti, secondo le relazioni di persone degne di fede fra i viaggiatori ed i marinai che vi sono penetrati navigando di paese in paese, la sua lunghezza, dal principio del mare di qulzum (Mare Rosso) ad 'al wâqwâq [1], è di 4,500 parasanghe. In esso giacciono circa trecento isole tra popolate e deserte, delle quali parleremo in seguito, secondo che ne abbiamo avuta cognizione e che ce ne sono pervenute esatte notizie.

Dal mare della Cina si dirama il Golfo Verde, ossia il mare del fâris (Persia) e di 'ubullah (Obollah). Questo mare corre da mezzogiorno a tramontana declinando un poco a ponente, passa all'ovest delle regioni del sind, del mukrân, del karmân e del fâris fino a che raggiunge Obollah presso ʿabbâdân ed ivi finisce. La sua costa si piega quindi verso mez-

[1] V. Reinaud, *Géogr. d'Aboulféda*, T. I p. CCCV, CCCVIII, CCCXV.

zogiorno toccando la regione del baḥrayn e la terra del yamâmah, guadagna l' 'umân (Oman) e la terra di 'aś śiḥr [1], del paese del Jemen, e là si congiunge col mare della Cina. La lunghezza di questo mare è di 440 parasanghe. [Sorgono] in esso i due monti kusayr e 'uwayr, e la sua profondità varia dalle settanta alle ottanta braccia. Giaccionvi nove isole tra popolate e deserte, delle quali parleremo a loro tempo, coll'aiuto del sommo Iddio. 10

Dal mare della Cina si dirama pure il golfo di qulzum (Mare Rosso) il quale principia da bâb 'almandab, là dove termina il mare dell'India, corre a settentrione piegando alquanto a ponente, raggiunge la costa occidentale del Iemen, tocca il tihâmah e l'ḥiǵâz dirigendosi a madyan, 'aylah e fârân [2], e fa capo alla città di qulzum (Suez) donde trae il nome. La sua costiera si volge quindi a mezzogiorno, passa a levante della regione del ṣa'îd (Egitto superiore) fino al ǵawn 'al malik [3] (« Golfo del Re ») poi va ad 'aidâb, all'isola di sawâkin, a zâliǵ (Zeila) nel paese dei buǵah [4], e fa capo alla terra di Abissinia dove si congiunge col mare dell'India. La lunghezza di questo mare è di 1,400 miglia. Il suo fondo è in gran parte pieno di scogli, nei quali si perdono le navi, [ondechè] non vi [possono] navigare se non che piloti che ne conoscono le secche ed hanno pratica delle sue linee navigabili e delle sue correnti. In esso [contansi] quindici isole, delle quali diremo largamente a loro luogo, coll'aiuto di Dio.

Il secondo mare grande, detto il mar di Siria (Mediterraneo), muove dal Mar Tenebroso (Oceano Atlantico), che giace ad occidente. Il Mediterraneo ha principio nel Clima quarto dove prende il nome di mare di 'az zuqâq [5] perocchè ivi la sua larghezza è di [sole] 18 miglia. La sua lunghezza dalla [pen] isola di ṭarîf ad 'al ǵazîrat 'al ḥaḍrâ [6], è pure di 18 miglia. Esso corre verso oriente lungo i paesi dei Berberi, toccando la costiera di tramontana del maǵrib 'al 'aqṣâ (Magreb estremo) e del maǵrib 'al 'awṣaṭ (Magreb

---

[1] Ora villaggio e distretto marittimo all'oriente del ḥaḍramawt nel paese di mahrah. I codici B, D hanno 'aś śiǵr; A, 'al baḥr.

[2] Meglio târân (come in 'al iṣṭaḥrî, 'ibn ḥawqal ecc), che è un'isola vicina al râs muḥammad. La lezione di Edrisi trovasi pure in 'al muqaddasî.

[3] Corrisponde al golfo di Berenice, che è appunto all'estremità meridionale della costa del ṣa'îd, ed è posto su per giù alla stessa latitudine di 'uswân (Siene).

[4] Sui buǵah si veda Burckhardt, *Travels in Nubia* 2ᵈ ed. p. 457 segg.

[5] zuqâq vale « stretto, angiporto, chiasso o vicolo » che dir si voglia ed è così chiamato lo stretto di Gibilterra.

[6] Oggi ancor addimandasi « la Isla verde », di fronte alla città di Algeziras che da quell'isola ('al ǵazîrah) prese il nome.

di mezzo)[1], guadagna la terra di 'ifrîqîah (Affrica propria), il wâdî
11 'ar raml[2], le terre di barqah, di lûbîyah, di marâqîah[3], la terra di 'iskandarîyah (Alessandria), la parte nordica della regione di 'at tîh[4], quella di Palestina e gli altri paesi della Siria fino a che fa capo a suwaydîyah[5], che ne è il punto estremo. Di qui la costiera, ripiegandosi, corre lungo la provincia di 'anṭâkîah (Antiochia) in direzione di ponente, raggiunge il Canale di Costantinopoli, [e continuando] verso la [pen]isola del balbûnas (Peloponneso) e [la città di] '.ḏr.nt (Otranto), ove trovasi l' imboccatura del Golfo veneziano (Mare Adriatico), arriva allo stretto di Sicilia. [Di qui si volge] verso rûmah (Roma), śaġûnah (Savona), 'arbûnah (Narbonne), passa vicino ai monti 'al burtât (i Pirenei), costeggia la terra di 'andalus (Andalusia) a levante, fino a metà della sua costiera meridionale[6], e finisce alle due isole dalle quali abbiamo incominciato. La lunghezza del mare Mediterraneo, da un capo all'altro, è di 1,136 parasanghe. In esso trovansi circa cento isole tra piccole e grandi, tra popolate e deserte, delle quali [pure] terremo parola a loro luogo, coll'aiuto del Signore.

Dal mare Mediterraneo si dipartono due seni; l'uno è il golfo dei Veneziani [Mare Adriatico), il quale ha principio dalla [costiera] orientale della qillawrîah (Calabria) nel paese dei Rûm, [e precisamente] presso la città di Otranto. [Questo golfo] corre per tramontana declinando un poco verso ponente, tocca la terra di bârî (Bari) e la costa di śant 'anǵ.lî ([Monte] S. Angelo), poi prende da ponente verso il paese di 'anqûnah (Ancona), e [proseguendo] fino a toccare la costiera veneziana, fa capo al paese di 'îq.lâyah (Aquileja). Qui s'incurva la spiaggia ritornando a levante verso la ǵ.rwâsîah (Croazia), la dalmâsîah (Dalmazia) e l' '.sqalawnîah (Schia-
12 vonia), e così arriva al mare Mediterraneo là dove comincia. La massima lunghezza di questo golfo è di 1,100 miglia. Sonvi quindici isole, delle quali sei abitate e le altre deserte. Ne parleremo a loro luogo.

---

[1] La costa d'Affrica, da Bugia (secondo 'al bakrî, dalla Gran Sirte) all'Atlantico, si divideva in maġrib di mezzo, cioè da Bugia ad Orano, e maġrib estremo, da Orano allo stretto. V. Amari, *Bibl. ar.-sic.* trad. it. vol. I p. 476.

[2] Borgata a 40 miglia da qayrawân per levante. 'al bakrî *L'Afrique* ed. Slane p. 49 del testo. V. pure Edrisi, *Descr. de l'Afrique* ed. Dozy et Goeje, trad. p. 143 nota 1.

[3] « Chi da Alessandria si dirige verso l'Affrica (propria) il primo paese che trova è marâqîah e poi lûbîyah ». V. il marâṣid s. v. marâqîah.

[4] Ossia « dello smarrimento » ove errò il popolo d'Israele.

[5] Porto di Antiochia, alla foce dell' Oronte.

[6] Lett. « fino al mezzogiorno della sua parte centrale ».

Dal mare Mediterraneo si dirama inoltre il secondo golfo chiamato Mare nîṭus[1] ([Elles]ponto), il quale ha principio nel Mediterraneo allo stretto di 'abiḏah (Abido)[2]. Ivi l' imboccatura è larga un tratto d'arco. Tal continua per lo spazio di tre[3] giornate di navigazione finchè arriva a Costantinopoli, dove la sua larghezza è di quattro miglia, e così corre ben 60 miglia fino a che raggiunge il Ponto, ove l' imboccatura ha sei miglia di larghezza. Il Ponto si distende verso levante, tocca a mezzogiorno la terra di hiraqlîah (*Heraclea pontica*, oggi Erekli), la terra di 'astrûb.lî[4] (Sinope), le coste di 'aṭrâbazundah (Trebisonda), le terre di 'aśkâlah[5], di lânîah (degli Alani) e fa capo a quella dei ḫazar (Kozar). Di là si ripiega volgendosi a maṭraḫah[6], raggiunge il paese d' 'al rûsîah[7] (de' Russi) quello di burǵân[8], la foce del fiume dânâb.r.s (Dnieper), va alla foce del fiume danû (Danubio) e poi all'ingresso dello stretto di Costantinopoli, alla quale arrivato, passa a levante della maqdûnîah (Macedonia) e infine ritrova il luogo dove ebbe principio. La lunghezza del mare Ponto, dall' imboccatura dello stretto fino alla estremità [opposta], è di 1,300 miglia. Sorgono in esso sei isole, delle quali parleremo a loro volta, coll'aiuto dell' altissimo Iddio.

Il mare del ǵurǵân e del daylam (Mar Caspio) è isolato, senza comunicazione di sorta coi mari dianzi ricordati. In esso sboccano molti fiumi e v' hanno sorgenti perenni. Ha questo mare ad occidente il paese dell' 'aḏarbayǵân e del daylam, a levante la terra dei ġuzz (Gozzi), a settentrione quella dei ḫazar ed a mezzogiorno il paese del ṭabaristân. La sua lunghezza, dal paese dei ḫazar ad 'ayn 'alhumm, è di 1,000 miglia e la larghezza, dalla costa del ǵurǵân alla foce del fiume 'iṯil (Volga), è di 650 miglia. In esso son quattro isole, delle quali parleremo in seguito. 13

In tutti i mari sopra ricordati [giacciono] paesi e [vivono] popoli, dei quali discorreremo partitamente e chiaramente a loro luogo, paese per paese

---

[1] nîṭus o nîṭuś corruzione di buntus (Πόντος).

[2] Abulfeda (ed. Reinaud t. ar. p. 200) 'an.d.s (leg. 'abidus), Ἄβυδος.

[3] Il cod. D ha « due giornate ».

[4] Leggasi s.nûbulî (Sinopoli), come in Edrisi T. II pag. 399 ed. Jaubert. Abulfeda (t. ar. p. 396) ha s.nûb; Ibn Batoutah (II, 348), ṣanûb.

[5] Oksaïskaï stanitza, secondo il Lelewel op. cit. III. p. 199.

[6] Era la *Matrica* di Rubruquis, la Ταμάταρχα o Μέτραχα di Costantino Porfirogenete, nella penisola di Taman.

[7] Veggasi sui rûs (Russi) l'opinione del Sig. Stassoff nelle Verhandl. d. 5. int. orient. Congress. 2 Th. H. I. pag. 13 segg.

[8] V. Reinaud op. cit. II. p. 313, e Lelewel op. cit. III. p. 117. seg.

e popolo per popolo, coll'aiuto dell'altissimo Iddio. In questi mari sono altresì molte generazioni di pesci e di animali e cose maravigliose, che noi descriveremo a loro luogo, coll'aiuto del Signore.

Avendo brevemente finito di parlare della figura della terra, della sua divisione in climi, dei mari, indicandone le estremità e [le isole] in essi contenute, e [finalmente] dei paesi vicini alle costiere, coi loro popoli, ci faremo ora a trattare dei sette climi, de' loro paesi e popoli e delle cose maravigliose che vi [si veggono]. Ne diremo clima per clima e paese per paese [citando] i reami che [ciascun clima] abbraccia, le vie, i cammini, le distanze in parasanghe o in miglia, il corso de' fiumi, la profondità de' mari, i sentieri che attraversano i deserti, e porremo ogni studio, faremo ogni sforzo [a descrivere] tutto ciò partitamente, chiaramente, pienamente e pur senza troppe parole, se ci ajuti e soccorra il Signore [sorgente] di forza e possanza.

Per presentare una immagine [più distinta] delle città, delle vie di comunicazione e de'territorii [occupati] da'varii popoli ne' [ricordati sette climi], ci è parso bene dividere ciascun clima in dieci scompartimenti, in guisa che 14 ogni scompartimento torni a un dipresso tanto lungo [sul parallelo] quanto esso è largo [sul meridiano]: in ciascun scompartimento poi abbiamo figurate le città, le provincie e i luoghi colti, affinchè l'osservatore vegga [i paesi] che si ascondono agli occhi suoi, quelli di cui non ha alcuna cognizione, e quelli ai quali, per la difficoltà delle vie di comunicazione e per la diversa [indole] dei popoli, egli non potrebbe arrivar mai. Così col guardar [le figure] egli appurerà meglio le cognizioni [che ne abbia acquistato leggendo].

Il numero delle figure (carte) seguenti è di settanta, senza contare quelle delle due estremità, l'una delle quali è quella dell' abitato verso il mezzogiorno, deserta in gran parte per la violenza del caldo e la scarsezza dell' acqua; la seconda è la settentrionale, deserta la più parte per l' intensità del freddo.

E pure i ricordi che abbiamo dati, la descrizione [generale] che abbiamo fatta, e le immagini dei paesi che presentiamo bastano bensì a fissare esattamente la posizione de'paesi ed a mostrarne una bella figura ai risguardanti, ma non [giovano] a far loro intendere le condizioni degli stati nè l'aspetto dei popoli, gli ornamenti, il vestito, le vie di comunicazione, nè [la lunghezza di queste] in miglia e in parasanghe, nè le cose meravigliose di ciascun paese; le quali particolarità o furono osservate da viaggiatori o narrate da' pratici di quelle regioni o verificate dagli scrittori. Quindi ci è parso conveniente di aggiungere ad ogni carta una descrizione delle cose degne di memoria, convenienti ad un libro [di questa natura]. Lo faremo secondo che sapremo e potremo invocando l'ajuto di Dio unico nostro Signore.

§ II. (Secondo compartimento del quarto Clima). Questo compartimento 15 abbraccia parte del mar di Siria (Mediterraneo). Giacciono vi molte isole, tra abitate e deserte, tra celebri e mal note; e v'è compreso un tratto della terraferma de' Rûm (Italiani), della quale discorreremo più innanzi, se l'altissimo Iddio lo conceda e ci aiuti [1].

Diciamo adunque che in questo compartimento le isole grandi sono: ǵazîrat sardânîah (la Sardegna), ǵazîrat qurś.qah (la Corsica), ǵazîrat ṣiqîllîah (la Sicilia). Avvene anco delle piccole, come ǵazîrat 'ilbah (l'Elba), bânûsah (la Pianosa), 'istr.nǵ.lû [2] (Stromboli), ǵabal 'al burkân («il monte di Vulcano», Vulcanello); inoltre ǵazîrat 'al burkân [3] (l'isola di Vulcano), ǵazîrat lîbar (Lipari), ǵazîrat d.nd.mah (Διδύμη, Salina), ǵazîrat 'umm 'al ḥimâr («la madre degli asini», Asinara), ǵazîrat 'at ṭurfânîah [4] (La Maddalena), ǵazîrat 'arkûḏah (Ἐρεικώδης, Alicuri),

---

[1] Trascriveremo i nomi geografici secondo l'ortografia del testo, segnando con un punto il posto delle vocali che mancanvi, quando non si possan supplire con altre fonti arabe.

[2] Avvertasi in generale che gli Arabi non comincian mai vocabolo con due consonanti. Quando lor occorre di trascriverne da lingue straniere, mettono innanzi l'*alif* con una vocale, per lo più l'*i*.

[3] Non mi par da mettere in dubbio che l'autore intenda per «isola» quella che si chiama in oggi Vulcano, e per «monte» l'odierno promontorio Vulcanello. Il Fazzello, Deca I capo I, attesta essersi formato a' tempi suoi l'istmo che unì l'isolotto di questo nome all'isola di Vulcano; talchè disparve lo stretto che dividea l'uno dall'altra e apprestava rifugio alle barche.

[4] Non essendo indicata in appresso, come lo è per molte altre, la posizione di questa isoletta; nè occorrendo nel bacino medio del Mediterraneo, nome antico o moderno che risponda a quello dato dai codici di Edrisi, siamo spinti nel mar delle congbietture. La meno improbabile mi pare che si tratti di una o di parecchie delle isolette dello Stretto di Bonifacio: Maddalena, Caprera, Sparagi, Santo Stefano, Razzoli, Budelli, Santa Maria ecc. Lo stretto era chiamato dagli antichi *Fretum Gallicum* o *Taphros*: il quale ultimo vocabolo risponde a τάφρος, ed anche τφάρος « fossa,

ǵazîrat 'uśt.qah (Ustica), ǵazîrat 'al yâlîah (isola del Giglio)[1], ǵazîrat 'ar râhib («l'isola del romito», Favignana), ǵazîrat qûṣirah (Cossyra, Pantellaria), ǵazîrat 'al kitâb («l'isola del Libro», Lampione), ǵazîrat namûśah (Nemosa?, Linosa), ǵazîrat kamûnah[2] (Comino), ǵazirat mâliṭah (Melita, Malta), ǵazîrat m.lîṭ.mah (Marettimo).

De' paesi continentali della costiera [nomineremo qui] b.rś.lûnah (Barcellona), 'al ǵ.r.ndah (Girona), 'anbûrîś (Ampurias), 'arbûnah (Narbona), q.rq.śûnah (Carcassona) che tutte appartengono alla ʻaśkûnîah (forse ǵ.śkûnîah, Guascogna). Nel lato orientale poi di questo compartimento [giacciono] i paesi di qillawrîah (Calabria), [cioè]: rîyû (Reggio), 'al mâṣṣah (Massa), n.qûṭrah[3] (Nicotra), 'at.rbîah[4] (Tropea), śant fîmî (Sant'Eufemia). Questi luoghi prendiam noi a descrivere con l'aiuto del sommo Iddio.

E diciamo che dall'isola di m.nûrqah (Minorca) alla spiaggia di barś.-lûnah (Barcellona) è una giornata di navigazione[5] e dalla medesima [isola di Minorca] alla Sardegna quattro giornate di navigazione a levante. La Sardegna è grande, montuosa, scarsa di acque, lunga dugentottanta miglia e larga centottanta da ponente a levante: l'asse maggiore[6] [corre] da mezzogiorno a tramontana con una piccola declinazione a levante. Quest'isola ha 16 tre cittadi: 'al fîṣanah (Fausania?)[7] nella regione meridionale, città popolata

---

trincea», ecc. e die' origine appo i Greci a varii nomi topografici, per es. Τάφραι, presso le Paludi Meotidi. Or Plinio dopo avere citata *Phinton*, la φίντωνος di Tolomeo, ch'è forse la Maddalena, chiama alcune altre isolette o forse tutto il gruppo *Cunicularìae*, e ad una dà il nome di *Fossae*: che tornan l'uno e l'altro a τάφρος voltato in latino e messo al plurale.

Non è dunque tanto strano il supporre che gli Arabi, dotti o ignoranti, geografi, copisti di mappe o marinai, da *Taphros* o *Taphron*, abbian fatto ṭurfanîah; poichè, ṭaraf, ṭarfah, ṭurfah ecc. hanno significato in arabico, e indi la metatesi potea venir pronta a tutti.

[1] *Igilium* divenne ne' primi secoli del medio evo «*Insula Gilii*». Gli Arabi prendendo naturalmente per articolo la prima *l* di *lilium*, ne fecero 'al yâlyâh o 'alylyah. Così almen parmi dalla trascrizione di Edrisi.

[2] Notisi la vocale *u* invece della nostra *i*. Non altrimenti avrebbero trascritto i copisti arabi dalle carte di Tolomeo, se avessero visto Κομύνος.

[3] Così leggo per conghiettura, essendo diverse, e tutte erronee, le lezioni dei codici: A, w.wḥ..r; B, w.twǵś; G, w.brǵs.

[4] I codici hanno 'at.r.bah.

[5] Cioè, secondo varii passi di Edrisi stesso, 100 miglia da 75 al grado.

[6] Letteralmente «la lunghezza».

[7] B, 'alfîṭ.nah; A e G, 'alqîṭ.nah; C, 'alfîẓ.nah.

e civile[1]; qâl.m.rah[2] (Cagliari), posta a capo dello stretto [che divide la Sardegna] dalla Corsica e la terza città si addimanda q.s̊tâlah[3].

---

[1] Traduco letteralmente quest'ultimo aggettivo, costruito sul vocabolo arabo che significa città. Ma nol trovo ne' dizionarii classici degli Arabi e non credo che l'autore l'abbia scritto precisamente nel significato morale al quale ci porta l'uso italiano, più tosto che nel materiale, che si riferirebbe a pulitezza, bella costruzione, acconcia disposizione delle case e delle strade, ecc.

[2] Così B. Il Codice A ha mâl.m.rah; C, qâl.mûh.

[3] Questo nome, evidente trascrizione di « Castello », ci ricorda Castel Sardo, chiamato un tempo Castel Genovese; la cui fondazione si riferisce ai principii del XII secolo. Or non è impossibile che verso il 1154 quando fu terminata l'opera di re Ruggiero, questo paese fosse arrivato a tale importanza da tenersi come capitale del giudicato di Torres e però una dalle più cospicue città della Sardegna. Nè parmi che si possa pensare a Galtelli, quantunque sede vescovile e chiamata Castoli in diplomi che l'illustre Giovanni Spano (Vocabolario Sardo, Cagliari 1875, articolo Galtelli) dice antichi, ma non ne porta la data.

Gli altri due nomi sono sbagliati di certo: pure è facile a correggerli. E in primo luogo non è dubbio che Edrisi dovesse nominare Cagliari; e con un po' di pratica della scrittura affricana, torna subito e senza scrupoli il nome di qâllarah (Calaris, etc.) nella erronea lezione qâl.marah. La sola difficoltà sarebbe che Edrisi pone questa città su lo Stretto di Bonifacio. E la difficoltà sparisce quando si supponga ch'egli abbia avute sotto gli occhi due maniere di carte: le latine per lo più costruite col settentrione in testa, e le arabiche al rovescio. Facilissimo indi quello scambio che pare sì enorme.

Il qual supposto si conferma col nome della città che l'autore nota la prima e la mette al posto di Cagliari, cioè a mezzogiorno. Leggiamo ne' codici fîṭ.nah, o fayṭ.nah, con le varianti fîẓ.nah o fayẓanah e qîṭ.ânah, o qayṭ.nah. Occorre dunque *Fausania*, notissima città antica, non lontana dal golfo di Terranova: e la lezione si potrebbe correggere senza alcuna violenza fayṣanah, poichè la ṭa del testo si scambia sovente con la ṣad. E poichè la lettera *y* del testo, mutativi i punti può divenire *n*, si avrebbe anco la lezione f.nṭanah, che tornerebbe a φίντωνος, cioè ad una delle isole dello Stretto, il nome della quale sopra una carta si può confonder con quello della terra vicina. Delle due lezioni la migliore è di certo fayṣanah.

Or se si obietti che Fausania avea già ceduto nel X secolo il posto ad Olbia e questa nel XII a Civita, la quale ora è scomparsa per dar luogo a Terranova, io risponderò che i compilatori del libro di Ruggiero, come tanti altri di opere geografiche antiche e moderne, presero del vecchio e del nuovo; onde non è da maravigliare se allato a Cagliari, celebre in tutti i tempi, abbian messa la Fausania che era stata già tramutata e Castel Genovese surto allora da mezzo secolo o poco meno. Si aggiunga che supponendo una trascrizione da antica carta greca, fayṣanah renderebbe φαύσάνια.

I Sardi sono di schiatta rûm 'afâriqah (latina d'Affrica) berberizzanti[1], rifuggenti [dal consorzio] di ogni altra nazione di rûm; son gente di proposito e valorosa, che non lascia mai l'arme. La Sardegna ha miniere di buonissim'argento, il qual metallo da questa [isola] si esporta in parecchi paesi di rûm. La Sardegna è divisa dalla Corsica per uno stretto, lungo venti miglia.

L'isola di Corsica ha di molte punte e seni nella periferia. Le [si stende] a levante il mare chiamato in lingua barbara[2] ṭ.r a n.h (Tirreno): essa ha nel lato occidentale una bella città di mezzana [grandezza] e popolata. Quest'isola è lunga cencinquanta miglia, larga venzette; ubertosa; frequente di cólti[3]. I Corsi vanno girando per le terre de' rûm e [veramente] sono i più solerti viaggiatori di quella schiatta.

Tra le isole adiacenti alla terra de' rûm [va notata] l'Elba, ch' è lontana dalla Corsica una giornata di navigazione, e gira secondo [le sinuosità della] sua figura ben cento miglia. Essa dipende da Pisa.

Dall'Elba all'isola di Pianosa corrono venticinque miglia tra settentrione e levante[4]. La Pianosa gira trenta miglia ed è disabitata.

Da questa all'isola di q.b rîrah (Capraia) si contano tredici miglia e da questa al[la foce del] fiume di Pisa trentaquattro. Dalla Capraia all'isola di q.b rah (Capri) verso levante . . . .[5]. L'isola di Capri è abitata da uo-
17 mini di Amalfi che vi [tengono] loro greggi[6]. È in Capri una città [di]

[1] La radice araba barbar, come la sorella βάρβαρος, esprime il parlare inintelligibile e per conseguenza la diversità di nazione. Indi il nome geografico di bârbarah dato dagli Arabi alla regione che si stende a mezzogiorno dell'Abissinia infino all'Equatore, e il nome etnografico di « Berberi » che i conquistatori musulmani estesero a tutta la schiatta indigena dell'Affrica settentrionale, dal Nilo all'Atlantico.

[2] Questa è traduzione non trascrizione del vocabolo arabo.

[3] Così traduco ʿamârât, plurale del vocabolo ʿamârah, che ha avuto ed ha appo gli Arabi varii significati; e tutti si riferiscono alla condizione risultante dalla frequenza e lavoro degli uomini. Edrisi in questo capitolo l'usa talvolta al singolare, con evidente significato di popolazione; ma al plurale gli dà il valore di « poderi con gli agricoltori che vi soggiornano » o semplicemente di « poderi »: chè le parole gli servono non di rado ai bisticci ed a' falsi vezzi della prosa rimata. Ognun vede che la radicale latina del nostro sostantivo *cólti* si avvicina molto a quella di ʿamârah.

[4] Poteano cader facilmente in questo errore guardando una carta particolare latina i geografi arabi, che soleano aver sotto gli occhi delle mappe costruite col mezzogiorno in alto. Valga quest' avvertenza nel seguito delle descrizioni.

[5] Manca la distanza. Pare che l'autore confonda Capraia con Caprera.

[6] Così B che ha mawâšî; A, C, marâsî; G, marâsî (porti); la quale lezione io ho seguita nella *Bibl.* Oggi la correggo per ottimo consiglio del Fleischer. L'isola di Capri non ha *parecchi* porti, nei quali potessero soggiornare gli Amalfitani.

mezzana [grandezza] nel bel mezzo della quale spiccia una polla d'acqua. Questa isola ha un picciolo porto a levante. Essa è lontana dodici miglia dalla [pen]isola [1] di s u r.n t (Sorrento) [che fa parte] della Calabria; trenta miglia da Napoli e sessanta da ś.k l a h (Ischia).

Ischia, fertile isola e non grande, giace a ponente della città di Napoli la marittima. [Fa stanza] in questa isola una mano di r û m che tengono seco loro le donne e i figliuoli, in una bella città chiamata m. y û r; ed [anco] tutta l'isola s'addimanda ś.k l a h m.y û r (Iscla major). Giace a trenta miglia da Napoli ed a cinquanta da b a n t b a r r a h (Ventotene) [2].

Giace in Ventotene una città scavata [nella roccia], con arsenale tagliato nel sasso e dinanzi l'arsenale un porto scavato [parimenti] nel sasso; nel qual porto l'acqua entra per un canale scavato [anh'esso] nella roccia [3]. Da Ventotene alla città di ǵ a y ṭ a h (Gaeta) [corrono] venti miglia. A trenta miglia [dalla stessa isola] tra ponente e mezzogiorno sono due isole che appellansi l'una m û n i s a h [4] (Palmarola?) e l'altra b û n.s a h (Ponza) [5] abitate entrambe.

Dall'isola di Capri all'isola di Stromboli che le sta tra levante e mezzogiorno ed è adiacente alla Sicilia . . . . [6]. Tra m.l f (Amalfi) e questa [piccola] isola non avvene altra che Capri. L'isola di Stromboli sta tra levante e tramontana dall'isola di Vulcano. Sgorganvi delle fontane; non ha alcun porto: è eccelso monte dal quale in alcun tempo divampa un fuoco. La [parte del] continente di Calabria più vicina a quest'isola è la terra di m.n t î a h (Amantea) [7].

---

[1] Gli Arabi usano lo stesso vocabolo ǵ a z î r a h per designare un' isola ed una penisola.

[2] b a n t « figliuola »; b a r r a h « ubbidienza, pietà » ed anche « pia »; ovvero b a r r « terra » aggiuntovi la desinenza femminile, o infine t a r r a h, trascrizione del nostro vocabolo « terra » che in arabico non avrebbe significato e però il copista, mutando i punti diacritici, l'avrebbe ridotto a b a r r a h. Che che ne sia, abbiamo qui senza dubbio l'erronea trascrizione di *Pandataria*.

[3] Seguo a bella posta l'autore in queste studiate parole che avrei potuto tradurre più spiccio: « una città, un arsenale, un porto e il canale pel quale v'entra l'acqua, scavati tutti nella roccia ».

[4] A, t u n i s a h; C, senza punti.

[5] Seguo la lezione di G. I codici A e C hanno y u n.s a h; B, n û w î s a h. Ognun vede che b û n s a h è esatta trascrizione di Ponza. L'altro nome perfettamente alliterato a b û n s a h o b û n i s a h, non ha diversa da questa se non che una lettera, *m* in luogo di *b*, e significa « allettatrice ». Chi sa? qui siamo a vista del promontorio Circeo ed alle *Sirinusae* di Virgilio.

[6] Manca la distanza.

[7] Avrebbe dovuto dir Tropea.

L'isola di Stromboli è distante da questa quaranta miglia; e trenta dall'isola di Vulcano.

La quale non [si può dir] grande. È [piuttosto] un gran monte donde divampa a volta a volta con breve intermittenza un gran fuoco, il quale, 18 quando ferve, scaglia de' sassi roventi e fa un rombo spaventevole, che s'ode da lungi come schianto di tuono. [Si trova] in quest'isola delle capre salvatiche [1]. Il punto più vicino della costa di Sicilia, cioè d.n d â r a h (Tindaro) [2] è distante quindici miglia da Vulcano; la quale ha a ponente con un po' di declinazione verso tramontana, l'isola di l î b a r (Lipari) [3].

Cotesta isola è abitata in alcuni tempi. Si scosta quattro miglia da Vulcano. Ha una fortezza, acqua, legna e un picciol porto.

Da Lipari all'isola di Salina che le sta a tramontana [si contano] tre miglia. Questa piccola isola manca di porti.

Da Lipari all'isola di f î k û d a h (Filicuri) dieci miglia a maestrale [4]. Quest'isola è disabitata e non ha porti.

Da Filicuri ad Alicuri dieci miglia. La prima di coteste due isole sta [rispetto] alla seconda tra mezzogiorno e levante nella dirittura di scilocco [5]. Alicuri è piccola, rifugio [di barche] ed ha un porto angusto. Di qui all'isola d'Ustica [si contano] quaranta miglia.

Ustica ha delle acque [dolci] e un ancoraggio [6] da [poter servire a] galee.

---

[1] b a r r î a h. Si confronti con ciò che l'autore dice più innanzi circa le capre di Pantellaria e si vegga la mia *Storia dei Mus.* III, 770.

[2] Questo nome è scritto nel testo come quello di *Dendera* in Egitto. Non si fece differenza dunque tra Τέντυρα e Τύνδαρις. La distanza è calcolata, come parmi, dalla punta settentrionale dell'isola di Vulcano, com'essa era nel XII secolo, non dalla punta meridionale, ch'è assai più vicina al capo di Tindaro.

[3] A, C, l.b i r. Da non confondere con l a b î r î, o l a b î r â, (Olivieri) di cui a pag. 57. lin. 4. del nostro testo e 70 e 124 della *Bibl. arabo-sicula.*

[4] Letteralmente: all' opposto della q i b l a h, come chiaman la direzione della Mecca. Relativamente alla Sicilia la q i b l a h torna tra levante e mezzogiorno. Si confronti Lane, Dizion. I, 847.

[5] ś a l û q. Il vocabolo arabo ś a r q « levante », come qui si vede chiaramente, aveva già mutata nel Mediterraneo pronunzia e direzione; talchè l'Edrisi se lo riprende nella forma siciliana di *scilocco* e col significato di sud-est. Occorre appena di notare che la posizione relativa di queste due isole è sbagliata.

[6] m u s t a r â ḥ letteralmente « luogo da respirare », ha in arabo varii significati a'quali è or da aggiungere questo di « ancoraggio » ben diverso da « porto ». Il quale significato è determinato più precisamente nel paragrafo che segue, relativo a Favignana.

Le sorge di faccia a quaranta miglia di distanza il b.lûqrîn (Monte Pellegrino) [nel territorio] della città di Palermo.

A mezzogiorno d'Ustica [giace] l'isola di Favignana. Quivi nella spiaggia [che guarda] tra mezzogiorno e levante trovansi dei porti, ne' quali sorgono [ordinariamente delle] navi: [avvi inoltre] un ancoraggio, e de' pozzi d'acqua [dolce]. Quest'isola [giace] sopra Trapani[1] a quindici miglia di distanza. A tramontana di Favignana è un'isoletta che s'appella 'al-yâbisah («l'arida», Levanzo), priva d'acqua e di porti.

Il punto della Sicilia più vicino a questa isoletta è [anche] la città di Trapani e la distanza dall'una all'altra dieci miglia.

A ponente di Favignana è l'isola malîtimah (Marettimo), che sta di faccia a Tunis ed a Cartagine[2] e scostasi da Favignana per trenta miglia. Non ha porti. Di animali [selvatichi] vi s'incontran capre e gazelle.

[Torna] a levante di Marettimo l'isola di Pantellaria che giace rispetto 19 a Favignana tra levante e mezzogiorno, e guarda [da una parte] Napoli d'Affrica (nâbal) e [dall'altra la costa] tra Sciacca e Mazara, alla distanza di una giornata di navigazione. Un'altra giornata [si conta] da Pantellaria al continente affricano. Pantellaria è fertile; ha de' pozzi, delle spiagge [piane] e degli ulivi. Abbonda di capre selvatiche [o per dir meglio capre] già domestiche rinselvatichite[3]. Dalla parte di mezzogiorno [s'apre] un porto sicuro, sicuro, [s'intenda,] da parecchi venti [e non da tutti].

Diritto a levante da quest'isola, alla distanza di cento miglia, è quella di ġûd.š, (Γαῦδος, Gozzo) che ha un porto sicuro.

Dal Gozzo ad una piccola isoletta che s'appella k.mûnah (Comino) . . . .[4].

A levante di questa giace mâliṭah (Malta), isola grande con un porto sicuro che s'apre a levante. Malta ha una città. Abbonda [l'isola] di pascoli, di greggi, di frutta e sopratutto di miele. Tra quest'isola e il punto più vicino alla Sicilia chiamato 'ak.r.ntah[5] [si noverano] ottanta

---

[1] Favignana giace a sud-ovest di Trapani. La espressione di Edrisi torna benissimo in una carta araba che ha il settentrione in giù. Si confronti Dozy e De Goeje, *Description de l'Afrique* etc. pag. 23 nota 3.

[2] Il prof. Celestino Schiaparelli, confrontando questo luogo col codice, ha trovato la congiunzione wa «e» premessa a Cartagine. E così è da correggere il testo.

[3] Si vegga la mia *Storia de' Mus.* III, 770.

[4] Manca in tutti i codici la distanza e la direzione.

[5] Così A e B senza vocali; C, alr.n.t.rah. Edrisi non replica questo nome nella descrizione delle costiere, della Sicilia, nè saprei a qual luogo riferirlo; se non

miglia. Di là da Malta a levante e mezzogiorno non [s'incontra] altra isola che Creta.

L'isola di l.n b. d û ś a h (Lampedusa) [giace] a due giornate di navigazione dal [punto più vicino del] continente d'Affrica, il sito [cioè] di q a b û-d ì a h (*Caput vada,* Cabudia). Lampedusa ha un porto sicuro da tutti i venti, che può contenere moltissimi legni da guerra [1]. Questo porto [s'apre] nella costiera di libeccio [2]. Non v'ha in Lampedusa frutte nè animali.

Verso tramontana [giace] a cinque miglia, una isoletta molto graziosa che s'addimanda ǵ a z î r a t 'a l k i t â b (l'isola del Libro, oggi Lampione). [A dire più precisamente la posizione di] questa isoletta rispetto a Lampedusa, essa sta [a tramontana] con una piccola declinazione verso ponente.

Dal Lampione a n.m u ś a h [3] (Linosa) trenta miglia per levante con un po' [di declinazione] verso tramontana. Linosa non ha porto, nè boschi e si rischia molto ad ancorare su [le coste di] essa.

Il Gozzo [giace] a levante da Linosa, alla distanza di due giornate di navigazione.

Ed ecco che brevemente abbiamo descritte coteste isole, toccando ogni cosa che v'ha da notare. E ne sia lodato Iddio.

20 § III. (Della Sicilia). Dopo il già detto ci resta a trattar della celebre isola di Sicilia, ricordare partitamente le sue regioni, descrivere il suo territorio a luogo a luogo; noverare le sue glorie ed esporre i pregi di essa, con poche parole e molte idee; [alla quale opera ne accingiamo] con l'aiuto del sommo Iddio. Diciam dunque che l'isola di Sicilia è la perla del secolo, per abbondanza e bellezze; il primo paese [del mondo], per bontà [di natura,

---

che sopprimendo la *a* iniziale della lezione A B si potrebbe leggere *Caucana* o *Camerina*, senza far molta violenza alla scrittura arabica. Si ricordi che l'autore a pag. 18 del testo, volendo dir del punto di Sicilia prossimo a Vulcano, ha nominata l'antica Tindaro. Da un' altra mano si presenterebbe spontanea la lezione *Acherūntia* la quale si adatterebbe perfettamente alle paludi di Camerina e delli Scoglitti, che in oggi si tengono il punto più vicino di Malta. Ma nessun autore antico che io sappia fa menzione di un nome topografico in Sicilia che somigli a quello.

[1] È necessario qui di tradurre «legno da guerra» il vocabolo u s t û l (στόλος), che ordinariamente significa « armata »; e l'Edrisi stesso l'usa più sovente con quest'ultimo significato.

[2] Il testo ha precisamente 'a l l i b â ǵ *(Libycus)*.

[3] Così il testo. Potrebbe darsi che i copisti abbian mutata la lettera iniziale da *l* in *n*; o piuttosto che i marinai abbian pronunziato Linosa la *Nemosa* della quale non capivano il significato.

frequenza di] abitazioni e antichità [d'incivilimento]. Vengonvi i viaggiatori da tutte le parti: e i trafficanti delle città e delle metropoli, i quali tutti ad una voce la esaltano, [attestano] la sua grande importanza, lodano la sua splendida bellezza, parlano delle sue felici condizioni, degli svariati pregi che si accolgono in lei e dei beni d'ogni altro paese [del mondo] che la Sicilia attira a sè. Nobilissime tra tutte le altre [che ricordi la storia, furono] le sue dominazioni; potentissime sopra tutt'altre le forze con che i [Siciliani prostrarono] chi lor facesse contrasto. E veramente i re della Sicilia vanno messi innanzi di gran lunga a tutti gli altri re per la possanza, per la gloria e per l'altezza de' proponimenti.

Correndo l' anno quattrocencinquantatrè dell' egira, (1061) conquistò i principali paesi della Sicilia ed, unito ai suoi commilitoni, domò i prefetti [1] usurpatori e le milizie di essa, il re illustrissimo, il nobilissimo eroe, ridottato per la sua possanza, eccelso nella sua gloria, Ruggiero figliuol di Tancredi, [discendente dall'] eletta [2] dei re Franchi. Il qual Ruggiero non

[1] Al singolare wâlî. Ho spiegata la natura di quest'ufizio nella *Storia dei Mus.* II, 235, 236.

[2] Come ho notato in pie' del testo, il nome proprio è illegibile in un codice, guasto in un altro e il terzo ha tanqrîn, che a me sembrò anche uno sbaglio. Confrontando questo con due luoghi di 'ibn ḫaldûn (*Bibl. ar. sicula*, pag. 484 lin. ultima e 497 linea 7) il quale par abbia avuto presente il testo di Edrisi, io pensai già che, saltata dal copista nel nome tanqr.d la lettera *d*, le ultime due lettere di tanqrîn rappresentassero il vocabolo ban « figliuolo », e che però il seguente vocabolo ḫayrah che significa « il meglio, l'eletta » fosse nome proprio, con la variante ḫ.wah ricavata da 'ibn ḫaldûn. Si vegga a questo proposito la mia *Storia dei Mus.* III, 39, nota. Il dottissimo professore Fleischer all'incontro corresse la prima volta (*App.* p. 29) tankir ben khairah etc. ossia tankir (Tancredi) discendente dalla eletta dei re Franchi etc. e poi (*Nuova App.* p. 5, 37) ha creduto si possa leggere a dirittura, con uno dei codici di Edrisi, tanqrîn, e supporre alterata a bella posta l'ultima sillaba per far la rima con frangyîn. In questo caso sarebbe non più « discendente dalla eletta etc. » ma egli stesso « l'eletta dei re Franchi »: e tornerebbe più strana la millanteria a corte di Palermo, dove regnava il figliuol del figliuolo di Tancredi, e mezzo secolo innanzi i cronisti palatini aveano appena osato di vantare « la nobiltà » della stirpe di Tancredi di Hauteville, mentre gli scrittori di Normandia lo diceano « *mediocri parentela ortus* » ed anche di famiglia povera e poco conosciuta.

Considerato ogni cosa, io desisto adesso dalle investigazioni, alle quali accennai nel citato luogo della mia *Storia*, intorno alla supposta madre di Tancredi; ma non mi appiglio all' ultima lezione del Fleischer. Traduco il testo bensì come porta la prima conghiettura del dotto professore; non parendomi punto disforme dagli usi

posò [1] dallo sbaragliare le turbe accozzate da'prefetti dell'isola, dal soggiogare i tiranni che la difendeano, dallo spargere le gualdane contr'essi notte e dì, dal colpirli con diverse maniere di morte e di sterminio, nè dal lavorare addosso a loro col taglio delle sciabole e con la punta delle vibrate lance, finchè non insignorissi di tutta l'isola. Ei l'occupò, la domò, la conquistò a pezzo a pezzo; se ne impossessò ed espugnò l'una dopo l'altra le sue piazze di confine: e ciò 21 nel corso di trenta anni. Ma fattosene signore e assodatovi il trono della sua regia potestà, egli bandì giustizia ai popoli dell'isola; confermò loro l' [esercizio di] loro religioni e loro leggi; concesse a tutti sicurtà della vita e delle sostanze, [per loro, per] le famiglie e per la loro discendenza.

Per tal modo ei governò il rimanente della sua vita, finchè nol raggiunse il termine fatale e non gli arrivò il giorno prefisso. Egli morì l'anno quattrocento novantaquattro (nov. 1100 ad ott. 1101) in provincia di Calabria, nella rôcca di Mileto e quivi fu sepolto. Ha ereditato il regno e tienlo, dopo di lui, il suo figliuolo, il temuto re che porta il medesimo suo nome e segue le orme delle sue costumanze, Ruggiero secondo. Il quale ha tenuto su il principato, adorno il regno, esaltato il poter dello Stato, ed ha consacrato alle faccende pubbliche quella penetrante vigilanza e quell'opera zelante ch' esse richieggono. E con ciò ha osservata la giustizia, mantenuta la sicurezza, esercitata la clemenza; tanto che i principi s' inchinano a prestargli ubbidienza; prendono apertamente la divisa di partigiani e seguaci suoi; gli consegnano le chiavi de'proprii paesi; ed accorrono a lui da ogni banda, bramosi di mettersi al coperto nel suo reame e di riposare sotto l'ombra della sua lealtà e benignità.

Il suo regno è divenuto ogni giorno più illustre, più possente e più rinomato in fino all'istante che noi dettiamo il presente libro.

Ritornando a discorrere della Sicilia [replichiamo] ch' è regione di gran momento, con vaste province, paesi molti, infinite bellezze e pregi singolari:

---

degli scrittori orientali il compendio del vocabolo Tancredi in tanqîr; nè inverosimile che Edrisi avesse designato questo ceppo della dinastia normanna di Sicilia come « discendente del fior del baronaggio de' Franchi »; poichè mâlik, al plurale mulûk, si adoperava col significato di re ed anco di feudatario.

[1] Il codice B ha qui una postilla ch' io trascrissi in nota e che, ridotta a miglior lezione dal Fleischer (*App.* p. 29) suona: « Cotesto [linguaggio] di lode rassomiglia ad una invocazione in favor di esso [Ruggiero]; scriver la quale è vietato dalla legge dell' islâm. [Diciamo] lo stesso delle altre parole di elogio che occorreranno nel racconto delle sue gesta e di quelle del suo sopradetto figliuolo e successore ». Evidentemente questa è riserva di un copista musulmano più timorato degli altri.

talchè se prendessimo ad annoverare partitamente le sue qualità e discorrere le sue condizioni paese per paese, [tenteremmo] opera assai malagevole, da non condursi [a termine] senza grandissima difficoltà. Pertanto recheremo qui, a Dio piacendo, alcune brevi notizie, che varranno a darne un cenno e ci faranno conseguire lo scopo al quale miriamo.

Diciamo dunque che, al tempo in cui scriviamo, il principe di cotesta isola, il ridottato re Ruggiero, vi possiede centrenta paesi tra cittadi e rôcche; senza contar le massarie [1], nè i casali [2], nè le case rurali [3]. Incominceremo dai paesi marittimi, de' quali tratteremo esclusivamente, limitandoci ad essi, senza accennare a nessun altro; e quando [fornito tutto il circuito] saremo ritornati al punto delle mosse, prenderemo a descrivere, posto per posto e luogo per luogo, i paesi, le fortezze e i distretti vasti e popolati dell'interno dell'isola: ciò con l'aiuto e sostegno del sommo Dio. 22

Prima nel novero b a l a r m (Palermo) la bella e immensa città, il massimo e splendido soggiorno; la più vasta ed eccelsa metropoli del mondo; quella che [a narrarne] i vanti non si finirebbe quasi mai; [la città ornata] di tante eleganze; la sede dei re ne' moderni e negli antichi tempi. Da lei moveano già alle imprese le armate e gli eserciti, a lei ritornavano, nella stessa guisa che oggidì. Giace in riva al mare nella parte occidentale [dell'isola]: circondanla grandi e alte montagne; [contuttociò] la sua spiaggia è lieta, aprica, ridente. Ha Palermo edifizii di tanta bellezza che i viaggiatori si mettono in cammino [attirati dalla] fama delle [maraviglie che quivi offre] l'architettura, lo squisito lavorìo, [l'ornamento di tanti] peregrini trovati [dell'arte].

Dividesi la città in due parti: q a ṣ r («castello, cassaro») [4] e borgo. Il Cassaro è quell' antica fortezza sì rinomata in ogni paese e in ogni regione. Abbraccia tre contrade; delle quali quella di mezzo è frequentissima di

---

[1] Tradurrò sempre così la voce ḍ a y ʻ a h. Il vocabolo «massaria», disusato in terraferma, vive in Sicilia e significa un vasto possesso di terreni da seminagione e da pascolo, con casa rurale, magazzino ecc.

[2] L'arabo m a n z i l è reso così ne' documenti latini di Sicilia nel medio evo e risponde all'uso odierno de' pressi di Firenze, ne' quali « casale » significa piccolo villaggio.

[3] b u q ʻ a h. V. *Vocabulista in arabico* in questa voce e in «Regio». Aggiungo «case» per rendere il significato che evidentemente ha voluto dare a questo vocabolo l'autore, sedotto dalla rima a usarlo qui in luogo di altro vocabolo più proprio.

[4] Così chiamasi ancora la gran via centrale di quel quartiere e dell' intera città, non ostante i nomi ufiziali che ha avuti: un tempo Via Toledo; in oggi Corso Vittorio Emanuele.

torreggianti palazzi ed eccelsi e nobili ostelli, di moschee, fondachi, bagni, e botteghe de' grandi mercatanti. Nè mancano alle rimagnenti due contrade degli alti palagi, de' sontuosi edifizii, de' fondachi, de' bagni in gran copia. Nel medesimo [Cassaro] sorge la moschea ǵâmi' (cattedrale) che fu un tempo chiesa cristiana e in oggi è ritornata [al culto] al quale dedicaronla gli antichi. Mal potrebbe immaginarsi quanto è bello in oggi questo [monumento] pei capricci dell'arte, i peregrini lavori, le rarità e le nuovissime specie di figure [1], dorature, colori ed [ornati] calligrafici.

23 Il borgo è [a dir propriamente] un' altra città, che d'ogni parte circonda l'antica. Quivi la [seconda] città vecchia che s'addimanda 'al ḫâliṣah («l'eletta» in oggi la Kalsa) nella quale al tempo [che dominarono] i Musulmani soggiornava il sultano co' suoi ottimati [2] e v'era la bâb 'al baḥr («porta del mare») e l'arsenale addetto alla costruzione [del naviglio].

D'ogni intorno alla capitale della Sicilia [il terreno] è solcato d'acque e n' erompono delle fonti perenni. Palermo abbonda di frutte; i suoi edifizii e le sue eleganti villette [3] confondon chi si metta a descriverle ed abbagliano gli intelletti. A dirla in una parola, questa città fa girare il cervello [4] a chi la guarda. Il Cassaro sopradetto è dei più vasti ed alti [di muro che trovinsi al mondo e tale] da non potersi espugnare per battaglia, nè occupare per colpo di mano.

Nella parte più elevata di questo Cassaro, il ridottato re Ruggiero ha una cittadella [5] nuova fabbricata di pietruzze dure da mosaico [6] e di grandi pietre da

---

[1] Traduco « figure » genericamente, poichè il vocabolo taṣwîr si può riferire alle sculture come ai dipinti. Similmente rendo con la perifrasi « dorature e colori » il vocabolo tazwîq che significa l'uno e l'altro.

[2] 'al ḫâṣṣah: non solo i cortigiani, ma anche i nobili, i magistrati e i notabili aderenti del governo.

[3] mutanazzahah è propriamente « luogo di delizie ».

[4] Letteralmente « è una tentazione, seduce ecc. ».

[5] qaṣr. Qui traduco « cittadella » invece di castello, per evitare la confusione con la città vecchia e con la voce « palagio ». D'altronde la reggia co' suoi annessi era chiamata l'ḥalqah ed era una vera cittadella. Cf. *St. de' Mus. di Sicilia* III, 136 segg.

[6] fuṣûṣ, plurale di faṣṣ che è trascrizione di πεσσός, vuol dir « sassolino » e per estensione « pezzetto da mosaico di marmo o vetro ». Il Dozy, *Description de l'Afrique* ecc. p. 278 e 360, vuol che qui questo vocabolo seguito dall'aggettivo ǵâfî « aspro, duro », perda il significato proprio per prender quello di « quartiers de pierre ». Ma il mio dotto amico dimenticava che l'autore aggiugne immediatamente « e grandi pietre da taglio ». Egli poi non avea dinanzi agli occhi il miglior comento che far si possa a questo luogo di Edrisi, voglio dir la sala di Ruggiero e la cappella palatina di Palermo, costruite di pietra da taglio e rivestite tutte di mosaico.

taglio, delineata con le regole dell'arte[1], munita d'alte torri[2], ben afforzata di vedette[3] e di propugnacoli, [comoda] per palazzine[4] e sale ben costruite; notevole per le decorazioni architettoniche[5], pei mirabili e peregrini ornati di calligrafia e per le immagini eleganti d' ogni maniera che vi sono raccolte[6]. [Di tutta la città] i passaggieri attestano lo splendore; levanla a cielo i viaggiatori, [anzi] dicono addirittura che non [trovansi al mondo] edifizii più mirabili che que' di Palermo, nè siti più eletti che i suoi luoghi di delizia: e che i suoi palagi sono i più nobili, le sue case le più piacenti [che uom possa vedere].

Il borgo che circonda il Cassaro vecchio del quale abbiam detto, occupa grande area di terreno. È pieno di fondachi, case, bagni, botteghe, mercati, e difeso da muro, fosso e riparo[7]. Dentro cotesto borgo son molti giardini; bellissimi villini e canali d'acqua dolce e corrente, condotta alla città dai monti che cingono la sua pianura.

Fuor del lato meridionale del borgo scorre il fiume 'abbâs, fiume perenne, sul quale sono piantati tanti molini da bastare appieno al bisogno [della città].

Ad una giornata di cammino da Palermo verso levante sorge la rôcca di ṯirmah (città di Termini) sopra un poggio che sta a cavaliere sul mare. 24 Questa rôcca [va noverata] tra le più belle e la pianura [del suo contado] tra le più vaste [dell'isola]. Gira intorno [a Termini] un muro e vi [si ammirano] avanzi di antichità e costruzioni primitive[8]; tra le quali è un teatro

---

[1] Letteralmente « furono bene stabilite le sue linee ».

[2] Si veggano le *Nuove Annotazioni*, p. 5. La lezione che io ho preferita porta il vocabolo italiano *rôcca* trascritto in caratteri arabi, il quale qui non può significar altro che torri. Quando si gitta nella prosa rimata, l'autore non è padrone di adoperar sempre i vocaboli nel senso proprio.

[3] Letteralmente « minaretti ».

[4] Sono sforzato dal significato a tradurre così la medesima voce qaṣr « castello » ch'è adoperata di sopra per designare la vecchia città.

[5] Il verbo adoperato nel testo significa propriamente « intonacare, ristuccare », ma si usa per indicare magnifica e pulita costruzione.

[6] Si faccia la stessa avvertenza che abbiamo messa a p. 26 nota 1 a proposito del vocabolo « figure ».

[7] Traduco così il vocabolo faṣîl, che i dizionarii spiegano muro basso fuori la fortezza o fuori il muro della città. Questo significato si conferma con un luogo di 'at tîgânî, *Bibl.*, testo arabico, pag. 385 lin. 10.

[8] 'azâlî che vuol dire propriamente « senza principio »; ma Edrisi qui e in altri luoghi l'usa come sinonimo di vetusto.

di mirabile struttura che mostra il valor dello architetto. Avvi anco una fortezza nuova e due bagni l'un presso all'altro, entrambi eccellenti, su i quali sorge un edifizio antico.

A ponente di Termini è un abitato[1] che s' addimanda 'a t t a r b î 'a h («la quadrata», comune di Trabia): incantevole soggiorno; [lieto] d'acque perenni che [danno moto a] parecchi molini. La Trabia ha una pianura e de'vasti poderi[2] ne' quali si fabbrica tanta [copia di] paste da esportarne in tutte le parti [specialmente nella] Calabria e in altri paesi di Musulmani e di Cristiani: che se ne spediscono moltissimi carichi di navi.

Presso la Trabia è il w â d î 'a s s u l l a h (fiume di Termini)[3] largo e copiosissimo d'acque nel quale si trova dalla primavera in poi il pesce chiamato r a y (specie di salmone?)[4]. Nel porto poi di questo paese si prende quel gran pesce che addimandasi il tonno.

A dodici miglia da [Termini s' incontra] la fortezza di b û r q â d (villaggio di Brucato)[5], alta fortezza che ha grande numero di cólti, un mercato, [varie] industrie, acque, e non pochi molini ed orti, giardini, vaste massarie ed ottime terre da seminato. Brucato giace a due miglia dal mare.

A dodici miglia dalla detta fortezza è ṣ a ḫ r a t 'a l ḥ a d î d[6] («la rupe di ferro», Roccella fino al XVIII secolo, in oggi comune di Campofelice), picciol casale con un forte in cima della rupe, la quale si avanza, scoscesa d'ogni

---

[1] m a ḥ a l l col significato generico di «luogo abitato».

[2] r i b â' plurale di r a b' «podere». Par che Edrisi, almeno nella descrizione della Sicilia, l'adoperi col significato di podere fornito di casa rurale. Si vegga nel séguito del testo, pag. 35 lin. 2. la descrizione di Partinico, dove di certo ha lo stesso significato. È da ricordare contuttociò che r a b' vuol dire anco «casuccia urbana».

[3] Ποταμὸς σούλλας, in un diploma del 1123 presso Spata, *Pergamene greche* ecc., Palermo 1861 pag. 409; *Flumen Sulle*, in un dipl. del 1152, presso Mongitore, *Sac. Dom. Mansionis*, pag. 191 e dipl. arabo-latino del 1182 presso Cusa, *I Diplomi greci e arabi* ec., pag. 195 e 232.

[4] Veggasi una mia nota nella *St. de' Mus. di Sicilia*, III, 789.

[5] Bruccatum, Brocat, Bruccato, in Malaterra e ne' diplomi del XII e XIV secolo. Verso la fine del XVI secolo era «torre et hosteria a 4 miglia di Termini». Più giù, pag. 57. lin. 11. del testo, Edrisi dà il nome con la variante 'a b û r u q q â d, ossia «il dormiglione». In un diploma arabico del 1145 presso Cusa, *Dipl. greci ed arabi* ec., pag. 473 lin. 3, questo medesimo nome si legge «B u r q â r d». Sembra che gli scrivani latini del divano abbian preteso di correggere il nome arabo col tedesco.

[6] Così leggo col Fleischer, secondo il codice C, invece di 'a l ḥ a r î r «della seta» che abbiamo in A e B. Si avverta che la medesima lezione 'a l ḥ a r î r è data da un diploma arabico del 1145 presso Cusa, *Dipl. greci e arabi* ecc. pag. 479 lin. 10.

banda, su la spiaggia del mare. Dalla parte di terra le si stende una spianata di sabbia, (detta in oggi Piana di Roccella) e [poi] de' buoni poderi e delle fertili terre da seminare.

Ad una giornata leggiera da ṣaḫrat 'al ḥadîd giace, su la spiaggia del mare, ǵaflûdî[1] (Cefalù) fortezza simile a città[2], co' suoi mercati, bagni e molini, piantati dentro la stessa città, sopra un'acqua ch' erompe [dalla roccia], dolce e fresca e dà da bere agli abitanti. La fortezza di Cefalù [è fabbricata] sopra rôcce bagnate dal mare[3]. Essa ha un bel porto, al quale vengono delle navi da ogni parte. Il paese è molto popolato. Gli sovrasta una rôcca dalla cima di un erto monte, assai malagevole a salire per cagion della costa alta e scoscesa. 25

Da Cefalù alla fortezza di ṭuz'ah (comune di Tusa) una giornata leggiera. Questa fortezza è di costruzione primitiva e di sito difendevole. Le s'attacca un quartiere abitato. Fortezza e borgo son posti in cima di un monte isolato, al quale non s'arriva se non per aspri sentieri e cammini quasi impraticabili. Ma gli si stende d'ogni intorno un vasto terreno, grasso[4], fertile, eccellente, molto adatto a seminati e ad altre culture. Tusa si scosta dal mare due miglia, poco più poco meno.

Da Tusa alla fortezza di qal'at 'al qawârib («la rôcca delle barchette») dodici miglia[5]. Quest'alta rôcca è di antica fondazione, [anzi] primitiva. La cinge in cerchio un borgo assai popolato; fertili son le sue terre da seminare, abbondanti i prodotti, copiose le acque. Avvi anche, ad un miglio e mezzo all'incirca dalla fortezza, un porto frequentato, nel quale le navi possono ancorare e prendervi i carichi.

Da qal'at 'al qawârib ad 'al qârûnîah (comune di Caronia) dodici miglia. A Caronia principia la provincia di dimnaś (l'antico Val Demone). È rôcca antica [anzi] primitiva, presso la quale [è surta] una fortezza nuova: il paese possiede giardini, fiumi, vigne, alberi e un porto di mare. Quivi [si tende la] rete da pescare il tonno grande. La rôcca è distante all'incirca un miglio dal mare.

---

[1] In G. si legge śaflûd.

[2] Così traduco l'aggettivo che letteralmente si potrebbe rendere «inurbato», se noi ci attentassimo a cavarlo dal verbo che usò il padre Dante.

[3] Letteralmente « sopra scogli contigui alla riva del mare ».

[4] Letteralmente « umido ».

[5] Piuttosto che « Torremuzza » da me indicata nella *Carte comparée de la Sicile*, ovvero l'odierno comune di S. Stefano di Camastra, credo che questa rôcca torni al sito di Santo Stefano vecchio, a 3 chilometri dentro terra.

Di qui a dieci miglia [occorre] śant mârkû (comune di San Marco): vasta rôcca con avanzi di antichità, grande numero di côlti, mercati, un bagno e copia di frutte e produzioni agrarie. [Stendesi nel territorio di questo paese] una pianura con larghi campi da seminare, [lieta di varie] polle d'acqua. Crescevi d'ogni banda la viola mámmola che imbalsama l'aria; e vi [si produce anco] di molta seta. La spiaggia è bella. Quivi si costruiscono delle navi col legno [che tagliasi] nelle vicine montagne.

Da (San) Marco alla fortezza di nâṣû (comune di Naso) dieci miglia. 26 Questa [sorge in sito] elevato; il contado è vasto; ha gran numero di côlti, acque copiose, giardini e fiumi su le cui [rive si stendono] delle terre da seminato e sonvi piantati dei molini. Ridente la spiaggia; lieto [anco il sito della] fortezza, che si scosta per due miglia dal mare.

Di lì a dodici miglia è baqtuś (città di Patti), fortezza difendevole, con vasto territorio che racchiude feraci campi da seminare, casali prosperosi, acque correnti, numerosi giardini: bel paese che sovrasta al mare alla distanza d'un miglio.

Da Patti a labîry[1] (comune di Oliveri) tre miglia. È bello e grazioso casale, con un gran castello in riva al mare. Avvi un mercato, un bagno, delle case; delle buone terre da seminare e delle acque perenni, sulle sponde [dei quali rivi] si stendono dei campi da seminare e sonvi piantati dei molini. Possiede anche un bel porto, nel quale si fa copiosa pesca di tonno.

Da Oliveri al castello di mîlâṣ (comune di Milazzo) dodici miglia. Questo castello spazioso, [fabbricato] sul fianco di un promontorio che fa punta in mare, ha dilettosi giardini e saldi edifizii; è paese grasso e forte rôcca: paese de'più belli, de' più eleganti, de' più nobili, de' più eletti e di que' che più somigliano alle maggiori metropoli per colture, industrie e mercati e pei diletti e i comodi [della vita]. Giace in riva al mare, il quale lo bagna d'ogni lato fuorchè da tramontana onde vi si entra. Viaggiatori vi accorrono per terra e per mare. Da Milazzo si esporta molto lino d' ottima qualità. Inoltre ha buoni campi da seminare; copiose acque perenni e parecchie pescherie del tonno grande.

Da Milazzo alla città di massînî (Messina) una giornata leggiera. Questa città di Messina, posta sopra uno degli angoli dell'isola [quello cioè che s'avanza] verso levante, è circondata a ponente dalle montagne. Lieta la

---

[1] Così leggo correggendo il testo secondo yakût, che dà la pronunzia precisamente, *Bibl.* p. 125. Il codice A porta l.bîrî, B, lib.rî.

spiaggia, ferace il suolo, dove giardini ed ortaggi producono frutti abbondanti. Sonvi inoltre delle grosse fiumare con molti molini. È da noverare Messina tra i più egregi paesi e più prosperi [anche per la gran gente] che va e viene. Qui l'arsenale; qui [un continuo] ancorare, scaricare e salpare di legni provvenienti da tutti i paesi marittimi dei rûm; qui raccolgonsi le grandi navi: i viaggiatori e i mercatanti, sia delle terre de' rûm o sia de' Musulmani, vi traggono d'ogni banda. E [però] splendidi i mercati, numerosi i compratori, facilissima la vendita. I monti di Messina racchiudono miniere di ferro, che si esporta ne' paesi vicini. Il porto [infine] è una gran maraviglia, rinomato in tutto il mondo; poichè non avvi nave smisurata che sia, la quale non possa ancorare sì accosto alla spiaggia da scaricare le merci passandole di mano a mano. [Siede Messina sullo] stretto onde si tragitta di Sicilia in Calabria; nel quale la navigazione è difficile, massime quando il vento spira contro la [corrente dell'] acqua. Quando poi avviene che le acque escano [dallo stretto] nella stess'ora che altre acque [vi] entrano, allora quest' incontro [è terribile e] chi trovasi avviluppato tra quelle due [correnti] non si salva, se non per grazia del sommo Iddio. Lo stretto ha la massima larghezza di dieci miglia e la minima di tre. 27

Dopo la città di Messina, ad una giornata lungo la riviera, [giace] la città di ṭabarmîn (comune di Taormina): fortezza difendevole, [posta] in sito erto ed eccelso; un de' più celebri castelli primitivi e delle più nobili città vetuste, fondata in un monte che sovrasta al mare. Ha Taormina un bel porto, al quale sogliono venir [de' legni] da tutte le parti: e se n'esporta gran copia di produzioni agrarie. Sonovi poi degli alberghi [1] e de'mercati; e qui ricolgonsi le caravane e le comitive [di viaggiatori] che vanno a Messina. [Nel territorio] v' ha di belle massarie e fertili terre da seminato. [Sorge] presso Taormina il famoso monte che s'appella tûr [2], celebre pei miracoli e noto per tanti esercizii di pietà. [Scorrono] nei dintorni copiose fiumare, con molti molini; ma de' giardini ve n'ha pochi. Un de' fiumi [che solcan questo territorio] ha un ponte di maravigliosa struttura [3] da mostrar il valore dell' architetto [che lo innalzò] e la possanza del sultano [che gliel' ordinò]. Avvi inoltre un teatro di que' degli antichi Romani, gli avanzi del quale attestano

---

[1] È il vocabolo manzil che Edrisi ed altri usano col significato di « casale »; ma, nel posto ov'è qui, torna ad « albergo ».

[2] Castelmola o Monte Venerella?

[3] L'autore allude al ponte (qanṭarah) onde ha preso nome il fiume Alcantara, o Cantara, che mette foce a mezzogiorno del Capo Schisò.

del pari alto [sentimento d'] imperio e grande possanza. È presso Taormina una miniera d'oro [1].

28 Da Taormina a lîâǵ (Li Aci) [2], una giornata. Aci è terra marittima di antica civiltà. Ha un mercato ed una pianura, con belle e fertili terre da seminare, di natura sì calda che vi si fa la messe pria che in tutt'altro paese della Sicilia. Di qui si esporta pece, catrame, legname e altre derrate in gran copia.

A ponente di questo paese [si estolle] il monte chiamato ǵabal an nâr («il monte del fuoco», Mongibello).

Da Aci alla città di qaṭânîah (Catania) si noverano sei miglia. Questo bel paese, cui danno anche il nome di balad 'al fîl («paese dell'elefante») è di gran momento e di molta fama. Posta su la spiaggia del mare, la città di Catania ha de' mercati molto frequentati, delli splendidi palagi, delle moschee [ordinarie] e delle moschee ǵamî (cattedrali), de'bagni, degli alberghi [3] de' ḫân [4] e un bel porto. Da ogni parte dell'orizzonte muovono viaggiatori alla volta di

---

[1] Quest'ultimo periodo nella *Bibl.* fu tolto dal testo e messo in nota, perchè erroneamente si credette replicato.

[2] Par che questa stessa lezione abbiano usata gli scrittori dell' epoca musulmana, poichè il nome si legge 'al bâǵ ed 'al tâǵ in 'ibn al'aṯîr, *Bibl.* testo 242 e l.bâǵ in nuwayrî, op. cit. 252: le quali lezioni di certo rappresentano una lîâǵ del primitivo cronista. La quale evidentemente è l'antico nome *Acis* preceduto dal nostro articolo maschile plurale, e dà un primo motivo a supporre che parecchi luoghi abitati su le falde orientali dell'Etna portassero questo nome nel IX secolo. Il che è confermato dal racconto che ci serba il nuwayrî, *Bibl.* testo p. 452 linea penultima ed ultima. Si vegga ciò ch'io ne avea già scritto nella *St. de' Mus. di Sicilia* II, 86, nota. Ma evidentemente al tempo di Edrisi il centro importante della popolazione era un solo. Oggi abbiamo ricordo di parecchi tra comuni e villaggi col nome di Aci, cioè: Acireale, Aci Sant'Antonio, Aci Bonacccorso, Aci Castello, Aci San Filippo, Aci Santa Lucia, Aci Trezza.

[3] Dimenticato nella *Bibl.* È il vocabolo manzil come poc'anzi a pag. 31 nota 1

[4] Questo in Oriente risponde oggidì al vocabolo fundûq, albergo dove dimoravano i mercatanti viaggiatori e spacciavano le loro merci: proprio l'origine del toscano «fondaco». I viaggiatori europei adesso, in vece di ḫân dicono *caravanserail,* con voce arabica e turca foggiata alla francese. Or badisi che qui precede immediatamente il vocabolo «alberghi» e manca quello di ḥawânît, ossia grandi botteghe, già usato due volte da Edrisi nella descrizione di Palermo. Che non ve n'era forse in Catania? Sembra dunque verosimile che l'autore abbia scritto anche qui quest' ultimo vocabolo e che i copisti abbian messo in vece ḫânât plurale di ḫân: quattro lettere han lo stesso corpo nell'uno e nell'altro vocabolo.

Catania; dalla quale [parimenti] si esporta ogni maniera di mercanzie [minute e di grossi] carichi. Ha molti giardini. Prende l'acqua dai fiumi del territorio ed ha fontane abbondanti. Il suo proprio fiume [l'Amenano, presenta] una grande maraviglia e un fenomeno curioso e raro: cioè che, in alcun anno, cresce in tal piena che vi si pianta de' molini e che diramasi in parecchi rivi; in tal' altro anno poi, s' asciuga da non vi si trovar [una gocciola d'] acqua per bere [1]. Vasti i cólti di Catania; buona ed ubertosa la campagna, con le sue terre da seminare; forti le mura della città; estesa la giurisdizione. L'elefante, dal quale Catania ha preso il nome più usuale, è un talismano di pietra in forma di quell' animale. Ne' tempi andati esso stava in vetta di un alto edifizio; ma ora è stato tramutato dentro la città, nella chiesa de' monaci [2].

[Scorre] a ponente di Catania il wâdî mûsâ («il fiume di Mosè», il Simeto), gran fiume che sbocca nel mare di questa città e che porta ogni maniera di grosso pesce, squisito al sapore.

Le città di Taormina, Aci e Catania sorgono sulla costa del Mongibello suddetto dalla parte di levante.

Dalla città di Catania al castello di l.n tînî (comune di Lentini) [contasi] una giornata di cammino. Lentini è forte rôcca; frequente di mercati al par che una città, e discosta sei miglia dal mare. Giace su la sponda del fiume che da lei prende il nome, pel quale risalgon [dal mare] le navi belle e cariche e approdano dinanzi questo paese, dalla parte di levante. Esso ha, da ponente, un vastissimo territorio, i cui confini si stendono molto lungi nella pianura. Il fiume abbonda di varie sorte di buonissimo pesce, che simile non si trova in altri paesi; e da Lentini lo si esporta per ogni luogo dei dintorni. Il paese ha de' mercati frequentati, de' fondachi e grossa popolazione. 29

Da Lentini una giornata grande di cammino mena a saraqûsah (Siracusa), che è delle città celeberrime e de' più nobili paesi [del mondo]. Cittadini e foresi d'ogni banda cavalcano [3] alla volta di lei: a lei s' indirizzano i mercatanti viaggiatori di tutte le regioni. Sta sul mare, che la bagna da tutti i lati, se non che avvi una porta a settentrione donde si entra e si esce. Superfluo sarebbe a descrivere largamente questo luogo sì famoso, questa illustre metropoli e rinomata fortezza. Essa ha due porti senza

---

[1] V. Amico, *Dizion. topogr.*: Amenanus.

[2] Su questo monumento si vegga Amico, *Catana illustrata*, parte I p. 363 segg. e III pag. 72 e segg.

[3] Letteralmente: cinghiano le cavalcature.

pari al mondo; l'uno a mezzogiorno, maggiore dell' altro [che s'apre] a tramontana e ch' è più noto. È in Siracusa la maravigliosa sorgente che s'appella 'an nabbûdî[1], la quale spiccia da una scogliera proprio in riva al mare. Siracusa s' agguaglia alle maggiori città pel [numero e la ricchezza] dei mercati, delle grandi contrade[2], de' ḫân[3], dei palagi, de' bagni, de' magnifici edifizii, delle vaste piazze. Con ciò le [appartiene] un lungo e largo contado con massarie, casali, terreni fertili ed ottimi campi da seminare: dal qual contado si esporta su le navi il frumento e simili [produzioni del suolo] in tutti i paesi e in tutte le regioni. De' giardini e delle frutte ve n' ha oltre ogni credere.

Ad una giornata da Siracusa è nûṭus (città di Noto), rôcca delle più forti ed elevate e città delle più belle; vasta d'area, ricca d'entrate e molto importante, co'suoi mercati disposti in bell'ordine e co'suoi palazzi torreggianti. Portan acque copiose i fiumi del suo territorio e muovon di molti molini; la sua giurisdizione abbraccia vasto perimetro; nobile è la sua provincia; i suoi campi da seminare sono ubertosi sopra ogni altro, e produttive sopra ogni altra le sue terre. Come quella che fu abitata fin dai tempi pri-
30 mitivi, Noto possiede avanzi d'antichità. Giace ad otto miglia dal mare[4].

Tra Noto e il mare occorre il casale di q.s.bârî (Κακυπάρις, Cassibili)[5] bello di sito e [circondato] di vasti terreni da seminare.

Da Noto all'angolo [che termina] da questa parte la costiera orientale dell'isola [corre] una giornata di cammino, in paese tutto deserto. Questa punta si chiama marsâ 'al bawâliṣ (« porto di bawâliṣ»)[6].

Da Noto lungo il mare a śiklah (comune di Scicli) una giornata. La rôcca di Scicli, posta in alto sopra un monte, è delle più nobili e la sua pianura

---

[1] Evidentemente questo è il nome *Anapus*, l'ultima lettera del quale fu sbagliata da alcun copista arabo e fattane due, cioè *d* ed *y* finale. L'autore poi scambiò l'Anapo con Aretusa.

[2] Traduco « grandi contrade » il plurale di simât « fila », indi strada larga, lunga e diritta; lo stesso vocabolo adoperato da Edrisi e da altri autori per designare la strada centrale del qaṣr di Palermo.

[3] Valga qui la stessa osservazione che ho fatta per Catania a pag. 32 nota 4.

[4] L'antica città giacea veramente ad 8 m. dal mare all' incirca. Distrutta dal tremuoto alla fine del XVII secolo, fu rifabbricata in altro sito a 4 m. dal mare.

[5] Cassibula, dipl. 1093; Cassibari, Jhasibilis fu castello importante fino al XIV secolo e poi nel sito rimase per lungo tempo un villaggio.

[6] Questa non è voce arabica. Si potrebbe supporre plurale arabico del vocabolo bâluṣ che tornerebbe a *palus-i* ovvero a *palus-dis*. E in quella punta è un luogo

delle più ubertose. Dista dal mare tre miglia all'incirca. Il paese prospera moltissimo, popolato, industre, circondato d'una campagna abitata, [provveduto] di mercati a' quali vien roba da tutti i paesi. [Qui godesi] ogni ben di Dio ed ogni più felice condizione: i giardini producono tutta sorta di frutte; i legni arrivano di Calabria, d'Affrica, di Malta e di tanti altri luoghi; i poderi e i seminati sono fertilissimi ed eccellenti sopra tutt'altri; la campagna vasta e ferace: ed ogni cosa va per lo meglio in questo paese. I fiumi [del territorio], abbondanti d'acqua, muovono di molti molini.

Presso Scicli è ancora la fonte chiamata 'a y n 'a l 'a w q â t («la fonte delle ore», detta oggi Donna Lucata) perchè, curioso fenomeno, l'acqua vi sgorga nelle ore delle preghiere e smette in tutte le altre [1].

Da Scicli a r a ğ û ṣ (comune di Ragusa) tredici miglia. Questa è forte rôcca e nobile terra, d'antica civiltà e di fondazione primitiva, circondata di fiumi e riviere, ricca di macine e di molini, bella di edifizii, larga di piazze: possiede una ricca pianura con vaste e feraci terre da seminare. Sta a sette miglia del mare. Le scorre a levante il fiume che da lei prende nome, e sboccando in mare, vi fa un bel porto, dove le navi entrano per lasciare e prendere i carichi. [Indi avviene che] ai mercati di Ragusa tragga gente da tutti i paesi e da tutte le regioni.

Da questa città a b u ṯ î r a h (comune di Butera) due giornate leggiere che tornano a quarantacinque miglia. Butera, rôcca valida assai, di gran momento e di molta fama, è il più bel soggiorno che si trovi presso nomadi o cittadini; quel che più rassomiglia alle grandi e popolose città. Ben edificata e decorata con eleganza, ha de' palagi splendidissimi; de' mercati ben disposti 31

---

detto « Porto di palo » e son di molti paduli, talchè converrebbe l'uno come l'altro significato.

È da avvertire però come Edrisi descrivendo la costiera in fin del presente paragrafo, determina più precisamente il posto di questa m a r s â 'a l b a w â l i s, in guisa che non si può identificare con « Porto di palo » il quale giace a levante dell'isola delle Correnti, ma torna piuttosto alla « Marza » che giace a ponente dell'isola suddetta e par che torni all'*Odisseum portus*, degli antichi. In oggi la Marza si chiama ancora per tradizione, non so se del popolo o de' dotti, « Porto di Ulisse ». Veramente se nel testo si mettessero sotto la prima lettera del nome due punti invece di uno, si avrebbe y û a l i ṣ e con un'altra lieve mutazione di nesso anche y û l i ṣ.

[1] Avvi una fonte dello stesso nome ne' monti di Gigel, sul meridiano del porto di Sebiba. V. Bekri, *Description de l'Afrique septentrionale,* testo di Algeri 1857, pag. 33 ad 82, e versione francese nel *Journal Asiatique,* Octobre 1858 pag. 497 et Février 1859 pag. 149.

e spaziosi; delle moschee da farvi le preghiere pubbliche; un bagno e de' ḫân[1]. Le gira intorno un fiume de' più grossi dell'isola, il quale è fiancheggiato sempre di giardini. [Il territorio dà] frutta squisite e abbondanti e mirabili produzioni [d'ogni maniera]. Da Butera al mare sette miglia a un dipresso.

Dalla stessa città a l.n bîyâḏah (in oggi comune di Licata)[2] una giornata di cammino, ossia, venticinque miglia. È castello edificato al sommo di un sasso, cui circonda il mare e il fiume; talchè non vi s' entra se non che da unica porta [che schiudesi] a tramontana. Avvi un porto, al quale traggono delle navi che vengono a fare lor carichi. Il paese è popoloso: ha un mercato e un vasto distretto con fertili terreni da seminare. Il fiume che mette foce presso Licata si chiama 'al wâdî 'al malîḥ («il Fiume Salso» e così anche oggi); nel quale abbonda del buon pesce da mangiare, grasso e delicato al gusto.

Da Licata a ǵ.rǵ.nt (città di Girgenti) [anche] una giornata di cammino, che è a dir venticinque miglia. Girgenti, città molto popolosa, [si annovera] tra le più nobili metropoli; frequentissima altresì di gente che viene e va. Eccelsa e forte la sua rôcca; ridente la città; antica d'incivilimento; famosa per ogni luogo: anzi l'è una delle principali fortezze per l'attitudine alla difesa e de' più eletti paesi per la [estensione e fertilità del] territorio. D'ogni lato vi accorre [la gente]; adunansi in essa le navi e le cavalcate; i suoi palagi trascendono di altezza quelli [d'altre città]; le sue case[3] [per la loro eleganza] fanno sbalordire i risguardanti; i suoi mercati raccolgono ogni sorta di manifatture ed ogni specie di merci e di cose vendibili; e [che dire de'] suoi orti e ridenti giardini e delle tante specie di frutta [che produce]? 32 Gli avanzi di questa antica, [anzi] primitiva città attestano [l'] alta potenza [alla quale arrivò] ne'tempi andati. L' abbondanza è quivi tanto prodigiosa che tutti i grossi legni, non ostante il gran numero che ne approda, possono entro pochi giorni [fare lor] carichi con le [derrate] che sopravvanzano ne' mercati. [D'altronde] è notissima [la grande quantità] de' giardini di questo paese e [la copia] delle produzioni del suo territorio. Girgenti sta a tre miglia dal mare.

---

[1] Valga qui la stessa osservazione che ho fatta per Catania e per Siracusa a pag. 32 nota 4 e 34 nota 3.

[2] *Castrum Lympiados quod est Catha,* dipl. 1093. *Ὀλυμπίαδος τῆς λεγουμένης λικάτας*, dipl. 1141.

[3] È nel testo il vocabolo generico maḥallât il quale, stando qui a riscontro di «palagi», va preso in senso limitato.

Da Girgenti ad 'aś śâqqah (comune di Sciacca) lungo il mare, una giornata di cammino; cioè, venticinque miglia. La terra di Sciacca [giace] in riva al mare [in sito] aperto[1] e ridente; ha popolazione, mercati e molti palagi. In oggi essa è la capitale de'distretti contigui e dei territorii circostanti. Il suo porto è sempre pieno, perocchè vi vengono frequentissimi i legni dall'Affrica [propria] e da Tripoli [di Barberia]. Il territorio di Sciacca è il medesimo di qal'at 'al ballût (« la rôcca delle querce » comune di Caltabellotta).

Caltabellotta è valido castello e torreggiante fortalizio, [costruito sopra] alta vetta, [in sito] scosceso; ma gli appartengono eletti e ubertosi campi, belle e ricche massarie, [che producono] diverse specie di frutta rarissime; ed ha sorgenti e fiumi con molti molini. Ed [albergò] un tempo grande numero di abitatori; ma in oggi si sono tramutati in Sciacca; non rimanendo nella fortezza se non che pochi fanti per guardarla da chi la volesse occupare. Caltabellotta sta a dodici miglia dal mare, a nove da Sciacca[2], ad una giornata grande da Girgenti. Da Sciacca a mâzar (città di Mazara) due giornate leggiere.

Tra Sciacca e Mazara giace un casale detto 'al 'aṣnâm (« gli Idoli, o Pilastri »[3] oggi Marinella di Selinunte) in riva al mare.

Mazara, splendida ed eccelsa città cui nulla manca, non ha pari nè simile, se si risguardi alla magnificenza delle abitazioni e della vita: se all'eleganza dell'aspetto e degli edifizii, questa città è [proprio] il *non plus ultra*. Aduna in sè quante bellezze non aduna altro soggiorno; ha mura alte e forti; palagi ben acconci e puliti; vie larghe, stradoni, mercati zeppi di merci e di manifatture, bellissimi bagni, spaziose botteghe, orti e giardini con elette piantagioni. Da tutte le parti vengono [mercatanti e viaggiatori] a Mazara: e n' esportano la roba che abbonda ne' [suoi] mercati. Il suo distretto vastissimo abbraccia graziosi casali e massarie. [Scorre] a pie' delle sue mura il fiume chiamato wâdî 'al maǵnûn, («il fiume dello spiritato», il Mazaro) nel quale caricano le navi e svernano le barche. Da Mazara a marsâ 'alî (« il porto di 'Alî », comune di Marsala) corron diciotto miglia.

[1] Così i Codici A B. Secondo la lezione che ho preferita nel testo sarebbe n vece « elevato ».

[2] Sbaglio. V. a p. 38 lin. ult. del testo dove si notano 12 m. da Caltabellotta a Sciacca. Le nostre carte danno a un di presso questa distanza medesima.

[3] Sovrastano le gigantesche rovine di Selinunte. Una contrada vicina si chiama « I Pilari, o Pilieri, dei Giganti ».

Marsala è città antica, [anzi] delle primitive, e paese dei più nobili della Sicilia. Distrutta un tempo e abbandonata, la ristorò il conte Ruggiero primo e cinsela di un muro; talch'essa riebbe popolazione, mercati e botteghe. [Comanda a] vasto distretto ed a spazioso territorio. Gli abitatori dell'Affrica [propria] vengon qui sovente. Si beve in Marsala de' pozzi d'acqua dolce [scavati] nelle case e altresì delle sorgenti de' dintorni. Ha poi de' fondachi, de' bagni, degli orti e degli eccellenti campi da seminare. Di qui a ṭarâbaniś (città di Trapani) è una giornata, cioè ventitrè miglia.

Trapani, città delle primitive e antichissimo soggiorno, giace sul mare che la circonda d'ogni lato, non entrandosi [in città] se non che per un ponte, dalla parte di levante. Il porto è sul lato meridionale; porto tranquillo, senza movimento[1]: quivi un gran numero di legni sverna sicuro da tutti i venti, rimanendovi cheto il mare mentre fuori imperversano i flutti. In questo porto si prende una quantità strabocchevole di pesce; vi si tende anco di grandi reti al tonno. Si trae similmente dal mar di Trapani del corallo di prima qualità. Dinanzi la porta della città giace una salina. Il distretto è grande e vasto[2], con terreni generosissimi, adatti ad [ogni maniera di] seminagioni, dai quali si cava ubertose produzioni e grandi ricchezze. Trapani racchiude comodi mercati ed [offre] copiosi mezzi di sussistenza.

Presso questa città è la ǵazîrat 'ar râhib (Favignana), la ǵazîrat
34 'al yâbisah (Levanzo), e la ǵazîrat malîṭimah (Marettimo); ciascuna delle quali ha un porto, dei pozzi e delle [boscaglie] da far legna. Le navi frequentan molto Trapani in tempo d'inverno, per la eccellenza del porto e la mitezza del mare e dell'aere.

Da Trapani a ǵabal ḥâmid («il monte di ḥâmid» l'Erice, comune di Monte San Giuliano) una diecina di miglia. È montagna enorme, di superba cima ed alto pinacolo, difendevole, ripida; ma al sommo di quella stendesi un terren piano da seminare. Abbonda d'acque. Avvi una fortezza che non si custodisce, nè alcun vi bada. Dall'Erice ad 'al ḥammah[3] («le acque termali», Bagni Segestani) venti miglia.

'al ḥammah valida ròcca, elevata, ricordata tra le migliori che siano, sorge a tre miglia, poco più o poco meno, dal mare, che le s'apre a tramontana. Essa ha un porto, sul quale è stata fabbricata una fortezza che s'addimanda

---

[1] Senza risacca? Il testo dice che questo porto non è mutaḥarrak, il qual vocabolo implica l'idea della continuità del movimento.

[2] Letteralmente «un 'iqlîm spazioso di lati, esteso di funi».

[3] *Calathameth*. dipl. del 1110. Par che il castello sia oggi distrutto.

'al madârig̓ (« le scale » oggi comune di Castellamare del Lido) [1] nel qual porto è un andare e venire di navi e vi [si tendono] le reti da pescare il tonno. La rôcca fu chiamata 'al ḥammah per cagion d'una sorgente di acqua termale che sgorga da una rupe vicina. La gente prende dei bagni in quest'acqua, ch'è di giusto calore, dolce e soave. Ne' dintorni scorrono de' fiumi e delle riviere che fanno girar [parecchi] molini; v'ha inoltre orti, giardini, edifizii, villette e gran copia di frutta. [Appartiene] a questa rôcca un vasto territorio, con bei poderi da seminare. 'al ḥammah giace ad una giornata leggiera da Trapani. Da 'al ḥammah a qal'at 'awbî (rovine del castello di Calatubo) [2], dieci miglia.

Calatubo è valida fortezza e paese grande, [provveduto] di territorio vasto, buono da seminare e molto produttivo. È situato a quattro miglia a un di presso dal mare; ha un porto dove si viene a caricar di molto frumento al par che delle altre granaglie. Giace in questo luogo una cava di pietra molare da acqua e di [pietra molare] persiana. Calatubo scostasi da 'al ḥammah per dieci miglia; e per dodici da b.r t.n î q (comune di Partinico). 35

Partinico è graziosa terra, piacevole, piana, di bell'aspetto [e proprio] ridente [circondata di] fertili poderi, ne'quali si lavora [3] gran copia di cotone, d' ḥinnah e d'altre specie di piante qaṭânî [4]. [Il territorio] abbonda d'acque [sì grosse] da muover molte macine. La fortezza che prende nome da Partinico sorge in un luogo detto g̓abân [5] il quale sta a cavaliere su la terra.

---

[1] madrag̓, singolare di madârig̓, è sinonimo di darag̓ah « grado, scala ». La montagna presso questo comune si addimanda « della Scala ». Anche il sito dell'antico castello giustificherebbe così fatta denominazione.

[2] *Calatub*, dipl. 1093; *Calathabubi* 1110; *Calatajubi* dipl. 1408. Il Vallone di Calatubo, ossia la foce di quel fiume, è il *caricatore* d'Alcamo.

[3] Il verbo 'amala non è usato da Edrisi, nè da altri ch'io sappia, nel significato di « produrre » riferito a suolo; ma risponde a « operare ». Si ricordi la descrizione di Trabia, dove Edrisi fa menzione dei ribâ' nei quali si lavoravano le paste. Credo pertanto che l'autore accenni ad un lavoro preparatorio sì del cotone e sì dell' ḥinnah (Lawsonia inermis). Ognun sa che questa pianta si usa in Oriente a tigner le dita di rosso ecc.

[4] Gli Arabi denotano con questa denominazione caldaica le piante leguminose; ma la classificazione non è osservata rigorosamente. V. Lane, *Dizion.* lib. I, pag. 440 2ª col.; il *Vocabulista in arabico,* pag. 162 e 626; il muḥît di 'al bistânî, ad voc., e 'ibn 'al 'awwâm, *Le livre de l'agriculture,* versione di Clément-Mullet II, parte 1ª pag. 81 segg.

[5] B, C hanno ḥ.n.â n; la voce g̓abbân vuol dir « cimitero »; g̓abân « vigliacco ».

Questa ha un porto chiamato 'ar rukn («il cantone») distante due miglia all' incirca verso tramontana. Da Partinico a śins (comune di Cinisi) ....[1]

Cinisi, ampio casale, fabbricato sulla costa di un monte che [par] gli stia addosso, ha a fianco un terreno estesissimo, assai favorevole alla vegetazione, sparso di be' pascoli e abbondante di frutte. A settentrione è il mare, discosto quattro miglia all'incirca. Da Cinisi a qarîniś (comune di Carini) otto miglia.

Carini, terra graziosa, bella e abbondante[2] produce gran copia di frutte d'ogni maniera ed ha un vasto mercato e la più parte de' comodi che si trovano nelle grandi città, [come sarebbero] de' mercati [minori], de'bagni e de'grandi palagi. Si esporta da Carini gran copia di mandorle, fichi secchi, carrube, che se ne carica delle navi e delle barche per varii paesi. Copiose acque sgorgano d'ogni canto nel territorio, la più parte dentro i giardini [stessi] del paese. Avvi una fortezza nuova, fabbricata sopra un colle che domina la terra. Il mare [si apre] a tramontana alla distanza d'un miglio all'incirca. A dodici miglia da Carini è Palermo, la capitale.

I trentacinque paesi [nominati dianzi] giaccion sul mare. Assai più quelli dentro terra, tra fortezze, rôcche ed [altri] luoghi abitati[3]. Ond'ecco che, a Dio piacendo, ne facciam parola, rôcca a rôcca, e fortezza a fortezza.

Prendiamo le mosse uscendo dalla capitale alla volta di qaṣryânî (città di Castrogiovanni) che sta nel bel mezzo dell'isola.

Da Palermo a manzil 'al 'amîr («il casal dell' emiro», comune di Misilmeri) per levante, sei miglia. Misilmeri è fortalizio ragguardevole e valido castello, con copia d'acque, di campi e di terre da seminare.

36 Indi ad 'al ḫazân[4] sei miglia. Questo è castello in cima d'un monte: una delle più belle rôcche [che mai siano, alla quale appartiene] una delle più ubertose pianure: prospero paese, con poderi e casali. Scaturisce di qui il fiume detto wâdî 'al 'amîr («fiume dell'emir», oggi di Misilmeri) il

---

[1] Manca la distanza.

[2] Nel testo son trasposti due punti diacritici. Si dee leggere ḫaṣîbah in luogo di ḥaṣînah.

[3] Il testo ha maḥâll plurale di maḥall, che ha il significato generico di abitazione.

[4] Così sempre B. Se si leggesse ḫazzân, significherebbe «chi suol mettere in serbo grani ed altre vittuaglie. Monopolista?». A, alterna 'al ḫ.zan e 'al ḫaûn; C, ha 'al ǵ.zân; G, 'al ḫ.râz.

In primo luogo riconosco erroneo il mio supposto, *Bibl.* testo, p. 44, nota 1, pel quale era identificato questo luogo con *Lachasen* d'un diploma del XII secolo, del quale

quale scendendo da 'al ḫazân[1] lungo i fossi, trova le acque di qugânah[2] e lascia a tramontana questa terra; tra la quale e ǵaflah (comune di Cefalà) [corrono] nove miglia. Le acque [di 'al ḫazân e quǵânah] si congiungono sotto mirnâw (comune di Marineo); lasciata a diritta la qual terra, che si discosta un miglio e mezzo da quǵânah, arriva [il fiume] sotto Misilmeri, e lascia questa a tramontana alla distanza d'un miglio. Da Marineo a Misilmeri sono sei miglia e da Misilmeri al mare un miglio grande. Da 'al ḫazân a Cefalà, mezza giornata o vogliam dire a un di presso dieci miglia ed altrettante da Misilmeri [a Cefalà]; sì che fa una giornata [da 'al ḫazân a Misilmeri].

Cefalà, grazioso paese, ha vasto distretto e gran territorio, con massarie e casali. Le acque di questo paese, spandendosi fanno delli stagni assai vasti; [contuttociò il contado abbraccia] spaziose terre da seminare ed ha estesi confini. Da 'al ḫazân a bîkû (comune di Vicari) quindici miglia.

Vicari, alto castello e fortalizio ben munito[3], ha acque correnti, buone terre lavorative e dista un miglio da wâdî 'as sullah, quel che scende verso Termini. Le terre da seminare in questo [contado] si estendono senza interruzione e il paese dà svariati prodotti e gode piena abbondanza. Da Vicari a bitirrânah[4] (Pitirrana) nove miglia.

Pitirrana, forte castello e ridottato serraglio[5] dagli inaccessi fianchi,

---

or abbiamo il testo arabico, e vi si legge 'al 'aḥsan. Il castello del quale qui tratta l'autore è da cercare presso *La Ficuzza*; come si vede dalla descrizione del fiume Scanzano che par abbia ritenuto quel nome.

Del rimanente la distanza di 6 miglia è erronea di certo: dee dire 16, o forse 26, come or or si vedrà; ovvero si tratta di « miglia franche ».

[1] Questo fiume oggidì è detto di Scanzano nel tratto di parecchie miglia, sì a monte e sì a valle di Marineo. Ma tal nome riferito a ruderi, poderi e simili non si trova più sulla carta risalendo lungo il fiume verso mezzogiorno, sino al vallone Lupo e al notissimo sito della *Ficuzza*, presso il quale sarebbe stata 'al ḫazân, secondo tutte le indicazioni di Edrisi. Veggasi la carta del 1867, fogli 131 e 141.

[2] A, m.ǵânah; C, f.ǵânah. *Conceme*, collina a 3 kil. al sud di Marineo, (carta del 1867) è forse la quǵânah di Edrisi e la *Cochena* del dipl. del 1095, presso Pirro, *Sic. Sac.* p. 76. E così avrebbe trascritto il nome dato da Edrisi un chierico francese, di quei che servivano nella cancelleria del conte Ruggiero.

[3] Letteralmente « fortalizio [ben] chiuso di serrami ».

[4] Petrina dell'Itinerario d'Antonino? Il nome di Pitirrana rimane ad un podere presso Caccamo. Πεθθερράνου, dipl. 1123; Pitirrana, feudo, dipl. 1337. Nel XVIII secolo v'era un castello e molte antiche rovine.

[5] L'autore ripete qui al singolare la voce « serrame » che ho citata nella nota 3.

ha terre da seminare e produzioni agrarie. I suoi côlti arrivano fino a [quelli di] Vicari, nominata di sopra.

Da 'al ḫazân a ǵâṭû (rovine di Giato)[1] quindici miglia a un di presso.

Il castel di Giato, alto di sito, forte oltre ogni credere, [ha un territorio nel quale arriva] al sommo grado la feracità delle terre da seminare e la vastità dei confini[2]. Avvi una prigione sotterranea[3] nella quale è chiuso chiunque incorra nella collera del re. Giato manca di acque correnti; nè v' ha fiumi nelle sue vicinanze. Da Giato a ṭirâzî (Calatrasi)[4] nove miglia.

37

Calatrasi, castello appariscente e fortalizio primitivo e [valido] da farvi assegnamento, ha terreni da seminare: il suo contado confina a settentrione con quel di Giato ed a mezzogiorno con quel del castello di qurlîûn (comune di Corleone), dal quale Calatrasi è distante otto miglia all'incirca. Tra Corleone e qal'at 'aṭ ṭarîq («la rôcca della via»)[5] per tramontana, [corrono] nove miglia arabiche, ossia tre miglia franche.

Corleone, forte e difendevole castello, e fortalizio ben edificato ed eccelso, ha [un territorio composto di] côlti non interrotti, bagnato dal fiume che prende nome da Corleone stessa. Da questa a râyah («bandiera» Raja)[6] otto miglia arabiche; a Giato cinque miglia arabiche; ed a barazzû (comune di Prizzi) dieci miglia verso levante.

Prizzi è castello di bel sito e di molta fortitudine, con borgo abitato, acque correnti, fonti, terre da seminare che si estendono lungi e produzioni

---

[1] Castello ruinato presso l'odierno comune di San Giuseppe li Mortilli, *Jath, Jathum* ecc. Dipl. del XI, XII e XIII secolo ecc.

[2] L'autore fa questa strana circonlocuzione per incastrarvi un bisticcio tra ṣaḥḥah «buon essere» e sa'ah «ampiezza». Non è questo il solo esempio che mi occorre tra la somiglianza del suono che aveano in certi dialetti arabi la ḥa e l' 'ain.

[3] Il testo ha muṭabbaq «coperto» o piuttosto «coperchiato». Il significato di «sotterraneo» si legge nel dizionario di Lane. Mi è occorso ancora nel kitâb 'al muwâ'iz del maqrizî. Una prigione sotterranea, del resto, non disconviene all'uso dei tempi, nè all'indole del terribile Mecenate di Edrisi.

[4] Ne'diplomi arabo-latini questo nome topografico è scritto qal'at aṭ ṭirâzî; «la rôcca del tessitore» e *Calatrasis*. Con quest' ultimo nome si vede in parecchi altri diplomi del XII e XIII secolo.

[5] Probabilmente quella il cui nome fu stampato *Calath ac Zaruch* ne' documenti del 1095 e 1100, presso Pirro, *Sic. Sacra* p. 842, 843.

[6] Si vegga nel *Diz.* di Amico *Raja* oppidulum, e *Raya* nella descrizione de'confini di Corleone, dipl. del 1182, presso Cusa, pag. 195. La carta del 1867, nel foglio 151, ha *torre di Raja*, sopra un monte all'ovest-nord-ovest di Prizzi, alto 1000 metri sul mare.

[da cavarne] larghissima entrata. Di qui a qaṣr nûbû (comune di Castronuovo) dodici miglia a un di presso; e venti da Castronuovo a Corleone.

L'abitato[1] di Castronuovo ha bei dintorni, molte entrate e produzioni del suolo, terreni da seminagione, ed acque correnti. Da Castronuovo, per ponente, a Raja dieci miglia all'incirca; altre dieci da Prizzi a Raja; otto da questa a Corleone: Prizzi giace a tramontana, Castronuovo a levante, Corleone a ponente e Raja a mezzogiorno[2].

Raja è nobil casale e bellissimo ed eletto soggiorno, con ubertosi campi da seminare e terreni ottimi e benedetti.

Il nahr 'as sullah, ossia fiume di Termini, scaturisce a ponente sotto questo monte[3] chiamato râyah e vien giù dalla montagna che gli fa spalla: poi corre verso tramontana, finchè [incontra] le acque di Prizzi ed oltrepassa [questa terra] lasciandosela a diritta verso levante, alla distanza di tre miglia. Arrivato ad un miglio dal casale di marġanah (Margana)[4], lascia a tramontana questo casale, ch' è distante quattro miglia da Prizzi; drizza il corso a Vicari, giù dalla quale scorre a distanza di un miglio e lasciasela a destra. Son tre miglia da Margana a Vicari. Quivi si unisce al sullah il wâdy rîġanû[5] che ha fonte nella montagna di zurârah[6], in un luogo detto 'al ġidrân (« i paduli », oggi comune di Godrano) ed è accresciuto delle acque di manzil yûsuf (« il casale di Giuseppe », oggi comune di Mezzoiuso) che gli rimane a diritta. Le due acque unite [a quelle del sullah] sotto Vicari, trapassano a Pitirrana, che lasciano a diritta, alla distanza di tre miglia; mentre se ne conta nove da Vicari a Pitirrana. Indi [passa il fiume] ad 'al 'abr.ġâ[7], che rimane a diritta, tre miglia lontano e che discostasi due miglia da Pitirrana. Da 'al 'abr.ġâ arriva poi sotto qaqabus (comune di Caccamo) che gli rimane a diritta, lontano due miglia; ed un solo

38

---

[1] Il testo ha maḥall, con significato generico, come si è notato altre volte.

[2] Secondo le carte è da correggere Prizzi a mezzogiorno e Raja a tramontana.

[3] Sembra sbaglio del copista e che debba dir casale.

[4] Così anco nei diplomi dal XII secolo in giù. Rimane nelle carte moderne nome di una contrada.

[5] Non trovo, nè su la carta, nè tra i ricordi scritti questo nome ch'è pur prettamente siciliano (origanum vulgare, origano, regamo). Oggi si chiama fiume dell'Amendola.

[6] Oggi Bosco Cappidderi.

[7] C ha 'al'arḥâ ossia « le macine »; A, 'al'an.rḥâ. La voce 'abr.ġâ non è arabica. Esclusane la prima *a* eufonica, rende il suono di *breccia, bragia* ecc. ma non trovo tal nome in carte topografiche, nè in diplomi.

se ne conta da 'al 'abr.ǵâ a Caccamo. Da questa a Termini son dieci miglia. Infine il fiume, lasciata Termini anche a diritta, sbocca in mare. Tra Cefalà, nominata dianzi, e ḫaṣû son due miglia franche; ed altre due simili da ḫaṣû a Vicari.

ḫaṣû[1] è casale [nel cui territorio si fa] di molte seminagioni e si raccolgono varie specie di produzioni, [massime] granaglie e civaie.

Da Corleone a baṭalâri[2] verso mezzogiorno quattro miglia franche.

Battalari, castello primitivo, [unisce] all'antichità della costruzione, bellezza e validità alla difesa; circondanlo i monti e abbonda d'acque. Da Battalari a Caltabellotta ricordata di sopra [corron] dieci miglia, e da Caltabellotta a Sciacca quattro miglia franche, ossia dodici miglia[3].

Da Calatrasi a raḥl 'al marâh («il casal della donna»)[4] diciotto 39 miglia arabiche. Questo casale [abbastanza] abitato, ha molte terre da seminare ed è assai ubertoso, [anche] di latte e burro. Di qui a Partinico una giornata leggiera, che son diciotto miglia a un di presso. Da questo medesimo casale per ponente ad 'aṣ ṣanam («l'idolo o il pilastro», comune di Salemi) su la via di Mazara, nove miglia arabiche.

Salemi, grosso casale, ha grande popolazione; gli sta a cavaliere un castello e fortalizio, eccelso per sito. [Veggonsi qui] de'filari d'alberi, de'giardini fitti di piante; acque che sgorgano e ricchezza agraria d'ogni intorno. [Corron] sette miglia franche da Salemi a Mazara; della quale, come grande città, abbiam già fatta parola. Dalla stessa città a Selinunte, da noi parimenti ricordata, son tre miglia franche.

Ritornando ora a Castronuovo, diciam che di lì nasce il fiume 'iblaṭanû (Platano), copioso d' acque. Drizzandosi dapprima a qammarâṭah (comune di Cammarata), arriva a 'iblaṭanû (castello di Platano) e di

---

[1] La voce ḫaṣû non è arabica. Occorre nel diploma del 1182, presso Cusa, op. cit. pag. 196, 232; dove la versione latina contemporanea ha *Chasum* e il sito non pare lontano da quello che indica Edrîsi e che tornerebbe all'odierno comune di Ciminna. Si vegga anche il casale *Charse* in un dipl. del 1175 presso Gregorio, *De supput.* pag. 54, 56, e meglio presso Spata, *Pergamene* pag. 452. La carta del 1867 fog. 142, ha Cascio, in due luoghi presso Ciminna.

[2] *Battalarium* era castello e feudo presso Bisacquino. Diplomi del XII secolo. V. anche Amico, *Dizionario topografico.*

[3] Si vegga qui sopra, a pag. 32 del testo e 37 della versione, lo sbaglio commesso dall'autore nella distanza tra Sciacca e Caltabellotta.

[4] Non ritrovo questo nome in documenti, nè in carte topografiche.

lì al mare. Dieci miglia [contansi] da Castronuovo a Cammarata, e da questa a Platano trenta, ossia una giornata.

Cammarata, casal grosso, ha [territorio di] estesi confini, con molti campi da seminare; ha un castello di alto sito, forte e difendevole, ed orti, giardini, frutte e abbondanza.

Similmente il castello di Platano è abitazione in sito alto, dominato da un'eccelsa rôcca e superbo pinacolo [1]: discostasi dal mare per sei miglia all'incirca.

Facendoci indietro di nuovo, diciamo che dal sopraddetto castel di Giato a Calatubo, del quale si è fatto anche parola, [corrono] cinque miglia franche; e da Calatubo ad 'alqamah (comune d'Alcamo) un miglio e mezzo arabico.

Alcamo è vasto casale, con terre da seminare ed ubertose [produzioni]. Ha un mercato frequentato, artigiani e manifatture. Da Alcamo a mîr.ǵâ a settentrione, un miglio solo.

Mîr.ǵâ è piccolo, ma forte castello, con un borgo e abituri e terre, ubertose in [alcuni] luoghi [2]. Da questo al sopraddetto castello 'al ḥammah (Bagni Segestani) un miglio franco. Da 'al ḥammah ad 'al madâriǵ (« i gradini », comune di Castellamare del Lido), due miglia franche. Nessun altro castello è più forte di sito, nè meglio munito per costruzione, che [questo qui], cui cinge intorno intorno un fosso intagliato nella montagna: si entra [nella fortezza] per un ponte di legno, che si leva e si rimette come si vuole. Ha orti e vigne e frutta e un porto, [ma] angusto. Da Castellamare a Calatubo, del quale si è fatta menzione nelle pagine precedenti, [corron] tre miglia franche; da Calatubo a Partinico, della quale anco si è detto, tre miglia franche; da Partinico a Giato summentovata, diciotto miglia. 40

Ritorniamo addietro e diciamo: che dal castello di 'al ḥammah a qal'at fîmî (« La rôcca di Eufemio », comune di Calatafimi) son circa otto miglia.

Calatafimi è castello antico, [anzi] primitivo, e fortalizio niente spregevole. Ha un borgo popolato, terreni arabili, albereti; [ma] poche acque [scorrono] ne'dintorni. Da Calatafimi a Salemi suddetta dodici miglia, e da Salemi

---

[1] Letteralmente v'ha l'ardita figura di « pinacolo crescente ».

[2] Questo mi par che significhi la frase « ubertosa di luoghi » ch'è strana anche in arabico. Ma la voce « luoghi » rima con una precedente, onde par che l'autore l'abbia aggiunta a questo solo scopo.

a raḥl 'al qâyd («il casale del gaito»)[1] dieci miglia; da raḥl 'al qâyd ad 'al 'aṣnâm (Selinunte) la marittima, si contano dieci miglia.

Dal Monte [detto] ḥaǵar 'as ṣanam («il Sasso dell'Idolo» o «del Pilastro») scaturisce il fiume ṭûṭ[2] (fiume Arena). Trapassata Salemi, che lascia a ponente, le sue acque giungono al mare, dove si scaricano presso Mazara.

Ritornando addietro di nuovo, diciam che da Mazara al qaṣr 'ibn mankûd («il castello d' 'ibn mankûd»[3], comune di Partanna?) tra settentrione e levante son quindici miglia, e dal qaṣr 'ibn mankûd a b.lǵah (Bilici)[4] quattro miglia tra levante e tramontana. Da Bilici a manzil sindî (il casale del Sindo)[5], tra levante e tramontana, quindici miglia: da manzil sindî a qaṣr 'ibn mankûd sei miglia; e da manzil sindî stessa a raḥl 'al 'armal («il casal della vedova»)[6] nove miglia tra ponente e tramontana. Similmente da manzil sindî a qal'at mawrû («la rôcca del Moro, Calatamauro)[7] nove miglia; da Calatamauro a Battalari sei miglia a levante.

41

Ora qaṣr 'ibn mankûd è ampio casale con vasto distretto, i cui confini si stendono assai lungi e comprende moltissimi giardini e terre da seminare. Esso ha una rôcca[8] che lo protegge.

---

[1] Non trovo riscontro di questo nome in documenti, nè in carte topografiche. Il vocabolo qâyd, ossia condottiero, divenne titolo di magistrato: *alcayde* in Spagna; *gaitus, caitus* ec. in Sicilia al XII secolo.

[2] Questo vocabolo non classico ha varii significati disparatissimi: «cotone, serpente, falcone, pipistrello» ec. Scaturisce il fiume presso Vita; nell'alto suo corso chiamasi Fiume grande, poi Delia e in ultimo «Arena».

[3] B, mutkûd; C e G, m.ṭkûd. Il sito, secondo la distanza, tornerebbe a Partanna. V. su 'ibn mankûd (Ibn-Menkût) la *St. dei Mus.* III. 420.

[4] *Belic, Bellice, Balix, Bilichi*, nei diplomi dell'XI e XII secolo. Castello distrutto.

[5] Mi è ignoto il luogo. Il nome vuol dire «oriundo del Sind», ossia della regione del basso Indo.

[6] Mi è ignoto il luogo e il nome.

[7] *Calatamaurus* ne' diplomi del XIII, XIV e XV secolo. Ne avanzano le rovine tra Contessa e Santa Margarita, a 2 kilometri in circa dalla prima. Nella carta del 1826 si legge per errore *Calatamaulo*, e peggio in quella del 1867 *Calatamendo*.

[8] Qui l'autore non usa il solito vocabolo qal'at, ma il nostro proprio *rôcca*, con la desinenza femminile arabica.

Questo squarcio conferma il significato ch'io ho sostenuto nella *Nuova append.* p. 56 contro i miei dotti amici i professori Fleischer e Dozy. Si vegga qui innanzi la pag. 27 nota.

Bilici anch'esso è forte castello ed elevato e ben munito fortalizio. I monti lo circondano da tutti i lati e la sua rôcca[1] è afforzata di difensori. Il terreno de'dintorni è alberato, con pochi campi da seminare.

[Scorre] presso questo castello il fiume 'al qârib (in oggi Bilici) la cui sorgente giace a settentrione di Corleone, tra' monti che ricingono da quella parte cotesta fortezza. Il [fiume che dapprima] taglia [il territorio di Corleone] a levante, torce a ponente e trapassato manzil sindî [anche] a ponente, si fa via tra i monti verso mezzodì, finchè giugne alla parte orientale [del castello] di Bilici, donde poi tira diritto a mezzodì e si scarica in mare presso Selinunte. Dalla scaturigine alla foce percorre cinquanta miglia. Dalla sua foce a quella del nahr salmûn (il fiume Salmone, oggi Carabi?) [non v'ha che] cinque miglia[2]. Viene il fiume salmûn da una montagna poco alta e dista da Sciacca dodici miglia. Da Sciacca a Platano [corron] diciassette miglia.

Platano, superbo fortalizio in alto sito, ha terreni da seminagione, e [dà altri] abbondanti prodotti agrarii; ha molti orti ed albereti e frequente popolazione, sia fissa o avventizia. Il fiume Platano gli scorre a levante.

Da Platano a ġardûṭah (comune di Grotte o di Racalmuto?) a levante..........[3]. Questo è grosso casale e luogo popolato: ha orti ed alberi molti e terreni da seminare [ben] coltivati.

A tramontana di ġardûṭah è suṭîr (comune di Sutera), casale circondato d'ogni banda da montagne, popoloso, industre, frequentato di passaggio da chi va e viene [tra Palermo e Girgenti?] Da Sutera a ġardûṭah [contansi] nove miglia e da Sutera al castel di Cammarata, del quale abbiam detto di sopra, diciotto miglia per tramontana.

Similmente da Girgenti ad 'al minšâr («la sega»)[4] diciotto miglia 42 tra levante e tramontana. Questo è castello in cima d'un monte scosceso;

---

[1] Come nella nota precedente.

[2] Forse dee dire, al rovescio, 12 dalla foce del Bilici e 5 da Sciacca. Ognun poi s'accorge che il nome di Carabi è quello stesso che Edrisi dà al fiume oggi chiamato Bilici. Non ostante questa somiglianza, il fatto della sorgente sopra Corleone e la esatta descrizione del corso, non lasciano il menomo dubbio su la identità dello 'al qârib con l'odierno Bilici.

[3] Manca la distanza.

[4] Questo nome ci ricorda a prima giunta il comune di Sant'Angelo Muxaro o Muciaro, al nord di Girgenti sul fiume Platano; il qual comune torna al castello *Mussarum*, nominato ne'diplomi dell' XI e XII secolo ed anche in un atto del 1305, che il signor avv. Picone ha pubblicato nelle *Memorie storiche Agrigentine* pag. XXVIII a XXXV. Ma la posizione di 'al minšâr a levante di Girgenti, designata in questo

è abitato e coltivato da' naturali, ha molte terre da seminare e ridonda di produzioni [agrarie]. Da 'al minšâr ad 'al qattâ' («il tagliator di pietre», comune di Canicattì?)[1] verso mezzogiorno, dieci miglia.

Canicattì, luogo elevato, [sta proprio] in vetta d'un monte; produce della civaie e molti altri frutti della terra, [gode] grande ubertà e [gli abitanti hanno] non pochi mezzi di guadagnare e avvantaggiarsi. Di qui a Girgenti [corrono] dodici miglia per ponente; ed al [fiume] Platano[2] venti per tramontana.

---

passo di Edrisi è confermata dall'autore con le distanze e direzioni relative ad altri paesi. Il nome era frequente nelle province dominate dagli Arabi, sì in Oriente (v. yaqût) e sì in Affrica (v. Edrisi per Dozy e De Goeje, pag. 123 del testo); onde non sembra inverosimile che l'abbian portato due luoghi diversi, vicini entrambi a Girgenti. In fatti alcuni de'diplomi a'quali ho accennato or ora fanno menzione di due casali diversi, *Mussarum* e *Minzarum;* oltrechè il primo è scritto anche *Missor*, *Miasiarium* e il secondo anche *Minzeclum*. Infine 'ibn 'al 'atîr. *Bibl.* pag. 234 del testo, anno 247, fa menzione di una qal'at 'al mušâri'ah che, stando al suono, potrebbe tornare all'odierno « Muxaro » piuttosto che il minšâr (da pronunziare minsciár) di Edrisi. E così sembra sciolto il dubbio che mosse il Picone, op. cit. pag. 368 nota: dove, traducendo il presente passo di Edrisi, ei mette 'al minšâr al nord-ovest di Girgenti, non già al nord-est, come dice il testo. Parmi sì che 'al minšâr sia da porre a Castrofilippo o ne' dintorni, piuttosto che a Montedoro, dov' io lo notai nella mia *Carte comparée*, indotto in errore dalla carta del 1826.

[1] Basta premettere a questo nome la voce 'ayn «fonte» per approssimarci al suono di Canicattì: grosso comune, la cui postura torna a quella data qui da Edrisi. Non mi rimuove da tal supposto la lezione Candicattini ch'è ricordata, a proposito di questo paese, nel *Dizionario* di Amico e che occorre nel censo feudale del 1408: la quale porterebbe a supporre il nome arabico di handaq 'aṭṭîn «Fossato di argilla». La desinenza *ni* sembra piuttosto aggiunta da'notai del XV secolo che svanita di recente nella lingua del popolo; d'altronde in siciliano l'accento sull'ultima rappresenta spesso la 'ayn finale, come in tarzanà, talè. Il sig. avv. Picone, op. cit. p. 415, nota *c* crede che 'al qattâ' sia da cercare in Cathal, o Catta, casale del vescovo di Girgenti, secondo un diploma del 1093. Ma questo luogo si trova presso Raffadali; e così lo veggiamo nella carta del 1867, fog. 159; dove torna al nord-ovest di Girgenti, non a levante, come risulta chiaro da questo e da altri passi di Edrisi. E notisi che il sig. Picone, traducendo questo passo cambia in nord il ponente che si legge nel testo, là dove è indicata precisamente la posizione di Girgenti rispetto ad 'al qattâ'. Confermo dunque la designazione di Canicattì.

[2] L'aggiunta di nahr ossia « fiume » proposta nella *Bibl.* pag. 51 nota 8, è necessaria. Il fiume Platano, scendendo da tramontana a mezzogiorno infino ad un punto che sta a circa venti chilometri in linea retta al nord-nord-est di Girgenti, e precisamente a chilometri sei e mezzo a levante del meridiano di questa città, volge dal detto punto verso ponente, donde poi piega al sud-ovest, e mette foce a trenta

Da Girgenti a nârû (comune di Naro) dodici miglia per levante. Naro, casale importante e grosso villaggio [1], ha mercati frequentati e industrie attive: tienvisi anco una fiera a giorno fisso [2]. Ha di più de' campi da seminare non interrotti e de' colti in gran copia. Da Naro a Canicattì per settentrione dieci miglia; e ad 'as sâbûqah (Sabuci) [3] per levante dodici miglia. La stessa distanza [corre] da Canicatti a Sabuci [che giace] a levante di essa; da 'al minšâr, [poi] a Sabuci undici miglia tra mezzogiorno e levante.

Sabuci, alto castello, ben provveduto, popoloso, ricco di seminagioni, abbondante di civaie, raccoglie [in sè tante] benedizioni e [possiede] de' cólti vicini l'uno all'altro. Da Sabuci a qal'at 'an nisâ («la rôcca delle donne», città di Caltanissetta) dodici miglia su la via di Girgenti; da Naro a Caltanissetta, tra levante e tramontana, ventun miglio.

Caltanissetta, rôcca di bella costruzione, sovrasta a côlti contigui l'uno all'altro ed ha ricche industrie; [produce] delle civaie; ha degli alberi, e delle frutta. Le scorre a levante, a piccola distanza, il fiume Salso. Da Caltanissetta a Castrogiovanni diciotto miglia.

Castrogiovanni, città posta nella sommità d'una montagna, racchiude un forte castello e saldo fortalizio: vaste sono le sue proporzioni e spaziosa l'area sua: ha mercati ben disposti; palagi che s'ergono a grande altezza; industrie [urbane e traffico di] merci [minute]; artigiani, mercanzie e derrate. [Dipende da essa] un territorio di vasto circuito e [la sua giurisdizione si stende a] distretti assai prosperi. Feraci i suoi campi da seminagione; ricercate le sue civaie; fresca l'aria; e le comodità [del paese] ricreano chi va e chi 43

chilometri a un dipresso all'ovest-nord-ovest di Girgenti. Or il castello di Platano posto come l'autore testè ha detto, pag. 45, a sei miglia dal mare, cioè dalla foce del fiume dello stesso nome, non potea trovarsi a venti miglia per tramontana da 'al qaṭṭâ' e dodici miglia a levante di Girgenti. Le venti miglia dunque non vanno contate dal castello, che vuol dir quasi dalla foce, ma sì bene dal punto in cui il fiume storce a ponente come sopra si è detto: o in altri termini il Platano del testo si deve intendere del fiume nel suo corso superiore, non già del castello.

[1] Nel testo raḥl e manzil, ch'io soglio tradurre entrambi «casale». Qui ho reso il secondo «villaggio» soltanto per notare il pleonasmo.

[2] Così uno dei codici e la mia edizione. Il prof. Fleischer segue la lezione degli altri due Mss. la quale porterebbe a tradurre «fiera solenne».

[3] Sambuca Zabuth, come si chiama adesso un comune al nord-ovest di Girgenti, non può essere il luogo designato qui da Edrisi, perchè giace a levante di Naro, e tanto più di Girgenti. E però è da identificare a Sabuci, nominata in due diplomi del XII secolo; la quale al dir di Amico, *Diz. topog.* giacea nel territorio di Caltanissetta e, distrutta nelle guerre civili del XIV secolo, si pensò a riedificarla nel XV.

viene. In somma Castrogiovanni è, per sito, il più forte dei paesi che Dio [ha creati]; il più saldo per costruzione: ed oltre [l'avvantaggio di] tanta fortezza, v'ha nel monte ove [sorge] Castrogiovanni de'campi da seminare; nè mancano le acque correnti in [tutto quell'] altipiano. Rôcca[1] maravigliosa, in sito eminente e [tale] che la non puossi occupare per colpo di mano, nè pur oppugnare.

Da Castrogiovanni a m.ḥkân verso settentrione diciotto miglia. Da m.ḥkân a qaṣr....[2] quindici miglia tra mezzogiorno e levante. Da m.ḥkân a Sutera, verso ponente, quindici miglia. Da Sutera a Girgenti trentasei miglia, ossia una giornata grande, che si fa con questo itinerario: Sutera, ǵarḏuṭah suddetta, indi 'al minśâr, indi 'al qaṭṭâ' e infine Girgenti. Da Sutera a Castronovo per settentrione ventiquattro miglia. Tutte queste rôcche e fortalizii sono stati nominati da noi nelle pagine precedenti; [venghiamo ora ad altri].

Da Girgenti a qarqûḏî[3] verso levante cendiciotto miglia[4]. Da qarqûḏî a Naro ventiquattro miglia. Da Naro a Girgenti dodici; da Naro a Caltanissetta ventuno; e da Caltanissetta a qarqûḏî quindici per mezzo giorno.

Questo qarqûḏî è bel paese, posto sulla vetta d'un monte, che poche ve n'ha tanto inaccesse. Gli appartiene buono e fertile territorio, con eccellenti e feracissimi campi da seminare.

Non lungi da quel contado ed a levante di esso [corre] il fiume Salso. Il capo e scaturigine del quale torna alla śa'râ' nizâr (« la boscaglia di Nizâr »), quella che sovrasta a ǵ.flah (leggasi ǵankah, comune di Gangi)[5]

---

[1] Il testo ha ruqqah, come in altri luoghi notati di sopra: e segue immediatamente l'alliterazione ruqa'ah « sito ».

[2] Manca il compimento del nome in tutti i codici.

[3] A, alterna q.rqûdy e d.rqûny; B, il primo, d.rqudy e d.r.ûny; C, d.rqûny e d.r.ûdy; G, ha q.rqûdy. Il sito risponde alla *Corconianis* dell'Itinerario di Antonino ed all'odierno comune di Sommatino, come si vedrà or ora nella descrizione del fiume Salso. Un diploma del XIV secolo dà un *Darfudi* che torna a quelle parti. Il Tardia, *Opuscoli di autori siciliani*, VIII, 344, erroneamente volle identificare questo luogo con *Karkes* d'un diploma del 1177, ma questo luogo giacea senza dubbio presso Termini.

[4] Credo aggiunto per sbaglio il centinaio e che debba dir 18 miglia arabiche.

[5] Così A; C, h.f.lah; B. ǵ.q.lah. Non è di certo Cefalà di cui si è detto. La lezione ḥaqlah darebbe il significato di giardino o piuttosto di buon terreno adatto a giardino; ma non trovo vestigia di tal nome in diplomi nè in carte topografiche. Si può leggere bensì ǵankah, perchè la prima lettera è in due codici, la seconda si scambia talvolta con la q nelle scritture affricane, e quanto alla terza ognun

alla distanza di un miglio e mezzo. Scendono le acque verso mezzogiorno di faccia a questo paese che rimane discosto un miglio [dal fiume]. Questo indi 44 arriva ad 'al hammah (l'acqua termale[1]) donde trapassa al casale che addimandasi hurâqah[2] e lascia questa a diritta, a un trar di sasso. Questo casale giace a sei miglia da 'al hammah. Fin qui l'acqua è dolce: arrivato al terrirorio di m.hkân[3] il qual casale gli rimane a diritta, il fiume, pria di passar oltre, entra in certi stagni salati e vi divien salso [veramente]. Tocca indi il lato occidentale del territorio di Castrogiovanni e l'orientale di quello di Caltanissetta; dalla quale passa a distanza di cinque miglia, per entrare nel contado di 'al hağar 'al matqûb (« pierre perçée » comune di Pietraperzia) presso la quale arriva a distanza di due miglia. Lasciatala a levante, trapassa a levante di qarqûdî, com' abbiam detto, dal qual paese il fiume si discosta per nove miglia, poco più o poco meno. Lì storcendo[4] corre diritto a ponente; ma arrivato presso Licata, volge a mezzogiorno e mette foce a piccola distanza da quella [città].

Da qarqûdî a Butera verso mezzogiorno corron dodici miglia per le montagne e ventiquattro per altro cammino. Ma di Butera abbiam già detto. Corrono diciannove miglia da questa a Licata, della quale similmente si è

---

sa che i Mss. spesso confondono la l con la k. Si avrebbe per tal modo il nome di Gangi, comune attuale, sul posto di *Engyon*.

Or presso Gangi è una delle sorgenti del *Salso* o *Imera meridionale* che voglia dirsi; e di questa sorgente parla Edrisi, notando che poi s' insala al passare per certi stagni salmastri; il che avviene a questo ramo, non già all'altro che scende da Petralia e si fa salmastro sol perchè si mescola col ramo di Gangi. Poco monta che nelle carte il nome di Salso incominci nel ramo di Petralia piuttosto che in quell'altro. Ammesso il mio supposto, la ṣa'râ' nizâr sarebbe il monte San Calocero (non già il San Calogero presso Termini) che s'innalza sul mare per 1000 metri, ad un miglio e mezzo da Gangi. Si vegga la carta del 1867, fog. 143 e ciò che dicono dell' Imera meridionale, il Fazzello, il Cluverio e l'Amico.

[1] Non è da confondere co'Bagni Segestani de'quali si è già detto a pag. 38.

[2] Per valore radicale e forma del vocabolo significa « ardente ». Si dice di acqua fortemente salsa. Se si leggesse harrâqah, sarebbe « brulotto o dardo incendiario ».

[3] In B m.ğkan. Leggo mihkân che, secondo il nostro attuale sistema di trascrizione, risponde al Michiken della traduzione latina d'un diploma arabico perduto, del 26 agosto 1175. Il diploma tratta di varii luoghi vicini a quelli descritti qui da Edrisi. La versione, opera dell'anno 1286, pubblicata sopra una cattiva copia dal Gregorio, *De supputandis* etc. si ha ora più corretta da Giuseppe Spata, *Pergamene greche*, Palermo 1861 in 4° pag. 451 segg.

[4] Queste parole indicano precisamente il sito del quale si è detto a pag. 48 nota 2.

fatta parola nella descrizione delle città marittime. Da Butera poi a ś a-lî â ṭ a h (q a ṣ r, o ǵ â r ś a l î â ṭ a h, Grassiliato o Garsiliato)[1] si contano dodici miglia verso levante declinando un poco a tramontana.

Il casale di Garsiliato giace in una pianura traversata da fiumi; ha terre feraci da seminare, ubertosi [poderi] vicini l'uno all'altro e abbonda di produzioni del suolo. Bagna la parte occidentale del suo territorio il n a h r 'a l 'a s l (« fiume del miele » oggi di Terranova, o Dissueri)[2]. Da Garsiliato a 'i b l â ṭ a s a h (città di Piazza) son dieci miglia per tramontana. Da essa [Piazza] viene il n a h r 'a l 'a s l [or ora] nominato.

Piazza è valido fortalizio, dal quale dipende un vasto contado, con terre da seminagione benedette [da Dio]. Ha un mercato molto frequentato[3], abbondanti produzioni del suolo ed alberi e frutte. Da Piazza a q a r q û ḏ î verso ponente quindici miglia più o meno, e lo stesso da Piazza a Pietraperzia.

45 Pietraperzia, forte castello e valido fortalizio, ha confini estesi, prosperi[4] distretti ed acque abbondanti. Da Pietraperzia a Castrogiovanni son circa dodici miglia; da Pietraperzia a Garsiliato venticinque; da Pietraperzia a Caltanissetta sette miglia verso ponente con declinazione a tramontana.

Da Garsiliato ad ḥ i ṣ n 'a l ǵ a n û n (« il castello de'genii »[5] o q a l 'a t 'a l ǵ a n û n « la rôcca de'genii », la città di Caltagirone) che si chiama anche q a l 'a t 'a l ḫ i n z â r î a h[6] (« la rôcca della cinghialeria ») [corron] dieci miglia. Il castello di Caltagirone sorge superbo alla sommità di un aspro monte: il suo territorio ha buoni campi da seminare e ci vuol di molti cubiti a

[1] Queste due forme si hanno in diplomi latini del XIII e XV secolo.

[2] Quest'ultimo nome che si legge nella Carta del 1867, fog. 166 è corruzione di w â d î 'a s s a w â r î « Fiume delle Colonne » com' Edrisi chiama lo stesso fiume alla foce, testo pag. 55. Abbiamo ancora, in un dipl. del 1229, Pirro, *Sic. Sac.* pag. 937, « in flumine *Oddonis Sueni* » (declinarono *Odo*, *Odonis*). L'Amico, *Dizion.* alla voce « Maroglio » dà il nome volgare *Disutteri*.

[3] Nel presente luogo è lo stesso dubbio di lezione che a pag. 49 nota 2. Ma son disposto ad accettare qui la lezione del Fleischer e del Dozy, perchè la frase non porta che « il mercato si tiene in un tal giorno ».

[4] Così traduco qui il vocabolo m a 'm û r a h, che in significato più ristretto vuol dire « abitati », ma in questa voce e nelle affini sempre si aggiunge all'idea della popolazione quella del lavoro e del buono stato.

[5] Il vocabolo collettivo ǵ a n û n, denota, secondo la superstizione degli Arabi, certi esseri soprannaturali qual buono e qual tristo, angeli o demonii, che abitano i deserti e sovente si mescolano nelle faccende degli uomini.

[6] Il colle che sorge a ponente di quello dove sta Caltagirone si chiama sempre *Cunsaría.*

misurarlo: esso produce assai miele. Tra questo castello e rağûṣ (comune di Ragusa) venticinque miglia.

Ragusa, bel casale, di salda costruzione, di sito elevato, forte, difendevole, [siede] sopra un fiume che prende nome da esso. Dista dodici miglia dal mare. Tra Ragusa e Scicli corron [altre] dodici miglia per levante e tra Scicli e mûḏiqah (comune di Modica) otto miglia. Da Ragusa a Modica cinque miglia per tramontana [1].

[Sorge] Modica tra aspre montagne; ma vi si gode abbondanza di comodi e di produzioni del suolo. Da Modica a qal'at 'abî šâmah (la rôcca di 'abû šâmah, ossia di « Quel dal neo », comune di Buscemi) sedici miglia per tramontana.

Buscemi è fortalizio da farvi assegnamento ed appoggiarvisi. Giace in mezzo a' boschi. Da' suoi monti scaturisce il nahr 'al 'urû (l'Eloro) e il nahr buntâriğah (Pantalica). Quest' ultimo [2] sbocca nel porto di Siracusa e l'Eloro nel mar che bagna la punta meridionale dell' isola. Da Buscemi a Ragusa quindici miglia per mezzogiorno. Da Buscemi a Lentini ventiquattro miglia. Da Lentini a bizînî (comune di Vizzini) venticinque per ponente con declinazione a mezzogiorno. Da Ragusa poi a Vizzini venti miglia. Da Garsiliato a Vizzini venticinque.

Vizzini siede alle falde d'un monte. Ha campi da seminagione e buon terreno. La sua montagna dà origine a due fiumi che, dopo lungo corso separato, si uniscono e, traversati i monti e costeggiata la foresta, prendono il nome di wadî 'ikrîlû (Dirillo) [3] e metton foce in mare. Da Vizzini a Buscemi quindici miglia. Da Buscemi a Noto, trenta. Da Noto al mare, dalla parte che guarda Malta, son venti miglia. Da Noto a Pantalica [4] diciannove. 46

I monti di Siracusa circondano Pantalica d'ogni parte. Il fiume che da lei prende nome ha origine nel [territorio di] Buscemi, sì come si è detto.

---

[1] Questa distanza, dimenticata nel testo della *Bibl.* si legge in tutti i codici e l'ho aggiunta nella presente edizione.

[2] Così in B. Dimenticai nella *Bibl.* la necessaria replica di « e il nahr buntâriğah ».

[3] Veggasi la pag. 55 del testo, dove è chiamato fiume Greco: e forse era il nome che prendea presso la foce. Ne'diplomi del XIII e XIV secolo abbiamo l'antica denominazione, sotto le due forme di *Odogrillum* e *Dirillum*. Come ognun vede, le prime tre lettere dell'una e le prime due dell'altra rappresentano il vocabolo arabo wâdî e le ultime, sono prese da Ἀκρίλλα.

[4] Fortezza importante nell' XI secolo, il nome della quale è scritto anche Pantarga e Pantegra. Cf. *Storia de' Mus. di Sicilia*, III, 180, 181. Secondo Amico, *Diz. top.* risponde all'odierno comune di Sortino.

Da Pantalica a Siracusa diciannove miglia per levante. Da Pantalica a Lentini dodici miglia per ponente[1]. Da Lentini alla qal'at mînâû (comune di Mineo), per ponente e mezzo giorno, ventiquattro miglia.

Mineo, bella rôcca tra i monti di Vizzini, è circondata di sorgenti, abbonda di campi da seminare, di frutte, di latticinii ed ha terre di ottima qualità. Da Mineo a Vizzini quattordici miglia per mezzogiorno. Da Mineo a Caltagirone dieci miglia per ponente. Da Mineo a qal'at 'al fâr («la rôcca del topo»)[2] tre miglia per tramontana. Tra Mineo e il casale malǵâ' ḫalîl («il rifugio di ḫalîl»)[3] corrono nove miglia.

Il casale di malǵâ' ḫalîl è molto prospero[4]; ha non interrotti campi da seminare. Dal monte che gli sta incontro a mezzogiorno nasce il fiume chiamato wâdî bûkarît[5]. Tra il casale di 'abû ḫalîl[6] e Caltagirone [corrono] nove miglia per mezzogiorno; tra il casale di ḫalîl[7] e Castrogiovanni ventiquattro miglia. Da Mineo a bukîr (comune di Buccheri) nella precisa dirittura di levante corrono diciotto miglia, per la via dei monti.

47 Buccheri, casale in pianura è paese importante e soggiorno popoloso, ricco di produzioni del suolo, abbondante di frutta. [Il suo territorio] tocca dal lato occidentale la pineta che addimandasi 'al binîṭ[8]. Da Buccheri a Lentini, per tramontana, venti miglia. Da Buccheri a Buscemi, per mezzogiorno, sette miglia: i territorii [di questi due paesi] confinano e s'addentellano.

Da Castrogiovanni a Piazza per mezzogiorno venti miglia.

---

[1] Il codice A ha invece «approssimativamente».

[2] *Calthaelfar* in un diploma dell' XI secolo.

[3] Risalendo il fiume che al dir di Edrisi scaturisce presso questo luogo, si arriva al territorio di Mirabella. Appunto tra questo e il comune di San Michele la carta del 1826 pone un luogo detto la Madonna del Rifugio. Si ricordi che gli Arabi chiamano Abramo ḫalîl, ossia amico intimo e si sottintende di Dio. ḫalîl è anche nome proprio usato tra i Musulmani. Il nome topografico malǵâ' si legge con la forma di μήλτζε nel diploma greco del 1154, presso Cusa, op. cit. pag. 317 segg. che contiene la descrizione d'un territorio tra Gagliano, Centorbi e Regalbuto.

[4] Letteralmente «popolato». Si vegga la not. 3 della pag. 18.

[5] Fiume detto a monte Tenchio ed a valle Margarito. Nella carta del 1867 il nome di Tenchio è scritto per errore «Tempio».

Notisi che la lezione bûkarît potrebbe per avventura essere sbagliata, confondendosi nella scrittura il nesso bu con m.r. Per ciò il vero nome dell' XI secolo potrebbe essere l'attuale, Margarito.

[6] Si legge in tutti i codici questa variante del nome.

[7] Idem.

[8] Non è difficile a riconoscere questo nome latino ch'era rimasto, come pare, per tutto il tempo della dominazione musulmana.

Il castello di Piazza giace tra Caltagirone e Pietraperzia a quattordici miglia da quest'ultima. Da Piazza a Garsiliato sedici miglia per mezzogiorno. Dal casale di ḫalîl [1] a batarnû, (comune di Paternò) venti miglia. Da Buscemi a balansûl (comune di Palazzuolo) due miglia. Da Palazzuolo a qîrî [2] ventidue miglia. Da Piazza ad 'ayḏûnî (Aidone) nove miglia per tramontana.

Nasce da Aidone il wâdî r.nb.lû (oggidì Gurnalonga) [3] il quale corre a levante e vi confluisce il wâdî bûkarîṭ ricordato di sopra. Ad otto miglia dal confluente vi si unisce il wâdî 'aṭ tîn («fiume dell'argilla», oggi Dittaino)[4]. Coteste acque, correndo tutte insieme sino a poca distanza dal mare, trovano il wâdî mûsâ (Il fiume di Mosè, il Simeto) e mescolate con quello metton foce [in mare].

Da Aidone a Castrogiovanni quindici miglia tra ponente e tramontana. Da Aidone a malǵâ' ḫalîl dieci miglia a un di presso. Da Castrogiovanni a ṭâbis (Tavi) per tramontana dieci miglia [5].

Tavi è bel castello ed elevato fortalizio, con terre da seminare ed acque. Dal suo territorio nasce il Dittaino, e corre a levante finchè si scarica nel Simeto a poca distanza dal mare.

Da Tavi a ǵûḏ.qah (monte e vecchio castello di Iudica) [6] dodici miglia. Da Aidone a Iudica anche dodici miglia, per levante.

---

[1] Ossia malǵâ' ḫalîl, di cui nella pagina precedente.

[2] Nel codice A si legge: ṣûrî (comune di Floridia?). Notisi che questa lezione risponderebbe alla pronunzia siciliana di *ciuri* (fiore), sopratutto se in luogo di *s* si scrivesse ś, che suonerebbe *sciuri*.

[3] *Rumbulu* e *rummulu* in siciliano significa «curro o rullo», ed anche il brontolare. Rummuluni è «brontolone». Questo fiume in oggi si addimanda Gurnalonga.

Il fiume Gurnalonga riceve a levante di Rammacca le acque del fiume Mazzarella che risulta dal fiume Margherito e da quello di Caltagirone uniti a mezzogiorno di Rammacca stessa.

[4] Il *Dittaino* serba il nome arabico. In un diploma del 1102 presso Cusa, op. cit. pag. 550, leggiamo ούὲτ ἐττάϊν; nel Malaterra, Guedeta e in diplomi latini dell' XI e XII secolo *Huetathayn* e *Hayndictayn*.

[5] *Tabas* nell'antichità e nei diplomi del XIII e XIV secolo. La fontana *Tavi* o *Tajus*, presso il monte e castello dello stesso nome, nel tremuoto del 1169 mandò acqua rossiccia al dir di Falcando. La fonte di Tavi è creduta origine del Dittaino. Si vede notata la rovina del castello nella carta del 1826. V. Fazello, Amico ecc.

[6] Detto anche Zotica, ne' dipl. del 1094 e del 1160. Cf. *St. de' Mus. di Sicilia* III, 153 segg. 228 segg.

48 Iudica, grosso casale con gran popolazione, ha vasti campi da seminato: le produzioni del suo territorio sono copiose e buone abbastanza, [si che se ne cava] molto profitto. Da Iudica a m a l ǵ â' ḫ a l î l tredici miglia per mezzogiorno. Da Tavi, su la dirittura di tramontana, a ś a n t f î l î b (Argira, comune di San Filippo di Argirò) undici miglia. Da San Filippo a ś a n t ù r b (*Centuripae*, comune di Centorbi) quindici miglia.

Centorbi è bel soggiorno e ricco, [massime] di produzioni del suolo: la sua giurisdizione arriva d'ogni banda a remoti confini; il suo territorio, ben coltivato, si stende in lunghezza e larghezza. È distante da San Filippo, diritto a levante . . . .[1]

San Filippo è posta nel più aggradevole sito [che si possa immaginare], nel più elevato, più ferace, più profittevole. Da Centorbi a 'a ḏ a r n û (comune di Adernò) tredici miglia per tramontana. Sopra Adernò confluisce il n a h r ṭ a r ǵ î n i s (fiume di Traina) col n a h r ǵ a r â m î (fiume di Cerami), col n a h r 'a l q a y s î (fiume di Capizzi) e con altri fiumi.

Adernò, bel casale che direbbesi piccola città, è posto sopra una eminenza tutta sassosa: v'ha un mercato, un bagno ed una bella rôcca. Abbonda d'acque. Sorge a pie' del Mongibello dal lato meridionale.

Da Adernò, lungo le falde del monte, a b a ṭ a r n û (comune di Paternò) corron sei miglia.

Paternò, valido fortalizio, è castello [nel cui contado notansi] molti campi da seminare e molte industrie [diverse]; ricco [altresì] di civaie, di frutte, di vigne e di giardini. Questo bel castello sovrasta ad un [gran] tratto di terre. Da esso a n a s ṭ â s î a h (comune di Motta Sant' Anastasia) sette miglia tra levante e mezzogiorno.

Sant' Anastasia [giace] a dodici miglia dal mare. Da Sant' Anastasia a Lentini, per mezzogiorno, diciannove miglia. Da Sant' Anastasia al Simeto due miglia e mezzo.

Il Simeto risulta dall' unione di quattro acque [diverse]: una, cioè il w â d î ǵ a r â m î (fiume di Cerami), il quale vien dalle montagne di Capizzi ed ha una seconda sorgente nelle montagne e ne' giardini di Cerami stessa. Il fiume di Cerami scende per due miglia e mezzo tra due monti; indi confluisce con l'altro [or or nominato] e scorrono uniti fino a Cerami, ch'è lontana circa sei miglia dal confluente. Il fiume passa sotto Cerami alla di-
49 stanza d'un miglio, là dove sono [piantati] i mulini; e lascia Cerami a levante. Ad otto miglia dal confluente di que' due rami principali sta la ḥ a ǵ a r

[1] Manca la distanza.

sârlû (il sasso di Serlone)[1], e quivi sbocca il nahr 'an niqušîn («fiume de' Nicosini»[2], oggi di Nicosia). Tra Nicosia e il fiume di Cerami [si conta] un miglio grande. Il fiume unito scende di qui tra mezzo San Filippo e ğallîânah (comune di Gagliano), rimanendogli quest' ultima ad un miglio e mezzo per levante e San Filippo a mezzo miglio per ponente: e va innanzi ad 'nt.r n.stîrî [3], tra Adernò e Centorbi. Lasciata Adernò a levante, discosto un miglio, e poi Centorbi a ponente discosto un miglio e mezzo, confluisce nel detto luogo col wâdî mûsâ[4]; il qual fiume[5] scende da Traina [unito] al wâdî yalîah (fiume di Elia)[6] e al wâdî 'n.b.lah (fiume di Ambola).

Da Traina al confluente di cotesti fiumi [si contan] otto miglia, da Elia al medesimo confluente quattro miglia, e da Ambola cinque [7]. Divenuti unico fiume tutti quei che abbiam nominati, il fiume discende ad 'al ğ.r.ṭah [8]

---

[1] Serlone, nipote del primo conte Ruggiero, fu quivi morto da'Musulmani che ve l'attirarono a tradimento. V. Malaterra.

[2] Questa forma, che par si riferisca a cittadinanza anteriore, è tanto più notevole, quanto si legge ancora in un diploma greco del 1096, presso Cusa, op. cit. pag. 290 con le parole « Fiume Salso τῶν νικοσαιῶν ».

[3] A, 'nt.rtstîrî; C, 'nn.rsîrî. De'due vocaboli che par compongano questo nome nessuno è arabico; nè ho potuto trovarne vestigio.

[4] Seguo la lezione di B, invece di quella stampata nella *Bibl.* che dice « un miglio e mezzo, confluisce nel detto luogo con [l'altro] fiume nominato di sopra che s'addimanda wâdî mûsâ ».

[5] In tutti i codici il testo continua col vocabolo wa ma'a « e con ». Evidentemente qui dee correggersi wa huwa « ed esso è »; poichè il capo più settentrionale del Simeto è per l'appunto quello che corre da ponente a levante, poche miglia al settentrione di Traina, e in quel posto chiamasi veramente fiume di Traina, ingrossato da due affluenti che scendono da S. Elia d'Ambola.

[6] A, 'nf.lah' ed 'nb.lah; B, ṯ.lyah. Seguo la lezione di C, che ci dà il nome della badia detta di Sant' Elia d' Ambola. Ambola poi è nome d' un monte vicino. Un diploma del 1094, presso Pirro, pag. 1012, descrivendo il terreno concesso a'monaci di quella badia, fa menzione del monte *Ambula* e del fiume di Sant' Elia *de Ambula*, affluente al fiume di Traina.

[7] Queste distanze rispondono esattamente su la carta del 1867.

[8] A, C, 'al ḫ.r.tah. La lezione di B, che seguiamo, torna al nome attuale di Giarretta, come si chiamava e si chiama la scafa da tragittare il fiume e il fiume stesso da Paternò al mare. Il nome dato da Edrisi, significa « strangolo » e propriamente quello cagionato da un boccone o dalla saliva che vada in gola. Non ha dunque che fare col vocabolo ğarîat, del quale sembrerebbe trascrizione, che in

50 e lasciate a levante Paternò e Santa Anastasia, l'una a mezzo miglio e l'altra a due miglia, il Simeto confluisce col Dittaino, col wâdî r.n b.l û e col wâdî karît[2] non lungi dal mare, dove poi sbocca.

Ritornando addietro diciamo che da Vicari a Pitirrana [corrono] nove miglia; da Pitirrana a s.qlâfîah (comune di Sclafani)[2] cinque miglia e da Sclafani a qal'at 'abî tawr («la rôcca di quel dal toro», comune di Caltavuturo) sei miglia per levante.

Caltavuturo, forte castello, e popolato, possiede campi da seminare veramente buoni ed [ha] abbondanti produzioni del suolo. Di qui a bûlis (comune di Polizzi) cinque miglia per mezzogiorno.

Il castel di Polizzi sorge sopra una alta vetta. Soggiorno bellissimo, al quale appartengono campi da seminare e fertili terreni. Da Polizzi a b.traliah (comune di Petralia), sei miglia per levante.

Petralia è nobil castello e superbo fortalizio, con campi da seminagione continui e vasti, e con abbondanti produzioni del suolo. Ha una rôcca ed un mercato che non la cede per nulla a que' delle maggiori città. Da Petralia a maqârah[3] otto miglia.

Il castello di maqârah racchiude palagi [ben] abitati; ha molti campi da seminagione e molte industrie. Da quello a isb.rl.nkah (comune di Sperlinga) dieci miglia per mezzogiorno.

Sperlinga è grosso casale, nel quale s'aduna ogni ben [di Dio]: terre seminate e côlti che stendonsi per lungo tratto[4]. Da Sperlinga a Camerata ventitre miglia; della quale Camerata abbiam detto nelle [pagine] precedenti.

---

arabico significa « nave » ecc. S' aggiunga questo a' tanti altri esempii che ci ammoniscono ad andare molto cauti nelle etimologie. Il Maurolico accennò già a questa nella sua storia di Sicilia, e nessun orientalista sarebbe stato disposto a metterla in forse pria di conoscere il presente luogo di Edrisi.

[1] Notisi che qui sopra, a pag. 54, nota 5 è scritto bûkarîṭ. Si avverta ancora il fatto che pria del 1621, come attesta Amico nel suo *Dizionario*, articolo *Gurnalonga*, questo fiume, in vece di unirsi al Simeto, si scaricava a mezzogiorno dell'unica foce attuale, nel luogo detto *Primosole*.

[2] Veggasi la lezione isqlâfinah, che a me sembra più corretta, nella cronaca di Cambridge, *Bibl. ar. sicula*, testo, pag. 172, linea antipenultima.

[3] A, n..âw.h; B, b.qârah; C, m.'ârah; G, m.qârah. Il Gregorio, *Rer. ar.*, 122, seguendo il Cluverio, lib. II cap. VIII, crede a ragione che si possa identificare con *Imachara*.

[4] Letteralmente: « vaste a misurarle a cubiti ».

Da Sperlinga a nîqušîn (« i Nicosini », città di Nicosia) per levante, dodici miglia.

Nicosia, forte castello, de' più magnifici [che si possan vedere], ha un borgo abitato, grande numero di cólti che l'uno s'attacca all' altro e campi da seminagione non discontinui. Da Nicosia al castello di ṭarǵînis (comune di Traina) corron dodici miglia tra levante e tramontana.

Aggiungasi che Traina è castello considerato come città [1]; desiderato soggiorno; fortalizio che si estolle su i lati [del territorio, nel quale stendonsi] non discontinui [i campi] da seminagione e i cólti. Da Traina a ǵarâmî (comune di Cerami) su la dirittura di ponente corron otto miglia. 51

Cerami, casale [cui sovrasta] un'alta rôcca è paese prospero, popolato; ha ubertosi campi da seminagione e acque abbondanti e dolci. Da Cerami a qaysî [2] (qabîsî? comune di Capizzi) nove miglia per tramontana.

Capizzi castello forte di sito e assai prospero [3], ha molte vigne e beni copiosi e diversi. Da Capizzi a ǵârâś (comune di Geraci) quindici miglia a ponente.

Geraci produce molta frutta, ha campi da seminagione [ben] coltivati, un borgo spazioso e de'cólti sparsi qua e là. Giace tra monti eccelsi , [proprio] entro una cerchia di giogaie. Da Geraci a Petralia son quasi dieci miglia. Da Geraci a ruqqah bâsîlî [4] per settentrione, nove miglia.

Questa è bella rôcca, con ampii mezzi di sussistenza, beni da tutte le parti e terre seminative fertilissime.

Da ruqqah bâsîlî ad 'al ḥimâr («l'Asino» comune di Isnello) [5] casale su la vetta d'un monte, dieci miglia per ponente [6]. Similmente da Geraci

---

[1] Se si potesse tradurre letteralmente, direi « inurbato ».

[2] L'antico nome di *Capitium* ci fa supporre che Edrisi, o i suoi copisti, avendo agli orecchi quello della famosa tribù di qays abbiano mutata la *b* in *y*.

[3] Letteralmente « in cui è molta 'imârah»: che vuol dire popolazione, cultura del suolo e incivilimento.

[4] Rôcca di Basilio, nome che non trovo nei ricordi, nè su i luoghi. Notisi che v'ha un bâsîlî, soggiorno di Berberi, ad una giornata da Bugia, Bekri, testo pag. 56 ultima linea. Nella prima edizione della carta del 1826 è notata, ad un paio di miglia sotto Castelbuono, Fisauli che fu sede della popolazione nel secolo XIII. V. Amico *Dizion.* La carta del 1867 ha in que' siti una Rôcca di Vozzolino.

[5] Nei diplomi del XII secolo *Roccam Asini*; in quei del XIII *Asinelli castrum.*

[6] Si badi che nel testo della *Bibl.* è stato stampato per errore dopo 'al ḥimâr: tredici miglia. Seguo la lezione di B, G. Il codice A, saltando la distanza da Geraci ad Isnello, ha: Da ruqqah basîlî ad 'al ḥimâr 18 miglia e da 'al ḥimâr a Polizzi ecc.

ad Isnello tredici miglia; da Isnello a Polizzi sei miglia, tra ponente e mezzogiorno; e da Isnello a q a l 'a t 'a s ṣ i r â ṭ (« la rôcca della strada », Golisano, comune il cui nome oggi scrivono Collesano)[1] nove miglia a ponente.

Collesano, rôcca sopra un colle scosceso ed elevato poggio, abbonda d'acque ed ha molte terre da seminare, alle quali sovrasta un alto e superbo monte. Una volta sorgeavi un castello fortissimo e difendevolissimo [ne' cui dintorni poteano pascolare] pecore e buoi; ma il ridottato re Ruggiero ha fatto diroccare il castello e tramutar l' [abitato] nel sito dov'è in oggi.

Da Collesano a Cefalù la marittima otto miglia. Tra l'una e l'altra sorge 52 il castello di q.r a ṭ î r i ś (comune di Grattieri), piccolo ma [signoreggiante su territorio] ubertoso. Da Collesano a Termini la marittima, quindici miglia per ponente con declinazione a tramontana. Similmente da r u q q a h b â s î l î a Tusa, ricordata di sopra, dieci miglia per tramontana.

Ritornando addietro col nostro discorso, diciam che da Traina suddetta a m a n y â ǵ (un tempo castello di Maniaci)[2] son venti miglia. Questa, che si chiama altresì ǵ î r â n 'a d d a q î q (« le grotte della Farina ») è villaggio in pianura, ben popolato ed ha un mercato e de' mercatanti, [territorio] ferace e abbondanza d'ogni maniera.

Maniaci sorge al canto settentrionale del monte detto ǵ a b a l 'a n n â r (l'Etna), discosto cinque miglia [dalle falde del monte]. [Il territorio è bagnato] da un fiume che scaturisce alla distanza di tre miglia, a un dipresso, e che muove delle macine. Da Maniaci a Adernò, lungo il Simeto, venti miglia; della quale Adernò abbiam detto di sopra. Da Maniaci stessa ad 'a r r . n d â ǵ (comune di Randazzo), per levante, dieci miglia.

Randazzo giace a pie' del suddetto monte [Etna]. Questo villaggio, pare una piccola città. Il suo mercato è animato di mercatanti e di artigiani; abbondando il [territorio] di legname, che si esporta in molti paesi. Da Randazzo a q a s ṭ a l l û n (Castiglione) venti miglia.

Giace tra questi due un castello che sembra un piccolo casale e si chiama 'a l m u d d (« lo stajo » comune di Mojo)[3].

Castiglione è alto di sito, fortissimo, prospero, popoloso, ed ha de' mercati [ne' quali molto] si compera e [molto] si vende. Di qui al villaggio di

---

[1] Gulosam (Gulosan?) presso Malaterra; *Gollisanum* in un diploma del XII secolo.

[2] Malaterra e diplomi dell'XI sec. *Maniaci* e *Catuna Maniacii*.

[3] Moji, feudo al XIV secolo. Sì il nome topografico e sì il vocabolo arabo par che tornino al latino *modium*. Mentre gli Arabi lo scrivevano a lor guisa, par che i Siciliani lo pronunziassero « Mojo ».

m a ṣ q a l a h (comune di Mascali) sul canto del monte [Etna] che guarda il mare . . . . .[1]

Mascali, villaggio situato in cima d'un alto monte, prospera per l' industria della sua popolazione. Sgorgan acque nel bel mezzo del paese. Da esso a Taormina, lungo la spiaggia, [corron] sei miglia.

Tra Mascali e Taormina [sbocca] 'an n a h r 'a l b â r i d («il fiume freddo» oggi Alcantara),[2] che scaturisce da alte montagne a ponente di Maniaci e tira diritto a levante, senza storcer mai fino al mare. Il suo corso dalla fonte alla foce è di ottanta miglia.

Da Randazzo a m u n t 'a l b â n (comune di Montalbano)[3], son venti miglia. La rôcca di Montalbano, posta in mezzo ad alte montagne, è aspra assai a salirvi ed a scenderne. Non ha pari [per l'abbondanza] del bestiame, del miele e d'ogni altro [prodotto agrario]. Da Montalbano a m a n ǵ a b a h [4]..... [Da m a n ǵ a b a h] a ǵ a l â ṭ (comune di Galati), per ponente, dieci miglia.

53

Galati, difendevole fortalizio tra eccelse montagne, è popolato, prosperoso; ha terre da seminagione e bestiame; vi si coltiva di molto lino [in prati] irrigui.

Di qui alla k a n î s a t ś a n t m â r k û («la chiesa di san Marco», comune di san Marco) sette miglia tra ponente e tramontana. Da san Marco a f î l â ḏ.n t [5] (comune di san Fratello) cinque miglia. Da san Fratello a Caronia quattordici miglia.

Il castello di Caronia sta a cavalier sul mare dalla cima di un monte. [Su la spiaggia] ha le pescherie del gran pesce chiamato il tonno e [nel territorio] delle vigne ed [altri] cólti Di qui a q a l ʿa t 'a l q a w â r i b (S. Stefano vecchio?) nove miglia. Questa rôcca sorge a due miglia dal mare. Tra essa e il porto di Tusa [corrono] sette miglia; dodici da Tusa a Cefalù.

Facendoci da capo diciamo: che da Messina alla rôcca di r i m ṭ a h (comune di Rametta) corrono nove miglia e da questa a m u n t d a f u r t («monte

---

[1] Manca la distanza.

[2] L'autore ricordava già a pag. 31 il ponte romano, il quale ha lasciato al fiume il proprio nome arabico, oltre quello di Fiume freddo che non si è dileguato a' nostri giorni.

[3] A, ś a n t 'a l b â n; B, C, m u n t 'a l y â n.

[4] Ancorchè ne'codici non si vegga interruzione, ognun si accorge che manca la distanza e che va replicato, se la lacuna non sia maggiore, il nome di m a n ǵ a b a h.

[5] A, q î l â ḏ.n t e q.l â ḏ.n t. Chi conosce la paleografia arabica comprende la facilità di scambiare le ultime due lettere *nt* in *lf*. San Fratello è traduzione libera di san Filadelfo, come si legge il nome di questo paese nei diplomi del XII secolo.

de' Forti»?, comune di Monteforte), per mezzogiorno, quattro miglia. Da Monteforte a Milazzo quindici miglia per tramontana: da Monteforte a m î q u ś quindici miglia per mezzogiorno. Questo m î q u ś è luogo tra Messina e Taormina, al quale si arriva per sentieri alpestri [1].

---

[1] Nessuno de'nomi odierni, per quanto io ne sappia, risponde a *Micos* in quella, nè in altra regione di Sicilia.

Nelle istorie dell'antichità troviamo il monte Miconio (Μικόνιος) ricordato da Appiano, *De bellis civilibus*, lib. V cap. 117; il quale torna entro un triangolo che avrebbe per vertici Milazzo, il Peloro e Taormina; e, ristringendo il campo, si dee cercar nei contrafforti occidentali della catena di monti che sovrasta a Messina. Ma il racconto d'Appiano non basta a determinare il sito più precisamente: ed è per mera conghiettura che Cluverio lo fissò presso Calvaruso, cioè nelle gole settentrionali delle valli che salgono dal mar Tirreno ai monti su i quali s'appoggia Messina e di lì, scendendo per sud-est al mare Jonio, riescono tra Mili e Taormina. Il fatto bensì che indi appariva terribile una eruzione dell'Etna, come narra Appiano, porterebbe a supporre il monte Miconio, molto elevato e più vicino allo sbocco meridionale di quelle valli. Il professore Holm, dissentendo dal Cluverio, ha creduto doversi cercare il Monte Miconio nelle vicinanze di Randazzo (Beiträge zur Berichtigung der Karte des alten Siciliens, Lübeck 1866 in 4° pag. 11, 12 e versione italiana, Palermo 1871 in 16° pag. 31 segg.). Ma a me sembra che le memorie della Sicilia musulmana ci portino a determinare il sito con maggiore precisione.

Leggiamo infatti negli annalisti arabi che 'i b r a h î m 'i b n 'a ḥ m a d, espugnata Taormina il 902, mandò delle schiere a ridurre le fortezze di Demona e Rametta (al nord); di Aci (al sud) e di b i q . ś, che ha le varianti t i f . ṣ́; b . b . 'ś; ...s e ch'io ho letto (*Bibl. ar. sic.* testo p. 242 nota 2) m î q u ś. Ecco ora i motivi della mia conghiettura. Il 964, nella descrizione della battaglia vinta da'Musulmani sotto Rametta, cioè in mezzo alle dette valli, si fa menzione di tre gole, che gli assediati doveano difendere contro l'esercito di Manuele Foca, l'una delle quali, innominata, era di certo la settentrionale su la via di Spadafora, per la quale saliva il grosso dell'esercito nemico (e questa è in oggi la strada più frequentata); l'altra di Demona (che s'apre a ponente) e la terza, citata dal Nuwayrî (*Bibl. ar. sic.* pag. 439 nota 2) è scritta nell'un de'codici b . n . f . ś e nell'altro ... q . ś, senza punti diacritici nelle prime due lettere. Le vocali mancano sempre; nella scrittura arabica la *b* seguìta da un *y* si scambia facilmente con la *m* iniziale.

Or m î q u ś, come ha precisamente nel presente luogo B, ch' è il miglior codice di Edrisi, mentre A ci dà m. n î s, sempre con la *m* iniziale, torna tra le dette valli e per l'appunto su la via che mena da Rametta alla marina di Mili, tra Taormina e Messina. Indi ho creduto di correggere m î q u ś (la *s* e la ś sono adoperate indistintamente dagli Arabi nella trascrizione dell'*s* latina) nel racconto delle fazioni del 902 e del 964 (*Stor. de' Musulmani di Sicilia*, II, 85, 265).

Senza far poi troppo assegnamento su la somiglianza di nomi tramandatici nel modo che ho detto, mi sembra che potremmo supporre la fortezza di m î q u ś vicina

Similmente da lugârî (comune di Locadi) a b.r.b.l.s (leggasi *tarbulus*, comune di Tripi) [1] [corrono] quindici miglia tra ponente e tramontana. Da Monteforte a Tripi venti miglia per ponente.

Tripi è rôcca bella di costruzione, e spaziosa d'area [2]. La sua popolazione guadagna e vive largamente. Da Tripi a Mojo per mezzogiorno cinque miglia. Da Tripi a Montalbano dodici miglia. Da Montalbano a Mojo dieci miglia. 54

Quì finisce le descrizione della Sicilia. Non si trova sulla faccia della terra un' isola di mare che contenga maggior numero di paesi, nè regioni più prosperose. Or ci rimane a notare i porti di essa ad uno ad uno, e le miglia o giornate di cammino [che s'interpongono tra l'uno e l'altro]: la quale [rassegna] intraprendiamo con l'aiuto del Signore.

E diciam che dalla capitale chiamata Palermo, a barqah [3] (oggidì la Vergine Maria), seguendo le sinuosità [della spiaggia, corrono] cinque miglia. Di lì a marsâ 'aṭ ṭîn («il porto del fango» in oggi Mondello) [4] cinque miglia. Da Mondello a gâlah (Capo di Gallo) due miglia; ad 'al ǵazîrah («l'Isola», oggi detta Isola delle Femmine) quattro miglia; ed al porto di

---

al monte *Miconio*, se intendessimo sotto questo nome l' alta montagna *Dinnamare* erroneamente scritta *Antenna a mare* nella carta del 1867. Dalle cime del Dinnamare si scoprono i due mari Tirreno e Jonio e da quelle creste muovon le acque che scendono al nord per Spadafora e al sud-est per Mili.

[1] A, nûk.s e bun.l.s; B, b.rb.l.s; C, b.rb.lîs; G, bub.l.s. Mutando i punti diacritici sulla prima lettera della lezione di B si torna al *Trabilis* d'un diploma del 1134. Si legge Tripi in un diploma del 1408; e risponde forse a Scabatripolis di cui fa menzione Malaterra. Tornano le posizioni ed anche le distanze; se non che le 5 miglia da Tripi a Mojo si hanno a permutare nelle 12 da Tripi a Montalbano e reciprocamente.

[2] Si vegga sul vocabolo che qui traduco « area » la critica del Dozy, *Description de l'Afrique par Edrîsi* pag. 362. La rima e l'alliterazione mi consigliano piuttosto a seguire la lezione proposta dal Fleischer.

[3] Il nome di *Barca* si è dileguato, per quanto io sappia, dalla spiaggia; ma rimane a' poderi che un tempo costituivano un feudo dei monaci benedettini di S. Martino e che dall'odierno Lazzaretto si stendea lungo la spiaggia sotto il monte Pellegrino. Si corregga ciò ch'io ne scrissi nella *St. dei Mus.* I, 319 nota 1.

[4] Fino ai principii del nostro secolo era un gran padule; oggi terreno coltivato. Veggasi la *St. dei Mus.* I, 319, nota 1. Leggesi anche il nome arabico trascritto con lettere greche, in un diploma del 1184, presso Trinchera, *Pergamene greche* p. 287; dove la voce μαρσιτουλον si corregga, secondo il documento originale, Μαρσιτῖν. La stessa correzione è da fare nella edizione del Cusa, op. cit. pag. 123.

Carini (Baglio Carini) sei miglia. Da questo porto alla punta [1] sotto Cinisi (Punta di Raisi?) tre miglia. Di qui a sâqyat ǵins («il bindolo di Cinisi», comune di Terrasini?) tre miglia. Da questo alla punta che lo divide da Partinico (Capo di Rama, ovvero Murre di Porco?) tre miglia. Da questo capo alla spiaggia sotto Partinico un miglio e mezzo. Di qui al fiume di Calatubo cinque miglia. Da questo a wâdî 'al madâriǵ (in oggi fiume di Castellamare) [2] un quarto di miglio. Di qui al ǵabal śant bîṭû (montagna di Santo Vito) dodici miglia. Da Santo Vito a Trapani venticinque miglia. Da Trapani a Marsala venticinque miglia. Da Marsala al Capo che la divide da Mazara (in oggi Capo Feto) dodici miglia. Da Mazara a râs 'al balâṭ («il Capo del Portico») [3] sei miglia. Da questo capo alle ʿuyûn ʿabbâs (Fontane di Abbâs, in oggi Tre Fontane) sei miglia. Da Tre Fontane a Selinunte quattro miglia. Da Selinunte alla tirsat 'abî ṯawr («Lo Scoglio di 'Abû ṯawr», in oggi Porto Palo) sei miglia. Da questa a wâdì 'al qawârib («Il Fiume de'Barchetti» in oggi Carabo) [4] sei miglia. 55 Da questo ad 'anf 'an nasr («Il Becco dell' aquila», Capo san Marco) sei miglia. Da questo a Sciacca sei miglia. Da Sciacca a wâdî 'allabû (Allaba, Allava, oggi fiume della Verdura) otto miglia. Da questo ad 'anf 'an nahr («La Punta del fiume» oggi Capo bianco), fiume, diciamo, di Platano, nove miglia. Da questa punta a tirsat ʿabbâd («Lo Scoglio di ʿabbâd» oggi punta di Caribici) sei miglia. Di qui ad 'al 'uḫtayn («Le Due Sorelle», oggi Monte Rossello) nove miglia. Dalle Due Sorelle a Girgenti nove miglia. Da Girgenti a wâdî 'az zakûǵy (*Acragas*, oggi fiume Drago) [5] tre miglia. Da questo fiume ad ḥaǵar 'ibn 'al fatâ. («il Sasso d'Ibn 'al fatâ» [6], isolotto Pietra Padella) nove miglia. Di qui a baswâ-

---

[1] 'al qurṭîl, v. Dozy op. cit. p. 365. Il nome attuale è sempre arabo: râs «capo» sia che si intenda punta di terra, sia che si riferisca ad un *raisi*, che in siciliano vuol dire padron di barca.

[2] Così il testo. Un copista dimenticò di certo la 'alif nel nome numerale che dee dir quattro in vece di $^1/_4$.

[3] Capo Granitola o Punta del daino?

[4] Altrimenti detto di San Bartolomeo. Notisi che il nome affine qârib è dato da Edrisi al f. Belici. qawârib è plurale di qârib «barchetto» come significò nel medio evo cărabus, dal greco κάραβος.

[5] A, G, 'al r.kûḥ.y; B, 'al z.kûǵy. Si correggerebbe 'akr.kûs senza alterar di molto i caratteri.

[6] Così il codice A, la cui lezione mi par adesso preferibile a quella di 'ibn 'al f.t.ny che seguii nella *Bibl.* Il nome proprio 'ibn al fatâ significa «il figliuolo

rîah[1] (« le acciughe » Punta San Nicola?) diciotto miglia. Da baswârîah ad 'al malâḥah (« la Salina », Rocca Muddafedda) tre miglia. Da questa a Licata tre miglia. Da Licata al fiume Salso un miglio. Da questo fiume a marsâ 'as śalûq (« Porto dello Scirocco », Falconara) otto miglia. Di qui a marsâ buṯîrah (« Porto di Butera » Manfria?) otto miglia. Di qui a wâdî 'as sawârî (« il fiume delle Colonne » oggi di Terranova)[2] dodici miglia. Di qui a wâdî 'iǵrîqû (« fiume Greco », oggi Dirillo)[3] dodici miglia. Da questo fiume a ǵazîrat 'al ḥamâm (« la Penisola della Colomba », oggi Scoglitti) dodici miglia. Da questa a k.r.nî (*Camerina*, in oggi fiume Camarana)[4] sette miglia. Di qui al wâdî raǵûṣ (« fiume di Ragusa », altrimenti Erminio) dodici miglia. Dal fiume di Ragusa al ǵurf 'aṯ ṭifl (« lo Scoglio del fanciullo », Punta dell' Alga grande) quattro miglia. Da questo a marsâ śiklah (« Porto di Scicli », Punta del Pisciotto?) quattro miglia. Dal porto di Scicli al ǵadîr 'as śarśûr (« Pantano dello śarśûr », oggi Punta o Porto del Giarciore)[5] due miglia. Da questo pantano a marsâ 'ad darâmin (« Porto de'Dromoni »)[6] quattro mi-

---

del valoroso » o piuttosto del « giovanotto », nel senso che diamo a questo vocabolo quando diciamo « su giovanotti; su bravi ragazzi ».

[1] Così B, se pur non è da leggere basrarîah. A, s.ndârîah; C, b.śrârbah; G, b.srânah. Mi par che baswârîah sia, con altra forma, il vocabolo bisârîah o 'absârîah, notati nel *Supplement* del Dozy col significato di « sardelle » e con la derivazione dal greco moderno ψάρι. Il *Dizionario Italiano e Arabo* di Bolacco (Bûlâq) 1822, ha a pag. 214 b.sârîah makbûsah « acciughe » e fuvvi dimenticato di aggiugnere « in barile ».

[2] V. qui sopra a pag. 52, nota 2.

[3] V. qui sopra a pag. 53, nota 3.

[4] A, k.r.by; B, G, k.r..y; C, kûny. Il sito è appunto il fiume di Camerina, il quale porta fin oggi il nome di Camarana, non rivelato, parmi, dagli eruditi. Pertanto lo possiamo supporre vivente nel XII secolo. La calligrafia magrebina si prestava allo sbaglio di sopprimere la *m* dopo la *k* considerando la prima come nesso: la prima *y* sfuggiva con la stessa facilità. Credo di avere restituito a dirittura l'antico nome del testo.

[5] Detta anche del Circiolo. L'uccello śarśûr, del quale è rimasto il nome arabico al luogo, è mal definito nei dizionarii arabi, i quali lo dicono somigliante al passero e bigio, e questo è tutto. Il Wahrmund lo spiega « cutrettola azzurra » e il Dozy « fringuello ». Ma qui si tratta di uccello aquatico ed è forse una delle specie più piccole del genere *rallus*, la gallinella bigia. La carta del 1867 ha Ciarciuolo.

[6] Sembra plurale di darmûnah (δρομάδιον), specie di nave come nota il Dozy nel *Supplement*, citando il Fleischer. Il singolare potrebbe esser anche trascrizione di δρόμων.

glia. Da questo a marsâ 'aś śaǵarah (« Porto dell'albero » Punta di Circia)[1] un miglio. Da questo porto alla ǵazîrat 'al kurrâṯ (« Isola dei Porri » e così oggi si chiama) tre miglia. Dallo stesso [porto a] marsâ
56 'al bawâliṣ[2] (« Porto di b.wâliṣ in oggi La Marza », ovvero Porto d'Ulisse) tre miglia. Da questo a ǵazîrat 'al ǵarmân (o 'al ǵarîân? « Isola dei Germani o « della Corrente »[3] oggi delle Correnti) otto miglia. Di quì alla karm 'ar ranbûḥ[4] (« Vigna del Rombo? » oggi Porto Palo) tre miglia. Indi a qarṭîl bâśinû (« Punta di Pachino », l'isola di Capo Passaro?) tre miglia. Dalla punta di Pachino alla daḫlat 'al qiṣâʿ (« Cala delle scodelle », Acqua Palomba?) sei miglia. Da questa cala a marsâ 'al ḥamâm (« Porto della Colomba » tuttavia detto Marzamemi) sei miglia. Da Marzamemi a daḫlat 'ibn dikanî (« Cala d' 'ibn dikanî » anche oggi Porto Vindicari) sei miglia. Da questa ad 'al qâṭah[5] (Cala Bernardo?) sei miglia. Di qui a wâdî qassibârî (« Flumen Cacyparis », oggi fiume di Cassibile) dodici miglia. A marsâ 'al ḥaḏḏâq[6] (« Porto dell'astuto », oggi Cala dal Corvo) sei miglia. Ad 'al 'ankinah (oggi Lognina) sei miglia. Ad 'anf 'al ḫinzîr (« Punta del porco » oggi Murro di porco) otto miglia. A Siracusa sei miglia. Da Siracusa a ḫandaq 'al ǵarîq (« il Fosso dell'annegato » oggi Capo santa Panagia) sei miglia. Indi alla ǵazîrat mismâr (« isola Chiodo », oggi Penisola Magnisi) quattro miglia. Indi a 'iksîfû (Ξιφώνια, il Porto Xifonio di Agosta) quattro miglia. A râs 'aṣ ṣalîbah (« Capo della Croce » oggi detto Santa Croce) sei miglia. A wâdî zaydûn (« fiume di Zaydûn », Brucoli?) sei miglia. Ad 'ar rukn (« il Cantone », oggi L'Agnone)[7] sei miglia. Al fiume di Lentini (oggi Pantano di Lentini)[8] tre miglia. A wâdî

---

[1] Punta di Circia, carta del 1826. Nella carta del 1867 Marza: e v' ha Cozzo Cirega e poi Cirega sulla spiaggia.

[2] C, 'al b.râṣ. Il medesimo nome a pag. 30 del testo ha in B la lezione 'al f.wâliṣ e in C 'al.râṣ e al.râ.ṣ. Si vegga qui sopra a pag. 34, la nota 6.

[3] A, 'al ḥ.r.mân. Se si leggesse 'al ǵarayân significherebbe « La Corrente » e si può ben supporre nella scrittura uno scambio dell'*m* con l'*i*.

[4] Questo vocabolo non si trova ne' dizionarii arabi.

[5] Manca ne' vocabolarii arabi. Forse potrebbe, come l'analoga qawṭah, significare « cesta ».

[6] C, 'al ḥ.râf e 'al ḥ.ḏ.f.

[7] Cantuccio in parlare siciliano si dice *agnuni*.

[8] Si ricordi che al tempo di Edrisi il fiume di Lentini era navigabile, almeno ad alcuni dei legni usati allora nel commercio marittimo. Si vegga la pag. 33.

m û s â (« foce del Simeto ») tre miglia. A Catania sei miglia. Ad 'a l 'ankinah (« Ognina »)[1] tre miglia. A ǵazâyr lîâǵ (isole di Aci « oggi scogli de' Ciclopi) tre miglia. Al fiume d'Aci (Capo Molini?) tre miglia. A śant śaklah (leggasi taklah, oggi Santa Tecla) sei miglia. Ad 'ayn 'al qaṣab (« Fonte delle canne », Torre Archigrafi?) tre miglia. A qurtîl maṣqalah (Capo di Mascali) tre miglia. Ad 'al wâdî 'al bârid (« il Fiume freddo » oggi Alcantara)[2] nove miglia. Ad 'al quṣûṣ[3] (oggi Capo Schisò) tre miglia. Ad 'al 'anbâṣî (Ἀνάβασις « La Salita » [di Taormina?]) cinque miglia. A 'ad darǵah (« La Scala » oggi Capo S. Alessio) dieci miglia. A śant i.lî (leggasi bâlmî « Palme »)[4] cinque miglia. Ad 'al 'iǵǵâṣah (« Il Susino »[5] Marina di Fiumedinisi?) sei miglia. Ad 'ad darǵat 'al wasṭâ (« La Scala di mezzo », Capogrosso?) sei miglia. Ad 'ayn 'as sulṭân (« La Fonte del Sultano », Guidomandri?) due miglia. Ad 'ad darǵat 'as saǵîrah (« La Scala piccola », oggi Scaletta?) due miglia. Ad ḥaǵar 'abî ḫalîfah (« Il Sasso di 'Abû ḫalîfah », Gianpileri?) tre miglia. A śant 'iṣṭafîn (« Santo Stefano », oggi comune di Briga)....[6]. Da Santo Stefano ad 'al kanâys 'aṯ ṯalâṯ (« le Tre Chiese », oggi Tremestieri) sette miglia. A Messina sei miglia. Al Faro dodici miglia. A wâdî 'abbûd (« il fiume di 'abbûd », fiume di Saponara) dodici miglia. A Milazzo dodici miglia. Al Capo [di Milazzo] sei miglia. Dal Capo, seguendo la sinuosità del golfo, a libîrî[7] (Oliveri) venticinque miglia. A râs dandârî (« Capo di Tindari ») tre miglia. A Patti seguendo, le

57

---

[1] Non occorre notare che il nome è lo stesso della Lognina posta a mezzogiorno di Siracusa, di cui qui sopra. E così il D'Amico ed altri scrivono Lognina l'una e l'altra.

[2] Veggansi le pag. 31, nota 3 e 61 nota 2.

[3] Plurale di qaṣṣ « torace, casso », come ben si dice in italiano. Se non fosse per l'odierno nome che sembra corruzione dell'arabico, il vocabolo quṣûṣ, potrebbe supporsi erronea lezione invece di naqṣuṣ, Nasso. La *q* nella scrittura affricana è notata con un punto al di sopra, come la *n*.

[4] Palme, casale di Savoca su la marina. V. Amico, *Diz. topogr.* e la carta di Sicilia del 1826. Ancorchè il nome rimanga in quel luogo, com'io ho saputo di certo, nol veggo nella carta del 1867. Par che debba rispondere al « Tamaricio Palmas » dell'Itinerario di Antonino.

[5] Secondo la lezione di A, la quale mi par migliore di quella di B che seguii nel testo della *Bibl.* cioè 'al 'aǵâṣṣah. C, ha 'al 'aḫâṣah; G, 'al 'abâṣah.

[6] Manca la distanza.

[7] Così correggo l'ortografia del testo stampato. V. l'avvertenza a p. 26 del testo e 30 della presente versione

sinuosità del golfo, quattro miglia. A râs halî (« Capo brullo » oggi Capo Calavâ) due miglia. A marsâ dâlîah (« Il Porto della vite »[1] Brolo?) quattro miglia. A ǵafludî 'as suǵrâ (« La piccola Cefalù », oggi Capo di Orlando) tre miglia. Alla spiaggia d' 'alqamârah[2] ventisei miglia. A Caronia dodici miglia. A qal 'at 'al qawârib[3] sei miglia. A Tusa sei miglia. Ad 'anf 'al kalb (« Punta del cane », oggi Rasigelbi)[4] quattro miglia. Dalla qual [punta] seguendo la sinuosità del golfo, [si contano] infino a Cefalù otto miglia. [Indi] ad haǵar 'ammâr (« il Sasso di 'ammâr » Santa Lucia?) due miglia. Al Capo (Capo Plaia) quattro miglia. Ad 'aṣ ṣahrah (Roccella) sei miglia. A wâdî 'as sawârî (« il fiume delle Colonne » Fiume Grande, ossia Imera settentrionale)[5] tre miglia. A wâdî 'abî ruqqâd (« il fiume di 'abû ruqqâd » oggi fiume Torto)[6] tre miglia. A Termini sei miglia. A Trabia tre miglia. Ad 'aś śabakah (« la rete », la tonnara di Solanto) tre miglia[7]. Al villaggio di 'aṣ ṣ.br (in oggi l'Aspra)[8] sei miglia. Al fiume

---

[1] Può significar anche quell'ordegno idraulico che in Toscana dicesi « Mazzacavallo ».

[2] Credo sia da sopprimere nel testo la preposizione 'ilâ « verso » che parmi replicata per errore in tutti i codici e però traduco a dirittura « alla spiaggia di 'alqamârah ». Riducendo le distanze alla debita proporzione, la spiaggia di questa 'alqamârah tornerebbe a quella di *Acque Dolci*. Il nome sembra arabico per cagion della lettera 'ain con la quale principia; anzi per cagion delle prime quattro lettere, che nella forma di 'alqam rispondono a « coloquinta », *Cucumis colocynthis*, l'amarissima zucca del deserto. Ma che fa la sillaba rah in fine? Suppongo sia messa per la confusione di due parole l'una araba e l'altra italiana: 'alqam e « amara », a un dipresso come avvenne nel vocabolo Mongibello. Avvertasi che murr ha in arabo lo stesso significato di amaro. Ho seguita la lezione di G, la quale corrisponde al testo del codice parigino, Sup. ar. 894. Nei codici A, C il nome è confuso; B ha '.lq.ârah e '.lq.qârah.

[3] Veggasi la p. 29, nota 5.

[4] Si vede che questa punta appo gli Arabi di Sicilia avea doppio nome; poichè râs 'al kalb, o, come si pronunzia, ras al ghelb, significa « Capo del cane ».

[5] Chiamato Odesuer in un diploma del XII secolo, come l'altro wâdî 'as sawârî di Edrisi, ossia il fiume di Terranova del quale a pag. 52, nota 2 e 65, nota 2.

[6] Abû raqqâd, ossia « il dormiglione ».

[7] Dee dir 13. Supponendo che la tonnara fosse stata nel XII secolo più presso quella di Trabia, le dieci miglia si dovrebbero aggiugnere alla distanza tra 'as śabikah e l'Aspra.

[8] Non essendo notate le vocali, questa parola si può leggere in varii modi e prendere significati diversi. Così 'aṣ ṣubr avrebbe quello di « terreno pien di ciottolini »; 'aṣ ṣabr di « aloe » ecc. Par che « Aspra » sia corruzione del nome arabico.

di Misilmeri, seguendo la sinuosità [della spiaggia] due miglia. Alla capitale sei miglia.

Della qual città abbiamo detto in questo compartimento quant' era mestieri. L' isola di Sicilia è triangolare. Il lato orientale, da Messina alla 58 ǵazîrat 'al 'arnab (« L'Isola della lepre «, isola di Capo Passaro?) [1], ha dugento miglia. Da questa a Trapani son quattrocencinquanta [2] miglia, che fanno il lato meridionale. Il terzo lato, da Trapani lungo i pûnti [3] [già notati] sino al Faro [4], ha dugencinquanta miglia. Abbiam descritto, forse benino, tutto questo [paese], enumerando a luogo a luogo i distretti, i castelli e le città che vi si comprendono. Qui ponghiam fine al nostro dire intorno queste compartimento: e ne sia lode a Dio.

---

[1] È da osservare che questo nome manca in amendue le descrizioni che Edrîsi fa della costiera, cioè dalla pag. 27 alla pag. 40 e dalla pag. 63 in giù.

[2] Evidentemente sono sbagliate le centinaia e dee dire 250, compiendo così il numero approssimativo di 700 miglia per tutto il perimetro. Sommando le distanze parziali che dà l'autore nella descrizione della costiera, si avrebbero da Messina a Capo Passaro 188 miglia romane, alle quali aggiungendo le 12 dal Faro a Messina, tornerebbe la somma precisa di 200. Da Trapani a Capo Passaro sarebbero con lieve differenza, 263; e da Trapani al Faro, con divario anche minore, 255 $\frac{1}{2}$.

[3] Seguo così la lezione della *Bibl.* pag. 71, appigliandomi all'ultima delle interpretazioni alle quali accennai nella nota 3 della stessa pagina; come ho avvertito nella presente edizione del testo, pag. 58.

[4] E veramente la distanza de' punti notati, come ho detto or ora, torna con poco divario a 250 miglia.

59 § III. (Terzo compartimento del quarto Clima) Questo compartimento abbraccia la parte del mare di Siria (Mediterraneo) nella quale giacciono, infra le altre, le isole di qurfus (Corfù)[1], l.qâṭah (Λευκαδία, Santa Maura), ṯ.nû (Ὄθωνος, Fano), ǵ.flûniah (Cefalonia) e ǵâǵ.nt[2] (Ζάκυνθος, Zante). In questo compartimento sono pure comprese città marittime e continentali tra cui śant fîmî (Sant' Eufemia), '.tr.bîah (Tropea), 'al mâṣṣah (Massa), tûǵ.s (Bova?)[3], ǵ.râǵî (Gerace), nâr.ṭ.s (*Neretus*, Nardò), q.lîb.lî (Gallipoli), qaśṭ.rah (Castro), '.ḏr.nt (Otranto), '.br.nd.s (Brindisi), l.ǵǵ (Lecce), l.blûnah (Avlona), b.ḏr.nt (Butrinto), ǵ.mârah (Chimara), fâskîû[4]

---

[1] Così leggo invece di qurqus dato dai codici A, B e G, sopprimendo un sol punto diacritico. Le vocali si trovano nel B, che è il migliore di tutti. Tuttavia supponendo lo scambio, pur facile a farsi nella scrittura arabica, della *s* finale in *îr* e non tenendo conto della seconda vocale del B, si potrebbe leggere qurqîr, Κόρκυρα.

[2] A, ḥâǵ.b; B, C, ḥâḥ.t; B (p. 64 del testo), ḥâḥ.t; G, ḥâḥ.t. La lezione adottata risponde meglio al greco Ζάκυνθος, al *Jazanta* della Carta catalana (1375) ed al *Jacinto* di A. Benincasa (1476). (V. Lelewel, *Géogr. d. m. age* Atlas p. 11 del Portulan général).

[3] Alle varianti date dal testo a pag. 15, qui si aggiungono, a maggior confusione, le seguenti: A, nawḥ.s o nûḥ.s; B, taw.ḥś o tûḥ.ś; C, t.rǵ.s; G, ..wḥ.s. Nel terzo compartimento del quinto clima (p. 92 del testo) questa città è posta ad una giornata da Reggio e ad una da Gerace; nella carta poi che accompagna la presente edizione, trovasi tra Reggio e Bruzzano, un po' più verso quest' ultima, e alquanto lontana dal mare. La posizione quindi corrisponde a Bova o giù di lì. Ora, senza far violenza alla scrittura asabica, cambiando la *t* dei codici B e C in *b* e la *ǵ* del C e di una variante del B in *b*, leggerei addirittura bûbas ossia Bova.

[4] Poco variano i codici nell' ortografia di questo nome se togli il C che più oltre dà una volta bâsîkîû. Dalle diverse lezioni, supponendo la metatesi di *sk* in *ks*, avremo fâksîû, fâkśîû e' bâkśîû ossia l'isola di *Paxo*, col quale nome può essere scambiato quello di *Parga* che a quell'isola sta di fronte. La descrizione data in seguito da Edrisi e le distanze avvalorano questa congettura.

(Parga), b.n.d s a h (Vonitsa), '.ḏ r.n û b u l î (Drinopoli) e y â n.n a h [1] (Janina). Ora noi dobbiamo discorrere dei luoghi ricordati, descrivendoli città per città, paese per paese, coll'aiuto di Dio.

Diciamo adunque che il mare descritto in questo compartimento [misura] in larghezza, da ponente, sei lunghe giornate di navigazione, andando da r.y y û (Reggio) a q â b i s (Cabes) direttamente.

Reggio è città littorale di q i l l a w r î a h (Calabria) sulla costiera di levante dello stretto [pel quale si va] in ṣ i q i l l î a h (Sicilia). Tra Reggio e m a s s î n î (Messina) nell'isola di Sicilia [corrono] sette miglia, che è la larghezza dello stretto fra le due città. Reggio è città piccola [ma] popolata; ha frutti in abbondanza ed erbaggi, mercati frequentati, bagni e mura di pietra.

Dalla città di Reggio al r â s f.l â m a h [2] (Capo Pellaro), costeggiando, sei miglia. 60

Da Reggio a b u r ṣ â n a h (Bruzzano), all'estremità [meridionale] dello stretto, [si stende] un golfo che per quanto è lungo prende il nome di golfo di Bruzzano [3].

Dal Capo Pellaro a b.ṯ r a h [4] ([Λευκο]πέτρα, oggi Capo dell' armi) tre miglia ed a b.n t.d.q ṭ.l â h [5] (Pentedattilo), entro terra, tre miglia.

Da b.ṯ r a h (Capo dell'armi) al w â d î 'a l 'a s a l (« fiume del miele », oggi fiumara di Melito) sei miglia.

---

[1] Così leggo per congettura.

[2] B, q.l â m a h; C, b.l â m a h. Non mi par dubia l'identità di questo capo col Capo Pellaro, e f.l â m a h potrebbe essere lezione erronea di portolano greco (μ per ρ) o latino (*m* per *r*). Noto di passaggio che nella carta dello Stato Maggiore austriaco trovo presso questo capo la chiesa di *S. M. del Lame* e in quella dello Stato Maggiore italiano la *Regione del Lume.*

[3] Questo passo del testo è ricostituito su due lezioni incomplete del Cod. B f. 218 v.° e 268 v.°. L'autore dopo di aver parlato di Reggio e di Pellaro ha voluto di certo accennare all'insenatura tra questi due punti, che or s'addimanda Marina di Pellaro. Sostituendo Pellaro a Bruzzano si spiega la posizione di questo passo nel testo, l'incertezza del copista del cod. B e la lacuna degli altri codici. Nella carta però il golfo stendesi fino a Bruzzano.

[4] Tucid. Πέτρα τῆς Ρηγίνης. Il cod. B, f. 268 (v. Append. I) fissa meglio la posizione di questa località (b.t r a h) dicendo che trovasi a ponente di Pentedattilo. Altro esempio di trascrizione di *Petra* in b a t a r o b a t r a h invece dell' usuale b â ṭ a r o b a ṭ r a h l'abbiamo più oltre in b â t a r 'a n d a n t (var. 'a b.d a n t) *Pietrabbondante.*

[5] Nel testo ho seguito per la prima parte di questo nome, l'altra essendo invariata, la lez. del cod. B f. 268 v.° (v. Append. I). Var.: A, b a l a d; B, b.l t.d; C, b.l î d o b u l a y d; G, incerto.

Dalla fiumara di Melito alla borgata di ṭâb.lah ([San Giovanni] d'Avola) sei miglia.

Da [San Giovanni] d'Avola al râs ǵ.fîrah (Capo Zefirio)[1] dodici miglia.

Dal capo Zefirio al wâdî b.ṭ.rqûqah (« fiume di Petracucca? »)[2], fiume perenne, tre miglia.

Da questo a burṣânah (Bruzzano) sei miglia.

Bruzzano è casale sul monte; fertile è il territorio che ne dipende; la popolazione ha bestiame minuto e grosso, colti non interrotti ed entrate considerevoli.

Da Bruzzano al wâdî ǵ.râǵî (« fiume di Gerace » , torrente Gerace) dodici miglia. Sopra questo fiume è posta Gerace, città bella, grande ed illustre, con colti, seminati e viti.

Dal fiume di Gerace al wâdî 'alânah (fiume Alaro) che viene dai '.stîlû (Stilo)[3] ventiquattro miglia.

Dall'Alaro al wâdî b.ḥlânah[4] (fiume Ancinale?) sul quale sono de' molini, dodici miglia.

Da questo al wâdî '.sǵ.lâsah (« fiume di Squillace » , fiume Alessi) nel quale entrano le navi[5], sedici miglia.

Da questo al wâdî ṭâǵ.nû (fiume Tacina) dodici miglia[6].

61 Dal Tacina al wâdî salmîrah (fiume Simeri) dodici miglia.

Dal Simeri ad 'awsalah (Isola), che è piccola [pen]isola[7], sei miglia.

---

[1] L'autore scambia il Capo Spartivento col Capo Zefirio o di Bruzzano.

[2] V. Amari, *Bibl. ar. sic.*, versione ital. I. p. 290 e 423, e *Storia de' Mus. in Sic.* II. 246. I cod. hanno b.ṭ.rqûnah.

[3] Edrisi qui confonde l'Alaro collo Stillaro. Dal confronto dei due passi paralleli dati dal cod. B (ivi ed Append. I) parmi che l'itinerario dal torrente Gerace all'Alessi (fiume di Squillace) si possa così restituire: Dal torrente Gerace allo Stillaro, ventiquattro miglia. Dall' Alaro a S. Giorgio, dodici miglia. Da S. Giorgio al fiume Ancinale, dodici miglia. Dall'Ancinale all'Alessi, sei miglia.

[4] A, l.ḥlânah; B, b.ḥlâyah, e (Append. I) buḥlânah; C, incerto; G, b.ḥlânah. Ammettendo la stazione intermedia di S. Giorgio, data dall'Append. I, a dodici miglia dall'Alaro e *a dodici miglia dal fiume di* b.ḥlânah (chè così deesi completare la lacuna nell'Append. stessa), ci troviamo perfettamente all'Ancinale.

[5] Append. I: « fiume piccolo sul quale sorge la chiesa dei quaranta martiri ».

[6] Si dee porre prima il Simeri e poi il Tacina.

[7] ǵazîrah vale « isola » e « penisola » e benchè nell'Append. I risulti il primo significato, poichè è detta « vicina al continente », dobbiam tuttavia ritenere che qui si parli della penisola di Capo Rizzuto e che ǵazîrah sia la traduzione di *Insula*

Da questa a qurṭ mârîyah (« L'orecchino di Maria » [1]), porto considerevole nel quale cresce la scilla di mare, sei miglia.

Da qurṭ mârîyah ad '.flûmîah [2] [ossia] le colonne (Capo delle colonne), che sono [avanzi] di antica costruzione, sei miglia.

Da questo a q.ṭrûnah (Cotrone), porto e città primitiva, di costruzione vetusta, in posizione ridente, prospera e popolata, dieci miglia.

Da Cotrone al porto [che è all'imboccatura] del wâdî ś.bîrînah [3] (« fiume di [Santa] Severina », fiume Neto), porto che è al sicuro dai tre venti, dodici miglia.

Da questo al râs 'alîǵah [4] (« capo Alice », oggi Punta dell'Alice) ventiquattro miglia.

Dalla [punta dell'] Alice alla chiesa che è sul râs '.brâq.nah [5] (punta Fiumenica) dodici miglia.

Da questa a rusyânah (Rossano) venti miglia.

Da Rossano ad 'al wâdî 'al kabîr (« il fiume grande » [6], fiume Crati) dodici miglia.

Da 'al wâdî 'al kabîr alla città di rûśît [7] (Roseto) dodici miglia.

---

ora Isola, comune a quattro chilometri dal mare. Da questo potea la penisola o promontorio prendere il nome a quel modo che ora dal promontorio il comune si chiama Isola Capo Rizzuto. La distanza di miglia sei che qui manca nel testo, è tolta dall'Append. I.

[1] Gli orecchini di Maria (la prima fra le donne arabe che li abbia portati) sono passati in proverbio presso gli Arabi come cosa preziosissima. V. Lane, *Lex.* s. v. qurṭ. Ma preferisco leggere burṭ mârîyah o (Var. B, Append. I) mârîah che sarebbe trascrizione di *porto Maria* di qualche portulano, seppure non è sbaglio di scrittura, per qarṭîl « punta di terra » formante un porto, il che mi par meno probabile. Torna ad una delle insenature presso Capo delli Cimiti e Torre Cannone.

[2] A, f.lûmîah; B (Append. I), '.qlûmah; C, '.qlûmîah. Leggasi '.qlûmnah, *columna*.

[3] Così correggo sulle diverse varianti: A, ś.nt.rtîah; B, G, ś.nt.rînâh; B (Append. I), s.t.rînah; C, s.nt.wîah.

[4] A, incerto; B, 'alb.ḥah e (Append. I) 'aln.ǵah; C, 'aln.ḥah e 'aln.ǵah; G, 'alb.ǵah. Non mi pare dubia la lezione data.

[5] A, incerto; C, '.brâf.nah; G, '.brâmîah. Della chiesa qui menzionata rimangono tracce nei ruderi di Santa Maria.

[6] Così appellato dal greco κρατύς.

[7] Invece di madînah « città », come nell' Append. I, i codici qui hanno śant « santo ».

Da Roseto a ṣaḫrat sakn («il sasso del Sinno?», Pietra di Roseto) dodici miglia. Questo sasso segnava il confine tra i Franchi e i Longobardi [1].

Dal Sasso al wâdî saktah [2] (fiume Sinno) sei miglia. In questo fiume entrano le navi: esso offre eccellente ancoraggio.

Dal Sinno al wâdî '.brâṭ.nah (fiume Bradano) ventiquattro miglia. Presso questo fiume e sui monti che lo fiancheggiano cresce in abbondanza il pino, dal quale vi si estrae catrame e pece che si esportano in molti paesi.

Dal fiume Bradano (leg. Sinno) [3] al wâdî 'akrah (fiume Agri) sei miglia.

62 Dal fiume Agri al nahr 'al m.wǵ.n [4] (fiume Basento?) diciotto miglia.

Da questo al wâdî '.brâǵ.nah [5] (fiume Bradano) tre miglia.

Dal Bradano al wâdî lâṭ.s (fiume Lato) quindici miglia.

Da questo al wâdî l.mnah (fiume Lenna) tre miglia.

Dal Lenna ad 'al wâdî 'al mu'waǵǵ («il fiume tortuoso», fiume Tara) sei miglia.

Da questo al wâdî maṭâḥin ṭâr.nt («fiume dei molini di Taranto», torrente Ponticello?) tre miglia.

Da questo a Taranto sei miglia.

Taranto è città grande, di antica costruzione e di origine remotissima, con

---

[1] Veggansi in proposito le citazioni del Saba Malaspina e del Bart. da Neocastro fatte dal Gregorio nelle sue *Considerazioni sopra la storia di Sicilia* ecc. Lib. I, Cap. 2, not. 6. Ivi pure è riportato il seguente passo di Leandro Alberti (*Descriz. dell'Italia* p. 225): «Sopra il lito vedesi un gran sasso nella cui cima è la rocca «di Pietra di Roseto, talmente addimandata da Roseto, castello quindi otto miglia «discosto fra terra. Quivi, secondo il volgo finisce la Calabria e comincia la Basi- «licata: vero è che altri dicono cominciar la Puglia».

[2] B (Append. I), C, s.knah, forma femminile del sakn precedente. Nella descrizione del corso di questo fiume (pag. 103 del testo) troviamo s.nkah. Si osservi che la lezione saktah significa «far silenzio» e che un ramo superiore del Sinno porta in alcune carte il nome di Fiume del Silenzio.

[3] Ripigliando l'itinerario dal fiume Sinno ed identificando il nahr 'al m.wǵ.n col Basento (bârantâl), del qual fiume importante non sarebbe qui altrimenti fatta parola, si possono le distanze date così combinare: Dal Sinni all'Agri sei miglia. Dall'Agri al Basento dieciotto miglia. Dal Basento al Bradano tre miglia. Abbiamo così, in tutto, ventisette miglia dal Sinno al Bradano, cioè tre sole miglia in più della distanza data prima tra questi due fiumi.

[4] A, 'al m.rḥ.n; G, 'al muwǵiz «il breve».

[5] È da leggersi '.brâṭ.nah come sopra. B, 'îrâǵ.nah e (Append.) '.brâǵ.nah e '.brânah. A e C omettono l'itinerario da questo punto al wâdî 'al mu'waǵǵ.

belli edifici e palazzi sontuosi. È frequentata da mercanti e viaggiatori. Là si caricano le navi e là arrivano le caravane, essendo fornita a dovizia di mercanzie e ricchezze. La città ha da ponente un porto nel mare vivo [1] e da levante per tramontana ha un mare piccolo che misura in circuito, girando dal ponte alla porta della città, dodici miglia. Questo ponte è tra il mare vivo ed il mare piccolo; è lungo, dalla porta di Taranto che guarda tramontana alla terra ferma, trecento cubiti, ed è largo quindici. Lo attraversano delle luci che danno il passo [all'acqua che va] dal mare [vivo] al mare piccolo e viceversa, due volte il giorno e due la notte. Nel mare piccolo hanno foce tre fiumi. La sua profondità varia da trenta a quindici fino a dieci braccia. La città è circondata dal mare vivo e dal mare piccolo da ogni lato, ad eccezione di quello che guarda tramontana.

Da Taranto [andando] per levante al wâdî '.ṣṭûrah («fiume di Saturo»), luogo d'ancoraggio per le navi, dodici miglia.

Di là al wâdî '.qlûyah [2] tre miglia.

Di là a marsâ qaiṭûl.qah [3] («porto di Cattolica?») nel quale [scaturisce] una polla d'acqua [dolce], dodici miglia.

Da questo a mârsâ m.ǵ.lûd [4], porto considerevole al sicuro da ogni vento, circondato da cisterne e pozzi, dodici miglia.

Da questo a marsâ nûḏ.rus o, secondo altri, nâr.ṭus («Porto di Nardò») che è porto piccolo, tre miglia. Da Nardò al mare [corrono] quattro miglia. 63

Dal porto di Nardò a ṭ.râǵah [5], porto buono nel quale [scaturisce] acqua eccellente in abbondanza, dodici miglia.

Da 'aṭ ṭ.râǵah alla città di q.lîb.lî (Gallipoli) sei miglia.

Gallipoli è città grande, antica e popolata. È posta sopra un angolo di terra circondato dal mare come un'isola.

Da Gallipoli ad '.nbânah [6], porto con polla d'acqua dolce, quindici miglia.

---

[1] Cioè mare nel quale v'ha flusso e riflusso, l'opposto di mare morto. V. Dozy *Suppl.* s.v.

[2] B (Append. I), '.qlûnah.

[3] B (Append. I), qaiṭîûn.qah o qîṭîûn.qah (Cetonica?). Qui manca la parola marsâ «porto» che ho tolta dall'Append. I.

[4] C, m.ḥlûd; B (Append. I), m.ḥlûdah.

[5] A, ṭ.rrâǵah; B (Append. I), '.ṭrâḥah; C, ṭ.râḥah, (ṭarrâḥah vale «sagena», «giacchio»). La distanza di miglia diciotto da Nardò a Gallipoli non è proporzionata a quella di quarantadue miglia da Taranto a Nardò. Nel portulano generale del Lelewel troviamo tra Taranto e Gallipoli il solo porto *Cexaria* (Porto Cesareo).

[6] A, '.nbâtah; B (Append. I), '.bnâqah. La posizione torna all'insenatura presso l'odierna torre di S. Giovanni. Si vegga più oltre nel terzo compartimento

Di là a l a y ġ a h[1] (Leuca) quindici miglia. Leuca è un promontorio che si protende nel mare. Nel porto [da esso formato scaturisce] una polla d'acqua dolce.

Da Leuca a q â ŝ ṭ.r a h (Castro) dieci miglia. Castro è città piccola sulla costa.

Di là, piegando entro terra, alla città di r û ṯ m.r t[2] (leg. m u n t r û n, Monteroni) dodici miglia.

Da Monteroni a s.l î t (Soleto) tre miglia.

Da Soleto alla città di l.ǵ ǵ (Lecce) ventisei miglia.

Da questa ad '.ḏ r.n t û (Otranto) venti miglia.

È Otranto città di antiche vestigia, molto popolosa; ha mercati frequentati e vivo commercio. Il mare ne lambisce le mura da tre lati, essendo essa unita al continente da tramontana. Ha un fiume che venendo [pur] di tramontana ne trapassa da vicino la porta, corre lungo il golfo dei Veneziani (Mare Adriatico) verso la città di '.b r.n ṭ i s, o, com'altri dice, '.b r.n d i s (Brindisi) che ne è lontana quaranta miglia, ed ivi mette foce[3].

Gli abitanti di Brindisi sono 'a n k u b a r d î y û n (Longobardi) e prima appartenevano al dominio del Signore di 'a l q u s ṭ a n ṭ î n î y a h (Costantinopoli).

Otranto è posta all' estremità dello stretto che divide il mar di Siria (Mediterraneo) dal mare dei Veneziani (Adriatico), sulla costa di ponente. Di là, per mare, alla città di '.d r â s t (Durazzo) settanta miglia.

64 Durazzo è città grande, popolata e ricca; ha numerosi mercati, commerci e comodità della vita. È posta alla marina sulla costiera di levante dello stretto.

Da Durazzo alla città di l.b l û n a h (Avlona) che sta sul mare dei Veneziani, conventicinque miglia costeggiando il golfo.

Da Avlona a ǵ.m â r a h (Chimara), girando il promontorio (Capo Glossa), cento miglia. Chimara in lingua r û m î y a h (greco) si chiama *badantû*[4].

---

del quarto Clima la probabile identità di questo nome '.n b â n a h con quello di *Campana* rimasto ad una Torre sull'Adriatico tra Torre di Rocca vecchia e San Cataldo.

[1] A e G, l a y q a h.

[2] B, qui incerto ed a f. 269 v.° (Append. I) m u n t r u z t; C, r.r t m.r t; G, z.r t m.r t. Il casale di Monteroni presso Maglie corrisponde meglio nelle distanze che il Comune di Monteroni di Lecce.

[3] Questo fiume del quale non trovo menzione altrove, è pur segnato nella carta e scorre da ponente verso Otranto e Brindisi. È superflua qualunque congettura in proposito.

[4] Nel testo pag. 90 abbiamo: A, b.n û n t û; B, b a r a n t û; C, y.t r.n t û; scambio probabile con Butrinto. Ivi pure invece di « in lingua r û m î y a h » leggesi « anticamente ».

Di là a b.tr.ntû (Butrinto) quaranta miglia. Butrinto è città piccola [ma] popolata, con mercati ben provvisti.

Chimara è città grande e popolata.

Da Chimara ancora, costeggiando fino alla città di fâskîû[1] (Parga), sessanta miglia. fâskîû è città di mezzana grandezza ed ha da levante un piccolo canale a guisa di braccio, nel quale entrano le navi per un passo angusto.

Da fâskîû alla città di b.n.dsah[2] (Vonitsa) trenta miglia [costeggiando] e venti in linea retta. Vonitsa è città di mezzana grandezza [ma] popolata; ha mura, mercati e commercio attivo.

Da questa a n.b.ǵtû (*Naupactus*, Lepanto) cencinquanta miglia.

Nel mare di Chimara, alla distanza di trenta miglia, sorge l'isola di t.nû (῎Οθωνος, Fano), isola bella con porto e [boscaglie] da far legna.

A ponente[3] di quest'isola, piegando verso mezzodì, trovasi vicina l'isola di qurfus (Corfù), isola ragguardevole [che misura] cento miglia in lunghezza. V'ha una città popolata, [con territorio] fertile e ben difesa, [posta] sopra una vetta difficile ad espugnarsi. Gli abitanti sono preparati ed esperti a difendersi contro qualunque assalto.

Tra l'isola di Corfù e quella di Fano corrono trenta miglia e tra Corfù e la città di Otranto sopra mentovata, novanta miglia, cioè una giornata di mare. Egual distanza [passa] tra Corfù ed Avlona.

Fra le isole di questi paraggi si annovera ǵ.flûnîah (Cefalonia) [che sorge] a levante di Corfù. Essa misura dugento miglia in giro; è popolata ed ha una città.

Da Cefalonia all'isola di ǵâǵ.nt[4] (Ζάκυνθος, Zante) cinquanta miglia. 65 Zante è popolata ed ha ottanta miglia di circuito.

Da Cefalonia all'isola di l.qâṭah (Λευκαδία, Santa Maura) quaranta miglia per tramontana. Quest'isola ha la figura di un triangolo; ogni lato è lungo venti miglia.

Ed ecco che abbiam terminato di descrivere le città e le isole contenute in questo compartimento e ne sia lode al Signore.

Fine del terzo compartimento del quarto Clima.

Lode a Dio.

---

[1] V. più sopra pag. 70 nota 4.
[2] Si cancellino nel testo, pag. 64 nota 1, le parole: « Forse ecc. ».
[3] Leggasi « a levante ».
[4] V. più sopra pag. 70 nota 2.

66 § IV. (Secondo compartimento del quinto Clima) . . . . [1] Questo compartimento abbraccia inoltre una parte della terra di ṣ.wâbah (Schwaben, Svevia) in cui fra le città principali [si annoverano] '.sk.n ǵah ([Donau]-eschingen), '.krîzâw[2] (Gratz) ed '.lmah (Ulma), e [si estende] verso la terra di qar.anṭârah (*Carentana*, Carinzia) ed alle regioni confinanti della costa del mare dei Veneziani (Adriatico) e del paese di 'îk.lâyah (Aquileja), ove [trovansi] b.n ṣ.rah (Pesaro), qaśṭ.llû ([Città di] Castello), rab.nnah (Ravenna), qumâl.qah (Comacchio), k.râdîs (Grado) ed '.sṭâǵân.kû (*Tergeste*, Trieste).

Questo compartimento abbraccia ancora molte città della costa del mare dei Rum (Mediterraneo) tra le quali '.rbûnah (Narbonne), munt b.ślîr (Montpellier), sanǵîlî (Saint Gilles), 'îr.ś (Hyères), b.nq.lah (Albenga), saǵû-nah (Savona), ǵanwah (Genova), bîśah (Pisa), lukkah (Lucca) e lûnah (Luni). Sonvi pure parecchie città della d.sqâlîah[3] (Toscana) e le regioni limitrofe del paese degli 'ankubardah (Longobardi), le terre dei b.nâdiqah (Veneziani) e degli 'ifranǵîyûn (Franchi) confinanti con quello e le

---

[1] Sono omessi i passi di questo compartimento relativi ai paesi d'oltr'Alpe, che appartengono alla Francia, Svizzera e Allemagna e che non si collegano direttamente colla descrizione d'Italia; in tutto poco meno della quarta parte dell'intero compartimento.

[2] L'autore qui confonde la Svevia e la Carinzia che ben distingue in seguito nella enumerazione della provincia al di là delle Alpi, e come qui annovera Gratz fra le città della prima così nel Clima 6 comp. 2 colloca Donaueschingen ed Ulma nella seconda. La posizione di Gratz è meglio fissata in seguito, nel citato compartimento, ove si legge: (Jaub. II. 369) « La Carantara [Carinzia] est une province « peu considérable dont la ville plus importante est Akrizaw (Gratz?), située à l'extré- « mité du mont Djouz [Alpi] au delà de la rivière de Drava ecc ».

[3] Si legga dusqânîah. Nel Clima 6 compartimento 2 (Jaub. II. 368) trovasi la dusqânah (Toscana) fra le provincie dipendenti dal re degli Alemanni. Abulfeda (*Géogr.* Text. p. 199) la chiama bilâd at tusqân (i paesi della Toscana).

città del paese di 'anbardîah (Lombardia) che ne giacciono a ponente come t.rûn (Torino), sâw.sah (Susa), '.nbûrîah (*Eboreia,* Ivrea), ġâmindîû (*Gamundium,* oggi Castellazzo Bormida), madyulân (*Mediolanum,* Milano), bâbîah (Pavia), m.ntû (Mantova), f.rârah (Ferrara) e b.lûnîah (Bologna).

Comprende [in ultimo] alcune città di qillawrîah (Calabria) ed altre confinanti con quelle, come malf (Amalfi), surr.ntah (Sorrento), b.n.b.nt (Benevento) e sam.ng.lû (Sant'Angelo [de' Lombardi]).

Di tutte queste città e paesi or accennati noi dobbiamo tracciare i confini e descriver le cose più notabili, le vie e i luoghi sconosciuti e molte loro particolarità e condizioni favorevoli, secondo l'usanza nostra.

. . . . basnîs[1] (*Annesium?*, Annecy) è città popolata [posta] all'estremità della gola che attraversa il monte chiamato munt ġûn[2] (« Monte Giove » Le Alpi), gola ampia che corre fra due monti per la lunghezza di ottanta, o, secondo altri, di cento miglia. 67

Allo sbocco di questa gola verso il paese di 'anbardîah (Lombardia) è posta la città di '.nbûrîah (*Eboreia,* Ivrea).

Il munt ġûn (Alpi) è grande; esso divide la b.rb.nṣah (Provenza), la burġûnîah 'al 'ifranġîyûn (Borgogna dei Franchi), la burġûnîah 'al lamânîyûn (Borgogna degli Alemanni), la ṣ.wâbah (Svevia) e la qarantârah (Carinzia), provincie tutte poste a ponente della montagna, da quelle che ne stanno al di là dalla parte di levante, che sono le terre di Lombardia, di ġanwah (Genova), di bîś (Pisa), di rûmah (Roma) ed il paese degli 'ankubardah (Longobardi) con esse confinante.

Questa montagna ha quattro passaggi per i quali si entra e si esce dal paese dei Rum; è molto elevata [sicchè] sulla sua sommità è difficile il salire, e molto estesa. Molti fiumi ne scaturiscono dei quali terremo discorso dopo di avere fornito [di parlare] per ordine dei varii paesi che stanno dalla parte di ponente della montagna, se così piacerà a Dio.

---

[1] Secondo Edrisi (Jaub. II. 243, 244) questa città sarebbe collocata a 45 miglia da Macon e 80 da Langres.

[2] A, bûn; C, ḥûn. La lezione che ho adottata è quella dei codici B e G. Cambiando la *n* in *b* si potrebbe leggere ġûb (Giove), a quel modo che più oltre (p. 96 del testo) abbiamo munt (leg. [qanb) diġûn invece di qanb diġûb (Campo di Giove). Però la lezione munt ġ.wî del B f.° 27 r.° (v. Append. II) si avvicina più al *Mons Jovis* o Monte Giove. L'autore poi non fa distinzione fra il piccolo e il gran S. Bernardo facendone un solo passo alpino, e colla denominazione di Monte Giove abbraccia tutta la catena delle Alpi fino alle Alpi Giulie.

. . . . La provincia di qarantârah (Carinzia), tra le cui città [si novera] '.krîzâw (Gratz), confina con quella di ṣ.wâbah (Svevia) e tocca pure le terre di 'îk.lâyah e le città poste sul mare de' Veneziani.

In quanto ad '.krîzâw (Gratz) dessa è città piccola [posta] sul pendìo del monte [Schlossberg]. Il suo territorio è ben coltivato, ha molti casali, corsi perenni di acque potabili, viti, frutti, granaglie e frumento; è [in una parola] un luogo di delizie.

L'itinerario dalla città di 'anqûnah (Ancona) alla estremità del golfo dei Veneziani (mare Adriatico) [è il seguente].

Da Ancona al wâdî '.zmûm (fiume Esino) [1], fiume di mezzana grandezza, undici miglia.

Da questo al wâdî ś.n.ġâlîah («fiume di Senigallia», fiume Nevola) quindici miglia.

Di là al fiume chiamato mîtîû [2] (fiume Cesano), fiume importante, quattro miglia.

Da questo alla città di fânû (Fano) che dipende dal re (doge) dei Veneziani, undici miglia.

Da Fano a b.nsarah [3] (Pesaro) sei miglia. Pesaro giace sopra un fiume 68 grande chiamato fûlîah (fiume Foglia); è città bella ed illustre, recinta di solide mura. Ne dipendono villaggi, cólti e castella.

Da Pesaro ad '.rînmîn.s [4] (Rimini) venticinque miglia. La città è posta

---

[1] Letteralmente: «fiume di *Oximum* (Osimo)» che sarebbe il fiume Musone. A prima vista potrebbe parere scambio di Aesium (Jesi) con Oximum, ma in seguito l'autore distingue chiaramente queste due città chiamando la prima 'âsîah ed 'âsîâ e la seconda '.zmûm (che potrebbe leggersi 'uzimûm), e fa scaturire il fiume in questione, presso Osimo, collocando poi Jesi a ponente del fiume stesso a nove miglia dal mare. La distanza di pochi chilometri che presso Jesi passa fra il Musone e l' Esino poteva benissimo far credere la parte inferiore di questo come continuazione del corso superiore di quello ed i due fiumi uno solo. Scambiata poi la sorgente del Musone con quella di uno de' suoi affluenti cioè dell'Aspido che appunto viene dalle vicinanze di Osimo, presso questa, per conseguenza, fu posta la scaturigine dell'Esino.

[2] A, G, inc.; B (App. II), m.ntî; C, mîn.nû. Le distanze ci portano al fiume Cesano, e chi ha pratica delle alterazioni delle lettere in arabo non trova improbabile che nel testo originale qui fosse scritto qasanû. Chi poi preferisse leggere mît.r cioè Metora (Metauro) dovrebbe invertire le distanze.

[3] Altrove chiamata: b.nṣarah, f.nṣarah e fânsarah.

[4] In seguito abbiamo le lezioni preferibili: '.rîm.nîs e '.rîm.nî.

sopra un fiume grande per nome mârak.lah (fiume Marecchia), il quale presso la città è stretto, ma va allargandosi di mano in mano che si sale [verso] la sorgente, che [forma] un largo stagno a pie' d'un monte [1]. Rimini è distante dal mare, in bella posizione, con dintorni ameni, molti campi da seminare e casali popolati.

Da questa alla città di s.rfîah [2] (Cervia) quindici miglia. Cervia è città grande e popolata, con mercati, operai e mercanti ricchi ed affari fiorenti. Dista dal mare circa sei miglia.

Da Cervia alla città di rab.nnah (Ravenna), che sta in mezzo al paese dei Veneziani, venticinque miglia. Essa è la capitale de' Veneziani [3] che vi tengono cento navi. La popolazione è valorosa e dedita alle imprese di guerra sul mare.

Da Ravenna a qumâl.qah (Comacchio), città grande e ben difesa [4], posta alla marina, cinquanta miglia.

Da questa a fânn.rû [5] (Venezia) quarantaquattro miglia. Venezia è la

---

[1] Qui nel testo abbiamo una lacuna che possiamo riempire colla scorta del passo parallelo del cod. B f.° 270 v.° (v. Append. II). Ivi si legge: «Da 'arîminî, che altri dice 'arîminîs, alla città di qân.ṣah (leg. qâṣ.nah, Cesena), città lontana dal mare, dodici miglia. Da questa (leg. da Rimini) alla città di s.rqîû (leg. s.rfîû, Cervia) quindici miglia». Quindi le parole: «è distante dal mare ecc.» che seguono, devono riferirsi a Cesena e la distanza di sei miglia tra Cervia e il mare dee pure intendersi tra Cesena e il mare. Abbiamo cioè: Da Rimini a Cervia quindici miglia. Da Rimini a Cesena dodici miglia. Da Cesena al mare sei miglia. Si scorge qui ed in appresso che i due passi paralleli del Cod. B sono stati compilati sui medesimi materiali, ma in maniera confusa sì che ne rimane chiara testimonianza della fretta colla quale il libro è stato scritto.

[2] I codici hanno s.rqîah.

[3] Ravenna capitale dei Veneziani dimostra con certezza che Edrisi (o Ruggero) lavorava su documenti antichi e moderni, onde spesso non sapea bene quali dei due seguire. Qui si riferisce evidentemente all'esarcato di Ravenna cioè al VI secolo!

[4] B invece di «ben difesa» ha «ubertosa».

[5] Identica è l'ortografia di questo nome ne' varii codici, se tolgasi in A il cambio della *f* in *q*, le quali lettere in arabo si distinguono per un sol punto, e la mancanza del punto diacritico della *n* in A e C. Con leggera variante, aggiungendo cioè nel testo un punto alla *r*, possiamo leggere fânazû oppure fânazwâ, non considerando come oziosa l'ʾalif finale portata eccezionalmente da tutti i codici.

È singolare che Edrisi, il quale parla tante volte dei banâdiqah o banâdiqîyûn (Veneziani), non chiami Venezia col nome di bunduqîyah (banadiqîyah) usato p. e. da Abulfeda che lo riporta da 'ibn ṣaʿîd, il quale dà esatta descrizione della città e chiama persino il doge col suo nome dûk e non malik (re), come il nostro autore. Ma dal confronto delle due lezioni parallele del cod. B (v. Append. II)

capitale dei Veneziani ed è residenza del loro re (doge), il quale possiede eserciti e flotta. Essa è circondata dal mare da ogni lato.

Da Venezia ad '.ṭr.b.lah[1] ventitrè miglia. '.ṭr.b.lah è città notevole e ben popolata. Possiede molte navi da corso, ha casali e campi da seminare ed un fiumicello che la provvede d'acqua da bere.

Da '.ṭr.b.lah alla città di bûnuṣ[2] diciotto miglia. È città grande e popolata, ha commercio attivo, dîwân[3] e rendite e molte navi che percorrono [i mari].

Da questa a k.râdis (*Gradus*, Grado) trentotto miglia. Grado è città grande, con molta popolazione e gran concorso di gente; ivi è un continuo 69 arrivare e partire di navi.

Da Grado ad '.ṣṭâǵân.kû[4] (*Tergeste*, Trieste), città fiorente, larga di perimetro, popolata di milizie, intraprenditori d'industrie, gentiluomini, mercatanti ed artieri, cinque miglia. È città ben difesa, [posta] sopra un fiume che, quantunque scaturisca non molto lungi, pur è grosso e la provvede d'acqua da bere. Giace in fondo al golfo dei Veneziani, sul confine del loro territorio, ed è stazione navale del paese di 'îk.lâyah (Aquileja), dove [stanno adunate] le navi che si mandano in corso[5].

---

scorgesi facilmente quanto confuse e mal sicure fossero le notizie che Edrisi avea di questa regione o almeno quanto indigesta ancor fosse la mole delle informazioni al riguardo. E tanto poco ei sospettava la comunanza etnica della città qui descritta, coi Veneziani, che più innanzi, descrivendo la laguna, non parla di Venezia e così si esprime: « Le isole dei Veneziani sono sei delle quali tre [si presentano] in una « [prima] fila e tre in una posteriore. Sono tutte popolate e giacciono nel mezzo del « paese de' Veneziani. Da queste ebbe nome il paese ed il mare ». Si direbbe qui pure che, descrivendo la lacuna, Edrisi abbia lavorato su documenti antichi, e, parlando della città, abbia attinto alle informazioni del tempo, che al certo non gli poteano mancare dai Veneziani alleati dell' imperatore greco, i quali pochi anni prima (1149) toglievano Corfù a Re Ruggero.

[1] A, ṭûl.bah. Si potrebbe leggere ṭrǵ.llah (Torcello), se la descrizione che segue non si opponesse.

[2] A, C, incerti; G, b.r.n.s (Burano?), che pure non torna colle distanze le quali ci portano a Brian vicino alla Livenza. La lezione del cod. A potrebbe identificarsi con t.rtîṣî dell'Append. II, ma più ci lancia nel mare delle congetture.

[3] Fra i varii significati della voce dîwân (V. Dozy, *Suppl.* s. v.) parmi che qui si convenga quello di edifizio nel quale si pagano i diritti di dogana, si depongono le mercanzie e si trattano gli affari. Oggi chiamansi ancor *Dogana* alcune località su questa costiera dell'Adriatico, alle foci della Livenza, del Tagliamento e del Corno.

[4] Il Lelewel (*Géogr. d. m. age* III, 110) ravvisa in questa città la borgata di Starazano (Staranzano presso Montefalcone) e nel fiume dal breve corso il Timavo.

[5] A questo punto il cod. B omette la descrizione dell' Istria e la porta invece

Di là il golfo si piega verso levante e con esso il paese di Aquileja.

Fra le città continentali dipendenti da Aquileja [si annoverano] b.rûnah o, secondo altri, b.rânah (Pirano)[1], bûb.lah[2] (leg. bûg.lah, in oggi Buglia o Buje) e ṭâmaṭ.r.s (Mattarada).

b.rûnah (Pirano) è città ragguardevole che dista da ṭâmaṭ.r.s (Mattarada) una breve giornata.

Così da Mattarada a bûb.lah (Buje), città grande e popolata, nove miglia.

Da questa ad '.nm.lah, che dicesi pure '.nǵ.lah (*Insula*, Isola), città popolata di Franchi, tre miglia.

Da Isola a q.ndîlat 'al 'ifranǵîyûn (Candela de' Franchi?) tre miglia.

Da questa [città] a b.rûnah o, secondo altri, b.rânah (Pirano), della quale già abbiam fatto parola, due miglia.

Queste son tutte città continentali [del territorio] di Aquileja.

Quanto alle città marittime, fra queste [noi troviamo] d.st.rî.s ([Capo] d'Istria), la quale è lontana da ṭâmaṭ.r.s (Mattarada), città pure [del territorio] di Aquileja, ventitre miglia.

Da questa alla città di mûǵâw o, come altri dice, 'ûmâǵû (Umago) nove miglia.

Così pure dalla città di Pirano la continentale alla città di Umago diciotto miglia.

La popolazione di Umago sono Franchi e la città è posta alla marina.

Da Umago a ǵ.b.ṭnûbah[3] (Cittanuova), che è la nuova città appartenente ai Franchi, otto miglia. Essa è divisa in due parti delle quali l'una è al piano, l'altra sopra un monte che domina il mare.

Da Cittanuova a b.r.nǵû, che altri chiamano b.r.nzû (Parenzo), dodici miglia. 70

---

a f. 271 r° nel terzo compartimento del quinto Clima, in seguito alla parte descrittiva del litorale adriatico da Ancona a Trieste, data nell'Appendice II della presente edizione. Mr Jaubert ha notata la lacuna ma non la trasposizione, ed invece di condurre la versione sul cod. A che qui è completo, egli si è contentato di riportare in nota la corrispondente versione latina del compendio stampato a Roma nel 1592 secondo il cod. G.

[1] Malgrado che l'autore asserisca esplicitamente che b.rûnah o b.rânah ed '.nm.lah (probabilmente '.nsulah) od '.nǵ.lah sono città continentali, non parmi dubio che si debba per queste intendere Pirano ed Isola, che appunto sono omesse fra le città primarie della costiera dell'Istria.

[2] A, C, sempre b.rb.lah che potrebbe leggersi b.rt.lah (Portole).

[3] I codici hanno ǵ.nṭ.bûnah.

Parenzo è città popolata, molto fiorente, ed ha legni da guerra e navi numerose.

Da questa a r î ǵ.n û (Rovigno) che appartiene ai Franchi, quindici miglia. Rovigno è città grande, con dintorni ameni e molto popolata.

Di qui a b û l a h (Pola) dodici miglia. La città è bella, grande e popolata, ed ha naviglio sempre allestito.

Da Pola a m û d̲ û l î n a h (Medolino), città ragguardevole e popolata, sedici miglia.

Da questa ad 'a l b û n a h (Albona) quaranta miglia.

Da Albona a f.l â m û n a (Flamona) sei miglia.

Queste due città sono popolate, i loro territorii sono contigui e simiglianti le loro condizioni.

Da Flamona ad 'a l '. w r a n a h (Lovrana) quattro miglia.

Lovrana è città grande, popolata, in prospere condizioni; ha navi [sempre] pronte e costruzioni navali incessanti. Essa è l'ultima città marittima del paese di Aquileja.

Sul confine orientale di questa regione trovansi montagne continue e deserte lande.

Alle terre di Aquileja, delle quali abbiamo discorso, seguono quelle della ǵ.r w â s î a h (Croazia), chiamate d a l m â s î a h (Dalmazia), delle quali terremo parola a loro luogo nel compartimento che segue, se l'altissimo Iddio ci ajuti.

Questo è quanto si comprende nella parte inferiore di questo compartimento.

Ora diamo principio a discorrere dei paesi litorali della costiera del mare di Siria (Mediterraneo), descrivendoli città per città, luogo per luogo, coll'ajuto e col soccorso del sommo Iddio.

71

Diciamo dunque che dalla città di '. r b û n a h (Narbonne) a quella di m u n t b.ś l î r (Montpellier) [corrono] trentotto miglia.

Montpellier è lontana dal mare diciotto miglia; è città popolata e fiorente ed è luogo frequentato dai viaggiatori.

Da Montpellier ad 'a r l.ś (Arles), città posta alla marina dove sbocca il n a h r r û d̲.n û (fiume Rodano), una giornata di cammino.

Egual distanza corre da Montpellier a ś a n t ǵ î l î (Saint Gilles). Da questa città ad Arles [si contano] sei miglia.

Arles e Saint Gilles sono ambedue poste sul fiume Rodano, e quest'ultima alla distanza di dodici miglia dal mare, sulla sponda di levante del

fiume [1]. Saint Gilles è città popolata [2], molto bella, ricca d'acque e di alberi, e abbondante d'ogni generazione di frutta.

Da Saint Gilles a m a ś ś î l î a h (*Massilia,* Marsiglia) sul mare, venticinque miglia. La città di Marsiglia è piccola [ma] popolata, ha viti e seminati. Essa è posta sul pendìo di un colle che soprasta al mare.

Da Marsiglia ad 'î r.ś (Hyères) quaranta miglia. Recinta di solide mura giace la città vicina al mare, in luogo ameno, copioso d'alberi; bello ne è l'aspetto, abbondanti i suoi prodotti.

Da Hyères ad 'a l b.n q.l a h (Albenga) trentacinque miglia. È fortalizio difendevole e rocca elevata che sovrasta a campi coltivati, non interrotti, con produzioni d'ogni maniera.

Da questa alla città di ś a ġ û n a h (Savona), città bella in luogo delizioso, molto fertile e ricco d'alberi, trentacinque miglia.

Da Savona a ǵ a n w a h (Genova) venticinque miglia.

Genova è città antica, di fondazione primitiva; belli ne sono i dintorni 72 ed i passeggi, eccelsi gli edifizii; ha frutta in abbondanza, molti campi da seminare, villaggi e casali e giace presso un piccolo fiume (fiume Bisagno). È popolata da mercanti ricchi e agiati che viaggiano per le terre e pei mari e si accingono alle imprese facili e difficili. Essi hanno naviglio formidabile, conoscono le arti della guerra e del governo e sono popolo di altissimi spiriti fra tutti i R û m.

Da Genova a f.n.r a h ([Porto] Venere) settanta miglia. Porto Venere è fortalizio ragguardevole, abitato e difeso.

Da questo a l û n a h (Luni) dodici miglia. La città di Luni è posta alla marina, ha campi da seminare e villaggi.

Da questa a b î ś (Pisa) quaranta miglia.

Pisa è una delle metropoli dei R û m; celebre è il suo nome, esteso il suo territorio; ha mercati fiorenti e case ben abitate, spaziosi passeggi e vaste campagne abbondanti d'orti e di giardini e di seminagioni non interrotte. Il suo stato è possente, i ricordi delle sue geste terribili; alti ne sono i fortalizii, fertili le terre, copiose le acque, maravigliosi i monumenti. La popolazione ha navi e cavalli ed è [sempre] pronta alle imprese marittime sopra gli altri paesi. La città è posta su di un fiume che ad essa viene da un

[1] La posizione di Saint Gilles deesi riferire ad Arles che si trova appunto quasi tutta sulla sponda sinistra (orientale) del Rodano, a 28 kil. dal mare.

[2] Letteralmente « popolata nel suo perimetro », esclusa cioè la popolazione del contado. V. Dozy, *Suppl.* s. v. ǵ a f n.

monte dalla parte dell' 'ankubardah (Longobardia). Questo fiume è grande ed ha sulle sponde molini e giardini.

Da Pisa a marsâ 'al kinzîrîyah (« Porto della cinghialeria », Talamone)[1], [porto] dominato da valido fortalizio, sessanta miglia.

Da questo porto a ǵ.b.t b.kkah (Civitavecchia) cinquanta miglia.

Dal castello di Civitavecchia alla foce del fiume dalla città di rûmah (Roma) chiamato ṭ.nâbarî (Tevere), cinquanta miglia.

Or chi [per andare da Pisa a Roma] prende la via di terra, va da Pisa alla città di Luni sul mare per quaranta miglia e da questa, per terra, a 73 b.st.rk.n[2] (*Pistoriam*, Pistoia), poi alla città di s.nqalîlîah[3] (*Sena iulia?*, Siena), poi al monte 'anwâṭ[4] (Monte Aniata o Amiata) e quindi a rûmah (Roma). Imperocchè il mare tra Genova e Pisa forma golfo e poi si volge al castello 'arg.ntâr (*Argentarium*, oggi Orbetello), a Civitavecchia e a Roma. Tra Roma ed il mare [corrono] dieci miglia.

Roma è una delle colonne della Cristianità, essendo sede di patriarca. Sono pure sedi patriarcali 'anṭâkîah (Antiochia), 'iskandarîyah (Alessandria),

---

[1] Le distanze ci portano un poco più al nord verso il Lago di Castiglione, il *Lacus Aprilis* dell' itinerario di Antonino. Credo tuttavia di appormi al vero identificando il porto della cinghialeria col porto di Talamone, la cui importanza nel medio evo era considerevole e certo uno de' migliori scali della costiera ove s'annidano

> Quelle fiere selvagge che in odio hanno,
> Tra Cecina e Corneto, i luoghi colti.
> *Inf.* XIII. 8.

Vedasi pure Amari, *Storia dei Mus. in Sic.* III. 672.

[2] B, più oltre, ha b.st.rkam. Leggerei senz'altro bistorîam, parendomi questa ed altre città della Toscana ('aflûrantîah, *Florentia*; 'artissîn, leg. 'arretsin, *Arretium*; sanâyûlîah? *Sena iulia* ecc.) tolte ad un itinerario latino d'oltr'Alpe per Roma, al quale il nostro autore ha ricongiunto il tratto da Pisa a Luni invece che a Lucca.

[3] Seguo la lezione del cod. B qui e a f. 266 r.°. Varianti: A, s.l.nqîsah; B, G, s.l.nqîlîah, s.l.nqîah e s.l.nq.nlîah; C, s.lîq.lîah. Forse nell'originale leggeasi sanâyûlîah, *Sena iulia*, ma la pronuncia s.nqalîlîah più s'avvicina a quella di Senigallia, che più sopra a pag. 80 è chiamata ś.n.ĝâlîah, e potrebbe essere confusione dei due nomi.

[4] Così leggesi nel cod. B, fol. 265 v.°. Qui, A, om.; B, G, 'alwât; C, 'alw.dâ. Nell' itinerario per la via di terra tra Genova e Roma, dato più innanzi a pag. 91, questo monte è posto a mezza strada tra Siena e Roma a quindici (sic) miglia da entrambe.

e bayt'al muqaddas (Gerusalemme); però quest'ultima è [sede più] recente, non esistendo ai tempi degli apostoli, e fu istituita dopo le altre per onoranza della santa casa.

Roma è città di perimetro esteso, dicesi che giri intorno nove miglia. La cingono doppie mura di pietra; il muro interno è grosso dodici braccia ed alto settantadue, quello esterno è grosso otto braccia ed alto quarantadue. Nello spazio fra le due mura [corre] un fiume (canale) coperto di lastre di rame, ognuna delle quali è lunga quarantasei braccia.

Il mercato occupa lo spazio tra la porta orientale e l'occidentale; vi si veggono dei loggiati in pietra, di mole straordinaria, sorretti da [file di] colonne ognuna delle quali è alta trenta braccia. Le colonne che fiancheggiano la fila di mezzo sono di oricalco rûmî ed hanno il fusto, la base ed il capitello gittati. A ridosso delle colonne sorgono le botteghe dei mercanti.

Sul davanti di questi loggiati e botteghe [scorre] un fiume che divide la città da oriente ad occidente. Il suo fondo è interamente rivestito di lastre di rame [sicchè] non vi si attacca àncora. I Romani contano le date con questo fiume e dicono: " dalla data dell'anno del rame ". Le navi coi loro carichi entrano in Roma per questo fiume, e procedono innanzi così caricate finchè si fermano alle botteghe dei mercanti. 74

Entro la città sorge una chiesa grande, costrutta sotto il nome di Pietro e Paolo apostoli i quali ivi riposano in due sepolcri. La lunghezza di questa chiesa è di trecento braccia, la larghezza dugento e l'altezza del tetto cento. Le colonne sono di bronzo gittato e così pure il tetto è rivestito di oricalco. In Roma si contano mille dugento chiese; i mercati e le ampie strade sono lastricate in marmo bianco e turchino ed i bagni sono in numero di mille. V'ha una chiesa di architettura magnifica, costrutta sul disegno di quella di Gerusalemme, tanto in lungo che in largo, con un altare sul quale si celebra la messa, lungo dieci braccia e tutto tempestato all'esterno di smeraldi verdi. Dodici statue d'oro puro sorreggono [la mensa di] questo altare; ogni statua è alta due braccia e mezzo, ed ha gli occhi di rubini. Le porte di questa chiesa sono rivestite di lamine d'oro puro, però le porte esterne, le une sono coperte di lastre di rame, le altre sono di legno scolpito.

Nella città di Roma v'ha il palazzo del sovrano chiamato il Papa. Nessuno è superiore a lui in possanza; i Re sono a lui soggetti e lo considerano eguale al Creatore. Ei governa con equità, ripara le ingiustizie, ajuta i deboli ed i poveri e protegge l'oppresso contro l'oppressore. Le sue decisioni hanno forza sopra tutti i re dei Rûm e nessuno di loro può opporvisi.

La città di Roma non si può sufficientemente descrivere; le sue bellezze sono tali e tante che è impossibile lo enumerarle [1].

Da Roma dipendono molte città e metropoli celebri fra le quali 'ûrṭ (Orte), mâl m.lyâr [2] (Magliano), wustû (Ostia), m.nt yânî [3] (Mentana) e q.śtâl (Castello, Civita Castellana?).

La strada da Roma alla città di 'ankûnah (Ancona) posta sul mare veneziano [è la seguente]:

Da Roma ad 'ûrṭ (Orte) due giornate.

75 Orte giace a ponente del fiume di Roma (Tevere), è città di mezzana grandezza, ha mercati e mura di terra.

Presso Orte e [precisamente] al di sopra [4], il nahr'tûḏ.r («fiume di *Tuder*, Todi»; leg. di Terni, fiume Nera) [5] si unisce a quello di Roma (Tevere) il quale passa vicino [6] alla città di tûḏ.r. Questa (leg. Terni) giace a ponente del suo fiume e sulla sponda a levante [7] (leg. ponente) le sta di fronte la bella città di '.mâqah [8] (Amelia).

Da Orte, seguendo il fiume [Nera] si va alla città di nârâwm (*Nar-*

---

[1] Su questa descrizione di Roma si consulti l'erudita Memoria del prof. I. Guidi intitolata: *La descrizione di Roma nei geografi arabi*, nell' Archivio della Società romana di storia patria, Vol. I. Si veda pure Reinaud, *Géogr. d' Abulféda* II, 280 e 310, ed il recente libro del prof. Graf: *Roma nella memoria e nelle immaginazioni del medio evo.* Vol. I, p. 147 segg.

[2] Invece del raddoppiamento della *l* di *Mallianum* abbiamo raddoppiata la prima sillaba *mal*, come più avanti Fallo è trascritto falfâl. Il cambio della *n* finale in *r* è frequente nel carattere arabo affricano.

[3] B, śant yânî (San Giovanni).

[4] Così è diffatti per chi guarda una carta orientata col settentrione in basso. In quella però che accompagna la presente edizione, Orte essendo posta a valle del confluente della Nera col Tevere, le parole « al di sopra » si devono intendere relativamente alla corrente del fiume cioè, come noi diciamo, « a monte ».

[5] Edrisi qui confonde Terni con Todi, il Tevere colla Nera e questa col Velino, di maniera che le notizie di questa regione le quali separatamente prese possono in parte essere esatte, così accozzate formano una deplorevole confusione.

[6] A, invece di « passa vicino » ha « si dirige verso ».

[7] Amelia in fatto è posta sulla sponda a levante del fiume di tûḏar (Todi) o corso superiore del Tevere, ma questa notizia non è più esatta dopo lo scambio di Todi con Terni, che ci porta dal Tevere alla Nera.

[8] Questa è la lezione di tutti i codici, la quale in origine era probabilmente 'amâlîah. Invertita l'orientazione abbiamo su per giù la giacitura di Amelia relativamente a Narni, e forse questo periodo del testo si dee posporre al seguente.

nium, Narni) sulla sponda di levante del fiume di Todi (leg. di Terni, fiume Nera). Presso Narni, sulla sponda occidentale del fiume [1], [è posta] r â t (Rieti) città popolata e bella.

Da Narni [si va] a q a m.r î n (Camerino), città bella ed importante; da questa ad '.z m û m (*Oximum,* Osimo), città provvista d'ogni bene e popolata, e di là ad 'a n k û n a h (Ancona).

Ancona è città grande, una delle metropoli del paese dei R û m. Vicino ad essa [scorre] il n a h r '.z m û m («fiume di Osimo», leg. fiume Esino) [2], fiume di media grossezza, che scaturisce presso la città di '.z m û m (Osimo). La città di 'a l î â (leg. 'â s î â, [3] *Aesium,* Jesi) giace a ponente di questo fiume, alla distanza di nove miglia dal mare.

Strada da ǵ a n w a h (Genova) al paese di 'a n b a r d î a h (Lombardia).

Chi desidera [percorrere] questa [strada] va dalla città di Genova al castello di b.r ǵ a h [4] (Borgio?) per due giornate.

Da questo al n a h r n â ẓ i m a h [5] («fiume d'Alba», fiume Tanaro) due giornate.

Dal Tanaro alla città di ṭ.r û n a h (Torino) due giornate.

---

[1] Leggasi « sulla sponda orientale del Velino ».

[2] V. più sopra pag. 80 nota 1.

[3] Più innanzi (pag. 93) è scritto 'â s î a h.

[4] B, m.r ǵ a h; C, incerto.

[5] Così leggesi in tutti i codici, ad eccezione del C che ha n â ṭ.m a h. La vocale *i* è data due volte dal B. Quale può essere questa città che, secondo l'autore, dà nome ad un fiume e trovasi or a destra or a sinistra del Po presso il Ticino? Nizza (Monferrato), (Castrum) Nazani, (San)nazaro non fanno al caso nostro nè per la posizione geografica nè per il modo di trascrizione, perchè la lettera ẓ dell'alfabeto arabo non ha corrispondente negli alfabeti latini, mentre la zeta di questi trova perfetto riscontro nella z â y di quello. Abbiamo dunque un vocabolo di origine araba il quale dev'essere la traduzione e non la trascrizione del nome proprio della città in discorso. Or n â ẓ i m a h in arabo vale « colei che ben dispone, ordina, infilza perle, fa versi » ecc. nei quali significati, non trovo allusione al nome di qualche città che possa incontrarsi sulla strada da Genova per la Lombardia. Ma se si sostituisce una *f* alla *m*, lettere che facilmente possono scambiarsi nell'alfabeto arabo, specialmente nel magrebino, ove il punto diacritico della f â (*f*) potè mutarsi nel k a s r a h (*i*), abbiamo n â ẓ i f a h per n a ẓ î f a h (lo scambio della forma paradigmatica f a ʿ î l in f â ʿ i l veniva naturale dopo il cambio del verbo intransitivo n a ẓ u f a nel verbo transitivo n a ẓ a m a) che significa « bianca, netta » in latino *alba.* La città di Alba, anche dal punto di vista geografico, risponde al caso nostro. Diffatti se noi partiamo dal dato positivo

Torino è città bella e popolata, e metropoli fiorente e commerciante. La popolazione è gente agiata fra cui [molti] artefici ed operai. Da Torino a ǵâmindîû (*Gamundium*[1], in oggi Castellazzo Bormida) due giornate.

Gamondio è città popolata e grande da cui dipendono villaggi e cólti, posta sul fiume t.ssîn (Ticino)[2]. È recinta di mura ed ha popolazione ricca, mercati attivi e commercio con importazione ed esportazione. Da Gamondio a bâbîah (Pavia) due giornate.

Pavia, città ragguardevole, è una delle metropoli del paese di Lombardia. Ha belle case, quartieri popolati, mercati fiorenti, guadagni continui, industrie sviluppate e grandi comodità della vita. Giace sul fiume Ticino 76 là dove questo si congiunge col fiume bâdî (*Padus*, Po).

Questi due fiumi hanno la loro scaturigine sul [versante] orientale della montagna munt ǵûn (Alpi), e corrono tra ponente[3] e mezzogiorno. Il Ticino

---

che la distanza da Gamondio a Pavia misura due giornate di cammino, possiamo fare il nostro itinerario per la Lombardia, nella quale secondo Edrisi è pur compreso il Piemonte, a questo modo:

Da Genova a b.rǵah (Borgio) due giornate.

Da Borgio al nahr nâẓimah («fiume d'Alba», fiume Tanaro) due giornate.

Dal Tanaro a ṭarûnah (Torino; più sopra è chiamato ṭarûn e '.ṭrûn) due giornate.

Da Torino a Gamondio due giornate.

Da Gamondio a Pavia due giornate.

E chi volesse fare le giornate più brevi può andare da Genova a Borgo (?), ad Alba, a Gamondio, a Tortona (invece di Torino), a Pavia, invertendo le stazioni intermedie di Tortona e Gamondio.

In quanto poi al passo seguente, dove Edrisi dice che il Ticino arriva fin presso nâẓimah, e poi, volgendosi tra levante e tramontana, corre fino a che si congiunge col Po, noi dobbiamo intendere invece del Ticino il Tanaro (il fiume d'Alba, come lo ha chiamato prima), la cui direzione nord-est tra Alba ed il Po è esattissima.

[1] Nel *Codex Astensis* pubblicato dal Sella leggiamo *Gamondium* e *Gamundium* (1198-1199); *Gamondum* e *Gamundum* nel Pertz, *Mon. Germ. Hist.* VIII; *Camodium* nella carta d'Italia del Medio evo, nel *Rer. it. script.* X e così nello Spruner, *Hist. Atl.* Italien, n. I. Il testo nostro ha le due lezioni ǵâmindû e ǵâmindîû fissate dal cod. B, il migliore, il quale dà le vocali.

[2] Dee dire «sul fiume Bormida» che è scambiato col Tanaro, il quale, come abbiam veduto poc'anzi, è a sua volta scambiato col Ticino.

[3] Questa direzione è in parte esatta per il corso superiore del Ticino, compresovi il Lago maggiore del quale non si fa parola. In quanto al Po la sua scaturigine ha dovuto nella Carta essere portata molto verso oriente, e diffatti essa trovasi molto al di là d'Ivrea verso quella del Ticino.

arriva fin presso nâẓimah [1] (Alba) e poi, volgendosi dalla parte di levante per tramontana, corre fino a che si congiunge col fiume Po. Vanno poscia di conserva formando un fiume solo, che più oltre si biforca in due rami. Di questi uno va da Pavia alla città di m.ntû (Mantova), città notevole, la quale ne sta sulla sponda di levante; di là volge verso la città di f.rârah (Ferrara) che giace sulla sponda di ponente, e poi, a valle di questa, si suddivide in altri due rami dei quali uno si dirige verso il golfo dei Veneziani.

Il secondo [dei due primi] rami si stacca di sotto a Pavia, da ponente, e si suddivide in due dei quali l'uno va a levante verso la città di b.rûnah (Verona) [2], lasciandola a ponente, e poscia mette foce al mare. L'altro corre poco distante verso la città di '.kramûnah (Cremona), che [pure] ne sta a ponente, poi alla città di bâd.wah [3] (Padova) e quindi va a gettarsi in mare.

Tra Ferrara e Verona [v'ha] una buona giornata e tra Padova ed il mare [corrono] tre miglia.

La strada da ǵanwah (Genova) a rûmah (Roma) per terra [è la seguente]:

Da Genova a lukkah (Lucca) due giornate.

Lucca è città antica, [anzi] primitiva, di costruzione maravigliosa, con edifizii notevoli, mercati fiorenti ed industrie bene avviate. Da Lucca alla città di '.flûransah (Firenze) settanta miglia.

La città di Firenze è bene abitata; essa [giace] a pie' di un monte, vicina al nahr biś («fiume di Pisa», fiume Arno). Da questa a s.nqalîlîah [4] (*Sena iulia*, Siena) due giornate.

Siena è città popolata, con mercati, artieri e ricchezze.

Da Siena al ǵabal '.nwâṭ [5] (Monte Aniata o Amiata) quindici miglia.

Da questo a Roma quindici miglia.

La strada da Genova stessa ad 'anqûnah (Ancona) posta sul mare dei Veneziani [è la seguente]: 77

Da Genova a lûnah (Luni), sul mare, quaranta miglia.

Da Luni a Lucca cinquanta miglia.

---

[1] V. più sopra pag. 89 nota 5.

[2] A, q.zûnah; C, q.rûnah. Ognun vede che l'autore considera l'Adige come un ramo del Po.

[3] A, bâr.dah; C bâd.rah. Qui dicasi lo stesso per il Bacchiglione.

[4] V. più sopra pag. 86 nota 3.

[5] V. più sopra pag. 86 nota 4.

Lucca, come già abbiam detto, è città antica, [anzi] primitiva. È ben popolata ed ha mercati ed industrie.

Da Lucca alla città di Firenze settanta miglia [per la più breve].

E chi vuol [cambiare strada] va da Lucca a b.s t.r k a m (leg. b i s t o-r î a m [1], *Pistoriam*, Pistoia) per venticinque miglia verso levante.

Pistoia è città piccola [ma] popolata; ha mura, mercati frequentati e commercio attivo. È situata allo sbocco [di una gola] della montagna (passo della Porretta) per la quale si va in Lombardia.

Da Pistoia a Firenze cinquanta miglia.

Da Firenze a Siena sessanta miglia.

Siena è città ragguardevole e popolata, posta in pianura (sic).

Da Siena a s.t r î â n [2] (Sarteano?), città grande, settanta miglia tra levante e tramontana [3].

Da questa a m u n t t î n [4] (Montalcino) settanta miglia. Questa città è piccola [ma] popolata ed ha a levante la città di k.l û n.s î [5] (Chiusi).

Da Montalcino ad 'a r t.s s î n [6] (*Arretium*, Arezzo) cinquanta miglia.

Arezzo è città [ben] abitata; giace in pianura, ed è luogo forte [con territorio] produttivo. Alla distanza di alcune miglia verso ponente scorre il n a h r b î ś («fiume di Pisa», fiume Arno) che bagna la maggior parte delle sue terre.

Da Arezzo alla città di ś a n t y â n î (San Giovanni [in val d'Arno]) venticinque miglia.

Da questa a b.b.n û (Bibbieno o Bibbiena), città piccola [ma] popolata, quaranta miglia.

Da Bibbiena alla città di q a ś ṭ â l î (Città di Castello) venticinque miglia.

---

[1] V. più sopra pag. 86 nota 2.

[2] C, s a n t.r b â n (Sant Albano ?).

[3] Dovrebbe dire «tra levante e mezzogiorno». L' errore è dovuto probabilmente all'uso promiscuo di carte orientate diversamente. La descrizione della strada tra Firenze e Città di Castello, più che un itinerario diretto, è un giro per la Toscana.

[4] Scritto forse in origine m u n t 'a l q î n. Omesso l' 'a l ritenuto quale articolo sovrabbondante al nome proprio q î n (così a pag. 89 e 90 del testo, Altino è trascritto ṭ i n) poscia dai copisti cambiata la *q* in *t*, come al solito, lessero t î n, cioè «fico», senza più curarsi di rimettere l'articolo. La posizione data di Montalcino relativamente a Chiusi è esatta.

[5] A, k.l û s î che più si avvicina a *Clusium* ed all'odierna Chiusi.

[6] Così leggesi nel B e nel G, il quale ultimo però non ha vocali nè segno di raddoppiamento della *s*; A e C danno 'a r t.ś î n o 'a r.t ś î n. La lezione originale potrebbe essere a r r.t s î n

Da questa ad 'âsîah (*Aesium*, Jesi), città bella, posta sopra un fiume (fiume Esino), venticinque miglia.

Da Jesi ad '.zmûm (*Oximum*, Osimo), sul fiume [omonimo], venticinque miglia.

Da questa ad 'ankûnah (Ancona) sul Mare veneziano [Adriatico], undici miglia.

Chi partendo da Pisa o da Genova vuole andare a Ravenna la marittima, 78 segue la strada che abbiamo testè descritta, fino a Città di Castello e poi si dirige per tramontana, attraverso il ǵabal bardûn (Monte Bardone) [1], alla città di samanǵ.lû (Sant'Angelo [in Vado]) per venticinque miglia.

Da Sant'Angelo [in Vado] a śant lâw (San Leo), città posta a piè di un monte, quindici miglia.

Da questa a rab.nnah (Ravenna) quarantacinque miglia.

Ravenna, come abbiam detto dianzi, descrivendola, è città posta nel centro del paese dei Veneziani.

[Diciamo] ancora che da Genova a Ravenna, città marittime entrambe, seguendo la via diretta, [corrono] dugentottanta miglia.

Strada da Roma alla città di rîyû (Reggio) sullo stretto dell'isola di Sicilia, seguendo la costiera.

---

[1] Il passo del Monte Bardo o Monbardone corrisponde a quello in oggi detto della Cisa sulla strada che congiunge la Lunigiana colla Val di Taro. Secondo Paolo Diacono (*Hist. Lang.* V. 27) « in summa quoque *Bardonis Alpe* [Rex Liutprandus] monasterium quod Bercetum dicitur aedificavit » e (op. cit. VI. 58) « Quadragesimorum tempore per *Alpem Bardonis* Tusciam [Grimuald] ingressus » ecc. Lo attraversò Enrico IV di Germania nella sua seconda venuta in Italia, come leggiamo nella *Vita Mathildis* del Donizone (1114) (Pertz, *Mon. Germ. Hist.* XIII. 402)

> Francigenam stratam (Aemiliam) tenuit rex pace peracta
> Transivit certe tunc incipiente decembre
> Montem Bardonis Tuscane fluxit in horis.

Come ognun vede, Edrisi ha scambiato il valico tra S. Sepolcro e S. Angelo in Vado col Passo della Cisa. Il tracciato del ǵabal bardûn (Monte Bardone) sulla Carta geografica che accompagna questo compartimento, corrisponde su per giù all'Apennino toscano ed a parte del ligure, sicchè questo tratto di Apennino avrebbe preso il nome da uno dei monti che ne fanno parte, come abbiamo veduto le Alpi nominarsi dal Monte Giove. È da notarsi però che Edrisi, più sopra (pag. 92), dove parla del passo della Porretta, chiama l'Apennino « la montagna per la quale si va in Lombardia », di maniera che il testo non farebbe supporre l'estensione del nome bardûn a sì lungo tratto di Apennino, come si potrebbe argomentare dal tracciato della Carta.

Da Roma ad 'a s ṭ û n a h [1] (Astura) trenta miglia.

Da Astura ad 'a n ǵ a h ([Porto d']Anzio), porto sicuro, con molt'acqua, dieci miglia.

Da questo al monte ǵ a r.n ǵ û o, com'altri dicono, ǵ.r ǵ î r [2] (Circello promontorio) trenta miglia. Esso è chiamato q a y ṭ a n a t 'a l 'a r a b [3] («Cala degli Arabi»). Questo [vocabolo q a y ṭ a n a h significa] fiume grande.

Dal monte Circello alla città di ṭ.r r.ǵ î n a h (Terracina) sei miglia.

Così [in tutto] dalla [foce del] fiume di Roma (fiume Tevere) a Terracina [sono] settantasei miglia.

La città di Terracina è bella, fiorente e popolata, [con territorio] ubertoso [4]; il porto [però] è angusto e di nessuna utilità.

Da Terracina a ǵ a y ṭ a h (Gaeta) ventiquattro miglia.

Gaeta è città estesa e ben popolata, posta sopra un braccio di terra che si stacca dal continente. Ha buon porto, chiuso fra terra e mare [5], nel quale si sverna al sicuro. Ivi si rifugiano gli eserciti e si costruiscono navi grandi e piccole.

Da Gaeta a ǵ.r i l y â n (fiume Garigliano), che è [così chiamato] lo sbocco [del fiume] di s â s a h (Sessa), quindici miglia. È fiume perenne e grande nel quale entrano le navi, ed ha in quel punto (cioè allo sbocco) due torri.

Dal Garigliano alla foce del w â d î ǵ.l â ḥ [6] (fiume Savone?), che [mette] su di una piaggia scoperta, dodici miglia. Questo fiume non porta navi grandi.

79 Da questo alla foce del n a h r q a b w a h («fiume di Capua», fiume Volturno), che pure [sbocca su di] una piaggia che non offre riparo, sei miglia.

---

[1] A, 'a s ṭ.r n a h (leg. 'a s ṭ.r î a h?) premettendo il vocabolo m a d î n a h «città»; C, 'a s ṭ û m a h. Si deve collocare prima Porto d'Anzio e poi Astura, lasciando però le distanze nell'ordine dato.

[2] B, ǵ.r ǵ.b û (leg. ǵ.r g î û, Circeo).

[3] Ecco quanto in proposito scrive l'Amari in una sua nota alla *Storia de' Musulmani in Sicilia* Vol. III, p. 672. «Il vocabolo *Keitûn*, del quale Edrisi dà qui la forma femminile, è preso manifestamente da κοιτών, che dall'antico significato di «letto» e «camera da letto», passò nel greco bizantino a quello di «cala» o di «scalo». Edrisi soggiunge: «e questo (cioè il vocabolo q a y ṭ a n a h) significa *fiume grande*», fiume cioè che dà ricetto alle navi, e quindi *stazione navale* e *cala* in genere. Il Cod. C, invece di «degli Arabi» legge «di ponente».

[4] A, invece di «[con territorio] ubertoso» ha «ben difesa».

[5] Letteralmente «che si trova sulla terra e sul mare». Vuol dire che giace come di fianco, ed ha da un lato la terra ferma e dall'altro il mare, dal quale è separato e difeso dal braccio di terra su cui la città è posta.

[6] A, ḥ.l â ǵ; C, G, ḥ a l â ḥ.

Dal fiume di Capua a b.ṭ r a m a h (leg. b a ṭ r î a h, Patria), borgo e porto mal sicuro, dodici miglia.

Da questo a k û m a h (Cuma), città piccola, poco lontana dal mare, sei miglia.

Da Cuma a m a r s â m.s î n a h (Porto di Miseno) dodici miglia. Questo porto è sicuro ed ha poc'acqua; ivi si rifugiano gli eserciti ed i pedoni, voglio dire gli eserciti di terra e di mare.

Da Miseno a q.ś t.l î [1] (Pozzuoli), fortalizio popolato come piccola città, posto all'estremità di un golfo, otto miglia.

Da Pozzuoli dirigendosi alla città di n â b.l 'a l k a t t â n (Napoli dal lino) [2], dodici miglia.

Napoli dal lino è città bella, antica e popolata; ha mercati con traffico di mercanzie, e sovrabbondanti in merci e robe d'ogni genere.

Da Napoli a m a r s â '.s ṭ â b a h [3] (Porto di Stabia) trenta miglia. Questo è un eccellente ancoraggio, con acqua molta, [formato dalla] imboccatura di un fiume perenne d'acqua dolce, [che ha foce] in fondo a un golfo.

Chi di là vuole recarsi a m a l f (Amalfi) per terra, cammina quindici miglia.

Tra Stabia e Napoli [s'innalza] il ǵ a b a l 'a n n â r («monte del fuoco», Vesuvio) che è un vulcano al cui cratere [4] non si può arrivare perchè continuamente getta fuoco e sassi.

E chi si propone [di andare ad Amalfi lungo] il litorale, va costeggiando da Stabia alla città di s u r r.n t (Sorrento) per trenta miglia.

Sorrento giace su di una punta di terra che si protende in mare; è città popolata, con belle case, ricca di prodotti e d'alberi. Ha vicino un canale di difficile accesso, nel quale, durante l'inverno, le navi non possono [entrare a] gettar l'áncora, ma vi sono rimorchiate. Vi si costruiscono navigli.

---

[1] Questa lezione e la seguente sono del B; A, q.ś î t l î; C, ..s t a y l î; G, q.s t.t.l î. Parmi che si possa leggere f u ṯ y â l î o f u ś i â l î, senza far violenza alla scrittura arabica.

[2] Così chiamata dall'abbondanza del lino e dei tessuti che se ne facevano. Il geografo 'i b n ḥ a w q a l, una delle fonti di Edrisi, così scrive: « La principale ricchezza di Napoli [consiste] nel lino e ne' tessuti di quello. Io ne ho viste in quella « [città] delle pezze, alle quali non trovo compagne in nessun altro paese; nè avvi artefice « che sappia fabbricarne in nessun altro ṭ i r â z (manifattura di tessuti e di vestiti) « del mondo: della tela tirata [alla lunghezza] di cento ḏ i r â' (cubito = 48 cent. « in media) sopra quindici o dieci [di larghezza]; la quale si vende da cencinquanta « r u b a'î (quarto di dinar = L. 3.80) alla pezza, più o meno ». V. Amari, *Bibl. Ar. sic.* trad. vol. I, p. 25.

[3] A, '.s ṭ â n a h e b.s ṭ â n a h; B, G, '.s t â y a h.

[4] Letteralmente « che è luogo al cui b u r k â n (volcano) ». ecc.

Dalla città di Sorrento al râs m.ntîrah [1] (Capo Minerva, oggi Punta della Campanella) dodici miglia.

80 Da questa a b.s.ṭânah [2] (Positano), piccolo porto, quindici miglia.

Da Positano alla città di malf la marittima (Amalfi) diciotto miglia. Amalfi è città popolata; essa offre ancoraggio ben difeso dalla parte di terra, [ma] facilmente fu presa dalla parte del mare quando venne assalita [3]. È antica, [anzi] primitiva, ha mura solide e popolazione molta ed agiata.

Da Amalfi all'imboccatura del wâdî bâḏarû (« fiume di Veteri », oggi Vietri) dieci miglia. Questo fiume [offre allo sbocco] eccellente ricovero alle navi. Presso il suo corso superiore v'ha un luogo quieto chiamato bâḏarû (Vietri) dal quale il fiume prende il nome; è luogo difendevole al quale non ci si arriva che per due porte (passi); ed è fornito d'acqua e di legna da ardere. Da questo fiume a s.l.rnû (Salerno) due miglia.

Salerno è città illustre, ha mercati fiorenti, comodità pubbliche, frumento ed [altri] cereali.

Da Salerno al wâdî sîlasah (fiume l'Aso), che [forma allo sbocco] un porto angusto, sei miglia.

Da questo al wâdî '.sîlû (fiume Sele) dodici miglia. È fiume copioso d'acqua, nel quale entrano le navi. Le sue sponde sono difese da foreste e paludi [di maniera che] offre entro terra sicuro ancoraggio alle navi ed ai legni da guerra.

Dal Sele al ǵawn ǵ.rûb.lî (Golfo di Agropoli) [4], [e poi] all'isola di b.ǵûḏah [5] (Licosa), vicina alla terra e senza porto, venti miglia.

Dall'isola di Licosa al ǵawn 'al wâdîayn (« Golfo dei due fiumi », Marina di Pollica?) venti miglia.

Da questo golfo a qaśṭâl d.mâr (Castellamare [di Veglia o della Bruca]) dieci miglia.

Da Castellamare a bûlîah [6] (Molva) tredici miglia. A quella volta si

---

[1] A, m.nb.rah; C, m.nîrah. Credo s'abbia a leggere manîrbah.

[2] I codici scambiano i punti e danno t.s.ṭâyah.

[3] Si accenna alla espugnazione di Amalfi, fatta nel 1137 dai Pisani alleati dell'imperatore Lotario II e papa Innocenzo II, contro le armi di Re Ruggero.

[4] Pare che manchi la distanza tra il fiume Sele ed il golfo di Agropoli. Però le venti miglia dal Sele all'isola di Licosa sono proporzionate alla distanza di miglia diciotto dal Sele a Salerno.

[5] A, C, G, baʿûḏah « moscerino », « zanzara ». Si legga liqûṣah.

[6] A, fûlîah. Nel testo a pag. 106 abbiamo mûlîah che può, levando un sol punto, cambiarsi in mûlbah ossia Molva, oggi Casal di Molva. Ivi il fiume Mingardo è chiamato « fiume di Molva ».

dirige il wâdî śant sîm.rî [1] («fiume di San Severino», fiume Mingardo) e là mette al mare.

Da Molva a b.lî qaśṭ.rû (Policastro) ventiquattro miglia. È fortalizio grande e popolato, vicino al quale, da tramontana, [scorre] un fiume (fiume Bussento).

Da Policastro ad '.ṭr.b.s [2] (Petrosa), conosciuta col nome di marsâ râs b.lî qaśṭ.rû (Porto del Capo Policastro) sei miglia. 81

Da questo Capo a qasṭ.r.k.lî (Castrocuccaro) tredici miglia.

Da Castrocuccaro a d.sqâlîah [3] (Scalea), castello grande, dodici miglia.

Da questo al râs ǵ.r.lah [4] (Capo di Cirella) nove miglia. Il Capo di Cirella è inoltre [luogo di sbocco di] un fiume nel quale entrano le navi poco caricate.

Dal Capo di Cirella ad 'al mantîah (Amantea), città bella e popolata sul ǵawn 'û l.bah (Golfo dell' Oliva) [5], trentotto miglia.

Da Amantea a śant fîmî (Sant' Eufemia) quattordici miglia.

[Da Sant' Eufemia] alla foce del wâdî q.z.lît [6] («fiume di Feroleto», fiume Amato).........

[Da questa] al wâdî m.ḫâṭah (fiume Mucata) due miglia.

Dal fiume Mucata ad 'anǵîṭ.lû (Angitola, oggi Francavilla), fortalizio grande e popolato, tre miglia.

Da Angitola a bîbûnî [7] (Bivona o Vibona, presso Monteleone calabro) dodici miglia.

Da questa ad '.ṭr.bîah (Tropea) dodici miglia.

Da Tropea a [râs] bâtiqânû o, come altri dice, qâmû colla mîm (m), ([Capo] Vaticano), sei miglia.

E questo [fa in tutto], dalla città di Amantea al Capo Vaticano, sessantacinque miglia.

---

[1] A, s.m.rî; C, s.mîrî. È facile il cambio della *b* in *m* nel carattere magrebino.

[2] Metatesi di b.ṭr.s. Il porto del quale qui è parola, corrisponde all'attuale porto di Sapri ed il Capo Policastro al Capo Bianco.

[3] (*Castrum*) *de Scalea*. Oppure la *d* risulta da alterazione della solita 'alif prefissa ai nomi incipienti con due consonanti. Scalea in arabo si scriverebbe 'isqâlîah o 'asqâlîah.

[4] Tolgo un punto alla lezione dei codici che hanno ǵ.z.lah.

[5] Il fiume Oliva si scarica a mezzodì di Amantea.

[6] C, fûlît; G, q.r.lît. Le varie lezioni combinate ci danno f.r.lît (Feroleto). La distanza che qui manca, dovrebbe essere di miglia sedici, per completare la sessantacinque fra Amantea e Capo Vaticano, ma sono troppe.

[7] Già Ἱππώνιον. Questo passo è dato dal solo B, ove leggesi b.nbûnî.

Dal Capo Vaticano a rîyû (Reggio) sessanta miglia.

Dal Capo Vaticano a Vaticano[1] sei miglia.

E dal Capo [stesso] ad '.tr.bîah (Tropea), città bella e nota fra le primarie del paese dei Rûm, sei miglia.

Da Tropea a niqûṭ.rah (Nicotera) dodici miglia.

Da 'al fârû (il Faro) a Reggio dodici miglia.

Diremo [nel compartimento che segue] dei paesi [litorali presso Reggio] e dei limitrofi entro terra, [compresi] nella terza carta [del Clima quinto]. In questo compartimento ci rimane a parlare di alcuni paesi che ne fanno parte, confinanti colla città di sal.rnû (Salerno), fra i quali le città di b.n.b.nt (Benevento) e di 'ab.lînah (Avellino).

Dalla città di Salerno a quella di Avellino ventiquattro miglia per tramontana.

Dalla città di Benevento a Salerno sessanta miglia.

Da Avellino a ǵ.bṭṭîrah (*Coemeterium Nolae,* oggi Cimitile) venti miglia.

Da Cimitile a Salerno trenta miglia.

82 Benevento è città antica, [anzi] primitiva, e popolata.

Avellino è città piccola come un castello.

Da Benevento alla città di [munt] sarḥ[2] (Monte Sarchio) diciotto miglia da ponente.

Da munt sarḥ (Monte Sarchio) ad 'arǵ.nt (*Argentum,* oggi Arienzo), città bella e popolata, in prospere condizioni, trenta miglia.

Da Arienzo a qabwah (Capua), città sopra un fiume grande (fiume Volturno) che ad essa viene dai monti dalla parte di Benevento, trenta miglia.

Da Capua ad 'aǵarsah (Aversa) otto miglia.

Da Aversa a Napoli dodici miglia.

Ed ecco che abbiam finito [di descrivere] quanto è compreso in questo compartimento, e ne sia lode a Dio.

Fine del secondo compartimento del Clima quinto.

---

[1] Nei *Registri Angioini* fa parte del giustizierato di Calabria ed è tassato con Tropea: «Tropea cum Batticano unc. 110, tar. 4, gr. 16.» V. Minieri Riccio *Notizie storiche tratte da* 62 *Registri Angioini dell'Archivio di Napoli* p. 217.

[2] Una variante del B, omessa nel testo, dà munt sarǵ che più si avvicina a *Mons Sarcius.*

§ V. (Terzo compartimento del quinto Clima). Questo terzo compartimento del Clima quinto abbraccia quel tratto [di paese] nel quale giacciono le terre di Calabria e di Longobardia (Principati longobardi) e la maggior parte del golfo dei Veneziani (Adriatico), colle città conosciute della sua riviera. 83

E fra le città della costa di levante [troviamo] rîġ.nû (Rovigno), bûlah (Pola), d.rûnah [1], 'âsîah [2], m.ṣq.lah [3] ([Castel] Muschio?), '.rn.s [4]

---

[1] G, d.rw.gah. Credo che si debba leggere 'awranah per 'al 'awranah (Lovrana).

[2] La lezione di questo nome è eguale in tutti i codici ed è la stessa che abbiamo veduto più sopra (pag. 93) corrispondente ad *Aesium,* Jesi. L'autore riporta qui alcune città già descritte nel compartimento che precede, quali sono Pola, Rovigno e Lovrana(?) appartenenti all'Istria, e in seguito non fa più menzione di 'âsîah fra le città del litorale dalmato. Indi si può supporre che questa sia l'Arsia sul fiume omonimo (in oggi Arsa) ricordata dal Geografo Ravennate, e che Edrisi, come il Ravennate, dia il nome del fiume ad una città che esistette mai. Così fatto supposto si conferma osservando che non si trova alcuna descrizione di questa città nel secondo compartimento nè nel terzo.

[3] Aggiungo la variante m.sf.lah del C, omessa nel testo. L'inversione di questo nome e del precedente quale vien data dal Jaubert (II. 261) che legge *Mascala ve Asia,* ravvisandovi poi la città di Moschenizza in Istria, dopochè Edrisi ha già oltrepassato Buccari e Bribir, non è portata da nessun codice, e quindi cade pure la supposizione che fa il Lelewel (op. cit. III. 111) che qui si tratti del *Malvesin* delle carte antiche. La descrizione data in seguito della costiera tra Segna e Nona è molto oscura, e le distanze poco ci giovano, se dobbiam giudicarne da quelle fornite fra punti conosciuti del litorale stesso, ove le miglia hanno lunghezze disparatissime. Congetturando per simiglianza di nomi si può arguire che l'autore, staccandosi dal continente, ricordi alcune città delle isole adiacenti, punti di scalo dei naviganti fra quei paraggi anfrattuosi, come vediamo fatto ne' vecchi portolani. A questo modo si può nel m.ṣq.lah ravvisare il [*Castrum*] *Musculum,* nell'isola di Veglia, che in oggi addimandasi Castel Muschio, ma, ripeto, è mera congettura.

[4] A, '.rîs che, levando un punto, può leggersi 'arb.s ossia Arbe nell'isola omonima, chiamata 'arbâ dall'autore. Probabilmente correvano le due pronunzie, come vediamo Nona chiamarsi nûnah e nûnaṣ. Veggasi pure la nota precedente. Secondo il Lelewel (op. cit. III. 111) è Vroniak al sud di Jablanatz.

(Arbe?), ṣ.n ṭ û (Zatton ?)[1], n û n.ṣ (Nona), ǵ â ḏ.r a h (*Jadera*, Zara), s a b.n â ǵ î (Sebenico), r a ǵ û ṣ (Ragusa), '.s b â ṭ.l û (dopo, '. s b â l. ṭ û, Spalatro), t.r ǵ û r û n (*Tragurium*, in oggi Trau), q â t a r a h (Cattaro), 'a n t a b.r y a h (Antivari), d.l ǵ î n a h (Dolcigno), d.r â s t (Durazzo), b.t r.l a h[2] (Vonitsa), y â n.n â (Janina), f â m î û[3] e k î r a h[4].

Sulla riviera di ponente del golfo dei Veneziani [abbiamo] '.b r. n d.s (Brindisi) '. s l.m û n a h[5] (leg. '. s ṭ û n a h, Ostuni), m.n û b.l î (Monopoli), q.n b.r-ṣ â n (Conversano), m.l f. n t (Molfetta), b. ś â l î a h[6] (Bisceglie), '.t r â n a h (Trani), b.r l.t (Barletta), q â n î[7] (Canne), s î b u n t (Siponto)[8] che dicesi pur b â s t î a h (Viesti), r û ḏ â n a h (Rodi), l â ś . n a h (Lesina) che dicesi pur l â z.n a h e q a n b m â r î n (Campo Marino). Tutte queste città fanno parte dell' 'a n k u b a r d a h (Longobardia) e si trovano [come abbiam detto] sulla costa di ponente del golfo [dei Veneziani].

---

[1] A, ṣ î ṭ û; G, ṣ.n ṭ.r. Altre varianti abbiamo nel testo a pag. 89, cioè: A, C, G, ṣ â ṭ û; B, ṣ â ṭ ṭ û e ṣ.ṭ l û.

[2] Dee leggersi b.n.d s a h, Vonitsa, sul golfo d'Arta.

[3] A, q â..n û; C, f â y n û; G, q â m î û. La posizione di questa città, nella quale il Lelewel (op. cit. III. 113) ravvisa Kamanova, è fissata da Edrisi nel compartimento quarto di questo stesso Clima. Non avendo copiato il testo relativo, riporto la versione del Jaubert (II. 287). « Vis-à-vis de la ville de Cadara (Cattaro), « dont il est ici question, « et au delà de la montagne, à une distance de 15 milles, est « Camio, ville florissante, située sur un embranchement et entourée de montagnes qui « affectent la forme d'un *kief* (ک), en sorte qu'on ne peut y parvenir que d'un « seul côté ».

[4] L'autore così prosegue, descrivendo la posizione di questa città, che il Jaubert legge *Kitra* e che il Lelewel identifica con Koupritz poco lungi dal monte Kourtal: « La « chaîne se dirige ensuite vers Staghno (Stagno) et là il s'en détache un pic très-élevé; « puis vers Sbalato (Spalatro), situé à 6 milles de la montagne derrière laquelle sont « deux villes, savoir: Nidjau (Clissa?) et Kitra; la première à 12 milles de Spalatro « et à 1 journée de la seconde. L'une et l'autre sont environnées de montagnes d'un dif- « ficile accès ». Var. C, k.n w a h; A, senza punti diacritici.

[5] Questo nome corrisponde a Sulmona, ma, oltre lo sbaglio di posizione geografica, è chiaro ancora che i copisti, invece della lettera ṭ in '. s ṭ û n a h hanno letto il nesso l â m-m î m (lm), col quale può confondersi, ed hanno sostituito questo a quella.

[6] Così leggo sulle varie lezioni date: A, ś â l î a h, b.s t â l î a h e q.ś t â l î a h; B, ś â l.b a h e b.ś t â l î a h; C, ś â l.b a h, b.s t â l î a h e q.s t â l î a h; G, ś â l.b a h.

[7] A, B, G, q â y; C, f â y.

[8] Qui v'ha di certo una lacuna, manca cioè il nome di Viesti scritto con ortografia diversa dalla seguente, probabilmente b a s t î a h colla prima vocale breve, giusta la lezione data in seguito nel testo a pag. 87.

Alle città marittime [di questo compartimento, aggiungiamo] ancora t.rm.l.s (Termoli), t.rânah[1] (Atri ?), mûqah[2] (leg. 'umânah, Umana) ed 'ankûnah (Ancona).

Sonvi [pur comprese] alcune città [che giacciono] sul mare di Siria (Mediterraneo) fra le quali ṭâǵ.nah (Tacina)[3], quṭrûnah (Cotrone), ruśśânah (Rossano), rûsît (Roseto) e ṭâr.nt (Taranto).

Dalle città di Calabria [vi troviamo] qaṭ.nsân (Catanzaro), marṭurân (Martirano), b.ǵ.nâl (Viggiano)[4], q.ṭ.rûb.lî (Castrovillari), b.n.b.nt (Benevento), m.lf la continentale (Melfi), q.nṣ (Conza), b.nûṣah (Venosa), śant ǵâṯî 84 (Sant'Agata), k.l.rmunt (Chiaromonte), sanîs (Senise), b.snîân (Bisignano), sîm.rî (Simeri), '.st.r.nǵ.lî (Strongoli), t.rǵâriqû (Tricarico) e ǵ.rsanah (leg. ǵ.ransah, Acerenza). Queste, [diciamo], sono tutte città di Calabria.

Fra le città di 'ankubardîah (Longobardia) [si noverano] matîrah (Matera), ǵ.rnîlyah (Cerignola), mûṭ.lî (Mottola) che dicesi pur mât.lî, mâṭ.lî e mâtî, ǵ.râbînah (Gravina), qanûṣah (Canosa), '.ṭrûnah (Ordona), ʿazqalah (Ascoli [di Satriano]) che altri dicono ʿasqalah colla sîn (s), śant lawrîn (San Lorenzo)[5], śant b.ǵûs[6] (Sambiase), ǵ.biṭâṭ (Civitate), śant ṣabîr (San Severo), śant 'anǵ.lî ([Monte] Sant' Angelo), lâś.nah (Lesina), qanb mârîn (Campo marino) e t.rm.l.s (Termoli).

---

[1] Più innanzi, nell'itinerario tra Ortona ed Ancona, si legge tarânîah.

[2] I codici danno le varianti qâmâ, qâmah e nâmah. La posizione di questa città è data in seguito ben due volte e non mi par dubia la lezione proposta.

[3] Secondo il Cod. B (V. pag. 111) questa città o meglio borgata è posta entro terra. Sulle carte non mi vien fatto di trovarla con questo nome, ma esisteva al certo ancora ai tempi angioini, perchè nei *Registri Angioini* la vediamo ricordata col nome di *Tachina* e tassata di unc. 9, tar. 3, gr. 12. V. Minieri Riccio, op. cit. pag. 216.

[4] b.ǵ.nâl, che può leggersi biǵinâl, corrisponderebbe meglio, nella pronunzia, al comune di Viggianello, ma la posizione data in seguito è quella dell' odierna, Viggiano. Nella carta d'Italia del Cassini (1793) Viggianello è collocato poco lungi da Marsico Vetere, verso oriente, nella quale posizione potrebbe corrispondere al b.ǵ.nâl di Edrisi. Il Viggianello delle carte moderne è dal Cassini chiamato Aviglianello. Oltre alla lezione ammessa abbiamo ancora b.ǵnâk, b.ǵâl, b.ḥyâl ed altre incerte.

[5] Dee leggersi śant lûr.ns come più innanzi.

[6] A, m.ǵûs; B, G, f.ǵûs; C, incerto. È però da leggersi munt f.nǵûs, che occorre più volte in seguito, e che corrisponde a Montepeloso, luogo celebre nella storia dell' Italia meridionale di quel tempo, per l'assedio al quale prese parte il Re Ruggero in persona l'anno 1133.

[Ora] noi diremo di queste città a una a una, discorrendo delle loro condizioni e delle loro vie [di comunicazione], nel modo che abbiam seguito nei varii Climi precedenti, se l'altissimo Iddio ci aiuti [1].

Ed avendo già nel terzo compartimento del Clima quarto fatto precedere la descrizione della via [che mena] dalla città di rîyû (Reggio di Calabria), girando attorno la costiera del mar di Siria (Mediterraneo) insino alla città di '.ḏr.nt (Otranto) posta sullo stretto del mare dei Veneziani (Adriatico), noi qui la ripiglieremo, seguendo lo stesso mare lungo la costa fino alla città di 'anqûnah (Ancona).

Diciamo dunque che dalla città di '.ḏr.nt (Otranto) alla città di '.br.nd.s (Brindisi) [corrono] cinquantotto miglia [così ripartite]:

Da Otranto al qarṭîl śûḏah [2] (Promontorio di Suda) dodici miglia.

Da questo a śant ǵuwân m.rtûb.lî [3] (San Giovanni . . . . . ?) borgo simigliante a città e bello, dodici miglia.

Da San Giovanni al qarṭîl kankâ (Promontorio di Chianca, in oggi Torre Chianca) sei miglia.

Da Chianca al qarṭîl śant ǵ.nâr (Promontorio di San Gennaro, in oggi Torre San Gennaro) dodici miglia.

---

[1] A questo punto il cod. B alle parole che seguono: « Ed avendo già nel terzo compartimento ecc. » sostituisce queste altre: « Descriveremo innanzi tutto la strada « dalla città di Reggio, girando attorno la costa del mar di Siria, e poi quella del mar « de' Veneziani fino alla città di Ancona ». Ripete poscia l'itinerario da Reggio ad Otranto già dato a pag. 71 segg. della presente versione. L'itinerario qui ripetuto dal cod. B, presentando varianti notevoli, è riportato nell'Append. I.

[2] A, C, G, sûdah. Le distanze ci portano alla punta sulla quale oggi sorge la Torre di Rocca vecchia. Una Torre di Suda trovasi sulla costa tra Gallipoli e Leuca. Si veda in proposito la nota seguente.

[3] A, min q.rb.lî; C, q.rnûb.lî. A dodici miglia dalla Torre di Rocca vecchia si trova il casale di San Cataldo. Or si osservi che sulla costa tra Gallipoli e Leuca abbiamo la Torre di San Giovanni, che dista tanto dalla Torre Suda poc'anzi menzionata, quanto questa da Gallipoli. Pare adunque che Edrisi abbia scambiato le due costiere del Jonio e dell'Adriatico; così almeno fanno supporre l'omonimia delle due torri di Suda e San Giovanni coi promontorii qui ricordati, e la proporzione nelle distanze. Questa supposizione è per giunta avvalorata dal fatto inverso che il nome di *Campana* portato da una torre sull'Adriatico tra Torre di Rocca vecchia e San Cataldo, potrebbe essere identificata con 'anbânah, nome di porto che Edrisi colloca sul Jonio tra Gallipoli e Leuca, a mezza via. Non diversamente sbaglierebbe chi lavorando su carte orientate in senso contrario, per distrazione scambiasse le posizioni di Gallipoli ed Otranto.

Da San Gennaro al qartîl nâwrah [1] (Promontorio di nâwrah, oggi Capo Cavallo) dodici miglia. 85

Da questo alla città di '.br.nd.s (Brindisi) quattro miglia.

Così da Otranto a Brindisi, seguendo le insenature, [corrono, come abbiam detto,] cinquantotto miglia, e, [navigando] a golfo lanciato, quarantotto.

Brindisi è città illustre, circondata dal mare da tre lati, alla guisa di 'al qusṭanṭînîyah (Costantinopoli) la superba. Essa [riunisce] in sè bellezza di edifizii, amenità di dintorni, copia di ricchezze, feracità [di suolo] e abbondanza d'ogni comodità.

Da Brindisi a ġawśît (Gaucito, oggi scogli di Vacito o Guaceto) dodici miglia.

Gaucito è [un gruppo di] tre isolette staccate dal continente mezzo miglio.

Da Gaucito a marsâ śant niqûlah b.trûl (Porto di San Nicola di Petrola [2], in oggi Torre Pozzelli), porto piccolo e sicuro, provvisto d'acqua [dolce?], dodici miglia.

Da questo [porto] a m.nûb.lî (Monopoli), città piccola [ma] popolata, ventiquattro miglia.

Da Monopoli al castello di b.l.nyân (Polignano [a mare]) sei miglia. Vicino a questo, alla distanza di nove miglia dal mare, trovasi una città chiamata q.nb.rṣânu (Conversano).

Da Polignano a marsâ śant bîṭû (Porto di San Vito) due miglia.

Da questo alla città di bâri (Bari) ventidue miglia.

Bari, città grande e popolata [posta] in fondo a un golfo, è la capitale del paese de'Longobardi ed è una delle metropoli rinomate dei Rûm. In questa città si costruiscono navigli.

Da Bari a burǵ '.ǵîlû, che dicesi pur '.śîlû (Torre di Silos, in oggi Torre di Santo Spirito) [3],....... Entro terra le corrisponde la città biṭunt (Bitonto) tra la quale ed il mare [corrono] sei miglia.

Da questa [torre] a ǵ.b.nâs (Giovinazzo) sei miglia.

Poi a mulb.nt che dicesi pur m.lf.nt colla fâ (f) (Molfetta), quattro miglia. Le corrisponde entro terra rûbah (Ruvo), città di mediocre grandezza e bella, lontana sei miglia dal mare,

---

[1] A, C, mâwrah.

[2] Nel portolano del Lelewel abbiamo Petrola (Carta Catalana 1375-1377) e Petrolla (A. Benincasa 1476) che corrispondono al b.trûl di Edrisi.

[3] La distanza manca.

86 Da Molfetta a bistâlîah (Bisceglie)[1] .... Alla distanza di nove miglia dal mare le corrisponde entro terra la città di qûrât[2] (Corato), città bella, popolata, nobile e deliziosa, [con territorio] abbondante di frutta e ferace in prodotti alimentari.

Da Corato ad '.trânah (Trani), costeggiando, otto miglia.

E da Bisceglie, sovra menzionata, a Trani stessa, sei miglia.

Trani è città di mezzana grandezza; ha mura e mercato frequentato.

Da Trani a b.rl.t (Barletta) sei miglia, seguendo la costa.

Di fronte a Barletta, lontana nove miglia dal mare, giace entro terra una città grande e popolata che addimandasi 'andarah (Andria).

Da Barletta, [sempre] costeggiando, al wâdî lûd.rah (fiume Ofanto) sei miglia. Sopra questo fiume [sorge] un grande cenobio, chiamato dayr śant mârîya («Il Convento di Santa Maria»).

Da questo [fiume] alla città di qânî (Canne), lontana dal mare, quattro miglia. Canne è città piccola [ma] popolata; ha commercio sviluppato, ricchezze ed abitanti agiati[3].

Dal [Convento di] Santa Maria a śant niqûlah b.b.t.rah[4] (San Nicola di pietra?, in oggi Torre delle pietre) dodici miglia. San Nicola è posto alla marina sopra un promontorio, e di fronte [entro terra] le sta la città di ṣalbî[5] (Salpi), alla distanza di sei miglia dal mare.

Da San Nicola al wâdî rîğ.lû che dicesi pur nîq.lû (fiume Rivolo, oggi fiume Carapelle)[6] dodici miglia. Il nome proprio di questo fiume è nahr qanâlâr (fiume Candelaro).

Dal fiume Rivolo al wâdî kâṭah (fiume Candelaro) undici miglia.

Da questo alla città di sîbunt (Siponto) due miglia. Siponto è vicina al mare.

Da questa a mâṭinâṭah (Mattinata), pure vicina al mare, dodici miglia.

Da Mattinata a śant 'anğ.lû ([Monte] Sant'Angelo), che sorge lontano dal mare, otto miglia.

---

[1] La distanza manca.

[2] I codici hanno mûrât e mûrant.

[3] Se al tempo di Edrisi Canne aveva ancora popolazione, commercio ed agiatezza, le condizioni erano mutate di molto nel XIV secolo, come risulta dai *Registri Angioini*. Diffatti nel 1320 « Canne cum S. Eustasio, quia exhabitata est » è tassata per soli gr. 16. (V. Minieri Riccio, op. cit. p. 195).

[4] B, b.b.twah; A, C, G, incerti. Forse devesi leggere d.b.trah «di pietra».

[5] A, B, G, ṣây; C, ṣânî. La lezione data parmi la vera.

[6] Alla foce di questo fiume in oggi sorge la Torre di Rivolo. È chiaro che l'autore confonde il Carapelle col Candelaro.

E da Mattinata a marsâ śant f.lîġi (Porto di San Felice), che è 87
villaggio e chiesa grande, dodici miglia.

Da questo a b.stîah (Viesti), [che giace] all'incurvatura del golfo [dei Veneziani] sopra un promontorio che s'inoltra in mare, dodici miglia. Tra la città e la punta del promontorio corre un tiro di balestra. Questo promontorio all'estremità misura in larghezza mezzo miglio, e verso la metà è largo quattro.

Da Viesti a b.skîś (Peschici) dodici miglia.

Da Peschici a rûḏ.nah (Rodi) otto miglia.

Da Rodi a qaynân (Cagnano [Varano]) dodici miglia.

Da Cagnano a dâbîah (Devia) [1] undici miglia.

Da Devia a lâś.nah, che dicesi pur lâz.nah (Lesina), otto miglia [2]. Lesina giace vicina al mare.

Da Lesina a qanb [3] mârîn (Campo Marino) dodici miglia.

Da Campo Marino a t.rm.lah (Termoli), che dicesi pur t.rm.l.s, venti miglia.

Tra Lesina e Termoli la spiaggia forma un seno.

Da Termoli alla foce del nahr b.śkâr (fiume Pescara) nove miglia per mezzogiorno [4].

Così dal fiume Pescara al wâdî ṭ.r.nt che altri chiama t.r.nt (fiume Tronto) trentasei miglia.

Il Tronto è fiume grosso sul quale [sorge], alquanto lungi dal mare, t.r.nt (*Truentum*, oggi Torre Segura) città grande, [con territorio] molto fertile e produttivo.

---

[1] Trovo questo nome segnato sulla carta del regno di Napoli, che accompagna l'edizione di Tolomeo del Magini, stampata in Padova nel 1621. A, rânah; C, dânîah.

[2] B aggiunge: «e dal mare ad '.qr..îl ('alqarṭîl? «il promontorio») quattro miglia», forse accennando alla punta sulla quale giace Lesina sul lago omonimo.

[3] I codici qui hanno munt «monte» invece di qanb «campo», errore che si ripete più volte nel nostro testo per la facile trasposizione dei punti diacritici e la confusione della *m* colla *q*.

[4] È il solito scambio di orientazione. Qui poi abbiamo miglia di 10 kilom. l'uno, mentre prima tra Campo Marino e Termoli il miglio era di 350 metri! Una parte di questo itinerario tra Lesina ed Ancona è ripetuta con varianti verso la fine di questo compartimento, ma con inesattezze anche maggiori, sì che parmi doversi rinunziare a rettificazioni di sbagli che provengono direttamente dalle fonti orali o dalle carte che Edrisi aveva alla mano.

Dalla foce del fiume Tronto alla città di q â m a h (leg. '.m â n a h [1], Umana) sul mare, cinquantotto miglia. La città ha territorio esteso, abbonda di giardini e di vigneti.

Da Umana alla città di Ancona sei miglia.

Ancona è città antica, [anzi] primitiva, celebre fra le capitali dei R û m che abitano sul mare dei Veneziani. Già ne abbiamo tenuto discorso nel compartimento che precede.

[Aggiungiamo] ancora che tra le città di Campo Marino e di Ancona [si trovano] solitudini e deserti per lo spazio di dodici giornate, che son 88 trecento miglia. In queste solitudini [vive] una gente che s'annida fra le foreste ed [ha] luoghi di caccia e in questi deserti va in cerca di miele.

Nel compartimento che precede abbiam già descritto [la strada] da Ancona all'estremità del golfo (mare Adriatico) [2], cioè il paese de' Veneziani, ed ivi pure abbiam parlato [delle terre] che dall' estremità del golfo si piegano dalla parte di levante, ossia il paese di Aquileja, di maniera che siamo arrivati alla città di 'a l 'a w r a n a h (Lovrana).

Questa è l'ultima città del territorio di Aquileja; è grande e popolata ed ha sempre navi in costruzione.

Da questa ripigliamo il discorso descrivendo le città che si trovano sulla costiera di levante del golfo.

Diciamo adunque che dalla città di 'a l 'a w r a n a h (Lovrana) a quella di b.q.r î (Buccari) [corrono] dieci miglia.

Buccari città bella e popolata vien la prima tra le terre di ǵ.r w â s î a h (Croazia) che prendono il nome di d a l m â s î a h (Dalmazia) e [stendonsi] lungo il mare.

Da Buccari a l û b â r a h (Bribir), città grande e popolata, posta sul pendìo di una montagna, sedici miglia.

Da l û b â r a h a ṣ.n a h (Segna, Zeng) trenta miglia. È città bella, molto prospera; i suoi abitanti sono ṣ a q â l i b a h (Slavi) che tengono in mare buon numero legni.

---

[1] Vedi qui sopra la nota 2, pag. 101.

[2] Il cod. B qui ripete l'itinerario da Ancona all'estremità del Golfo veneziano, con lezione alquanto diversa; questo passo è riportato nell'Appendice II. Dà quindi la descrizione dell'Istria, omessa, come abbiam veduto, nel compartimento che precede (pag. 82, nota 5), e poi prosegue: « La prima città della Croazia è quella che addimandasi « Buccari. Da questa a Lovrana, città popolata, della quale abbiam già parlato, dieci « miglia. Da Lovrana a l û b â r a h » ecc. come negli altri codici.

Da Segna a q.sṭîl.ṣqah [1], città piccola la cui popolazione è slava ed ha poche navi, quindici miglia.

Da questa alla città di m.ṣq.lah [2], che appartiene ai dalmaṭîyûn (Dalmati), venti miglia.

Da questa ad '.rn.s [3] (Arbe?) quindici miglia. È città di mezzana grandezza; appartiene ai Dalmati ed ha navi numerose. 89

Da questa alla città di ṣâṭṭû [4] (Zatton?) trenta miglia. Essa appartiene anche a Dalmati [ben] forniti di navi da corso.

Da ṣâṭṭû alla città di nûnah (Nona), che altri chiamano nîn.ṣ [5], venti miglia. Nona è città grande, bella ed importante, situata in luogo difendevole.

Da Nona a ǵâḏ.rah (*Jadera*, in oggi Zara) città di popolazione dalmata e di territorio molto esteso ove i cólti e le viti si succedono senza interruzione [6]........ [È posta in] luogo delizioso in riva al mare le cui onde ne batton le mura.

Da Zara a d.ǵwâṭah [7] (Biograd o Zara Vecchia) trenta miglia. Questa città è fra le capitali dei Rûm ed è popolata da Dalmati e Slavi, gente valorosa.

Da Zara a sânâgî [8] (Sebenico) venti miglia. Bella e grande è la città di Sebenico, ha molte terre coltivate ed è emporio nel quale i mercatanti concorrono per terra e per mare [9].

Da Sebenico a wâwǵûrî, che altri dicono lawǵârû (*Praetorium?* Trau vecchia), cinquanta miglia. È città importante fra le più belle e più difendevoli

---

[1] A, om.; C, b.q.sq.sṭah; G, q.stîl.ṭqah. Questa città colla desinenza slava (Castilacz?) e della quale non trovo notizia, se si ammettono esatte le distanze, tornerebbe su per giù alla posizione di Lukowo.

[2] V. qui sopra pag. 99 nota 3.

[3] V. qui sopra pag. 99 nota 4.

[4] V. qui sopra pag. 100 nota 1.

[5] In lingua slava Nin.

[6] La distanza manca.

[7] Biograd o Belograd primorski « *Alba marittima* » è già ricordata da Costantino Porfirogenete col nome di *Βέλογραδ*. Per il facile scambio in arabo della lettera *r* in *w* il d.ǵwâṭah dei codici potea in origine leggersi d.ǵrâṭah, trascrizione di Diograd per Biograd.

[8] Così leggesi ne' codici invece di sab.nâǵî dato qui sopra a pag. 100, che è lezione migliore.

[9] Alle parole « è emporio ecc. » i codici A e C sostituiscono: « là si fanno carichi e là si dirigono le mercanzie per terra e per mare. »

capitali. La popolazione è dalmata, gente che suol far lunghi viaggi per ogni dove. È anco [ben] provvista di navi da corso.

Da questa alla città di ṭ.rǵûr.s o, come altri pronunzia, ṭ.rǵûrî (*Tragurium*, in oggi Trau), sei miglia. Vi abitano Dalmati che si danno alle costruzioni navali, al corseggiare ed ai viaggi.

Da Trau ad '.sbâl.ṭû (Spalatro) dodici miglia. Vasta e ben popolata di Dalmati è questa città prospera e commerciante. È tutta lastricata di pietra ed ha [buon numero di] navi da corso.

Da Spalatro alla città di ś.ṭ.ǵnû (Stagno) venticinque miglia. La popolazione è slava, ha territorio esteso e cólti continui, e possiede considerevol numero di navi.

Da Stagno a raǵûṣ o, come altri dice, raǵûṣah (Ragusa) trenta miglia.
90 Sono Dalmati che hanno navi da corso, gente prode e risoluta. Questa è l'ultima città della Croazia.

Da Ragusa alla città di qâṭ.rû (Cattaro), che dicono pur qâḏ.rû, venti miglia. Bella e grossa molto è questa città popolata di Dalmati i quali, ben provvisti di navi, son dediti al corso ed ai viaggi.

Da Cattaro ad 'antâb.rû (Antivari), popolazione slava, trenta miglia. Questa è grossa città [sì che si novera] fra le capitali più rinomate.

Da questa a d.lûǵînah (Dolcigno), città abitata da lâḏiqîyûn (gente di Laodicea) ed una fra le principali di '.sqalawnîah (Schiavonia), settanta miglia.

Da Dulcigno a d.râst (Durazzo), [che appartiene] ai Franchi, ottanta miglia [1].

Questa città è sul punto della costiera più vicino ad '.dr.nt (Otranto), città [situata] sulla [parte opposta dell']ingresso [del golfo dei Veneziani], che qui misura settanta miglia in larghezza.

Da Durazzo, risalendo la costa, alla città di ǵ.mârah (Chimara) [corrono] dugenventicinque miglia. Il nome di Chimara anticamente era *barantû* [2].

Tal è in complesso il Golfo veneziano colle città e castella su esso situate, e quanto ne abbiam detto può bastare a chi è mosso da dotta curiosità, e ne sian grazie al Signore.

Ora, volendo parlare delle isole di questo mare, le descriveremo a una a una per raggiungere lo scopo che ci siamo proposto, come è detto [di sopra].

---

[1] A, « trenta miglia » ma è sbaglio di distanza, come pure è sbagliata la posizione di Durazzo relativamente ad Otranto.

[2] V. qui sopra pag. 76 nota 4.

Diciamo adunque che in questo mare veneziano [trovasi] l'isola di 'awsar (Ossero)[1] la quale è vicina alla terra ferma sì che da l'un de' suoi capi ne dista [sole] otto miglia. Il rimanente di quest' isola si stende nell' [alto] mare. È posta nel ǵawn '.st.rîah («Golfo d'Istria», Golfo del Quarnero); è lunga venti miglia, larga dodici ed è popolata.

Da questa all' isola chiamata ǵ.rsah (Cherso) cinque miglia. Tra questa e la terra ferma [corrono] sei miglia. È isola grande, molto popolata e più lunga che larga, essendo la lunghezza sua di circa sessanta miglia su venticinque di larghezza. Vi risiede un conte e un vescovo.

Da Cherso all'isola di 'arbâ (Arbe) sei miglia. È posta dirimpetto ai monti della Croazia, alla distanza di dodici miglia dal continente. Misura su per giù 91 trenta miglia in lungo e diciotto in largo. È [pur] sede di conte e di vescovo.

Da questa all'isola di bâǵâ (Pago) quattro miglia. Sta di fronte a nûnah (Nona), lungi quattro miglia dalla terra ferma. È lunga circa venti miglia e larga dieci.

Tutte queste isole, delle quali abbiam discorso, sono popolate e fanno parte della Croazia.

In quanto alle isole dei Veneziani, esse sono in numero di sei delle quali tre [si presentano] in una [prima] fila e tre in una fila posteriore. Sono tutte popolate e giacciono nel mezzo del paese dei Veneziani. Da queste ebbe nome il paese ed il mare[2].

All' ingresso [del golfo de' Veneziani] di cui abbiam parlato [poc'anzi], ed assai vicina a l.blûnah (Avlona), trovasi un' isoletta deserta (Isola di Saseno). Così pure presso '.br.nd.s (Brindisi) [sorgono] tre isole chiamate ǵawśît (Scogli di Gaucito)[3]. Sono vicine a terra, molto piccole e disabitate.

---

[1] Dalla descrizione che Edrisi dà di quest' isola non par dubio che invece dell' isola di Ossero in oggi Lussin, si debba intendere l'isola di Veglia.

[2] Col nome di «isole dei Veneziani» è qui descritta la laguna. Veggasi la nota 5 a pag. 81.

[3] Queste isole più sopra (pag. 103) sono collocate a 12 miglia da Brindisi. Qui pare che, invece degli Scogli di Guaceto, l'autore accenni alle isole Petagne, che stanno all'ingresso del porto di Brindisi. Nel piccolo Ortelio stampato in Anversa nel 1593 le Petagne sono chiamate Gauciti. Il cosmografo 'addimiśqî († 1327), il quale attinse ad Edrisi, così descrive il mare dei Veneziani, e parla della laguna e degli scogli di Guaceto: «In quanto al golfo dei Veneziani, esso è molto ampio e non ha un imboccatura [stretta] ma vi si entra fra due Capi distanti l'uno dall'altro settanta miglia. (È la distanza data da Edrisi fra Durazzo ed Otranto). Questo golfo è circondato da città ragguardevoli e castella che appartengono ad una razza di Franchi [chiamati]

Queste sono, in tutto, le isole popolate e deserte che si trovano nel mare de' Veneziani.

Ora torniamo a parlare delle città di terra ferma, del loro aspetto, delle loro vie [di comunicazione], delle distanze [che le separano], delle condizioni dei loro abitanti e della loro giacitura[1], città per città, regione per regione.

Diciamo dunque della strada che da Taranto predetto conduce a Napoli.

Da Taranto a m a t î r a h (Matera) sessanta miglia.

Da Matera ad '.ǵ r a b.l î a h [2] (leg. '.ǵ r a b î n a h o ǵ a r â b î n a h, Gravina) sessanta miglia.

Da Gravina a q a n û ṣ a h [3] (Canosa) cenventicinque miglia.

Da Canosa ad 'a n d a r a h (Andria) diciotto miglia.

Poi ad '.ṭ r â n a h (Trani) diciotto miglia.

Poi a b â b.r a h [4] quindici miglia.

A f.r â ǵ i n ṭ û (Frigento) [5] ventisei miglia.

Quindi a ǵ.b î ṭ î r a h (*Coemeterium Nolae,* in oggi Cimitile) dodici miglia.

Veneziani, gente dedita al navigare. In esso giacciono sei isole delle quali tre [si presentano] in una [prima] fila e tre in una fila posteriore, e nelle quali sono città popolate. Tre altre vicine ai due Capi, sono deserte».

[1] Letteralmente: «della posizione de' loro muri», ove il vogabolo ǵ u d r â n «muri» è usato per far rima con s u k k â n «abitanti.»

[2] Nei codici questo nome è confuso con quello ǵ.rnîlîah (Cerignola).

[3] Si dovrebbe leggere Venosa che trovasi tra Gravina e Frigento sulla strada di chi va da Taranto a Napoli. Ma l'autore stesso ha già designata Canosa nel riordinare i materiali raccolti, come apparisce dal fatto che la distanza di cenventicinque miglia da Gravina è proporzionale alle sessanta miglia da Gravina a Matera. A confermare il nostro supposto si rifletta che Edrisi allaccia questo itinerario a quello per Andria e Trani e così ci conduce affatto fuor di mano. Del resto i nomi di Canosa e Venosa si confondono facilmente, essendo un punto solo che distingue nella scrittura arabica le lettere iniziali dell'uno e dell'altro.

[4] Ho ammessa l'unica lezione completa di questo nome, quella del Codice C, benchè questo sia ordinariamente il meno esatto. In A e G mancano i punti diacritici della prima e seconda consonante, ed in B quello o quelli della prima. L'edizione di Roma del 1592 ha nâb.rah. All'incertezza dei codici si aggiunge quella della posizione, giacchè non si sa se l'autore siasi già rimesso in carreggiata per Napoli o se tuttora trovisi sull'Adriatico.

[5] A, ..râǵîṭû colla prima consonante incerta; B, b.râginṭû, lezione adottata cambiando la *b* in *f* che nella scrittura magrebina si confondono facilmente; C, m.râh.nṭû; G, m.râǵ.nṭû.

Da Cimitile a Napoli sul mare, trenta miglia.

Le città che abbiam [testè] ricordate e le castella famose [delle quali abbiam fatta menzione] son tutte a un dipresso valide fortezze e grosse terre alle quali fa capo ogni genere di commercio. Ferace oltremodo è il loro suolo e su la loro difesa può farsi assegnamento. Il maggior numero di esse, e diciam pur tutte, fan parte della qillawrîah (Calabria) e della bûlîah (Puglia), come s'addimandano [due] territorii o provincie [che dir si vogliano] 92 [ciascuna] delle quali comprende molti paesi.

Il primo che troviamo è rîyû (Reggio), città piccola [ma] popolata, [posta] sullo stretto di Sicilia. Ha mercati ben provvisti ed è ritrovo de' viaggiatori che vanno e vengono.

Da Reggio a tûǵ.s (Bova?)[1] una giornata.

Da tûǵ.s a ǵ.râǵî (Gerace) una giornata.

Da Gerace ad 'al mâṣṣ (Massa), piccola città che ha un mercato e [produce molti] frutti, settantasei miglia.

Da Massa a qaśtâl (Le Castella), città [pur] piccola, trenta miglia.

Da Le Castella a quṭrûnî (Cotrone), navigando a golfo lanciato, tredici miglia e diciotto costeggiando.

Da Cotrone, chi vuole attraversare l'alto mare [indirizzandosi al Capo di Leuca] naviga una giornata più trenta miglia.

Tutte queste città le abbiamo già descritte ne' capitoli precedenti.

Proseguendo [diremo]: dalla città di ǵ.râǵî (Gerace) ad '.sṭîlû (Stilo), città piccola [ma] popolata, ricca d'ogni ben di Dio, ventiquattro miglia.

Da Stilo a qaṭanṣâr (Catanzaro), rocca di bella costruzione, dodici miglia.

Da questa, per ponente, a śant fîmîah (Sant' Eufemia), città sul mare della quale già abbiamo prima d'ora tenuto parola, dodici miglia.

Tutte queste città appartengono al territorio di Calabria.

Da Cotrone la marittima a ṭâǵinah (Tacina), entro terra, tre miglia franche che son nove miglia [siciliane][2].

Da Cotrone poi a ǵ.n.qû qasṭ.rû (*Geneocastrum*[3], in oggi Belcastro) tre miglia franche.

---

[1] V. qui sopra pag. 71 nota 3

[2] A e C invece di «entro terra, tre miglia» hanno «sul mare, sei miglia.» Più sopra (pag. 101) Tacina è annoverata fra le città che giacciono sul mare di Siria.

[3] Nei *Registri Angioini* (V. Minieri Riccio, op. cit. p. 214) si ha *Genicocastrum*, che si avvicina più alla lezione di Edrisi.

E da Tacina a Belcastro [1]........

Da Belcastro a sîm.rî (Simeri) quindici miglia.

Tra Simeri e il mare tre miglia.

Tutti questi paesi sono piccoli [ma] popolati; hanno mercati e commercio e tutti si rassomigliano nelle loro qualità e condizioni.

Da Simeri poi a qaṭanṣâr (Catanzaro) quindici miglia.

E da Simeri a ṭabarnah (Taverna) diciotto miglia.

Da Simeri [2] pure ad '.sṭ.r.nǵ.lî (Strongoli) ventun miglio.

93 E da Strongoli a Cotrone ventiquattro miglia.

Tra Strongoli e il mare sei miglia.

Inoltre da Strongoli ad '.brîâtiqû (Umbriatico) undici miglia.

Da Umbriatico a bât.r bawl (Pietrapaola) ventisette miglia.

Da Pietrapaola ad '.bs.ḫrû (*Ipsicrò* [3], oggi Cirò) trentatre miglia.

Tra Cirò a rûsyânû (Rossano) la marittima quindici miglia.

Da Rossano a śant mawrû (San Mauro) cinque miglia.

Tra San Mauro ed il mare sei miglia.

Da śant mawrû [leg. munt mûr [4], Montemurro] ad 'arm.nt (Armento) tre miglia.

Da Armento a śant 'arkanǵ.lî (Sant' Arcangelo) sei miglia.

E da San Mauro a b.snîân (Bisignano) nove miglia.

Da Bisignano ad 'akrâk (leg. 'akrî [5], Acri) dodici miglia.

Da 'akrâk (Craco) a Sant' Arcangelo dodici miglia.

---

[1] Manca la distanza.

[2] La distanza di sole diciotto miglia fa supporre che qui debbasi leggere [Santa] Severina invece di Simeri. Più sopra (pag. 97) San Severino è chiamato śant sîm.rî. Lo scambio delle lettere *b* colla *m* è frequente nel carattere arabo affricano.

[3] *Ypsigro* dei *Registri Angioini* (V. Minieri Riccio, op. cit. p. 215). Il Giustiniani nel *Dizionario Geografico ragionato del regno di Napoli* dà *Ipsicrò* e *Ypsigrò*.

[4] Già occorse lo scambio di śant «santo» con munt «monte». Il vocabolo mûr poi, mancando la vocale della prima lettera, può leggersi mawr, quindi lo scambio di Montemurro con San Mauro.

[5] Il comune di Acri nel circondario di Cosenza poteva, come vediamo pel fiume Agri, essere trascritto 'akrî, 'akrû ed 'akrah, la quale ultima pronunzia si avvicina più ad 'akrâk (Craco). Ritengo però che sia sbaglio dell'autore il quale, nel riordinare i suoi materiali, ha scambiata l'ultima lettera di 'akrî ossia la yâ (y) con una kâf (k), essendo facile lo scambio di queste due lettere quando trovansi isolate, come in questo caso.

E da Sant' Arcangelo a ruqqah fîlab[1] (Roccatagliata, in oggi Roccanova) sei miglia.

Da Sant' Arcangelo a qulubrâṭ (Colobraro) dodici miglia.

Da [Sant'] Arcangelo, a man destra, per s.nîs (Senise) dodici miglia.

Da [Sant'] Arcangelo a ġanânû (Ganano)[2], a sinistra, dodici miglia. Il wâdî 'akrî (fiume Agri) passa in mezzo a queste due terre.

Da [Sant'] Arcangelo a qaśtâl [m.śtâl][3] (Castel Missanello), castello difendevole, sei miglia.

Da Castel Missanello a qâb.lî (Gablichio o Gallicchio) due miglia.

Da [Sant'] Arcangelo a buns '.drât[4] sei miglia da ponente.

Da buns '.drât a qaśtâl lawr.nt (Castel Lorenzo)[5] sei miglia.

Da questo alla città di śant martîn (San Martino [d'Agri]) tre miglia.

Da San Martino a munt mûr (Montemurro) sei miglia.

Da Montemurro a b.ǵ.nâl[6] (Viggiano) sei miglia.

Da Viggiano a m.rs.qah 'al qadîmah (« Marsico l'antica », in oggi Marsico vetere) sei miglia.

Da Marsico vetere a ṣabûnârah (Saponara [di Grumento]) dodici miglia.

Da questa a sarqûnah (Sarconi) tre miglia.

Inoltre, da sanîs (Senise) a tursah (Tursi) dodici miglia. 94

Da Tursi a Sant' Arcangelo dodici miglia.

Da Sant' Arcangelo al castello di 'aklûn (*Anglonum*, poi Anglona)[7] sei miglia.

---

[1] A, q.b.l.t e ..n.l.b (la prima lettera può essere *f* o *q*); C, bayl.t o bîl.t e .ayl.t o .îl.t (id. id). Forse in origine leggeasi taylat o talîat, poichè antica è la denominazione di Roccatagliata, ma la trascrizione arabica porterebbe a supporre il nome di Rocca Filippo.

[2] In oggi rimane il nome al Pantano di Ganano. La posizione di destra e sinistra è relativa a Colobraro. A legge « a destra » in ambo i casi.

[3] Completo il nome secondo la lezione che vien dopo. Togliendo un punto alla tâ (t) in m.śtâl leggerei addirittura miśnâl o miśanâl che torna al Missanello.

[4] Così il Cod. B che dà pure le vocali; A e C invece di buns hanno bays o bîs. La posizione è quella del Casale di Bellenato nella Carta dello Stato Maggiore austriaco.

[5] È il San Lorenzo delle carte antiche. Quella dello Stato Maggiore austriaco chiama Fiume di Lorenzo un corso d'acqua che poco lontano di lì si scarica nell'Agri.

[6] Su questo nome che suonerebbe meglio Viggianello veggasi la nota 4 a pag. 101.

[7] Antica sede vescovile sul fiume Agri tra Tursi e Policoro, della quale oggi rimane la chiesa detta di Santa Maria di Anglona. Nel Catalogo dei baroni che sotto il Re Guglielmo II contribuirono per la spedizione di Terra Santa, si trova il

Da 'aklûn (*Anglonum,* in oggi Agnone[1]) a šanġ.rah (Sangro, oggi Castel di Sangro) dodici miglia.

Da Sangro a ṭâr.nt (Taranta) quarantotto miglia.

Rifacendoci da capo diremo:

Da sanîs (Senise) a tursah (Tursi) dodici miglia.

Da Tursi ad 'aklûn (Anglona) sei miglia.

Da Anglona al Castello [di Sant'] Arcangelo diciotto miglia, come già abbiamo detto[2].

Da Sant' Arcangelo a qarbûn (Carbone) diciotto miglia.

Da Carbone al castello di qulubrât (Colobraro) ventiquattro miglia.

Il castello di Colobraro corrisponde inoltre a Carbone di là del monte (Monte Cocuzzo?). Così pure a Carbone corrisponde al di là del monte stesso la città di qalb.rîah (Calvara) e tra questi due [luoghi corrono] sei miglia.

Nella medesima posizione a Carbone corrisponde, alla distanza di tre miglia, una terra chiamata qastar nûb (Castronuovo [di Sant'Andrea]) e tra questa a Calvara [si contano] tre miglia.

Da Castronuovo alla città di b.t.barân (in oggi Casino di Batefarano) tre miglia.

Da Batefarano a Senise sei miglia.

Queste quattro terre[3] son poste dietro il monte.

Vescovo di Anglona: « Episcopus Anglonensis et homines de Anglono obtulerunt VI. milites et servientes XL. ». Sull'origine di questa terra, e su le vicende sue coi Tursitani e le varie signorie alle quali è stata infeudata, veggasi il *Dizionario* ecc. del Giustiniani alle voci Anglona e Tursi.

[1] Qui, ed altrove, Edrisi scambia Agnone con Anglona, come dopo scambia Taranta presso il monte Mâjella con Taranto e passa, senza accorgersene, dalle provincie di Basilicata e di Lecce a quelle di Molise ed Abbruzzo e viceversa. Questi sbagli devonsi attribuire esclusivamente al compilatore del nostro trattato, che allacciava itinerarii diversi, tratto in inganno dall'omonimia de' luoghi e talora dalla semplice assonanza, e provano che per questa parte della descrizione d'Italia, la più copiosa in nomi di città e castella, egli non aveva alle mani carte geografiche ma solo relazioni di viaggiatori o documenti ufficiali amministrativi che egli poi coordinava come meglio sapeva e poteva, lasciando scorgere la sua ignoranza sulla configurazione della penisola e sulla posizione geografica dei varii paesi.

[2] Cioè diciotto miglia siciliane che equivalgono alle sei miglia dette sopra, che dobbiamo intendere per miglia franche.

[3] Ossia Colobraro, Calvara, Castronovo e Batefarano.

Da Sant'Arcangelo a ruqqah fîlab [1] (Roccatagliata, in oggi Roccanova) sei miglia.

Ritornando alla città di ṭâr.nt (Taranto) diremo:

Da questa alla città di qalîb.lî (Gallipoli) sul mare, sessanta miglia per mezzogiorno.

Da Gallipoli ad '.ḏr.nt (Otranto) trecento e trenta miglia per levante.

Da Otranto a l.ǵǵ (Lecce), città posta entro terra, settantadue miglia.

Da Lecce ad '.br.nd.s (Brindisi) sul mare de' Veneziani, della quale abbiamo già discorso, settantadue miglia [2].

Da ṭâr.nt (Taranta) poi a b.nnat '.nkî [3] (Penna piedimonte) diciotto miglia.

Da Penna a furkah (Forca) diciotto miglia.

Da Forca a qaśtâl nûnah (leg. nûbah, Castel nuovo) ventiquattro miglia.

Dal castel di b.nnat '.nkî (Penna piedimonte) a quello di ǵ.bîṭah lubarrâl (Civitaluparella) ventiquattro miglia.

95

Da Civitaluparella al castel di munt'.frand (Monteferrante), obliquamente, quindici miglia.

Da castel di Monteferrante a ṣ.nâlah (Sonella) [4] ventiquattro miglia.

Dal castel Sonella alla città di ṣanǵ.rah (Sangro, oggi Castel di Sangro) ventisette miglia.

E da Civitaluparella a Sonella ventiquattro miglia.

Diremo ancora che dal castel di b.nnat '.nkî (Penna piedimonte) a lâmah (Lama [dei Peligni]) [corrono] ventun miglia.

---

[1] V. qui sopra nota 1 pag. 113.

[2] A pag. 76 questa distanza è di sole 20 miglia, meno cioè del terzo che darebbe la proporzione delle miglia franche colle siciliane.

[3] Edrisi ricorda in questa regione tre castella col nome di Penna, cioè: b.nnah '.nkî, b.nnah tût.lî o tât.lî e b.nnah d.bûn.sî. Dalle distanze date si può arguire che le castella suddette corrispondano a Penna piedimonte, Penna domo e Penna d'Amone. Nei *Registri Angioini* (V. Minieri Riccio, op. cit. p. 172, 173) abbiamo *Penna guardie* che ritengo sia l'odierna Pennapiedimonte e *Penna de Domo* in oggi Pennadomo, ma non trovo riscontro delle voci '.nkî tût.lî o tât.lî e d.bûn.sî. Forse in quest'ultima si potrebbe scorgere *Aimonis* o *de Aimoni*, cambiando la lettera *b* in *m*, come occorre talvolta sopratutto nel carattere arabo affricano.

[4] Minieri Riccio, op. cit. p. 172.

Dal castel di Lama a q.r ǵ.r a h (*Carceres* [1], in oggi regione Le Carceri) venti miglia.

Da Le Carceri alla città di ṣ a n ǵ.r a h ([Castel di] Sangro) quindici miglia.

Così pure dal castello di Lama a quello di Civitaluparella quindici miglia.

E dal castel di Lama alla città di ṭ â r.n t (Taranta) sei miglia.

Da Taranta al castel di b â ǵ.n n.r a h [2] (Pacentro) diciotto miglia.

Da Pacentro al castel di f u r k a h (Forca) dodici miglia.

Da Forca a q.r ǵ.r a h (Le Carceri) dodici miglia.

Da castel Le Carceri alla città di ṣ a n ǵ a r a h ([Castel di] Sangro) dodici miglia.

Dal castel di Pacentro a b a l î â n (*Balianum*) [3], castello di bella costruzione, diciotto miglia.

Dal castello di b a l î â n a quello di b â l.s q û r a h ([Rocca] Valleoscura, in oggi Roccapia) quindici miglia.

Da b â s t û (Vasto, in oggi Vastogirardi) alla città di Sangro dodici miglia.

Inoltre, da [Rocca] Valleoscura al castel di b â ś.l a h (*Pacile*) [4] diciotto miglia per ponente.

E da b â s t û (Vasto), rocca sopra menzionata, a q a ś t â l n û n a h (leg. q a ś t â l n û b a h, Castel nuovo) sei miglia.

Da questo a b.ś k a h s â r.l a h (Pescasséroli), villaggio simigliante a città, otto miglia franchi, che sono ventiquattro miglia [siciliane] [5].

Da questo al castel di ś a n t d u n â ṭ (San Donato) ventiquattro miglia.

Da San Donato a r u q q a h r â l b.n û [6] (Rocca Albano) diciotto miglia.

Da Rocca Albano a ǵ a r r û (Cerro), castello difendevole, quindici miglia.

---

[1] V. Minieri Riccio, op. cit. p. 171.

[2] In seguito: b.ǵ.nb.rû. Leggerei b a ǵ a n t a r û, cambiando il punto distintivo della seconda *b*.

[3] V. Minieri Riccio, op. cit. p. 176.

[4] Ibid. p. 176. Nella Carta dello Stato Maggiore austriaco abbiamo M.e F.e Pacila.

[5] B «ventotto» ma è errore.

[6] Così B in due luoghi e poi tre volte 'a l b a n û; A, w â l î n û; C, r â l.ǵ î û, d â l î n û e r â l î n û. Fra queste varie lezioni credo che debbasi ammettere la seconda del B cioè r u q q a h 'a l b a n û che corrisponde a *Rocca Albani* dei *Registri Angioini* (Minieri Riccio, op. cit. p. 165).

Inoltre, dal castello di Rocca Albano alla città di Sangro diciotto miglia. 96

E dal castel di qâsṭarû (Castro) a quello di b.rrây (Barrea) ventiquattro miglia.

Da Barrea a Sangro diciotto miglia.

Inoltre, da San Donato a ruqqah ś.nǵ (Rocca Sangia) [1] diciotto miglia.

Da Rocca Sangia ad 'alf.dînah (Alfedena) tre miglia.

Da Alfedena alla città di Sangro dodici miglia.

E da r.qqah dilîbû [2] (leg. dibîlû, Dipilo, oggi Giuliopoli) ad Alfedena diciotto miglia.

Da Cerro ad 'afnîah (leg. 'atînah, Atina) dodici miglia.

Da questo [castello] a Sangro diciotto miglia.

Rifacendoci da capo diremo:

Da Sangro al castello di 'aklûn (*Anglonum*, in oggi Agnone) trentasei miglia.

Da Agnone a m.k.śt.r y.nâṭah [3] (Castel di Jonata), a destra, nove miglia, ed a bât.rah 'andant [4] (Pietrabbondante), a sinistra, quindici miglia.

Se dal castel di balânah (Palena) tu vai verso Sangro [trovi] q.rǵ.rah (Le Carceri) a sinistra un po' obliquamente, ed a destra il castello di baǵanb.rû (Pacentro). Tra questi due luoghi [corrono] diciotto miglia.

Da Palena a Sangro trentasei miglia.

Dal castello di ǵ.rrû (Li Cerri) sopra menzionato [5] ad 'al falfâl (Fallo) ventiquattro miglia.

Da questo (leg. da Cerro al Volturno) a San Donato diciotto miglia.

---

[1] Nella carta d'Italia del Cassini (1793) v'ha il Monte Sangia che nella Carta dello Stato Maggiore austriaco è chiamato monte della Rocca. A, s.nǵ ; C, śayḫ.

[2] A, dîb.lû. Castel Dipilo è ricordato dal Biondo nella sua *Italia illustrata*. Venezia 1542 f.° 214 v.° V. pure Giustiniani, *Dizionario* ecc. alle voci Villa Santa Maria, e Feudo del Pilo.

[3] Le varianti di questo nome date qui ed in seguito, sono: A, m.ksîn ..âṭah e maskan nâṭah; B, m.k.st.r nâṭah e m.kś.r nâṭah, oltre all'ammessa; C, m.k.snîr y.nâṭah e m.śk.r nâṭah. Non v'ha dubio che questa località corrisponda al *Castrum Jonate* dei *Registri Angioini* (pag. 168), al C. di Jonata della Carta d'Italia del Cassini, ma non mi pare che il primo vocabolo sia corruzione di qaśtâl «castello», voce notissima ad Edrisi. L'ultima variante data dal cod. A, cioè maskan significa «sede» «residenza» forse di qualche magistrato o feudatario che fosse per nome Jona, e potrebbe esser questa la vera lezione.

[4] C, '.b.d.nt, la quale variante può completare la lezione degli altri codici.

[5] Secondo le distanze il ǵ.rrû «sopra menzionato» corrisponde all'odierno Cerro al Volturno, e questo a Li Cerri tra Castel di Sangro e Capracotta.

Da San Donato ad 'asqanû (Scanno) ventiquattro miglia.

Da questo a bâl.sqûrah, ([Rocca] Valleoscura, in oggi Roccapia) ventun miglia.

Da [Rocca] Valleoscura a munt d.ǵûn (leg. q.anb d.ǵûb, Campo di Giove) diciotto miglia.

Da Campo di Giove a Lama ventiquattro miglia.

Da Lama alla città [1] di ṭâr.nt (Taranta) sei miglia.

Così da Lama a b.nnat '.nkî (Pennapiedimonte) diciotto miglia.

Dal castello di b.nnat '.nkî (Pennapiedimonte) ad 'arbullân (leg. 'arq.llân, *Arclanum*) [2] ventiquattro miglia.

Da 'arbullân al castello di qâranq.l (*Caruncùlum* [3], in oggi Carunchio) ventiquattro miglia.

97 Inoltre, da 'arbullân al castello di munt bâl (Monte bello) diciotto miglia.

Dal castel di Monte bello a Lama, obliquamente, ventiquattro miglia.

Inoltre, da Fallo al castello di munt d.mm.rû (Montenorodomo ?) ventotto miglia,

Da bâṭ.rah (Pietra) a q.śṭah ǵurazd [4] (Castel del giudice) quindici miglia.

Quindi a munt d.mm.rû (Montenerodomo?) quindici miglia.

Da q.lqâs [5] (Calcasacco) al castello di q.st.ll.ns [6] diciotto miglia.

Da q.st.ll.ns a Castel del giudice nove miglia.

Inoltre, dal castello di qâr.nq.l (Carunchio) a qaśṭ.llûn (Castiglione [Messer Marino]) [7]...........

Da Castiglione a Castel di Jonata ventiquattro miglia.

---

[1] Il nome di *città* dato qui e più sopra a Taranta, invece di *castello*, deriva dallo scambio di Taranta con Taranto.

[2] Minieri Riccio, op. cit. p. 175. Leggo 'arq.llân come più innanzi (p. 120) ove è ripetuta questa distanza.

[3] Ibid. p. 173.

[4] A, C, q.sṭah. L'arabo corrisponde piuttosto a «costa» che a «castello.» Invece poi di ǵurazd, sostituendo alle lettere *ur* una *û* come da una variante dell'A, ed invertendo le due ultime consonanti, abbiamo ǵûdaz o ǵûdiz ossia Giudice. Minieri Riccio, op. cit. pag. 168, *Castrum de Judice.* È certa ad ogni modo l'identità del luogo.

[5] In seguito q.lqâs.q, *Calcasaccu* dei *Reg. Ang.* nell'op. cit. p. 173.

[6] A, q.st.lîn; B, in seguito qast.ll.s; C, q.ś.l.ś e q.ślîś.

[7] La distanza manca.

Da Castel di Jonata a Sangro ventiquattro miglia.

Così ancora, da munt f.rand (Monteferrante) al castello di qaśt.llûn (Castiglione [Messer Marino]) diciotto miglia.

Da Castiglione a falfâf (Fallo) ventiquattro miglia. La città di Fallo è posta alle falde del monte di q.rsallûn [1].

Da Fallo alla terra di l.śîûś (Liscia) posta ai piedi del ǵabal 'awlâd b.rrâl (« Monte dei figli di Borrello »)[2], dodici miglia.

Da questa al castello di ǵarrû (Li Cerri) sopra menzionato, quindici miglia. Questo castello sta pure alle falde del monte predetto.

Da munt m.l.lû (Monte del melo) al castello di 'anqlûn (*Anglonum*, oggi Agnone) posto ai piedi del monte suddetto, diciotto miglia.

Da ǵ.rdîah (Guardiagrele) al castello di q.r.nq.lah (Carunchio) posto all'estremità di detto monte, diciotto miglia.

Dal castello di Carunchio a quello di Civitaluparella, castello popolato che rassomiglia a città, posto nella valle fra il ǵabal b.râl «Monte di Borello» ed il monte mâyâl (Monte Majella), trentatre miglia.

Tra Civitaluparella ed il castello di b.nnat '.nkî (Pennapiedimonte) 98 ventiquattro miglia.

Tra b.nnat '.nkî e il castello di Lama, del quale abbiam già discorso, quindici miglia.

Dal castello di Lama a târ.nt (Taranta) sei miglia.

Rifacendoci da capo diremo:

Da Civitaluparella al castello di b.rât (Prata) diciotto miglia.

Dal castello Prata a quello di b.râtûr (Pretoro), castello di bella costruzione alle falde [3] del monte Majella sopra mentovato, diciotto miglia.

Da Pretoro al castello di balânah (Palena), pure ai piedi del monte Majella, trentasei miglia.

---

[1] A, b.rs.lûn; C, f.rs.lûn la quale ultima variante ci darebbe il Monte Frosolone che fa parte del Montagnone la Meta, ma esso è troppo distante pel caso nostro. Probabilmente Edrisi accenna qui ad un Monte di Castiglione, che potrebbe essere l'odierno monte di Sant' Onofrio od altro vicino. Castiglione in seguito è pure scritto q.rśt.llûn colle varianti f.rs.lûn e f.rś.lûn.

[2] Pare che Edrisi chiami con questo nome le alture poste fra il Sangro ed il Trigno alle quali, al di là del Sangro, corrisponde il monte Majella. Di Borrello conte di Pietrabbondante e dei figli di Borrello è fatta menzione nel *Chron. Mon. Cass.* in Pertz *Mon. Germ. Hist.* VII. p. 632, 654, 679, 694, 714, 720 e 731. La casa di Borrello si sottoponeva come vassalla alla sovranità di Ruggero II nel 1134.

[3] A, C invece di « alle falde » hanno « sulla sommità. »

Da Palena a r u q q a h q a w r â l î (Rocca Scalegna?) ventiquattro miglia.

Poi al castello di f â r a h (Fara [San Martino]) posto al piede di detta montagna, quindici miglia.

Da Fara, declinando, al castello di ṭ i n (Altino), pure al piede di detto monte, dodici miglia.

Da questo a f â r a h b.š k â r a h («Fara di Pescara», Fara filiorum Petri?) nove miglia.

Da Fara ad 'a t r â n a h la marittima (Ortona a mare), che dicesi pure 'a ṭ r â n a h colla ṭâ (ṭ), diciotto miglia.

Rifacendoci da capo diremo:

Da q a r š t. l l û n (Castiglione [Messer Marino]) al castello di 'a n q l û n (Agnone) sopra menzionato, quindici miglia.

Da Agnone a r u q q a h b.t s î (*Rocca abbatis* [1], Rocca dell'Abate) diciotto miglia.

Da questa a Civitaluparella trentatre miglia. Questo castello è la prima terra del paese dei Romani.

Da Civitaluparella al castel di ṭ i n (Altino) a pie' di detto monte [Majella], ventiquattro miglia.

Da questo al castel n û b.l û [2] (Castel nobile?), [pure] a pie' di detto monte, dodici miglia.

Da questo ad 'a n k.z m a h (*Anxanum*, Lanciano) ventiquattro miglia.

Da Lanciano ad 'a t r â n a h, cioè 'a ṭ r â n a h la marittima (Ortona a mare), trentasei miglia, come già abbiam detto [3].

Inoltre, da Castiglione [Messer Marino] a f.l f â s.q (leg. q.l q â s.q? Calcasacco) cinque giornate [4].

99 E così da q a n b m â r î n (Campo Marino) a ġ â r d î a h '.r ṭ (Guardia alfiera), città piccola [ma] popolata, dodici miglia.

Da questa a Castiglione [Messer Marino] ventiquattro miglia.

Da b a l.m a h (leg. b a l m.l a h, Palmoli) a Calcasacco diciotto miglia.

Dal castello di Calcasacco a quello di 'a r q.l l â n (*Arclanum*) dodici miglia.

---

[1] Minieri Riccio, op. cit. p. 173. Era uno dei feudi portati in dote nel 1421 da Madama Maria di Sangro a Marino Caracciolo. Vedi Giustiniani, *Diz. geogr. del Regno di Napoli* alla voce Frisa-Grandinara.

[2] Omesso da A e C; nel B manca il punto della prima lettera. La Carta dello Stato Maggiore austriaco segna in questa posizione il Colle Nobile.

[3] Di questa distanza non è stato ancor fatto parola.

[4] Leggasi « cinque miglia. »

Così ancora, dal castello di b.nnah d.bûn.sî[1] (Penna d'Amone?) al castello di ǵ.n s (Gissi) diciotto miglia.

Dal castello di Gissi a bâlmulah (Palmoli) quindici miglia.

Dal castello di Gissi a Carunchio dodici miglia.

Dal castello di Carunchio a b.nnah tât.lî, che dicesi pure tût.lî[2] (Pennadomo), quindici miglia.

Inoltre, da [Castel di] Sangro a y.lîân[3] (leg. b.lîân, *Balianum*) quattro miglia.

Da 'arq.lân (*Arclanum*) al castello di b.nnah tût.lî (Pennadomo) nove miglia.

E da 'arq.lân (*Arclanum*) a munt bâl (Monte bello) diciotto miglia.

Da Monte bello al castel di Lama, obliquamente, sei miglia[4].

Da Lama a Taranta sei miglia.

Inoltre, dalla città di '.ṭrûnah (Ortona)[5] al castello di l.nt.šk (Lentisco)[6] sei miglia.

Dal castello di Lentisco a b.nnah tût.lî (Pennadomo) quindici miglia.

Da Pennadomo a ruqqah munt 'arq.lân (leg. b.lân[7], Rocca monte piano) dodici miglia.

E dal castello di Lentisco a fûn.ṣah[8] (Canosa [sannita]) nove miglia.

Da Canosa a b.nnat '.nkî (Pennapiedimonte) quindici miglia.

Da Pennapiedimonte a ṭâr.nt (Taranta) ventisette miglia[9].

Da Pennapiedimonte a ṭin (Altino) nove miglia.

E dal castello di Lentisco a b.nnah tût.lî (Pennadomo) quindici miglia.

Dal castello di Pennadomo a ruqqah munt b.lân (Rocca monte piano) dodici miglia.

---

[1] Vedi qui sopra pag. 115 nota 3.

[2] V. ibid.

[3] A, b.lsân. Torna la distanza di miglia dodici date in seguito, se queste sono miglia franche.

[4] Cioè sei miglia franche, che danno le ventiquattro dette sopra a pag. 118.

[5] Se il numero delle miglia è esatto, v'ha qui, come dopo, evidente scambio di Orsogna (*Ursonia*) con Ortona.

[6] *Reg. Ang.*: *Lentiscum* V. Minieri Riccio, op. cit. p. 172.

[7] Questa lezione vien poco dopo.

[8] A, q.rn.ṣah. Le due lezioni combinate danno qûnaṣah metatesi di qanûṣah.

[9] Più sopra (pag. 115) « diciotto miglia ».

Inoltre, da '.rṭûnah (Ortona) sopra mentovata a Canosa ventiquattro miglia.

E da Canosa a b.nnat '.nkî (Pennapiedimonte) quindici miglia.

100 Da '.rṭûnah (Ortona, leg. Orsogna) a r.tînah (leg. r.bînah [1], Rapina) nove miglia.

Da Rapina a Canosa nove miglia.

Da Rapina a ruqqah munt b.lân (Rocca monte piano) dodici miglia.

Da [Rocca] monte piano a [b.nnah] tût.lî (Pennapiedimonte) nove miglia.

Dalla città di 'atrânah sul mare (Trani, leg. Ortona a mare) a buklân (*Buclanum* [2], oggi Bucchianico) dodici miglia.

Da Bucchianico a Rapina dodici miglia.

E da Bucchianico a tât (*Teate,* Chieti) dodici miglia.

Da 'atrânah (Trani, leg. Ortona) a Chieti, distante sei miglia dal fiume [Pescara], quindici miglia.

Da Chieti ad '.nk.zmah (*Anxanum,* Lanciano) dodici miglia.

Da Lanciano a Bucchianico nove miglia.

E da Lanciano ad 'atrânah sul mare (Trani, leg. Ortona) trentasei miglia.

Rifacendoci da capo diremo:

Dalla città di Taranto a matîrah (Matera) centottanta miglia per tramontana declinando a ponente. Matera e città bella, estesa e molto popolata.

Da questa a bârî (Bari) per levante, centottanta miglia.

Dalla città di Matera ad 'aǵr.b.lîah (leg. 'aǵrabînah, Gravina), città popolata [benchè] poco estesa, produttiva e bella, sessanta miglia tra ponente e tramontana.

Da Gravina a fanûṣah (Venosa) [3] centottanta miglia. Venosa è città ben nota fra quelle de' Longobardi.

Da questa a Bari sessantacinque miglia per levante.

Da Venosa ad 'andarah (Andria) cinquantaquattro miglia per levante.

Da Andria ad 'aṭranah la marittima (Trani) ricordata di sopra [4], quarantacinque miglia per levante.

---

[1] La diversa lettura deriva dalla posizione di un sol punto. A, r.tûbah; C, r.tûnah.

[2] *Reg. Ang.* V. Minieri Riccio op. cit. pag. 175.

[3] A, C, q.nûsah (Canosa)

[4] L'epiteto di marittima è dato ad Ortona, detta anche oggi Ortona a mare, per distinguerla da Ordona. Edrisi però anche qui confonde Trani con Ortona, come sopra.

E da Venosa a munt f.nǵûs [1] (Montepeloso) settanta miglia.

Da Montepeloso ad 'alt ǵuwân [2] (Alto Gianni) sei miglia.

Da Alto Gianni a Matera dodici miglia.

Montepeloso è città bella, [il suo territorio è] ricco di viti e d'alberi, e molto produttivo.

Da Montepeloso ad 'aǵr.ṭṭ.lû (Grottole), città piccola [ma] popolata, diciotto miglia.

Da questa ad Alto Gianni sei miglia. 101

Da Alto Gianni ad '.trîǵâriqû, che dicesi pure '.trikarkû (Tricarico), diciotto miglia.

Da Alto Gianni a [Monte]peloso sei miglia.

Da Tricarico ad 'aslân [3] (Stigliano?) ventisette miglia.

Da 'aslân ad 'anklûn (Anglona) ventiquattro miglia.

Dalla città di [Monte]peloso a Tricarico sessantatre miglia verso ponente.

Da Tricarico alla città di ǵ.rsanah (leg. ǵaransah, Acerenza) settantadue miglia.

Dalla città di Acerenza a quella di l.bbû t.rây [4] (Oppido?, in oggi Palmira) diciotto miglia.

Da Acerenza a b.tân.sah (Potenza), città illustre per possanza, [5] molto estesa e popolata, [con territorio] abbondante di viti e d'alberi e di campi coltivati, sessanta miglia.

---

[1] Le distanze forniteci da Edrisi non lasciano dubio sulla identità di questo luogo con Montepeloso castello notissimo nella storia dell'Italia meridionale del secolo XII. Difficile però riesce lo spiegare come il *pilosus* abbia potuto cangiarsi in f.nǵûs, a meno che non si voglia ammettere uno sbaglio grossolano di copista, quali pur troppo occorrono nei testi arabi; ma essendo questa lezione quasi costantemente ripetuta, suppongo che essa risponda a qualche appellativo del quale non trovo riscontro. Per chi volesse fare ulteriori ricerche, alle varianti già date sopra a pag. 101 nota 6 aggiungo qui le altre forniteci dai codici ed omesse nel testo arabo, le quali sono: A, f.ḥûs; B, f.nḥûs; C, m.nḥûs e m.ḥûs.

[2] Ho corretto senz'altro la lezione 'alb ǵuwân dei codici, nei quali abbiamo il solito scambio dei punti diacritici.

[3] Sono concordi i manoscritti nella lezione di questo nome, che potrebbe anche corrispondere a Salandra, supponendo omessa l' ultima sillaba, ma tornerebbero meno esatte le distanze.

[4] A, manca; C, incerto; G, l.bû b.râk.

[5] Pare che Edrisi abbia voluto alludere al nome di *Potentia* (a pag. 126 si legge butansîah), chè tale è il senso di miqdâr del testo.

Da Potenza a munt q.lwî [1] (Monte Calvi) cencinquanta miglia per ponente.

E da Potenza alla città di m.lf la continentale (Melfi), cinquantaquattro miglia [pure] per ponente.

Da Melfi a quns (Conza) centotto miglia.

Da Conza a q.nbânîah (Campagna) sessanta miglia.

Da Campagna ad '.b.lah (Eboli) ventisette miglia per ponente.

Da Eboli alla città di sal.rnû (Salerno) settantadue miglia.

E dalla città di Campagna, che è castello grande e popolato, al castello di b.lq.s (leg. balfan [2], Balvano) settantadue miglia.

Da Balvano al castello di dîânah (Diano, in oggi Teggiano) settantadue miglia.

Da Diano a q.bwâḥ (Capaccio) settantadue miglia.

Da Capaccio a Salerno trentasei miglia.

Rifacendoci da capo, diciamo della strada [che va] dalla città di m.lf la continentale (Melfi) alla città di l.śnah (Lesina) sul mare dei Veneziani.

Da Melfi a ruqqah śant ğâṯî (Rocca di Sant'Agata, oggi Sant'Agata di Puglia) cinquantaquattro miglia tra ponente e tramontana.

Dalla Rocca di Sant'Agata al castello di 'aṣqalah, che dicesi pure ʻazqalah o ʻasqalah (Ascoli [Satriano]), trantasei miglia.

Da Ascoli ad '.ṭrûnah (Ordona) cinquantaquattro miglia.

102 Da questa a śant lûr.ns (San Lorenzo) cinquantaquattro miglia.

Da San Lorenzo a fûǵ [3] (Foggia) ventisette miglia.

Da questa a q.śtâl nûb (Castel nuovo [della Daunia]) sessantatre miglia [4].

Da Castel nuovo a śant '.kl.rkû (San Chirico) trentasei miglia.

Da San Chirico a śant ṣabîr (San Severo) cinquantaquattro miglia.

---

[1] A, incerta la prima lettera; B, m.l.rî ; C, f.lwî ; G, m.lwî. Trasportando od aggiungendo, secondo il carattere, un punto alla lezione del C, abbiamo quella del testo.

[2] La lezione che qui propongo è correzione di errore molto facile nella scrittura arabica e ci dà per giunta le distanze.

[3] A, tûḥ ; B, tûǵ; C, G, tûḥ. Correggo la lezione del B. Da Ascoli Satriano a Foggia per la ferrovia che tocca perfettamente i punti intermedii segnati da Edrisi, si contano trentun chilometri; abbiamo dunque in media il miglio di 229 metri o poco più.

[4] A, « trentacinque miglia ».

Da San Severo alla città di Lesina [posta] presso il Mare veneziano, sessantatre miglia [1].

La strada da '.ṭrûnah (Ordona) a Salerno [passando] per b.n.b.nt (Benevento) [è la seguente]:

Da Ordona alla città di 'arnânah [2] (Ariano) sedici miglia.

Da Ariano ad 'ab.ǵ [3] (Apice), che è [pur] città, diciotto miglia.

Da questa a Benevento, città grande, ventisette miglia.

Da Benevento ad 'ab.lînah (Avellino) settantadue miglia.

Poi da Avellino a Salerno settantadue miglia [4].

Inoltre, da Benevento a ǵ.nqâlah [5] (Cancello) ventisette miglia.

Da Cancello a Napoli trentasei miglia.

Da Benevento ancora a munt s.rḥ [6] (Monte Sarchio) cinquantaquattro miglia.

Da Monte Sarchio ad 'abrûlah [7] (Airola) cinquantaquattro miglia.

Di là ad 'arg.nt (*Argentum,* oggi Arienzo) quarantadue miglia.

Da Arienzo a Cancello ventun miglia.

Di là a bâlmah (Palma) dodici miglia.

Da Palma a sarnah (Sarno) trentasei miglia.

Da Sarno a Salerno settantadue miglia.

La strada da '.ṭrûnah [8] (Ortona a mare) ad Ancona [è la seguente]:

Da Ortona al nahr lawq.dû [9] (fiume Alento?) settantacinque miglia.

Di là al castello di '.nz.qah [10] (Francavilla a mare?) venti miglia.

Da questo alla [foce del] nahr b.śkâr (fiume Pescara) novanta miglia.

Dal Pescara a baṭlân novanta miglia.

---

[1] A, C, «trentasei miglia».

[2] In origine forse leggeasi 'aryânah, con leggera variante di scrittura.

[3] I codici qui hanno 'anǵ e, dopo, 'ab.nǵ ove la *n* par di troppo.

[4] A pag. 98 «ventiquattro miglia» che son miglia franche.

[5] Metatesi di q.nǵâlah. C, s.nqâlah.

[6] V. qui sopra la nota 2 a pag. 98. Ivi la distanza è di «diciotto miglia» franche.

[7] Coll'addizione di un punto leggerei 'ayrûlah.

[8] Evidentemente Edrisi qui scambia Ortona a mare con Ordona dalla quale si diparte l'itinerario precedente.

[9] Il nome di questo fiume, sull'ortografia del quale sono d'accordo tutti i codici, si potrebbe forse identificare col fiume Lenca delle carte vecchie, in oggi l'Alento, il quale sbocca tra Francavilla a mare ed il fiume Pescara. Le distanze però non tornano, seppure devesi tener conto di distanze in miglia di 119 metri!

[10] A, '.nûqah; C, '.nd.nah

Di là a t.rânîah [1] (Atri?) sessantanove miglia.

Da questa alla città di '.qâmâ (leg. 'umânah [2], Umana) censettantaquattro miglia.

Di là alla città di 'ankûnah (Ancona) diciotto miglia [3].

103 Ed ecco che abbiam finito di descrivere le terre di questo compartimento e le loro vie [di comunicazione, dicendone] quant'è sufficiente.

Or discorriamo, colla maggior diligenza possibile, dei principali fiumi che bagnano queste regioni.

Cominciando dunque a parlare del nahr sanîs (« fiume di Senise », fiume Serapotamo) diciamo che il fiume di Senise esce dai monti di qarbûn (Carbone), scorre tra qalw.rîah (Calvara) e qasṭar nûb [4] (Castronuovo [di Sant'Andrea]), passa davanti a Senise, nè va guari lontano che si unisce col vâdî s.nkah (fiume Sinno). Corre quindi dinnanzi a f.yâḍ [5], poi di fronte a śant bârd. k.mmayrah [6] e di là volge al mare.

E in quanto al vâdî s.nkah (fiume Sinno) esso scaturisce dal ǵabal s.rîn (monte Sirino), va fino a che si congiunge col fiume di Senise (fiume Serapotamo) [ed uniti] prosieguono verso f.yâḍ, poi verso śant bârd. k.mmayrah e quindi al mare. Il monte Sirino sta di fronte a b.ǵ.nâl (Viggiano) [7] e tra 'akl.rmunt (Chiaromonte) e Viggiano e tra il detto monte e Chiaromonte [corrono] dodici miglia, e tra il monte e Viggiano quindici miglia.

Il vâdî 'akrî (fiume Agri) esce pure dal monte Sirino, dal versante di ponente [8], corre verso sarqûn (Sarconi), passa vicino a śant martîn (San Martino [d'Agri]), arriva al castello di 'alîân (Aliano) e quindi, scorrendo a poca distanza da 'aklûn (Anglona), va al castello di b.l.qûrî (Policoro) e poi al mare.

Il nahr butansîah (« fiume di Potenza ») chiamato barantâl [9] (Basento), scaturisce da un monte vicino a Potenza, passa a fianco di una città che addimandasi 'atrîǵâr.qû (Tricarico) toccandone [il territorio], scende quindi ad

---

[1] A pag. 101 leggesi t.rânah.

[2] Veggasi la nota 2 a pag. 101

[3] A pag. 106 « sei miglia » che sono miglia franche.

[4] È un ramo secondario del Serapotamo, quello che passa fra questi due paesi.

[5] C, bayâḍ. La posizione potrebbe essere quella di Favale in oggi Valsinni.

[6] A, senza punti diacritici; C, śant bârd. kît.rah

[7] Vedi qui sopra nota 4 pag. 101.

[8] In oggi è considerato come corso superiore dell'Agri il ramo ricordato in seguito (pag. 128), che viene da Marsico nuovo. Il fiume di cui qui parla Edrisi è il fiume Maglia, uno dei confluenti dell'Agri, che trova la sua origine sul Monte Papa presso il Sirino.

[9] Coll' addizione di un punto meglio leggesi bazantâl.

una città per nome '.krut [1] (Grottole) passandole a levante [2], poi corre a levante di quella chiamata m.lîûn (Miglionico) [lasciandola] alla distanza di circa quattro miglia e mezzo. Scende poscia alla Chiesa di śant t.wḏ.r (San Teodoro), poi dinnanzi al luogo che chiamasi t.rt.ǵrîr [3] lasciandolo a mancina, e quindi al mare.

Il nahr '.brâd.nû (fiume Bradano), che dicesi pur '.brâṭ.nû, è un fiume che scorre solo senza mescolare le sue acque col fiume barantâl (Basento). Esso dapprima esce [diviso in] due piccoli rami, tra due città chiamate l'una luqbârah [4], l'altra butansîah (Potenza). Questi rami si dirigono 104 verso ruqqah fanǵullân (Rocca San Giuliano, oggi San Giuliano) dove si riuniscono e prendono il nome di fiume Bradano, il quale con questo nome si volge tra luoghi colti, fino al mare. Sulle rive di questo fiume [cresce] in abbondanza il pino, che vien tagliato e trasportato al mare sulla corrente. Se ne cava pure pece e catrame, di cui si fanno carichi per i varii paesi.

Il nahr furṭûl (fiume Fortore) scaturisce dal monte di q.tarśâl [5], scende verso rîbah (Ripa) che rimane a destra lontana tre miglia, e trascorrendo passa dinnanzi a qaśtâl nân (Castel Manno) [6], la qual terra rimane a

---

[1] Qui sopra (pag. 123) chiamata 'aǵr.ṭṭ.lû

[2] Leggasi «da ponente per mezzogiorno». La stessa è la posizione di questo fiume relativamente a Miglionico.

[3] Il vocabolo balad che qui traduco per «luogo» ha molti significati, tra i quali quelli di «città, borgo, castello, terra, regione ecc.». Non avendo sicuro riscontro del nome t.rt.ǵrîr non si può precisare quale dei significati qui corrisponda. La posizione a sinistra del Basento dopo San Teodoro torna a quella di Metaponto in oggi Torre di Mare (*Tordemar* della Carta catalana 1375-1377. V. Lelewel, *Portulan* pag. 8). La prima parte del vocabolo t.rt.ǵrîr cioè t.rt può corrispondere al *Tor de*, la seconda può leggersi come nel Cod. C, ǵadîr che in arabo vale «stagno, pantano». Abbiamo quindi Tor di Pantano. Diverse località chiamate *Pantano* trovansi in questa regione, e Lago di Pantano addimandasi uno stagno alla foce del Bradano. Non è impossibile che il Lago di Santa Pelagina presso Tor di Mare avesse un tempo il nome generico di Pantano od altro equivalente, e che da questo prendesse il nome il luogo ed il casale. Trascritto in parte ed in parte tradotto o dall'uso o da Edrisi, abbiamo tor de ǵadîr tramutato a sua volta in t.rt.ǵadîr.

[4] '.bnârah; C, '.nbârah. Timbari?

[5] A, ..t.rsâl; C, m.t.rśâl. Questo nome che, senza violentar di troppo la scrittura arabica, potrebbe leggersi fataśrâl, sarebbe forse da identificarsi con Vetestrello, vecchio feudo ricordato dal Giustiniani nel suo *Dizionario* sotto Biccari, comune che siede alle falde del monte Suloni dal quale scaturisce un ramo del Fortore.

[6] Sui feudi di Ripa e Castel Manno (Castrum Magnum) si veda il Giustiniani op. cit. alla voce San Bartolomeo in Galdo.

destra distante un getto di pietra. Passa quindi a ṭ u f â r a h (Tufara) lasciando il paese tre miglia distante a mancina, poi, correndo verso la città di ǵ.r s a n a h (Celenza) che si trova a mandritta lontana tre miglia, si dirige a m â q a l a h (Macchia) che lascia un miglio distante, e poi passa a tre miglia da ś a n t ǵ u w â n m a y y û r (San Giovanni Maggiore) e ad egual distanza all'incirca a destra di l a w r.n t [1]. Prosegue poscia il suo corso a destra di 'a ḍ r.ǵ û n â l a h (Dragonara), toccandone le mura, poi a destra di ǵ.b.ṭ â t (Civitate) lontano circa un tratto di freccia, quindi a destra [2] di r.b â l d (Ripalda) lungi quant' è un trar di pietra e finalmente va a gettarsi in mare vicino a l â z.n a h, che chiamasi pur l â ś.n a h (Lesina), siccome abbiam già detto. Lesina è situata a levante della foce del fiume, alla distanza di tre miglia. Presso la foce stessa, da ponente, v'è una piccola città chiamata q a n b m â r î n (Campo Marino) che dista diciotto miglia dal fiume e nove dal mare [3].

Il n a h r n î ṭ û (fiume Neto) scende da 'a ṣ ṣ î l â (la Sila) a destra di ǵ.r u n-t î a h (Cerenzia) e si dirige verso levante. A sinistra di questa città esce un altro fiume (fiume Lese) che si unisce col precedente nel luogo chiamato 'al m a l l â ḥ a h («la Salina», in oggi Salina di Altilia), distante da ǵ.r u n t î a h, che dicesi pur
105 ǵ.r a n s î a h (Cerenzia), nove miglia. Il Neto quindi continua il suo corso fino a che passa sotto ś a n t s a m î r î (Santa Severina) lontano un miglio e mezzo, e proseguendo tra q u ṭ r û n î (Cotrone) e '.s t r.n ǵ.l î (Strongoli) mette in mare.

Il w â d î 'a k r î (fiume Agri) non passa già tra ś a n t 'a r k a n ǵ.l (Sant' Arcangelo) e t u r s a h (Tursi) ma sibbene di fronte ed entrambi, alla distanza di un miglio e mezzo da Tursi e molto più vicino a Sant'Arcangelo. Tra Tursi poi e m u n t m a y y û r (leg. m u n t m û r, Montemurro) corrono dodici miglia, ed il fiume Agri tocca nel suo corso questa terra. La sorgente del fiume Agri è nel ǵ a b a l m a r-s a q û («monte di Marsico», monte Pietra Maura), lontana da questa [città] diciotto miglia. Da Marsico arriva a Tursi e [Sant']Arcangelo, come abbiam detto.

Il w â d î ś â b.ṭ û (fiume Sabato) scaturisce tra due roccie di una montagna di fronte a s u r r î n (Serino), da tramontana, alla distanza di un miglio e mezzo all'incirca. Continuando quindi il suo corso passa a destra del castello di m u n t

---

[1] Con leggera variante di scrittura questo nome si può cambiare in lawrît o lûrît (Loreto) terra oggi distrutta, il cui nome è rimasto ad un fiume confluente del Fortore. Nei *Reg. Ang.* (Minieri Riccio op. cit. p. 210) leggiamo: « *Lauretum* taxetur per Iustitiarium juxta facultates suas. » Si vuole che dalla distruzione di Loreto e d'altre terre vicine abbia avuto origine il comune di Colletorto. Veggasi in proposito il *Dizionario* del Giustiniani sotto questo nome.

[2] Dee leggersi « a sinistra » tanto per Dragonara che per Civitate e Ripalda.

[3] Pare che l'autore confonda Campo Marino con Campomarano entro terra.

'.b û w, poi a un miglio e mezzo da ś a n t b û n â ṭ (leg. b.r b â ṭ, San Barbato), trascorre quindi sotto '.f r.n t î û [che rimane] a un miglio e mezzo da tramontana, poi a piedi del monte 'a b r a ṭ.n a h[1] (Montefredano), poi a destra [leg. a sinistra] del castello di ṭ û q û che dicesi pur ṭ û q (leg. ṭ û f û e ṭ û f, Tufo) distante un tratto d'arco, poi sotto r u q q a h b a l t a h (Roccabalda, Roccabuscerana?) e corre quindi sotto il castello di ǵ.b r û n (Ceppaloni) lontano un miglio e mezzo. Il castello di m u n t f u s q (Montefosco) ed il suo territorio restano a destra del fiume, il quale passando tra i territorii di Montefosco e Ceppaloni arriva al sobborgo di Benevento, che riman [pure] a destra.

Il w â d î q a l û r (fiume Calore) ha la sorgente nel monte chiamato [di] m.n t â l (Montella, Monte Terminio), passa verso ṭ.r r.ś (Taurasi)[2] che ne è separata da monti e valli, poi al casale di q.n ṭ â n a h (leg. ś a n ṭ â n a h, Sant'Anna) 106 lasciandolo distante un miglio e mezzo, poi sotto m u n t f u s q (Montefosco) [che sorge] sei miglia a sinistra. Questo fiume passa tra il castello di '. qt.r.n d a h[3] (Mirabella Eclano) e quello di Montefosco; il castello di Montefosco[4] rimane a man dritta distante un miglio e mezzo. Trascorre poi [lasciando] a destra 'a b.ǵ (Apice) lontano un getto di pietra[5] e poi sotto b.ḏ û l a h (Paduli) che riman [pure] a destra del fiume. Tra il fiume e il monte (Monte Santo) v'ha un miglio e mezzo e tra il monte e Paduli mezzo miglio. Passa in seguito sotto il ponte b â l.n t î n (Ponte Valentino) a tre miglia da Benevento e si congiunge col n a h r ś â b.ṭ û (fiume Sabato) in ś a n t f î l.s[6] (San Fele?).

Il w â d î l â n î a h (leg. l â y n a h, « fiume di Laino », fiume Lao) ha la sorgente innanzi a m.r k û r î (Mercuro), [di là scende] alla regione che è di fronte a d.s q â l î a h (Scalea) e poi al mare.

Il w a d î 'a r r.b.l (« fiume di Rivello ») esce da un colle, [va] verso q a ś t a r q.q q a l û (Castrocuccaro) e m a r â ṯ î â (Maratea) e di là scende al mare. Tra Scalea ed il fiume corrono sei miglia e tra il fiume e Maratea un miglio solo.

---

[1] Da leggersi 'a f r a t a n a h correggendo il facile scambio della *f* in *b* della scrittura arabica.

[2] Ovvero Torrella de' Lombardi che risponde meglio alla posizione data da Edrisi.

[3] A, '..rb.rah; C, '.f..rîah. La lezione del B si può mutare in 'a q . b û t . d a h cambiando alcuni punti e supponendo la solita alterazione della lettera *w* in *r*. Abbiamo così *Aquaputida* che fu già nome dell'odierna Mirabella Eclano.

[4] Deve dir Mirabella invece di Montefosco.

[5] A, C, « un tratto d'arco ».

[6] A, f.l.s; C, bîl.s.

Il wâdî b.liq.sṭ.rû (« fiume di Policastro », fiume Bussento) scende di fronte a śant ṣîṭ.rî[1], [si dirige] verso Policastro e poi al mare.

Il wâdî mûlîah (leg. mûlbah « fiume di Molva o Molpa », fiume Mingardo) scende dal monte di qast.lans, passa dinnanzi q.m.râṭah (Camerota) e Molva e poi mette in mare.

Il wâdî 'abrûqah (« fiume della Bruca », fiume Alento) scaturisce da munt furt (Monteforte), di là [scende] dinnanzi a q.rb.lah (Corbella)[2] e t.rǵ.l[3] (Porcili) e va quindi ad 'abrûqah (Bruca) per mettere al mare.

Il wâdî 'adyânah (« fiume di Diano ora Teggiano », fiume Tanagro) ha la sua prima sorgente a munt ṣân (Montesano), scende quindi presso b.ḏûlah (Padula), attraversa la regione tra Diano e 'as ṣâlah (Sala [Con-

107 silina]), procede verso 'ab.lah (Polla), passa davanti ad 'awlât (Auletta) e vicino a munt ṭ.rî (leg. qunt ṭursî, Contursi) e poi si unisce al Sele.

Il wâdî q.z.llû, che dicesi pur q.z.llah colla hâ (h) (« fiume di Caselle », fiume Serapotamo) scende dal monastero di 'akrân, passa a Caselle e mette nel fiume di Policastro (fiume Bussento).

Il wâdî 'aklarbûrah[4] (« fiume di [Rocca] Gloriosa », fiume Faraone)[5] scende dai monti, passa davanti a r.frân (Rofrano), va a [Rocca] Gloriosa, a Camerota e quindi al mare.

Abbiam finito il terzo compartimento del Clima quinto. Ne sia lode al Signore.

---

[1] A, C, ṣîrî.

[2] A, q.rm.lah. Corbella era feudo, un tempo abitato, del comune di Cicerale. V. Giustiniani op. cit. alla voce Cicerale.

[3] A, r.ḥ.l; C, t.rḥ.l. Cambiando i punti alla prima lettera leggo b.rǵ.l, Porcili che oggi chiamasi Stella Cilento.

[4] A, k.lûbûrah. Devesi rettificare la lezione del testo secondo il cod. B il quale dà '.klaryûrah. Aggiungendo un punto alla seconda *r* abbiamo '.klaryûzah ossia *gloriosa*, dinnanzi al quale appellativo dobbiamo sottintendere il nome ruqqah « Rocca ». Rocca Gloriosa è già ricordata con questo nome nel catalogo dei Baroni che contribuirono alla spedizione di Terra Santa.

[5] È così chiamato il corso superiore del fiume Mingardo descritto poc'anzi. Secondo Edrisi, il fiume che passa a Camerota, ossia il Torrente le Fornaci, sarebbe la continuazione del Fiume Faraone che scorre dal versante opposto del Monte Bulgheria. Pare dunque sbagliata la posizione di Camerota, sì riguardo al fiume Faraone che al fiume Mingardo, chiamato fiume di Molva o di San Severino (V. pag. 97.)

APPENDICE PRIMA [1]

Descriveremo innanzi tutto la strada dalla città di rîyû (Reggio di Calabria), girando attorno la costa del mar di Siria (Mediterraneo), e poi quella del mar de' Veneziani (Adriatico) fino alla città di 'ankûnah (Ancona). 108

Da Reggio al râs [f.l]â[m]ah (Capo Pellaro) sei miglia.

[*Da Reggio* a burṣânah (*Bruzzano*)], all'estremità [meridionale] dello stretto, [si stende] un golfo che per quanto è lungo prende il nome di golfo di Bruzzano.

Dal [râs] q.lâmah (Capo Pellaro) a b.trah ([Λευκο] πέτρα, oggi Capo dell'Armi), che sta a ponente di b.nt.d.qṭ.lah (Pentedattilo) tre miglia.

Da b.trah (Capo dell'Armi) al wâdî 'al 'asal («fiume del miele», oggi fiumara di Melito) sei miglia.

Dalla fiumara di Melito a ṭâb.lah ([San Giovanni] d'Avola) sei miglia.

Da [San Giovanni] d'Avola al râs ḥ.fîrah (Capo Zefirio) dodici miglia.

---

[1] Quest'Appendice prima abbraccia l'itinerario da Reggio di Calabria ad Otranto, quale è ripetuto dal Codice B f.° 268 v.° a 269 v.°, nel terzo compartimento del Clima quinto. (V. pag. 102 della versione, nota 1ª). La compilazione di questo itinerario è stata fatta sopra i medesimi materiali che servirono al passo parallelo portato dal testo a pag. 59 e seg. (71 seg. della versione) ma con aggiunte e varianti notevoli, sì che l'una lezione può servire all'altra di complemento, ed oltre al gettar maggior luce su questa parte poco corretta del testo, ci ajuta ancora nelle ricerche sulla genesi del libro e sulla critica dei codici che sono insino a noi pervenuti. Ho quindi riprodotta l'esatta lezione del manoscritto, proponendo soltanto le correzioni più ovvie e rimandando, per la maggior parte degli schiarimenti, alle note che accompagnano la versione del passo corrispondente, alla quale ho cercato di attenermi dov'è identica la dicitura dei due originali, affinchè possa, chi non sa l'arabo, ricavare dai due volgarizzamenti parte non piccola dell'utilità che il confronto dei due originali ci porge.

Il tratto di questo itinerario che va da Cotrone fin oltre Taranto è geogra-

Dal Capo Zefirio al wâdî b.ṭ.rqûnah (leg. b.ṭ.rqûqah? « fiume di Petracucca »), fiume perenne, in cui le barche gettan l'àncora, tre miglia.

Da b.ṭ.rqûnah a burṣânah (Bruzzano) sei miglia.

Bruzzano si stacca dalla costa ed è un gruppo di casali e terre coltivate non interrotte.

Da Bruzzano allo sbocco del wâdî ǵ.râǵî (« fiume di Gerace », torrente Gerace)[1] dodici miglia. In questo fiume entrano le navi a gettar l' àncora.

Dalla foce del fiume di Gerace a quella del fiume 'alânah (fiume Alaro) ventiquattro miglia. Questo fiume scaturisce dai monti di '.sṭîlû, che dicesi pur '.stîlû (Stilo), passa vicino a questa [città] e mette in mare.

Dall'Alaro alla chiesa di śant ǵ.rǵî (San Giorgio) dodici miglia.

[*Dalla chiesa di San Giorgio al* wâdî buḫlânah (*fiume Ancinale*) *dodici miglia*]. Questo fiume [fa girare] macine da molino ed offre sicuro ancoraggio.

Da buḫlânah al wâdî '.st.lâǵîah (« fiume di Squillace », fiume 109 Alessi), fiume piccolo presso il quale sorge la chiesa detta dei Quaranta Martiri, sei miglia.

Da questo al wâdî ṭâǵ.nû (fiume di Tacina) dodici miglia. Tacina è città piccola, ma popolata, posta su di una punta di terra che sporge in mare[2].

Da Tacina al fiume s.mnîrî (fiume Simeri), [che offre] ancoraggio sicuro, dodici miglia.

Da questo [fiume] all' isola di 'aws.lah (Isola) che è piccola isola vicina al continente, sei miglia.

Dall' isola di 'aws.lah al porto qurṭ mârîah (« L'orecchino di Maria », Porto Maria ?) nel quale cresce la scilla di mare, sei miglia.

---

ficamente compreso nel terzo compartimento del Clima quinto, come si vede dalla Carta che accompagna la presente edizione, e ciò spiega la ripetizione di questo passo nel codice B, che per tal fatto si può considerare come il più conforme al testo primitivo. L'imperfetto e poco pratico sistema della divisione in Climi e la mancanza assoluta delle longitudini e latitudini, doveano per necessità costringere l'autore o a frazionare di troppo gl'itinerarii od a ripeterli in parte, là dove questi toccano da vicino od attraversano le linee che definiscono i Climi ed i loro compartimenti.

[1] Non è, per vero dire, il torrente Gerace quello sul quale sorge la città di questo nome, ma il torrente Portigliola. Il Gerace corre per le terre di Sant'Ilario e mette foce nel Jonio a levante di quell'abitato.

[2] Veggansi le note 3ª pag. 101 e 2ª pag. 111.

Da questo ad '.qlûmah [ossia] Le colonne (Capo delle Colonne) [*che sono avanzi di*] antica costruzione, sei miglia.

Dalla città di '.qlûmah a quella di q.ṭrûnî (Cotrone), che altri dicono q.ṭrûnah, città antichissima, [anzi] primitiva e bella, dieci miglia. Ha mura difendevoli e porto ampio dove si getta l'àncora al sicuro.

Dalla città di Cotrone al wâdî s.t.rînah (leg. sabirînah, « fiume di [Santa] Severina », fiume Neto), fiume piccolo, dodici miglia.

Da questo ad 'aln.ǵah (leg. [râs]'alîǵah, « Capo Alice » , oggi Punta dell' Alice) ventiquattro miglia.

Dalla [Punta dell'] Alice al râs '.brâq.nah. (Punta Fiumenica) dodici miglia. Ivi [sorge] una chiesa di antica costruzione.

Dalla chiesa a rusyânah (Rossano), piccola città di mare, popolata e con buon porto, venti miglia.

Da Rossano ad 'al wâdî 'al kabîr (« il Fiume grande », fiume Crati) dodici miglia.

Da 'al wâdî 'al kabîr alla città di rûsît (Roseto) dodici miglia. Roseto è città di antica fondazione; [giace] in luogo ameno [ed è ben] popolata, benchè le case non siano molte. La cingono solide mura.

Da questa a ṣaḫrat sakn (« il sasso del Sinno? », Pietra di Roseto), che è il confine tra i Franchi e i Longobardi, dodici miglia.

Da questa al wâdî s.knah (fiume Sinno) che offre sicuro ancoraggio, sei miglia.

Dal Sinno al wâdî '.brâṭ.nah (fiume Bradano) ventiquattro miglia.

Presso questo fiume e sui monti vicini [cresce] in abbondanza il pino, che quivi vien tagliato e lanciato nella corrente, per la quale arriva fino allo sbocco in mare. Là vien raccolto e trasportato ne' diversi paesi. Se ne ricava pure molta pece e catrame, di cui si fanno carichi per tutte le parti. 110

Dal fiume Bradano (leg. Sinno) al wâdî 'akrah detto pur 'akrû (fiume Agri), il quale offre ristretto ancoraggio, sei miglia.

Da questo al wâdî 'al mawǵîn (fiume Basento?) diciotto miglia.

Di là al wâdî '.brâǵ.nah, detto pure '.brânah (fiume Bradano), nel quale si può gettar l'àncora al sicuro, tre miglia.

Dal Bradano al wâdî lâṭ.n.s (leg. lâṭus, fiume Lato) quindici miglia.

Da questo al wâdî l.mnah (fiume Lenna) tre miglia.

Indi ad 'al nahr 'al mu'waǵǵ (« il fiume tortuoso », fiume Tara) sei miglia.

Di là al wâdî maṭâḥin li 'ahli ṭâr.nt (« fiume delli molini de' Tarentini », torrente Ponticello?) tre miglia.

Da questo a Taranto sei miglia.

La città di Taranto ha da ponente un porto nel mare vivo, e da levante per tramontana ha un mare piccolo che misura in circuito, girando per levante dal ponte alla porta della città, dodici miglia. Questo ponte, dalla porta di Taranto che guarda tramontana alla terra ferma è lungo trecento cubiti ed è largo quindici. Lo attraversano delle luci per le quali le acque del mare fluiscono nel mare piccolo e viceversa, due volte il giorno e due la notte. Nel mare piccolo hanno foce tre fiumi. La sua profondità varia da trenta a venti e fino a dieci braccia. Taranto è circondata dal mare vivo e dal mare piccolo da ogni lato, ad eccezione di quello di tramontana.

Da Taranto [andando] per levante al wâdî '.ṣṭûrah («fiume di Saturo»), luogo d'ancoraggio per le navi, dodici miglia.

Di là al wâdî '.qlûnah tre miglia.

Di là a marsâ qayṭîûn.qah, («porto di Cetonica?») porto buono nel quale scaturisce una polla d'acqua [dolce], dodici miglia.

Da questo a marsâ m.ḫlûdah, porto bello ed ampio, al sicuro da ogni vento, circondato da cisterne e pozzi con acqua sorgiva, dodici miglia.

Da questo a marsâ '.nûrûd.s o, secondo altri, '.nûr.ṭ.s («porto di Nardò»), che è porto piccolo, tre miglia.

Dal porto di Nardò a marsâ '.ṭrâḫah, [porto] fornito di un pozzo
111 d'acqua eccellente e abbondante, dodici miglia.

Da questo a q.lîb.lah (Gallipoli) sei miglia.

Gallipoli, città popolata, grande ed illustre, giace in un golfo rotondo come un cerchio [1]. Ha campi da seminagione e giardini molto produttivi.

Da Gallipoli a marsâ '.bnâqah, porto con polla [d'acqua dolce], quindici miglia.

Di là a layġah (Leuca) quindici miglia. Leuca è promontorio che si protende nel mare. Ivi [scaturiscono] due polle d'acqua dolce.

---

[1] Letteralmente: «rotondo come un anello». In questa seconda orditura de' materiali raccolti il nostro autore ha qui scambiato il mare col continente, ovvero, s'egli desumeva da note scritte, lesse 'al barr invece di 'al baḥr, sbaglio che occorre in diversi manoscritti arabi. In fine, s'egli ebbe sotto gli occhi delle carte da navigare, cavò la posizione di Gallipoli da alcuna di quelle in cui le costiere segnate con una linea semplice potevano a prima vista lasciar incerti quale fosse la terra e quale il mare. Che Edrisi adoperasse in questo itinerario delle carte da navigare pare confermato dalle osservazioni sopra esposte a pag. 102 nota 3.

Da Leuca alla città di q â ś ṭ.r a h (Castro) dieci miglia. Castro è città piccola sulla costa.

Di là, piegando dalla spiaggia entro terra, alla città di m u n t r u z t (leg. m u n t r û n, Monteroni) dodici miglia.

Da Monteroni a s.l î t (Soleto) tre miglia.

Da Soleto alla città di l.ǵ ǵ (Lecce) ventisei miglia.

Da questa ad '.ḏ r.n t (Otranto) venti miglia.

Otranto è città grande, primitiva, popolata e civile; abbonda d'ogni ben di Dio, ed ha cólti non interrotti. Circondata dal mare da ponente e da mezzogiorno, e recinta di mura ben costrutte, essa siede all' imboccatura per cui s'entra nel golfo dei Veneziani. [*Ha un fiume che venendo di tramontana*] ne trapassa da vicino la porta che guarda a ponente, e, arrivato oltre, volge a tramontana e va alla città di '.b r.n d.s (Brindisi) dove mette foce.

Tra Otranto e Brindisi [corrono] cinquantotto miglia. ecc.

APPENDICE SECONDA [1]

Abbiam detto che dalla città di 'a n q û n a h (Ancona) al w â d î '. z m û m («fiume di Osimo») [si contano] undici miglia. Questo fiume è di mezzana grandezza e su di esso è posta la città di '. z m û m (Osimo).

[*Da questo al* w a d î ś.n.ǵ â l î a h («*fiume di Senigallia*», *fiume Nevola*) [2] *quindici miglia.*]

Di là al w â d î m.n t î (fiume Metauro) quattro miglia. È fiume grande nel quale entrano le navi e gettan l'àncora i legni che vanno in corso e gli altri ancora.

Da questo fiume alla città di f â n û (Fano) sulla costa, undici miglia. Questa città è sede del re dei Veneziani ed è centro del suo governo [3]. 112

Da Fano alla città di f â n s a r a h, che dicesi pure f.n ṣ a r a h (Pesaro),

---

[1] L'itinerario da Ancona a Trieste qui riportato si trova nel Codice B f.° 270 v.° e 271 r.° Le varianti che esso presenta in confronto del passo parallelo del testo (pag. 67, della versione pag. 80) sono anche più notevoli di quelle dell'Appendice prima, e le osservazioni della nota 1 pag. 131 servono anche per questa Appendice seconda. Si veggano pure la nota 1ª pag. 88 del testo e 2ª pag. 106 della versione.

[2] In oggi si dice fiume di Senigallia il Misa, ed il Nevola suo affluente.

[3] Più rispondente alla verità storica è il passo parallelo del testo ove si legge che Fano «dipende dal Re (doge) dei Veneziani», accennandosi verosimilmente al patto che la città di Fano strinse nel 1140 col doge Pietro Polani, in forza del quale, in ricambio del soccorso prestatole contro quei di Ravenna, Pesaro, Senigallia e Fossombrone, essa prometteva fedeltà e vassallaggio alla Repubblica.

cinque miglia. Pesaro è città illustre e grande [con territorio] ubertoso. Siede su di un fiume importante chiamato q û l a n a h (leg. f û l î a h, fiume Foglia).

Da Pesaro alla città di '.r î m.n î (Rimini) venticinque miglia. La città è posta su di un fiume molto grande detto m â r.k.l a h (fiume Marecchia) che nel suo corso si restringe presso la città, ma di mano in mano che si rimonta diventa più largo. Esso trae origine da uno stagno copioso d'acqua, a pie' di un monte.

Da '.r î m.n î, che altri chiamano '.r î m.n î s (Rimini), alla città di q â n.ṣ a h (leg. q â s.n a h, Cesena), città lontana dal mare, dodici miglia.

Da questa alla città di s.r q î û (leg. s.r f î û, Cervia) quindici miglia. Questa città è lontana dal mare; è grande e popolata e molto fiorente.

Da Cervia alla città di r a b.n n a h (Ravenna) quindici miglia. Il nome di Ravenna anticamente era b û ǵ.l a h[1]. Giace in mezzo al paese dei Veneziani ed è una delle capitali di quello.

Da Ravenna alla città di q u m â l.ǵ a h (Comacchio), città illustre e popolata ove [stanzia] gran numero di navi, cinquanta miglia. La popolazione è temuta e rispettata dai vicini.

Da Comacchio ad '.n b.r n.b.l u s diciotto miglia.

Da questa a b â d.w a h[2], città ove risiede uno dei re de' Veneziani, venticinque miglia. È città grande, con navi ed arsenale.

Di là a t.r t î ṣ î, città bella che ha naviglio e soldati valorosi, trenta miglia.

Da questa alla città di k.r â d î s (Grado), soggiorno di Veneziani, venti miglia. Essa è molto popolata ed ha navi ed armamento.

Da Grado a s.ṭ â ǵ â n.k û (Trieste) cinque miglia. Trieste, città grande e popolata [siede] sopra un fiume ragguardevole che ad essa viene da monti che si congiungono col m u n t ǵ.w î (Alpi).

Questa è l'ultima città de'Veneziani [ed è posta] all'estremità del golfo ecc.

---

[1] Questo nome nel manoscritto può anche leggersi b û b a l a h e, variando i punti diacritici della prima lettera, t û b a l a h, la quale lezione parmi preferibile come quella che risponde al Tubal della Bibbia, al quale la leggenda medioevale faceva risalire la fondazione di Ravenna, pretendendo che questa, come altre città italiane, fosse più nobile e più antica di Roma.

[2] Invece di b a d.w a h che corrisponde a *Padova* (V. pag. 91), non mi par dubio che si debba leggere b â n a z a h (*Venezia*), lezione a cui si presta, senza sforzo, la scrittura arabica. Torna per giunta la distanza tra Comacchio e Venezia data a pag. 81, colla differenza di un miglio solo. Si ricordino le note 3 e 5 messe alla detta pagina. Edrisi compilava su materiali diversi e così non faccia maraviglia questa terza forma del nome di Venezia.

INDICE TOPOGRAFICO

ERRATA CORRIGE

(nel testo)

Pag.	Lin.				Pag.	Lin.			
١٤	7	بان	leg.	فان	٨٣	5	واسُباطلو	leg.	واسْباطلو
٣٥	8	حصينة	»	خصيبة	٩٤	7eult.	حسن	»	حصن
٥٤	9	جدش	»	جنس	١٠٩	2	من	»	في
٧٠	9	وبراري	»	وبرار	١١٨	9	الانكبردة	»	انكبردة
٧٧	17	خرح	»	خرج	١٤٢	9	الموجز	»	الموجن
٧٩	ult.	A مذيره	»	A منبره	١٤٤	2	الهجاز	»	للحجاز

(nella versione)

Pag.	Lin.			
7	23	designato	*leggi*	disegnato
17	14	Castoli	»	Castali
27	15	*dopo* ʻabbâs	*agg.*	(l'Oreto)
42	29	'al muwaʻiz	*leggi*	'al mawâʻiz
58	2	2	»	1
71	24	asabica	»	arabica
72	13	dai	»	da
76	27	quarto	»	quinto
78	15	degli .... (Longobardi)	»	di .... (Longobardia)
79	23	» »	»	» »
93	25	*si cancelli* seconda		
»	26	XIII	»	XII
97	36	la	»	le
106	29	numero legni	»	numero di legni

ن

ك

ص

ش

ب

فهرست الاسمآء

البنادقيين وبها مدار مُلكه ومن فانو الي مدينة فانسرة وتروي فنصرة خمسة اميال وهي مدينة جليلة كبيرة خصيبة وهي علي نهر كبير يسمّي قُولَنة[1] ومن مدينة فانسرة الي مدينة اريمني خمسة وعشرون ميلا وهي علي نهر يسمّي ماركلة وهو واد كبير جدّا وتضيق جريته عند المدينة وكلما صعد الي اعلاه كان اوسع واصله نقعة كثيرة المآء في اصل جبل ومن اريمني وتروي اريمنيس الي مدينة قانصة[2] وهي بعيدة عن البحر اثنا عشر ميلا ومنها الي مدينة سرقيو[3] خمسة عشر ميلا ومدينة سرقيو[3] بعيدة عن البحر كبيرة آهلة كثيرة العمارة ومنها الي مدينة ربنّة خمسة عشر ميلا ومدينة ربنّة اسمها في القديم بوجلة[4] وهي مدينة متوسّطة بلاد البنادقة وقاعدة من قواعدها ومنها الي مدينة قمالغة خمسون ميلا وقمالغة مدينة جليلة عامرة وفيها مراكب كثيرة واهلها مرهوبون يهابهم من جاورهم ومنها الي انبرنبلُس ثمانية عشر ميلا ومنها الي باذوة وهي مدينة يسكنها ملك من ملوك البنادقيين خمسة وعشرون ميلا وهي مدينة كبيرة ولها مراكب وهي دار انشآء ومنها الي مدينة ترتيصي ثلاثون ميلا وهي مدينة حسنة ذات اسطول ورجال لهم اقدام ومنها الي مدينة كراديس عشرون ميلا وهم بنادقة وهي مدينة عامرة آهلة وبها مراكب وعدّة ومنها الي سطاجانكو خمسة اميال وهي مدينة كبيرة عامرة علي نهر كبير ياتي اليها من جبال تتصل بجبال منت جوي وهي اخر
بلاد البنادقيين وعلي طرف الخليج الخ،

[1] Leg. فولية [2] Leg. قاصنة [3] Leg. سرفيو [4] Oppure بوبلة.

كثير ومنه الي قليبلة ستة اميال وهي مدينة عامرة كبيرة جليلة في جون مستدير كالحلقة ولها مزارع وجنّات خصيبة ومنها الي مرسي ابناقة وهو مرسي فيه عين خمسة عشر ميلا ومنه الي ليغة خمسة عشر ميلا وليغة قرطيل في البحر داخل فيه وفيه عينان مياههما عذبة ومنه الي مدينة قاشطرة عشرة اميال وقاشطرة مدينة صغيرة علي نحر البحر ومنها الي مدينة مُنت رُزْت عادلا عن الساحل في البرية اثنا عشر ميلا ومنها الي سليت ثلاثة اميال ومنها الي مدينة لبج ستة وعشرون ميلا ومنها الي اذرنت عشرون ميلا واذرنت مدينة كبيرة ازلية عامرة ممدّنة كثيرة الخيرات متصلة العمارات والبحر قد احاط بها من غربيها وجنوبها ولها سور حسن وهي علي مجاز فم الخليج الذى للبنادقيين ولها واد ياتي من الشمالي[1] ويجتاز علي بابها من غربيها فاذا جاوزها اخذ منعطفا الي جهة الشمال الي ان يرد مدينة أبرندس فيصبّ فيها وبين اذرنت وابرندس ثمانية وخمسون ميلا الخ،

الذيل الثاني[2]

وقلنا ان من مدينة انقونة الي وادي ازموم احد عشر ميلا وهو واد متوسّط وعليه مدينة ازموم ومن هذا الوادي الي وادي منتي اربعة اميال وهو نهر كبير تدخله المراكب وترسي به المراكب الغزوانية وغيرها ومن هذا الوادي الي مدينة فانو احد عشر ميلا وهي علي نحر البحر وفانو هذه يسكنها ملك

[1] Le parole da ولها sono tolte dal B f. 219 v.° Vedi pag. ٦٣ lin. 12 di questa edizione.

[2] Itinerario da Ancona all' estremità del Golfo veneziano, ripetuto con varia lezione dal Cod. B f. 270 v.° Vedi pag. ٦٧ segg. e ٨٨.

فتخرج هناك وتحمل الي سائر البلاد ويستخرج ايضا منه الزفت والقطران الكثير فيتجهّز بهما الي كلّ الافاق ومن وادي ابراطنة الي وادي اكرَة ويروي اكرُو ستة اميال وهو مرسى صغير ومنه الي وادي الموجين ثمانية عشر ميلا ومنه الي وادي ابراغنة ويروي ابرانة ثلاثة اميال وبه مرسي راحة ومنه الي وادي لاطنس خمسة عشر ميلا ومنه الي وادي لمنة ثلاثة اميال ومنه الي النهر المعوج ستة اميال ومنه الي وادي المطاحن لاهل طارنت ثلاثة اميال ومنه الي طارنت ستة اميال وطارنت هذه مرسي في غربيها وفيه بحر حيّ وفي شرقي هذه المدينة مع دبور القبلة بحيرة دورها من القنطرة شرقا الي ان تعود الي باب المدينة اثنا عشر ميلا وهذه القنطرة من باب طارنت مما يلي دبور القبلة الي البرّ ثلاثة مائة ذراع وعرضها خمسة عشر ذراعا وفي هذه القنطرة منافس تفرغ فيها مياه البحر الي البحيرة ومن البحيرة الي البحر في الليل مرتين وفي النهار مرتين وتفرغ في هذه البحيرة ثلاثة اودية وعمق البحيرة من ثلاثين قامة الي عشرين قامة الي عشر قيم ومدينة طارنت يحيط بها البحر الحيّ والبحيرة من كلّ الجهات خلي الوجه الشمالي ومن مدينة طارنت مشرقا الي وادي اصّطُورة وهو واد ترسي به المراكب اثنا عشر ميلا ومنه الي وادي اقلونة ثلاثة اميال ومنه الي مرسي قيطيونقة اثنا عشر ميلا وهو مرسي حسن وبه عين ماء نابعة ومنه الي مرسي مخلودة اثنا عشر ميلا وهو مرسي حسن كبير مكنّ عن كلّ ريح وحوله احساء وابار ذات مياه معينة ومنه الي مرسي انورودس ويروي انورطس وهو مرسي صغير ثلاثة اميال ومنه الي مرسي اطّراخة اثنا عشر ميلا وفيه بير لها ماء طيب

نهر صغير وعليه كنيسة تعرف بكنيسة اربعين شهيدًا ومنها الي وادي طاجنو
اثنا عشر ميلا وطاجنو علي طرف خارج من البحر وهي مدينة صغيرة متحضّرة
ومنها الي وادي سمْنير اثنا عشر ميلا وهو مرسي مستراح ومنه الي جزيرة
اوسلة ستة اميال وهي جزيرة لطيفة علي قرب من البرّ ومن جزيرة اوسَلة
الي مرسي قرط مارية ستة اميال وهو مرسي فيه اسقالات نابتة في البحر
ومنه الي اقلومة السواري والبنديان[1] الاول ستة اميال ومن مدينة اقلومة الي
مدينة قطروني ويروي قطرونة عشرة اميال وهي مدينة اوّلية حسنة ازلية
ذات سور حصين ولها مرسي كبير يرسي به في أمن ومن مدينة قطرُونة الي
وادي سترينة[2] اثنا عشر ميلا وهو نهر صغير ومنه الي النجة[3] اربعة وعشرون
ميلا ومن النجة[3] الي راس ابْراقندة اثنا عشر ميلا وهناك كنيسة مبنية قديمة
ومن الكنيسة الي رسيانة عشرون ميلا ورسيانة مدينة لطيفة ساحلية
متحضرة ولها مرسي حسن ومن رسْيانة الي الوادي الكبير اثنا عشر ميلا
ومن الوادي الكبير الي مدينة رُوسِيت اثنا عشر ميلا ومدينة رُوسِيت
قديمة التاسيس حسنة البقعة متحضرة ليست بالكثيرة الديار ولها سور
متقن ومنها الي صخرة سَكن وهي الحدّ بين الافرنجيين والانكبرديين اثنا
عشر ميلا ومنها الي وادي سكنة ستة اميال وبه مرسي مستراح ومنه الي
وادي ابْراطنة اربعة وعشرون ميلا وعلي هذا النهر وباجبله شجر الصنوبر
كثير وتقطع هناك وتطرح في هذا النهر فتصل الي حيث مصبّه في البحر

[1] Leg. وهي من البذيان [2] Leg. سبريذة [3] Leg. اليجة

الـذيـل الاوّل [1]

فـنـقـول اوّلا صفة الطريق من مدينة ريو باستدارة علي ساحل بحر الشام ثم علي ساحل بحر البنادقيين الي مدينة انكونة فمن ريّو الي راس ا....ة [2] ستـة اميال................ [3] جون كله يسمي جون برصانـة وهـو علي راس المجاز ومن قلامة الي بترة وهـو بالغرب مـن بنتت قطلة ثلاثة اميال ومن بترة الي وادي العسل ستة اميال ومـن وادي العسل الي طابلة ستة اميال ومـن طابلة الي راس حفيرة اثـنا عشر ميلا ومـن راس حفيرة الي بطرّقونة ثلاثة اميال وهو نهر جار ترسي به القوارب ومن بطرّقونة الي برصانة ستة اميال وبرشانة هـذه متنحية عـن الساحل وهي قـري وعمارات متصلة ومن برصانة الي مصبّ وادي جراجي اثنا عشر ميلا وهو نهر تدخله المراكب وترسي بـه ومـن موقع نهر جراجي الي موقع نهر الانة اربعة وعشرون ميلا وهذا النهر مخرجه مـن جبال اسْطيلو فيمرّ بـها وينصبّ الي البحر ويروي استيلو ومن الانة الي كنيسة شنت جرجي اثنا عشر ميلا وهو نهر عليه ارحآء طاحنة ومرسي به استراحة ومن بُجلانة الي وادي استلاجِية ستة اميال وهو

[1] Itinerario da Reggio di Calabria ad Otranto ripetuto con varianti dal Cod. B p. 268 v.° Vedi pag. ٥٩ segg. e ٨٤ di questa edizione. [2] Leg. قلامة [3] Il cod. ha una lacuna. Leg. ومن ريو الي برصانة

ثمّ يخرج الي ابلة ويجوز قدّام اولات وبقرب منت طري[1] فيجتمع بالسيلو وامّا وادي قزلّو ويروي بالهاء قزلّة فانه ينزل من دير اكران فيجوز علي قزلّة ويفرغ في وادي بلقسطرو وامّا وادي اكلرُبورة[2] فينزل ايضا من الجبال الي قدّام رفْران ثمّ الي اكْلَربورة ثمّ الي قمراطة فيفرغ في البحر،

نجز الجزء الثالث من الاقليم الخامس

والحمد لله،

[1] Leggasi قنت طرسي *Contursi.* [2] A كلوبوره

علي رحل قنطانة وبينها وبين الوادي ميل ونصف ثمّ يجوز من تحت
منت فسْق عن الشمال وبينها وبينه ستّة اميال وهذا الوادي يجوز بين
حصن اقترندة[1] وحصن فسق وتبقي حصن منت فسق عن اليمين وبينها
وبين الوادي مقدار ميل ونصف ثمّ يجتاز عن يمين ابج وبينها وبين
الوادي مقدار رمية حجر[2] ويجوز ايضا من تحت بذولة وتبقي بذولة عن
يمين الوادي وبين الوادي والجبل ميل ونصف وبين الجبل وبذولة ايضا
نصف ميل ويجوز من تحت قنطرة بالنتين وبين هذه القنطرة وبين
بنبنت ثلاثة اميال ثمّ يجتمع مع نهر شابطو في شنت فياس[3] وامّا وادي
لانية وخروجه فانّه ينزل من قدّام مركوري الي البلد الذي قدّام دسقالية
الي البحر وامّا وادي الربل فانّه يخرج من تل الي قشطرقنّلو ومراثيا ومن
هناك ينزل الي البحر وبين دسقالية والوادي المذكور ستّة اميال وبين
الوادي ومراثيا ميل واحد وامّا وادي بلقسطرو فانّه ينزل من قدّام شنت
صيتري[4] الي بلقسطرو ومن هناك الي البحر وامّا وادي دُولية فانّه ينزل من
جبل قَسْتَلَنّس الي قدّام قمراطة ثمّ ينزل الي قدّام مُولية الي البحر وامّا
وادي ابروقة فانّه ينزل من منت فرْت ومن هناك الي قدّام قربلة[5] ثمّ الي
قدّام ترجل[6] ومن هناك الي ابروقة الي البحر وامّا وادي اديانة فاوّل خروجه
من منت صان ثمّ ينزل بقرب بذولة فيجوز ما بين اديانة وبين الصالة

[1] A افربره; C افردريه [2] A, C سهم [3] A فلس; C بيلس [4] A, C صيري [5] A قرمله
[6] A رحل; C ترحل

تسعة اميال وتسمّي جرَنْسية ثمّ يتمادي الوادي حتّي يجوز تحت شنت سَمِيري وبينه وبين هذا البلد ميل ونصف ثمّ يتمادي الوادي المذكور حتّي يجوز بين قطروني واسترنجلي فيفرغ في البحر وامّا وادي اكْرِي فليس يجري بين شنت اركنجل وبين ترسة[1] وانما يجري محاذيا لهما وبين الوادي وبين ترسة ميل ونصف وبين الوادي ايضا واركنجل قريب جدًّا وبين ترسة ومنت ميّور اثنا عشر ميلا والوادي المذكور يجري ملاصقا لها وخروج نهر اكْرِي من جبل مَرَسْقُو وبينهما ثمانية عشر ميلا ومنها يصل الي ترسة ومدينة اركنجل كما قدّمنا ذكرها وامّا وادي شابطو فانّه يخرج بين حجرين من جبل قدّام سُرِّين عن الشمال وبينهما نحو ميل ونصف ثمّ يتمادي جريه فيجوز عن يمين حصن منت ابوو ثمّ يجتاز علي شنت بوناط[2] وبينهما وبين الوادي ميل ونصف ثمّ يجتاز من تحت افْرنتيو عن الشمال وبينهما ميل ونصف ثمّ يجوز من تحت جبل ابراطنة[3] فيمرّ علي يمين حصن طوقو ويروي طق[4] وبينهما رمية سهم فيمرّ من تحت رقّة بَلَنة ثمّ يسير من تحت حصن جبْرون وبينهما ميل ونصف ويبقي حصن منت فسْق وحوزها عن يمين الوادي والوادي المذكور يجوز بين اقليم منت فسْق وجبْرون فينتهي الي ربض بنبنت عن يمين الوادي وامّا وادي قلور فعنصره من الجبل المسمّي منْتال ويجوز علي طرّش وبينها وبين الوادي جبال وخنادق ويجوز

[1] Così A e quindi بـتـرسة come gli altri codici. [2] Leg. شنت برباط *San Barbato*.

[3] B ابـ...ذو. [4] Credo che si debba leggere طوفو e طف *Tufo*.

تسمّي لُقبارة[1] والثانية تسمّي بتنسيَة فيمرّان بجريهما الي رقّة فَنجُلّان فيجتمعان
هناك فيسمّيان عند ذلك بوادي ابرادنو ويمرّ كذلك بين العمارات الي
البحر وعلي حوافي هذا النهر شجر الصنوبر كثيرا تقطع وترسل في النهر الي
البحر وقد يستخرج منه الزفت والقطران ويتجهّز بها الي سائر البلاد وامّا نهر
فرْطُول فانّه يخرج من جبل قتَرشال[2] وينزل الي ريبة[3] وتبقي ريبة علي اليمين
وبينهما ثلاثة اميال ثمّ يجوز فيمرّ علي قشتال نان ويبقي البلد علي اليمين
وبينهما رمية حجر ويجتاز بطفارة ويبقي البلد علي الشمال وبينه وبين البلد
ثلاثة اميال ثمّ يجتاز علي مدينة جرْسَنة وتبقي جرسنة يمينا منه وبينهما
ثلاثة اميال ثمّ يمرّ الي مَاقَلة وبينها وبينه ميل فيجوز علي شنت جوان
ميّور وبينهما ثلاثة اميال ثمّ يجوز علي يمين لورنت وبينهما نحو ثلاثة اميال
ثم يجوز علي يمين اذرغونالة مماسّا لسورها فيمرّ علي يمين جبطات وبينها
وبينه نحو رمية سهم ثمّ يجتاز علي يمين ربالد وبينهما رمية حجر ومنها الي
البحر فيصبّ بمقربة من لازنة وتروي لاشنة كما قدّمنا وتبقي لازنة في جهة
الشرق وبين مصبّ هذا النهر ومدينة لازنة ثلاثة اميال وعند مصبّ هذا
النهر وفي غربيّه مدينة صغيرة تسمّي قنب مارين وبين هذه المدينة والنهر
ثمانية عشر ميلا وبين البلد والبحر تسعة اميال وامّا نهر نيطو فانّ ينزل
من الصيلا عن يمين جرُنتية فيستقبل المشرق ويخرج نهر آخر عن يسار
البلد المذكور فيلتقيان بمكان يعرف بالملّاحة وبينها وبين جرنتية المذكورة

[1] A ابناره ; C انباره [2] A مترسال ; C مترشال [3] A, C ريذه

من بلاد هذا الجزء ومسالكها ما فيه كفاية ولنذكر الآن انهارها الكبار
الجارية في هذه البلاد حسب الطاقة وبلوغ الجهد واوّل ما نبتدي منها بذكر
نهر سنديس فنقول ان نهر سَنِيس يخرج من جبال قربون ويجري بين
قلّورية وقسطرنوب ثمّ يمرّ قدّام سنديس فلا يمرّ غير بعيد حتّي يجتمع هو
ووادي سنكة فيجوز قدّام فياض فيمرّ الي امام شنت بارد كمّيْرة[1] ومن هنالك
الي البحر واما نهر سنكة فانّه يخرج من جبل سرين فيجري الي ان يجتمع
بوادي سنديس فيمرّان الي فياض ثم الي شنت بارْد كمّيْرة ثمّ الي البحر وجبل
سرين هو قدّام بجنال وبين اكلرمُنت وبين بجنال وبين هذا الجبل المذكور
واكلرّمُنت اثنا عشر ميلا وبين الجبل ايضا وبجنال خمسة عشر ميلا وامّا
وادي اكري ايضا فانّه يخرج من جبل سرين من غربيّه فيمرّ الي سرقون
ويجتاز علي شنت مرتين فيمتدّ الي حصن اليان ويمرّ بعد باكلون الي
حصن بلقُوري ومن هناك الي البحر واما نهر بُتنسِية المسمّي برنتال فانه يخرج
من جبل بقرب بُتنسية فيمرّ بجانب مدينة تسمّي اتريغارقو ملاصقا لها ثمّ
ينزل الي بلد يسمّي اكرُت فيمرّ بشرقيّها ثمّ ينزل الي بلد يسمّي مليون
فيمرّ بشرقيّها وبينه وبين البلد نحو اربعة اميال ونصف ميل ثمّ ينزل علي
كنيسة شنت توذر ثمّ يمرّ علي بلد يسمّي ترتغرير علي يمينها محاذيا لها ثمّ
ينزل في البحر وامّا نهر ابرادنو ويروي ابراطنو فهو نهر يجري علي حدته لا
يختلط بوادي بَرَنتال لانّه يخرج في الاوّل واديان صغيران بين بلدتين احداهما

[1] A senza punti; C كيترة

ومنها الي شنت لورنس اربعة وخمسون ميلا ومنها الي فوج[1] سبعة وعشرون ميلا ومنها الي قشتال نوب ثلاثة وستّون[2] ميلا ومن قشتال نوب الي شنت اكلركو ستّة وثلاثون ميلا ومنها الي شنت صبير اربعة وخمسون ميلا ومن شنت صبير الي مدينة لشنَة ثلاثة وستون[3] ميلا ومدينة لشْنَة بقرب البحر البنادقيّ والطريق من اطْرونَة الي سَلرنو علي مدينة بنبنت من مدينة اطرونة الي ارنانة[4] وهي مدينة ستّة عشر ميلا ومن ارنانة الي ابج ثمانية عشر ميلا وهي مدينة ومنها الي مدينة بنبنت سبعة وعشرون ميلا وهي مدينة كبيرة ومنها الي ابلينة اثنان وسبعون ميلا ثمّ منها الي سلرنو اثنان وسبعون ميلا وايضا فانّ من بنبنت الي جنقالة[5] سبعة وعشرون ميلا ومنها الي نابل ستّة وثلاثون ميلا ومن بنبنت ايضا الي منت سرج اربعة وخمسون ميلا ومنها الي ابْرُولة اربعة وخمسون ميلا ومنها الي أرْجنت اثنان واربعون ميلا ومن أرْجنت الي جنقالة احد وعشرون ميلا ومنها الي بالمة اثنا عشر ميلا ومن بالمة الي سرنة ستّة وثلاثون ميلا ومنها الي سلرنو اثنان وسبعون ميلا والطريق من اطرونة الي انقونة من اطرونة الي نهر لوقدو خمسة وسبعون ميلا ومنه الي حصن انزقة[6] عشرون ميلا ومنه الي نهر بشكار تسعون ميلا ومنه الي بَطّلان تسعون ميلا ومنها الي ترانية تسعة وستّون ميلا ومنها الي مدينة اقاما[7] مائة ميل واربعة وسبعون ميلا ومنها الي مدينة انكونة ثمانية عشر ميلا وقد ذكرنا

[1] A توخ; B توج; C توح [2] A خمسة وثلاثون [3] A, C ستة وثلاثون [4] Leggasi اريانة *Ariano.* [5] C سنقالة [6] A انوقة; C اندنة [7] V. pag. ٨٣

ستّة اميال ومنها الي اتريغارقو وتروي اتركركو ثمانية عشر ميلا ومن الت
جوان الي فنجوس ستّة اميال ومن اتريغارقو الي اسْلان سبعة وعشرون ميلا
ومن اسلان الي انكلون اربعة وعشرون ميلا ومن مدينة فنجوس الي
اتريغارقو ثلاثة وستّون ميلا غربا ومن اتريغارقو الى مدينة جرْسنة اثنان
وسبعون ميلا ومن مدينة جرْسَنة الي مدينة لبّو تراي ثمانية عشر ميلا
ومن جرْسَنة الي بتانسة ستّون ميلا وهي مدينة جليلة المقدار كبيرة القطر
عامرة بالناس كثيرة الكروم والاشجار والعمارات ومن بتانسة الي منت
قلوي[1] مائة وخمسون ميلا غربا وايضا فان من بتانسة الي مدينة ملف البرّيّة
اربعة وخمسون ميلا غربا ومن ملف البرّيّة الي قُنْس مائة ميل وثمانية
اميال ومن قُنْس الي قنبانية ستّون ميلا ومن قنبانية الي ابلة سبعة
وعشرون ميلا غربا ومنها الي مدينة سلرنو اثنان وسبعون ميلا وايضا فان
من مدينة قنبانية وهو حصن كبير معمور الي حصن بلقس[2] اثنان وسبعون
ميلا ومن حصن بلقس الي حصن ديانة اثنان وسبعون ميلا ومن ديانة الي
قبواح اثنان وسبعون ميلا ومن قبواح الي سلرنو ستّة وثلاثون ميلا ونرجع
فنقول الطريق من مدينة ملف البرّيّة الي مدينة لشنة التي علي ساحل
بحر البنادقيّين من مدينة ملف البرّيّة الي رقّة شنت غاثي غربا مع شمال
اربعة وخمسون ميلا ومن رقّة شنت غاثي الي حصن اصقلَة ستّة وثلاثون
ميلا وتروي عزقلة وعَسْقَلة ايضا ومن اصقلة الي اطرونة اربعة وخمسون ميلا

[1] A دلوي ; B ملري ; C فلوي [2] A بدعس ; C بلقيس. Forse بلفن *Balvano*.

الي رتينة[1] تسعة اميال ومن رتينة الي فونصة تسعة اميال ومن رتينة الي رقّة منت بلان اثنا عشر ميلا ومن منت بلان الي توتلي تسعة اميال ومن مدينة اترانة التي علي البحر الي بُكّلان اثنا عشر ميلا ومن بُكّلان الي رتينة اثنا عشر ميلا ومن بُكّلان الي تات اثنا عشر ميلا ومن اترانة الي تات خمسة عشر ميلا وهي بعيدة عن الوادي بستّة اميال ومن تات الي انكزْمة اثنا عشر ميلا ومن انكزمة الي بُكّلان تسعة اميال وايضا فانّ من انكزمة الي اترانة علي البحر ستّة وثلاثون ميلا ثمّ نرجع فنقول انّ من مدينة طارنت الي متيرة مائة ميل وثمانون ميلا شمالا مع تغريب وهي مدينة حسنة كبيرة القطر كثيرة العمارة ومنها الي باري شرقا مائة وثمانون ميلا ومن مدينة متيرة الي مدينة اغربلية ستّون ميلا بين شمال وتغريب وهي مدينة متحضّرة صغيرة القطر خصيبة حسنة ومن اغربلية الي فَنُوصَة[2] مائة وثمانون ميلا وفَنُوصَة مدينة مشهورة من بلاد الانكبرديين ومنها الي باري خمسة وستّون ميلا شرقا ومن فنوصة الي اندرة اربعة وخمسون ميلا شرقا ومن اندرة الي اطرانة الساحليّة السابق ذكرها خمسة واربعون ميلا شرقا ومن مدينة فنوصة ايضا الي منت فنجوس سبعون ميلا ومن منت فنجوس الي الت جوان ستّة اميال ومن الت جوان الي متيرة اثنا عشر ميلا ومنت فنجوس مدينة حسنة كثيرة الكروم والاشجار خصيبة ومن مدينة منت فنجوس الي اغرطّلو ثمانية عشر ميلا وهي مدينة صغيرة متحضّرة ومنها الي الت جوان

[1] A رتوبه ; C رتونه [2] A, C قنوصة

من قذب مارين الي غاردية ارْط اثنا عشر ميلا وهي مدينة صغيرة متحضّرة ومنها الي قرشتلّون اربعة وعشرون ميلا ومن بالمة[1] ايضا الي فلفاسق ثمانية عشر ميلا ومن حصن فلفاسق الي حصن ارقلّان اثنا عشر ميلا وكذلك من حصن بنّة دبُونسي[2] الي حصن جنس ثمانية عشر ميلا ومن حسن جنس الي بالمُلَةْ خمسة عشر ميلا ومن حصن جنس الي قارنقل اثنا عشر ميلا ومن حصن قارنقل الي بنّة تاتلي وتروي توتلي خمسة عشر ميلا وايضا فان من صنغرة الي يلبان[3] اربعة اميال ومن ارْقلان الي حصن بنّة توتلي تسعة اميال وايضا فان من حصن ارْقلان الي منت بال ثمانية عشر ميلا ومن منت بال الي حصن لامة علي التأريب ستّة اميال ومن لامة الي طارنت ستّة اميال وايضا فانّ من مدينة اطرونة الي حصن لنْتشك ستّة اميال ومن حصن لنتشك الي بنّة توتلي خمسة عشر ميلا ومن بنّة توتلي الي رقّة منت ارقلان اثنا عشر ميلا ومن لنتشك ايضا الي فُونصة[4] تسعة اميال ومن فُونصة الي بنّة انكي خمسة عشر ميلا ومن بنّة انكي الي طارنت سبعة وعشرون ميلا ومن بنّة انكي الي طن تسعة اميال وايضا فان من حصن لنتشك الي بنّة توتلي خمسة عشر ميلا ومن حصن بنّة توتلي الي رقّة منت بلان اثنا عشر ميلا وايضا فانّ من ارطونة السابق ذكرها الي فُونصة اربعة وعشرون ميلا وايضا فمن فُونصة الي بنّة انكي خمسة عشر ميلا ومن ارطونة

[1] A يالمه; C نالمه [2] A ددرس ددمه; C بدنة دبريسي [3] A بلسان [4] A, C قرنصة

لبرّال وبنّة انكي وهو حصن اربعة وعشرون ميلا وبين بنة انكي وحصن لامة وقد تقدّم ذكره خمسة عشر ميلا ومن حصن لامة الي طارنت ستّة اميال ونرجع فنقول انّ من حصن جبيطة لبرّال الي حصن بُرات[1] ثمانية عشر ميلا ومن حصن بُرات الي حصن براتُور ثمانية عشر ميلا وهو حصن حسن في اصل[2] جبل مايال المذكور ومن بَراتور الي حصن بالانة ستّة وثلاثون ميلا وهو ايضا في اصل جبل مايال المذكور ومنه الي رقّة قورّاني اربعة وعشرون ميلا ثم الي حصن فارة[3] خمسة عشر ميلا وهي في رجل الجبل المذكور ومن فارة علي التأريب الي حصن طن اثنا عشر ميلا وهو في اصل الجبل المذكور ومنه الي فارة بشكارة تسعة اميال ومن فارة الي اترانة الساحلية وتروي اطرانة بالطاء ثمانية عشر ميلا ونرجع فنقول ان من قرشتلّون[4] الي حصن انقلون السابق ذكره خمسة عشر ميلا ومن انقلون الي رقّة بنسي[5] ثمانية عشر ميلا ومنها الي جبيطة لبرّال ثلاثة وثلاثون ميلا وحصن جبيطة هو اول عمل بلاد الرومانيين ومن جبيطة لبرّال الي حصن طن اربعة وعشرون ميلا وطن هو في اصل الجبل المذكور ومنه الي حصن نُوبلُو[6] اثنا عشر ميلا وهو في اصل الجبل المذكور ومنه الي انكزمَة اربعة وعشرون ميلا ومنه الي اترانة وهي اطرانة الساحليّة ستّة وثلاثون ميلا علي ما فسّرناه قبل وايضا فانّ من قرشتلّون الي فلفاسق[7] خمسة ايّام وكذلك

[1] A نراب e درات [2] A, C في اعلي [3] B قارة [4] A فرسلون e فرستلون; C فرشلون e قرشلون [5] A يدسي; C بنسي [6] A, C om.; B دُوبلُو [7] Forse قلقاسق *Calcasacco.*

بال ثمانية عشر ميلا ومن حصن منت بال الي لامة علي التأريب اربعة
وعشرون ميلا وايضا فانّ من الفلفال الي حصن منت دمّرو[1] ثمانية وعشرون
ميلا ومن باطرة[2] الي قشطة جُرَزْد[3] خمسة عشر ميلا ثم الي منت دمّرو
خمسة عشر ميلا ومن قلقاس[4] الي حصن قسْتلّنس[5] ثمانية عشر ميلا ومن
قسْتلّنس الي قشطة جرزد تسعة اميال وايضا فان من حصن قارنقل الي
قشطلّون[6] ومن قشطلّون الي مكشترِيناطة[7] اربعة وعشرون ميلا ومن
مكشترِيناطة الي صنغرة اربعة وعشرون ميلا وكذلك ايضا فانّ من منت
فرند الي حصن قشطلّون ثمانية عشر ميلا ومن قشْطلّون الي فلّفال
اربعة وعشرون ميلا ومدينة فلفال هي عند اصل جبل قرسَلّون[8] فمن فلفال
الي بلد لشيوش[9] اثنا عشر ميلا وهي عند اصل جبل اولاد برّال ومنها الي
حصن جرّو السابق ذكره خمسة عشر ميلا وهو في اصل الجبل المذكور
ومن منت مللو الي حصن انقلون ثمانية عشر ميلا وهو في اصل الجبل
المذكور ومن غرْدية الي حصن قرنقلة ثمانية عشر ميلا وهو في آخر الجبل
المذكور ومن حصن قرنقلة الي حصن جبيطة لبرّال ثلاثة وثلاثون ميلا وهو
حصن آهل ممدّن في خندق بين جبل برال وجبل مايال[10] وبين جبيطة

[1] C دمور [2] A, C ناظره [3] A قسطه جورد; C قسطه جرود [4] A فلفال; C قلقال
[5] Così B e poi قسْتلّس; A قشتلين; C قشلش e قشليش [6] Manca la distanza.
[7] A مسكن ناطة; B مكستر ناطة e مكشر ناطة; C مشكر ناطة [8] A برسلون; C فرسلون [9] A نسوس; C بسنوس [10] B مايال e مابال

وايضا فانّ من حصن رالبنُو الي مدينة صنغرة ثمانية عشر ميلا ومن حصن قاسْطرُو ايضا الي حصن برّاي اربعة وعشرون ميلا ومن برّاي الي صنْغرة ثمانية عشر ميلا وايضا فانّ من شنت دناط الي رقّة شنج[1] ثمانية عشر ميلا ومن رقّة شنج الي الفدينة ثلاثة اميال ومن الفدينة ايضا الي مدينة صنْغرة اثنا عشر ميلا ومن رُقّة دِليبُو[2] الي الفدينة ثمانية عشر ميلا ومن جرّو الي افنية[3] اثنا عشر ميلا ومنها الي صنْغرة ثمانية عشر ميلا ونرجع فنقول انّ من صنْغرة الي حصن اكلون ستّة وثلاثون ميلا ومن اكلون الي مُكشْتر[4] يناطة علي اليمين تسعة اميال وفي الشمال باترة اندنْت[5] خمسة عشر ميلا ومن حصن بلانة وانت مارّ الي صنْغرة قرجرة في الشمال وبعض تأريب وفي اليمين حصن بجَنبرُو وبينهما ثمانية عشر ميلا ومن بلانة الي صنْغرة ستّة وثلاثون ميلا ومن حصن جرّو السابق ذكره الي الفاْفال اربعة وعشرون ميلا ومنها الي شنت دناط ثمانية عشر ميلا ومنه الي اسْقنُو اربعة وعشرون ميلا ومنه الي بالسْقُورة احد وعشرون ميلا ومن بالسْقُورة الي منت دجون[6] ثمانية عشر ميلا ومن منت دجون الي لامة اربعة وعشرون ميلا ومن لامة الي مدينة طارنت ستّة اميال وايضا فانّ من لامة الي بنّة انكي ثمانية عشرً ميلا ومن حصن بنّة انكي الي ارْبُلّان اربعة وعشرون ميلا ومن ارْبُلّان الي حصن قارنَقل اربعة وعشرون ميلا وايضا فانّ من ارْبُلّان الي حصن منت

[1] A سنج e سنخ ; C شيخ [2] A ديبلو [3] A اقدده ; C افديه [4] A مكسين ; C مكشنير
[5] C ابدنت [6] Forse قنب دجوب *Campo di Giove.*

اربعة وعشرون ميلا ومن جبيطة لُبرّال الي حصن منت افرند علي التأريب
خمسة عشر ميلا ومن حصن منت افرند الي صنالة اربعة وعشرون ميلا
ومن حصن صنالة الي مدينة صنْغرة سبعة وعشرون ميلا وكذلك من حصن
جبيطة لُبرّال الي صنالة اربعة وعشرون ميلا ونقول انّ من حصن بنّة انكي
الي لامة احد وعشرون ميلا ومن حصن لامة الي قرْجرَة[1] سبعة وعشرون ميلا
ومنها الي مدينة صنغرة خمسة عشر ميلا وكذلك من حصن لامة ايضا الي
حصن جبيطة لُبرّال خمسة عشر ميلا ومن حصن لامة الي مدينة طارنت
ستّة اميال ومن طارنت الي حصن باجنّرة ثمانية عشر ميلا ومن باجنّرة
الي حصن فُرْكَة اثنا عشر ميلا ومن فُرْكَة الي قرْجرَة اثنا عشر ميلا ومن
حصن قرْجرَة الي مدينة صنْغرة اثنا عشر ميلا ومن حصن باجنّرة ايضا الي
بلبان وهو حصن حسن ثمانية عشر ميلا ومن حصن بلبان الي حصن
بالسْقورة خمسة عشر ميلا ومن باسْتُو الي مدينة صنْغرة اثنا عشر ميلا وايضا
فانّ من بالسْقورة الي حصن باشاة[2] ثمانية عشر ميلا غربا وايضا فانّ من
باسْتُو وهي الرقّة المتقدّم ذكرها الي قشتال نونة ستّة اميال ومنها الي
بشكة سارلة ثمانية اميال افرنجيّة وهي قرية ممدّنة وذلك اربعة[3] وعشرون
ميلا ومنها الي حصن شنت دناط اربعة وعشرون ميلا ومنها الي رقّة رَالبنُو[4]
ثمانية عشر ميلا ومن رَالبنُو الي جرّو وهو حصن حصين خمسة عشر ميلا

[1] A قـرجلة e قـوجرة ; C فـرجره [2] A, C senza punti. [3] B ثمانية [4] Così B in due luoghi, poi البذُو ; A sempre والبذوا ; C رالغيو , رالبنو دالبنو e رالبنو

ومن سنيس ايضا الي ترسة اثنا عشر ميلا ومن ترسة الي شذنت اركنجل
اثنا عشر ميلا ومن شذنت اركنجل الي حصن اكلون ستّة اميال ومن اكلون
الي صنغرة اثنا عشر ميلا ومن صنغرة الي طارنت ثمانية واربعون ميلا
ونرجع فنقول انّ من سِنيس الي ترسَة اثنا عشر ميلا ومن ترسة الي اكلون
ستّة اميال ومن اكلون الي حصن اركنجل ثمانية عشر ميلا وقد قدّمنا
ذلك ومن شذنت اركنجل الي قَرْبُون ثمانية عشر ميلا ومن قَرْبُون الي حصن
قُلُبْراط اربعة وعشرون ميلا وحسن قُلُبْراط يحاذي قَرْبُون ايضا من خلف
الجبل ويحاذي ايضا قَرْبُون من خلف الجبل مدينة قلْبرية وبينهما ستّة
اميال وكذلك يحاذيها بلد اسمه قسْطرنوب بينه وبين قلْبرية ثلاثة
اميال ومن قسطرنوب الي مدينة بتبَران ثلاثة اميال وبين بتبَران
وسنيس ستّة اميال وهذه البلاد الاربع من وراء الجبل ومن شذنت اركنجل
الي رقّة فِيلب ستّة اميال ونرجع ايضا الي مدينة طارنت فنقول انّ منها
في الجنوب الي مدينة قليبلي علي البحر ستّون ميلا ومن قليبلي الي اذرنت
في المشرق ثلاثة مائة ميل وثلاثون ميلا ومن اذرنت الي لبّج وهي مدينة
في البرّ اثنان وسبعون ميلا ومن مدينة لبّج الي ابرندس المتقدّم ذكرها
علي بحر البنادقيّين اثنان وسبعون ميلا ومن طارنت ايضا الي بنّة انكي
ثمانية عشر ميلا ومن بنّة الي فُرّكَة ثمانية عشر ميلا ومن فُرّكَة الي قشتال
نونة[1] اربعة وعشرون ميلا ومن حسن بنّة انكي الي حصن جبيطة لُبرّال

[1] A نوبة ; C ىدىنه e poi قوبه

ومن اسْطرنجلي الي قطروني اربعة وعشرون ميلا وبين اسْطرنجلي والبحر ستّة
اميال وايضا فانّ من اسْطرنجلي الي ابْرياتقو احد عشر ميلا ومن ابْرياتقو
الي باتربولْ سبعة وعشرون ميلا ومن باتربول الي ابسخرو[1] ثلاثة وثلاثون
ميلا وبين ابسخرو ورُسّيانُو الساحليّة خمسة عشر ميلا ومن رُسّيانُو الي
شنت مورُو خمسة اميال وبين شنت مورُو والبحر ستّة اميال ومن شنت
مورُو الي ارْمنت ثلاثة اميال ومن ارْمنت الي شنت اركنجل ستّة اميال
وايضا فانّ من شنت مورُو الي بسْنديان تسعة اميال ومن بسْنديان الي
اكراك اثنا عشر ميلا ومن اكراك الي شنت أركنجل اثنا عشر ميلا ومن
شنت أركنجل الي رقّة فِيلَب[2] ستّة اميال ومن شنت اركنجل الي قلبْراط
اثنا عشر ميلا ومن اركنجل علي اليمين الي سنيس اثنا عشر ميلا ومن
اركنجل الي غنانو ذات اليسار[3] اثنا عشر ميلا ووادي اكْرِي يشقّ بينهما
ومن اركنجل الي قشتال ستّة اميال وهو حصن حصين ومن قشتال مشتال[4]
الي قابلي ميلان ومن اركنجل الي بُنّس[5] ادرات علي جهة المغرب ستّة اميال
ومن بُنّس ادّرات الي قشتال لوْرنت ستّة اميال ومنه الي مدينة شنت
مرْتين ثلاثة اميال ومن شنت مرتين الي منت مور ستّة اميال ومن منت
مور الي بجنال ستّة اميال ومن بجنال الي مرسقة القديمة ستّة اميال ومن
مرسقة القديمة الي صبونارة اثنا عشر ميلا ومنها الي سَرقُونة ثلاثة اميال

[1] A ابسخر e السنجروا ; C اسخر e اسخروا [2] A قبلت e فنلب ; C بيلت e ويلت

[3] A, C اليمين [4] A مشتال الي قشتال ; C قشتال فشال [5] A, C بيس

ارضين واقاليم وتحتوي علي بلاد كثيرة واوّلها ريّو وهي مدينة علي مجاز صقلية صغيرة متحضّرة فيها اسواق وتجارات[1] ومجتمع لورّاد وقصّاد ومنها الي توجس[2] مرحلة ومن توجس الي جراجي مرحلة ومن جراجي الي الماصّ وهي مدينة صغيرة بها سوق وفواكه ستّة وسبعون ميلا ومن الماصّ الي قشتال ثلاثون ميلا وهي مدينة صغيرة ومن قشتال الي قطروني علي التخاية في البحر ثلاثة عشر ميلا وعلي التقوير ثمانية عشر ميلا ومن قطروني لمن قطع عرض البحر مجري وثلاثون ميلا وقد ذكرنا صفات هذه البلاد فيما تقدّم وايضا فانّ من مدينة جراجي الي اسْطيلو اربعة وعشرون ميلا واسْطيلو مدينة صغيرة معمورة كثيرة النعم ومنها الي قطنصار اثنا عشر ميلا وهي قلعة حسنة ومنها مع الغرب الي شنت فيمية اثنا عشر ميلا وهي علي البحر وقد سبق ذكرها فيما مضي وكلّ هذه البلاد من ارض قلورية ومن قطروني الساحليّة الي طاجِنة علي البرّ ثلاثة[3] اميال افرنجيّة وهي تسعة اميال ومن قطروني ايضا الي جنقو قسْطرو ثلاثة اميال افرنجيّة وكذلك من طاجِنة ايضا الي جنقو قسْطرو[4] ومن جنقو قسطرو الي سيمري خمسة عشر ميلا وبين سيمري والبحر ثلاثة اميال وهذه البلاد كلّها صغار متحضّرة بها اسواق وبيع وشرآء وهي ممّا تتقارب صفاتها واحوالها وكذلك من سيمري الي قطنّصار خمسة عشر ميلا وايضا من سيمري الي طبَرنة ثمانية عشر ميلا وكذلك من سيمري الي اسطرنجلي احد وعشرون ميلا

[1] A وعمارات [2] V. pag. ٥٩ [3] A, C البحر ستّة [4] Manca la distanza.

ثلاثون ميلا وعرضها ثمانية عشر ميلا وفيها قومس واسقف ومنها الي
جزيرة باغا اربعة اميال وهي قدّام نونة وبينها وبين البرّ اربعة اميال وطولها
بالتقريب عشرون ميلا وعرضها عشرة اميال فهذه الجزائر المذكورة جملتها
عامرة وهي من اقليم جرْواسِية وامّا جزائر البنادقة فهي ستّ ثلاث في
صفّ وثلاث في صفّ تتلوها وجملتها معمورة وهي متوسّطة بلاد البنادقيّين
وبها عُرفت البلاد والبحر وفي المجاز المتقدّم ذكره جزيرة صغيرة غير عامرة
وهي الي لبلونة اقرب وكذلك علي ابرندس ثلاث جزائر تسمّي غوشيت
وهي تقرب من البرّ وهي صغار جدّا وليست بمسكونة فهذه جملة ما في
هذا البحر من الجزائر المعمورة والخالية ولنرجع الآن الي ذكر البلاد البرّيّة وهيآتها
وطرقها ومسافاتها واحوال سكّانها ومواضع جدرانها بلدا بلدا وقطرا قطرا
فنقول الطريق من طارنت المتقدّم ذكرها الي نابل ومن طارنت الي متيرة
ستّون ميلا ومن متيرة الي اغربلية ستّون ميلا ومن اغربلية الي قنوصة
مائة وعشرون ميلا ومن قنوصة الي اندرة ثمانية عشر ميلا ثمّ الي اطرانة
ثمانية عشر ميلا ثمّ الي بابرة[1] خمسة عشر ميلا الي فراجِنطو[2] ستّة وعشرون
ميلا ثمّ الي جبيطيرة ثمانية عشر ميلا ومنها الي نابل علي البحر ثلاثون ميلا
وكلّ هذه المدن المذكورة والمعاقل المشهورة معاقل لا تنال متقاربة الاحوال
وحواضر مقصودة باصناف التجارات معمورة وخصبها زائد وامنها راكد
واكثرها لا بل كلّها من بلاد قلورية وبلاد بولية وبولية وقلورية اسمآء

[1] A, G بادره ; B دابرة [2] A براجيطوا ; B براجِنطو ; C مراحنطو ; G مراجنطو

جلاد وهي آخر بلاد جرواسية ومن رُغُوصَة الي مدينة قاطرو وتروي قاذرو
عشرون ميلا وهي مدينة حسنة عامرة آهلة واهلها دلمطيّون وهم اهل غزو
وسفر ولهم عدّة مراكب ومنها الي انتابرو وهم صقالبة ثلاثون ميلا وهي
مدينة كبيرة عامرة وقاعدة مشهورة ومنها الي دلوجينة واهلها لاذقيّون سبعون
ميلا وهي مدينة من قواعد اسقلونية ومنها الي مدينة دراْست للافرنجيّين
ثمانون[1] ميلا وهي اقرب البرّ الي مدينة اذرنت حيث المجاز وبينهما سبعون
ميلا مجازًا ومن ادراست هذه طالعا مع الحائط الي مدينة جمارة مائتا
ميل وخمسة وعشوون ميلا واسم جمارة في القديم بَرَنتو[2] فهذا جميع
الخليج البنادقيّ بما عليه من البلاد والمعاقل وفيما جئنا به كفاية لذوي
البحث والعناية والشكر للّه علي ذلك وامّا ما في هذا البحر من الجزائر فنريد
ان نذكرها علي التوالي حتّي نأتي بالغرض الذي قصدناه كما وصفنا وذلك
ان في هذا البحر البنادقيّ جزيرة أوْسَر وهي قريبة من البرّ بينهما ثمانية
اميال من الرأس الواحد وباقيها داخل في البحر وهي في جون اسْترية وطولها
عشرون ميلا وعرضها اثنا عشر ميلا وهي عامرة ومنها الي الجزيرة المسمّاة جرْسَة
خمسة اميال وبينها وبين البرّ ستّة اميال وهي كبيرة كثيرة العامر وطولها
اكثر من عرضها ويكون طولها علي التقريب ستّون ميلا وعرضها خمسة
وعشرون ميلا وفيها قومس واسقف ومنها الي جزيرة اربا ستّة اميال وهي
قدّام جبال جرْواسِية وبينها وبين البرّ اثنا عشر ميلا وطولها بالتقريب

[1] A ثلاثون [2] A بنونتو ; C يترنتو Più sopra a pag. ٦٤ بَدَنْتُو

ميلا وهي مدينة متوسّطة لدلمطيّين ولها مراكب عدّة ومنها الي مدينة صاطّو ثلاثون ميلا وصاطّو[1] لدلمطيّين ايضا ولهم مراكب تغزو وكذلك من صاطّو الي مدينة نونة وتروي نينص عشرون ميلا ونونة مدينة كبيرة حسنة جليلة حصينة الموضع ومنها الي جاذرة[2] وهي مدينة كبيرة القطر متّصلة العمارات والكروم فرجة وهي علي ضفّة البحر واهلها دلمطيّون والبحر يضرب سورها ومن جاذرة الي ذغواطة ثلاثون ميلا وهى مدينة اهلها دلمطيّون وصقالبة وهي من قواعد الروم واهلها انجاد ومنها الي ساناجي عشرون ميلا ومدينة ساناجي مدينة حسنة كبيرة كثيرة العمارات ومقصد التجار وهم اهل سفر في البرّ والبحر[3] ومنها الي مدينة وَاوْغوري خمسون ميلا ومدينة وَاوْغُوري وتروي لوْغارو مدينة جليلة من احسن القواعد واحصنها واهلها دلمطيّون وهم اهل سفر وتجوّل ولهم مراكب غزو ومنها الي مدينة طرْغُورس وتروي ترْغُوري ستّة اميال واهلها دلمطيّون وهم اهل انشآء وغزو واسفار ومن مدينة ترْغُوري الي مدينة اسْبالطو اثنا عشر ميلا واهل اسْبالطو دلمطيّون وهي مدينة عامرة كبيرة القطر كثيرة العمارة والتجارة وكلّها مفروشة الازقّة بالبلاط ولهم مراكب غزو ومن اسْبالطو الي مدينة شثغنو خمسة وعشرون ميلا واهلها صقالبة ولهم اعمال واسعة وعمارات متّصلة وهم اهل مراكب كثيرة ومنها الي رغُوص وتروي رغُوصَة ثلاثون ميلا واهلها دلمطيّون ولهم مراكب غزوانيّة وهم انجاد

[1] B وصَطاُو V. altre varianti a pag. ٨٣ lin. 5. [2] Manca la distanza. [3] A, C alle parole ومقصد الخ sostituiscono ومنها يتجهز واليها يقصد بالتجارات برا وبحرا

وفي هذا الخلآء من الارض قوم يأوون الي غياض ومواضع يتصيّدون فيها ويطلبون العسول في تلك البراري ومن انقونة الي طرف الخليج وقد ذكرناه في الجزء السابق لهذا[1] وهي بلاد البنادقة وكذلك من طرف الخليج راجعا الي جهة المشرق قد ذكرناه ايضا هنالك وهي بلاد ايكلاية حتّي انتهي بنا القول الي مدينة الاورنة وهي آخر بلاد ايكلاية وهي مدينة كبيرة عامرة فيها انشآء دائم فلنصل القول بها ونذكر ما علي الساحل الشرقيّ من هذا الخليج فنقول انّ مدينة الاورنة منها الي مدينة بقري عشرة اميال ومدينة بقري هي اوّل بلاد جرواسية التي تسمّي دلماسية وهي علي البحر وبقري مدينة حسنة متحضّرة ومنها الي مدينة لوبارة ستّة عشر ميلا وهي مدينة كبيرة عامرة في سند جبل ومن لوبارة الي مدينة صنة[2] ثلاثون ميلا وهي مدينة حسنة كثيرة العمارة[3] واهلها صقالبة ولهم مراكب كثيرة ومنها الي قسطيلصقة[4] خمسة عشر ميلا واهلها صقالبة وهي مدينة صغيرة ومراكبها قليلة ومنها الي مدينة مصقلة عشرون ميلا وهي لدلمطيّين ومنها الي ارنس خمسة عشر

[1] Qui il codice B ripete l'itinerario da Ancona all'estremità del Golfo veneziano (V. p. ٦٧ seg. e l'appendice seconda); dà la descrizione dell' Istria omessa nella sezione 2ª del Clima V. (V. p. ٧٠) e tralasciando per conseguenza le parole che seguono fino a هذا الخليج così continua: واول بلاد جرواسيه مدينة تسمّي بقري ومنها الي الاورنة المتقدّم ذكرها عشرة اميال وهي مدينة حسنة متّحضرة ومنها الي مدينة لوبارة الخ [2] B صُنّة; C صفه [3] A الخيرات والعمارات [4] A om.; C قسطيلطقه; G بقسقسطة

وهي قرية وكنيسة عظيمة ومنها الي بسْتية في قعر الجون في قرطيل يدخل
في البحر اثنا عشر ميلا وبين البلد ورأس القرطيل مقدار رمية قوس الرجل
وعرض رأس القرطيل قدر نصف ميل وعرض وسط القرطيل اربعة اميال
ومن بسْتية الي بسْكيش اثنا عشر ميلا ومن بسْكيش الي رودنة ثمانية
اميال ومن رودنة الي قيْنَان اثنا عشر ميلا ومن قيْنَان الي دابية احد عشر
ميلا ومن دابية[1] الي لاشنة ثمانية اميال[2] ولاشنة ايضا علي قرب
من البحر ويروي لازنة ومن لاشنة الي قنب[3] مارين اثنا عشر ميلا
ومن قنب مارين الي ترْملة عشرون ميلا ويروي ترملس ومن لازنة الي
ترملس ابلاية بتدوير ومن ترملس الي مصبّ نهر بشكار تسعة وخمسون
ميلا جنوبا وكذلك من وادي بشكار الي وادي طرنت ويروي
ترنت ستّة وثلاثون ميلا وهو نهر كبير وعليه علي بعد من البحر مدينة
ترنت وهي مدينة كبيرة كثيرة الخصب والخيرات ومن مصبّ نهر ترنت الي
مدينة قامَة[4] علي البحر ثمانية وخمسون ميلا وقامَة مدينة كبيرة القطر
كثيرة الجنّات والكروم ومنها الي مدينة انكونة ستّة اميال وانكونة مدينة
قديمة ازليّة مشهورة من قواعد بلاد الروم الساكنين علي بحر البنادقيّين
وقد ذكرناها فيما سبق قبل وايضا فانّ من مدينة قنب مارين الي مدينة
انقونة خلآء وبرار وفيه اثنتا عشرة مرحلة وهي من الاميال ثلاث مائة ميل

[1] A رانه; C دانيه [2] B aggiunge ومن البحر الي اقرديل (sic) اربعة اميال [3] I codici qui e nella riga seguente hanno منت [4] V. pag. ٨٣

بشتالية[1] ويقابلها في البرّ قُورات[2] وبينها وبين البحر تسعة اميال وقورات
مدينة حسنة متحضّرة نبيلة فرجة كثيرة الفواكه خصيبة المعايش ومن
قورات الي اطرانة علي الساحل ثمانية اميال وكذلك من بشتالية المذكورة
الي اطرانة ايضا ستّة اميال واطرانة مدينة متوسّطة لها سور وبها سوق
مشهودة ومنها الي بَرْلَت ستّة اميال علي الساحل ويقابل مدينة بَرْلَت في
البرّيّة مدينة تسمّي اندَرة وهي مدينة كبيرة عامرة ومنها الي البحر تسعة
اميال ومن بَرْلَت علي الساحل الي وادي لوذرة ستّة اميال وعلي هذا الوادي
دير كبير يسمّي دير شنت ماريّة ومنه الي مدينة قاني[3] وهي مرتفعة عن البحر
اربعة اميال ومدينة قاني مدينة صغيرة متحضّرة كثيرة التجارات والاموال
واهلها مياسير ومن شنت ماريّة الي شنت نقولة ببترة[4] اثنا عشر ميلا وهي
علي البحر في قرطيل ويقابلها مدينة صلبي[5] علي ستّة اميال من البحر ومن
شنت نقولة الي وادي ريغلو[6] ويروي نيقلو اثنا عشر ميلا واسم الوادي نفسه
نهر قنالار ومن نهر نيقلو الي نهر كاطة احد عشر ميلا ومنه الي مدينة
سيبُنت ميلان وسيبُنت علي قرب من البحر ومنها الي ماتناطة اثنا عشر
ميلا وهي بقرب من البحر ومنها الي شنت انجلو وهي مرتفعة عن البحر
ثمانية اميال وايضا فانّ من ماتناطة الي مرسي شنت فليجي[7] اثنا عشر ميلا

[1] Manca la distanza. [2] I codici sempre مورات e مورانت [3] A, B, G قاي ; C فاي [4] A لقدره ; B ببتوة ; C بعشرة اميال ; G دىتره [5] A, B, G صايّ ; C صاني [6] A, C, G ريغنو [7] A فلىحي ; B فلنجي ; C فليحي ; G بلنجي

ميلا ومن شنت جنار الي قرطيل ناوْرة[1] اثنا عشر ميلا ومنه الي مدينة
ابرندس اربعة اميال فيكون من اذرنت الي ابرندس بتقوير الاجوان ثمانية
وخمسون ميلا ويكون علي التخلية ثمانية واربعون ميلا وابرندس مدينة
جاهلية يحيط بها البحر من جهاتها الثلاث شبيهة بالقسطنطينية العظمي
وهي في ذاتها حسنة البنآء فسيحة الارجآء[2] كثيرة النعم خصيبة كثيرة
المرافق ومن ابرندس الي غوشيت اثنا عشر ميلا وغوشيت ثلاث جزائر
لطاف بينها وبين البرّ نصف ميل ومن غوشيت الي مرسي شنت نقولة
بترول[3] اثنا عشر ميلا وهو مرسي لطيف مستراح وبه المآء ومنه الي مدينة
منوبلي اربعة وعشرون ميلا ومنوبلي مدينة صغيرة متحضّرة ومنها الي حصن
بلنيان ستّة اميال وبقربها بلد يسمّي قنبرصانُ ويبعد عن البحر تسعة
اميال ومن بلنيان الي شنت بيطو[4] وهو مرسي ميلان ومنه الي مدينة باري
اثنان وعشرون ميلا ومدينة باري مدينة كبيرة عامرة في قعر جون وهي
قاعدة بلاد الانكبرديّين وبها انشآء مراكب وهي من قواعد بلاد الروم
المشهورة ومن مدينة باري الي برج[5] اجيلو ويروي اشيلو[6] ويقابله في البرّ
مدينة بطُنت وبينها وبين البحر ستّة اميال ومنه الي جبناس ستّة اميال
ثمّ الي ملبنت اربعة اميال ويروي ملفنت بالفآء ويقابلها في البرّ رُوبة
ورُوبَة مدينة متوسّطة حسنة وبينها وبين البحر ستّة اميال ومن ملفنت الي

[1] A, C ماوره; G باوره [2] A الفناء [3] Così il cod. G; A بعوله بدزول; B تقوله بترُول; C بقوله بنرول [4] A, G بيطر [5] A نوح; B, G برح; C برج [6] Manca la distanza.

وقنص وبنوصة وشنت غاثي وكلرمنت وسنيس وبسنيان وسيمري واسترنجلي وترغارقو وجرْسَنة وكلّ هذه البلاد بلاد قلورية ومن بلاد انكبردية متيرة وغْرنيْلية[1] وموطلي وتروي ماتلي وماطلي وتروي ماتي وغرابدينة وقنوصة واطرونة وعزقلة وتروي عسْقلة بالسين وشنت لورين وشنت بجوش[2] وجبطاط[3] وشنت صبير وشنت انجلي ولاشنة وقنب ماريـن وترملس ونحن نذكرها الآن بلدا بلدا ونأتي باوصافها وطرقاتها كما سبق منّا في سائر الاقاليم السالفة بحول اللّه تعالي، قد تقدّم لنا وصف الطريق من مدينة ريّو باستدارة مع ساحل بحر الشام في الجزء الثالث من الاقليم الرابع الي مدينة اذرنت التي علي مجاز بحر البنادقيّين فلنصل به الطريق علي بحر البنادقيّين مساحلا الي مدينة انقونة[4] فنقول انّ من مدينة اذرنت الي مدينة ابرندس ثمانية وخمسون ميلا ومن اذرنت الي قرطيل شوذة[5] اثنا عشر ميلا ومنه الي شنت جوان مرتوبلي[6] اثنا عشر ميلا وهي قرية ممدّنة حسنة ومنها الي قرطيل كنكا ستّة اميال ومن كنكا الي قرطيل شنت جنار اثنا عشر

[1] A, C وعرسليه ; B وعرنيلية ; G وغربيليه [2] A مجوس ; B, G فبجوس ; C مجدوس

[3] I cod. وجنطاط [4] Alle parole da قد تقدم لنا الخ il cod. B sostituisce فنقول اولا صفة الطريق من مدينة ريو باستدارة علي ساحل بحر الشام ثم علي ساحل بحر البنادقيين الي مدينة انكونة فمن ريو الي راس فلامة الخ e ripete l'itinerario da Reggio ad Otranto già portato a pag. ٥٩ lin. ult. [5] A, C, G سوده [6] A مرتولي ; G قرنوبلي ; C قربلي

الـفـصـل الخامس وهو الجزء الثالث من الاقليم الخامس، انّ الذي تضمّنه هذا الجزء الثالث من الاقليم الخامس قطعة فيها بلاد قلورية وبلاد انكبردة واكثر خليج البنادقيّين وما عليه من البلاد المشهورة فمن هذه البلاد في الضفّة الشرقيّة مدينة ريغـنو ومدينة بـولـة ودرونـة[1] وآسية ومصقلة وارنس وصنطو[2] ونونص[3] وجاذرة وسَبناجي[4] ورغـوص واُسباطلو وتـرْغورُون[5] وقاترة[6] وانْتَبْرية ودلجينة ودراسْت وبترلة[7] ويانا[8] وفاميُو[9] وكيرَة[10] ومن البلاد التي علي الضفّة الغربيّة من خليج البنادقيّين ابرندس واسْلمُونة ومنوبلي وقنبرصان وملفنت وبشالية[11] واطْرانة وبرلت وقاني[12] وسيبنت ويقال باسْتية وروذانة ولاشنة ويقال لازنة وقنب مارين وكلّ هذه من بلاد انكبردة علي الساحل الغربيّ من الخليج ومن بلاد البحر ايضا ترملس وترانة وموقة[13] وانكونة وفيه من بلاد البحر الشاميّ طاجنة وقطْرونة ورشّانة ورُوسيت وطارنت وفيه من بـلاد قلوريـة قطنسان ومَرطُران وبجنال[14] وقطروبلي وبنبنْت وملف البريّة

[1] G ودروقه
[2] A وصيطوا ; G وصنطر
[3] A وبولنس ; B ونولنص ; C وبوس ; G وبرلنص
[4] A وصدداجي ; B وسَنتاجِي ; C وصنباجي ; G وسنباجي
[5] I codici وبرغورون
[6] A, B, G وقابوة ; C وقانوه
[7] A وتدرله ; C وبتدله ; G وبترله
[8] A قاسا ; B وقايتا ; C وقاينا ; G وباسا
[9] A وقافنوا ; C وفاينواء ; G وقاميو
[10] A وكدره ; C وكنوه
[11] A وشاليه ; B, C, G وشالبة
[12] A, B, G وقاي ; C وفاي
[13] Più oltre è scritto قاما, نامه ed اقامة Si legga وامانة *Umana*
[14] A وكداك ; B, G وبجناك ; C ويحاط

بنبنت مدينة قديمة ازليّة عامرة وابلينة مدينة صغيرة كالحصن ومن
بنبنت في جهة الغرب الي مدينة سرح ثمانية عشر ميلا ومن منت سرح
الي ارْجنت اثنان وثلاثون ميلا وارْجنت مدينة حسنة ذات عمارة وحالة
صالحة ومن ارْجنت الي قبوة ثلاثون ميلا وقبْوة علي نهر كبير يأتي اليها
من جبال في ناحية بنبنت ومن مدينة قبوة الي اجَرسَة ثمانية اميال
ومن اجرسة الي نابل اثنا عشر ميلا وقد اكملنا ما تضمّنه هذا الجزء
والحمد لله، نجز الجزء الثاني من الاقليم الخامس،

اميال ومن هذا الرأس الي قسْطركلي ثلاثة عشر ميلا ومن قسْطركلي
الي دسقالية اثنا عشر ميلا ودسقالية حصن كبير ومنه الي رأس جرلة[1]
تسعة اميال ورأس جرلة ايضا نهر تدخله المراكب المخفّة ومن رأس جرلة
الي المنتية ثمانية وثلاثون ميلا والمنتية مدينة حسنة متحضّرة في جون
أوْلبة[2] ومن مدينة المنتية الي شنت فيمي اربعة عشر ميلا الي موقع نهر
قزليت[3] الي وادي مخاطة ميلان ومن وادي مخاطة الي انجيطلو وهو
حصن كبير معمور ثلاثة عشر ميلا ومن انجيطلو الي بيبُوني اثنا عشر ميلا[4]
ومنه الي اتربية اثنا عشر ميلا ومن اتربية الي باتقانو ويروي قامو بالميم ستّة
اميال فذلك من مدينة منتية الي رأس باتقانو خمسة وستّون ميلا ومن
رأس باتقانو الي ريّو ستّون ميلا ومن رأس باتقانو الي باتقانو ستّة اميال
ومن الرأس الي اتربية ستّة اميال وهي مدينة حسنة مشهورة من قواعد
بلاد الروم ومن اتربية الي نقوطرة اثنا عشر ميلا ومن الفارو الي ريّو اثنا
عشر ميلا وسنذكر هذه البلاد وما جاورها من بلاد البريّة في المصوّرة الثالثة
وبقي لنا ان نذكر بلادا تحصّلت في هذا الجزء ممّا يلي مدينة سلرْنو فمنها
مدينة بنبنت وابلينة فمن مدينة سلرْنو الي مدينة ابلينة اربعة وعشرون
ميلا في جهة الشمال ومن مدينة بنبنت الي سَلرْنو ستّون ميلا ومن ابلينة
الي جبيطيرة عشرون ميلا ومن جبيطيرة الي سلرنو ثلاثون ميلا ومدينة

[1] I codici جزلة [2] A اليه; C البة [3] Manca la distanza. C فوليت ; G قرليت
Forse فرليت *Feroleto* [4] Questo passo è nel solo B ove leggesi بنبُوني

ميلا ومنها الي بسطانة[1] خمسة عشر ميلا وهو مرسي صغير ومنه الي مدينة ملف الساحلية ثمانية عشر ميلا وهي مدينة عامرة يرسي بها متحصّنة من جهة البرّ سهلة من جهة البحر اذا حوربت اخذت وهي قديمة ازليّة ذات سور جيّد واهلها بشر كثير مياسير ومن مدينة ملف الي موقع وادي باذَرُوا عشرة اميال وهو مستراح للاساطيل حسن وعلي اعلي هذا الوادي مستراح يسمّي باذروا وبه يسمّي الوادي وهو موضع حصين لا يتوصّل اليه الّا من بابين وفيه المآء[2] والحطب ومن هذا الوادي الي سلرنو ميلان ومدينة سلرنو مدينة جليلة ذات اسواق عامرة ومرافق عامّة وحنطة وحبوب ومنها الي وادي سِيلَسَة وهو مرسي ضيّق ستّة اميال ومنه الي وادي اسيلو[3] اثنا عشر ميلا وهو واد كثير المآء تدخله المراكب وفي ضفّتيه شعار وسباخ لا يتوصّل اليه ترسي بداخله المراكب والاساطيل في أمن ومنه الي جون[4] غروبلي الي جزيرة بغوضة[5] بقرب البرّ عشرون ميلا ولا مرسي بها ومن جزيرة بغوضة الي جون الواديين عشرون ميلا ومنه الي قشطال دمار عشرة اميال ومن قشطال دمار الي بولية[6] ثلاثة عشر ميلا وياتيها وادي شنت سيمري[7] فيصبّ بها ومنها الي بلي قشطرو اربعة وعشرون ميلا وهو حصن كبير عامر والي جانبه مع الشمال نهر ومنه الي اطربس[8] المعروف بمرسي رأس بلي قشطرو ستّة

[1] *Positano.* Manca in C; A, B, G تسطاية [2] B المياه [3] B أبسبالو; C, G ابسيلو
[4] B incerto. Pare حصن [5] A, C, G بعوضة Leggasi لقوصة *Licosa.* [6] A فولية
[7] A سمري; C سميري [8] A, G اطريس

مكشوف ولا يحمل المراكب الكبيرة[1] ومنه الي موقع نهر قبوة ستّة اميال
وهو ابلاية ايضا لَا يستر[2] ومن وادي قبوة الي بطرَمة[3] اثنا عشر ميلا وهي قرية
ومرسي لا يستر ومنها الي مدينة كُومَة ستّة اميال وكُومَة مدينة صغيرة تبعد
عن البحر يسيرًا ومنها الي مرسي مسينة اثنا عشر ميلا وهو مرسي مأمون
قليل المآء وتتحصّن فيه العساكر والرجال اعني عسكر البرّ والبحر ومن
مسينة الي قشتلي[4] وهو حصن عامر كالمدينة الصغيرة وهو في طرف جون
ثمانية اميال ومن قشتالي مارًّا الي مدينة نابل الكتّان اثنا عشر ميلا
ونابل الكتّان مدينة حسنة قديمة[5] عامرة ذات اسواق نافقة السِلع وافرة
البضائع والامتعة ومنها الي مرسي اسْطابة[6] ثلاثون ميلا وهو جيّد الارسآء وفيه
المآء الكثير وهو حلق وادٍ جارٍ عذب علي آخر جون ومن قصد منه ملف
في البرّ خرج في البرّ ماشيًا الي ملف خمسة عشر ميلا وبين اسطابة ونابل
جبل النار وهو موضع لا يتوصّل الي بركانه لانه دآئم الدهر يرمي بالنار والصخر
ومن اراد الساحل سار من اسطابة مساحلا الي مدينة سُرّنت ثلاثين ميلا
ومدينة سُرّنت في قرطيل خارج في البحر وهي مدينة عامرة حسنة الديار
كثيرة الخيرات والاشجار وعليها خندق وعر لا ترسي به المراكب تشتيةً بل
تجرّ فيه وبها انشآء للمراكب ومن مدينة سُرّنت الي رأس منتيرة[7] اثنا عشر

[1] B, G الكثيرة [2] A لا ستر فيه [3] A om.; G بطرسه Leggasi بطرية *Patria*.
[4] *Pozzoli* (فثيالي ?); A قشيتّلي; C فَستَيلي; G قستّلي [5] A, C ازلية [6] A اسطانه
e بسْطانه; B, G اسْطاية [7] Così B e G; A منيره; C منيره Forse منيروة *Capo Minerva*.

مدينة جنوة وسار علي الطريق الذي وصفناه الآن الي مدينة قشطالي ثمّ
يتوغّل جبل برْدُون مع الشمال الي مدينة سنجلو خمسة وعشرون ميلا ومن
سَنجلو[1] الي مدينة شنت لاوْ خمسة عشر ميلا وهي مدينة في سفح الجبل
ومنها الي ربنّة خمسة واربعون ميلا وربنّة متوسّطة بلاد البنادقيّين كما
قدّمنا وصفها وايضا فانّ من مدينة جنوة الساحليّة علي الطريق القصد الي
ربنّة الساحليّة مائتان وثمانون ميلا وصفة الطريق من رومة مساحلًا الي
مدينة ريّو التي علي مجاز جزيرة صقلية فمن رُومَة الي اسْطونة[2] ثلاثون ميلا
ومن اسطونة الي انجة عشرة اميال وانجة مرسي مستراح كثير المآء ومنه الي
جبل جَرنجو ويروي جرجير[3] ويقال له قيْطنة العرب[4] وهو نهر كبير ثلاثون
ميلا ومنه الي مدينة طرّجينة ستّة اميال فمن وادي رومة الي طرّجينة
ستّة وسبعون ميلا وطرّجينة مدينة حسنة خصيبة[5] عامرة آهلة ومرساها حرج
لا خير فيه ومن طرّجينه الي مدينة غيطة اربعة وعشرون ميلا ومدينة
غيطة مدينة كبيرة القطر كثيرة الاهل موضعها قرطيل منقطع عن البرّ ولها
مرسي حسن مأمون مشتي وهو يوجد في البرّ والبحر وتتحصّن فيه العساكر
وبه انشآء المراكب الكبار والصغار ومن مدينة غيْطة الي غرلْيَان وهو موقع
سَاسَة خمسة عشر ميلا وهو نهر جارٍ كبير تدخله المراكب وعلي الوادي
هناك برجان ومنه الي حلق وادي جلاح[6] اثنا عشر ميلا وهو علي ابْلاية

[1] A, C, G سنجلو [2] A مدينة اسطرنه ; C اسطومه [3] B جرْجبو (جرجيو)
[4] C الغرب [5] A حصينة [6] A حلاج ; C, G حلاح

علي بحر البنادقيّين من مدينة جنوة الي لونة علي البحر اربعون ميلا ومن لونة الي لكّة خمسون ميلا ولكّة كما وصفناها مدينة قديمة ازليّة عامرة باسواق وصناعات ومن لكّة الي مدينة افلورنسة[1] سبعون ميلا ومن شآء سار من لُكّة الي بسْترْكَم[2] شرقا خمسة وعشرون ميلا وهي مدينة صغيرة متحضّرة ذات اسوار وسوق عامرة وبيع وشرآء وموضعها علي باب من الجبل تدخل منه الي ارض انبرضية ومن مدينة بسْتركم الي افلورنسة خمسون ميلا ومنها الي سنْقَلِيلْية ستّون ميلا وسنْقَلِيلْية مدينة كبيرة عامرة في مستوٍ من الارض ومنها الي مدينة سنْتريان[3] سبعون ميلا بين شرق وشمال وهي مدينة كبيرة ومنها الي منت تين سبعون ميلا وهي مدينة صغيرة متحضّرة وفي شرقيّها مدينة كلونسي[4] ومنها الي أرْتسِين[5] خمسون ميلا وارتسين مدينة في مستوٍ من الارض عامرة القطر حصينة خصيبة وعلي اميال منها في غربيّها نهر بيش وهو يسقي اكثر ارضها ومن ارتسين الي مدينة شنت ياني خمسة وعشرون ميلا ومنها الي مدينة ببنُو[6] اربعون ميلا وهي مدينة صغيرة متحضّرة ومنها الي مدينة قشطالي خمسة وعشرون ميلا ومنها الي آسية علي نهر خمسة وعشرون ميلا وآسية مدينة حسنة ومنها الي مدينة ازموم خمسة وعشرون ميلا ومن ازموم وهي علي النهر الي انكونة احد عشر ميلا وانكونة علي البحر البنادقي ومن اراد ربنّة الساحليّة خرج من مدينة بيش او من

[1] B qui e dopo قلورنسة; G فلورنسه In A e C manca questo passo. [2] V. pag. ٧٢
[3] A سدربان, C سنتربان [4] A كلوسي, C كلوبسي [5] A, C ارتشين [6] A نينو; G بينو

نهر تسّين بنهر بادِي وهذان النهران مخرجهما من شرقيّ جبل منت جُون
فيمرّان بين مغرب وجنوب الي ان يصل نهر تسّين علي مقربة من ناظِمة
فيلتوي الي جانب الشرق مع الشمال فيمرّ حتّي يجتمع مع نهر بَادِي فيمرّان
معًا ويصيران نهرًا واحدًا ثمّ ينقسمان قسمين فيمرّ احدهما من بابية الي
مدينة منتو وهي في الضفّة الشرقيّة منه وهي مدينة كبيرة ومنها ينحدر الي
مدينة فرارة وهي في الضفّة الغربيّة ثمّ ينقسم اسفلها قسمين فينحدر احدهما
الي خليج البنادقة والقسم الثاني يخرج من اسفل بابية مغربا[1] ثمّ ينقسم
قسمين فيمرّ الواحد مشرقا الي مدينة برُونة[2] وهي في غربيّ النهر ثمّ يصبّ
في البحر والقسم الثاني يمرّ غير بعيد الي مدينة اكرَمونة وهي في الغرب
من هذا القسم[3] الي مدينة باذوة[4] ثمّ يمرّ حتّي يصبّ في البحر وبين فرارة
وبرونة مرحلة كبيرة وبين باذوة والبحر ثلاثة اميال فالطريق من جنوة الي
رومة علي البرّ من جنوة الي لكّة يومان وهي مدينة قديمة ازليّة عجيبة
البنآء قائمة الاشكال عامرة الاسواق نافقة المصنوعات ومن مدينة لكّة الي
مدينة افلورنسة سبعون ميلا وهي مدينة عامرة القطر[5] في ضفّة الجبل وعلي
مقربة من نهر بيش ومنها الي سنْقَلِيلْية يومان وهي مدينة متحضّرة ذات
اسواق وصنّاع واموال ومن سنْقَلِيلْية الي جبل انْواط خمسة عشر ميلا ومنه[6]
الي رومة خمسة عشر ميلا والطريق ايضا من مدينة جنوة الي انقونة التي

[1] B مقرّبا [2] A قزونه ; C قرونه [3] A, C لخليج [4] A بارده ; C بادره [5] A, C الاسواق
[6] B ومنها

غربيّ نهر رومة وهي مدينة متوسّطة فيها اسواق ولها سور تراب وباورط
وفوقها[1] يجتمع نهر توذر بنهر رومة فيعبر[2] نهر رومة الي مدينة توذر وهي في
غربيّ نهرها ويقابلها في الضفّة الشرقيّة اماقة وهي مدينة نبيلة ومنها مع النهر
الي مدينة ناراوم[3] وهي في الضفّة الشرقيّة من نهر توذر وعلي قرب منها في
ضفّة النهر الغربيّة مدينة رات وهي مدينة متحضّرة حسنة ومنها الي قمرين وهي
مدينة حسنة جليلة ومنها الي ازموم وهي مدينة كثيرة الخيرات عامرة ومنها
الي انكونة وهي مدينة كبيرة من قواعد بلاد الروم وبقربها نهر ازموم وهو وادٍ
متوسّط ومنبعه من قرب مدينة ازموم ومدينة اليآ[4] في غربيّ هذا النهر
وبينها وبين البحر تسعة اميال والطريق من جنوة الي بلاد انبرضية فمن
اراد ذلك سار من مدينة جنوة الي حصن برجة[5] يومين ومنه الي نهر ناظمة
يومان ومن نهر ناظِمة الي مدينة طرونة يومان ومدينة طرونة مدينة حسنة
عامرة وقاعدة متحضّرة وفيها تجارات واهلها مياسير وبها صنّاع وفعلة ومن
مدينة طرونة الي غامِنديُو يومان ومدينة غامنديو عامرة كبيرة ذات قري
وعمارات[6] وهي علي نهر تسّين ولها سور واسواق نافقة واهلها املياء ولها
تجارات ودخل وخرج ومن غَامِنْدِيو الي مدينة بابيَة يومان وهي مدينة كبيرة
من قواعد بلاد انبرضية فرجة الديار عامرة الاقطار اسواقها قائمة ومرابحها
دائمة وصناعاتها متصرّفة ومعايشها مرفقة وهي علي نهر تسّين وهناك يجتمع

[1] A, C وفوق اورط [2] A فيصير [3] A بارازم; C, G باراوم [4] Leggasi آسيا *Aesium.* A pag. ٧٧ è scritto آسية [5] B مرجة; C درحه [6] A, C وزراعات

فتاتي المراكب بما فيها حتّي تقف علي حوانيت التجار وفي داخل المدينة
كنيسة عظيمة بنيت علي اسم بطرس وبولس الحواريّين وهما فيها في قبرين
وطول هذه الكنيسة ثلاثة مائة ذراع وعرضها مائتا ذراع وارتفاع سمكها
مائة ذراع واركانها من نحاس مفرغ وسمكها كذلك مغطّي بالنحاس الاصفر
وبرومة الف ومائتا كنيسة واسواقها وشوارعها مفروشة بالرخام الابيض والازرق
وفيها الف حمّام وفيها كنيسة جليلة البنآء بنيت علي صفة كنيسة بيت
المقدس طولا وعرضا وفيها مذبح تقرّب عليه القربان طوله عشرة اذرع وظهره
كلّه مرصّع بالزمرّد الاخضر ويحمل هذا المذبح اثنا عشر تمثالا من ذهب
ابريز طول التمثال منها ذراعان ونصف واعينها يواقيت حمر ولهذه
الكنيسة ابواب مصفّحة بالذهب الابريز غير ما لها من الابواب الخارجة
المصفّحة بصفائح النحاس وابواب الخشب المنقوش وفي مدينة رومة قصر
الملك المسمّي البابة وليس فوق البابة فوق في القدر والملوك دونه ويقيمونه
مقام الباري جلّ وعزّ يحكم بالحقّ ويتحرّي المظالم ويرفق بالضعفآء والمساكين
وينفي الضيم عن المهتضمين وحكمه نافذ ماضٍ علي جميع ملوك الروم ولا
يقدر احد منهم يردّ عليه ومدينة رومة اكبر من ان توصف او يحاط باوصاف
محاسنها كثرةً وحسنًا ولمدينة[1] رومة بلاد كثيرة وقواعد مشهورة فمنها اورط
ومال ملْيار[2] ووُسْتو ومنت[3] ياني وقشتال فالطريق من مدينة رومة الي مدينة
انكونة التي علي البحر البنادقيّ من رومة الي اورط[4] يومان ومدينة اورط علي

[1] A, C ولبلاد [2] C ملداد [3] B وشنت [4] B, G ارط

سنقليلية[1] الي جبل انواط[2] ثمّ الي رومة لانّ البحر يتجوّن بين جنوة وبيش ثمّ
ينعطف الي حصن ارجنتار الي جبت بكّة الي رومة وبين رومة والبحر اثنا
عشر ميلا ومدينة رومة ركن من اركان النصاري وذلك انّها كرسيّ من
كراسيهم وبانطاكية كرسيّ وبالاسكندرية ايضا كرسيّ وببيت المقدس كرسيّ
لكنّه محدث لم يكن في ايّام الحواريّين فاتّخذ بعدهم لتعظيم بيت المقدس
ومدينة رُومة مدينة عظيمة الدور يذكر انّ محيطها تسعة اميال ولها سوران
من حجارة وعرض السور الداخل اثنا عشر ذراعا وسمكه اثنان وسبعون
ذراعا وعرض السور الخارج ثمانية اذرع وسمكه اثنان واربعون ذراعا وفيما
بين السورين نهر مغطّي ببلاطات نحاس طول البلاطة منها ستّة واربعون
ذراعا وسوقها معترض ما بين الباب الشرقيّ الي الباب الغربيّ وهناك
اسطوانات حجر في نهاية من الغلظ طول كلّ عمود منها ثلاثون ذراعا وممّا
يلي جانبي العمود الاوسط منها عمودان من نحاس اصفر روميّ وقصبة
العمود وقاعدته ورأسه مفرغ منه وعليها حوانيت تجار وفي مقدم هذه
الاسطوانات والحوانيت نهر يشقّها من المشرق الي المغرب قاعه كلّه مفروش
ببلاط[3] النحاس لا يستقرّ به شيء يرسي فيه وبهذا النهر تورّخ الروم فتقول من
تأريخ عام الصفر والمراكب تدخل الي مدينة رومة علي هذا النهر باوساقها

[1] Così B in due luoghi, f. 266 r.° Altre lezioni sono: A سلنقيسه; B, G سلنقيلية, سلنقية e B solo سلنقنلية; C سلدعسه e سايقنليه Credo s'abbia a leggere سنايلية *Sena Julia.* [2] A om.; B, G الواط; C الوضا [3] A بصفائح

قديمة ازليّة البنآء حسنة الجنبات[1] والافنآ[2] بنيانها شاهق السموّ وهي وافرة
الثمر كثيرة المزارع والقري والعمارات وهي علي قرب نهر صغير واهلها تجار
املياء مياسير يسافرون برًّا وبحرًا ويقتحمون سهلًا ووعرًا ولهم اسطول مخيف
ولهم معرفة بالحيل الحربيّة والآلات السلطانيّة ولهم بين الروم عزّة انفس
ومن مدينة جنْوة الي فنرة[3] سبعون ميلا وحصن فنرة حصن[4] كبير عامر
مشيد ومنه الي لُونة اثنا عشر ميلا وهي مدينة علي البحر ولها مزارع وقري
ومنها الي بيش اربعون ميلا ومدينة بِيش من قواعد بلاد الروم مشهورة
الذكر كبيرة القطر عامرة الاسواق والديار بعيدة الافنآء والاقطار كثيرة
البساتين والجنّات متّصلة الزراعات امورها شامخة واخبارها[5] هآئلة ومعاقلها
شاهقة وارضها خصيبة[6] ومياهها مغدودقة وآثارها عجيبة ولاهلها مراكب وخيل
واستعداد لركوب البحر وقصد البلاد وهي علي نهر يأتي اليها من جبل
بناحية انكبردة وهو نهر كبير عليه الارحآء والبساتين ومن مدينة بيش
الي مرسي الخنزيريّة ستّون ميلا وعليه حصن منيع ومن المرسي الي جبت
بكّة خمسون ميلا ومن حصن جبت بكّة الي موقع وادي مدينة رومة
المسمّي طنابَري خمسون ميلا ومن اخذ طريق البرّ سار من بيش الي مدينة
لُونة اربعين ميلا وهي علي البحر ومنها في البرّيّة الي بستركن[7] ثمّ الي مدينة

[1] A, G الجهات [2] C والابنا [3] Qui e dopo A, C قبْرة; B فِنْرُه; G قبر: *Porto Venere.*
[4] A agg. عظيم [5] C واجنادها [6] C حصينة [7] B più oltre ha بسْتْرَكَم Leggasi
بسْتْرِيَم *Pistoriam.*

مكانًا بحول اللّه تعالي وقوّته فنقول ان من مدينة اربونة[1] الي مدينة منت بشلير ثمانية وثلاثون ميلا ومدينة منت بشلير بعيدة عن البحر علي ثمانية عشر ميلا وهي عامرة كثيرة العمارة مقصد للوارد والصادر ومنها الي ارلش[2] علي البحر عند موقع نهر روذنو[3] يوم وكذلك ايضا من منت بشلير الي شنت جيلي يوم وكذلك من شنت جيلي الي ارلش ستّة اميال وارلش وشنت جيلي هما علي نهر روذنو ومدينة شنت جيلي علي اثنا عشر ميلا من البحر وهي في الضفّة الشرقيّة من النهر وهي مدينة عامرة الجفن رائقة الحسن كثيرة المياه والاشجار وغزيرة الفواكه والثمار ومن شنت جيلي الي مشّيلية علي البحر خمسة وعشرون ميلا ومشيلية مدينة صغيرة متحضّرة ولها كروم وزراعات وهي في سند تراب مطلّ علي البحر ومن مشيلية الي ايرش اربعون ميلا ومدينة ايرش علي قرب من البحر وهي مدينة ذات سور حصين وموضع حسن كثير الشجر[4] بادية الحضر[5] كثيرة الخيرات ومن ايرش[6] الي البنْقلة[7] خمسة وثلاثون ميلا وهو حصن منيع ومعقل رفيع وهو مطلّ علي مزارع متّصلة وخيرات مجملة ومنه الي مدينة شغونة خمسة وثلاثون ميلا وشغونة مدينة حسنة رائقة المكان كثيرة الخصب والاشجار ومن شغونة الي جنوة خمسة وعشرون ميلا ومدينة جنوة مدينة

[1] B, G بربونة [2] B ازّلش ; C اريش [3] A دنوا ; C دنو ; G ريذنو [4] A كثيرة
[5] C الحصرة (l. الحضرة) [6] A, G بيرش ; B يدرش ; C درش الثمار والاشجار
[7] A البنغلة

اثنا عشر ميلا وهي مدينة عامرة كثيرة العمارة ولها اسطول ومراكب كثيرة ومنها الي ريغنو[1] وهي للافرنجيّين خمسة عشر ميلا وريغنو مدينة كبيرة حسنة القطر كثيرة العمّار ومنها الي مدينة بولة اثنا عشر ميلا وهي مدينة حسنة كبيرة عامرة والاسطول بها ابدًا معدّ ومنها الي موذولينة[2] ستّة عشر ميلا وهي مدينة كبيرة عامرة ومنها الي البونة اربعون ميلا ومنها الي فلامونة[3] ستّة اميال وكلتا هاتين المدينتين عامرتان واقطارهما متجاورة واخبارهما متشابهة ومن فلامونة الي الاورنة[4] اربعة اميال والاورنة مدينة كبيرة عامرة وبها احوال صالحة ومراكب مهيّأة وانشآء دآئم وهي آخر بلاد ايكلاية الساحليّة ويجاور هذه البلاد من جهة المشرق جبال متّصلة وبراري منقطعة عن العمارة ويتلو هذه البلاد[5] التي ذكرناها من بلاد ايكلاية بلاد جرواسية التي تسمّي دَلماسِيَة[6] وسنذكرها في موضعها في الجزء الذي بعد هذا بحول اللّه تعالي[7] فهذه جملة ما في اسفل هذا الجزء ونبتدي الآن بذكر البلاد الساحليّة التي علي ساحل بحر الشام ونصفها بلدًا بلدًا ومكانًا

[1] A اريغنو [2] Così C sulla carta. Qui A, C مولوذنيه; B, G مولوذينة [3] I cod. قلامونة e poi اقلامونة [4] A اللارونة; B, C, G الاورنة e poi B لاورنّة e C الادرنه [5] B, C المدن [6] A, C دَمَالَسَة [7] Il passo che precede, a cominciare dalle parole ومنه ينعطف للخليج (lin. 5 della pag. prec.), nel quale si descrive l'Istria, nel codice B è portato pĕr isbaglio alla sez. 3ª del Clima V. (f. 271 r.° lin. 8); ed all'ultimo rigo وسنذكرها sono sostituite le parole وهي علي البحر الخ

واردة وصادرة ومن كرادس الي اصطاجانكو خمسة اميال وهي مدينة متحضّرة كبيرة القطر عامرة بالاجناد والعمّال والرجال والتجار والصنّاع وهي حصينة علي نهر كبير يأتي اليها من مسافة قريبة لكنّه كبير ومنه شربهم وهذه المدينة علي آخر طرف جون البنادقة وآخر بلاد البنادقيّين وفرضة بلاد ايكلاية وفيها اسطول يغزّي ومنه ينعطف الخليج في جهة الشرق وعليه تنعطف هناك بلاد ايكلاية ومن بلاد ايكلاية البرّيّة برونة وتروي برانة وبُوبلة[1] وطامَطرس[2] ومدينة برونة مدينة كبيرة وبينها وبين مدينة طامطرس مرحلة خفيفة وايضا فان من مدينة طامطرس الي مدينة بوبلة تسعة اميال وهي مدينة كبيرة عامرة ومنها الي انملة وتروي انجلة واهلها من الافرنج ثلاثة اميال ومن انملة الي قنديلة الافرنجيّين ثلاثة اميال ومنها الي برونة وتروي برانة ميلان وقد سبق ذكرها وهذه كلّها بلاد ايكلاية البرّيّة وامّا بلادها الساحليّة فمنها دستريس وبينها وبين طامطرس وهي مدينة ايكلاية ثلاثة وعشرون ميلا ومنها الي مدينة موغاو[3] وتروي اوماغو تسعة اميال وكذلك ايضا من مدينة برانة البرّيّة الي مدينة اوماغو ثمانية عشر ميلا واهلها افرنجيّون وهي علي الساحل ومنها الي مدينة جبطنوبة[4] وهي البلد الجديد للافرنجيّين وهما مدينتان احداهما في وطآء والاخري علي جبل مطلّ علي البحر ثمانية اميال ومن جبطنوبة الي برنْجو وتروي برنزو

[1] A, C sempre وبربلة Leggasi وبُوجلة *Bugla* ora *Buje*. [2] A sempre وطامطوس

[3] A مزعاو; B, G موغلو (B ripet. موغاة); C مرعاو [4] I cod. جنطبونة

وهي مدينة حسنة جليلة ذات سور حصين ولها قري وعمارات وحصون
ومن بنصَرة الي اريمينس خمسة وعشرون ميلا وهي علي نهر كبير يسمّي
ماركلة وهذا النهر يضيق عند المدينة وكلّما صعد كان اوسع واصله بركة مآء
كبيرة في اصل جبل وهي مدينة بعيدة عن البحر حسنة الموضع فرجة
النواحي كثيرة المزارع والقري العامرة ومنها الي مدينة سرفية[1] خمسة عشر
ميلا وهي مدينة كبيرة عامرة بالاسواق والفعلة والتجار المياسير والاحوال
الطآئلة وهي بعيدة عن البحر نحو ستّة اميال ومنها الي مدينة ربنّة وهي
متوسّطة بلاد البنادقة خمسة وعشرون ميلا وهي دار مملكة البنادقيّين ولهم
مائة مركب واهلها اهل صرامة وغزو في البحر ومن ربنّة الي مدينة قمالقة
وهي مدينة كبيرة حصينة[2] علي نحر البحر خمسون ميلا ومنها الي فانّروا[3] اربعة
واربعون ميلا وهي دار مملكة البنادقيّين وملكهم يسكنها وهو صاحب
اجناد واسطول وهذه المدينة يحيط بها البحر من كلّ جهة ومنها الي اطربلة[4]
ثلاثة وعشرون ميلا واطربلة مدينة كبيرة عامرة جدًّا ولهم مراكب غزوانيّة
كثيرة ولها قري ومزارع ونهر صغير ومنه شربهم ومن اطربلة الي مدينة بونُص[5]
ثمانية عشر ميلا وهي مدينة كبيرة عامرة بها بيع وشرآء وديوان وجبايات
ولهم مراكب كثيرة يسافر فيها ومنها الي كرادِس ثمانية وثلاثون ميلا
وهي مدينة كبيرة بها بشر كثير وجمع غزير ولهم مراكب كثيرة

[1] A, B, G سرقية ; C شرقيه [2] B خصيبة [3] A قادروا ; C فادروا ; G فادرو [4] A طولبه

[5] A بدرنص ; C بدص ; G برنص

مائة ميل وعلي فم هذا الباب من جهة بلاد انبَرضية مدينة انبُورية وهذا
الجبل جبل عظيم حاجز بين بلاد برْبنصة وبرْغونية الافرنجيّين وبرغونية
اللمانيّين وصوابَة وقرنطارة وكلّ هذه الاقاليم من الجبل في الجهة الغربيّة
وبين ما خلفه من جهة الشرق من[1] بلاد انبرضية وبلاد جنوة وبيش وروحة وما
اتّصل بها من بلاد انكبُردة وفيه من الابواب اربعة ابواب يدخل منها
ويخرج عنها الي بلاد الروم من كلتي الناحيتين وهو جبل عظيم جدًّا صعب
الارتقآء الي ذروته عريض الجرم وتخرج منه اودية كثيرة وسنذكرها بعد
فراغنا من سائر البلاد التي في غربيّ الجبل علي التوالي ان شآء اللّه الخ ،
.... ويتلو هذا الاقليم[2] اقليم قرَنطارة ومن بلاد قرنطارة اكْريزاوْ ويتّصل
ايضا ببلاد ايكلاية وما علي بحر البنادقة من المدن فامّا مدينة اكْريزاوْ فمدينة
صغيرة في سفح[3] الجبل ولها اقاليم معمورة وقري كثيرة ومياه جارية عذبة
وكروم وفواكه وحبوب وحنطة وهي فرجة البقعة والطريق من مدينة انقونة
الي طرف الخليج من انقونة الي وادي ازموم احد عشر ميلا وهو واد متوسّط
ومنه الي وادي شنغالية[4] خمسة عشر ميلا ومنه الي واد يسمّي ميتيُو[5] وهو
واد كبير اربعة اميال ومنه الي مدينة فانو وهي لملك البنادقة احد عشر
ميلا ومن مدينة فانو الي بنسَرة[6] ستّة اميال وهي علي نهر كبير اسمه فولية

[1] Manca nel B [2] Cioè اقليم صوابة [3] B سند [4] B شثغالية Negli altri codici manca questo passo. [5] Così B; A مدموا; C ميندو; G مندو [6] A incerto; B, G قنسرة e poi B قنصرة; C قبسرة e poi قنرة

الفصل الرابع وهو من الجزء الثاني من الاقليم الخامس، ....

وفيه ايضا قطعة من اقليم صوابة[1] وفيه من امّهات البلاد اسْكنجة[2] واكريزاو[3] والْمة والي جانب اقليم قرنطارة وما يتّصل به من ساحل بحر البنادقة وارض ايكلاية وهنا بنصرة[4] وقشْطلّو وربنّـة وقُمالقة وكراديس واسطاجانكو وفي هذا الجزء ايضا بلاد كثيرة من ساحل بحر الروم فيها اربونة ومنت بشلير وسنجيلي وايرش وبنقلة وسَغُونة وجَنوَة وبيشة ولُكّة ولُونة وفيه جمل من بلاد دسقالية[5] وما جاورها من اطراف بلاد انكبردة وما اتّصل بها من ارض البنادقة والافرنجيّين وممّا يتلو ذلك في جهة الغرب من بلاد انبرضية[6] مثل طرُون[7] وسَاوسَة وانبُورية وغامِنْديو[8] ومدْيلان وبابية ومنتو[9] وفرارة وبلونية وفيه بعض بلاد قلورية وما اتّصل بها من ملف وسُرّنْتة وبنبنْت وسمنجلو وكلّ هذه البلاد والاقاليم التي ذكرناها يجب علينا ان نرسم حدودها ونصف معالمها وطرقاتها ومجهول جهاتها وجملا من اوصافها ومحاسنها حسب ما سبق لنا ذلك الخ،

.... وبَسْنيس[10] مدينة متحضّرة علي طرف الباب القاطع في الجبل المسمّي منت جُون[11] وهو باب عظيم طوله بين الجبلين ثمانون ميلا وقيل

[1] A صرابه ; B صرّابة ; G صرايه [2] A اسحنكه ; C اسحكنه [3] A واكرنده ; C incerto; G واكريزا [4] A, C ببصره [5] G سقاليه [6] B in due luoghi انبردية [7] A اطرون [8] A وعاشدوا ; C وعامندوا ; G وعامنديو [9] A ومينوا ; B ومينو ; C ومنيو ; G وسنو [10] C شنيش [11] Così B e G; A بون ; C حون Il Jaubert legge sempre جوز

جفلونية الي جزيرة جاجنت[1] خمسون ميلا وهي جزيرة عامرة دورها ثمانون ميلا ومن جفلونية مع الشمال الي جزيرة لقاطة اربعون ميلا وهي جزيرة مثلّثة الشكل في طول كلّ وجه منها عشرون ميلا، وقد اكملنا ذكر هذا الجزء بما فيه من البلاد والجزائر والحمد لله علي ذلك، تجز الجزء الثالث من الاقليم الرابع والحمد لله،

[1] A حاجب ; B حاخت ; C, G حاحت

الخيرات ذات اسواق كثيرة وتجارات واحوال واسعة وهي علي ضفّة البحر من المجاز في الجهة الشرقيّة ومن ادراست الي مدينة لْبلونَة وهي علي بحر البنادقة مائة ميل وخمسة وعشرون ميلا مع تقوير الجون ومن لبلونة الي جمارة مائة ميل مع دور القرطيل واسم جمارة بالروميّة بَدَنتُو ومنها الي بترنتو اربعون ميلا وبترنتو مدينة صغيرة متحضّرة ذات اسواق وعمارة وجمارة مدينة كبيرة عامرة ومن جمارة ايضا مع الساحل الي مدينة فاسْكيو ستّون ميلا وفاسكيو مدينة متوسّطة ولها من الجانب الشرقيّ خليج صغير كالذراع تدخله المراكب علي فم ضيّق ومن فاسكيو الي مدينة بندسة[1] ثلاثون ميلا وعلي التخلية عشرون ميلا وبندسة مدينة متوسّطة عامرة ذات سور وسوق وبيع وشرآء ومنها الي نبغتو مائة ميل وخمسون ميلا ويلي جمارة في البحر جزيرة ثنو[2] وبينهما ثلاثون ميلا وهي جزيرة حسنة فيها مرسي ومحتطب ويلي هذه الجزيرة مع الغرب ومحرّف جنوب[3] قُرفُس وهي جزيرة كبيرة طولها مائة ميل وبها مدينة عامرة خصيبة حصينة علي قنّة[4] منيعة ولاهلها عدّة وامتناع ممن ناواهم[5] وبين جزيرة قرفس وجزيرة ثنو ثلاثون ميلا وبين قرفس ومدينة اذرنت السابق ذكرها تسعون ميلا وهو مجري وكذلك من قرفس الي لبلونة[6] مجري ومن الجزائر التي في هذه الجهة جفلونية وهي من قرفس شرقا ودور جفلونية مائتا ميلا وهي عامرة وبها مدينة ومن

[1] A بندشه; C بدنسه Forse بربسه *Prevesa* [2] A تنو; C تذور [3] Così i codici

[4] A قبة [5] A عاداهم [6] A البلونة

نوذرس هذه والبحر اربعة اميال ومنه الي طراجة[1] وهو مرسي حسن فيه مآء
طيّب كثير اثنا عشر ميلا ومن الطراجة الي مدينة قليبلي ستّة اميال
ومدينة قليبلي مدينة كبيرة قديمة عامرة وهي في بقعة من الارض والبحر
يحيط بتلك البقعة كانّها جزيرة ومنها الي انبانة[2] وهو مرسي فيه عين مآء
عذبة خمسة عشر ميلا ومنه الي ليغة[3] خمسة عشر ميلا وليغة قرطيل داخل
في البحر وفي هذا المرسي عين مآء عذب ومنه الي قاشطرة عشرة اميال
وهي مدينة صغيرة علي نحر البحر ومنها الي مدينة روث مرت[4] عادلا في
البرّيّة اثنا عشر ميلا ومنها الي سليت[5] ثلاثة اميال ومنه الي مدينة لجّ ستّة
وعشرون ميلا ومنها الي مدينة اذرنتو عشرون ميلا ومدينة اذرنتو مدينة
قديمة الآثار كثيرة السكّان والعمّار[6] وفيها اسواق عامرة وتجارات دائرة والبحر
قد احاط بسورها من جميع جهاتها الثلاث وتتّصل من جهة الشمال بالبرّ
ولها وادٍ ياتي من الشمال فيجتاز علي بابها ويمرّ مع جون البنادقة الي مدينة
ابرنطِس وتروي ابرندِس وبينهما اربعون ميلا فيصبّ بها واهل ابرندس
انكبرديون وكانت من عمالة صاحب القسطنطينية ومدينة اذرنت هي علي
راس المجاز بين بحر الشام وبحر البنادقيين من جهة المغرب ومنها في البحر
الي مدينة ادراست سبعون ميلا وادراست مدينة كبيرة عامرة كثيرة

[1] A طرّاجة; C طراحة [2] A انباته [3] A ليفة; G لبقة [4] Così A; B qui incerto e a f. 269 v.° مُنت رُزّت; C ررت مرت; G زرت مرت Leggasi منت رون *Monteroni*. [5] A سلب; B incerto; C شليت [6] C والعمارات

ومنه الي نهر الموجن[1] ثمانية عشر ميلا ومنه الي وادي ابراغنة[2] ثلاثة اميال ومنه الي وادي لاطس خمسة عشر ميلا ومنه الي وادي لَمَنة ثلاثة اميال ومنه الي الوادي المعوّج ستّة اميال ومنه الي وادي مطاحن طارنت ثلاثة اميال ومنه الي طارنت ستّة اميال ومدينة طارنت مدينة كبيرة قديمة البناء ازليّة حسنة المباني والديار كثيرة التجار والسفّار توسق منها السفن وتقصدها الرفاق وهي ذات متاجر واموال طائلة وبهذه المدينة مرسي في غربيّ المدينة فيه بحر حيّ وفي شرقيّ هذه المدينة مع شمالها بحيرة تدويرها من القنطرة الي ان تعود الي باب المدينة اثنا عشر ميلا وهذه القنطرة بين البحر الحيّ والبحيرة وطول هذه القنطرة من باب طارنت ممّا يلي دبور القبلة الي البر ثلاث مائة ذراع وعرضها خمسة عشر ذراعا وفي هذه القنطرة منافس تفرغ من البحر الي البحيرة ومن البحيرة الي البحر في الليل مرّتين وفي النهار مرّتين وتفرغ في[3] هذه البحيرة ثلاثة اودية وعمق هذه البحيرة من ثلاثين قامة الي خمس عشرة قامة الي عشر قيم وهذه المدينة يحيط بها البحر الحيّ والبحيرة من كلّ الجهات خلا الوجه الواحد ممّا يلي الشمال ومن مدينة طارنت مشرقا الي اصْطورة وهو واد ترسي فيه المراكب اثنا عشر ميلا ومنه الي وادي اقلوية ثلاثة اميال ومنه الي مرسي[4] قيطولقة وفيه عين اثنا عشر ميلا ومنه الي مرسي مجلود[5] وهو مرسي كبير يكنّ من كلّ ريح وحوله احساء وآبار اثنا عشر ميلا ومنه الي مرسي نُوذُرُس ويروي نارطس وهو مرسي صغير ثلاثة اميال وبين

[1] A المرحن; G. الموجز [2] B ايراغنة [3] C من [4] Dal B f. 269 v.º [5] C محلود

سَلميرَة[1] اثنا عشر ميلا ومن سَلميرَة الي اوسَلة وهي جزيرة لطيفة ستّة اميال[2]
ومنها الي قرط[3] ماريّة وهو مرسي كبير فيه اسقالات نابتة في البحر ستّة اميال
ومن قرط ماريّة الي افلومية[4] السواري وهي من البنيان الاوّل ستّة اميال ومنها
الي مدينة قطرونة وهي مرسي ومدينة ازليّة[5] قديمة البناء حسنة القطر عامرة
آهلة عشرة اميال ومن قطرونة الي مرسي وادي شبيرينة[6] اثنا عشر ميلا وهو
مرسي يكنّ من الرياح الثلاث ومنه الي رأس البجة[7] اربعة وعشرون ميلا ومن
البجة الي الكنيسة التي علي رأس ابْراقنة[8] اثنا عشر ميلا ومنها الي رسيانة
عشرون ميلا ومن رسيانة الي الوادي الكبير اثنا عشر ميلا ومن الوادي
الكبير الي مدينة[9] روشيت اثنا عشر ميلا ومنها الي صخرة سَكن[10] اثنا عشر
ميلا وهذه الصخرة كانت الحدّ بين الافرنجيين والانكبرديين ومن الصخرة
الي وادي سَكنة[11] ستّة اميال وهو نهر تدخله المراكب جيّد للارسآء ومن
هذا الوادي الي وادي ابراطنة اربعة وعشرون ميلا وعلي هذا الوادي والجبال
المحيطة به ينبت الصنوبر الكثير ويعمل هناك منه القطران والزفت
ويحمل الي كثير من البلاد[12] ومن وادي ابراطنة الي وادي اكرة ستّة اميال

[1] A, G سلموية; C سلمونه [2] La distanza è tolta dal codice B, f. 269 v.° [3] C قوط
[4] A فلومية; C اقلومية [5] B اولية [6] A شنترتية; B, G شنترينة; C شنتوية
[7] A الدحه; B البحة; C النحه e النجه; G البجه: *Punta dell'Alice.* [8] A incerto; C
ابرافنة; G ابرامية [9] Così B f. 269 v.° I codd. qui hanno شنت [10] A سُكر [11] C سكنة
[12] A الافاق

مع الساحل الي رأس فلامَة[1] ستّة اميال ومن ريّو الي برصانة جون كلّه يسمّي جون برصانة وهو علي رأس المجاز ومن فلامة[2] الي بثرة[3] ثلاثة اميال ومنه الي بنتد[4] قطلة في البرّ ثلاثة اميال ومن بثرة الي وادي العسل ستّة اميال ومن وادي العسل الي طابلة[5] وهي قرية ستّة اميال ومن طابلة الي رأس جفيرة[6] اثنا عشر ميلا ومن رأس جفيرة الي بطرقوقة[7] وهو وادٍ جارٍ ثلاثة اميال ومنه الي بُرّصانة[8] ستّة اميال وبرصانة منزل علي جبل ولها عمالة واقاليم خصيبة[9] ولاهلها مكاسب غنم وبقر وحروث متّصلة وجبايات قائمة ومن برصانة الي وادي جراجي اثنا عشر ميلا وعلي هذا الوادي مدينة جراجي وهي مدينة حسنة كبيرة جليلة[10] ذات عمارات وزروع وكروم ومن وادي جراجي الي وادي الانة وهو وادٍ يجري من استيلو اربعة وعشرون ميلا ومن الانة الي بجلانة[11] وهو وادٍ عليه الارحآء اثنا عشر ميلا ومنه الي اسْجلاسة وهو وادٍ تدخله المراكب ستّة عشر ميلا ومنه الي وادي طاجنو اثنا عشر ميلا ومنه الي وادي

[1] C بلامة [2] A, C ومنه Le parole da ومن ريو trovansi nel solo B, scritte in margine ed in parte illeggibili. Ho restituito la lezione colla scorta dello stesso codice, f. 268 v.° V. l'appendice prima. [3] C بيرة e così A e C nella linea seg. [4] A بلى; B بلتد; C بليد; G بلد Seguo la lezione di B fol. 268 v.° [5] A (B dopo) طايله [6] I cod. حفيرة [7] I cod. بطرقونة [8] A برناّصه; B بُرْناصة e poi بُرتصانه; C برناضه e poi برنصانه; G برناصه e برْنَصَالـه Seguo B 268 v.° [9] A حصينة [10] Dal solo A [11] A لحلانة; B بحلاية; C بحلانه; G بخلانه

الـفـصـل الثالث وهو الجزء الـثـالث من الاقليم الرابع، انّ هذا الجزء الثالث من الاقليم الرابع تضمّن في حصّته قطعة من البحر الشاميّ وفيه من الجزائر البحريّة قُرفُس[1] ولقاطة وثنذو[2] وجفّلونية وجزيرة جاجنت[3] وفي هذا الجزء ايضا من البلاد الساحليّة والبرّيّة شنت فيمي واتربية[4] والماصّة وتوجش[5] وجراجي ونارطس[6] وقليبلي وقشطرة واذرنت وابرندس ولجّ ولبلونة وبذرنت وجمارة وفاسكيُو[7] وبندسة[8] واذرنُوبلي ويانذة[9] وقد وجب علينا الان ان نتكلّم في وصف ما ذكرنا بلدًا بلدًا وقطرًا قطرًا بحول الله فنقول انّ هذا البحر المرسوم في هذا الجزء من الجانب الغربيّ عرضه ستّة مجارٍ كبار وذلك من ريّو الي قابس روسيةً وريّو هذه مدينة من بلاد قلورية علي ضفّة المجاز الي صقلية وبين ريّو ومدينة مسّيني من جزيرة صقلية سبعة اميال وذلك سعة المجاز بين المدينتين وريّو مدينة صغيرة فيها فواكه كثيرة وبقول وهي متحضّرة ولها اسواق عامرة وحمّامات وسورها من حجر وهي علي نحر البحر في الضفّة الشرقيّة من المجاز ومن مدينة ريّو

[1] I codici sempre قرقس [2] A ودو ; C وسر [3] A حاجب ; B, C حاحت ; G حاخت
[4] A, G واتربه ; C واترية [5] Così B, f. 272 v.° in due luoghi. A ونوحس ; B وتوحش ; C وترجس ; G وبوحس. V. altre varianti a pag. ١٥ Forse وبوبس *Bova* [6] A, B, G ومارطس ; C وفارطس [7] A وباشكيُو ; B وقاشكيو ; G وباشكيو [8] B وبدسة ; C وبنداسه [9] A, G ويالده ; B ويالثة ; C وبانية

الشرقيّة منها من مدينة مسّيي الي جزيرة الارنب مايتا ميل ومن جزيرة الارنب الي طرابنش اربعة ماية ميل وخمسون ميلا وهو الوجه الجنوبيّ والوجه الثالث من طرابنش الى لحراش[1] الي الفارو مايتان وخمسون ميلا وقد ذكرنا هذا الصقع كلّه علي نحو ما يجب وعدّدنا اقاليمه وحصونه ومدنه موضعا بعد موضع والي هنا انتهي القول بنا في هذا الجزء والحمد لله علي ذلك،

[1] A لخراس ; G لجراش Parmi s'abbia a leggere لِحرَاشِ plurale di حَرْش

الدرجة الصغيرة ميلان الي حجر ابي خليفة ثلاثة اميال الي شنت اصطفين[1]
ومن شنت اصطفين الي الكنائس الثلاث سبعة اميال الي مسّيني ستّة
اميال الي الفارو[2] اثنا عشر ميلا الي وادي عبود اثنا عشر ميلا الي ميلاص
اثنا عشر ميلا الي الراس ستّة اميال ومن الراس مع تقوير الجون الي ليبري[3]
خمسة وعشرون ميلا الي راس دَنداري ثلاثة اميال الي بقطش مع تقوير
الجون اربعة اميال الي راس خلي ميلان الي مرسي دالية اربعة اميال الي
جفلوذي الصغري ثلاثة اميال الي صعفه[4] الي علقمارة[5] ستّة وعشرون ميلا الي
قارونية اثنا عشر ميلا الي قلعة القوارب ستّة[6] اميال الي طزعة ستّة اميال
الي انف الكلب اربعة اميال ومنه مع تقوير الجون الي جفلوذي ثمانية
اميال الي حجر عمّار ميلان الي الانف اربعة اميال الي الصخرة ستّة اميال
الي وادي السواري ثلاثة اميال الي وادي ابي رُقّاد ثلاثة اميال الي ثرمة
ستّة اميال الي التربيعة ثلاثة اميال الي الشبكة ثلاثة اميال الي قرية الصبر[7]
ستّة اميال الي وادي الامير علي تقوير ميلان الي المدينة ستّة اميال، فقد
تكلّمنا في هذا الجزء بما وجب وجزيرة صقلية مثلّثة الشكل فالجهة

[1] Manca la distanza. I codici اصطيقن اشبطين ecc., tutti erronei [2] A القارونه; B, C, G القارو [3] Così C; gli altri لبيري Cf. pag. ٢٦ [4] Così B; A indistinto. Il codice originale di G ha صعفه Credo s'abbia a correggere ضَفّة e sopprimere الي che segue. [5] A, C indistinti; B علقنارة e علققارة [6] A تسعة [7] Così A; gli altri الصير

اميال ومنه الي جزيرة الجْرمان[1] ثمانية اميال ومن جزيرة الجرمان الي كرْم الزنبوج[2] ثلاثة اميال ثمّ الي قرطيل باشنو ثلاثة اميال ومن قرطيل باشنو الي دخلة القصاع ستّة اميال ومن دخلة القصاع الي مرسي الحمام ستّة اميال ومن مرسي الحمام الي دخلة ابن دكني[3] سته اميال ومنه الي القاطة ستّة اميال ومنه الي وادي قسّباري اثنا عشر ميلا الي مرسي الحذّاق[4] ستّة اميال الي الانكنة ستّة اميال الي انف الخنزير ثمانية اميال الي سرقوسة ستّة اميال ثم الي خندق الغريق ستة اميال ثم الي جزيرة مِسْمار اربعة اميال ثم الي اكسيفوا اربعة اميال الي راس الصليبة ستّة اميال الي وادي زيدون[5] ستّة اميال الي الركن ستّة اميال الي وادي لنتيني ثلاثة اميال الي وادي موسي ثلاثة اميال الي قطانية ستّة اميال الي الانكنة ثلاثة اميال الي جزائر لياج[6] ثلاثة اميال الي وادي لياج ثلاثة اميال الي شنت شقلي[7] ستّة اميال الي عين القصب ثلاثة اميال الي قرطيل مَصْقلة ثلاثة اميال الي الوادي البارد تسعة اميال الي القصوص[8] ثلاثة اميال الي الانباصي[9] خمسة اميال الي الدرجة عشرة اميال الي شنت الي[10] خمسة اميال الي الاجاصّة[11] ستة اميال الي الدرجة الوسطي ستّة اميال الي عين السلطان ميلان الي

[1] A الحرمان [2] Così A; G الزيّوح; B الزبوح [3] A سكي; C زكي; G ذكي

[4] C الحراف [5] A, G زيتون [6] A اياج [7] Così i codici. Leggasi ثقلي *Santa Tecla.*

[8] *Capo Schisò.* A, B, G الفصوص [9] A الابياض [10] B الي; G اشطبين ma il cod. orig. ha . . . . الي Leggasi بالمي *Palmi.* [11] Così B. Meglio الإجّاصة; G الاباصة

اميال ومن انف النسّر الي الشاقّة ستّة اميال ومن الشاقّة الي وادي البو[1]
ثمانية اميال ومن وادي البو الي انف النهر نهر ابلاطنو تسعة اميال ومن
انف النهر الي ترسة عبّاد ستّة اميال ومن ترسة عبّاد الي الاختين تسعة
اميال ومن الاختين الي جرجنت تسعة اميال ومن جرجنت الي وادي
الزكوجي[2] ثلاثة اميال ومن وادي الزكوجي الي حجر ابن الفتني[3] تسعة اميال
ومن حجر ابن الفتني الي بَسْوَارية[4] ثمانية عشر ميلا ومن بسوارية الي
الملاحة ثلاثة اميال ومن الملاحة الي الانبياذة ثلاثة اميال ومن الانبياذة الي
الوادي المالح ميل ومن الوادي المالح الي مرسي الشلوق[5] ثمانية اميال ومنه
الي مرسي بثيرة ثمانية اميال ومنه الي وادي السواري اثنا عشر ميلاً ومن
وادي السواري الي وادي اغريقو[6] اثنا عشر ميلا ومنه الي جزيرة الحَمَام اثنا
عشر ميلا ومنها الي كرني[7] سبعة اميال ومنها الي وادي رغوص اثنا عشر ميلا
ومن وادي رغوص الي جرف الطفل اربعة اميال ومن جرف الطفل الي
مرسي شكلة اربعة اميال ومنه الي غدير الشرشور ميلان ومن غدير الشرشور
الي مرسي الدرامن[8] اربعة اميال ومنه الي مرسي الشجرة ميل ومن مرسي
الشجرة الي جزيرة الكُرّاث ثلاثة اميال ومنه الي مرسي البوَالِص[9] ثلاثة

[1] Così B, G. In A الِبوا Leggasi أَلّبُو [2] A, C, G الركوحي Forse اكركوس *Acragas.*
[3] A الفتي [4] Così B, ovvero بسرارية; C بشرارية; A senza punti; G بسرانة
[5] A, C, G السلوق [6] Veggasi اكريلو a pag. ١٤٦ [7] A كربي; B, G كربي; C كوني
Forse كمريني *Camarina.* [8] A الدارين; G الذارمن [9] C البراص V. sopra a p. ٣٠

كسب وسعة حال ومن بربلس الي المُد جنوبا خمسة اميال ومن بربلس
الي منت البان اثنا عشر ميلا وكذلك من منت البان الي المُد عشرة اميال
وهاهنا تمّ ذكر صقلية وليس يدرى علي قرار الارض جزيرة في بحر اكثر
منها بلادا ولا اعمر منها قطرا وبقي لنا ان نصف مراسيها مرسي مرسي
واميالها ومراحلها بحول الله فنقول ان من المدينة المسمّاة بلرم الي برقة علي
التقوير خمسة اميال ومن برقة الي مرسي الطين خمسة اميال ومن مرسي
الطين الي غالة ميلان ومنه الي الجزيرة اربعة اميال الي مرسي قرينش ستّة
اميال ومنه الي القرطيل الذي تحت جنش ثلاثة اميال ومنه الي ساقية
جنش ثلاثة اميال ومنها الي القرطيل الذي بينها وبين برطنيق ثلاثة
اميال ومنه الي الشطّ الذي تحت برطنيق ميل ونصف ومنه الي وادي
قلعة اوبي[1] خمسة اميال ومنه الي وادي المدارج ربع ميل ومن المدارج الي
جبل شنت بيطو[2] اثنا عشر ميلا ومنه الي طرابنش خمسة وعشرون ميلا
ومن طرابنش الي مرسي عليّ خمسة وعشرون ميلا ومن مرسي علي الي
الراس الذي بينه وبين مازر اثنا عشر ميلا ومن مازر الي راس البلاط ستّة
اميال ومن راس البلاط الي عيون عبّاس ستّة اميال ومن عيون عبّاس
الي الاصنام اربعة اميال ومن الاصنام الي ترسة[3] ابي ثور ستّة اميال ومنها
الي وادي القوارب ستّة اميال ومن وادي القوارب[4] الي انف النسْر ستة

[1] A, B, C بدي; G نوبي Correggo come a pag. ٣٤ [2] I codici بيطر [3] B, C qui e appresso ترشة; A برشة [4] B القارب

شامخة صعبة النزول منها والارتقاء اليها وما مثلها مواشي وعسولا وخيرا كثيرا
ومن منت البان الي مَنْجبة[1] الي غلاط غربا عشرة اميال وهو معقل منيع
بين جبال شامخة وهو آهل عامر وله مزارع ومواشٍ ويزرعون علي السقي
الكتان الكثير ومنه الي كنيسة شنت ماركو[2] سبعة اميال بين غرب
وشمال ومن شنت ماركو الي فيلادنت[3] خمسة اميال ومن فيلادنت الي
القارونيّة اربعة عشر ميلا والقارونيّة حصن علي شرف جبل مطلّ علي
البحر وبهذا الحصن مصايد للحوت المسمّي التنّ وله كروم وعمارات ومنه
الي قلعة القوارب تسعة اميال وبين القلعة والبحر ميلان ومن قلعة القوارب
الي مرسي طزعة سبعة[4] اميال ومن طزعة الي جفلوذي اثنا عشر ميلا ونرجع
فنقول ان من مسيني الي قلعة رِمْطَة تسعة اميال ومن قلعة رمطة الي
منت دفرت اربعة اميال جنوبا ومن منت دفرت الي ميلاص خمسة عشر
ميلا شمالا ومن منت دفرت الي ميقش[5] جنوبا خمسة عشر ميلا ومِيقُش
موضعها بين مسّيني وطبرمين وطريقها طريق صعب وكذلك من لوغاري
الي بربلس[6] خمسة عشر ميلا بين غرب وشمال ومن منت دفرت الي
بربلس عشرون ميلا غربا وبربلس قلعة حسنة البناء واسعة الافناء[7] لاهلها

[1] A سحدبة; C منيجية; G محدبة Manca in tutti la distanza. [2] B, C مارقو
[3] فيلاذلف ? [4] A ستّة [5] A منس e منيس; C ميفش [6] Così B; in G بوبلس;
gli altri ora diversi, or senza punti. Credo s'abbia a leggere تربلس [7] الاقباء ?
come in A, ovvero الفناء

حصن صغير وبه خير كثير ومن قلعة الصراط الي ثرمة الساحليّة خمسة عشر ميلا غربا مع ميل الي الشمال وكذلك من رقّة باسيلي الي طزعة السابق ذكرها عشرة اميال شمالا ونرجع بالقول فنقول ان من طرجينس المقدّم ذكرها الي منياج عشرون ميلا وهي تسمّي غيران الدقيق[1] وهي قرية عامرة في مستوٍ من الارض لها سوق وتجار وبها خصب كثير وخير شامل ومنياج في الركن الشماليّ من الجبل المسمّي بجبل النار وبينهما نحو من خمسة اميال وهي علي نهر ياتي اليها من نحو ثلاثة اميال وعليه ارحاء ومن منياج الي اذرنو والطريق مع وادي موسي عشرون ميلا وقد ذكرنا اذرنو فيما مضي ومن منياج شرقا الي الرنداج عشرة اميال والرنداج في حضيض الجبل المذكور وهي قرية كالمدينة الصغيرة عامرة السوق بالتجار والصنّاع وبها من الخشب كثير ومنها يحمل الي كثير من الجهات ومن الرنداج الي قسطلّون عشرون ميلا وبينهما حصن كالمنزل صغير يسمّي المُد وحصن قسطلّون عالي الرقعة كثير المنعة عامر آهل ذو اسواق وبيع وشرا ومنه الي قرية مصْقلَة في الركن البحريّ من الجبل وهي قرية عامرة باهلها في رُبوة جبل عالٍ والمياه تخترق وسطها ومنها الي طبرمين علي الساحل ستّة اميال وبينهما النهر البارد ومخرجه من جبال شامخة في غربيّ منياج فيمرّ مشرقا لا ينثني الي ان يرد البحر وطول جريته من اوّله الي اخره ثمانون ميلا ومن الرنداج الي منت البان عشرون ميلا وهي قلعة بين جبال

[1] A الدقيور; C الدفيق

ممدّن وموطن مستوطن ومعقل مشرف علي الجهات متّصل المزارع
والعمارات ومن طرجينس في جهة الغروب الي جرامي ثمانية اميال
وجرامي منزل ذو رقّة مطلّة عامر آهل المحلّة زراعاته خصيبة ومياهه كثيرة
عذبة ومن جرامي الي قيْسي تسعة اميال شمالا وقيسي حصن كثير العمارة
حصين القرارة ذو كروم كثيرة ونعم مشتملة غزيرة ومن قيسي الي جاراش
خمسة عشر ميلا غربا وجاراش كثير الفواكه عامر المزارع ربضه رحب
وعماراته منتشرة وهو بين جبال شاهقة واطراف متلاحقة وبين جاراش
وبطرلية نحو من عشرة اميال ومن جاراش ايضا الي رُقّة باسيلي شمالا تسعة
اميال وهي رُقّة حسنة ارزاقها ممكنة وخيراتها شاملة وزراعاتها طيّبة نامية
ومن رقّة باسيلي الي الحِمار[1] منزل في راس جبل عشرة اميال غربا وكذلك
من جاراش الي الحمار ثلاثة[2] عشر ميلا ومن الحمار الي بولس ستّة اميال بين
غرب وجنوب ومن الحمار الي قلعة الصراط تسعة اميال غربا وهي قلعة علي
تلّ منيع ونشز رفيع كثيرة المياه والمزارع عليها جبل مطلّ منيف وبها كان
الحصن اوّلا وكان في نهاية من الحصانة وغاية من الحماية وبه اغنام وابقار
فهدمه الملك المعظّم رُجّار ونقله الي المكان الذي به القلعة الان ومن قلعة
الصراط الي جفلوذي علي البحر ثمانية اميال وبينهما حصن قرطيرش وهو

[1] Ho cancellate qui le parole ثلاثة عشر ميلا che seguono nella Bibl. pag. ٦٣ lin. 4 dove furono stampate per errore. Ho soppressa poi la parola وهو che aggiunsi ancorchè non si trovasse nei codici; la quale non è necessaria per comprendere il testo. Manca in A il rimanente fino al secondo الحمار

[2] A ثمانية

نصف ميلا وبين شنت نسطاسية ووادي موسي ميلان ويجتمع نهر موسي
ونهر وادي الطين ووادي رنبلو[1] ووادي كريط علي مقربة من البحر فتصبّ
في البحر ولنرجع الان[2] فنقول انّ من بيقو الي بترّانة تسعة اميال ومن بترّانة
الي سقلافية[3] خمسة اميال ومن سقلافية الي قلعة ابي ثور شرقا ستّة اميال
وقلعة ابي ثور حصن[4] مانع عامر ذو مزارع صادقة وغلّات قايمة ومنه الي
بولس جنوبا خمسة[5] اميال وهو حصن في ذروة مطلّة اجمل محلّة وله مزارع
وارضون طيّبة ومن بولس الي بطرلية شرقا ستّة اميال وبطرلية حصن
شريف ومعقل منيف مزارعه متّصلة الاطناب كثيرة الخيرات وبه سوق
وقلعة كساير اسواق المدن الكبار ومن بطرلية الي مقارة ثمانية اميال وهو
حصن عامر الديار كثير المزارع كثير المنافع ومنه الي حصن اسبرلنكة عشرة
اميال جنوبا وهو منزل كبير شامل لكلّ خير ذو ارض وزروع وعمارات
واسعة التذريع ومن اسبرلنكة الي قمراطة ثلاثة وعشرون ميلا وقد ذكرنا
قمراطة فيما صدر من الذكر ومن اسبرلنكة الي النيقشين شرقا اثنا عشر
ميلا والنيقشين حصن حَصين من احسن الحصون وله ربض مسكون
وعمارات كثيرة متّصلة ومزارع غير منفصلة ومن النيقشين الي حصن
طرجينس اثنا عشر ميلا بين شمال وشرق وايضا ان طرجينس حصن

[1] C زنبلو [2] Dimenticato nella Bibl. [3] La lezione اسقلافينة, ch'è più corretta, si trova nella Cronaca di Cambridge, Bibl. ar. sicula, testo, pag. 172 lin. antipen.
[4] A aggiugne عالٍ [5] C شرقا ستّة

المطاحن ويبقي جرامي منه في الشرق وبين جرامي والوادي المذكور ميل واحد وبين ملتقي العنصرين وحجر سارلو ثمانية اميال فيقع فيه هناك نهر النيقشين وبين النيقشين ونهر جرامي ميل كبير ومن هناك ينزل الوادي بجملته الي ما بين شنت فيلب وغليانة فتبقي غليانة في شرقيّ الوادي بينها وبينه ميل ونصف وتبقي شنت فيلب في الغربيّ من الوادي بينها وبينه نصف ميل وينزل الوادي المذكور الي انتر نستيري[1] بين اذرنو وشنتورب وتبقي اذرنو في الشرق من الوادي بينها وبينه ميل وتبقي شنتورب في الغرب منه بينهما ميل ونصف ويجتمع[2] في المكان المذكور مع وادي موسي[3] ومع[4] الوادي النازل من طرجينس ووادي[5] يلية[6] ووادي انبلة[7] ومن طرجينس الي ملتقي الانهار المذكورة ثمانية اميال ومن يلية الي ملتقي الانهار اربعة اميال ومن انبلة ايضا الي المكان حيث تلتقي الاودية خمسة اميال ويصير جميع الاودية كلّها واحدا ثمّ تنزل الي الجرطة[8] وتبقي بطرنو وشنت نسطاسية في الشرق وبين بطرنو والودي

[1] A انتر تسيري; C انتر سيري [2] B وتجتمع [3] Dalla nota 2 fin qui seguo la lezione di B. I codici A, C hanno: مع الوادي المذكور المسمّي وادي موسي في المكان المذكور [4] Così i codici. Credo s'abbia a correggere وهو [5] Forse dee dire ومع وادي [6] Come in C. Manca in A; B ثلية; G فلفة: *Flumen S. Eliae,* Dipl. 1094. [7] A انفلة e poi انبلة; C انبلتة e انتلتة: *Mons Ambulae,* Dipl. 1094. [8] A الخرطة; C الحرطة

ومزارعه ممتدّة وغلّاته كثيرة معتدلة مفيدة ومن جوذقة الي ملجاء خليل
جنوبا ثلاثة عشر ميلا ومن طابس مع الشمال الي شنت فيلب احد عشر
ميلا ومن شنت فيلب الي شنتورب خمسة عشر ميلا وشنتورب محلّ
حسن كثير الفوايد والغلّات ممتدّ الارجاء والجهات عامرة ارضه شاسع طوله
وعرضه وهو من شنت فيلب في عين الشرق وشنت فيلب موضعها احسن
المواضع واشرفها بقعة واكثرها غلّة ومنفعة وبين شنتورب واذرْنو ثلاثة عشر
ميلا شمالا وفوق اذرنو مجتمع نهر طرجينس[1] ونهر جرامي ونهر القيسي وغيرها
واذرْنو منزل حسن كالمدينة الصغيرة في شرف حجري وبه سوق وحمّام
ورقّة حسنة ومياهها كثيرة وهي في ذيل جبل النار من جهة الجنوب ومن
اذرنو علي سفح الجبل الي بطرنو ستّة اميال وبطرنو معقل منيع وحصن
كثير المزارع والمنافع والغلّات وبه فواكه وكروم وجنّات وهو حصن حسن
مطلّ علي ارضين ومنه الي نسطاسية سبعة اميال بين شرق وجنوب
وبين نسطاسية والبحر اثنا عشر ميلا وبين نسطاسية ولنتيني جنوبا تسعة
عشر ميلا وبين نسطاسية ووادي موسي ميلان ونصف ونهر موسي يجتمع
من مياه اربعة احدها وادى جرامي وهو يخرج من جبال القيسي والاصل
الثاني من جبالها ايضا ومن جنّاتها فاما وادي جرامي فانه يمرّ من الجبلين
ميلين ونصفا فيلتقي مع صاحبه فيمرّان معا الي ان يوافي[2] جرامي وبين
مجتمع الواديين وجرامي نحو من ستّة اميال ويتجاوز الي تحت جرامي حيث

[1] A خنس ; B طرخينس ; C طرحنتس [2] A الي نواحي

علي طريق الجبال وبكير منزل في مستوٍ من الارض عامر المحلّة جليل الغلّة سامي الوصف كثير الفواكه ويتّصل بالصنوبر المعروف بالبنيط من جهة الغرب ومن بكير الي لنتيني شمالا عشرون ميلا ومن بكير الي ابي شامة جنوبا سبعة اميال وارضهما مختلطة متّصلة ومن قصرياني الي ابلاطسة جنوبا عشرون ميلا وابلاطسة حصن بين قلعة الخنزاريّة وقلعة الحجر المثقوب وبين ابلاطنة والحجر المثقوب اربعة عشر ميلا وكذلك بين ابلاطسة والشلياطة جنوبا اثنا عشر ميلا وبين منزل خليل وبطرنو عشرون ميلا وبين ابي شامة وبلنسول ميلان ومن بلنسول الي قيري[1] اثنان وعشرون ميلا ومن ابلاطسة الي ايذوني[2] تسعة اميال شمالا ويخرج من ايذوني وادي رندبلو[3] فيمرّ مشرقا ويجتمع مع وادي بوكريط المتقدّم ذكره فيمرّان معا ويجتمعان مع وادي الطِين علي ثمانية اميال من مجتمع الواديين ويمرّ الكلّ يصل قرب البحر فتجتمع مع وادي مُوسَي فتصير هذه الاودية شيا واحدا فتصبّ في البحر وبين ايذوني وقصرياني خمسة عشر ميلا بين غرب وشمال وكذلك من ايذوني الي ملجاء خليل نحو من عشرة اميال ومن قصرياني مع الشمال الي طابس عشرة اميال وطابس حصن جليل ومعقل عالٍ ذو مزارع ومياه وماء وادي الطِين يخرج من ارضها ويمرّ شرقا الي ان يقع في وادي موسي بمقربة من البحر وكذلك من طابس الي جوذقة اثنا عشر ميلا ومن ايذوني الي جوذقة ايضا اثنا عشر ميلا شرقا وجوذقة منزل كبير وبه بشر كثير

[1] A سوري [2] A اندروني ; B ايذولي ; C اندربني [3] C ربنكو

وبزيني خمسة وعشرون ميلا وبزيني في جهة سفح جبل ولها مزارع وارض
حسنة ويتفجّر من جبلها واديان فينصبّان ثم يجتمعان علي بعد منها ثم
يشقّان الجبال ويمرّان في اصل الشعراء الي البحر ويسمّي هذا الوادي وادي
اكريلوا[1] وبين بزيني ايضا وابي شامة خمسة عشر ميلا وبين ابي شامة
ونوطس ثلاثون ميلا وبين نوطس والبحر من جهة مالطة عشرون ميلا
وكذلك بين نوطس وبنتارغة تسعة عشر ميلا وبنتارغة قد احدقت بها
جبال سرقوسة ونهرها المسمّي بها يخرج من قلعة ابي شامة كما قدّمنا ذكره
وبين بنتارغة وسرقوسة شرقا تسعة عشر ميلا وبين بنتارغة ولنتيني اثنا
عشر ميلا مع تغريب[2] وبين لنتيني وقلعة ميناو غربا مع جنوب اربعة
وعشرون ميلا وميناو قلعة حسنة بين جبال بزيني دايرة الينابيع كثيرة
المزارع كثيرة الفواكه والالبان وارضها طيّبة التربة وبين ميناو وبزيني اربعة
عشر ميلا جنوبا ومن ميناو الي قلعة الخنزاريّة عشرة اميال غربا ومن ميناو
الي قلعة الفار ثلاثة اميال شمالا وبين ميناو ومنزل ملجاء خليل تسعة
اميال ومنزل ملجاء خليل منزل كثير العمارة متّصل الزراعة والجبل منها في
جهة الجنوب ونهرها يخرج منه ويسمّي وادي بوكريط[3] وبين منزل ابي خليل
وقلعة الخنزاريّة تسعة اميال جنوبا وبين منزل خليل وقصرياني اربعة
وعشرون ميلا ومن ميناو في جهة الشرق محقّقا الي بكير ثمانية عشر ميلا

[1] B, C اكرلموا   [2] C تقريبه Nella edizione fu messo الغرب per isbaglio.

[3] A بوكربط ; C بوكربصا

مكين اطنابه ممتدّة واقاليمه معمورة ومياهه كثيرة ومن الحجر المثقوب الي قصرياني نحو من اثنا عشر ميلا وكذلك ايضا من الحجر المثقوب الي شلياطة خمسة وعشرون ميلا وبين الحجر المثقوب وقلعة النساء غربا مع شمال سبعة اميال وكذلك بين شلياطة وحصن الجنون ويسمّي قلعة الخنزاريّة عشرة اميال وهو حصن منيف علي شرف جبل منيع ارضه صالحة الزراعة شاسعة الذراعة وبها العسل كثيرا وبين الخنزاريّة ورغوص خمسة وعشرون ميلا ورغوص منزل حسن وثيق البنيان سامي العلو حصين منيع علي نهر يعرف بها وبينها وبين البحر اثنا عشر ميلا وبين رغوص المذكورة وشكلة اثنا عشر ميلا شرقا وبين شكلة وموذقة ثمانية اميال ومن رغوص الي موذقة خمسة اميال وهي منها شمالا[1] وموذقة بين جبال منيعة وبها خيرات وفوايد وغلّات وبين موذقة وقلعة ابي شامة[2] شمالا ستّة عشر ميلا وقلعة ابي شامة معقل يركن اليه ويعوّل عليه والشعراء متّصلة به ويتفجّر من جباله نهر الارُوا ونهر بُنّتارغة ونهر بنتارغة[3] يصبّ في مينا سرقوسة ونهر الارُوا يصبّ في البحر مع ركن الجزيرة في جهة الجنوب[4] وبين ابي شامة ورغوص خمسة عشر ميلا جنوبا وبين قلعة ابي شامة ولنتيني اربعة وعشرون ميلا وبين لنتيني وبزيني خمسة وعشرون ميلا في جهة الغرب مع الجنوب وكذلك من رغوص الي بزيني عشرون ميلا وبين شلياطة ايضا

[1] Questa distanza da Ragusa a Modica fu dimenticata nella Bibl. ar. sicula. [2] A شامّة

[3] Questa necessaria ripetizione è nel solo B [4] In B e C la descrizione di Buscemi è messa dopo la distanza tra Buscemi stessa e Lentini.

الوادي ميل ويتّصل بالحمّة ويتّصل من هناك بالرحل المسمّي حراقة[1] ويبقي
الرحل عن يمين وبينه وبين الوادي رمية حجر وبين هذا الرحل والحمّة
ستّة اميال وفي كلّ هذا هو حلو ثم يمرّ حتّي يصل الي ارض محكان ويبقي
محكان يمينا ومن قبل هذا يجري الوادي علي سباخ فيملح ماؤه ويعود
مليحا ثم يتّصل بغربيّ ارض قصرياني ويمرّ في شرقيّ قلعة النساء علي بعد
خمسة اميال الي ارض الحجر المثقوب وبعدها منه ميلان وهي في شرقيّه
ثم يمرّ الي شرقيّ قرقوذي[2] كما قدّمنا ذكره وبينهما نحو من تسعة اميال
ثم ينعطف مارًّا في عين الغرب فاذا قارب لنبياذة مرّ جنوبا فيصبّ في
البحر وبينه وبين لنبياذة مقدار يسير ومن قرقوذي الي بثيرة جنوبا اثنا
عشر ميلا علي الجبل وعلي غير الجبل اربعة وعشرون ميلا وقد مرّ ذكرها
ومن بثيرة الي لنبياذة تسعة عشر ميلا وقد سبق ذكر لنبياذة في ذكر
المدن البحريّة وبين بثيرة وشلياطة اثنا عشر ميلا شرقا مع الشمال وشلياطة
منزل في مستوٍ من الارض انهارها جارية وزراعاتها نامية وخيراتها متدانية
وغلّاتها كثيرة ويتّصل جري نهر العسل بغربيّ ارضها وبين شلياطة وابلاطسة
شمالا عشرة اميال ومنها يخرج نهر العسل المذكور وابلاطسة معقل حصين
ذو ارض ممتدّة ومزارع مباركة وله سوق مشهودة وفيها غلّات كثيرة واشجار
وفواكه ومنها الي قرقوذي[3] غربا نحو من خمسة عشر ميلا ومن ابلاطسة
ايضا الي الحجر المثقوب مثل ذلك وللحجر المثقوب حصن حصين ومعقل

[1] حَرَّاقة؟ [2] Qui e appresso A, C درقوني; B ذرقوني [3] A قرقودي; B ذرقوذي

ومرافقها تشفي الصادر والوارد وبالجملة انّها امنع بلاد الله مكانا واوثقها بذيانا
ولها مع حصانتها في جبلها مزارع ومياه جارية لا تحتاج الي البسيط وبها
رُقّة رايقة ورقعة شاهقة لا تغلب في حال ولا يمكن فيها قتال[1] ومن قصر
ياني شمالا الي محكان[2] ثمانية عشر ميلا[3] ومن محكان الي قصر...... [4]خمسة
عشر ميلا بين جنوب وشرق ومن محكان[5] الي سطير غربا خمسة عشر
ميلا وكذلك من سطير الي جرجنت[6] ستّة وثلاثون ميلا وهي مرحلة كبيرة
تسير من سطير الي غرذوطة[7] المتقدّم ذكرها ثم الي المنشار ثم الي القطّاع
ثم الي جرجنت ومن سطير الي قصر نوبو شمالا اربعة وعشرون ميلا وقد
ذكرنا هذه القلاع والمعاقل فيما صدر من هذا الكتاب ومن جرجنت
الي قرقوذي شرقا ماية ميل وثمانية عشر ميلا ومن قرقوذي الي ناروا اربعة
وعشرون ميلا ومن ناروا الي جرجنت اثنا عشر ميلا ومن ناروا الي قلعة
النساء احد وعشرون ميلا ومن قلعة النساء الي قرقوذي[8] جنوبا خمسة عشر
ميلا وقرقوذي بلد حسن في راس جبل من امنع قلل الجبال وله ارض
طيّبة زاكية وزراعات فاخرة نامية وبين ارضها والوادي المليح قريب وهو
في الشرق منها وهذا النهر المليح اصله ومنبعه يخرج من شعراء نزار التي فوق
جفلة[9] وبينها وبين جفلة ميل ونصف وينزل جنوبا امام جفلة وبينها وبين

[1] B القتال [2] C محكام [3] A عشرين [4] Manca in tutti i codici [5] B qui e appresso محكان [6] A, B كركنت [7] B غركوطة [8] B ذرقوذي ; A, C, G sempre قرقودي
[9] Qui e appresso A حقلة ; B جقلة ; C جعلة

من جرجنت الي المنشار بين شرق وشمال ثمانية عشر ميلا وهو حصن علي راس جبل وعر آهل باهله عامر وله مزارع كثيرة وخصب زايد ومن حصن المنشار الي القطّاع جنوبا عشرة اميال والقطّاع محل مطلّ ومكانه علي جبل وله غلّات وزراعات كثيرة وخصب زايد وجمل من المنافع والفوايد ومن القطّاع الي جرجنت اثنا عشر ميلا غربا ومن القطّاع الي ابلاطنو عشرون ميلا شمالا ومن جرجنت الي نارُوا اثنا عشر ميلا وهي منها شرقا وناروا رحل جليل ومنزل حفيل ذو اسواق عامرة وصنائع متحرّكة وله سوق في يوم مشهود وله مزارع متّصلة وعمارات محتفلة ومن ناروا الي القطّاع شمالا عشرة اميال وكذلك من ناروا الي السابُوقة شرقا اثنا عشر ميلا ومن القطّاع اليها مثل ذلك في جهة الشرق وكذلك من المنشار ايضا الي السابوقة احد عشر ميلا بين جنوب وشرق والسابوقة حصن عالٍ عامر آهل كثير الزراعات محتفل الغلّات مشتمل البركات متّصل العمارات ومن السابوقة الي قلعة النساء اثنا عشر ميلا في طريق جرجنت ومن ناروا الي قلعة النساء بين شرق وشمال احد وعشرون ميلا وقلعة النساء قلعة حسنة البناء مطلّة علي عمارات متّصلة ومنافع جمّة وغلّات واشجار وفواكه وفي الشرق منها وعلي مقربة منها يجري النهر المليح ومن قلعة النساء الي قصر ياني ثمانية عشر ميلا وهي مدينة في اعلي جبل ذات حصن حصين ومعقل متين قطرها واسع وفناؤها شاسع ولها اسواق جميلة الترتيب وديار متقنة التركيب وصنائع وبضائع وصنّاع ومتاجر وامتاع ولها عمل واسع المجال واقاليم واسعة الحال مزارعها زكيّة وغلّاتها مرضيّة وهواها بارد

سندي وقلعة مَوْرو تسعة اميال ومن قلعة مورو الي بطلاري ستّة اميال
شرقا فامّا قصر ابن منكود فرحل واسع واقليم متباعد الجهات شاسع قد
حفّت به الجنّات والمزارع وله رُتّة تحوطه وكذلك بلجة حصن حصين ومعقل
شامخ مصون وقد احدقت به الجبال من جميع جهاته وحُصّنت رتّته
بجماته وحوله اشجار ومزارع قلائل ويقرب منه نهر القارب ومبدا هذا النهر
من شمال قلعة قرليون من جبلها المحيط بشمالها فيمرّ بشرقيّها ينعطف
غربا فيجتاز بمنزل سندي من غربيّه ثم يمرّ بين الجبال في جهة الجنوب
الي شرقيّ بلجة ثم يمرّ في عين الجنوب فيقع في البحر علي مقربة من
الاصنام ومقدار جرية هذا الوادي من منبعه الي موقعه في البحر خمسون
ميلا ومن موقع هذا النهر الي نهر سلمون خمسة اميال وهو نهر ياتي من
جبل قليل الطول ومن نهر سلمون الي الشاقّة اثنا عشر ميلا وكذلك من
الشاقّة الي ابلاطنو سبعة عشر ميلا وابلاطنو محلّ شريف ومعقل منيف
وله مزارع وغلّات وخيرات واسعات كثير البساتين والاشجار آهل بالقصّاد
والعمّار ووادي ابلاطنو يمرّ به في جهة شرقيّه ومن ابلاطنو الي غرذوطة
شرقا[1] وهو منزل حفيل ومحلّ آهل ذو بساتين واشجار كثيرة ومزارع معمورة
ومن غرذوطة الي سطير شمالا والجبال محدقة به من جميع نواحيه آهل
عامر مقصد لطريق الوارد والصادر وبينهما تسعة اميال ومن منزل سطير
الي حصن قمّراطة السابق ذكره قبل هذا ثمانية عشر ميلا شمالا وكذلك

[1] Manca la distanza. Si veggano appresso le altre variazioni del nome.

ذكرنا للحمّة فيما تقدّم ومن حصن للحمّة الي المدارج ميلان افرنجيّان
والمدارج امنع الحصون بنيانا واحصنها مكانا وحوله خندق داير به مقطوع
في الجبل والوصول اليه علي قنطرة خشب تزال وتردّ متي اريد ذلك ولها
بساتين وكروم وبها فواكه ولها مرسي حرج ومن حصن المدارج الي قلعة
اوبي ثلاثة اميال افرنجيّة وقد ذكرناها فيما سلف ومن قلعة اوبي الي
برطنيق ثلاثة اميال افرنجيّة وقد تقدّم ذكر برطنيق ومن برطنيق الي
حصن جاطو ثمانية عشر اميال وقد ذكرناها قبل هذا ونرجع الان فنقول
انّ من حصن للحمّة الي قلعة فيمي نحو من ثمانية اميال وقلعة فيمي
حصن ازليّ قديم ومعقل غير ذميم له ربض عامر وحروث ومشاجر[1] ومياهه
قليلة فيما استدار به ومن حصن فيمي الي قلعة الصنم اثنا عشر ميلا وقد
ذكرناها ومن حصن الصنم الي رحل القايد عشرة اميال وكذلك من رحل
القايد الي الاصنام التي علي البحر عشرة اميال ومن جبل حجر الصنم يخرج
نهر طوط ويجتاز بالصنم ويبقي الصنم غربا ويتّصل جريه بالبحر فيصبّ
بمقربة من مازر ونرجع ايضا فنقول انّ من مازر الي قصر ابن منكود[2]
بين شمال وشرق خمسة عشر ميلا ومن قصر ابن منكود الي بلجة[3] اربعة
اميال بين شرق وشمال ومن بلجة الي منزل سندي بين شرق وشمال
خمسة عشر ميلا ومن منزل سندي الي قصر ابن منكود ستّة اميال ومن
منزل سندي الي رحل الأرمل تسعة اميال بين شمال وغرب وبين منزل

[1] A ومتاجر [2] B متكود ; C G مشكود [3] A بلجه e بلخه

ثمانية عشر ميلا عربيّة وهو رحل عامر كثير المزارع والخصب والالبان والسمن
ومن هذا الرحل الي برطنيق مرحلة خفيفة وهي نحو من ثمانية عشر ميلا
ومن هذا الرحل غربا الي الصنم في طريق مازر تسعة اميال عربيّة والصنم
رحل كبير يحتوي علي بشر كثير وعليه حصن مطلّ ومعقل سامي المحلّ
اشجاره مصطفّة وبساتينه ملتفّة ومياهه مندفقة وخيراته محدقة ومن
الصنم الي مازر سبعة اميال افرنجيّة وقد تقدّم ذكر مازر اذ هي مدينة
كبيرة ومن مازر الي الاصنام وقد ذكرناها قبل ثلاثة اميال افرنجيّة ونرجع
الي قصر نوبو المتقدّم ذكره فنقول انّه يخرج منه نهر ابلاطنو وهو غزير فيمرّ
الي قمّراطة ثم يتّصل الي ابلاطنو ثم الي البحر ومن قصر نوبو الي قمّراطة
عشرة اميال ومن قمّراطة الي ابلاطنو ثلاثون ميلا وهي مرحلة وقمّراطة رحل
كبير ممتدّ الجنبات كثير الزرعات وبه حصن مرتفع الذروة حصين المنعة وله
بساتين وجنّات وفواكه ونعم وكذلك حصن ابلاطنو محلّ شامخ عليه
قلعة سامية وذروة نامية وبين ابلاطنو والبحر نحو من ستّة اميال ونرجع
فنقول ان من حصن جاطو المتقدّم ذكره الي قلعة اوبي خمسة اميال
افرنجيّة وقد ذكرناها ومن قلعة اوبي الي علقمة ميل ونصف عربيّ وعلقمة
منزل رحب وبه مزارع وخصب وفيه سوق قايمة وفعلة وصناعات وبين
علقمة وميرجا[1] ميل واحد شمالا وميرجا حصن حصين صغير وله ربض
ومساكن وارض خصبة الاماكن ومنه الي حصن الحمّة ميل افرنجيّ وقد

[1] A ابورجا

يجتاز بمياه برزّو يمينا مع الشرق وبين برزّو والوادي ثلاثة اميال ويتمادي الي رحل مَرْغنة ويبقي مرغنة شمالا وبينها وبين الوادي ميل وبين قلعة برزّو ومرغنة اربعة اميال ثم يمرّ هذا النهر الي تحت بيقو ويبقي بيقو يمينا وبينها وبين الوادي ميل واحد وبين مرغنة وبيقو ثلاثة اميال وهناك يلتقي معه وادي ريغنو[1] واصله من جبل زرارة من مكان يسمّي الغدران وينضاف له ماء منزل يوسف ويبقي منزل يوسف يمينا ويجتمعان في الوادي الذي تحت بيقو ثم يتمادي الي بترّانة فيبقي بترّانة يمينا وبَينها وبين الوادي ثلاثة اميال وبين بيقو وبترّانة تسعة اميال ويمرّ من هناك الي الابْرجا[2] فيبقي الابرجا يمينا وبينها وبين الوادي ثلاثة اميال وبين الابرجا وبترّانة ميلان ومن هناك يمرّ الي تحت ققبش ويبقي ققبش يمينا وبينها وبين الوادي ميلان وبين الابرجا وققبش ميل واحد ثم يتّصل جريه الي ثرمة ويبقي ثرمة يمينا وبين ققبش وثرمة عشرة اميال وهناك يصبّ في البحر وبين جفلة[3] المتقدّم ذكرها وخاصوا ميلان افرنجيّة وكذلك بين خاصوا وبيقو ميلان افرنجيّة وخاصوا رحل كثير الزراعات جامع لاصناف الخيرات والحبوب والغلّات وكذلك من قرليون الي بَطلارى جنوبا اربعة اميال افرنجيّة وبطلاري حصن ازليّ قديم البنية حسن حصين المنعة محدقة به جبال كثيرة المياه ومن بطلاري الي قاعة البلّوط السابق ذكرها عشرة اميال ومن هذه القلعة الي الشاقّة اربعة اميال افرنجيّة وهي اثنا عشر ميلا وكذلك من طرزيّ الي رحل المراة

[1] A ريغر ; C forse ربقنو [2] A altrove الانرجا; C الارجا [3] A حفله ; B جقلة

وسعة الارجاء وبه سجن مطبّق يودع فيه من سخط الملك عليه وليس
بهذا الحصن مياه جارية ولا حوله انهار متدانية ومن جاطو الي طرزيّ تسعة
اميال وهو حصن علم ومعقل ازليّ القدم وثيق جدّا وله مزارع وارضه تتّصل
من جهة الشمال بارض[1] جاطو وتتّصل ارضه من جهة الجنوب بحصن
قُرليون وبينهما نحو من ثمانية اميال وبين قرليون وقلعة الطريق شمالا
تسعة اميال عَرَبِيَّة وهي ثلاثة افرنجيّة وقرليون حصن حصين منيع ومعقل
مشيّد رفيع وله عمارات متّصلة ويتّصل به نهره المنسوب اليه ومن قرليون
الي راية ثمانية اميال عربيّة وكذلك بين قرليون وجاطو خمسة اميال
افرنجيّة ومن قرليون الي برزّو[2] شرقا عشرة اميال وبرزّو حصن حسن البقعة
شديد المنعة ذو ربض مسكون ومياه جارية وعيون ومزارع ممتدّة الاطناب
وخيرات متوفّرة الاكتساب ومنه الي قصر نُوبو نحو من اثنى عشر ميلا
وكذلك من قصر نوبو الي قرليون عشرون ميلا وقصر نوبو محلّ حسن
الجهات شامل المنافع والخيرات وله مزارع وغلّات ومياه جارية ومن قصر نوبو
غربا الي راية نحو عشرة اميال وكذلك من برزّو الي راية عشرة اميال وكذلك
من قرليون ايضا الي راية ثمانية اميال فبرزّو شمالا وقصر نوبو شرقا وقرليون
غربا وراية جنوبا وراية هذا رحل شريف ومرتبع حسن منيف ذو مزارع
زاكية وارضين مباركة طيّبة ونهر السُلّة وهو نهر ثرمة يخرج من اصل هذا
الجبل المسمّي راية غربا ومن جبله المكتنف له ويمرّ جاريا مع الشمال الي ان

[1] A علي ارض [2] A بزروا ; B talvolta برزّوا ; C بروا

جليل وحصن حصين وله مياه وارضون ومزارع كثيرة ومنه الي الخزان[1] ستة اميال وهو حصن في اعلي جبل من اجمل القلاع وافضل البقاع وحاله افضل حال وله عمارة وارحال ومنه يخرج النهر المسمّي وادي الامير واصله من الخزان فينزل مع الخنادق ويجتمع به مياه قُنجانة ويبقي قنجانة شمالا وبين قنجانة وجفلة[2] تسعة اميال وتجتمع المياه تحت مرناو ويبقي مرناو علي اليمين وبينها وبين قنجانة ميل ونصف ويتّصل تحت منزل الامير ويبقي منزل الامير شمالا وبينها وبين الوادي ميل وبين مرناو ومنزل الامير ستّة اميال ومنه الي البحر ميل كبير ومن الخزان الي جفلة نصف مرحلة وهو نحو من عشرة اميال وكذلك من منزل الامير مثل ذلك من الاميال وهي مرحلة وجفلة بلد مليح ذو اقاليم فسيح وعمل كبير وضياع[3] ومنازل مياهها مندفقة وغدرانها مغدودقة ومزارعها واسعة وجهاتها شاسعة ومن الخزان الي بيقو خمسة عشر ميلا وبيقو حصن عالٍ ومعقل مغلق الاقفال له مياه جارية وحروث زكيّة وبينه وبين وادي السُلّة النازل الي ثرمة ميل وله مزارع متّصلة وخيرات مشتملة[4] ونعم وافرة ومن بيقو الي بترّانة تسعة اميال وبترّانة حصن منيع وقفل رايع ممتنع الجهات له مزارع وغلّات وارض تتّصل عماراتها ببيقو المتقدّم ذكرها ومن الخزان الي جاطو نحو من خمسة عشر ميلا وحصن جاطو عالي المكانة زايد الحصانة واليه الانتهاء في صحّة المزارع

[1] A alterna con الخون ; C con الجزان ; G ha الخراز [2] A حقلة : B جقلة [3] I codd. وصناع

[4] B, C agg. وحروث كثيرة

اميال ومن قلعة اوبي الي برطنيق اثنا عشر ميلا وبرطنيق بلدة جميلة طيّبة وطيّة حسنة المنظر بهيّة وبها رباع زكيّة يعمل بها القطن الكثير والحناء وغير ذلك من اصناف القطانيّ وبها مياه غزيرة وعليها ارحاء كثيرة والحصن المنسوب اليها بمكان يعرف بجبان[1] يطلّ عليها ولها مرسي يعرف بالركن في شمالها علي ميلين او نحوها ومن برطنيق الي شنس وهو منزل واسع باكناف جبل مطلّ عليه وتليه ارض متّسعة طيّبة المنابت حسنة المراعي كثيرة الفواكه والبحر عن[2] شمالها علي اربعة اميال او نحوها ومن شنس الي قرينش ثمانية اميال وهي بلدة طيّبة جميلة حصينة وبها اصناف من الفواكه كثيرة وبها سوق كبيرة واكثر ما بالحواضر من الاسواق والحمامات والديار الواسعات ومنها يحمل كثير من اللوز والتين الناشف والخرنوب ويوسق به المراكب[3] والقوارب ويتجهّز به الي كثير من البلاد ومياهها غزيرة مندفقة في كلّ ناحية حتي انّ اكثرها بداخل الجنّات وبها حصن محدث علي رُبوة مطلّة علي البلد والبحر بشمالها علي نحو ميل ومنها الي المدينة العظمي المسمّاة بلرم اثنا عشر ميلا فهذه خمسة وثلاثون بلدا علي البحر خاصّة وامّا ما سوي ذلك من البلدان البرّيّة فهي كثيرة بين حصون وقلاع ومحالّ وها نحن لها ذاكرون قلعة قلعة وحصنا حصنا ان شاء الله واوّل ذلك نبدا بالخروج من المدينة الي قصرياني من وسط الجزيرة وذلك انّ من المدينة الي منزل الامير مع الشرق ستّة اميال وهو معقل

[1] B بحندان ; C senza punti [2] I codici علي [3] Manca in B, C

وبقربها جزيرة الراهب وجزيرة اليابسة وجزيرة مليطمة ولكلّ واحدة من
هذه الجزائر مرسي وابار ومحتطب وطرابنش يسافر اليها ومنها في ايام
الشتاء لجودة مرساها واعتدال بحرها وهوائها ومن طرابنش الي جبل حامد
نحو من عشرة اميال وهو جبل عظيم شامخ الذروة عالي القنّة[1] حصين منيع
من الارتقاء اليه وفي اعلاه ارض سهلة للزراعة ومياهه كثيرة وله حصن غير
محروس ولا منظور اليه ومنه الي الحمّة عشرون ميلا والحمّة قلعة حصينة
شامخة مذكورة من احسن القلاع والبحر بشمالها علي ثلاثة اميال او
نحوها ولها مرسي بني عليه حصن يعرف بالمدارج والمراكب مارّة به
وراجعة اليه ويصاد به التنّ بالشباك وانّما سمّيت هذه القلعة بالحمّة لان
فيها حمّة حامية يخرج ماؤها من جرف قريب منها ويستحمّ الناس فيها
وماؤها معتدل السخونة عذب رطب وبقربها انهار واودية عليها ارحاء وبها
بساتين وجنّات وابنية ومتنزّهات[2] وكثير من الثمارات ولها عمل واسع
ورباع طيّبة المزارع وهي من طرابنش علي مرحلة خفيفة ومن قلعة الحمّة الي
قلعة أوْبي[3] عشرة اميال وهو حصن منيع وبلد فسيح له عمل واسع طيب
المزارع كثير المنافع وبينه وبين البحر نحو من اربعة اميال وله مرسي يسافر
اليه ليوسق الطعام الكثير منه وكذلك يوسق منه ساير الحبوب وبه معدن
تقطع منه احجار الارحاء المائيّة والفارسيّة[4] وهذه القلعة من الحمّة علي عشرة

[1] B, C القمّة [2] B, C senza il و ; A ومتزهات [3] A بوبي ; B نوبي e اوبي ; C توبي
[4] C العارسية

المزدرعات يسافر اليها من جميع الافاق ويتجهّز منها بوافرات الاوساق واقليمها كثير الاتّساع يشتمل علي منازل جليلة وضياع وباصل سورها الوادي المعروف بوادي المجنون توسق منه المراكب وتشتو فيه القوارب ومن مازر الي مرسي عليّ ثمانية عشر ميلا ومرسي عليّ كان مدينة قديمة ازليّة من اشرف بلاد صقلية وكانت قد خربت ودثرت فعمرها القومس رجار الاوّل وسوّر عليها سورا فصارت ذات عمارة واسواق وخانات[1] ولها اقليم واسع وعمل شاسع وسفر اهل بلاد افريقية اليها كثير وشرب اهلها من مياه ابار عذبة في ديارها مع مياه من[2] العيون التي حولها ولها فنادق وحمّامات وبساتين ومزارع طيّبات ومنها الي طرابنش مرحلة وهي ثلاثة وعشرون ميلا وطرابنش مدينة ازليّة قديمة المحلّ علي ساحل البحر والبحر يحدق بها من جميع جهاتها وانمّا يسلك اليها علي قنطرة عن[3] باب شرقيّها ومرساها بالجانب الجنوبيّ منها وهو مرسي ساكن غير متحرّك تشتو به اكثر السفن[4] آمنة من جميع الانواء هادٍ[5] موجه عند هيجان البحر ويصاد به من السمك ما يفوق المقدار ويصاد به السمك الكبير ايضا المعروف بالتنّ بشباك كبار ويصاد ببحرها المرجان السنيّ وعلي بابها سباخ الملح البحريّ ولها اقليم واسع الاجناب ممتدّ الاطناب ارضها من اكرم الارضين في الزراعات كثيرة الفوائد والغلّات وطرابنش في ذاتها ذات اسواق رحيبة ومعايش خصيبة

[1] B وجباية [2] Dimenticato nella edizione. [3] I codici علي [4] B aggiugne في الشتاء
[5] C ماد

اثارها علي سلطنة عليّة ويحمل[1] كلّ ما وصل اليها من عظام السفن ما يتجاوز اوساقها في الايام القلائل لاتّساع ما بها من موادّ الطوايل وبها جنّات وغلّات مشهورات وهي علي ثلاثة اميال من البحر ومن جرجنت الي الشاقّة مرحلة علي البحر وهي خمسة وعشرون ميلا والشاقّة بلدة علي ساحل البحر مشرفة[2] فرجة وبها عمارة واسواق وديار كثيرة وهي في هذا الزمان امّ الاقاليم التي تليها والاعمال التي حولها ومرساها ابدا معمور والسفر اليها من افريقية واطرابلس ابدا كثير وعملها هو عمل قلعة البلوط وقلعة البلوط هو حصن منيع ومعقل شامخ عالي الذري صعب الارتقاء ذو بَوادٍ شريفة خصيبة وضياع طيّبة عجيبة واصناف من الثمار غريبة وبها عيون واودية عليها كثير من الارحاء وكان بها خلق كثير تنقّلوا في هذا الوقت الي الشاقّة ولم يبق بالحصن الّا رجال قلائل يحرسونه عمّن يريده ومن هذه القلعة الي البحر اثنا عشر ميلا ومنه الي الشاقّة تسعة اميال وكذلك من قلعة جرجنت الي قلعة البلوط مرحلة كبيرة ومن الشاقّة الي مازر مرحلتان خفيفتان وبينهما رحل كبير يعرف بالاصنام علي البحر ومازر مدينة فاضلة شامخة كاملة لا شبه لها ولا مثال في شرف المحلّ والحال واليها الانتهاء في جمال الهيئة والبناء وما اجتمع فيها من المحاسن التي لم تجتمع في غيرها من المواطن وهي ذات اسوار حصينة شاهقة وديار حسنة فايقة بها ازقّة واسعة وشوارع واسواق عامرة بالتجارات والصنائع وحمّامات فاضلات وخانات واسعات وبساتين وجنّات طيّبات

[1] A aggiugne علي [2] A, B مشرقة

الاميال خمسة واربعون ميلا وبُثِيرَة قلعة منيعة الحصن رفيعة القدر سدية الذكر احسن البلاد بادية وحاضرة واشبه شيء بالمدن الكبيرة العامرة حسنة البنيان مشيّدة الاركان ديارها رايقة عجيبة واسواقها مرتبة رحيبة وبها مساجد للجماعات وحمّام وخانات[1] ويدور بها وادٍ من اعظم الاودية محدقة به الجنّات من جميع الجهات ولها فواكه طيّبة وخيرات كثيرة معجبة وبينها وبين البحر نحو من سبعة اميال ومن بثيرة الي لنبياذة مرحلة وهي من الاميال خمسة وعشرون ميلا ولنبياذة حصن في اعلي حجر محدق به البحر والنهر ولا يدخل اليها الّا عن باب واحد بشمالها وبها مرسي تسافر المراكب اليه وتحمل الاوساق منه وبها عمارة وسوق ولها عمل واسع وارضها زكيّة المزارع ونهرها المنصبّ ببحرها يسمّي الوادي المليح وبه سمك كثير طيّب الطعم شحم لذيذ الماكل ومن لنبياذة الي جرجنت مرحلة وهي خمسة وعشرون ميلا وجرجنت[2] مدينة متحضّرة من اشرف الحواضر عامرة بالوارد والصادر وقلعتها حصينة سامية ومدينتها حسنة[3] زاهية قديمة العمران مشهورة في جميع البلدان بل هي من اعظم الحصون منعة[4] واجلّ البلاد رقعة[5] يسعي اليها من ساير الافاق، وتجتمع بها السفن والرفاق، ديارها سامية في الديار، ومحلاتها تفتن النظار، وبها اسواق جامعة لاصناف الصنائع[6]، وضروب المتاجر والمبايع، وبها حدائق وجنّات مونقات[7] واصناف كثيرة من الثمرات ازليّة اوّليّة تدلّ

[1] Mancano questi due vocaboli in A [2] B, C كركنت e tutti i codici danno alternativamente l'una e l'altra lezione [3] Manca in C [4] A رفعة [5] A, C رفعة [6] C البضائع [7] A رايقات , C مونقات , B incerto.

المواضع وهي ازليّة العمارة قديمة الآثار ومن نوطس الي البحر ثمانية اميال
وبينهما رحل قسباري وهو رحل حسن الموضع متّسع المزرع ومن نوطس الي
طرف الجزيرة من هذا الوجه الشرقيّ مرحلة وهو كلّه خلا ويسمّي هذا الطرف
بمرسي البوالص[1] ومن نوطس علي البحر الي شكلة مرحلة وهي قلعة في اعلي
جبل وهي اجلّ القلاع وبقعتها افضل البقاع وهي من البحر علي نحو من
ثلاثة اميال وحالها في ذاتها اشرف حال آهلة عامرة وهي بادية حاضرة وبها
اسواق تجلب اليها البضائع من ساير الاعمال وهي كثيرة الخيرات واسعة
الاحوال بها جنّات تحمل بكلّ الثمرات ويسافر اليها في البحر من كلّ قطر
من بلاد قلورية وافريقية ومالطة وغيرها ورباعها اطيب الرباع ومزارعها انفس
المزارع وباديتها طيّبة واسعة وامورها صالحة وبها انهار غزيرة عليها ارحاء
كثيرة وبها العين المعروفة بعين الاوقات ومن غريب امرها انّها تجري في
اوقات الصلوات وتجفّ في غير ذلك ومن شكلة الي رغوص ثلاثة عشر
ميلا وهي قلعة منيعة وبلدة شريفة قديمة العمران ازليّة المكان محدقة
بها الاودية والانهار كثيرة الارحاء والمطاحن حسنة الابنية واسعة الافنية ولها
بادية خصيبة ومزارع زكيّة رحيبة وبينها وبين البحر سبعة اميال ونهرها
المنسوب اليها يجري منها بجهتها الشرقيّة وبهذا الوادي عند مصبّه في البحر
مرسي حسن والمراكب تدخله وبه توسق وتفرّغ ولها اسواق يتصرّف اليها
من جميع النواحي والافاق ومنها الي بُثيرة مرحلتان خفيفتان وهما من

[1] B الفوالص e poi البوالص ; C الدرادص e الدراص

الاسواق كالمدينة وهي من البحر علي ستّة اميال وموضعها علي ضفّة النهر
المنسوب اليها وتصعد فيه المراكب باوساقها حتّي تحطّ بين يديها من
شرقيّها وبغربيّها ارض واسعة جدّا فسيحة الارجاء ممتدّة الفضاء ولها بواديها
انواع من السمك الجليل المعدوم المثال ما يحمل منه الي جميع جهاتها
وفي لنتيني اسواق عامرة وفنادق وبشر كثير ومنها الي سرقوسة مرحلة كبيرة
ومدينة سرقوسة من مشاهير المدن واعيان البلاد تشدّ اليها المطيّ من كلّ
حاضر وبادٍ ويقصد اليها قصّاد التجار من ساير جميع الاقطار وهي علي ساحل
البحر وهو محدق بها داير بجميع جهاتها والدخول اليها والخروج عنها من
باب واحد وهو بشمالها وشهرتها تغني عن التكثير من وصفها اذ هي منبر
مشهور ومعقل مذكور وبها مرسيان ليس مثلهما في جميع البلدان احدهما
اكبر من الاخر وهو بجنوبها والاخر اشهر وهو بشمالها وبها فوارة النبّودي
تنبع من جرف علي حاشية البحر وهي عجيبة الامر وبها ما باكبر المدن
من الاسواق وذوات السماطات والخانات والديار والحمّامات والمباني الرايقة
والافنية الواسعة ولها اقليم كبير طايل وضياع ومنازل وهو خصيب المواضع
زكيّ المزارع وتوسق منه السفن بالطعام وغيره من الاوساق الي ساير البلاد
والافاق وبهذا البلد من الجنّات والثمار ما يتجاوز الحدّ والمقدار ومن سرقوسة
الي نوطس مرحلة ونوطس من ارفع القلاع حصنا واشرف المدن حسنا قطرها
واسع المساحة شريف المنافع والرجاحة وبه اسواق جميلة الترتيب وديار
متقنة التركيب انهارها جارية بمياه غزيرة وعليها ارحاء كثيرة ولها عمل
واسع المجال واقليم شريف الحال مزارعها ازكي المزارع ومواضعها اخصب

وليباج بلدة علي البحر وهي من البلدان القديمة العمران ذات سوق وبادية
ومزارع طيّبة زاكية حارّة المزاج يحصد بها الزرع قبل غيرها من بلاد الجزيرة
ويحمل منها الزفت والقطران والخشب واشياء كثيرة وفي الغرب منها الجبل
المعروف بجبل النار ايضا ومن ليباج الي مدينة قطانية ستّة اميال وهي البلد
الجميل المعروف ببلد الفيل الشامخة القدر العالية الذكر وهي علي ساحل البحر
وبها الاسواق العامرة والديار الزاهرة والمساجد والجوامع والحمّامات والمنازل[1]
والخانات وبها مرسي حسن ويسافر اليها من جميع الافاق ويحمل منها كلّ
البضائع والاوساق وجنّاتها كثيرة ومياهها من انهارها وعيونها غزيرة وبها نهر في
امره عجب عجيب وشان مستطرف غريب وذلك انّه في بعض السنين
يفيض فيضا كثيرا فتنصب عليه الارحاء وتمتلي منه الاودية وفي
بعضها ينضب فلا يوجد فيه ماء يشرب وعمارتها واسعة وباديتها
ومزارعها طيّبة نافعة واسوارها منيعة واقطارها واسعة والفيل الذي
اشتهرت به هو طلسم من حجر علي صورة فيل كان منصوبا علي بناء
شاهق في سالف الزمان ثم نقل الان فنصب داخل المدينة
بكنيسة الرهبان وبغربيّ قطانية وادي موسي النهر العظيم وهو يصبّ
ببحرها وبه من السمك كلّ نهاية في العظم وحسن الذوق ومدينه طبرمين
ولياج وقطانية بسفح جبل النار المتقدّم ذكره من الناحية الشرقيّة منه
ومن مدينة قطانية الي حصن لنتيني مرحلة وهي قلعة حصينة متحضّرة

[1] Aggiunto in A, B, C.

تجتمع السفن الكبار والمسافرون والتجار من بلاد الروم والاسلام القاصدون
اليها من جميع الاقطار واسواقها رايقة وسلعها نافقة وقاصدها كثير وفي
جبلها معدن الحديد الذي يتجهّز به منه الي البلاد المجاورة لها ومرساها
العجب العجيب المتحدّث به في كلّ البلاد وذلك ان اكبر ما يكون من
السفن العظام يرسي من الشاطي بحيث يتناول ما فيها من البرّ بالايدي
وبها المجاز الذي يعبر منه الي بلد قلورية وبحره صعب لا سيّما اذا خالف
الريح الماء واذا التقت المياه الداخلة والخارجة في وقت واحد فانّه لا يكاد
يسلم من نشب بينهما الّا ان يشاء الله تعالي ومسافة الواسع من هذا
المجاز عشرة اميال وسعة الضيق منه ثلاثة اميال ومن مدينة مسّيني مع
الساحل الي مدينة طبرمين مرحلة وطبرمين حصن منيع وبلد شامخ رفيع
من عيون الحصون الازليّة واشراف البلاد الاوّليّة وهو علي جبل مطلّ علي
البحر وله مرسي حسن والسفر اليه من كلّ الجهات ويحمل منه كثير من
الغلّات وبه منازل واسواق وهو مجتمع القوافل والرفاق الواصلة الي مسّيني
وبه ضياع صالحة ومزارع طيّبة زاكية وبه الجبل المشهور المسمّي بالطور
الموصوف بالايات المعروف بالعبادات وبه انهار غزيرة عليها ارحاء كثيرة وبه
جنّات قلائل ولها وادٍ عليه قنطرة عجيبة وبناءها يدلّ علي قدرة[1] بانيها
وقوّة[2] سلطانه وكذلك بها ملعب من ملاعب الروم القديمة تدلّ رسومه
ايضا علي شرف ملك وشماخة قدر وبها معدن الذهب[3] ومنها الي لياج مرحلة

[1] B قوة [2] B وقدرة [3] Queste tre parole nella Bibl. furono, per errore, tolte dal testo e messe in nota.

واودية عليها مزارع وارحاء وساحلها بهج وحصنها فرج وبينه وبين البحر ميلان
ومنه الي بقطش اثنا عشر ميلا وبقطش حصن منيع وبلد متّسع ذو مزارع
نامية ومنازل طيّبة زكيّة ومياه جارية وجنّات كثيرة وبلد جليل وهو مطلّ
علي البحر علي ميل منه ومنه الي ليبري[1] ثلاثة اميال وهو منزل حسن
جليل وحصن كبير علي ساحل البحر وبه سوق وحمّام وسكان ومزارع كرام
ومياه جارية عليها مزارع وارحاء وله مرسي حسن ويصاد به التنّ كثيرا ومنه
الي حصن ميلاص اثنا عشر ميلا وهو حصن كبير القطر علي جنب طرف
طاعن في البحر مليح المنية[2] وثيق البنية بلدة رفيعة وقلعة منيعة من احسن
البلاد واجملها واسناها وافضلها واشبه شيء باكابر الحواضر في العمارات
والتصرّف والاسواق وما بها من المواد[3] والارفاق وهي علي ساحل البحر والبحر
محدق بجميع جهاتها الّا جهة واحدة بشمالها يدخل منها اليها ويسافر اليها
برّا وبحرا ويتجهّز منها بالكتان الكثير الطيّب ولها مزارع طيّبة زكيّة
وبها مياه غزيرة جارية ومصايد لصيد التنّ الكبير ومن ميلاص الي مدينة
مسّيني مرحلة خفيفة ومدينة مسّيني هذه في رُكن من الجزيرة بشرقيّها
والجبال من الناحية الغربيّة محدقة بها وساحلها بهج وارضها طيّبة المنابت
وبها جنّات وبساتين ذات ثمار كثيرة ولها انهار غزيرة عليها ارحاء كثيرة
وهي من اجلّ البلاد واكثرها عمارة والسفر منها واليها قصدا وهي دار
الانشاء وبها الحطّ والاقلاع وبها الارساء من جميع بلاد الروم الساحليّة وبها

[1] Oliveri. A B لبيري ; C indistinto. [2] A B الهيئة [3] B C المراد

مرسي حسن يسافر اليه من كلّ قطر وهو بلد معمور به قلعة مطلّة علي الحصن في راس جبل منيع لا يكاد يرتقي اليه لصعوبة مطلعه ومنه الي حصن طزعة مرحلة خفيفة وهو حصن ازليّ البناء منيع الفناء يتّصل به رَبْع عامر وهو وربضه في ذروة جبل منحاز لا يتوصّل اليه الّا علي طرق وعرة ومسالك نكرة وتطيف به ارض ثرية[1] خصيبة طيّبة واسعة البقاع زكيّة المزارع والانتفاع وهي من البحر علي ميلين او نحوها ومن طزعة الي حصن قلعة القوارب اثنا عشر ميلا وقلعة القوارب قلعة عالية قديمة البناء ازليّة ولها ربض عامر يحيط بها في الداير ومزارعها زكيّة وغلّاتها كثيرة ومياهها غزيرة ولها مرسي مقصود يوسق منه وترسي السفن به وبينه وبين الحصن نحو ميل ونصف ومن قلعة القوارب الي القارُونية اثنا عشر ميلا والقارونية اوّل اقليم دمنش وهي قلعة قديمة ازليّة وبها حصن محدث ولها جنّات وانهار وكروم واشجار ومرسي علي البحر وبها شبكة يصاد بها التنّ الكبير[2] وبين القلعة والبحر نحو ميل ومنها الي شنت ماركو عشرة اميال وهي قلعة عظيمة ذات آثار قديمة وعماراتها كثيرة وبها اسواق وحمّام وجمل من الفواكه والثمار ولها بادية ومزارع واسعة ومياه نابعة وينبت بها من جميع جهاتها البنفسج الذكيّ الرائحة العطر الفائحة وبها من الحرير كثير وساحلها حسن وينشا بها المراكب من خشب جبالها ومن ماركو الي حصن ناصو[3] عشرة اميال وهو حصن مرتفع وبلد متّسع ذو عمارة كثيرة وانهار غزيرة وجنّات

[1] A تربةٍ; C ثربة [2] B الكثير [3] A حاصوا; B باصّو; C باصو

اكمة مطلّة علي البحر وهي قلعة من اجلّ القلاع وبقعة من اكبر البقاع
وعليها سور مطيف بها ولها آثار أوّليّة وابنية ازليّة منها ملعب غريب
الصنعة يدلّ علي قدرة بانيه وبها حصن محدث وبها حمّتان متقاربتان
من اجلّ الحمّات وعليها بذيان قديم الزمان وبجانبها الغربيّ محلّ يعرف
بالتربيعة وهو من المنازه البديعة وبه مياه جارية وعليه كثير من الارحاء
ولها بادية ورباع واسعة ويصنع بها من الاطرية ما يتجهّز به الي كلّ الافاق من
جميع بلاد قلورية وغيرها من بلاد المسلمين وبلاد النصاري ويحمل منها
الاوساق الكثيرة وبها وادي السُلّة وهو نهر كبير كثير الماء غزير يصاد به
السمك المعروف بالري مذ زمن الربيع ويصاد بمرساها السمك الكبير
المعروف بالتنّ ومنها علي اثني عشر ميلا حصن بورقاد وهو حصن شاهق
به عمارات كثيرة وسوق ومرافق ومياه وارحاء كثيرة وبساتين وجنّات
وضياع متّسعات ومزارع طيّبات والبحر منه علي ميلين ومن حصن بورقاد
الي صخرة الحديد[1] اثنا عشر ميلا وهو منزل صغير وحصن في اعلي الصخرة
المذكورة والصخرة داخلة في نحر البحر وعرة الجنبات ولها من جهة البرّ
رملة وطيّة ورباع طيّبة ومزارع زكيّة ومن هذه الصخرة الي جفلودي مرحلة
خفيفة وحصن جفلودي علي ساحل البحر ممدّن به اسواق وحمّام ورحي في
داخل المدينة علي ماء عين يندفق هنالك ومن هذا الماء يشرب اهل
الحصن وهو عذب بارد وحصن جفلودي علي تروس متّصلة بضفّة البحر وله

[1] AB الحرير

فمدينة اخري تحدق بالمدينة من جميع جهاتها وبه المدينة القديمة المسمّاة بالخالصة التي بها كان سكني السلطان والخاصّة في ايام المسلمين وباب البحر ودار الصناعة التي هي للانشاء والمياه بجميع جهات مدينة صقلية مخترقة وعيونها جارية متدفّقة وفواكهها كثيرة، ومبانيها ومتنزّهاتها حسنة، تعجز الواصفين، وتبهر عقول العارفين، وهي بالجملة فتنة للناظرين، والقصر المذكور من اكبر القصور منعة، واعلاها رفعة، لا ينال بقتال، ولا يطاق علي حال، وباعلاه حصن محدث للملك المعظم رجار مبني بالفصوص الجافية والحجار[1] المنحوتة الضخمة وقد احكم نسقه، واعليت رققه، واوثقت منايره ومحارسه، وأُتْقِنَت قصوره ومجالسه، وشيّدت بُنيانا ونمّقت باعجب المغتربات واودعت بدائع الصفات فشهد لها بالفضل المسافرون وعلّي في وصفها المتجوّلون وقطعوا قطعا الّا مباني اعجب من مباني المدينة ولا مكان اشرف من مغانيها وانّ قصورها مشارف القصور، وانّ دورها منازه الدور، والربض المحدق بالقصر القديم المتقدّم ذكره هو في ذاته كبير القطر كثير الفنادق والديار والحمّامات والحوانيت والاسواق وله سور يحيط به وخندق وفصيل وله في داخله بساتين كثيرة ومتنزّهات عجيبة وسقايات ماء عذبة جارية مجلوبة اليها من الجبال المحدقة ببقعتها وبخارج الربض من الجهة الجنوبيّة منها نهر عبّاس وهو نهر جارٍ عليه جمل من الارحاء الطاحنة ما لا يحتاج معها الي غيرها وبالشرق من المدينة وعلي مرحلة منها قلعة ثرمة وهي علي

[1] B والصخور

منها خاصّة ونقتصر عليها ونكتفي بها عمّا سواها الي ان نرجع من حيث
بدانا ثم نأخذ بعد ذلك في ذكر ما في حشو الجزيرة من البلاد والحصون
والعمل الواسع المسكون مكانا مكانا وموضعا موضعا بحول الله تعالي وقوّته
فاوّل ذلك مدينة بارم وهي المدينة السنيّة العظمي، والمحلّة البهيّة الكبري،
والمنبر الاعظم الاعلي علي بلاد الدنيا، واليها في المفاخر النهاية القصوي،
ذات المحاسن الشرائف، ودار الملك في الزمان المؤتنف والسالف، ومنها
كانت الاساطيل والجيوش تغدو للغزو وتروح كما هي الان عليه من ذلك وهي
علي ساحل البحر في الجانب الغربيّ والجبال[1] الشواهق العظام محدقة بها
وساحلها بهج مُشرق فرج ولها حسن المباني التى سارت الركبان بنشر
محاسنها في بناءاتها ودقائق صناعاتها، وبدائع مخترعاتها، وهي علي قسمين
قصر وربض فالقصر هو القصر القديم، المشهور فخره في كلّ بلد واقليم، وهو
في ذاته علي ثلاثة اسمطة فالسماط الاوسط يشتمل علي قصور منيفة[2] ومنازل
شامخة شريفة، وكثير من المساجد والفنادق والحمّامات وحوانيت التجار
الكبار والسماطان الباقيان فيهما ايضا قصور سامية، ومبانٍ فاخرة عالية،
وبهما من الفنادق والحمّامات كثير وبه الجامع الاعظم الذي كان بيعة في
الزمن الاقدم واعيد في هذه المدّة علي حالته في سالف الزمان وصفته الان
تغرب عن الاذهان لبديع ما فيه من الصنعة والغرائب المفتعلة والمنتخبة
والمخترعة من اصناف التصاوير واجناس التزاويق والكتابات فامّا الربض

[1] B البحر منها في شرقيها الجبال [2] A C منيعه

بها سرير ملكه نشر سيرة العدل في اهلها واقرّهم علي اديانهم[1] وشرائعهم وامنهم في انفسهم واموالهم واهليهم وذراريهم ثم اقام علي ذلك مدّة حياته الي ان وافاه الاجل المحتوم، وتقضّاه يومه المعلوم، فتوفّي في سنة اربع وتسعين واربع ماية وهو ببعض بلاد قلوريّة بقلعة مليطو فدفن بها ثم ورث الملك بعده ابنه الملك المعظم المسمّي باسمه المقتفي اثر سننه رجار الثاني واقام الدولة وزيّن المملكة وشرّف السلطنة واعطي الامور اقساطها من النظر الجليّ والفعل المرضي مع نشر العدل واقامة الامان والفضل حتي انقادت الملوك الي طاعته واعلنوا بشعار مشايعته ومتابعته وسلّموا مقاليد بلادهم اليه وتواردوا من كلّ الجهات عليه رغبة في التفيّؤ بافياء مملكته، والسكني تحت ظلال امنه ورحمته، وملكه لا يزيد علي الايام الّا رفعة وعُلُوًّا وشماخة وسُمُوًّا الي حين تاليفنا هذا الكتاب فامّا صقلية المقدّم ذكرها فاقدارها خطيرة واعمالها كبيرة وبلادها كثيرة ومحاسنها جمّة ومناقبها ضخمة فان نحن حاولنا احصاء فضائلها عددا، وذكرنا احوالها بلدا بلدا، عزّ في ذلك المطلب وضاق فيه المسلك لكنا نورد منها جُمَلا يستدلّ بها ويحصل علي الغرض المقصود منها ان شاء الله تعالي فنقول انّ في هذه الجزيرة عند تاريخ هذا الكتاب لسلطانها الملك المعظم رجار ماية بلد وثلاثون بلدا بين مدينة وقلعة غير ما بها من الضياع والمنازل والبقاع ونحن نريد ان نذكر بلدان الجزيرة البحريّة

[1] Dalla voce نشر fin qui C ha la variante: بشر سلوة القول في امّتهم واقواهم علي اديانهم

وبـقـي علينا بعـد هـذا ان نذكر جزيرة صقلية العليا ونذكر اقطارها تبيانا، ونصف بلادها مكانا مكانا، ونعدّ مفاخرها، وننشر فضائلها، بالوجيز من القول مع استقصاء المعاني بحول الله تعالي فنقول ان جزيرة صقلية فريدة الزمان فضلا ومحاسن، ووحيدة البلدان طيبا ومساكن، وقديما دخلها المتجوّلون من ساير الاقطار، والمتردّدون بين المدن والامصار، وكلّهم اجمعوا علي تفضيلها، وشرف مقدارها، واعجبوا بزاهر حسنها، ونطقوا بفضائل ما بها، وما جمعته من مفترق المحاسن، وضمّته من خيرات ساير المواطن، ودولة ملكها اشرف الدول، وصولتهم علي من ناوأهم اشدّ الصول، فملوكها اعظم الملوك قدرا، واكبرهم خطرا، وارفعهم همّة، واشمخهم رتبة، ولمّا كان في سنة اربع مائة وثلاث وخمسين سنة من سني الهجرة[1] افتتح غرر بلادها، وقهر بمن معه طغاة ولاتها واجنادها، الملك الاجلّ والهمام الافضل المعظم القدر السامي الفخر رجار بن تَنْقرين، خيرة ملوك الافرنجيّين، ولم يزل[2] يفرق جموع ولاتها، ويقهر طغاة حماتها، ويشنّ عليهم الغارات في الليل والنهار، ويرميهم بصنوف من الحتوف والدوار، ويعمل فيهم ماضي الشفار، وعوامل القنا الخطار، الي ان استولي علي جميعها غلبة وقهرا، وفتحها قطرا فقطرا، وملكها ثغرا فثغرا، وذلك في مدّة ثلاثين عاما ولمّا صار امرها اليه واستقرّ

[1] B C العرب [2] B ha qui la seguente nota marginale: كأنّ هذا التقريض دعُاءٌ له تَمْنَعُ شريعةُ الاسلام بكتبه وكذلك ساير التقريضات الاتية في صفته وصفة ابنه المذكور بعده

قوصرة وهي ايضا من جزيرة الراهب بين جنوب وشرق وهي توازي نابل من
ارض افريقية وتوازي بين الشاقة ومازر وبينهما مجري وكذلك من قوصرة
الي برّ افريقية مجري وجزيرة قوصرة جزيرة خصيبة فيها آبار وسواحل
واشجار زيتون وفيها معز كثيرة برّيّة متوحّشة عن الانيس ولها من جهة
الجنوب مرسي مامون يكنّ من رياح كثيرة ومنها في عين الشرق جزيرة
غودش وبينهما ماية ميل وفيها مرسي مامون ومن غودش الي جزيرة صغيرة
تسمّي كمونة ومنها في شرقيها جزيرة مالطة وهي جزيرة كبيرة وفيها مرسي
مامون ينفتح الي الشرق وفيها مدينة وهي كثيرة المرعي والغنم والثمار والعسل
الكثير وبينها وبين اقرب برّ من صقلية اي موضع يقال له اكرنتة[1] ثمانون
ميلا وليس بعد مالطة هذه الي ناحية الشرق والجنوب الّا جزيرة اقريطش
وامّا جزيرة لنبذوشة فبينها وبين اقرب برّ من افريقية حيث قبودية
مجريان وبها مرسي مامون يكنّ من كلّ ريح ويحمل الاساطيل الكثيرة
وهذا المرسي منها في اللباج وليس في جزيرة لنبذوشة شيء من الثمار ولا
من الحيوان ومنها في جهة الشمال جزيرة لطيفة تسمّي جزيرة الكتاب
وبينهما خمسة اميال وهذه الجزيرة لطيفة جدّا وهي من لنبذوشة مايلة الي
المغرب يسيرا ومن جزيرة الكتاب الي نموشة في الشرق مع الشمال يسيرا
ثلاثون ميلا وليس بجزيرة نموشة مرسي ولا شعراء والإرساء بها يكون مخاطرة
وجزيرة غودش من جزيرة نموشة في الشرق وبينهما مجريان وقد ذكرنا
هذه الجزائر بما يحتاج ان يذكر فيها من غير تطويل والحمد لله كثيرا،

[1] C الرنتره

هذه النار قذفت بالحجارة موقدةً ويسمع لها دوي يرتاع له ودويها يسمع من بعيد كانما هو رعد قاصف وفي هذه الجزيرة معز برّيّة وبينها وبين اقرب برّ من صقلية وهي دندارة خمسة عشر ميلا ومنها في جهة المغرب مع ميل الي الشمال جزيرة لِيبَر[1] وهي جزيرة تعمر في بعض الاوقات[2] وبها حصن وبين هذه الجزيرة وجزيرة البركان اربعة اميال وبها ماء وحطب ومرسي صغير ومن جزيرة لِيبَر الي جزيرة دندمة ثلاثة اميال في الشمال وهي جزيرة صغيرة ولا مرسي بها ومن جزيرة ليبر الي جزيرة فيكوذة عشرة اميال في دبور القبلة وهي غير عامرة وليس بها مرسي ومن جزيرة فيكوذة الي جزيرة اركوذة عشرة اميال وفيكوذة من اركوذة بين الجنوب والشرق شلوقا وهي جزيرة صغيرة مستغاث ومرساها حرج ومن اركوذة الي جزيرة أُشتقة اربعون ميلا وبها مياه مستراح للشواني وهي تقابل بلقرين من مدينة بلرم وبينهما اربعون ميلا وفي الجنوب من جزيرة اشتقة جزيرة الراهب وفيها من جهة جنوبها وشرقها مراسي ترسيً بها المراكب وفيها مستراح وفيها آبار ماء وهي فوق اطرابنش وبينهما خمسة عشر ميلا وبالشمال من جزيرة الراهب جزيرة صغيرة تسمّي اليابسة وليس بها ماء ولا مرسي واقرب برّ اليها من جزيرة صقليّة مدينة طرابنش وبينهما عشرة اميال ومن جزيرة الراهب في جهة الغرب جزيرة مليطمة وهي توازي تونس وقرطاجنة ومنها الي جزيرة الراهب ثلاثون ميلا وليس فيها مرسي وفيها من الحيوان المعز والظباء وفي شرقي مليطمة جزيرة

[1] A, C لبير [2] A الاحايين

وبها مدينة متوسطة وفي وسط المدينة فوارة ماء وبين هذه الجزيرة وجزيرة
سُرنت من ارض قلورية اثنا عشر ميلا وبهذه الجزيرة مرسي صغير في شرقيها
وبينها وبين نابل ثلاثون ميلا وبين هذه الجزيرة وشكلة ستون ميلا وجزيرة
شكلة جزيرة خصيبة ليست بالكبيرة وهي بغرب مدينة نابل الساحلية
وفي هذه الجزيرة قوم من الروم يسكنونها بنسائهم وذراريهم في مدينة حسنة
تسمّي ميور ويقال للجزيرة شكلة ميور وبينها وبين نابل ثلاثون ميلا ومن
جزيرة شكلة الي جزيرة بنت برّة خمسون ميلا وفيها مدينة محفورة ودار
صناعة للانشاء مقطوعة في الحجر ومينا محفورة في الحجر امام هذه الدار
والمآء يدخل اليها علي مجري محفور في الصخر ومن بنت برّة الي مدينة
غيطة عشرون ميلا وعلي ثلاثين ميلا من بنت برّة بين غرب وجنوب
جزيرتان اسم احداهما مونسة [1] والاخري بونسة [2] وهما عامرتان ومن جزيرة
قبرة الي جزيرة استرنجلو بين شرق وجنوب مما يلي صقلية [3] وليس بين ملف
وهذه الجزيرة جزيرة اخري غير قبرة فقط واسترنجلو جزيرة بين الشرق
والشمال من جزيرة البركان وهي جزيرة فيها عيون مآء وليس بها مرسي
وهو جبل شامخ وفيه نار تتّقد في بعض الاوقات واقرب برّ الي هذه الجزيرة
من براري ارض قلورية برّ منتية وبينهما اربعون ميلا وبين استرنجلو وجزيرة
البركان ثلاثون ميلا وامّا جزيرة البركان فجزيرة ليست بالكبيرة وفيها جبل
كبير تتّقد فيه في بعض الاحايين نار عظيمة وقليل ما تفتر واذا هاجت

[1] A تونسة; C senza punti. [2] A يونسة ; B نويسة; C يونسه [3] Manca la distanza.

5

الفيصنة[1] وهي مما يلي جنوبها وهي مدينة عامرة ممدنة ومنها مدينة قالمرة[2]
وهي راس المجاز الي جزيرة قرشقة ومدينتها الثالثة تسمّي قشتالة[3] واهل جزيرة
سردانية في الاصل روم افارقة متبربرون متوحشون من اجناس الروم وهم
اهل نجدة وحزم لا يفارقون السلاح وفي جزيرة سردانية معادن الفضّة الجيّدة
ومنها تخرج الفضّة الي كثير من بلاد الروم وبين سردانية وجزيرة قرشقة مجاز
طوله عشرون ميلا وجزيرة قرشقة حولها اركان واجوان[4] شرقيّها البحر الذي
يسمّي بالعجميه طرانة وبها مدينة حسنة متوسطة عامرة وهي منها في
الغربيّ وطولها ماية وخمسون ميلا وعرضها سبعة وعشرون ميلا وجزيرة
قرشقة خصيبة كثيرة العمارات واهلها يتجوّلون في ارض الروم وهم اكثر
الروم سفرا ومن الجزائر التى تجاور ارض الروم جزيرة البة وبينها وبين قرشقة
مجري ومحيط دورها علي ما هي عليه من الشكل ماية ميل وهي من اعمال
بيش ومن البة الي جزيرة بانوسة من جهة الشمال والمشرق خمسة وعشرون
ميلا وبانوسة دورها ثلاثون ميلا وهي خالية ومنها الي جزيرة قبْرِيْرة ثلاثة
عشر ميلا ومنها الي وادي بيش اربعة وثلاثون ميلا ومن قبريرة الي جزيرة
قبرة شرقا[5] وقبرة هذه جزيرة معمورة وسكانها قوم من اهل ملف بالمواشي[6]

[1] A G القيطنة; B الفيطنة; C الفيظنة [2] Così B; A مالمرة; C قالموة; G قالده. Certamente è da leggere قالّرة [3] B فشيلية; C قشنيلة; G قشتيلية [4] A اراكان وهي اجوان; G اركان وهي اجوان [5] Manca la distanza in tutti i Codici [6] Come B: A C بالمراشي; G بالمراسي

الـفـصـل الثاني وهو الجزء الثاني من الاقاليم الرابع، انّ هذا الجزء الثاني من الاقليم الـرابع تضمّن قطعة من البحر الشاميّ وفـيـه جمل جزائر معمورة ومغمورة ومغفولة ومشهورة وشيء من بلاد الروم البرّيّة ممّا ناتي بذكره بعد هذا ان شاء اللّه تعالي بعونه فنقول انّ في هـذا الجزء من الجزائر الكبار جزيرة سَرْدَانية وجزيرة قُرْشقة وجزيرة صقلية وفـيـه من الجزائرالصغار مـثـل جزيرة الـبـة وبانوسة واسترنجلو وجبل البركان ثـم جزيرة البركان وجزيرة ليبر وجزيرة دندمة وجزيرة امّ الحمار وجزيرة الطُرفانية وجزيرة اركوذة وجزيرة اشتقة وجزيرة اليالية[1] وجزيرة الراهب وجزيرة قوصرة وجزيرة الـكتاب وجزيرة نموشة وجزيرة كمونـة وجزيرة مالطة وجزيرة مليطمة وامّـا البلاد الساحلية المتّصلة بالبرّ فمنها برشلونة والجرندة وانبوريش واربونة وقرقشونة وكلّ هذا من بلاد عشكونية وفي شرقي هذا الجزء من بلاد قاوْرية ريو والماصّة ونقوطرة[2] واتربية[3] وشنت فيمي وهـا نحن ذاكروها بحـول الـلّـه تعالي فنقول انّ من جزيرة منورقة[4] الي ساحل برشلونة مجري وكذلك منها الي جزيرة سردانية اربعة مجارٍ شرقـا وجزيـرة سـردانية كبيرة القطر كثيرة الجبال قليلة المياه وطولها مايتان وثمانون ميلا وعرضها من المغرب الي المشرق ماية وثمانون ميلا وطولها مارّ من الجنوب الي الشمال مع قليل تشريق وفيها ثلاث مدن[5] منها

[1] B البالية [2] Leggo così per conghiettura: A ودوحدر; B وتوجش; C ودوصي; G وبرجس

[3] I Codici واتربة [4] A ميورقة [5] B بلاد

مقدّرة من الطول والعرض ورسمنا[1] في كلّ واحد من هذه الاجزاء ما له من المدن والاكوار والعمارات ليري الناظر في ذلك ما خفي عن عيانه او لم يبلغه علمه[2] او لم يمكنه الوصول اليه لتعذّر الطرقات واختلاف الامم فيصحّ له الخبر بالعيان، ومبلغ اعداد هذه المصوّرات الآتية بعد هذا سبعون مصوّرة غير النهايتين اللّتين احداهما نهاية المعمور في جهة الجنوب واكثرها خلآء لشدّة الحرّ وقلّة المياه[3] والنهاية الثانية نهاية المعمور في جهة الشمال واكثرها خلآء[4] لشدّة البرد وايضا بان مع ما ذكرناه وقدّمنا وصفه ان الناظر اذا نظر الي هذه المصوّرات[5] والبلاد المذكورات راي منها وضعا صحيحا وشكلا صبيحا لاكن يبقي عليه بعد ذلك ان يعلم صفات الممالك[6] وهيآت الامم وحلاها وزيّها وطرقاتها المسلوكة باميالها وفراسخها وعجائب بلادها ممّا شاهده المسافرون وذكره المتجوّلون وصحّحه الناقلون ولذلك ما رأينا ان نذكر بعد كلّ صورة منها ما يجب ذكره ويليق بمكانه من الكتاب حسب المعرفة[7] والامكان والله المستعان لا ربّ غيره،

[1] A رسما [2] D عيانه; A C om. اولم الخ [3] A للحياة [4] A C والنهاية الثانية الشمالية [5] D وهي خالية المصوراة [6] A B C الصفات المسالك [7] A C القوة

كثيرة وعيون دائمة الجري ويتّصل بهذا البحر من جهة المغرب بلاد اذربيجان والديلم ومن جهة المشرق ارض الاغزاز ومن جهة الشمال ارض الخزر[1] ومن جهة الجنوب بلاد طبرستان وطوله من جهة الخزر[1] الي عين الهم[2] الف ميل وعرضه من ناحية جرجان الي موقع[3] نهر اثل ستّمائة ميل وخمسون ميلا وفيه من الجزائر اربع وسيأتي ذكرها فيما بعد، وعلي كلّ بحر من جميع البحور التي قدّمنا ذكرها بلاد وامم سنأتي بذكرها مشروحا موضوحا[4] بلدا بلدا وامّة امّة بعون اللّه سبحانه، وفي هذه البحور ايضا انواع من الحيتان والحيوانات المختلفة الصفات ومن العجائب ما سنأتي باوصافه في مواضع ذكره[5] بعون اللّه سبحانه، واذ قد فرغنا من ذكر هيئة الارض وقسمتها باقاليمها وذكر البحار التي وصفنا[6] مباديها وانتهاءاتها واحوازها[7] وما يلي سواحلها من البلاد والامم وذلك بالقول الوجيز فلنبدأ الآن بذكر الاقاليم السبعة وما يحتوي عليه من البلاد والامم والعجائب اقليما اقليما وبلدا بلدا ونذكر ما تشتمل عليه ممالكها[8] ونأتي بطرقاتها ومسالكها ومبلغ فراسخها واميالها ومجاري انهارها وعلو بحارها وسلوك قفارها كلّ ذلك مشروحا موضوحا باستقصآء من القول مع الايجاز بغاية الجهد ومبلغ الطاقة وباللّه التوفيق ومنه العون وله القوّة والحول، ولمّا اردنا رسم هذه المدن في الاقاليم ومسالكها وما تحتوي عليه اممها[9] قسمنا طول كلّ اقليم منها علي عشرة اقسام اجزاء

[1] A الجزر [2] A التمر; C الهمر; D الميم [3] A موضع [4] A موضوعا [5] A بذكره في مواضع
[6] A C ذكرنا وصفه [7] A احوارها [8] A مسالكها [9] A اسما

بالبحر الشامي من حيث ابتدأ وطول هذا الخليج[1] من حيث ابتدأ الي اقصي انتهائه[2] الف ميل ومائة ميل وفيه من الجزائر خمس عشرة جزيرة منها ستّة معمورة والباقية خالية وسنذكر ذلك في موضعه، ويخرج ايضا من البحر الشامي الخليج الثاني المسمّي بحر نيطس ومبدؤه من البحر الشامي حيث فم ابذه[3] وعرض فوهته هناك رمية سهم ويمرّ ثلاثة مجار[4] فيتّصل بالقسطنطينيّة فيكون عرضه عندها اربعة اميال ويمرّ كذلك ستّين ميلا حتّي يصل الي بحر نيطس وعرض فوهته هناك ستّة اميال ويمرّ بحر نيطس في جهة المشرق فيتّصل من جهة الجنوب بارض هرقلية الي ارض استروبلي[5] الي سواحل اطرابزندة الي ارض اشكانة الي ارض لانية وينتهي طرف هذا الخليج هناك حيث الخزرية ومن هناك[6] ينعطف ريفه راجعا الي مطرخة[7] ويتّصل ببلاد الروسية[8] وبلاد برْجان وموقع نهر دنابرس[9] ويمرّ الي موقع نهر دنو[10] الي ان ينتهي الي مضيق فم خليج القسطنطينيّة ويتّصل بها ويمرّ بشرقي بلاد مقدونية الي ان يتّصل بالموضع الذي بدأ منه وطول بحر نيطس من فم المضيق الي حيث انتهاؤه الف ميل وثلاث مائة ميل وفيه ستّ جزائر وسنذكرها عند وصولنا الي ذكرها بعون اللّه سبحانه، وامّا بحر جرجان والديلم فانّه بحر منقطع لا يتّصل بشيء من البحار المذكورة وتقع فيه انهار

[1] A, B, C البحر [2] A, B, C نهايته [3] A, D ابره [4] D مجريان [5] Leg. سنوبلي (Sinopoli, oggi Sinope) [6] B, D ومنه [7] A, B مطرحة [8] A, B, C الرومية [9] A, B ديابرسن; C دنايرس; D ديابوس [10] A, B دبرا; C دنوا

ارض برقة وارض لوبيّة[1] ومراقية[2] الي ارض الاسكندريّة الي شمال ارض التيه[3] الي ارض فلسطين وسائر بلاد الشام الي ان ينتهي طرفه السويديّة وهو نهايته ومن هناك ينعطف ريفه[4] راجعا فيمرّ ببلاد انطاكية[5] الي جهة المغرب فيتّصل بالخليج القسطنطيني الي جزيرة بلبونس[6] الي اذرنت[7] وهناك مخرج الخليج البنادقي ويتّصل الي مجاز[8] صقلية الي بلاد رومية[9] الي بلاد سغونة[10] واربونة ويجتاز بجبل البرتات[11] فيمرّ بشرقي بلاد الاندلس[12] الي جنوب وسطها وينتهي[13] الي الجزيرتين من حيث ابتدأ وطول هذا البحر الشامي من ابتدائه الي حيث انتهاؤه الف فرسخ ومائة وستّة وثلاثون فرسخا وفيه من الجزائر نحو من مائة جزيرة بين صغار وكبار ومعمورة وخالية وسنذكرها اذا أتي موضع ذكرها بعون اللّه تعالي، ويخرج من هذا البحر الشامي خليجان احدهما خليج البنادقيّين ومبدؤه من شرقي بلاد قاورية من بلاد الروم من عند مدينة اذرنت[14] فيمرّ في جهة الشمال مع تغريب يسير فيمرّ بارض باري الي ساحل شنت انجل ثمّ يأخذ من جهة المغرب الي بلاد انقونة[15] الي ان يمرّ بساحل البنادقة وينتهي طرفه الي بلاد ايكلاية[16] ومن هناك ينعطف ريفه راجعا مع الشرق علي بلاد جرواسية ودلماسية[17] وبلاد اسقلونية الي ان يتّصل

[1] A لوفيه; B, D لونيه; C لوفيا [2] A مراقبه; C مراقيا [3] A البته [4] B, D البحر [5] B ايطاليه

[6] A فليوس [7] B بدرنت [8] A الي ارض بحار [9] C رومة [10] A سقونه; D سعونه

[11] A الزقاق [12] A, C agg. من جهة جنوبها [13] A, C om. [14] A, C اذرانت; D ادرنت

[15] D انكونه [16] A انكلانة; D انكلايه [17] A, B, C ولماسيه; D om.

الجزائر تسع جزائر بين عامرة وخالية[1] وسنذكرها فيما يأتي ذكره بعون[2] الله سبحانه، ويتشعّب ايضا من هذا البحر الصيني خليج القلزم ومبدؤه من باب المندب وحيث انتهي البحر الهندي فيمرّ في جهة الشمال مغربا قليلا فيتّصل بغربي اليمن ويمرّ بتهامة والحجاز الي مدين وايلة[3] وفاران[4] حتي ينتهي الي مدينة القلزم واليها ينسب ثمّ ينعطف ريفه راجعا في جهة الجنوب فيمرّ بشرقي بلاد الصعيد الي جون الملك ثمّ يأتي الي[5] عيذاب[6] الي جزيرة سواكن الي زالغ من بلاد البجة[7] وينتهي الي بلاد الحبشة ويتّصل بالبحر الهندي وطول هذا البحر الف ميل واربع مائة ميل واكثر قعر هذا البحر اقاصير تتلف عليها المراكب فلا يركبه[8] الّا الربّانيون العالمون باقاصيره المختبرون لطرقه ومجاريه وفيه من الجزائر خمس عشرة جزيرة وسنذكرها علي التقصّي في موضع ذكرها بعون اللّه، وامّا البحر الثاني الكبير المعروف بالبحر الشامي فانّ مخرجه من البحر المظلم الذي في جهة المغرب ومبدؤه في الاقليم الرابع ويسمّي هناك بحر الزقاق لانّ سعته هناك تكون ثمانية عشر ميلا وكذلك طول الزقاق من جزيرة طريف الي الجزيرة الخضرآء ايضا ثمانية عشر ميلا فيمرّ مشرقا في[9] جهة بلاد البربر وبشمال المغرب الاقصا الي ان يمرّ بالمغرب الاوسط ويصل الي ارض افريقية الي وادي الرمل الي

[1] A, C تسع منها عامرة ومنها غير عامرة [2] A, C بيمن [3] B, D والايله [4] A وفازان
[5] D agg. بلاد [6] A, B, D عذاب; C عيداب [7] A البحده; C البجاه; D البجات [8] D يركب
[9] A الي في مراكبه

هذه الاقاليم السبعة سبعة ابحر تسمّي خلجانا ستّة منها متّصلة وبحر واحد منفصل لا يتّصل بشيء من البحور المذكورة، وأحد هذه البحور التي في الارض المعمورة هو بحر الصين والهند والسند واليمن ومبدؤه[1] من جهة المشرق فوق خطّ الاستوآء بثلاث عشرة درجة ممتدّ مع خطّ الاستوآء الي جهة المغرب فيمرّ بالصين اوّلا ثمّ بالهند ثمّ بالسند ثمّ باليمن علي جنوبها وينتهي الي باب المندب وهناك مبلغ طوله وطوله علي هذه المسافات فيما حكاه الثقات المسافرون والبحريون الخائضون فيه المقلعون من بلد الي بلد من مبدا بحر[2] القلزم الي الواقواق[3] اربعة الاف فرسخ وخمس مائة فرسخ وفيه من الجزائر نحو ثلاث مائة جزيرة بين عامرة وخالية وسنذكر منها بعد هذا ما اتّصل بنا علمه[4] وصحّت الاخبار عنه، ويتشعّب من هذا البحر الصيني الخليج الاخضر وهو بحر فارس والابلّة[5] وممرّه[6] من الجنوب الي الشمال مغربا قليلا فيمرّ بغربيّ بلاد السند ومكران وكرمان وفارس الي ان ينتهي الي الابلّة[7] حيث عبّادان وهناك ينتهي آخره ثمّ ينعطف ريفه راجعا الي جهة الجنوب فيمرّ[8] ببلاد البحرين وارض اليمامة ويتّصل بعمان وارض الشِحْر[9] من بلاد اليمن وهناك اتّصاله بالبحر الصينى[10] وطول هذا البحر اربع مائة فرسخ واربعون فرسخا وفيه جبلا كُسَيْر وعُوَيْر[11] وعمقه[12] سبعون باعا الي ثمانين باعا وفيه من

[1] A ومقدره [2] B, D om. مبدا بحر [3] A الواق واق; B الوقواق [4] A, C ذكره [5] A الاداه; C, D الايلة [6] A, C ومخرجه [7] C, D الايلة [8] D فهو [9] A البحر om. بلاد seg.; B, D الشجر
[10] A, C الهندي [11] A غوير [12] D وغمقه

الاستوآء وكلّ واحد من القطبين تسعون درجة واستدارتها عرضا مثل ذلك
الّا ان العمارة في الارض بعد خط الاستوآء اربع وستون درجة والباقي
من الارض خلآء لا عمارة فيه لشدّة البرد والجمود والخلق بجملته علي الربع
الشماليّ من الارض وايضا فانّ الربع الجنوبيّ وهو الذي فوق خطّ الاستوآء
غير مسكون ولا معمور لشدّة الحرّ به وممرّ الشمس وهي في اسفل فلكها
علي سمته[1] فجفّت مياهه وعدم حيوانه ونباته لعدم الرطوبة لانه لا يكون
الحيوان والنبات ابداً الّا حيث تكون المياه والرطوبات والارض في ذاتها
مستديرة لكنّها غير صادقة الاستدارة فمنها منخفض ومرتفع والمآء يجري فيها من
ارفعها الي اخفضها والبحر المحيط يحيط نصف الارض احاطة متّصلة دائرتها[2]
كالمنطقة لا يظهر منها الّا نصفها فكانّها عند الصفة بيضة مغرقة في المآء
والمآء في طست فكذلك الارض نصفها مغرق في البحر والبحر يحيط به
الهوآء والهوآء دافع لهما او جاذب كالذي قلناه قبل هذا وهذا الربع المسكون من
الارض قسمته العلمآء سبعة اقاليم كلّ اقليم منها مارّ من المغرب الي المشرق
علي خطّ الاستوآء وليست هذه الاقاليم بخطوط طبيعيّة لاكنّها خطوط وهميّة
محدودة موجودة بالعلم النجومي وفي كلّ اقليم منها عدّة مدن وحصون وقري
وامم لا يشبه بعضهم بعضا وايضا فانّ في كلّ اقليم منها جبالا شامخة
ووهادا متّصلة وعيونا وانهارا جارية وبركا راكدة ومعادن ونباتات وحيوانات
مختلفة وسنذكر اكثر ذلك فيما ياتي ذكره بعد بعون اللّه وتأييده، وتخترق

[1] A, C وهو ممرّ الشمس عند كونها في اسفل فلكها [2] A, C دائرة

الذي تحصل من كلام الفلاسفة وجلّة العلمآء واهل النظر في علم الهيئة ان الارض
مدوّرة كتدوير الكرة والمآء لاصق بها وراكد عليها ركودا طبيعيّا لا يفارقها
والارض والمآء مستقرّان في جوف الفلك كالمحّة في جوف البيضة ووضعهما
وضع متوسّط والنسيم محيط بهما من جميع جهاتهما وهو جاذب لهما[1] الي
جهة الفلك او دافع لهما والله اعلم بحقيقة ذلك والارض مستقرّة في
جوف الفلك وذلك لشدّة سرعة حركة الفلك وجميع المخلوقات علي ظهرها
والنسيم جاذب لما في ابدانهم من الخفّة والارض جاذبة لما في ابدانهم من
الثقل بمنزلة حجر المغنيطس الذي يجذب الحديد اليه والارض مقسومة
بقسمين بينهما خطّ الاستوآء وهو من المشرق الي المغرب[2] وهذا هو طول الارض
وهو اكبر خطّ في الكرة كما ان منطقة البروج اكبر خطّ في الفلك واستدارة الكرة[3]
في موضع خطّ الاستوآء ثلاث مائة وستون درجة والدرجة خمسة وعشرون
فرسخا والفرسخ اثني عشر الف ذراع والذراع اربعة وعشرون اصبعا والاصبع
ستّ حبّات شعير مصفوفة ملصقة بطون بعضها لظهور بعض[4] فتكون بهذه
النسبة احاطة الارض مائة الف الف[5] ذراع واثنين وثلاثين الف الف[6] ذراع
وتكون من الفراسخ احد عشر الف فرسخ هذا بحساب اهل الهند واما
هرمس فانه قدر احاطة الارض وجعل لكلّ جزء مائة ميل تكون بذلك ستّة
وثلاثين الف ميل وتكون من الفراسخ اثني عشر الف فرسخ وبين خطّ

[1] B وهو لها; D وهواها [2] A, C viceversa. [3] I codici الفلك [4] A, C ملتصقة بعضها الي بعض ظهر البطن [5] A om. [6] A, B om.

كلّ بلدين منها وبين غيرها من الطرقات المطروقة والاميال المحدودة، والمسافات المشهودة، والمراسي المعروفة علي نصّ ما يخرج اليهم ممثّلا في لوح الترسيم ولا يغادروا منه شيا وياتوا به علي هيئته[1] وشكله كما يرسم لهم فيه، وان يولّفوا كتابا مطابقا لما في اشكالها وصورها غير انّه يزيد عليها بوصف احوال البلاد والارضين في خلقها وبقاعها واماكنها وصورها وبحارها وجبالها وانهارها ومواتاتها[2] ومزدرعاتها وغلّاتها[3] واجناس بنائها وخواصّها، والاستعمالات التي تستعمل[4] بها والصناعات التي تنفق بها[5] والتجارات التي تجلب اليها وتحمل منها والعجائب التي تذكر عنها وتنسب اليها وحيث هي من[6] الاقاليم السبعة مع ذكر احوال اهلها وهيئاتهم وخلقهم ومذاهبهم وزينهم[7] وملابسهم ولغاتهم وان[8] يسمّي هذا الكتاب بنزهة[9] المشتاق في اختراق الافاق وكان ذلك في العشر الاول[10] من ينير[11] الموافق لشهر شوال الكائن في سنة ثمان واربعين وخمسمائة فامتثل فيه الامر وارتسم الرسم،

واوّل ما ابتدئ به من ذلك الكلام علي صورة الارض المسمّاة بالجعرافيا[12] كما سمّاها بطلميوس ووصفها به ومن اللّه نستمدّ المعونة والتوفيق والتسديد في كلّ منهج وطريق فهو جلّت قدرته بذلك جدير وعليه قدير، فنقول انّ

[1] C حقيقته [2] A وممارتها; BC ومسافاتها [3] C وغالها [4] A .....دم [5] B فيها [6] Agg. C. وسمّيته نزهة الخ وكان جمعه وتاليفه ومضمنه وترصيفه في مرّة آخر [7] C وزيهم [8] A في الاوائل [9] D بكتاب (sic) الكتت [10] D هذا شوال من سنة ٥٤٨ واوّل الخ
[11] B ينّار; C شهر [12] Così i codici. Ved. Dozy *Suppl. aux dict. arab.* s. v.

ابن خرداذبه، وكتاب احمد بن عمر العذري، وكتاب ابي القسم محمد الحوقلي البغداذي، وكتاب جاناخ بن خاقان الكيماكي، وكتاب موسي ابن قاسم القردي، وكتاب احمد بن يعقوب المعروف باليعقوبي، وكتاب اسحق بن الحسن المنجّم، وكتاب قدامة البصري، وكتاب بطلميوس الاقلودي، وكتاب ارسيوس الانطاكي فلم يجد ذلك فيها مشروحا مستوعبا مفصّلا، بل وجده فيها مغفّلا، فاحضر لديه العارفين بهذا الشان فباحثهم عليه، واخذ معهم فيه فلم يجد عندهم علما اكثر ممّا في الكتب المذكورة، فلمّا رآهم علي مثل هذه الحال بعث الي سائر بلاده فاحضر العارفين بها المتجوّلين فيها فسألهم عنها بواسطة جمعا وافرادا فما اتّفق فيه قولهم وصحّ في جمعه نقلهم اثبته وابقاه، وما اختلفوا فيه الغاه وازجاه، واقام في ذلك نحوًا من خمس عشرة سنة لا يخلي نفسه في كلّ وقت من النظر في هذا الفنّ والكشف عنه والبحث عن حقيقته الي ان تمّ له فيه ما يريده ثم اراد ان يستعلم يقينا صحّة ما اتّفق عليه القوم المشار اليهم في ذكر اطوال مسافات البلاد وعروضها فاحضر اليه لوح الترسيم واقبل يختبرها بمقاييس من حديد شيا فشيا مع نظره في الكتب المقدّم ذكرها وترجيحه بين اقوال مولّفيها وامعن النظر في جميعها حتي وقف علي الحقيقة فيها فامر عند ذلك ان يفرغ له من الفضّة الخالصيّة دائرة مفصّلة عظيمة الجرم، ضخمة الجسم، في وزن اربعمائة رطل بالرومي في كلّ رطل منها مائة درهم واثنا عشر درهما فلمّا كملت امر الفعلة ان ينقشوا فيها صور الاقاليم السبعة ببلادها واقطارها وسيفها وريفها، وخلجانها وبحارها، ومجاري مياهها ومواقع انهارها، وعامرها وغامرها، وما بين

الانام، واحكامه اعدل الاحكام، وعطاياه البحار الزواخر، والغيوث المواطر، وامّا معرفته بالعلوم الرياضيّات والعمليّات فلا تدرك بعدّ، ولا تحصر بحدّ، لكونه قد اخذ من كلّ فنّ منها بالحظّ الاَوْفَي، وضرب فيه بالقدح المُعَلّي[1]، ولقد اخترع من المخترعات العجيبة، وابتدع من الابتداعات الغريبة، ما لم يسبقه احد من الملوك اليه ولا تفرّد به، وهاهي ظاهرة للعيان، واضحة الدليل والبرهان، ومسيرها في الامصار، وانتشار ذكرها في جميع النواحي والاقطار، اغنانا عن ذكرها مفصّلة ومتنوّعة، والاتيان بها متفرّقة لا مجتمعة، مع انّا لو ذهبنا الي وصفها، واعملنا الفكرة في تسطيرها ورصفها، لبهرتنا اياته المعجزة معانيها المتعزّزة مراميها، ومن الذي يحصي عدد الحصي، ويبلغ فيه الي الغرض الاقصي، فمن بعض معارفه السنيّة، ونزعاته الشريفة العلويّة، انه لمّا اتّسعت اعمال مملكته، وتزايدت همم اهل دولته، واطاعه البلاد الروميّة ودخل اهلها تحت طاعته وسلطانه، احبّ ان يعرف كيفيات بلاده حقيقة، ويقتلها يقينا وخبرة، ويعلم حدودها ومسالكها برّا وبحرا وفي اي اقليم هي وما يخصّها من البحار والخلجان الكاينة بها مع معرفة غيرها من البلاد والاقطار فى الاقاليم السبعة التي اتّفق عليها المتكلّمون، واثبتها في الدفاتر الناقلون والمولّفون، وما لكلّ اقليم منها من قسم بلاد يحتوي عليه، ويرجع اليه، ويعدّ منه بطلب ما في الكتب المولّفة في هذا الفنّ من علم ذلك كلّه مثل كتاب العجائب للمسعودي، وكتاب ابي نصر سعيد الجيهاني، وكتاب ابي القسم عبيد الله

[1] I codici المعلي

وسلطانه، وصنعه وبرهانه، فان افضل ما عنى به الناظر، واستعمل فيه الافكار والخواطر، ما سبق اليه الملك المعظّم رجار المعتزّ بالله المقتدر بقدرته، ملك صقلّيّة، وايطالية، وانكبردة، وقلورية، مُعِزّ[1] امام رومية، الناصر للملّة النصرانية، اذ هو خير من ملك الروم بسطا وقبضا، وصرف الامور علي ارادته ابراما ونقضا، ودان في ملّته بدين العدل، واشتمل عليهم بكنف التطوّل والفضل، وقام باسباب مملكته احسن قيام، واجري سنن دولته علي افضل نظام واجمل التيام،[2] وافتتح البلاد شرقا وغربا واذلّ رقاب الجبابرة من اهل ملّته بعدا وقربا، بما يحويه من جيوش متوفّرة العَدد والعُدد، واساطيل متكاثفة متناصرة المدد، صدّق فيها الخُبْرُ الخَبَرَ، وتساوي في معرفتها السمع والبصر، فأيُّ غرض بعيد لم يصل اليه ولم يخطر عليه، وأيُّ مرام عسير لم يحظ به يتيسّر لديه، اذ الاقدار جارية بوفق مبتغياته واراداته، والسعادات خادمة له ومتصرّفة علي اختياره في حركاته وسكناته، فاولياؤه ابدا في عزّ قعسريّ شايع، واعداؤه في ذلّ وبوار متتابع، فكم مراتب فخر شيّد اركانها، وكم مزايا همم اطلع اقمارها ونوّر اقطارها، وصيّر حدائقها روضا زهيّا، وغرسا زكيّا، ثم جمع الي كرم الاخلاق طيب الاعراق، والي جميل الافعال، حسن الخلال، مع شجاعة النفس وصفاء الذهن، وغور العقل ووفور الحلم، وسداد الراي والتدبير، والمعرفة بتصاريف الامور، من نهاية الفهم الثاقب، ومراميه كالسهم الصايب، ومقفلات الخطوب مستفتحة لديه، وجميع السياسات وقف عليه، ونوماته يقظات

[1] Aggiunta come nei diplomi. V. Appendice alla Biblioteca arabo-sicula, Aggiunte e correzioni, pag. 4, linea 8 segg. [2] Come in C.

كتاب نزهة المشتاق في اختراق الافاق

بسم الله الرحمن الرحيم وبه توفيقي الحمد لله ذي العظمة والسلطان، والطول والامتنان، والفضل والانعام، والآلاء الجسام، الذي قدّر فحكم، وراف[1] فانعم، وقضي فابرم، ودبّر فاتقن، وذرأ وبرأ[2] فاحسن ما صوّر، فاتّصلت بالعقول معرفته، وقامت في النفوس حجّته، ووضح العيون برهانه، وقهر الالباب قدرته وسلطانه، الهادي الي سبيل حمده[3] تفضّلا وارشادا، والدالّ علي ارتباط النعم به قولا واعتقادا، جاعل عجائب مخلوقاته، وبدائع مصنوعاته، سبيلا الي معرفته وسلّما الي علم قدمه وازليّته، وانّ في بعض ما خلق لعبرة لاولي الابصار، وذكري لذوي الخواطر[4] الصقيلة[5] والافكار، فمن اياته خلق السموات والارض فامّا السماء فرفع سمكها، ونظم سلكها، وزينها بالنجوم، وجعل فيها الشمس والقمر آيتين يستضاء بهما في الليل والنهار، ليعلم بمجاريهما تعاقب الدهور والاعصار، فامّا الارض فبسط مهادها، وارسي اطوادها، واخرج منها ماءها ومرعاها، واسكنها خلقه فبوّاهم املاكها واجري لهم افلاكها، وعرّفهم مسالكها، وعلّمهم منافعها ومضارّها، وهداهم الي السير فيها برّا وبحرا، وسهلا ووعرا، كلّ ذلك منه جلّت قدرته بحكمة وتدبير، ومشيئة وتقدير، فتعالي من هذا ملكه

[1] A ورزق [2] Così in B. [3] A عزه [4] I codici الخوطه [5] A, C الصقلية; B السفلية

من كتاب نزهة المشتاق في اختراق الافاق

لابي عبد الله محمّد بن محمّد بن

عبد الله بن ادريس

يشتمل

علي المقدّمة وصفة البلاد التي هي الان

مملكة ايطالية

طبع بمدينة رومة العظمي

سنة ١٨٧٨ المسيحيّة